प्रकाशक—
सेठ श्री सुरेन्द्रभाई साराभाई
श्री जैन साहित्य वर्धक सभा
अहमदाबाद (गुजरात)

०

मूल्यम्
रु० १०   ०

०

प्राप्तिस्थानानि—
१ श्री अमृतसूरीश्वरजी ज्ञानमंदिर
दौलतनगर, बोरीवली (पूर्व)
मुंबई-९२ N. B

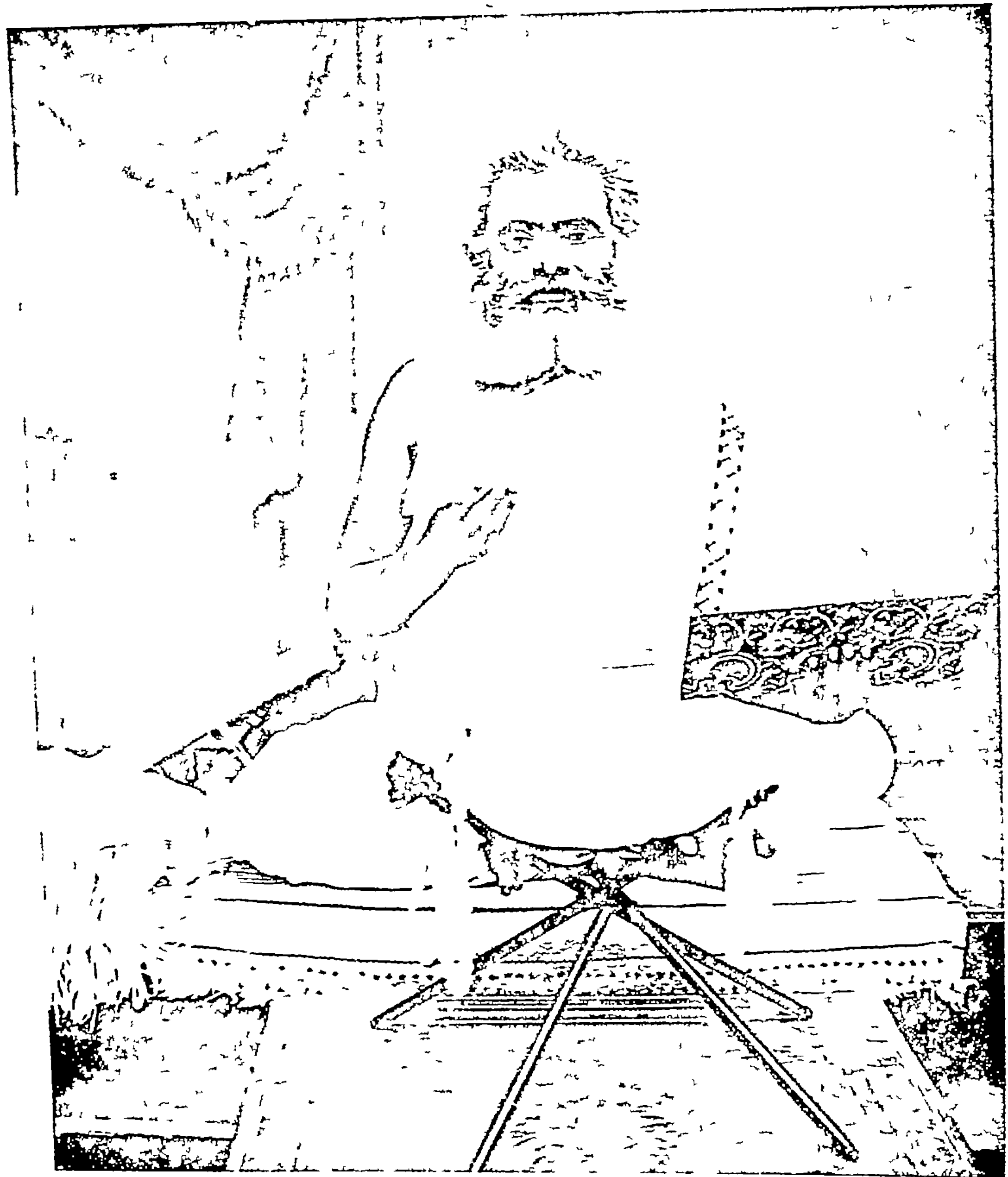
२ भूरालाल कालीदास पंडित
सरस्वती पुस्तक भण्डार
हाथीखाना, रतनपोल, अहमदाबाद

३ सोमचन्द डी शाह
पालीताणा (सौराष्ट्र)

०

मुद्रक—
पंडित परमेष्ठीदास जैन न्यायतीर्थ
जैनेन्द्र प्रेस
ललितपुर (झाँसी) उ० प्र०

शासनसम्राट्

सम्राट् श्री नेमिसूरि परमुदयदयो नन्दनो नन्दनाना
विज्ञानज्ञानपद्मै-र्लसदमृतकर कस्यतूरो जितेन्द्र ।
मुक्ताभागामभेर-प्रभामितहितदक्षो यशोभद्रदेव ,
सौशील सजया नन्दन जनमनसा धर्मधौरन्धर स्तात ॥ १ ॥

પ્રકાશકીયમ્

મહામહોપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજયજીગણિ પુરંદર વિરચિત **શ્રી શાંતિનાથ ચરિત્ર**-કે—જે શ્રી હર્ષરચિત નૈષધીય મહાકાવ્યના પ્રથમસર્ગની સંપૂર્ણ પાદપૂર્તિ રૂપે છે, મૂળમાત્ર અને આવશ્યક થોડી થોડી ટિપ્પણી સાથે આ પુસ્તક પ્રથમ પ્રકાશિત થયેલ છે આ ગ્રન્થ વિશેષ વાચનમા આવે અને કાવ્ય-રસિકોને અધિક ઉપયોગી બને એ આશયથી અતિશય પરિશ્રમપૂર્વક **'વિદ્વદ્વિનોદિની'** નામે ટીકા પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રી **વિજયામૃતસૂરીશ્વરજી** મહારાજશ્રીએ રચી છે આ પૂર્વે પૂજ્યશ્રી મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાયજી રચિત સપ્ત સંધાન મહાકાવ્ય પર 'સરણિ' નામે ટીકા પણ પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજશ્રીએ રચી છે અને તે આ સભા તરફથી પ્રકટ પણ થયેલ છે

આ શ્રી જૈન સાહિત્ય વર્ધક સભા તરફથી અનેક વિશિષ્ટ ગ્રન્થો પ્રકાશિત થયા છે એ ગ્રન્થો ભવ્યજીવોની જ્ઞાનોપાસનામા પૂરક બનવા સાથે વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમમા કારણરૂપ બન્યા છે આ સર્વમા અમને જે લાભ મળે છે તે માટે અમે અમને અહોભાગ્ય સમજીએ છીએ અને એ માટે પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજશ્રીજીનો પરમ ઉપકાર માનીએ છીએ

આ કાર્યમા સહાયભૂત થતા—અને થયેલા સર્વના અમે આભારી છીએ વિશેષે કરીને આ પ્રકારના કાર્યો કરવાની સદ્‌ભૂત ભાવના રાખીએ છીએ

—પ્રકાશક

પરિચય

(૧) વર્તમાન ચોવીશીમાં પાંચ પ્રભુ અને તેમાં પણ શ્રીશાન્તિનાથ પ્રભુની વિશેષ વિખ્યાતિ

વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થંકરોમાં પહેલા સોળમા બાવીસમા તેવીસમા અને ચોવીસમા એમ પાંચ તીર્થંકર પરમાત્માના જીવનમાં કોઈ વિશેષ આકર્ષણ છે એ હકીકત છે અને તે પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રથમ શ્રી ઋષભદેવ પરમાત્માનું જીવન પ્રેરક તો છે જ સાથે વિધવિધ પ્રકારની અનેક બોધપ્રદ બાબતોથી ભરપૂર છે. સોળમા શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનના જીવનની વિશિષ્ટતાઓ ઘણી છે, તેથી પણ શ્રી શાન્તિનાથજીનું સ્થાન ખાસ તરી આવે તેવું છે. એ જ કારણે વિધિ વિધાનોમાં અનુષ્ઠાનોમાં, સ્તોત્રોમાં, એ પ્રભુનું સાન્નિધ્ય નામથી, આકૃતિથી મંત્રથી અને ભાવનાથી અનિવાર્યપણે જોવામાં આવે છે.

ઐતિહાસિક પ્રમાણો પણ જેમની વિશિષ્ટ સ્થિતિને પ્રમાણિત કરે છે તે બાવીસમા બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથ ભગવાન તેવીસમા પુરુષાદાનીય શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ અને ચોવીસમા ચરમ તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાન-મહાવીરસ્વામીજી છે. તે સર્વે જિનવરોના જીવનની વિશેષતાઓ વિખ્યાત જ છે. આ કારણે આ અવસર્પિણીમાં થયેલા ચોવીશ જિનો પૈકી પાંચ પ્રભુના નામ-જીવન આદિ અધિક પ્રસિદ્ધિને પામ્યા છે. તેમાં પણ અપેક્ષાવિશેષથી સોળમા શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાન વિશેષે વિખ્યાતિ પામ્યા છે અને તેમના ચરિત્રો પણ અનેક વિશિષ્ટતાઓથી પૂર્ણ વિદ્વાન્ મુનિભગવંતોએ રચ્યા છે.

(૨) શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુના જુદા જુદા ચરિત્રોનો ટૂંક પરિચય

શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુના જીવન અંગે ગદ્ય તથા પદ્ય બન્ને પ્રકારના ગ્રંથો સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમાં રચાયેલા અનેક છે. તેમાંના કેટલાકની ટૂંક નોંધ આ પ્રમાણે છે. જે અન્યોની પ્રથમ ઝાંખી કરાવવા પૂરતી છે. તેમાં પ્રસ્તુત ચરિત્રને વસ્તુના ક્રમ-આદિ સામ્ય છે. તેથી બધાં ચરિત્રો ઓછાવત્તે રીતે પ્રચલિત છે. દરેક ચરિત્રમાં સાહિત્યદૃષ્ટિએ વિવિધતાઓ જોવા મળે છે. કોઈમાં અલંકાર, ગુણ પ્રધાન છે. કોઈમાં અલંકારાદિથી રમણીયતા પુષ્ટ થઈ છે. તેમ—

૧—પ્રાકૃત શ્રી શાન્તિનાથ ચરિત્ર

આ ચરિત્રના કર્તા શ્રી દેવચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ છે. તેઓશ્રી કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિજી મહારાજના ગુરુવર્ય છે. તેમનો સત્તા સમય વિક્રમની બારમી શતાબ્દી છે. ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્રની પ્રશસ્તિમાં શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિજીએ પ્રસ્તુત રચનાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે આ પ્રમાણે—

शिष्यस्तस्य च तीर्थमेकमवनेः पाविभ्यकृज्जङ्गम,
स्याद्वादत्रिदशापगाहिमगिरि-र्विश्वप्रबोधार्यमा ।
कृत्वा स्थानकवृत्तिशान्तिचरिते, प्राप्त प्रसिद्धि परां,
सूरिर्भूरितपःप्रभावसति, श्रीदेवचन्द्रोऽभवत् ॥१४॥
आचार्यो हेमचन्द्रोऽभूत्, तत्पदाम्भोजषट्पदः ।
तत्प्रसादादधिगत-ज्ञानसम्पन्महोदय ॥१५॥

શ્રી દેવચન્દ્રસૂરિજી મહારાજશ્રીજીના જીવનની કેટલીક વાતો મળે છે, પણ બહુ વિગતવાર વૃતાન્ત ઉપલબ્ધ નથી તેઓશ્રી વિદ્વાન્, પવિત્ર તપસ્વી, ઓજસ્વી, જ્ઞાની, નિમિત્તના વિશેષ જાણકાર, સાથે વિશિષ્ટ ગ્રન્થકાર હતા તેઓશ્રીએ સ્થાનક-વૃત્તિની રચના કરી છે તે પણ ઉપરના ઉલ્લેખમા સ્પષ્ટ છે

૨—શ્રી શાન્તિનાથ ચરિત્ર.

આ ચરિત્રના રચયિતા કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય છે તેઓશ્રીનો સત્તા સમય પણ વિક્રમની બારમી શતાબ્દીનો મુખ્યત્વે છે આમ તો આ ચરિત્ર ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્રના એક ખડસ્વરૂપ છે છતા પણ ૨૦૪૩ શ્લોક પ્રમાણ આ ચરિત્ર છે તેમા સાગોપાગ સર્વ હકીકતો વર્ણવી છે કાવ્ય દૃષ્ટિએ પણ બહુમૂલ્ય આ રચના છે ત્રિષષ્ટિના પાચમા પર્વમા પચસર્ગાત્મક પચમચક્રવર્તીનુ આ ચરિત્ર પચ અકનો સુમેળ સાધે છે સાથે સાથે અનેક પ્રકારના બોધને સમૃદ્ધ બનાવે છે રાજમાર્ગ પર આવેલા વિશાળ સરોવરના એક વિશિષ્ટ ઘાટ જેવુ આ ચરિત્ર સખ્યાબધ જીવોને વિમળતા– શીતળતા આપવા સાથે પિપાસાને પણ શાત કરે છે

૩—શ્રી શાન્તિનાથ ચરિત્ર

આ ચરિત્ર સસ્કૃત છે ને તેના કર્તા આચાર્યશ્રી માણિક્યચન્દ્રસૂરિજી છે તેઓશ્રી 'રાજગચ્છીય' હતા તેઓશ્રી સાહિત્યના સાગર વિદ્વાન્ હતા તે હકીકત – સાહિત્યમા લબ્ધપ્રતિષ્ઠ–મમ્મટકૃત 'કાવ્યપ્રકાશ' ગ્રન્થની તેઓશ્રીએ કરેલી 'સકેત' નામની અર્થગભીર ટીકાથી–સ્પષ્ટ છે તેઓશ્રીએ એક શ્રીપાર્શ્વનાથ ચરિત્રની પણ રચના કરી છે તેમા ૧૨૭૬ ની સાલ છે તેથી તેઓશ્રી વિક્રમની તેરમી શતાબ્દીમા થયા છે તે ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે

'रसर्पिरविसख्यायां, समायां दीपपर्वणि ।
समर्थितमिद वेला – कूले श्रीदेवकूपके ॥१॥'

૪-શ્રી શાન્તિનાથ ચરિત્ર

આ ચરિત્રના રચયિતા શ્રીમુનિદેવસૂરિજી મહારાજ છે તેઓશ્રીજી શ્રીવાદિદેવસૂરિજી મહારાજ શ્રીના પ્રશિષ્ય છે આ પ્રસ્તુત ચરિત્રનુ સશોધન સમરાદિત્ય સક્ષેપના કર્તા સમર્થ વિદ્વાન્ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિજી મહારાજે કર્યું છે એ અગે કર્તા પોતે જ કહે છે કે—

"यो वादीश्वरदेवसूरिसुगुरो-र्मूलक्रमे सूरिणा,
चक्रे श्रीमदनेन्दुना निजपदे, तेनाग्रवृत्तश्रिता ।

काव्ये श्रीमुनिदेवसूरिकविना श्रीशान्तिवृत्ते कृते
श्रीप्रद्युम्नमुनीन्द्रधीविशुचि सर्गोऽगमत् पञ्चमः ॥५॥"

શ્રીમુનિભદ્રસૂરિજીએ પણ સ્વરચિત શ્રીશાન્તિનાથ મહાકાવ્યની પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે કે—

"પૂજ્યશ્રીમુનિદેવસૂરિરચિત - શ્રીશાન્તિતીર્થેશ્વર-
પ્રખ્યાતાદ્ભુતકાવ્યધર્મગતયા, કાવ્યં મયેદં કૃતમ્ ।"

આ કાવ્ય અંગે હર્મન-જેકોબીએ જે હકીકત લખી છે. H Jacobi શ્રી સમરાદિત્ય સંક્ષેપની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે—

Devasuri his Upamiti bhava prapancha Katha saroddhara (in samvat 1298) and his Shantinath Charitra ઈત્યાદિ ઉલ્લેખ કરીને તેઓ આ ચરિત્રના કર્તાનું નામ 'શ્રી દેવસૂરિજી' જણાવે છે. પણ તે દેવસૂરિજી ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ કથા સારોદ્ધારના કર્તા છે—એમ પણ કહે છે. આ બન્ને તેમની ભૂલ છે એક તો મુનિ શબ્દને છૂટો પાડીને દેવસૂરિ એ પ્રમાણે કર્યું એ બરાબર નથી. બીજું જ નહિ પણ ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ કથા સારોદ્ધારના કર્તા જે દેવેન્દ્રસૂરિજી છે તેમને પણ દેવેન્દ્ર શબ્દ વગર ફક્ત દેવસૂરિ સમજીને બન્નેને એક ગણ્યા. અને એક મોટો ગોટાળો કર્યો.

હર્મન જેકોબીએ આવી સમજ ફેરથી સમરાદિત્ય આદિ ઘણી કૃતિઓ ચાલુ લખાણમાં કરી છે એ બધું પરિમાર્જન કરવા અનેક લખાણો પણ થયાં છે અહિં તે પ્રાસંગિક હોવાથી સામાન્ય નિર્દેશ માત્ર કરેલ છે.

૫—શ્રી શાન્તિનાથ ચરિત્ર

૪૮૯૦ શ્લોક પ્રમાણ ગદ્યપદ્ય શ્લોક પ્રમાણ આ ચરિત્ર છે જેના કર્તા પૂર્ણિમાગચ્છીય શ્રીઅજિતપ્રભસૂરિજી મહારાજ છે. શ્લોકબદ્ધ આ ચરિત્રમાં પ્રાસંગિક અવાન્તર કથાઓ પણ સારા પ્રમાણમાં છે. આ ચરિત્ર છ સર્ગમાં છે. ધ્યાન-દાન, વ્રત, વ્યાખ્યાન આદિથી આ ચરિત્ર સારી રીતે પ્રચલિત છે. આ પ્રસ્તુત પુસ્તકના બીજા પરિશિષ્ટમાં આ ચરિત્રમાંથી ઉપયોગી શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુના છદ્મસ્થવિહારો આપ્યા છે. આ ચરિત્રની રચના વિ. સં. ૧૩૦૭ માં થઈ છે.

૬—શ્રી શાંતિનાથ ચરિત્ર

આ ચરિત્ર એક મહાકાવ્ય છે. ૧૯ સર્ગમાં વહેંચાયેલા આ ચરિત્રના શ્લોક ૬૨૭૨ છે. જેના કર્તા આચાર્ય શ્રી મુનિભદ્રસૂરિજી છે. એમની વિદ્વત્તા અને કવિત્વ શક્તિનો સુંદર પરિચય આ ચરિત્રથી સ્પષ્ટ થાય છે. આ મહાકાવ્ય રચવાનું મુખ્ય પ્રયોજન તેઓશ્રીએ છેલ્લે પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે. તેમના સમયમાં પણ વ્યુત્પત્તિ માટે રઘુવંશ, કુમારસંભવ, કિરાત, શિશુપાલવધ અને નૈષધીય ચરિતનો અભ્યાસ પ્રચલિત હતો. એ અભ્યાસથી ઇતર ધર્મ ભાવનાની પ્રભાવના થતી—તેથી એ જૈન સાધનમાં વ્યુત્પત્તિ માટે આ મહાકાવ્ય અભ્યાસમાં આવે તો એક સાથે બે કામ સરે આ હકીકત તેઓશ્રીએ આ પ્રશસ્તિમાં કહી છે.

"ये दोषान् प्रतिपादयन्ति सुधिय श्रीकालिदासोक्तिषु,
श्रीमद्भारविमाघपण्डितमहा–काव्यद्वयेऽप्यन्वहम् ।
श्रीहर्षामृतसूक्तिनैषधमहाकाव्येऽपि ते केवल,
यावद्वृत्तचिवर्णनेन भगवच्छान्तेश्चरित्रे गुणान् ॥१३॥
मिथ्यात्वाञ्चितकाव्यपञ्चकमिद व्याचक्षते सूरयो,
यद्वत् प्राथमकल्पिकाय सतत व्युत्पत्तिसप्राप्तये ।
तद्वच्छान्तिजिनाधिनाथचरित सम्यक्त्वसवासना–
वासावासितमानसा यदि ततः किं स्यान्नवा वाञ्छितम् ॥१४॥"

આ મહાકાવ્યની રચના સ૦ ૧૪૧૦ મા થઈ છે પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયદર્શનસૂરિજી મહારાજે આ મહાકાવ્યની પ્રબોધિની' નામે સુન્દર ટીકા રચી છે ચાર સર્ગ સુધીનો પ્રથમ વિભાગ મુદ્રિત થઈને પ્રકટ થયો છે બીજુ મુદ્રણ ચાલુ છે તેથી આ મહાકાવ્યના અભ્યાસમા સુકરતા વધશે એ સ્પષ્ટ છે

૭—શ્રી શાન્તિનાથ ચરિત્ર.

આ ચરિત્ર ગદ્ય છે આના રચયિતા શ્રી ભાવચન્દ્રસૂરિજી છે. સસ્કૃતના પ્રાથમિક અભ્યાસીઓને વ્યુત્પત્તિ માટે આશીર્વાદ સમાન આ ચરિત્ર છે ભાષાનો સુન્દર રસમય પ્રવાહ અહિં વહે છે વ્યાખ્યાનમા આ ચરિત્ર સારા પ્રમાણમા પ્રચલિત છે અને તેથી શ્રોતાઓને સારો રસ રહે છે

૮—શ્રી શાન્તિનાથ ચરિત્ર.

શ્રી વત્સરાજ મુનિ કૃત આ ચરિત્ર શ્લોકબદ્ધ અને સુન્દર છે માત્ર સાતસો શ્લોક પ્રમાણ આ ચરિત્ર ઠીક ઠીક અભ્યાસી એક બેઠકે વાચી લે એવુ છે

(૩) પ્રસ્તુત શ્રીશાન્તિનાથ ચરિત્રનો પરિચય અને વિશેષતાઓ.

ઉપરોક્ત સર્વ ચરિત્રો કરતા જુદી જ ભાત પાડતુ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી ગણિવર્ય વિરચિત આ ચરિત્ર છે આ ચરિત્રમા મુખ્ય છન્દ વશસ્થ છે અને ૫૯૧ સૂક્તો છે શ્રીશાન્તિનાથપ્રભુનુ કેવળ જીવન જાણવાની ઈચ્છાથી જો કોઈ આ ચરિત્ર વાચવા જાય તો તો તેની ઈચ્છા ઈચ્છામાત્ર જ રહે એવુ આ ચરિત્ર છે આ ચરિત્રની મજા માણવા માટે કાવ્યોનોસારો પરિચય હોય, વિશિષ્ટ કોટિની વ્યુત્પત્તિ હોય, શબ્દાલકાર પ્રત્યે પક્ષપાત કેળવાયો હોય, તો જ આ ચરિત્રથી રસાસ્વાદ લઈ શકાય એવુ છે બીજા ગ્રન્થોની જેમ આ ચરિત્ર વાચતા જઈએ ને સમજતા જઈએ એવુ નથી કેટલેક સ્થળે તો એક એક શ્લોક સમજવા માટે સારો એવો સમય આપવો પડે એવુછે આ ચરિત્ર અગેની કેટલીક વિશિષ્ટ હકીકતો લક્ષ્યમા રાખવા જેવી છે—તે આ પ્રમાણે

૧ સસ્કૃત સાહિત્યમા શ્રીહર્ષકૃત નૈષધીય ચરિત્રનુ સ્થાન વિશિષ્ટ છે એ ચરિત્ર વિદ્વાનોના મસ્તક ડોલાવે એવુ છે, સસ્કૃતજ્ઞોની સૃષ્ટિમા એવા કેટલાક સૂક્તો પ્રચલિત છે કે જે ઉક્ત ચરિતનુ સારૂ ગૌરવ પુષ્ટ કરે છે

"उपमा कालिदासस्य, भारवेरर्थगौरवम् ।
दण्डिन पदलालित्य, माघे सन्ति त्रयो गुणाः ॥

चरिते नैषधे काव्ये, क्व माघो क्व च भारविः ।

આવા પ્રકારની ઉક્તિઓ નૈષધીયના રસાસ્વાદ કરનારાઓને અત્યુક્તિ જેવી લાગતી નથી. તેમાં પણ તેનો પ્રથમ સર્ગ ખૂબ રસપ્રદ છે. સાચું તત્ત્વ માટે તેનો ગૌરવ એ જ પ્રેમ વખણાય છે તેમ નૈષધનો પ્રથમ સર્ગ વખણાય છે, તે પ્રથમ સર્ગના દરેક શ્લોકના પ્રત્યેક ચરણ લઈને તેની પાદપૂર્તિ કરીને આ શ્રીશાન્તિનાથ ચરિત્ર ની રચના કરવામાં આવી છે.

૨. મહર્ષિને અનુરૂપ અનુક્રમે શ્લોકની રચના કરવી એ એક વાત છે અને પાદપૂર્તિ કરીને રચના કરવી એ બીજી વાત છે. સંસ્કૃત વાઙ્મયમાં પાદપૂર્તિ રૂપે ઘણાંયે સાહિત્ય પણ ગુંફાયા છે. તેમાં કાલિદાસ કવિના મેઘદૂતની ઘણી પાદપૂર્તિઓ થઈ છે. ભક્તામર સ્તોત્રની પણ ઘણી પાદપૂર્તિઓ પ્રકટ છે. પાદપૂર્તિ કરનાર કવિઓના ઉપાધ્યાયશ્રી મેઘવિજયજી મહારાજનું સ્થાન ઘણું પ્રથમ આવે એમ છે. એ હકીકત તેઓશ્રીએ કરેલી પાદપૂર્તિ રૂપ ગ્રંથોથી સ્પષ્ટ સમજાય એવી છે.

૩. કોઈ થોડી થોડી પાદપૂર્તિ કરે—તો કોઈ વધારે પાદપૂર્તિ કરે પણ ઉપાધ્યાયશ્રી મેઘવિજયજી મહારાજે તો જાણે પાદપૂર્તિઓ કરી છે. મેઘદૂત—માઘ—અને નૈષધીયની પાદપૂર્તિઓ તેમણે કરી છે. તે ઉપરાંત પણ છે. આ કાર્યની કઠિનતા તો તેના અનુભવીઓ જ જાણી શકે. આ પ્રકારની પાદપૂર્તિ રૂપે રચાયેલા ગ્રંથોમાં જો કવિની કુશળતા ન હોય તો રસપ્રવાહ સ્ખલિત થઈ જાય છે—અહિં પણ એવું દર્શન જરૂર થશે—છતાં પણ કવિએ કેટલાક સ્થળે તો સરસ રસ પ્રવાહ વહેવડાવ્યો છે તે પણ જોવા જેવું છે. નીચેના એક શ્લોકથી એ હકીકતની પ્રતીતિ થશે—

स यशोऽश्रुतपारोऽभितः सुरा विष्टाबुमसुकुमलमपि प्रभा प्रसात् ।
असंख्यत्वेन समस्तबोऽस्ति मे 'न समुद्रस्य भविमा परापरे' ॥१॥१॥

ઉપરની પાદપૂર્તિ કેટલી સુન્દર પ્રસાદિક છે. આવા અનેક ઉદાહરણો પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં છે. મારી તો પાદપૂર્તિને મરણે જાણવા કોઈના છે—વિશેષે આ ગ્રન્થના અભ્યાસીઓ એ કવિતાથી કલ્પના કરવા જેવો આસ્વાદ લેવા તત્પર બનવું જરૂરી છે.

૪. આ ગ્રન્થના છ સર્ગો છે. તેમાં પ્રથમ સર્ગમાં, હસ્તિનાપુર નગર વિશ્વસેન રાજા, અચિરા રાણી, શ્રીશાન્તિનાથ પ્રભુનો જન્મ, પ્રભુનું શરીર વગેરે વર્ણવ્યું છે. બીજાથી ત્રીજા સર્ગમાં પ્રભુનો વિવાહ, ચક્રાદિ રત્નો, છ ખંડના વિજય માટે પ્રયાણ, ઋષિની વાત, તેથી થયેલી પૂજા—વગેરે વર્ણન અનેક ઉત્પ્રેક્ષાઓથી ભરપૂર છે. અહિં પ્રકાશિત થયેલું કાવ્ય વર્ણન પણ થયું છે. ચોથા સર્ગમાં મહાવિભૂતિઓનો આવિર્ભાવ ઉત્તમસ્થિતિ વૈરાગ્યવાસિત થઈ વનમાં જવું—ઈત્યાદિ વિસ્તૃત છે. પાંચમા સર્ગમાં દીક્ષા તપશ્ચર્યા કેવલ પ્રાપ્તિ તીર્થસ્થાપના, તેમના પરિવાર અને છઠ્ઠા સર્ગમાં નિર્વાણ, ભગવંતોની ભિન્નતા, તેનું વર્ણન, ચાતુર્ય સમાધાન આદિ વિશિષ્ટ રીતે આપ્યાં છે.

૫. આ ગ્રન્થમાં એક અપેક્ષાએ કાવ્યાલંકાર પ્રધાન છે—અને પણ તેથી પાદપૂર્તિ તેમાંને પ્રાપ્ત થયેલ આલંકારિક શબ્દો પણ ઓછા નથી. કાવ્યાલંકારોમાં વિવિધ અલંકારો તો જોવા જેવા છે. આ સર્ગમાંના કેટલાક ઉદાહરણો આ પ્રમાણે છે.

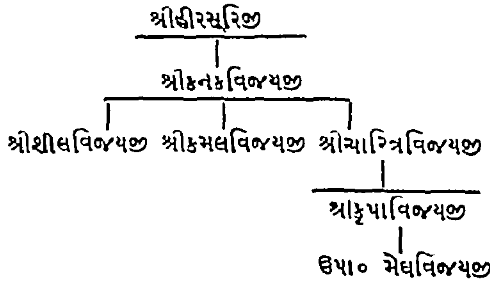
"परम्परार्थाव परम्परार्थत"
"मितायुषा तृड् जनिता जनाशनै-र्न बाधिका स्यान्नमखो नवाधिका"
"सदादिनाथार्चनिकादिना दिना-गमे समेता सधनंजनोऽर्जनैः"
"मृषा कषायानपि मा कृथा वृथा" ઈત્યાદિ

આમ આ કાવ્ય ઉચ્ચ કક્ષાનો રસાસ્વાદ કરાવવા સાથે વિશિષ્ટ વ્યુત્પત્તિનુ પૂર્ણ પોષક છે

(૪) પ્રસ્તુત કાવ્યના કર્તાનો ટૂંક પરિચય.

આ ચરિત્રના કર્તા ઉપાધ્યાયપ્રવરશ્રી મેઘવિજયજી મહારાજનુ વિગતવાર ચરિત્ર ખાસ મળતું નથી, પણ તેઓશ્રીએ રચેલા તે તે ગ્રન્થોની પ્રશસ્તિ ઉપરથી નીચે પ્રમાણેની હકીકતો તારવી શકાય છે

(૧) તેઓશ્રીનો સત્તાકાળ અઢારમી શતાબ્દી છે (૨) તેઓશ્રા સત્તરમી શતાબ્દીમા થયેલા સૌભાગ્ય સમ્પન્ન આચાર્યશ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજની પરંપરામા થયા છે. (૩) તે પરપરા આ પ્રમાણે છે.

ઉપર-જણાવેલા શ્રીશીલવિજયજી આદિ ત્રણે સહોદર બન્ધુઓ હતા. (૪) ગુરુકૃપાથી પ્રાપ્ત ચિંતામણિ મત્રની સુન્દર આરાધના-સાધના ઉપાધ્યાયજીએ કરી હતી. (૫) તેઓશ્રીનુ પાડિત્ય પરિત. પ્રસરિત હતું તે તે તે વિષયના રચેલા તેમના ગ્રન્થોથી સ્પષ્ટ જણાય છે. (૬) તેઓશ્રીએ અનેક વિષયોના ગ્રન્થોની રચના કરી છે તેમા કાવ્યગ્રન્થો વિશેષે રચ્યા છે તે તે ગ્રન્થોની યાદિ આ પ્રમાણે છે ૧-ચન્દ્રપ્રભાવ્યાકરણ ૨-હૈમચન્દ્રિકા, ૩-સપ્તસંધાનમહાકાવ્યમ્, ૪-દેવાનન્દાભ્યુદયમ્, ૫-મેઘદૂત સમસ્યા લેખ, ૬-શ્રીશાન્તિનાથચરિત્રમ્, ૭-વર્ષપ્રબોધ, ૮-માતૃકાપ્રસાદ, ૯-શ્રીવિજયદેવમાહાત્મ્ય-વિવરણ, ૧૦-યુક્તિપ્રબોધ નાટક, ૧૧-હસ્તસજીવનમ્ આ સિવાય બીજા અનેક ગ્રન્થો પણ તેઓશ્રીએ રચ્યા હોવાની સભાવના છે

(૫) પ્રસ્તુત કાવ્યનુ પ્રકાશન અને ટીકા

પ્રસ્તુત કાવ્યનુ મૂળ માત્ર પ્રકાશન વીર નિ. સ. ૨૪૪૪ મા 'જૈન વિવિધ સાહિત્ય શાસ્ત્રમાલાએ' કર્યું છે બનારસથી બહાર પડેલ આ કાવ્યમા નીચે થોડી થોડી ટિપ્પણીઓ પણ છે તેના સમ્પાદકે જે પ્રતિ પરથી આ સપાદન કર્યું છે તે પ્રતિના લેખકે જે શ્લોક અંતે લખ્યો છે તે રોચક અને સુન્દર છે તે આ પ્રમાણે છે—

समस्तस्य शास्त्रस्य सत्तोषकस्य कृता मूलतो पाठकैः पाठकाये ।
सुपात्रीणसूक्ष्माक्षरलामिषेण, समुत्तारिता मत्कृतिः सुन्दरीयम् ॥

એકાન્તર શુદ્ધ અને સુપાત્ર એ પુસ્તક પરથી આ ટીકા કરવામાં આવી છે. ટીકા કરતાં પ્રાયઃ પ્રાયઃ સ્થાને પાઠાન્તર કરેલ છે. ટીકા વગર આખા ગ્રન્થનું વાચન વિષમ બને છે. જો ટીકા હોય તો વાચનમાં વધારો થાય એ સહજ છે. એટલે ટીકાયુક્ત આ પ્રકાશન અધિક ઉપયોગી બનશે એ નિર્વિવાદ છે. આવા કઠિન ગ્રન્થની ટીકા કરવાનું કાર્ય કેટલું વિષમ છે તે તો તે વિષયના અભ્યાસી જાણી શકે એમ છે. અતિ પરિશ્રમે આ વૃત્તિ તૈયાર થયેલી છે જેથી આ ગ્રન્થમાં ભરતી ભરી પૂરી બની છે.

(૬) ટીકાકારનો ટૂંક પરિચય

આ ગ્રન્થના ટીકાકાર પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રવિશારદ-કવિરત્ન-પીયૂષપાણિ આચાર્યશ્રી વિજયામૃતસૂરીશ્વરજી મહારાજ છે. તેઓશ્રી વીસમી સદીના સમર્થ વિદ્વાન અને પૂર્વ પ્રભાવક શાસનસમ્રાટ્ સૂરિચક્રચક્રવર્તિ-સર્વતન્ત્રસ્વતન્ત્ર આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીના પટ્ટધર છે. તેઓશ્રીએ વિદ્વદ્ભોગ્ય આવા અનેક ગ્રન્થોની રચના કરી છે. તે ગ્રન્થોની સંક્ષિપ્ત યાદિ આ પ્રમાણે છે—

૧ સ્તવન ચતુર્વિંશતિકા
૨ સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા
૩ ચૈત્યવન્દન ચતુર્વિંશતિકા,
૪ નેમિસૌરભમ્,
૫ કથાવલિ,
૬ આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા-અનુવાદ,
૭ સપ્તસન્ધાન મહાકાવ્ય સરણિ ટીકા,
૮ કસ્તૂરકાવ્યાવલિ
૯ સર્વાર્થસિદ્ધિ-સર્વંકષા ટીકા.

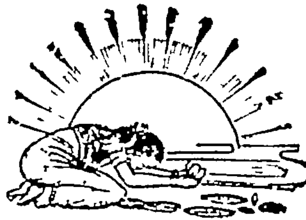
આ પ્રસ્તુત ગ્રન્થની ટીકાનું નામ વિદ્વદ્વિનોદિની છે. આ ગ્રન્થની ટીકામાં અર્થ વિવેચન પણ અધિક સરળ ભાષામાં આપ્યું છે. જેથી ગ્રન્થનો રસાસ્વાદ વિશેષ અનુભવાય તેવો છે. પ્રત્યેક ટીકામાં વ્યાકરણ વગેરેનો અતિવિસ્તાર થવા કરવામાં આવે છે જ તેથી ગ્રન્થની રુચિ ઘટી જાય છે. નહિ પ્રમાણ આવશ્યક જરૂર તેટલું વ્યાકરણાદિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ઉપાધ્યાયજી શ્રીમેઘવિજયજી મહારાજના ગ્રન્થો પર ટીકા કરવાનું સૌભાગ્ય આચાર્યશ્રીને મળેલ છે—આ પૂર્વે પણ સપ્તસન્ધાન મહાકાવ્ય પરની ટીકા પણ તેઓશ્રીએ જ રચી છે. એથી એ ગ્રન્થકારના ભાવો ખોલવા કરવાનો અધિકાર તેઓશ્રીને વિશેષ પ્રાપ્ત થયો છે એમ કહેવાય છે.

(૭) ગ્રન્થની ઉપયોગિતા

આના ગ્રંથોની ઉપયોગિતા શુ ? એવો પ્રશ્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે એનો ઉત્તર તો અનેક પ્રકારે આપી શકાય એમ છે છતા એટલુ ચોક્કસ છે કે આવા ગ્રન્થને ઉપયોગમા લેનાર ઘણા ઓછા હોય છે એમ તો મહામૂલ્ય અલંકારને લેનાર પણ કેટલા હોય છે ? એની કેટલીક અદ્ભુત વસ્તુઓ છે કે જેને જોઈને જ જનતા આશ્ચર્ય અને આનન્દ અનુભવે છે થોડા વિદ્વાનો તો જરૂર આ ગ્રન્થના આસ્વાદથી આહ્લાદ અનુભવશે અને ગ્રન્થના સૌરભને સર્વત્ર પ્રસરાવશે એટલુ થાય તો પણ આવા ગ્રન્થોના પ્રકાશનની સાર્થકતા અને સફળતા છે એજ.

સં ૨૦૨૧ આસો શુ ૪ મંગલ
તા ૨૮-૯-૧૯૬૫
શેઠ જીવણ અબજી જ્ઞાનમંદિર
માટુંગા, મુંબઈ-૧૯ ડી ડી

લિ.
વિજયધુરન્ધરસૂરિ.

	३०	अष्टापदजीनी पूजा (सार्थ)	०
	३१	नव्वाणु अभिषेकनी पूजा (सार्थ)	०
*	३२	दर्शनरत्नरत्नाकर (भाग-२)	८-००
	३३	श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् (सिद्धहेमसरस्वतीसमन्वितम्) प्रथमः खण्डः	५-००
	३४	श्रीकल्पलतावतारिका	५-००
	३५	श्रीहितशिक्षाछत्रीशी	१-२५
*	अ ३६	दर्शनरत्नरत्नाकर (भाग ३)	९-००
*	आ३६	देवसीराई प्रतिक्रमणादिसूत्र	०-६२
	अ ३७	शबल	१-५०
*	आ३७	पचप्रतिक्रमणादिसूत्र	१-५०
*	३८	कल्पसूत्र (खीमशाही)	१२-५०
	३९	श्रीशान्तिस्नात्रादिविधिसमुच्चय	५-००
	४०	श्रीसिद्धचक्रयन्त्रोद्धारपूजनविधि	
	४१	श्रीपर्युषणाष्टाह्निका व्याख्यानम्	२-००
	४२	हितचिंतन	१-२५
	अ ४३	श्रीवर्द्धमानमहावीराष्टकम्	०-२५
	आ ४३	प्रतिष्ठादि-विधिसमुच्चय (भाग-२)	५-००
	४४	लक्षणविलास	२-००
	४५	श्रीगोडीपार्श्वनाथस्तव	२-००
	४६	पचकारणनु स्तवन (सार्थ)	१-२५
	४७	त्रैलोक्यप्रकाश चैत्यवदनचोवीशी (सार्थ)	
	४८	सन्धिविनोदपचदशी	०-५०
	४९	विमर्श	१-२५
	५०	उन्मेष	१-२५
	५१	सर्वज्ञसिद्धि	५-००
	५२	श्रीशान्तिनाथपचकल्याणक पूजा	०-२५
	५३	द्रव्यगुणपर्यायनो रास (द्रव्यानुयोगनीमहत्ता साथे)	७-००
	५४	श्रीशान्तिनाथचरितम् जैननैषधीयमहाकाव्यम्	१०-००

* एतच्चिन्हान्तर्गता ग्रन्था दुर्लभाः ।

शास्त्रविशारद - कविरत्न पीयूषपाणि
आचार्य महाराज श्रीविजयामृतसूरीश्वरजी महाराज

जन्म
१९५२
बोटाद

卐

दीक्षा
१९७१
जावाल

卐

पंन्यासपद
१९८५
महुवा

उपाध्यायपद
१९९१
महुवा

卐

आचार्यपद
१९९२
अमदावाद
(राजनगर)

येन श्रावकसम्भृतेऽत्र नगरे. श्रीदौलताख्ये श्रुते,
श्रीशंखेश्वरपार्श्वनाथभगवान्, नीतः प्रतिष्ठां पराम्
नानाधर्मविधानतो नतजनाः, पुण्यालयं लम्भिताः,
सोऽय श्रीविजयामृताभिधवरः सूरीश्वरः स्तात् श्रिये ॥ १ ॥

❀ ओं ह्रीं अर्हं नम ❀

महामहोपाध्यायश्रीमेघविजयजिद्गणिवर्यविरचितं

श्रीनैषधीयमहाकाव्यपादपूर्तिरूप

श्रीशान्तिनाथचरित्रम् ।

(जैननैषधीयमहाकाव्यम्)

तच्चेदं शास्त्रविशारद–कविरत्न–पीयूषपाणिपूज्यपादाचार्यमहाराज-

श्रीविजयामृतसूरीश्वरमहाराजविरचितया

'विद्वद्विनोदिनी' नाम्न्या 'विवृत्या' समलङ्कृतम् ।

निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथा, निसर्गतोऽनर्गलमर्गमाश्रिताः ।
जना जनुःपूर्णफलार्थमुद्यता, नमोऽस्तु तस्मै प्रथमार्हतेऽनिशम् ॥१॥

विधाय कर्णातिथि यद्वचो हितास्तथाद्रियन्ते न बुधाः सुधामपि ।
दयानिधिः सद्विधिवारिधिर्जिने-श्वरः स शान्तिर्दिशतात् समस्थितिम् ॥२॥

गलग्रहच्छन्नस्ववपुर्मनःखलश्चलाचलात्मार्पितसर्वनिर्मलः ।
नलः सितच्छत्रितकीर्तिमण्डलः, कलस्वनो नेमिजनोऽस्तु शंबलः ॥३॥

यदोजसैवाग्नितपःकरालता, निनीय सम्यक्त्वमवापि दुर्मठः ।
दशावतारो ननु पार्श्वतीर्थकृत्, स राशिरासीन्महसा महोज्ज्वलः ॥४॥

महोपचिद्दर्शनमात्रसंभवाम्भुमस्स्यबन्धीह गर्वि समाश्रमीम् ।
नरो न रोगाभिहतचित्तविप्लवाः, भिये स भूपाम्बरमोऽर्हतां सदाम् ॥५॥

ददातु मह्यं गणभृत् स गौतमः, धमीश्वरो नेमिगुरूत्तमः पुनः ।
सरस्वती देवनदीव पावना स वाचको मेघमणी च मेघवत् ॥६॥

चरित्रमद्यापि येन नैषधीयपादपूर्तिक्रमयङ्क्षिमाञ्जनम् ।
विधीयते व्रीहिपिरिविशिष्टं त्रिवेकन्यायमभुतेन सूरिणा ॥७॥

काव्यमिदं महाकाव्यं, विदुषां सहितोदरम् ।
कृत्या 'विद्वद्विनोदिन्या' भूषयाम्यो लघ्वक्षरम् ॥८॥

अथ तत्रभवतां साहित्यादिविविधवाङ्मयविज्ञवरदानां समुपासितज्ञानदानां शारदस्वजाद्भुतानां सुधर्मसवर्मस्यैर्मधुरमालामुत्तमवर्णविभोवतां श्रीमतां महोपाध्यायानां मेघविजयविबुधप्रवराणां सहृदयचेतश्चमत्कृतिजननं नवनाञ्जनमिव नैषधीयपादपूर्तिरूपं श्रीशान्तिनाथचरित्रमिदं पुरोवर्ति वरीवर्ति । यद्यपि प्रसिद्धिं गतेष्वनेकेष्वपि शान्तिनाथमहाकाव्येषु सत्स्वपि सचेतसां विगलितवेद्यान्तरानन्दाविर्भावगलने निबद्धं काव्यमपि नैसर्गिकी मनोहारितामावहदिव दृश्यते । पादपूर्त्याविषयपारवश्येन रसमयमावासन्ता-मात्मोत्कर्ष कविपद रसमञ्जरीममिव समातन्वी क्रिष्टां निसर्गसुन्दरेण कविना कर्मचक्रिणम श्रीशान्ति नाथस्य चरित्रेणैव सचेता दूरीकरिष्यतीति चेतसि समवधार्य काव्यैकोरसमासामान्यमिति मत्वा विघ्नवारपर म्पराप्रशामस्वरार्थविषयिकं परमात्मनः स्तुतिं प्रारभन्ते श्रियामिति—

श्रियामभिव्यक्तमनोऽनुरक्तता, विशालसालत्रितयश्रिया स्फुटम् ।
तया बभासे स जगत्त्रयीविभु-र्ज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डलः ॥१॥

अन्वयः—(यस्मिन्) विशालसालत्रितयश्रिया श्रियाम्, अभिव्यक्तमनोऽनुरक्तता स्फुटा ज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डलः सः जगत्त्रयीविभुः तया, बभासे ॥१॥

वृत्तिः—(यस्मिन् भगवति-शान्तिनाथे) विशालसालत्रितयश्रिया–शोभनवत्त्वा इत्येवं विस्तृत, विशालो–विस्तीर्णोऽसौ सालः—प्राकार–विशालसालः तस्य त्रितयम् विशालसालत्रितयम् । 'विशालं तु विस्तृतम् । स्फारं पृथुलं विस्तीर्णम् ६–१५+११ । 'प्राकारो वरणः सालः ४–४१ । प्रसुमयता मिथाक-भिन्नतमपि । तस्य श्रीः—शोभा विशालसालत्रितयश्रीस्तया तया 'शोभासम्पत्तिपद्मासु लक्ष्मीः श्रीरिव कथ्यते इति वचनात् । श्रियाम्–लक्ष्म्याम् । अभिव्यक्तमनोऽनुरक्तता–अनुरक्तता अनुरागः मनसिजन्यधोऽभिव्यक्तीभूतस्य भावमत्वपरीत्वात् मनसो अन्तःकरणस्य अनुरक्तता मनोऽनुरक्तता अभिव्यक्ता चासौ मनोऽनुरक्तता, अभिव्यक्तमनोऽनुरक्तता स्फुटा–स्पष्टा । 'स्फुटे स्पष्टं प्रकटं व्यक्तमित्यपि ६–१ १ ।

इत्यभिधानचिन्तामणि । अथवा श्रियाम् अभिव्यक्तम्–शुद्धम् मनउज्ज्वलम्, श्रिया धवलत्वम् पवित्रत्वात्, अनुरक्तता चानुराग, प्रणय इति यावत्, स च रक्त लोहित इति यावत्। मनोऽनुरागयो शुक्लत्व-रक्तत्वे च साहित्यदर्पणोक्तदिशाऽवसेये । एवञ्च सितपीतयोरैक्यात् पीतत्वमपि सूचितम्, वप्रत्रये रूप्य-रै-रत्नमये वर्णत्रयस्योचितत्वं स्पष्टमेव । श्रियामिति बहुत्व जिने सर्वाङ्गेन सर्वश्रीणामनुरागसूचकम् । ज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डलः–कीर्त्तिर्यशस मण्डलम्-समूह कीर्तिमण्डलम्, प्रतापानाम् तेजसाम् प्रभावाणामिति यावत्, आवलि —श्रेणी प्रतापावलि, ज्वलन्ती–प्रकाशमाना चासौ प्रतापावलि ज्वलत्प्रतापावलि, ज्वलत्प्रतापावलि कीर्तिमण्डल यस्य स ज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डल । 'यत्कोशदण्डजं तेज स प्रभाव प्रतापवत्' ३–४०४ । 'राजिर्लेखा ततिर्वीथोमालाल्यावलिपङ्क्तय । धोरणी श्रेणी' ६–५९ । 'समूहश्चय कूट मण्डलचक्रवाकपटलस्तोमा' ६–४७ । इति त्रिष्वप्यभिधानचिन्तामणि । सः–सर्वज्ञत्वेन प्रसिद्ध । जगत्त्रयीविभुः–त्रयोऽवयवा अस्या इति त्रयी, जगताम्-भुवनानाम् त्रयी–जगत्त्रयी, तत्र विभु भर्ता, जगत्त्रयीविभु अर्हन्निति यावत् । तया–श्रिया । बभासे–दिदीपे, शुशुभइति यावत् ॥१॥ (अत्र हेतूत्प्रेक्षा-ऽलङ्कार । वृत्त वंशस्थम् ।)

निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथाः, सुराः सुराज्यादिसुखं बहिर्मुखम् ।
प्रपेदिरेऽन्तःस्थिरतन्मयाशयाः, सदा सदानन्दभृतः प्रशंसया ॥२॥

अन्वयः—क्षितिरक्षिणः, यस्य, कथाः, निपीय, अन्तःस्थिरतन्मयाशयाः, सुराः, प्रशंसया, सदा, सदानन्दभृतः, सुराज्यादिसुखम्, बहिर्मुखम्, प्रपेदिरे ॥२॥

वृत्तिः—क्षितिरक्षिणः–क्षितिं पृथिवीं रक्षति पालयतीति क्षितिरक्षी 'अजाते शीले' ५।१।१५४। इत्यनेन णिन् प्रत्यय, तस्य तथा पृथिवीपालकस्येति यावत् । यस्य–भगवत शान्तिनाथस्य । कथाः–गोष्ठी, ऐहिकामुष्मिकप्रत्यूहव्यूहोपशामकमोक्षादिजनकोपदेशवाक्यानीति यावत् । निपीय–सादर सम्यगाकर्ण्य । अन्तःस्थिरतन्मयाशयाः–अन्त –अन्त करणे हृदये इति यावत् । स्थिर –दृढसंस्कारसंस्कारित । तन्मय –कथाविषयक, आशयोऽभिप्रायविशेषो येषान्ते तथा' । सुराः–इन्द्रादिप्रमुखा देवा । प्रशंसया–तदीयशौर्य-वीर्योदार्यादिवर्णनेन । सदा–सर्वदैव "सर्वं वाक्य सावधारणम् भवतीति" नियमात् । सदानन्दभृतः–सन् समीचीनश्चासावानन्दो हर्ष सदानन्दस्त बिभ्रति धारयन्तीति सदानन्दभृत । (सन्त) सुराज्यादि-सुखम्–हस्त्यश्वरथपादातिचतुरङ्गबलान्वितसौराज्यादिजनिताऽऽनन्दम् । बहिर्मुखम्–मुखादाननात बहि –र्बाह्यम् बहिर्मुखम् । 'पर्यपाङ्बहिरच्पञ्चम्या' ३।१।३२। इत्यव्ययीभाव' । सातिशयप्रयोजनाभाववत्त्वेनोपेक्ष-णीयमित्यर्थ । प्रपेदिरे–प्राप्तवन्त', ज्ञातवन्त इति यावत् ॥२॥

यथा श्रुतस्येह निपीततत्कथास्तथाऽऽद्रियन्ते न बुधाः सुधामपि ।
सुधाभुजां जन्म न तन्मनःप्रियं, भवेद् भवे यत्र न तत्कथाप्रथा ॥३॥

अन्वयः—इह, निपीतकल्पाः, भुवस्य, यथा (आद्रियन्ते) तथा सुधा, सुधाम्, अपि, न आद्रियन्ते, यत्र भवे तत्कथामया न, भवेत्, तत्, सुधासुधाम्, जन्म, मत्प्रियम्, न ॥३॥

वृत्तिः—इह—संसारेऽस्मिन् । निपीतकल्पाः—निपीता नितरां पीता कथामृताः, तत्कथा—तदीयकथामृतानि येषां निपीततत्कथा भक्तजनाः सम्यक्तया इत्यर्थः । भुवस्य—सम्यक्परमात्मचरितस्य भागवतस्य इति यावत् । यथा—येन प्रकारेण । (आद्रियन्ते—सम्मानयन्ति) तथा—तेन प्रकारेण । सुधा—पण्डिताः "सुधा सोमे च पण्डिते" इति मेदिनी । सुधाम् अमृतम् । "अमृतं पीयूषममृतं सुधा २-३ इत्यभिधानचिन्तामणिः । अपि—अतः । न—नहि । आद्रियन्ते—आदरभावमापन्ना भवन्ति । यत्र—यस्मिन् । 'सम्यक्त्वं' ७।२।४। इति प्रयोगः । भवे—जन्मनि । तत्कथामया—तस्य भगवतः धर्मनाथस्य कथामया—कथाप्रचारे तत्कथामया । न—नहि । भवेत्—जायेत । तत्—तादृशम्, तदीयकथाप्रचाररहितमिति यावत् । सुधासुधाम्—सुधामृतं सुधाते मनुष्यन्तीति सुधासुधाः देवाभेदाः तथा । जन्म—जनिः, उत्पत्तिरिति यावत् । मत्प्रियम्—मन्मनोऽनुकूलम् । न—नैव । सर्वं वाक्यं सावधारणमिति न्यायात् विदुषामिति शेषः ॥३॥

यदीयपादाम्बुजभक्तिनिर्भरात्, प्रभावतस्तुल्यतया प्रभावत ।
<u>नल सितच्छत्रितकीर्तिमण्डल</u>, क्षमापति प्राप यश प्रशस्यताम् ॥४॥

अन्वयः—यदीयपादाम्बुजभक्तिनिर्भरात्, प्रभावतः प्रभावतः तुल्यतया, क्षमापतिः नलः सितच्छत्रितकीर्तिमण्डलः, सन्, यशःप्रशस्यताम् प्राप ॥४॥

वृत्तिः—यदीयपादाम्बुजभक्तिनिर्भरात्—यस्य भगवतः धर्मनाथस्य इमौ यदीयौ तौ च पादौ चरणौ यदीयपादौ, तावम्बुजे इवेति यदीयपादाम्बुजे तयोर्भक्तिः सेवा यदीयपादाम्बुजभक्तिस्तस्या निर्भरं समधिकं यदीयपादाम्बुजभक्तिनिर्भरं तस्मात्तथा । प्रभावतः—प्रतापतः सामर्थ्यविशेषादिति यावत् । प्रभावतः—प्रभा किरणानि सन्त्यस्येति प्रभावान् तस्य तथा सूर्यस्येत्यर्थः "द्युमणिस्तरणिर्मित्रश्चित्रभानुर्विरोचनः । विभावसुर्ग्रहपतिस्त्विषांपतिरहर्पतिः ॥ भानुर्हंसः सहस्रांशुस्तपनः सविता रविः । ... " इत्यभिधानचिन्तामणिः । तुल्यतया—सदृशतया समानतयेति यावत् । क्षमापतिः—क्षमायाः पृथिव्याः पतिः स्वामी क्षमापतिः "भूर्भूमि पृथिवी पृथ्वी ... क्षितिः क्षोणी क्षमाऽवनी" ४।१।२ इत्यभिधानचिन्तामणिः । नलः—तन्नामप्रसिद्धभूपतिः पुण्यश्लोक इति प्रसिद्ध इति यावत् । तथाहि—"कर्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नलस्य च । ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्तनं कलिनाशनम्" इति । सितच्छत्रितकीर्तिमण्डलः—सितं श्वेतञ्च तच्छत्रमातपवारणं सितच्छत्रम्, तद्वदाचरितमिति सितच्छत्रितम्, सितच्छत्रितं कीर्तिमण्डलं यशःसमूहो यस्य स सितच्छत्रितकीर्तिमण्डलः "श्येत श्वेत सित शुभ्रो दीर्घे विशद शुचि" ६।२८॥ "छत्रमातपवारणम् ३।३८१॥ इत्युभयत्राभिधानचिन्तामणिः (सन्)

यशःप्रशस्यताम्–यशस कीर्त्ते प्रशस्यता श्रेष्ठता यश प्रशस्यता तान्तथा। प्राप–प्राप्तवान्। भगवत शान्तिनाथस्य कृपाभाजनतयैव नल पुण्यश्लोको भवन्नद्यापि यश कदम्बकशालितयाऽनामिकाधिष्ठिततया गण्यते लोके ॥४॥

द्विधाऽपि धर्मानुगतिर्महीपतिर्दृढावधेः शैशव एव सेवधिः।
क्रमेण चक्री विजये दिशां जिनः, स राशिरासीन्महसां महोज्ज्वलः ॥५॥

अन्वयः—द्विधा, अपि, धर्मानुगतिः, दृढावधे, शैशवे, एव सेवधिः, क्रमेण, दिशाम्, विजये, चक्री, महीपतिः, स., जिनः, महोज्ज्वलः, महसाम्, राशिः, आसीत् ॥५॥

वृत्तिः—द्विधाऽपि–द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां खलु न्यायोपनिपद्भ्यामपीत्यर्थ। धर्मानुगतिः–धर्मस्य पुण्यस्य अनुगतिरनुव्रजनं यस्मिन् स तथा, धर्मकर्तृकानुगमनवानिति यावत्। "धर्मो यमोपमापुण्यस्वभावाचार-धन्वसु। सत्सङ्गेऽर्हत्यहिंसादौ न्यायोपनिपदोरपी" त्यनेकार्थ। दृढावधेः–दृढ –सर्वदा स्थायी, आकेवल-ज्ञानमवस्थायीति यावत् चासौ, अवधिरतज्ज्ञानम् दृढावधिस्तस्मात्, दृढावधिरिति पाठोऽत्र समीचीन प्रतिभाति, दृढशब्दोऽवधिशब्दश्च पूर्वार्थ, दृढोऽवधिर्यस्य स तथा। शैशवे–बाल्यावस्थायाम्। एव–खलु। सेवधिः–सेवा–भक्तजनकर्तृकशुश्रूषा धीयतेऽस्मिन्निति सेवधि, व्याप्यादाधारे" ५।३।८८॥ इत्यनेन आधारे कि प्रत्यय। भक्तजनकर्तृकसेवाभाजनमित्यर्थ। यद्वा शैशवे–बाल्येऽपि। एव–नियमत। दृढावधेः–प्रबला-वधिज्ञानस्य। सेवधिः–निधि –'निधान तु कुनाभि शेवधिर्निधि' २।१०६। इति हैम, सेवधिरित्यपि। क्रमेण–क्रमश। दिशाम्–आशानाम्। "दिशस्तु ककुभ काष्ठा आशाश्च हरितश्च ता" १।३।१॥ इत्यमर कोश। विजये–जये। चक्री–चक्र, चक्ररत्नमस्यास्तीति चक्री। महीपतिः–पृथिवीश्वर। सः–प्रसिद्ध शान्तिनाथ। जिनः–अर्हन्। महोज्ज्वलः–महैरुत्सवैरुज्ज्वलो दीप्यमानः महोज्वल, एतेनोत्साहयुक्तत्व व्यज्यते। यद्वा–महसा तेजसा प्रतापेन ज्वलतीति महोज्वल। "अथोत्सवे। मह क्षणोद्धवोद्धर्षा" ६।१४३॥ इत्यभिधानचिन्तामणि। महसा–तेजसा प्रतापानामिति यावत् राशिराश्रय। यद्वा–महसा तेजसा राशि सूर्य्य इव स्थित। लुप्तोपमा। "महस्तूत्सव तेजसो" इत्यमर। आसीत्–अभूत् ॥५॥

रसैः कथा यस्य सुधावधीरिणी, कृता सकृत् कृतन्ति दुष्कृतं नृणाम्।
हिमाद्रिजाता लहरी नभस्वतः, क्षमातले तापमिवागता स्वतः ॥६॥

अन्वयः—यस्य, कथा, रसैः, सुधावधीरिणी, सकृत्, कृता, नृणाम्, दुष्कृतम्, कृन्तति, हिमाद्रिजाता, स्वतः आगता, नभस्वतः, लहरी, क्षमातले, तापम्, इव ॥६॥

वृत्तिः—यस्य—भगवतः शान्तिनाथस्य । कृपा—अनुग्रहः प्रीतमानुषा मोक्षाभिलाषकं चरितम् । रसैः—शृङ्गारादिभिर्नवभी रसैः । सुधासवीरिणी—पयस्सं सुधाम् अमृतम् अवमीरयति तिरस्करोतीत्येवं-शीला, सुधासवीरिणी 'अव्यये' शीले इत्यनेन शीलेऽर्थे णिन् प्रत्ययः सुधायाः मधुरत्वं श्लाघ्यमधुरसिद्धया मन्तव्यम् मधुररसपुष्टत्वेन वा यस्य कथा स्वादे कृत्वा सुधाया अपि अधिकम् स्वादुसुधामिति भावः, तस्मीरयति तिरस्करोतीत्येवंशीला । सकृत्—एकवारमपि । कृता—विहिता श्रुता कथिता वा । नृणाम्—मनुष्याणाम् । दुष्कृतम्—पापम् । 'कलुषं वृजिनैनोऽघमंहो दुरितदुष्कृतम् ।१।४।२३॥' इत्यमरकोषः । कृन्तति—छिनत्ति निवारयति दूरीकरोतीति भावः ।

हिमाद्रिजाता—हिमालयसम्भूता । स्वतः—स्वात्मनैव । आपगा—समागता । समसरतः—पवनस्य वायोरिति यावत् 'नभस्वद्वातपवनपवमानप्रभञ्जनाः ॥१।१।६१॥' इत्यमरकोषः । लहरी—पवाह । धरातले—भूमण्डले । तापम्—सूर्यकरकिरणसम्पर्कोद्भवतितसम्तापम् । तु—पुनः । हिमालयसम्भवानन्तुगङ्गासम्पूरुषयो यथा पुण्योदके भीष्मादिसन्तितसन्तापसन्तापोऽपहरति तथा यस्य कथापि अनेकजन्मजन्मान्तरोपार्जितकर्मविपाकविषमतासञ्जातपापकषायम् मनुष्येभ्यो निवारयतीति भावः । रूपकालङ्कारः ॥६॥

अमुष्य संसेवनया नयाश्रयात् नल स भूजानिरभूद् गुणाद्भुत ।
रयात् समुत्तीर्य दुरोदरादराद् दुरापदं चन्द्र इव ग्रहोदिताम् ॥७॥

अन्वयः—अमुष्य, संसेवनया नयाश्रयात्, ग्रहोदिताम्, दुरापदम् चन्द्रः, इव दुरोदरादरात्, (दुरापदम्) रयात् समुत्तीर्य, सः नलः गुणाद्भुतः भूजानिः, अभूत् ॥७॥

वृत्तिः—अमुष्य—भगवतः शान्तिनाथस्य । संसेवनया—मनोवाक्कायद्वारा समीचीनप्रकारेण सेवनेनेत्यर्थः । नयाश्रयात्—नयस्य नीतिमार्गस्य आश्रयः अवलम्बनम् नयाश्रयस्तस्मात्तथा । यद्वा-नयाश्रयात्, अमुष्य संसेवनया इत्येवमन्वयः कार्यः । नीतिमार्गमवलम्ब्य तस्य भगवतः सेवनयेति फलमुखमनुद्दिष्टार्थः । ग्रहोदिताम्—ग्रहकृताम् । दुरापदम्—दुष्टा याऽसौ आपद् विपत्तिर्दुरापद् तामथवा । चन्द्रः—चन्द्रमा । इव—यथा । दुरोदरादरात्—दुरोदरे—द्यूते आदरः—सत्कारः स्नेहेति यावत् दुरोदरादरस्तस्मात् । द्यूतक्रीडा-व्यसनात् दुरोदरादरमर्थमित्यर्थः । (दुरापदम्—अतिकष्टदायिनीं विपत्तिम्) । रयात्—वेगात्, शीघ्रमित्यर्थः । समुत्तीर्य—पारंकृत्वा । विपत्तेर्वा उत्तीर्येत्यर्थः । सः—प्रसिद्धः । नलः—स्वामिभेदप्रसिद्धो नृपतिः । गुणाद्भुतः—गुणैः सौन्दर्यादिभिः शौर्यादिमहार्हादिभिर्वा अद्भुतः आश्चर्यरूपो गुणाद्भुतः । भूजानिः—भूः-पृथिवी जाया भार्या यस्य सः तथा 'जायाया निङ् ५।४।१३४' इति जायाशब्दस्य जानिरित्यादेशे बहुव्रीहिः । अभूत्—आसीत् । सर्वं तत्सर्वपुण्यकारणं भवतीति" आकरस्य मत एव भूजानिरभूत् नामेत्यर्थः ॥७॥

स वर्णनीयस्तत एव लक्षणै–र्विचक्षणैः संप्रति सन्निधानतः ।
सुवर्णदण्डैकसितातपत्रित – प्रभावकीर्त्योर्जनचित्तचित्रितः ॥८॥

अन्वयः—सः, ततः, एव, विचक्षणैः, लक्षणैः, सनिधानतः, वर्णनीयः, (अथ च) सम्प्रति, सुवर्णदण्डैकसितातपत्रितप्रभावकीर्त्यो', जनचित्तचित्रितः ॥८॥

वृत्तिः—सः–प्रसिद्धो नल । ततः–भगवत शान्तिनाथस्य चरणारविन्दसंसेवनात् नयाभयाच्च हेतो । एव–खलु । विचक्षणैः–विशेषेण गुणादिक चक्षते कथयंतीति विचक्षणानि, तैस्तथा । विलक्षणैरिति पाठ साधीयान् । लक्षणैः–लक्ष्मभि । असाधारणधर्मादिभिरिति यावत् । सन्निधानतः–सान्निध्यात् । प्रसङ्गवशादिति यावत् । वर्णनीयः–प्राशस्त्यवत्त्वेन निरूपणीय । (अथ च) सम्प्रति–अद्यापि । स्वर्णदण्डैकसितातपत्रितप्रभावकीर्त्योः–सुवर्णस्य दण्ड सुवर्णदण्ड , एकञ्च तत्सितञ्च तदातपत्रञ्चैकसितातपत्रम्, सुवर्णदण्डश्च एकसितातपत्रञ्च सुवर्णदण्डैकसितातपत्रे, सुवर्णदण्डैकसितातपत्रे कृते तद्वदाचरिते वा सुवर्णदण्डैकसितातपत्रिते, प्रभाव –प्रतापश्च कीर्तियशश्चेति प्रभावकीर्ती, सुवर्णदण्डैकसितातपत्रिते चेमे प्रभावकीर्ती, सुवर्णदण्डैकसितातपत्रितप्रभावकीर्ती तयोस्तथा, सप्तमी चात्र वैषयिकी बोध्या, तथा च तादृशप्रभावकीर्तिविषये इत्यर्थं । जनचित्तचित्रितः–जनाना लोकानाम् चित्तानि जनचित्तानि तेषु चित्रितः प्रतिमायित जनचित्तचित्रित , लोके स्मरणीय इत्यर्थ' । यद्वा–अत्र श्लोके विचक्षणैरिति पदं न करणतृतीयान्तम्, किन्तु कर्तृतृतीयान्तमेव तथा च स तत एव हेतो लक्षणै करणै सन्निधानत', विचक्षणै–कर्तृभि–विद्वद्भि , वर्णनीय इत्येवमन्वयोऽवसेय ॥८॥

रसाद्दशास्योऽप्यदसीयसेवनेऽवनेः प्रभुर्भास्वरकान्तिभास्करः ।
बभूव भूवल्लभदेवजित्वरज्ज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डलः ॥९॥

अन्वयः—दशास्यः, अपि, अदसीयसेवने, रसात् , भास्वरकान्तिभास्करः, भूवल्लभदेवजित्वरज्ज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डलः, (सन्) अवने प्रभु', बभूव ॥९॥

वृत्तिः—दशास्यः–दश दशत्वसङ्ख्याकानि आस्यानि मुखानि यस्य स दशास्य , स्वनामप्रसिद्धलङ्काराजो लोकरावणो रावण । अपि–खलु । अदसीयसेवने–अमुष्य भगवत शान्तिनाथस्य इदम् अदसीयम्, तत्सम्बन्धीत्यर्थ , अदसीयञ्च तत्सेवनमदसीयसेवनम्, तस्मिन् तथा । रसात्–आवेशात्, समुत्कण्ठिततया प्रवृत्तेरिति यावत् । भास्वरकान्तिभास्करः–भास्वरा देदीप्यमाना चासौ कान्ति प्रभा भास्वरकान्तिस्तया भास्कर' सूर्य्य इव भास्वरकान्तिभास्कर । भूवल्लभदेवजित्वरज्ज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डलः–भुव –पृथिव्या वल्लभ पति भूपति , "प्रेयसी दयिता कान्ता प्राणेशा वल्लभा प्रिया" ३।१७९॥ अ० चि० इत्यनन्तरम् "प्रेयस्याद्या पुंसि पत्यौ" इति दर्शनात् वल्लभशब्दस्यापि पतिवाचकत्वात्, जयति तच्छीलो जित्वर "सृ–

दीप्तसम्बरम्" ५।३।७४। इत्यनेन विभातीप्सूरप् प्रत्ययः । देवानां किरणो देवकिरणः सूर्यकसमानो देवकिरणो सूर्यसमदेवकिरणः श्रीर्वैभवम् श्रीर्विपण्यकम् व्याप्त्यी यायौ मतापापकिर्म्नैकस्वापापकिः, व्याप्तस्वापापकि श्रीर्विमण्डकं यस्य स व्याप्तस्वापापकिश्रीर्विमण्डकः सूर्यसमदेवकिरणासौ व्याप्तस्वापापकिश्रीर्विमण्डकः सूर्यसमदेवकिरणव्याप्तस्वापापकिश्रीर्विमण्डकः (सन्) अवनेः—पृथिव्याः । "भूर्भूमि पृथिवी क्ष्मा गन्धमाताऽचलाऽवनि ४।१।१ इत्यभिधानचिन्तामणिः । प्रभुः—ईश्वर । बभूव—अभवत् ॥९॥

पवित्रमत्रातनुत जगद्युगे—ऽभिधा विधानैर्बहुधा स्तुता विभो ।
अरिष्टशान्तेर्नलिनीशपेशल—द्युते सतेजोऽनुभवेन सङ्गत ॥१०॥

अन्वयः—विभोः, अभिधा, विधानैः अत्र युगे, स्तुता (सती) बहुधा, जगत्, सा, पवित्रम् अतनुत अरिष्टशान्तेः नलिनीशपेशलद्युते, सतेजोऽनुभवेन, सङ्गते (च) ॥१॥

वृत्तिः—विभोः—विशेषेण भवतीति विभुः "शंसंस्वयंविप्राद् भुवो डुः" ५।२।८४। इत्यनेन डुः प्रत्ययः, तस्य विभोः, भगवतः शान्तिनाथस्येति यावत् । अभिधा—अभिधीयते कथ्यतेऽनयेत्यभिधा नामेत्यर्थः "अथाऽऽख्याऽऽह्वेऽभिधा । गोत्रसंज्ञानामधेयाऽऽख्याऽऽह्वाऽभिख्याश्च नाम च ३।१७४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । स्तुता—स्तवस्तवनमासीतो विधिताऽऽकीर्तिता वेति यावत् । (सती) अत्र—युगे अस्मिन् कलियुगे । बहुधा—बहुभि प्रकारैः । जगत्—भुवनम् । सा—सम्मत्येन । पवित्रम्—पूतम् । अतनुत—अकरोत् । बहुभि प्रकारैरित्युक्तम्, तमेव प्रकारान् दर्शयति 'अरिष्टशान्तेरित्यादिना अरिष्टशान्तेः—नास्ति रिष्टं क्षेम मरिष्टमशिवम् अपसर्गे अभाव इति यावत् तस्य शान्तिः प्रशमनम् अरिष्टशान्तिस्तस्यास्तथा " उपसर्गा त्वरिष्टं स्यादुपसर्ग उपद्रव ५।१५। इत्यभिधानचिन्तामणिः । नलिनीशपेशलद्युतेः—नलिन्याः कमलिन्यास्तस्याः ईशः स्वामी सूर्यस्तद्वत् पेशला—विकसे कमलेन सर्वं करोतीति पेशला "पर्पिशादि (उणादि ४९२) इत्यनेन अत्र प्रत्ययः सूर्यापेक्षया द्युति कान्तिः—नलिनीशपेशलद्युतिस्तस्यास्तथा । "पक्षस्तु पेशलः । मसृणोऽत्य-सुखामधुराश्च ६।४८। इत्यभिधानचिन्तामणिः । सतेजोऽनुभवेन—प्रभावः तेजः—प्रभावः प्रतापो वा सतेजसस्यानुभवः सतेजोऽनुभवस्तेन तथा । सङ्गते—मिलनाय ॥१॥

बहुश्रुतानां वदनादनाश्रवे, श्रुता रसक्षालनयेव यत्कथा ।
ददाति सोच्चैः श्रवसो नियोजना—ज्ञानेऽनिमपाद्विबुधक्रियां शुचिम् ॥११॥

अन्वयः—यत्कथा, बहुश्रुतानाम् वदनात्, रसक्षालनया इव अनाश्रवे, श्रुता, सा, कर्णे, उच्चैःश्रवसः नियोजनात्, अनिमेषात् (च) शुचिम्, विबुधक्रियाम् ददाति ॥११॥

वृत्तिः—**यत्कथा**–यस्य भगवत शान्तिनाथस्य कथा यत्कथा, यत्सम्बन्धिनी कथेत्यर्थ । यदीय चरित्रमिति यावत । **बहुश्रुतानाम्**–बहूनि श्रुतानि शास्त्राणि श्रुतज्ञानानि वा येषान्ते बहुश्रुतास्तेषान्तथा गीतार्थानामिति यावत् । **वदनात्**–आननात मुखादिति यावत । **रसक्षालनया**–रसैः शृङ्गारादिभि क्षालना उज्ज्वलीकरणम् रसक्षालना, तया तथा । **इव**–तुल्यम् । **अनाश्रवैः**–न आश्रवस्तन्नामककर्मविशेषो येषान्तेऽनाश्रवास्तैस्तथा, आश्रवेऽलग्नमनोभि सावधानैरिति यावत् । **श्रुता**–आकर्णिता, श्रावणप्रत्यक्षविषयीकृतेति यावत् । **सा**–यत्कथा । **जने**–श्रावकजने । **उच्चैःश्रवसः**–उच्चै श्रवा –श्रावकजनपक्षे उत्कर्णता, विबुध-पक्षे च समुद्रमन्थनोत्पन्नोऽश्व, तस्य । **नियोजनात्**–विधानात करणादिति यावत । **अनिमेषात्**–निमेषो-नयननिमीलनम्, स च देवाना न भवतीति पुराणप्रसिद्धि कविसमयश्च, तथा च देवपक्षे अनिमेषो निमील-नराहित्यम्, श्रावकजनपक्षे च अनिमेष –चरित्रश्रवणजनितानन्दविशेषान्निमीलननिरोधस्तस्माद (च) । **शुचिम्**–पवित्राम् । **विबुधक्रियाम्**–देवचर्य्याम् । **ददाति**–वितरति ।

अथवा अनिमेषादिति पदस्य न विबुधक्रियादातृत्वहेतुत्वेनोपन्यास किन्तु तस्य न निमेषोऽक्षिनि-मीलनमपि यत्र सोऽनिमेषोऽतिशयितसूक्ष्मकालविशे प इत्यर्थस्तथा च, अनिमेषादित्यस्य पदस्य अत्यन्तसूक्ष्म-कालविशेषादेवेत्यर्थ । सर्वस्य वाक्यस्य सावधारणत्वादेवकारोऽर्थो न विरुध्यते श्लेषालङ्कृति ॥११॥

समाधुरीका न कटुः श्रुतावपि, निशामनाद् याऽऽन्तरकश्मलापहा ।
कथं न सा मद्गिरमाविलामपि, न शोधयेन्नाथकथा यथास्थिता ? ॥१२॥

अन्वयः—*या, समाधुरीका, अपि, श्रुतौ, न, कटुः, निशामनात्, आन्तरकश्मलापहा, यथा-स्थिता, सा, नाथकथा, आविलाम्, अपि, मद्गिरम्, कथम्, न, न, शोधयेत् ॥१२॥*

वृत्तिः—**या**–भगवत शान्तिनाथस्य कथा । **समाधुरीका**–माधुर्य्या मधुरतया, माधुर्य्येणेति यावत् सहिता समाधुरीका 'सहस्तेन' ३।१।२४॥ इत्यनेन बहुव्रीहिसमास । सहशब्दस्य सादेश । **अपि**–खलु । **श्रुतौ**–श्रवणे, अवच्छिन्नत्व सप्तम्यर्थ, श्रवणावच्छेदेनेति यावद् । **न**–नहि । **कटुः**–तीक्ष्णा, पीडाकरी इति यावत् । **निशामनात्** श्रवणात्, "निशमन निशामन निरीक्षणश्रवणयो" इत्यनेकार्थ । **आन्तरक-श्मलापहा**–अन्त –अन्त करणे भवमा तरम्, तच्च तत्कश्मलम्, पापम्, मोह इति यावत्, आन्तरकश्मलम्, तदपहन्ति विनाशयतीति आन्तरकश्मलापहा "क्लेशादिभ्योऽपात्" ५।१।८१॥ इत्यनेन हन्तेर्ड प्रत्यय । "मोहो मूर्च्छा च कश्मलम्" ३।४।६५॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । **यथास्थिता**–यथायथमवस्थिता । **सा**–प्रसिद्धा । **नाथकथा**–नाथस्य स्वामिन शान्तिनाथस्य कथा चरित्रमिति नाथकथा । **आविलाम्**–सदोषाम् । **अपि**–खलु । **मद्गिरम्**–मम वाणीमित्यर्थ । **कथम्**–केन प्रकारेण । **नन**–नहीत्यर्थ । वीप्सायामेकस्यैव न शब्दस्य द्वित्वाद् "नन" इति रूपमवसेयम्, तथा च नद्वयस्यापि केवल विशिष्टनिषेध एवार्थ । **शोधयेत्**–विशुद्धयेव, वाण्या दोषराहित्य कथन्नापादयेदपित्वापादयेदेवेति ॥१२॥

यथाऽऽस्यया भव्यनृणां शुचीकृतं, स्मृतेर्मनो भावनया जगद्गुरो ।
इयं विशेषात् प्रतिमां कथं न मे स्वसेविनीमेव पवित्रयिष्यति ॥१३॥

अन्वयः—यथा आस्यया, जगद्गुरो, भावनया, स्मृतेः भव्यनृणाम् मनः शुचीकृतम्, इयम्, विशेषात् स्वसेविनीम् एव मे, प्रतिमाम् कथम् न, पवित्रयिष्यति ॥१३॥

वृत्तिः—यथा-आस्यया—येन-भगवतः शान्तिनाथस्य नाम्ना । जगद्गुरोः-जगताम् भुवनानाम् गुरुर्धर्मोपदेष्टा जगद्गुरुः तस्य तथा सर्वज्ञस्य भगवतः शान्तिनाथस्य । "गुरुर्धर्मोपदेष्टरि" इत्यभिधानचिन्तामणिः । भावनया चिन्तनया संस्कारविशेषेणेति यावत् । स्मृतेः-स्मरणस्य । भावनाजन्यस्मृतेरपि यावत्, संस्कारजन्यज्ञानस्य स्मृतित्वात् । भव्यनृणाम्-भव्याः-मोक्षगमनयोग्याश्च ते नरो मनुष्याः भव्यनरास्तेषामन्येषां, भव्यात्मनामिति यावत्, मनः-अन्तःकरणम् अन्तःकरणमिति यावत् । शुचीकृतम्-शुचि-पवित्रम् न शुचि अशुचि अशुचि शुचिकृतं शुचीकृतम् "कृभ्वस्तियोगे सम्पद्यकर्तरि च्विः" ५।४।५०। इत्यनेनाभूततद्भावे च्विः प्रत्ययः "च्वौ च" ७।४।२६। इत्यनेन च्वौ परे इकारस्य दीर्घता च ।

इयम्-आस्या । विशेषात्-विशेषेण । अन्यापेक्षयाऽतिशयेन स्वसेवित्वादिति यावत् । स्वसेविनीम्-स्वसेवानुरक्ताम् । एव-अवश्यम् । मे-मम । प्रतिमाम्-नवनवोन्मेषशालिनी बुद्धिम् । "बुद्धिर्नवनवोन्मेषशालिनी प्रतिभा मता ।" इति साहित्यदर्पणोक्तेः । कथम्-केन प्रकारेण । न-नहि । पवित्रयिष्यति-पवित्रीकरिष्यति ॥१३॥

अधीतिबोधाचरणप्रचारणैः श्रुताम्बुधिर्ज्ञानगभीरनीरवान् ।
प्रभुर्विहारेण चतुर्दिगन्तरे विमोहपङ्कं कुरुते स्म दूरतः ॥१४॥

अन्वयः—अधीतिबोधाचरणप्रचारणैः, श्रुताम्बुधिः ज्ञानगभीरनीरवान् प्रभुः, चतुर्दिगन्तरे, विहारेण, विमोहपङ्कम् दूरतः कुरुते स्म ॥१४॥

वृत्तिः—अधीतिबोधाचरणप्रचारणैः—बोधोऽवबोधनम् आचरणं चारित्रम् प्रचारणम् प्रचारः बोधाचरणप्रचारणानि अधीतिरध्ययनम् बोधाचरणप्रचारणानि च अधीतिबोधाचरणप्रचारणानि तैरधीतिबोधबोधज्ञानयोरनयोः समासे द्वन्द्वे अधीतिशब्दस्य अल्पाच्तरत्वात् पूर्वनिपातः स्यात् तत्तु ... अधीतिश्च बोधश्च आचरणञ्च प्रचारणञ्चेत्येवमधीतिपूर्वपदकसमासकरणेऽप्यधीतिशब्दस्य पूर्वनिपातः सूपपाद एव । श्रुताम्बुधिः-श्रुतं शास्त्रम् अर्थविज्ञानं वा तदेव अम्बु जलम् यस्मिन् स श्रुताम्बुधिः "... " ... इत्यनेन ... । ज्ञानगभीरनीरवान्-गभीरं गम्भीरञ्च तन्नीरं जलम् गभीरनीरम् ज्ञानमेव गभीरनीरम् ज्ञान-

गभीरनीरमास्त्यस्येति ज्ञानगभीरनीरवान् 'अतोऽनेकस्वरात्' ७।२।६॥ इत्यनेन मत्वर्थे मत् प्रत्ययः । प्रभुः– प्रकर्षेण भवतीति प्रभुः परमेश्वरः षोडशतीर्थकृत् शान्तिनाथ इति यावत् 'श–सं–स्वयं वि–प्राद् भुवो डुः' ५।२।८४॥ इत्यनेन प्रपूर्वकभूधातोर्डुः प्रत्ययः । चतुर्दिगन्तरे–चतस्रश्च ता दिशश्चतुर्दिशस्तासामन्तरम्– मध्यम् चतुर्दिगन्तरम्, तस्मिंस्तथा, चतुर्दिक्षिति यावत्. अन्तरमवकाशावधिपरिधानान्तर्धिभेदतादर्थ्ये । छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येऽन्तरात्मनि च ।३।३।१८८॥ इत्यमरकोशः । विहारेण–उपदेशार्थं भ्रमणेन । विमोहपङ्कम्–वि–विशिष्टो मोहोऽज्ञानम्, विमोहः, स एव पङ्कः–पापम् विमोहपङ्कस्तन्तथा । "दुष्कृत दुरितं पापं अंहः कल्कमघं पङ्कः" ६।१६–१७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः ॥ दूरतः कुरुते स्म–दूरी- कृतवानिति ॥१४॥

नयेष्वधीत्याचरणानयेन स, दशाश्चतस्रः प्रणयन्नुपाधिभिः ।
रसाधिकत्वाद् द्विगुणत्वमादधे. चतुर्दशासंस्तत एव तत्प्रभाः ॥१५॥

अन्वयः—सः, उपाधिभिः, चतस्रः, दशाः, प्रणयन्, नयेषु, अधीत्याचरणानयेन, रसाधि- कत्वात्, द्विगुणत्वम्, आदधे, ततः, एव, तत्प्रभाः, चतुर्दश, आसन् ॥१५॥

वृत्तिः—सः–भगवान् शान्तिनाथः । उपाधिभिः–कौमारे राज्ये चक्रिभावे तीर्थकरत्वे च प्रत्येक पञ्चविंशतिसहस्रवर्षभोगादिप्रकारैः । "उपाधिर्धर्मचिन्तायां कैतवेऽपि विशेषणे" इति विश्वः । चतस्रः– चतुःसङ्ख्याकाः । दशाः–अवस्थाः । प्रणयन्–कुर्वन् । नयेषु–पवित्रसप्तनयेषु । अधीत्याचरणानयेन– आनयनमानयः, अधीतिश्चाचरणञ्चाऽधीत्याचरणे, तयोरानयः संप्रापणम् अधीत्याचरणानयस्तेन तथा । रसाधि- कत्वात्–रसाधिक्यात् रसविशेषात् रसवर्द्धनादिति यावत् । द्विगुणत्वम्–द्विगुणाधिकत्वम् । आदधे– व्यदधात्, कृतवानित्यर्थः । तत एव–तस्मात् कारणादेव नयेषु द्विगुणत्वमन्वादनादेवेति यावत् । तत्प्रभाः– तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य प्रभा–त्विषः, विभा वा, तत्प्रभाः । "त्विषि त्विषः । भा प्रभा वसुगभस्ति भानवो भा–मयूखमहसी छविर्विभा" २।१४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । चतुर्दश–दशाधिकाश्चत्वारस्तथा । आसन्–अभूवन् ॥१५॥

स नैषधीभावमुपेत्य भूभुजां, व्रजस्य रेमे हृदि तद्गुणस्पृशि ।
चतुर्दशत्वं कृतवान् कुतः स्वयं, निजात्मनोऽनन्तविबोधनेऽधिकः ॥१६॥

अन्वयः—सः, नैषधीभावम्, उपेत्य, भूभुजाम्, व्रजस्य, तद्गुणस्पृशि, हृदि, रेमे, अनन्त- विबोधने, अधिकः, स्वयम्, निजात्मनः, चतुर्दशत्वम्, कुतः, कृतवान् ? ॥१६॥

वृत्तिः—सः–भगवान्,शान्तिनाथ इत्यर्थः । नैषधीभावम्–निषधा हि अयोध्याश्रितकोशलदेशान्तर्गता

... प्रसिद्धा नगरी, तत्र भवो नैगमः श्रीमहस्तदेव इत्यर्थः । ... मात्र सम्पत्तिर्नैगमी— नागसम्पदा 'कुम्भस्थितिर्मं कर्मकर्तृत्वं' अ०।१२१॥ इत्यनेन विधः तत्वतः । ... । ... सम्बन्ध । मूर्द्धाय—सर्वं पृथिवी मुञ्चतीति मुमुचो राजानस्तेषामत्वा । समस्त—समुद्रस्य समुद्रस्येति यावत् "समुद्रस्य ... मम ... सर्वं ... समुद्रतः ॥१४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । तत्पुरुषसन्धि—तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य गुणा ... तत्र तत्रापि भारतीति ... तस्मिंस्तथा । हृदि—हृदये । 'हृदयो हृदय चित्तम्' ॥१५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः ॥ रेमे—अरमत । अनन्यविरोधिने—विरोधस्य विरोधः विशिष्टस्थानमिति यावत्, अनन्यमपरिमितमत्र यत् विरोधस्थानमनन्यविरोधनम् तस्मिंस्तथा । अखिल—सर्वं समस्तमित्यर्थः । एतत्—आस्पदम् । ... न्यायम् । चतुर्दशसमम्—यत्तो यत्र ... चतुर्दशत्वम् मानवमतुर्दशत्वम् । ... देवता वा । ... ॥१६॥

प्रभामयीं स्वीयपुरीं तथाऽतनोत् पुराजिनोऽर्हत्स्वपि पूर्वचक्रभृत् ।
जनो न यस्यामिति गीरदः पदं, न वेत्ति विद्यासु चतुर्दशस्वयम् ॥१७॥

अन्वयः—पुराजिनः, (यथा) स्वीयपुरीम्, प्रभामयीम्, अतनोत्, अर्हत्सु पूर्वचक्रभृत्, अयम्, अपि तथा, (अतनोत्) इति गीः, जन, यस्याम्, न, अदः, पदम्, चतुर्दशसु, विद्यासु न वेत्ति ॥१७॥

वृत्ति —पुराजिनः—प्रथमोऽर्हन् पुरातीर्थेन श्रीऋषभदेव इत्यर्थः । (यथा—येन प्रकारेण) स्वीयपुरीम्—आत्मीयनगरीम् । प्रभामयीम्—कान्तियुताम् । अतनोत्—अकरोत् । अर्हत्सु—जिनेषु । पूर्वचक्रभृत्—प्रथमचक्रवर्ती । भगवतः शान्तिनाथस्य चक्रवर्तिषु पञ्चमत्वात् ... इति तु न वाच्यम् चक्रवर्तिपदस्थेऽपि जिनेषु ... विरोधात् । अयम्—... शान्तिनाथ इति यावत् । अपि—अपि । तथा—तेन प्रकारेण । स्वीयपुरीं प्रभामयीमतनोदिति । इतिगीः—इत्येवं वचनम् । जनः—लोकः । यस्याम्—यत्र । न—नहि । अदः—एतत् । पदम्—अधिकारम् चक्रवर्तित्वादिरूपम् विमलाकर्षादिरूपम्हर्त्सु प्रथमचक्रवर्तित्वादिविशेषणं पदं वा । चतुर्दशसु—चतुर्दशसंख्यकासु विद्यासु । विद्यासु—वेत्ति ज्ञायतेऽनयेति विद्या शास्त्राणि तासु ।

"पुराणन्यायमीमांसा—धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः । वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥"
—इति याज्ञवल्क्यः ॥

"अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥"
—इति मनुः ॥

न—नहि । वेत्ति—जानाति ॥१७॥

अमुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी, भविष्यतीत्येव विमर्शपूर्वकम् ।
विधिः पुरे तानुदपादि सज्जनान्, प्रबोधशुद्धाम्बुधिजातमज्जनान् ॥१८॥

अन्वयः—अमुष्य, एव, विद्या रसनाग्रनर्तकी, भविष्यति, इति, विमर्शपूर्वकम्, विधिः, प्रबोधशुद्धाम्बुधिजातमज्जनान्, तान्, सज्जनान्, पुरे, उदपादि ॥१८॥

वृत्तिः—अमुष्य–भगवत शान्तिनाथस्य । एव–खलु । विद्या–वेत्त्यनयेति विद्या शास्त्रादिज्ञानमित्यर्थ । रसनाग्रनर्तकी–रसनाग्रे–जिह्वाग्रे नर्तकीव नर्तकी स्फुरद्रूपेति रसनाग्रनर्तकी । नान्यस्येत्यर्थ । भविष्यति–भविता । इति–इत्येवम् । विमर्शपूर्वकम्–विचारपुर सरम् । विधिः–ब्रह्मा विधातेत्यर्थ । "धाता विधाता विधिर्वेधसौ द्रुहण पुराणगोष्ठसगविश्वरेतसौ । प्रजापतिर्ब्रह्मचतुर्मुख" । २।१२६॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । प्रबोधशुद्धाम्बुधिजातमज्जनान्–प्रकृष्टो बोधो ज्ञानम् प्रबोध, सम्यक्त्वज्ञानादि, शुद्धो विशुद्धश्चासावम्बुधि समुद्र शुद्धाम्बुधि, प्रबोध एव शुद्धाम्बुधि प्रबोधशुद्धाम्बुधि, तत्र जात वृत्त मज्जनमवगाहन सम्यगालोडनमिति यावत् येषान्ते प्रबोधशुद्धाम्बुधिजातमज्जनास्तौंस्तथा । तान्–प्रसिद्धान् । सज्जनान्–सन्त साधवश्च ते जना मनुष्या सज्जनास्तांस्तथा । पुरे–भगवत शान्तिनाथस्य नगरे । उदपादि–उत्पादयामास, ससर्जेति यावत् । अथवा अमुष्य एव विद्या (तेषाम्) रसनाग्रनर्तकी भविष्यति इति विमर्शपूर्वकम् । पुरे प्रबोधशुद्धाम्बुधिजातमज्जनान् तान् सज्जनान् उदपादीत्येवमन्वय करणीय, तेषामिति पदस्य प्रबोधशुद्धाम्बुधिजातमज्जनाना सज्जनानामित्यर्थ, ऊह्य ॥१८॥

पुरन्दरस्यापि पुरापुरासखी, त्रयीव नीताऽङ्गगुणेन विस्तरम् ।
ससंहिताऽप्याह्निकवृत्तिसोदया, पुरी स्वशाखाबहुलद्विजाश्रया ॥१९॥
चतुर्दशत्वं दधती शुभाश्रमै–स्तथैव वर्णैः ककुभो जनागमैः ।
अगाहताष्टादशतामपीप्सया, पृथग्दशाशाजनरङ्गसङ्गमैः ॥२०॥ (युग्मम्)

अन्वयः—पुरन्दरस्य, अपि, पुरापुरासखी, त्रयी, इव, अङ्गगुणेन, विस्तरम्, नीता, ससहिता, अपि, आन्हिकवृत्तिसोदया, स्वशाखाबहुलद्विजाश्रया, पुरी, शुभाश्रमैः, वर्णैः, तथैव ककुभ जनागमैः; चतुर्दशत्वम्, दधती, अपि, ईप्सया, पृथग्दशाशाजनरङ्गसङ्गमैः, अष्टादशताम्, अगाहत ॥१९–२०॥

वृत्तिः—पुरन्दरस्य–पुराणि अरीणा दारयति, त्रिपुर वेति पुरन्दर इन्द्र "पुरन्दरभगन्दरौ" ५।१।११४॥ इत्यनेन खान्तो निपात्यते । तस्य तथा, इन्द्रस्येत्यर्थ । "इन्द्रो हरिर्दुश्च्यवनोऽच्युताग्रजो वज्री विडौजा मघवान् पुरन्दर" २.८५॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । अपि–समुच्चये । "गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासम्भावनास्वपि" ३।३।२४७॥ इत्यमरकोश ॥ पुरापुरासखी–अत्यन्तप्राचीनसहचरी । त्रयी–श्रुति, वेद इत्यर्थ ।

इव-गुरुम्। 'मही पुनः। अम्बुराशिवेष्टा स्तु" २।१६३॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। बहुगुणेन- गुरुत्वं गुण आवृत्तिरित्यर्थे अनुस्वारवचनम् गुणोऽगुणत्वेन तथा। विस्तारम् विस्तारम् विस्तीर्णं तामिति यावत्। नीता समन्वा। अपीपदे च अनुगतं क्रियाविपत्सकलमाकानाम् गुण आवृत्तिगुणत्वेन तथा। अन्वयोऽपत्र समासम् ।" क्रिया करणं व्याकरणं शब्दोत्पादिनिर्मितत्वम्। चतुर्णां ।।१६४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। "क्रियन्ते वर्णविशेषाऽनयेति क्रिया बहुवाक्यरतिः क्रिया वर्ण- विशेषिका" कर्मणि क्तिप्रत्ययः मनोऽपि कल्पनेऽवगम्यतेऽनेनेति कल्प तद् वाचकादिः "निरुक्त मनोऽपि वेदः कर्मोपसमागम्यते। ते कल्पा अध्यात्मार्थमिति सूत्रमोऽपि गम्यन्ते। ज्योतिरस्तेऽप्यस्मादयतो अस्य अनेनेति ज्योतिषम् यथाह-"वेदाङ्गसहवेदाङ्गविधिगतादिविशायकः। पदान्वयानकरणं वाक्य व्याकरणं विदुः।" अपरस्तेन प्रकारम् मूर्तिविभागः। ज्योतिषं मरार्थं गणितागमहेतुभ्यो ज्योति ज्योतिषम् चतुर्णामादि- निर्विवचनं निरवशिष्टनिरूपणम्। अथ स्नाते शास्त्रेऽस्मीर्भि रत्नानि स्वरूपकाणि।

महीहिता-संहिता लोकानां परस्पर सोमत्वम् तथा संहिता ससंहिता अपीपदे च भावर्णगत- व्याकरणनिरपेक्षा वेदमयम् संहिता तथा संहिता तथा। अपि-समुच्चयेऽव्ययम्। आहिकमपि सोऽस्या-स्वरेण तत्र-वाक्यसमासानुपूर्वानुपूर्व्या संहिता सोऽस्या आह्निकमधिकारविशेषे इति-मनीषिणामाविक। आह्निकम् इतिसमाऽऽह्निकवती इतिकालमाऽऽह्निकमपेक्षयाऽस्मरत्वेऽपि तदेवमाऽऽह्निकमाऽस्मदि- त्यनेन तस्य पूर्वनिपाते न्यायोचिती आह्निकवतिस्मरो सोऽस्या आह्निकवतिमान्या। अपीपदे च आह्नि निमे मयाऽऽह्निक वा भावो इतिर्वर्तनम् आह्निकवति सम्प्रदायस्मादिनिमित्तकर्म तथा (आह्निकवतिमपवर्जनम्) सोऽस्या-समुद्रवती आह्निकवतिसोऽस्या। समुद्रस्यापुरुषोऽममया-पुरुषा-नरनाथ ते हिता पश्चिमो नरनाथमनयो नाभया-नाभया पुरुषोऽभयया स्वभावा-पुरुषोऽभयया पुरुषोऽभयया यस्याः सा स्वभावपुरुषोऽभयया अपीपदे च पुरुषा नरनाथ ते हिता नाभया यौवनपरिस्फुटाऽऽयाकमाद्यो पुरुषोऽभयया परिपालनतेऽऽधारभूता पुरुषोऽभयया स्वभावतः पुरुषोऽभयया पुरुषोऽभयया यस्याः सा स्वभावपुरुषोऽभयया। पुरी-नगरी राजधानीत्यर्थे॥

पुष्पाभमैः-पुष्पवत् कमनीयाभ ते आभया नवपुष्पोद्गमस्वात् पुष्पाभमत्वेस्तथा। तथा चाभि- धानचिन्तामणिः राजधानी पुरी नगरी निपुरेति कमात्। चत्वार आभया इति ।।४४ २।। हर्म्यैः-प्रासादविशेषैरुपलक्षिता। हर्म्य-मेघ मकरैर्मेघ। वृक्षः-विटप सन्तानम्। आगमैः-आगम- नामि आगमा अनेका लोकस्याऽऽगमा नवाभ्यासात्मेत्वा चतुर्भिर्वागमैरित्यर्थः, विमानवत्स्थलं अन- न्मेऽपि स्थापत्य सत्त्वात्। चतुर्दिग्गतम्-कल्पोऽपि एव चतुरैव तैरो मासम्बुरैकतम्, चतुर्णां- तलस्थानस्थानमित्यर्थं। हयवती-अश्ववती। अपि-समानवाक्यसमस्तम्। गर्वोत्सृष्टवचनमानवा- सनतिस्मरणोऽनार्थं। हिमपा-वायु सम्यायुक्तिमन्-ईया तथा तथा कामयमानेति शेष। पुष्पदन्ताभ्यामात्मनोः-रमते कलोऽऽवीति पाः पद्मिनि" (ध्वनि ९२) इति तद् मन्ततः रक्तमिन्द्र तन इति वा रते पद्माः कल्पोऽधानि पद्माना इव-चद्म्य इवगुणाम वा पुष्पाः-एव विश्वः

पृथग्दशाशा, तासान्ताभ्य आगता वा जना पृथग्दशाशाजनास्तेषा रङ्गसङ्गमा पृथग्दशाशाजनरङ्गसङ्ग-मास्तैस्तथा। पदस्थाने दशदिशा गणनात चतुर्णामाश्रमाणा चतुर्णां वर्णाना गणनाच्च। अष्टादशताम्-अष्टाधिका दश अष्टादश तेषा भावोऽष्टादशता तान्तथा, अष्टाधिकदशत्वसङ्ख्याकत्वमित्यर्थ। अगाहत-प्राप, सम्प्राप्त-वतीत्यर्थ ॥१९-२०॥

अनेकवस्तुप्रचयैर्नृपस्तुतैः, स्ववास्तवैः प्राज्ञजनस्य संस्तवैः।
पुरी सुराणां रमणीयतां ययौ, नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम् ॥२१॥

अन्वयः—अनेकवस्तुप्रचयै, नृपस्तुतैः, प्राज्ञजनस्य, स्ववास्तवैः, संस्तवैः, पुरी, नवद्वयद्वीप-पृथग्जयश्रियाम्, सुरीणाम्, रमणीयताम्, ययौ ॥२१॥

वृत्तिः—अनेकवस्तुप्रचयैः-अनेकानि बहूनि च तानि वस्तूनि पदार्था, अनेकवस्तूनि तेषा प्रचया उपचया वृद्धय इति यावत् अनेकवस्तुप्रचयास्तैस्तथा। नृपस्तुतैः-नृपै राजभि स्तुता नृपस्तुतास्तैस्तथा। प्राज्ञजनस्य-प्रज्ञ एव प्राज्ञ, प्रज्ञादित्वादण् प्रत्यय, प्राज्ञश्चासौ जन प्राज्ञजनस्तस्य तथा, विदुषो लोकस्येत्यर्थ। स्ववास्तवैः-पराप्रयुज्यमानैरेव यथार्थैं। संस्तवैः-स्तोत्रै। पुरी-भगवत शान्तिनाथस्य नगरी। नवद्वय-द्वीपपृथग्जयश्रियाम्-नवाना द्वयमष्टादश नवद्वयञ्च ते द्वीपाश्च नवद्वयद्वीपास्तेषा पृथक् भिन्ना या जयश्रिय विजयसूचिका श्रियस्तासाम्, यद्वा जयन्तीति जया सर्वोत्कर्षेण वर्त्तमाना या श्रियस्ता जयश्रियस्तासान्तथा। सुरीणाम्-देवाङ्गनानाम्। (च) रमणीयताम्-रामणीयकम्, कमनीयतामिति यावत्। ययौ-जगाम, समाप्तवतीत्यर्थ। यद्वा-सुरीणामित्येतत्पदम् रमणीयतामिति पदस्य समानाधिकरणतया द्वितीयान्तम् तथा च सु-सम्यक् रीणा-स्रुवन्ती सुरीणा तान्तथा। निर्झरवतीमित्यर्थ। एवञ्च सुरसा रमणीयतामधिगतवतीति भाव ॥२१॥

दिगीशवृन्दांशविभूतिरीशिता, जनस्य सर्वस्य सुशिक्षया पिता।
पितामहस्तच्चतुराननश्रिया, प्रशास्ति यां शान्तिविभोः पिता पुरीम् ॥२२॥

अन्वयः—दिगीशवृन्दांशविभूतिः, ईशिता, सुशिक्षया, सर्वस्य, जनस्य, पिता, तच्चतुरानन-श्रिया, पितामहः, शान्तिविभोः, पिता, याम्, पुरीम्, प्रशास्ति ॥२२॥

वृत्तिः—दिगीशवृन्दांशविभूतिः-दिशामाशानामीशा दिगीशा इन्द्रादयोऽष्टौ लोकपालास्तेषा वृन्दानि कदम्बकानि, दिगीशवृन्दानि, तेषु अंशेन लेशेन विभूतिरैश्वर्य्यं यस्य स दिगीशवृन्दांशविभूति। (यत) ईशिता-भुवनस्य दिशा वा शासिता। एतेन भुवने दिक्षु च तदीयमाधिपत्य द्योतितम्। सुशिक्षया-सु-सुष्ठु शोभना चासौ शिक्षा उपदेश सुशिक्षा तया तथा, भवसागरपारकरसमीचीनोपदेशेनेति भाव।

सर्वस्य–निखिलस्य । जगतस्य–लोकस्य लोकप्रमुखस्येति यावत् । पिता–जनक । पाति रक्षतीति व्युत्पत्त्या पितृत्वस्य रक्षकार्थकत्वात् ...रोऽपि रक्षकस्य तरिमर्थ्यात् सत्त्वात् जननमुख्यपितृत्वस्य तथाप्यसत्त्वात् । तदनुगाननभिधा–तस्यै जिनस्य चतुरं निपुणं मनोज्ञं वदनं मुखमिति यावत् तदनुरञ्जनस्य वा शोभा तया । पितामहः–पितुःपिता । ब्रह्मा–चतुराणि आननानि यस्य स चतुराननो ब्रह्मा तस्य श्री–शोभा... त्यादिना शोभामात्रस्य... वा । पितामह इति शेषः । शान्तिविभुः–शान्तिनाथप्रभो । पिता–श्रीविश्वसेन-नामा नृपः । यान्–गच्छन्नेव । पुरोः–नगरीम् । प्रसासित–अनुशास्यति अधिकरोतीति यावत् ॥२२॥

विवेचने वा वचनेऽवने वा, <u>दिशां स कामप्रसरावरोधिनीम्</u> ।
प्रवृत्तिमाधाय धिया नयाश्रयां, स्वबोधिशोधिप्रसृतां दधेऽधिप ॥२३॥

अन्वयः—सः अधिपः, विवेचने, वा, वचने वा दिशाम्, अवने कामप्रसरावरोधिनीम् नयाश्रयाम्, प्रवृत्तिम्, आधाय, स्वबोधिशोधिप्रसृताम् दधे ॥२३॥

वृत्तिः—सः–अधिपः । अधिपः–अधि अधिकं पाति रक्षतीति अधिपः–भूपालः श्रीविश्वसेन इत्यर्थः । विवेचने–तत्त्वाऽतत्त्वविचारणे । वा–अथवा । वचने–निगदने । वा–अथवा । दिशाम्–आशानाम्, दिगन्तानामिति यावत् । अवने–रक्षणे । अधिकरणस्य हेतुत्वविवक्षायां षष्ठी दिग्रक्षणकारणे इत्यर्थः । कामप्रसरावरोधिनीम्–कामस्य–स्वेच्छाचारस्य प्रसरः प्रावल्यम् कामप्रसरस्तमवरोधयति निवारयति इति करोतीति कामप्रसरावरोधिनी "ताच्छील्ये णिनिः" ५।१।१ ॥ इत्यनेन णिन् प्रत्यय तान्ताम् । नयाश्रयाम्-नयो नीतिः शास्त्रं वा आश्रय आधारो मूलं वा यस्याः सा नयाश्रया ताम् । प्रवृत्तिम्–व्यवसायम् । आधाय–विधाय समाश्रित्येति यावत् । स्वबोधिशोधिप्रसृताम्–स्वस्य निजस्य आत्मनो वा बोधिः सम्यक् ज्ञानम्, सम्यग्ज्ञानमिति यावत् तं शोधयति सम्यग्शोधयति वर्धयतीति यावत् स्वबोधिशोधिनी सा चासौ प्रसृता विसृता सम्यग्गतिरिति यावत् स्वबोधिशोधिप्रसृता ताम् । दधे–धृतवान् अकरोदिति यावत् ॥२३॥

प्रतिप्रभाताध्ययनैर्नवैः स्तवैर्जिनेन्द्रपूजाजनने महोत्सवे ।
<u>बभार शास्त्राणि दृशा क्रियाधिका</u>–मतुल्यकल्याचरणे पुरीजनः ॥२४॥

अन्वयः—पुरीजनः प्रतिप्रभाताध्ययनैः, नवैः, स्तवैः, जिनेन्द्रपूजाजनने महोत्सवे (च) अतुल्यकल्याचरणे शास्त्राणि (च) क्रियाधिकाम्, दृशम् बभार ॥२४॥

वृत्तिः—प्रतिप्रभाताध्ययनैः–प्रभातं प्रभातं प्रति प्रतिप्रभातम् वीप्सायामव्ययीभावः प्रतिप्रभाते अध्ययनानि प्रतिप्रभाताध्ययनानि तैस्तथा । नवैः–नूतनैः, अपूर्वैरित्यर्थः । स्तवैः–स्तोत्रैः । जिनेन्द्रपूजाजनने–

जिनानामर्हतां जिनेष्वर्हत्सु वा इन्द्रो जिनेन्द्र , जिनेश्वर इत्यर्थ , तस्य पूजा अष्टप्रकाराऽष्टोत्तरशतप्रकारा वाऽर्चा जिनेन्द्रपूजा, तस्या जनन सम्पादन जिनेन्द्रपूजाजनन तस्मिंस्तथा । महोत्सवैः–महान्तश्च ते उत्सवा उद्धवा महोत्सवास्तैस्तथा । (च–पुन) अतुल्यकुल्याचरणैः–कुले वंशे भवानि कुल्यानि तानि च आचरणानि कुल्याचरणानि, अतुल्यानि अनुपमानि च तानि कुल्याचरणानि अतुल्यकुल्याचरणानि तैस्तथा । अथवा कुल्या नदी, तस्या आचरणानि कुल्याचरणानि, अतुल्यानि च तानि कुल्याचरणानि अतुल्यकुल्याचरणानि तै शास्त्राणां पावित्र्य सरसत्वञ्च नद्याचरणकथनात् । शास्त्राणि–चतुर्दशाष्टादश वा विद्या' । (एव) द्वयाधिकाम्–द्वावयववावस्येति द्वयम्, तेन अधिका अतिरिक्ता द्वयाधिका तान्तथा । शास्त्रलक्षणा द्वयाधिका चक्षुरविषयभूतस्याप्यर्थस्य ग्रहणाद्ग्रन्थाप्यवहितत्वात्तृतीयामित्यर्थ । दृशम्–दृश्यतेऽनेनेति दृक् तान्तथा, नेत्रमित्यर्थ । बभार–धृतवान् धारयामासेति यावत् ॥२४॥

त्रिधा प्रभासगतमस्ति हस्तिना–पुरं पुरन्ध्रीजनविश्वरञ्जनम् ।
दृश दधे गोधिकृतामिहावसन्, निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम् ॥२५॥

अन्वयः—त्रिधा, प्रभासं गतम्, पुरन्ध्रीजनविश्वरञ्जनम्, हस्तिनापुरम्, अस्ति, इह, आवसन्, निजत्रिनेत्रावातरत्वबोधिकाम्, गोधिकृताम्, दृशम्, दधे ॥२५॥

वृत्तिः—त्रिधा–त्रिभि', प्रकारैरिति त्रिधा । प्रभासङ्गतम्–प्रभासम् तन्नामकतीर्थं गतं प्राप्तम् । प्रभया–अलकया कुबेरनगर्य्या संगत मैत्री यस्य तत्, यद्वा–प्रभा–तेजो द्युतिर्वा तया सङ्गतं सहितम् । पुरन्ध्रीजनविश्वरञ्जनम्–पुरन्ध्र्य सुचरित्रा एव जना पुरन्ध्रीजना , विश्वे जगति रञ्जनमामोदप्रदम् विश्वरञ्जनम्, तेषां (पुरन्ध्रीजनानाम्) विश्वरञ्जनम्, पुरन्ध्रीजनविश्वरञ्जनम् । हस्तिनापुरम्–तदाख्यनगरम् । अस्ति–वर्तते । इह–अत्र । अस्मिन् हस्तिनापुरे इति यावत् । आवसन्–निवसन्–कृताऽऽवासस्थान इति यावत् । निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम्–निजस्य–आत्मन त्रिनेत्रावतरत्वस्य–त्रिनेत्रस्य शङ्करस्यैवावतार उत्पत्तिरित्यर्थस्य बोधिका ज्ञापिकाम् । गोधिकृताम्–गवि–स्वर्गे अधिकृता–प्रशंसिता परीक्षिता वा गोधिकृता तान्तथा, देवैरिति शेष , यद्वा गोधौ–भाले कृता गोधिकृता तान्तथा । "स्वर्गेषु पशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले" इत्यमरनानार्थे । "भाले गोध्यलिकालीकललाटानि" ३।२३७। इत्यभिधानचिन्तामणि । दृशम्–पश्यति दृश्यतेऽनया वा दृक् तान्तया लोचनम् । दधे–दधार, धृतवानिति यावत् ॥२५॥

पदैश्चतुर्भिः सुकृते स्थिरीकृते, पुरे विशङ्कोऽपि न कोऽपि तामयेत् ।
सविद्रुमाभे भवने वनेऽपि वा, दिवानिश देवनतः सभावनः ॥२६॥

अन्वयः—चतुर्भि', पदैः, सुकृते, स्थिरीकृते, (सति) पुरे, सविद्रुमाभे, भवने, वा, वनेऽपि दिवानिशम्, देवनत , सभावन', विशङ्क , अपि, कोऽपि, कश्चिदपि, न, तामयेत् ॥२६॥

वृत्तिः—चतुर्भिः-चतुःसंख्यकैः । पदैः-चरणैः । सुकृत-धर्मे । "सम पुण्यं वृषः श्रेयः सुकृतं" ४।१४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । स्थिरीकृत-अस्थिरं स्थिरं कृतं इति स्थिरीकृतं तस्मिंस्तथा । "कृभ्वस्ति-योगे" मित्यादिना च्विप्रत्ययः 'ईश्च्वाववर्णस्यानव्ययस्य' ७।३।१११॥ इत्यनेन च्वौपरे अकारस्येकार आदेशः । (अस्ति) राजा श्रीविश्वसेननेति शेषः । पुरे-नगरे । सविद्रुमाभे-विद्रुमस्य प्रवालस्य आभा-कान्तिर्विद्रुमाभा तया सहितम् सविद्रुमाभम् तस्मिंस्तथा । अथ विद्रुम । रक्तप्रवाले रक्तकस्तु प्रवालं हेमकन्दल" ४।१३०॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । भवने-धाम्नि । वा-अथवा । वनेऽपि-काननेऽपि । दिवानिशम्-अहोरात्रम् । इनतः-इने-स्वामिनि नतः-भक्त इति देवनतः । समावनः-समाया सभितेरवनो रक्षकः समावनः मातमयः पृथिवो वा समावनम्, अथवा—मावने-भवनपतिमि सहितः समावनः । विघ्नुषोऽपि-वि-विशिष्ट बहु अभिलाषोऽस्ति यस्य तथा अपि 'बहुऽभिलाषोऽस्तेभर्णं स्यात्' २।११५॥ इत्य-भिधानचिन्तामणिः । कोऽपि कश्चिदपि जनः । (कपिलम्-अज्ञानापि अयम्) न-नहि । शमयेत्-उपशमयेत् सम्यग्दर्शयेदिति यावत् "शमयदिति पाठे च विकल्पेऽपि कोपितम्, न अयात्" इत्येवमन्वयः कार्यः । विघ्नुः-विशिष्टः बहुपापकवृत्तिर्लोकोऽपि । कोपितम्-कोपः-क्रोधोऽस्त्यस्येति कोपी-कोपी तस्य भावः कोपित्वम्, नान्यथा कोपमितस्य अदृशित्वमयोगे चभ्वीभूतस्य भावप्रत्ययमयोगेन तद्रूपत्वसम्पत्ति-'कोपि' प्रयोगः । कोपमकरोत्आऽऽसर्वविशेष्यकायोगे मचरीभूतस्य कोपस्य प्रकृतौ वस्त्वात् । न-नहि । अयात्-आगच्छत् प्राप्नोदित्यर्थः ॥२६॥

जनेन यूना विषयप्रयोजन कृतेऽमुना के न तप प्रपेदिरे ? ।
प्रपन्नमासन्नवन सभावन-ऽवनेर्नृपाग्रामयता यतात्मना ॥२७॥

अन्वयः—यूना, जनेन, विषयप्रयोजने कृते के, तपः, न, प्रपेदिरे ? ततः, नृपात् प्रामयता, यतात्मना अमुना सभावने आसन्नवने (तपः) प्रपन्नम् ॥२७॥

वृत्तिः—यूना-तरुणेन सम्प्राप्तयुवत्वेनेति यावत् । जनेन-मानवेन । विषयप्रयोजने-विषयस्य शीतस्पर्शादिविषयस्याभिलाषः प्रयोजनं-मुख्यमुद्देश्यमपि विषयप्रयोजनम् तस्मिंस्तथा । कृते-सम्पादिते । के-के जनाः । तपः-तपस्याम् । न-नहि । प्रपेदिरे-प्रापुः, प्राप्तवन्त इति यावत् । अवनेः-पृथिव्याः । नृपात्-नृपः । प्रामयता-प्रभीरुर्वेतः स्वाधीनीकुर्वतेति यावत् । यतात्मना-यतः संयत आत्मा चेतन्ये यस्य स यतात्मा तेन तथा । अमुना-अनेन राजमहिना श्रीविश्वसेनेनेति यावत् । सभावने-भावयन्ति ध्यायन्ति परमात्मानमिति भावना ध्यानध्यानसम्पन्नाः सहितं सभावनम्तस्मिंस्तथा । आसन्नवने-आसन्नं प्रतिष्ठपर्दि च तद्वनं काननमासन्नवनम् तस्मिंस्तथा । (तपः-तपस्याम्) प्रपन्नम्-प्रसमधिगतम् ।॥२७॥

पिनाकिवन्नाकिविनायकार्चितस्तपोवने तप्यति योगिनां गणः ।
भुव यदेकांह्रिकनिष्ठया स्पृश–न्नुपादिशन्नूर्ध्वदिशः प्रवेशनम् ॥२८॥

अन्वयः—योगिनाम्, गणः, यत्, एकांह्रिकनिष्ठया, भुवम्, स्पृशन्, ऊर्ध्वदिशः, प्रवेशनम्, उपादिशत् (अतः) पिनाकिवत् नाकिविनायकार्चितः, (सन्) तपोवने, तप्यति ॥२८॥

वृत्तिः—**योगिनाम्**–योग सयमादिसमन्वितश्चित्तवृत्तिनिरोधोऽस्त्येषामिति योगिनस्तेषान्तथा । यतीनामित्यर्थ । **गणः**–समूह । **यत्**–यस्माद्धेतो । "हेतौ यत्तद्यतस्ततः" ६।१७३॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । **एकांह्रिकनिष्ठया**–एकोऽङ्घ्रिश्चरणो यस्या सा एकाङ्घ्रिका, सा चासौ निष्ठा स्थिति, एकाङ्घ्रिकनिष्ठा, तया तथा एकचरणकनिष्ठिक्रयेत्यर्थ । **भुवम्**–पृथिवीम् । **स्पृशन्**–अवलम्बमान । **ऊर्ध्वदिशः**–मुक्तिमार्गस्य । **प्रवेशनम्**–सम्प्राप्तिलक्षणप्रवेशम् । **उपादिशत्**–उपदिदेश, उपदिष्टवानित्यर्थ लोकेभ्य इति शेष । (**अतः**–अस्मात् कारणात्) **पिनाकिवत्**–पिनष्टि शत्रून् इति पिनाकम्–आजगवम्, तदस्त्यस्येति पिनाकी शङ्करस्तेन तुल्य पिनाकिवत् । "पिनाक स्यादाजगवमजकाव च तद्धनु" २।११५॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । **नाकिविनायकार्चितः**–नाक स्वर्गोऽस्ति निवासस्थानत्वेनैषामिति नाकिनो देवा, वि–विशिष्टो नायको नेताऽग्रणीरिति यावत् विनायक, नाकिना विनायको नाकिविनायक इन्द्रस्तेन अर्चित पूजित, नाकिविनायकार्चित इन्द्रसपूजित सन्निति यावत् । **तपोवने**–तप प्रधान वन काननम् तपोवनम् तस्मिंस्तपोवने । **तप्यति**–तपश्चर्यामादधाति, यद्वा पिनाकिवत्, नाकिविनायकार्चित, योगिना गण, यत्, एकाङ्घ्रिकनिष्ठया, भुवम्, स्पृशन्, तपोवने, तप्यति (अत) (लोकेभ्य) । ऊर्ध्वदिशः–प्रवेशनम्, उपादिशदित्येवमन्वय करणीय । शब्दार्थस्तु पूर्वपदेवेति पुनर्नोक्त ॥२८॥

तदीर्ष्ययेवोदयमत्र धार्मिक, विमृश्य मन्ये बहुमन्युना ज्वलन् ।
फलेन हीनां स्वत एव पित्सया, दधावधर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम् ॥२९॥

अन्वयः—*अत्र, धार्मिकम्, उदयम्, विमृश्य, तदीर्ष्यया, इव, बहुमन्युना, ज्वलन्, कृश, अधर्म, अपि, पित्सया, स्वत एव, फलेन हीनाम्, तपस्विताम्, दधौ (इति) मन्ये ॥२९॥*

वृत्तिः—**अत्र**–श्रीविश्वसेनस्य नगरे, 'हस्तिनापुरे' योगिजनाधिष्ठिततपोवने वा । **धार्मिकम्**–धर्मस्य सुकृतस्य अयं धार्मिकस्तन्तथा । धर्मसम्बन्धिनमित्यर्थ । **उदयम्**–अभ्युदयम्, समुन्नतिमिति यावत् । **विमृश्य**–विचार्य्य । **तदीर्ष्यया इव**–तदक्षान्त्या इव । "अक्षान्तिरीर्ष्या" ३।५५॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । **बहुमन्युना**–बहुरधिकश्चासौ मन्यु क्रोध शोको वा बहुमन्युस्तेन, अतिशयक्रोधेन, अतिशयशोकेन वा "मन्यु पुमान् क्रुधि । दैन्ये शोके च यज्ञे च" इति मेदिनी । **ज्वलन्**–सन्तप्यन्, सन्तापमापद्यमान

इति यावत् । (अत एव) कृशः-कृशयति क्षेपेति कृशः दुर्बल इत्यर्थः । "अनुपसर्गात् क्षीव" ८।२।५५। इत्यनेन क्ते निपात्यते । अधर्मः-धर्मविरुद्ध । अपि-सम्भावनेऽव्ययम् । विस्मया-पर्तुं संसाप्तुमिच्छा विस्मा तया तथा । वदस्येति शेषः । स्वत एव-आत्मनैव । फलेन-प्रयोजनेन क्रमेण वा । हीनाम्-रहितम् । निष्फलामिति यावत् । तपस्वितास्-तपस्यम् तपस्विताः तस्य तपः फलेषु निरतां स्वेन ब्रह्मर्थ-कस्था तपस्याजन्यलोकप्राप्ते न इति महर्षिसम्बोधे भक्तीभूतस्य मानमस्य चैत्ताद् । द्वयौ-कृतवान् (इति) मन्ये-अवगच्छामि जानामीति यावत् वाक्यार्थं कर्म ॥२९॥

यदस्य यात्रासु बलोद्धतं रज प्रजाव्रजे ध्यान्तमिये भविष्यति ।
इतीव वेधा विदधे मणीमयाञ्जनाल्यांस्तत्र नृपस्य पश्यत ॥३०॥

अन्वयः—यत् अस्य यात्रासु, बलोद्धतम् रजः, प्रजाव्रजे, ध्वान्तमिये भविष्यति, इतीव वेधाः, पश्यतः, नृपस्य तत्र, मणीमयान्, अञ्जनाल्यान्, विदधे ॥३०॥

वृत्तिः—यत्-यस्मात् । अस्य-लोकस्य लोकिनामस्य राज्ञो वा । यात्रासु-विविधयात्रासु उदितप्रयाणेषु । बलोद्धतम्-बलैः सैन्यैरुद्धतं यस्मिन् बलोद्धतम् । रजः-धूलिः । "रजो पांसुरजे रजो त्वा-मनि स्त्रीधर्मे रजो" इति वैदिकी । "अथ रजांसि स्युर्धूलिपांसुरेणवः" । ४।१६॥ इत्यमिधानचिन्तामणिः । प्रजाव्रजे-लोकसमूहाणां जनसमूहे इति यावत् । "लोको जनः प्रजा" ३।११५॥ इत्यमिधानचिन्तामणिः । "समूहस्य" । सन्दोह समुदायप्रातिविस्तरकला "समवायो व्रजः" ६।४७॥ इति च । ध्वान्तमिये-ध्वान्तं तमोऽन्धकारः इति यावत् तस्माद् भीतेयम् ध्वान्तभीरुस्ते तया, अन्धकारानिवृत्तमुपस्थमरक्तप्रायकमिति यावत् । भविष्यति-भविता । इतीव-इत्येवं मत्वेव इत्येवार्थे । वेधाः-विधाता । पश्यतः-अवलो-कयत । नृपस्य-राज्ञः । तत्र हस्तिनपुरे । मणीमयान्-मणीनां रत्नानां विकाराः मणीमयास्तानेव । अञ्जनाल्यान्-अञ्जनानां लोकनामानं पृथा अञ्जनाल्यास्तान् । विदधे-रचयामास । उत्प्रेक्षालङ्कारः । "मवेत् सम्भावनोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य परात्मना" इति साहित्यदर्पणे ॥३०॥

पुराऽप्यमुष्या नृपते प्रयाणजं स्फुरत्प्रतापानलधूममञ्जिम ।
रजश्चलद्वाजिखुराहतं द्विपां पुरस्तदास्यात्तुमिव स्थितं मुखे ॥३१॥

अन्वयः—अमुष्या, पुरा, नृपतेः अपि, प्रयाणजम्, स्फुरत्प्रतापानलधूममञ्जिम, चलद्वाजिखुराहतम्, रजः, द्विपाम्, पुरः, तदास्यात्तुम्, इव, मुखे, स्थितम् ॥३१॥

वृत्तिः—अमुष्याः–अस्या । पुरः–नगरस्य । नृपतेः–नृणा पतिर्नृपतिस्तस्य तथा राज्ञ श्रीविश्वसेनस्येत्यर्थ । अपि–सम्भावनायामव्ययम् । "गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासम्भावनास्वपी"त्यमर । प्रयाणजम्–प्रयाण दिग्विजयादिक्रमेण प्रस्थानम् तस्माज्जात प्रयाणजम् प्रयाणजन्यमिति यावत् । स्फुरत्प्रतापानलधूमम्रक्षिम–स्फुरन्–प्रकाशमानश्चासौ प्रताप प्रभावस्तेज इति यावत् स्फुरत्प्रताप, स एवासह्यत्वादनलोऽग्नि स्फुरत्प्रतापानल, तस्य धूमो वायुवाह स्फुरत्प्रतापानलधूमस्तस्य म्रक्षिमेव सौन्दर्यमिव म्रक्षिमा यस्य तत् स्फुरत्प्रतापानलधूमम्रक्षिम । "धूम स्यादूर्ध्ववायुवाहोऽग्निवाहो दहनकेतनम् । अभ्रसू ' र्धरमालश्चस्तरीर्जीमूतवाह्यपि ४।१६९॥" इत्यभिधानचिन्तामणि । चलद्वाजिखुराहतम्–चलन्तो धावन्तश्च ते वाजिनोऽश्वा चलद्वाजिनस्तेषा खुरा शफाश्चलद्वाजिखुरा, तैर्हतम् अभिहतम् ताडितमिति यावत्तथा । रजः–धूलि । द्विषाम्–शत्रूणा । पुरः–अग्रे । "पुर पुरस्तात् पुरतोऽग्रत ६।१६७॥" इत्यभिधानचिन्तामणि । तदाख्यातुम्–श्रीविश्वसेनप्रयाणवृत्तान्त कथयितुमिव । मुखे–आनने । स्थितम्–अतिष्ठत् । यद्वा–तादृशं रज । तत्–प्रयाणवृत्तान्तम् । आख्यातुमिव–कथयितुमिव । द्विषाम्–शत्रूणाम् । पुरः–नगरस्य । मुखे–अग्रभागे । स्थितम्–अतिष्ठत्, इत्येवमन्वयो विधातव्यः ॥३१॥

पुरेऽर्थिभिश्चार्थिजनाय दित्सुभिरदापि नीरं क्रमवृद्धवीचिभिः ।
तदेव गत्वा पतितं सुधाम्बुधौ, विधोर्ग्रहानन्तरशौचकर्मणे ॥३२॥

अन्वयः—पुरे, *क्रमवृद्धवीचिभिः, दित्सुभि, अर्थिभि च, अर्थिजनाय, नीरम्, अदापि,* तदेव, गत्वा, सुधाम्बुधौ, पतितम्, विधोः, ग्रहानन्तरशौचकर्मणे (उपयुज्यते)

वृत्तिः—पुरे–हस्तिनापुरनामके नगरे । क्रमवृद्धवीचिभिः–क्रमेण दानोत्तरोत्तरक्रमेण वृद्धा उपचयमापन्ना वीचिरुत्सर्गजलतरङ्गो येषान्ते क्रमवृद्धवीचयस्तैस्तथा । "तरङ्गे भङ्गवीच्यूर्मुत्कलिका ४।१३१।" इत्यभिधानचिन्तामणि । दित्सुभिः–दित्सन्ति दातुमिच्छन्ति तच्छीला दित्सव "सन्–भिक्षाऽऽशसेरु ५।२।३३।" इति सूत्रेण उ प्रत्यय, तैस्तथा, दातुकामैरिति यावत् । अर्थिभिः–अर्थो धनमस्त्येषामित्यर्थिनस्तैस्तथा "अर्थो विषयार्थनयोर्धनकारणवस्तुषु । अभिधेये च शब्दाना निवृत्तौ च प्रयोजने" इति मेदिनी । च–पादपूरणे । अर्थिजनाय–अर्थयति याचते तच्छीलमस्त्यस्येति अर्थी याचक, स चासौ जनो लोकोऽर्थिजनस्तस्मै तथा । नीरम्–जलम् । अदापि–दाप्यते स्म । राज्ञा–विश्वसेनेनेति शेष । तदेव–उत्सर्गार्थदीयमानं जलमेव । गत्वा–प्रगत्य । सुधाम्बुधौ–अमृतसिन्धौ । पतितम्–पतनक्रियाश्रयीभूतम् । विधोः–चन्द्रस्य । ग्रहानन्तरशौचकर्मणे–शौचाय पवित्रतायै शुद्ध्यर्थमिति यावत् कर्म क्रिया शौचकर्म ग्रहो ग्रहणम्, राहूपराग इति यावत्, तस्य अनन्तरम् तदुत्तरकाल ग्रहानन्तरम् तस्मिन् शौचकर्म ग्रहानन्तरशौचकर्म तस्मै तथा । उपयुज्यते–उपयुक्त भवति । केवलं–जलस्यैव शौचकर्मसम्पादनशीलत्वेन । सुधाम्बुधौ–सुधा–

[illegible] तस्मात् [illegible] सुधाम्बुधौ [illegible] ॥१८॥

यश स्वरूपाददसीयनागर-प्रदानजन्यं कृतविभ्रम दिवि ।
जगद्भ्रमात्तत्क्रमचारजं रजो, दधाति पङ्कीभवदङ्कता विधौ ॥३३॥

अन्वयः—अदसीयनागरप्रदानजन्यम् यशः, स्वरूपात्, दिवि, कृतविभ्रमम्, जगद्भ्रमात्, तत्क्रमचारजम्, रजः, पङ्कीभवत्, विधौ, अङ्कताम् दधाति ॥३३॥

वृत्तिः—अदसीयनागरप्रदानजन्यम्–[illegible] । यशः–कीर्तिः । स्वरूपात्–स्वभावात् । दिवि–स्वर्गे, आकाशे वा । कृतविभ्रमम्–विहितविरामम् । जगद्भ्रमात्–भुवनपरिभ्रमणात् । तत्क्रमचारजम्–[illegible] । रजः–धूलिः । पङ्कीभवत्–कर्दमीभवत् । विधौ–चन्द्रे । अङ्कताम्–कलङ्कताम् । दधाति–धारयति । [illegible] इत्यमरः । [illegible] ॥३३॥

स्फुरद्धनुर्निस्वनतद्घनाशुग-प्रवर्षणैर्भूमिपतेर्यशस्तरु ।
मपल्लवात्रमिदं न किन्तु तद् –रिपुस्तदा–पल्लवलक्ष्मवानभूत् ॥३४॥

अन्वयः—स्फुरद्धनुर्निस्वनतद्घनाशुगप्रवर्षणैः भूमिपतेः यशस्तरुः अपल्लवः इदम् न चित्रम् किन्तु, तदा तद्रिपुः, पल्लवलक्ष्मवान्, अभूत् ॥३४॥

वृत्तिः—स्फुरद्धनुर्निस्वनतद्घनाशुगप्रवर्षणैः–स्फुरत् प्रकाशमानो धनुर्निस्वनः [illegible] [illegible] स्फुरद्धनुर्निस्वनः । [illegible] ते आशु–शीघ्रं गच्छन्तीत्याशुगा [illegible] आशुगा स्फुरद्धनुर्निस्वनतद्घनाशुगास्तेषां प्रवर्षणानि स्फुरद्धनुर्निस्वनतद्घनाशुगप्रवर्षणानि तैस्तथा । भूमिपतेः–भूम्याः पृथिव्याः पतिरीश्वरः भूमिपतिस्तस्य तथा राज्ञः [illegible] । यशस्तरुः–यशस्तरुः कीर्तिपादप इति यावत् । अपल्लवः–[illegible] [illegible] यावत् [illegible] । [illegible] [illegible] इत्यमिधानचिन्तामणिः । इदम्–[illegible] । चित्रम्–आश्चर्यकरम् न–नहि । किन्तु–परन्तु । तदा–[illegible] । तद्रिपुः–तस्य श्रीविश्वसेनस्य रिपुः शत्रुः तद्रिपुः । पल्लवलक्ष्मवान्–[illegible] [illegible] यस्येति [illegible] "[illegible]" ।४।२।१" इत्यनेन [illegible] । अभूत्–अभवत् ॥३४॥

अहर्निश दातुरनन्तरोदक-प्रगल्भवृष्टिव्ययितस्य सङ्गरे ।
नृणां मनस्तापविभावसोरभूत्, स धूमभूमा कृपणानने स्थिरः ॥३५॥

अन्वयः—सङ्गरे, अहर्निशम्, दातुः, अनन्तरोदकप्रगल्भवृष्टिव्ययितस्य, नृणाम्, मनस्तापविभावसो, स., धूमभूमा, कृपणानने, स्थिरः, अभूत् ॥३५॥

वृत्तिः—सङ्गरे—अङ्गीकृते प्रतिश्रुते इति यावत् । "सङ्गरोऽङ्गीकृते युद्धे क्रियाकारे विपाप" । सङ्गरं तु फले शम्या" इत्यनेकार्थ । दातुः—प्रदातु, दानशीलस्य जनस्येति यावत् । अनन्तरोदकप्रगल्भवृष्टिव्ययितस्य—प्रगल्भा प्रौढाऽसद्येति वृष्टिर्वर्षण प्रगल्भवृष्टि, उदकस्य उत्सर्गजलस्य प्रगल्भवृष्टिरुदकप्रगल्भवृष्टि, अनन्तराऽव्यवहिताऽविच्छिन्नेति यावत् चासौ उदकप्रगल्भवृष्टिरनन्तरोदकप्रगल्भवृष्टि तया व्ययितो निर्वापितोऽनन्तरोदकप्रगल्भवृष्टिव्ययितस्तस्य तथा । नृणाम्—दीनजनानाम् । मनस्तापविभावसोः—मनसोऽन्त करणस्य ताप आर्थिकक्लेशजनितसन्तापो मनस्ताप', स विभावसुरग्निरिवेति मनस्तापविभावसुस्तस्य तथा । सः—प्रसिद्धः । धूमभूमा—अतिशयेन बहुर्भूमा, बहुशब्दादिमनि प्रत्यये सति "भूर्लुक् चेवर्णस्य" ७।४।४१॥ इत्यनेन "बहुशब्दस्य भू" इत्यादेश, इमनइकारस्य लुक् च । भूमा—भूयान् चासौ "धूम, धूमभूमा" राजदन्तादित्वात् पूर्वनिपातार्हस्य भूमशब्दस्य परनिपात. । वस्तुतस्तु "स भूमधूम कृपणानने स्थिर" इत्येव पाठ समादरणीय, राजदन्तादिगणपाठकल्पनलाघवात् भूमा चासौ धूमो भूमधूम इति । कृपणानने—कृपणानाम् कदर्य्याणाम् दानशक्तिविरहितानामिति यावत्, आननम्—मुखम् कृपणाननम् तस्मिंस्तथा । स्थिरः—दृढमवस्थित । अभूत्—अभवत् ॥३५॥

अदःपुरः क्ष्मापबहुप्रतापजै-र्दिवाकरः प्रादुरभूत् कराकरैः ।
निजस्य तेजः शिखिनः परःशताः परे रुचिभ्रंशमिहाभिलेभिरे ॥३६॥

अन्वयः—अदःपुर, क्ष्मापबहुप्रतापजै', कराकरैः, दिवाकर', प्रादुरभूत्, इह, पर·शता, परे, शिखिन, निजस्य, रुचिभ्रंशम्, तेज, अभिलेभिरे ॥३६॥

वृत्तिः—अदःपुरः—असौ चासौ पूर्नगरी अद पूस्तस्या अद·पुर । क्ष्मापबहुप्रतापजैः—क्ष्मा पृथिवीं पाति रक्षतीति क्ष्मापो राजा तस्य बहुप्रताप क्ष्मापबहुप्रतापस्तस्माज्जाता क्ष्मापबहुप्रतापजास्तैस्तथा । कराकरैः—कराणा किरणानामाकरा खनय कराकरास्तैस्तथा । दिवाकरः—सूर्य्यं । प्रादुरभूत्—प्रादुर्भूतो जात । इह—लोकेऽस्मिन् । परःशताः—शतात्परेऽनन्ता । परे—अन्ये । शिखिनः—अग्नय । निजस्य—आत्मन । रुचिभ्रंशम्—भ्रश्यत इति भ्रश, रुच्या कान्त्या भ्रंशो रुचिभ्रंशस्तम् तथा । यद्वा रुचेर्भ्रंशो यस्य तत् तथा । तेजः—प्रतापम् । आलेभिरे—प्राप्तवन्त ॥३६॥

द्विषन्मन' काननदाहसाहसी प्रतापवह्नि प्रससार भूपत ।
तदीर्ष्ययेवात्र विशिष्य मूतले वितनुरङ्गारमिवाऽयश परे ॥३७॥

अन्वयः—भूपतेः, द्विषन्मनःकाननदाहसाहसी, प्रतापवह्निः प्रससार, परे, तदीर्ष्यया इव, विशिष्य अत्र, भूतले अंगारम्, इव अयशः वितेनुः ॥३७॥

वृत्तिः—भूपतेः—भुवः पृथिव्याः पतिः स्वामी भूपतिः श्रीविश्वसेनस्तस्य तस्य । द्विषन्मनःकाननदाहसाहसी—द्विषतां शत्रूणां मनांसि चित्तान्येव काननं वनमिति यावत् द्विषन्मनः काननं तस्य दाहे मानसं मनः । द्वेषो द्वयं स्नान्ते चित्ते गुरुश्चोद्वके ॥७॥ इत्यमिधानचिन्तामणिः । द्विषन्मन एव काननं वनम् द्विषन्मनःकाननम् तस्य दाह—ज्वलनं भस्मीकरणमिति यावत् द्विषन्मनःकाननदाहस्तत्र साहसी—साहसम् अस्ति अस्य इति द्विषन्मनःकाननदाहसाहसी । प्रतापवह्निः—प्रतापः प्रभावः, तेज इति यावत् एव वह्निरग्निः प्रतापवह्निः । प्रससार—प्रसरत् प्रसृतवानिति यावत् । विस्तृतवान् इति भावः । परे—अन्ये शत्रवः शत्रव इत्यर्थः । तदीर्ष्यया—तस्य प्रतापवह्नेर्विस्तारस्य ईर्ष्या असूया परोत्कर्षासहिष्णुता तदीर्ष्या तया तया । इव—यथा । विशिष्य—विशेषेण । अत्र—अस्मिन् । भूतले—पृथिव्याम् भूमण्डले इति यावत् । अङ्गारम्—ज्वलनरहितकाष्ठखण्डम् दग्धकाष्ठखण्डमिति यावत् (कोयला-हिन्दीभाषायाम्) (कोलसा-गुर्जरभाषायाम्) इव । अयशः—अकीर्तिम् । वितेनुः—विस्तारयामासुः ॥३७॥

अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलै प्रतापरोचिर्निचयैर्भुवः पतिः ।
रराज राजन्यसमाजमध्यग स विश्वसेन स्वरसेन तत्पुरे ॥३८॥

अन्वयः—भुवः, पतिः, सः, विश्वसेनः अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलैः प्रतापरोचिर्निचयैः स्वरसेन तत्पुरे रराज ॥३८॥

वृत्तिः—भुवः—पृथिव्याः । पतिः—स्वामी । सः—प्रसिद्धः । विश्वसेनः—शान्तिनाथजनकः । अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलैः—अनल्पानि बहूनि दग्धानि ज्वलितानि भस्मीकृतानीति यावत् अरिपुराणि शत्रुनगराणि यैस्तेऽनल्पदग्धारिपुराः ते च तेऽनलाः वह्नयः तेऽनल्पदग्धारिपुरानलास्तैरुज्ज्वलाः दीप्यमानाः अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलास्तैः । प्रतापरोचिर्निचयैः—प्रतापस्य तेजसो रोचिर्भिः किरणैः प्रतापरोचिषस्तेषां निचयाः समूहाः प्रतापरोचिर्निचयास्तैः । "रोचिरुस्राभिशोचिर्द्युति ज्योतिर्दीधितिरश्मयः" ॥११४॥ इत्यमिधानचिन्तामणिः । स्वरसेन—स्वस्य निजस्य रसो रागः स्वरसस्तेन तथा "रसो गन्धरसे जले । शृङ्गारादौ विषे वीर्ये तिक्तादौ द्रवरागयोः" इति मेदिनी । तत्पुरे—तन्नगरे हस्तिनापुरे इति यावत् । रराज—विरराज शुशुभे इति यावत् ॥३८॥

द्विधा क्षमापस्य चिरस्य तापतो, निजप्रतापैर्वलयं ज्वलद् भुवः ।
स्वतः परित्यज्य गताः क्वचिद् वने, वनेचराभाः क्षितिपा द्विधाऽरयः ॥३९॥

अन्वयः—*निजप्रतापै., द्विधा, चिरस्य, क्षमापस्य, तापतः, द्विधाऽरय., वनेचराभाः क्षितिपा., भुव, ज्वलत्, वलयम्, स्वत., परित्यज्य, क्वचिद् वने, गताः ॥३९॥*

वृत्तिः—**निजप्रतापैः**–निजस्य-आत्मन, प्रतापा प्रभावा., तेजासीति यावद्, निजप्रतापा, तैस्तथा । **द्विधा**–द्वाभ्या प्रकाराभ्यामिति द्विधा, धर्मन्यायाभ्यामित्यर्थ । **चिरस्य**-चिराद् । **क्षमापस्य**–क्षमा पृथिवीं पाति रक्षतीति क्षमापो राजा तस्य तथा पक्षे च क्षमा तितिक्षा पातीति क्षमाप श्रीविश्वसेननृपतिस्तस्य तथा । **तापतः**–पराभवादिजनितसतापादित्यर्थ । **द्विधा**–द्वाभ्या प्रकाराभ्या द्विधा, आन्तरा प्रकटाश्च । **अरयः**–शत्रव, । **वनेचराभाः**–वने कानने चरन्तीति वनेचरा किरातादिम्लेच्छजातय तेषामाभेव आभा कान्तिर्येषान्ते वनेचराभा । उष्ट्रमुखमित्यादिवदुष्ट्रमुखादित्वात्समास । **क्षितिपाः**–क्षितिं पृथिवीं क्षयञ्च पान्ति रक्षन्तीति क्षितिपा राजान । **भुवः**–पृथिव्या । **ज्वलत्**–प्रदीप्यमानम् । **वलयम्**–मण्डलम् । **स्वतः**–स्वयमेव । **परित्यज्य**–सन्त्यज्य, विहायेति यावद् । **क्वचिद्वने**–कस्मिंश्चित्कानन । **गताः**–गतवन्त ।

यद्वा, द्विधा, क्षमापस्य, चिरस्य, तापत, द्विधा, अरय, वनेचरा, क्षितिपा, निजप्रतापै, ज्वलद् भुव, वलयम् स्वत, परित्यज्य, क्वचिद् वने गत ॥ इत्येवमन्वय कार्य, शब्दार्थस्तूक्त एव ॥३९॥

क्व विश्वसेनस्य विनश्यदापदः, पदं सुराज्यस्य सुरासुरार्चितम् ।
प्रदक्षिणीकृत्य जयाय–सृष्टया, यशः श्रियाऽलम्भि यतो जगत्त्रयम् ॥४०॥

अन्वयः—*विनश्यदापदः, सुराज्यस्य, विश्वसेनस्य, सुरासुरार्चितम्, पदम्, क्व, यतः, जयायसृष्टया, यश. श्रिया, प्रदक्षिणीकृत्य, जगत्त्रयम् अलम्भि ॥४०॥*

वृत्तिः—**विनश्यदापदः**–विनश्यन्त्य -विनाशमुपगच्छन्त्य आपदो विपत्तयो यस्य स विनश्यदापद् तस्य तथा । **सुराज्यस्य**–सुष्ठु शोभन राज्य प्रजापालनादि राजकर्म यस्य स, सुराज्यस्तस्य तथा । **विश्वसेनस्य**–तदाख्यस्य भगवच्छान्तिनाथपितू राज्ञ । **सुरासुरार्चितम्**–सुरा देवाश्च असुरा दैत्याश्च सुरासुरा, तैरर्चितम्–पूजितम्, सुरासुरार्चितम् । **पदम्**–आस्पदम् । **क्व**–कुत्र अवित्रिलक्षण प्रतिष्ठितश्चेति भाव । **यतः**–यस्माद्धेतो । **जयायसृष्टया**–जयो विजयश्च आयो लाभश्च जयायौ, ताभ्या सृष्टा रचिता सम्पादितेति यावद् जयायसृष्टा तया तथा । **यशःश्रिया**–कीर्तिलक्ष्म्या । **प्रदक्षिणीकृत्य**–प्रगत दक्षिणम् प्रदक्षिणम्, अप्रदक्षिणं प्रदक्षिणं सम्पद्यमान कृत्वा प्रदक्षिणीकृत्य । अभूततद्भावेऽर्थे च्विप्रत्यय । च्वौ परे अकारस्य

ईश्वरोऽस्य । पूर्वोक्तविशेषणं पदमिति शेषः । सकलजगत्—सर्वोऽप्यखिला जगतीति सकलम् जगत्यां सर्वं जग-त्त्रयं त्रिभुवनमित्यर्थः, तस्मिन्—यापि सप्तमिति यावत् ॥४०॥

क्व कौशिकस्य प्रसुताऽसुराङ्घ्रियाऽनिमेषभाजोऽक्षिसहस्रसङ्गमे ।
अतोऽत्र राजाऽनुपमस्त्रिविष्टपे <u>रराज नीराजनयासराजघ</u> ॥४१॥

अन्वयः—अक्षिसहस्रसङ्गमे, अनिमेषभाजः, कौशिकस्य, असुराङ्घ्रिया प्रसुता, क्व अतः, त्रिविष्टपे अनुपमः नीराजनभासराजकः, राजा अत्र रराज ॥४१॥

वृत्तिः—असुराङ्घ्रिया—दैत्यभयेन । अक्षिसहस्रसङ्गमे—अक्ष्णां नेत्राणां सहस्रम् अक्षिसहस्रम्, तस्य सङ्गमः सङ्गः अक्षिसहस्रसङ्गमस्तस्मिंस्तथा । अनिमेषभाजः—निमेषो निमीलनम्, न निमेषोऽनिमेषस्तं भजते समाश्रयतीति अनिमेषभाक् तस्य तथा । कौशिकस्य—कुशिकस्य गोत्रापत्यं पुमान् कौशिक इन्द्रस्तस्य तथा । प्रसुता—सामर्थ्यम् । क्व—कुत्र । कुत्रापि नास्तीत्यर्थः । अतः—अस्मात् कारणात् । त्रिविष्टपे—स्वर्गे मर्त्ये पाताले—लोकानां समाहारस्त्रिविष्टपम् तस्मिंस्तथेति भुवनत्रये त्रैलोक्ये वा । "स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः । सुरलोको द्योदिवौ द्वे स्त्रियां क्लीबे त्रिविष्टपम् इत्यमरः । लोकोऽयं विष्टपं विश्वं भुवनं जगती जगत्" ॥१॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः ॥ अनुपमः—न उपमानुरूपा, सादृश्यमिति यावदस्य सोऽनुपमः । नीराजनभासराजकः—राजानं समूहमिति राजकम्, निरस्तो राजकं यस्मात् इति निराजकस्तस्य, न भासो राजको नीराजनभासराजकः । अथवा—निर्गतो राजकोऽस्मादिति नीराजनकस्त्रमस्तविद्विषकमीति नीराजनभासः, स भासो राजकस्तथा । राजा—नृपतिः श्रीविश्वसेनः । अत्र—अस्मिन् मर्त्यलोके । रराज—विरराज विशेषेण शुशुभे इति यावत् ॥४१॥

<u>निवारितास्तेन महीतलेऽखिले</u>ऽप्यनीतया नीतिकरेण भूभुजा ।
कुतो भवेत्तद्विषयेऽप्यदृष्टवद् भयं नु दृष्टं परिशिष्टमप्यत ॥४२॥

अन्वयः—नीतिकरेण, तेन भूभुजा अखिलेऽपि, महीतले, अनीतयः निवारिताः तु, अतः, परिशिष्टमपि, अदृष्टवत्, दृष्टम्, भयम्, तद्विषये कुतः, भवेत् ॥४२॥

वृत्तिः—नीतिकरेण—करोति विदधातीति करः, नीतेर्न्यायस्य करो नीतिकरस्तेन तथा न्यायकारिणेत्यर्थः । तेन—प्रसिद्धेन । भूभुजा—भुवं पृथिवीं भुनक्तीति भूभुक्, तेन तथा राज्ञा श्रीविश्वसेनेनेत्यर्थः । अखिलेऽपि—सम्पूर्णेऽपि । महीतले—भूमण्डले । अनीतयः—न्यायरहिताः भूतपापाचरणादयः । निवारिताः—अपसारिताः दूरीकृता इति यावत् । नु—वितर्के । अतः—अस्मादेव । परिशिष्टमपि—अवशिष्टं भय ।

अदृष्टवत्–दैवायत्तवत् वह्नितोयादिजनितम् । तुल्यमिति यावत् । दृष्टम्–स्व-परचक्रजम् । भयम्–साध्यसम् । "भय भीर्भीतिरातङ्क आशङ्का साध्वस" तद्विषये–तदीयदेशे "नीवृज्जनपदो देशविषयौ तूपवर्तनम्" इत्यमर । कुतः–कस्मात् कारणात् । भवेत्–जायेत । अपि तु कुतोऽपि कारणादेतस्य नृपते राज्ये किञ्चिदपि भयादिक नास्तीति भाव. ॥४२॥

द्विधा क्षमायाः प्रतिपायिना जने, निरीतिभावं गमितेऽतिवृष्टयः ।
जहुर्न ताः स्विन्नवपुर्जलच्छलाद्, भयद्रुतद्विड्नृपसङ्गम श्रमात् ॥४३॥

अन्वयः—द्विधा क्षमायाः प्रतिपायिना, (तेन) जने, निरीतिभावम्, गमिते, ताः अतिवृष्टय', श्रमात्, स्विन्नवपुर्जलच्छलात्, भयद्रुतद्विड्नृपसङ्गमम् न जहु. ॥४३॥

वृत्तिः—द्विधा–द्वाभ्या प्रकाराभ्यामिति द्विधा, धर्मन्यायाभ्यामित्यर्थ । क्षमायाः–पृथिव्यास्तितिक्षाया वा । "भूर्भूमि पृथिवी पृथ्वी वसुधोर्वी वसुन्धरा । क्षिति क्षोणी क्षमाऽनन्ता" ४॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । "तितिक्षा सहन क्षमा" ३।५५॥ इति च । प्रतिपायिना–प्रतिपाति प्रतिपालयति तच्छीलमस्त्यस्येति प्रतिपायी "अजाते शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन तच्छीलेऽर्थे णिन् प्रत्यय । (तेन–प्रसिद्धेन राज्ञा श्रीमता विश्वसेनेन ।) जने–लोके । निरीतिभावम्–निर्गता ईतयो यस्मात्तन्निरीति तस्य भावो निरीतिभावस्तन्तया । "अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषका शलभा शुका स्वचक्रं परचक्रञ्च षडेता ईतय स्मृता" ॥ गमिते–प्रापिते सति ताः–प्रसिद्धा' । अतिवृष्टयः–वृष्टयो वर्षणानि अत्यन्त वृष्टयोऽतिवृष्टय प्रचुरजलवर्षणानीतियावत् । श्रमात्–श्री विश्वसेनपराजिततया समराङ्गण विहाय पलायनादिपरिश्रमात् । स्विन्नवपुर्जलच्छलात्–स्विन्न-स्वेदान्वितञ्च वपु शरीरम् स्विन्नवपुस्तस्मात् जल सलिलम् स्विन्नवपुर्जलम् तस्य छल व्याज स्विन्नवपुर्जलच्छलम् तस्मात्तया । "कपट कैतव दम्भ कूट छद्मोपधि च्छलम् । व्यपदेशो मिष लक्ष निभ व्याज" ३।४२॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । भयद्रुतद्विड्नृपसङ्गमम्–भयेन भीत्या द्रुता पलायिता भयद्रुता द्विष शातिद्विष शत्रव द्विषश्च ते नृपा राजानो द्विड्नृपा भयद्रुताश्च ते द्विड्नृपा भयद्रुतद्विड्नृपा, तैस्तेषा वा सङ्गम सङ्ग सहवास इति यावत् भयद्रुतद्विड्नृपसङ्गमस्तन्तथा । भयविह्वलपतितश्चराजसहवासमित्यर्थ । न–नहि । जहु–तत्यजु । त्यक्तवन्त इति यावत् ॥४३॥

विनाशनं नाशनमेव केवलं, कुशासनं वा न पुनः कुशासनम् ।
न तत्यजुर्नूनमनन्यविश्रमा, अमी श्रमास्तस्य नृपस्य विद्विषः ॥४४॥

अन्वयः—विनाशनम्, केवलम्, नाशनम्, एव, वा, पुन., कुशासनम्, कुशासनम् न, तस्य, नृपस्य, अनन्यविश्रमा, अमी, श्रमा, विद्विषः, नूनम्, न, तत्यजुः ॥४४॥

ईकारादेशश्च । पूर्वोत्तर्विशेषणं पदमिति शेषः । कमलनयम्-कमलेऽपवना आसेवि यस्य, कमलं सर्वं यम तत्वं त्रिभुवनमिदमस्य ब्रह्मस्मि-प्राप्ति कमलमिति भावः ।।४०।।

न्न कौशिकस्य प्रभुताऽसुराद्विषाऽनिमेषभाजोऽक्षिसहस्रसद्मने ।
असोऽत्र राजाऽनुपमस्त्रिविष्टपे रराज नीराजनयासराजयः ।।४१।।

अन्वयः—अक्षिसहस्रसद्मने, अनिमेषभाजः, कौशिकस्य, असुराद्विषा प्रभुता, न तथा, त्रिविष्टप अनुपमः नीराजनयासराजयः, राजा अत्र रराज ।।४१।।

वृत्तिः—असुराद्विषा-दैत्यशत्रुणा । अक्षिसहस्रसद्मने-अक्ष्णां नेत्राणां सहस्रम् अक्षिसहस्रम् तस्य सद्मनः सद्म अक्षिसहस्रसद्मनस्तस्मिस्तथा । अनिमेषभाजः-निमेषो निमीलनम्, न निमेषोऽनिमेषस्तं भजते प्राप्नोतीति अनिमेषभाक् तस्य तथा । कौशिकस्य-कुशिकस्य गोत्रापत्यं पुमान् कौशिकः इन्द्रस्तस्य तथा । प्रभुता सामर्थ्यम् । न-न । तथापि नास्तीत्यर्थः । अतः-अस्मात् कारणात् । त्रिविष्टपे-स्वर्गे त्रयाणां विष्टपानां-लोकानां समाहारस्त्रिविष्टपम् तस्मिंस्तथेति व्युत्पत्त्या त्रैलोक्ये वा । "स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः । सुरलोको द्योदिवौ द्वे स्त्रियां क्लीबे त्रिविष्टपम्" इत्यमरः । लोकोऽयं विष्टपं विश्वं भुवनं जगती जगत्" ६।१।। इत्यभिधानचिन्तामणिः ।। अनुपमः-न उपमा तुलना, सादृश्यमिति यावत्तस्य सोऽनुपमः । नीराजनयासराजयः-राजानं इवयामिति राजयः, निरतं राजयते आस्ते इति निराजनयासः स चासौ राजयो नीराजनयासराजयः । अथवा-निर्गतो राजनयोऽस्मादिति नीराजनस्तमायतिक्षिपतीति नीराजनयासः, स चासौ राजयस्तथा । राजा-नृपतिः श्रीविश्वसेनः । अत्र-अस्मिन् मर्त्यलोके । रराज-विरराज दिदीपे शुशुभे इति यावत् ।।४१।।

निवारितास्तेन महीतलेऽखिलेऽप्यनीतयो नीतिकरेण भूभुजा ।
कुतो भवेत्तद्विषयेऽप्यदृष्टवद् भयं नु दृष्टं परिशिष्टमप्यत ।।४२।।

अन्वयः—नीतिकरेण तेन, भूभुजा, अखिलेऽपि, महीतले अनीतयः निवारिताः नु, अतः, परिशिष्टमपि, अदृष्टवत्, दृष्टम्, भयम्, तद्विषये कुतः, भवेत् ।।४२।।

वृत्तिः—नीतिकरेण-करोति विदधातीति करः, नीतेः-नयस्य करो नीतिकरस्तेन तथा न्याय-कारिणेत्यर्थः । तेन-पूर्वोक्तेन । भूभुजा-भुव पृथिवीं भुनक्तीति भूभुक् तेन तथा राज्ञा श्रीविश्वसेनेनेत्यर्थः । अखिलेऽपि-सम्पूर्णेऽपि । महीतले-भूमण्डले । अनीतयः-न्यायरहितर्मूषकपातादयः । निवारिताः-अपसारिताः, दूरीकृता इति यावत् । नु-वितर्के । अतः-अस्मात्तेनो । परिशिष्टमपि-अवशिष्टं खलु ।

मृगीदृशाम्–मृगीणां हरिणीनां दृशौ नयने मृगीदृशौ ते इव दृशौ नयने यासान्ता मृगीदृश, मृगनयना रमण्य, प्रतीपा प्रतिकूला इतियावत् विरुद्धा ते भूपाला प्रतीपभूपालास्तेषां मृगीदृश प्रतीपभूपालमृगी-दृशस्तासान्तथा। 'प्रतिकूल तु विलोममपसव्यमपष्ठुरम्। वाम प्रसव्यं प्रतीप प्रतिलोममपष्ठु च" ६।१०१॥ इत्यभिधानचिन्तामणि। दृशः–नेत्राणि। "चक्षुरक्षीक्षण नेत्र नयन दृष्टिरम्बकम्। लोचन दर्शन दृक् च" ३।२३९॥ इत्यभिधानचिन्तामणि। साञ्जनाः–अञ्जनेन कज्जलेन सहिता साञ्जना।" "अञ्जन कज्जले चार्क्षौ सौवीरे च रसाञ्जने" इति मेदिनी। बभूवुः–अभूवन् सञ्जाता इति यावत्॥४५॥

सिताशुवर्णैर्वयति स्म तद्गुणै–र्यशोऽम्बर त्वम्बरभागवासमे।
तदीयजाड्यक्षतये महीशितुः, प्रतापवह्निं विधिना विधिर्व्यधात्॥४६॥

अन्वयः—तु, अम्बरभाक्, अवाससे, सिताशुवर्णैः, तद्गुणैः, यशोऽम्बरम्, वयति स्म, तदीय जाड्यक्षतये, विधिः, विधिना, महीशितुः प्रतापवह्निम् व्यधात्॥४६॥

वृत्तिः—तु–पादपूरणे, प्रशंसायां वा। "तु पादपूरणे भेदे समुच्चयेऽवधारणे" इति मेदिनी। अम्बरभाक्–अम्बरमाकाशं भजते सेवते आश्रयतीति यावद् अम्बरभाक् देव', अम्बरं वस्त्रं भजते इत्यम्बरभाक् सवस्त्रो जन। 'अम्बरं न द्वयोर्व्योम्नि सुगन्ध्यन्तरवस्त्रयो" इति मेदिनी। अवाससे–न वासो वस्त्रं यस्य सोऽवासास्तस्मै तथा। "अंशुकं वस्त्रमम्बरम्। सिचयो वसनं चीराऽऽच्छादौ सिक्चेलवाससी" ३।३३०॥ इत्यभिधानचिन्तामणि। सिताशुवर्णैः–सित शुक्लोऽशु किरणो यस्य स शिताशुश्चन्द्र, तद्वद्वर्ण सारूप्यं येषान्ते सिताशुवर्णास्तैस्तथा, चन्द्रवद्धवलैरित्यर्थ। तद्गुणैः–तस्य महीपते श्रीविश्वसेनस्य गुणा शौर्य्यवीर्य्यौदार्य्यगाम्भीर्य्यादयस्तद्गुणास्तैस्तथा। यशोऽम्बरम्–यश श्लोक कीर्तिरिति यावत् एव अम्बर वस्त्र यशोऽम्बरम् तथा। वयति स्म–चवाय निरमासीदिति यावत्। तदीयजाड्यक्षतये–तस्य अवासस इद तदीय तच्च तज्जाड्य शैत्य तदीयजाड्यम् तस्य क्षतिर्विनाशस्तदीयजाड्यक्षतिस्तस्यै तथा वस्त्राभाववतो जनस्य शैत्यापनोदनार्थमिति यावत्। विधिः–विधाता, ब्रह्मेति यावत्। विधिना–विधिपूर्वकम्। महीशितुः–महीं पृथिवीमीशिता शासिता महीशिता महीक्षित्, तस्य महीशितु। प्रतापवह्निम्–प्रताप–प्रभावस्तेज इति यावत् एव वह्निरग्नि प्रतापवह्निस्तन्तथा। 'यत्कोश–दण्डज तेज स प्रभाव प्रतापवत्" ३।४०४॥ इत्यभिधानचिन्तामणि। व्यधात्–अकार्षीत्॥४६॥

नृपेण देशे धृतसूत्रसञ्चयै–र्महासिवेम्नः सह कृत्वरी वहुम्।
स्वदोस्तुरीय चपला शितांशुक–प्रभाविशेष जनया बभूव तम्॥४७॥

अन्वयः—देशे, नृपेण, धृतसूत्रसञ्चयैः, महासिवेम्न, सहकृत्वरी, चपला, इयम्, स्वदोस्तुरी, वहुम्, तम्, सितांशुकप्रभाविशेषम्, जनयाबभूव॥४७॥

वृत्तिः—विनाशनम्-विध्वंसनम्। केवलम्-स्नस्नम् सर्वेषां विनाशेत्यर्थः । नाशनम्-पलायनम् राजविनाशनात् दूरीकरणमिति यावत् । एव-निर्धारणार्थकमव्ययम् । वा-पादपूरणे । 'वा स्याद्विकल्पो पमयोरेवार्थे पादपूरणे । समुच्चये च विरामे नान्यार्थीतेरपि' इति मेदिनी । पुनः-विशेषेऽर्थे । कुशासनम्-कौ पृथिव्याः शासनम्-अनुशासनम् कुशासनम् । 'भूर्भूमि पृथिवी पृथ्वी' क्ष्मा कुर्वसुमती-मही" ४।७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । कुशासनम्-कु-कुत्सितं शासने कुशासनम् यथा कुमार्ग कुमार्ग आसनम् । स-मर्दि । तस्य-श्री विमलेशस्य । नृपस्य-राज्ञः । अनन्यविभ्रमा-न अन्यथा भवाऽप्यन्यादि कल्याणमन्यत्र विभ्रम भ्रमाभो येनान्ये तथा । श्रमी-अस्यश्रमराज्या । भ्रमात्-परिभ्रमः । विधि-वत् । न-मदि । तत्कृत्-अङ्ग स्वस्वस्य इत्यर्थः ।

यथा-तस्य नृपस्य अनन्यविभ्रमा भ्रमो विधिवत् भूत्वा, भ्रमात्-पराभवजनितोऽऽयासाः । स तत्कृत 'इत्येवमत्रापि' करणेन पूर्वजस्य अनन्यविभ्रमा इत्यत्र भ्रमाणामन्यपदार्थेषाम् तत्र च विभ्रमादि-भेदवर्णनामसम्भवात् द्वितीयः भङ्ग भाति इति बोध्यम् ॥४४॥

हृदि भ्रमो नो भुवि विभ्रमा भव-पुटेऽपटुत्वे न तथा ध्वनिग्रहाः ।
बभूवुरन्यत्तिमिरेण साञ्जना, प्रतीपभूपालमृगीदृशां दृशः ॥४५॥

अन्वयः—हृदि भ्रमाः, भुवि, विभ्रमाः, नो, भवपुटे अपटुत्वे तथा ध्वनिग्रहाः, न, अन्यत्तिमिरेण, प्रतीपभूपालमृगीदृशाम्, दृशः, साञ्जनाः बभूवुः ॥४५॥

वृत्तिः—हृदि-हृदये । मानसे इति यावत् । 'अन्तःकरणं मानसं मनः' । हृच्चेतो हृदयं स्वान्तं चित्तं भूतयोऽञ्जके" ६।५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । भ्रमाः-अज्ञानजनितधीरूपा पराजयादिजनितशोकेन च भ्रान्तयः । 'भ्रमोऽम्बुनिर्गमे भ्रान्तौ' इति मेदिनी । भुवि-पृथिव्याम् । विभ्रमाः-विलासाः । नो-नहि । प्रतिपक्षराजरमणीनामिति शेषः । स्त्रीणां विलासो विब्बोकविभ्रमौ ललितम् विच्छित्तिः । मोट्टायितं कुट्टमितं ललितं विहृतं तथा । विभ्रमश्चेत्यलङ्कारा स्त्रीणां स्वाभाविका दश १।२।११२॥ 'भ्रमाधे स्वमनो गतिः' ४।१७४॥ इत्युभयत्राभिधानचिन्तामणिः । भवपुटे-श्रवणो कर्णो पुटम् भव पुटम् तस्मिंस्तथा कर्णविवरे इति यावत् "श्रुतौ श्रव । श्रवःशब्दग्रहौ पैशुपमस्तान्मनानिभ्यां । कर्णः श्रोत्रं श्रवणं च"३।२३४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । पटुः-स्वविषयग्रहणसमर्थ न पटुः अपटुस्तस्य भावोऽपटुत्वम्तस्मिन्नपटुत्वे । तथा-यथा पूर्वं तथा पूर्ववदित्यर्थः । ध्वनिग्रहाः-ध्वनिम् शब्दस्वरूपमपि गृह्णाति ध्वनिग्रहः । न-नहि । अन्यत्तिमिरेण-दृष्टाविकार-स्वाभाविकाऽन्धकारेण । तमित्रं तिमिरं तमः । ध्वान्तं भूच्छा-यान्धकारं तमसं समवान्धतमः" २।५९॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । समासे अन्यस्य तकारोऽपि आगमः "अव्ययीभावश्च द्वेऽन्यें" ३।१।११५॥ अन्येषामपि दृश्यते" ६।३।१३७ ॥ इत्यनयोर्योगयोरर्थः उपलभ्यते "अन्यत्तिमिरेण" इति प्रयोगसिद्धिः । मृगीभिरिति । प्रतीपभूपाल-

अन्वयः—तद्भटचातुरी, तुरी, रणान्तरात्, इतस्ततः, चरणात्, नृपकेतुवायुभिः, एव, त्रुटद्भिः, आहितसूत्रजालकैः, यशःपटम्, कर्तुम्, नो, शशाक, ॥४९॥

वृत्तिः—**तद्भटचातुरी**–तस्य विपक्षपक्षस्य भटा योधा वीरा इति यावत्, तद्भटास्तेषा चातुरी चातुर्य्यम् तद्भटचातुरी 'भट' स्यात्पुंसि वीरे च विशेषे पामरस्य च" इति मेदिनी। **तुरी**–निष्पन्नवस्त्रवेष्टनदण्ड, तद्भटचातुरी तुरीत्यर्थ । **रणान्तरात्**–अन्यो रणो युद्धम् रणान्तरन्तस्मात्तथा "मयूरव्यसकेत्यादय" ३।१।११६॥ इत्यनेन समास । **इतस्ततः**–यत्र तत्र, अस्मात्स्थानात्तत्र तस्माच्च स्थानादत्रेत्येव रीत्येति भाव । **चरणात्**–चलनात् गमनादितियावत् । **नृपकेतुवायुभिः**–नृपस्य श्रीविश्वसेनस्य केतव पताका नृपकेतवस्तेषा वायव समीरणा नृपकेतुवायवस्तैस्तथा । "केतुर्ना रुक्पताकाविग्रहोत्पातेषु लक्ष्मणि" इति मेदिनी । **एव**–अवधारणार्थकमव्ययम् । **त्रुटद्भिः**–खण्डितै., भङ्गमाप्नुवद्भिरिति यावत् । **आहितसूत्रजालकैः**–सूत्राणा तन्तूना जालकानि समुदया सूत्रजालकानि आहितानि स्थापितानि च तानि सूत्रजालकानि आहितसूत्रजालकानि पक्षे प्रतिपक्षाणामायोजितयुद्धार्थोपायप्रपञ्चकानीति यावत् तैस्तथा । **यशःपटम्**–यशो विजयाऽऽख्यकीर्तिरेव पटो वस्त्रम् यश पटस्तन्तथा । **कर्तुम्**–विधातुम् विजयलक्ष्मीमासादितुमिति यावत् । **नो**–नहि । **शशाक**–अशकत्, शक्तोऽभूदिति यावत् । "अंशुक वस्त्रमम्बरम् । पट प्रोत." ३।३३१॥ "अभावे त्वनञो नहि', ६।१७५॥ ॥४९॥

<u>प्रतीपभूपैरिव कि ततो भिया,</u> विरुद्धताऽन्यैर्विषयैर्न्यषेध्यत ।
तदर्तवोऽन्योन्यगुणानुगुण्यतः, सुखाय भूभृद्विषये बभूविरे ॥५०॥

अन्वयः—प्रतीपभूपै, इव, अन्यैः, विषयैः, ततः, भिया, विरुद्धता, न्यषेध्यत, किम् ? तदा, ऋतवः, अन्योन्यगुणानुगुण्यतः, सुखाय, बभूविरे, ॥५०॥

वृत्तिः—**प्रतीपभूपैः**–प्रतीपा प्रतिकूलाश्च ते भूपा मेदिनीपतय प्रतीपभूपास्तैस्तथा । **इव**–तुल्यै । **अन्यैः**–अपरे । **विषयैः**–विसिन्वन्ति बध्नन्ति विषया स्पर्शादय इन्द्रियार्था इति यावत् तैस्तथा । "स्पर्शादयस्त्विन्द्रियार्था विषया गोचरा अपि" ६।२०॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । अपीतिशेष । **विरुद्धता**–विरुद्धस्य विपरीतस्य भावो विरुद्धता, विरुद्धधर्मत्वमिति यावत् । **न्यषेध्यत**–न्यवार्यत, निवारिता इति यावत् । **तदा**–श्रीविश्वसेनस्य राज्यकाले, प्रजा शासति विश्वमेने इति वा । **ऋतवः**–वसन्तप्रमुखा षड्ऋतव । "द्वौ द्वौ मार्गादिकावृतु' २।६९॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । **अन्योन्यगुणानुगुण्यतः**–अन्योन्यस्य परस्परस्य गुणा धर्मा पुष्पविकासकामोदीपकत्वादयोऽन्योन्यगुणास्तेषामानुगुण्यमानुकूल्यम् अन्योन्यगुणानुगुण्यम् तस्मात्तथा । **सुखाय**–शर्म्मणे, सौख्यायेति यावत् । 'अथो शर्म निर्वृत्ति । सात सौख्य सुखम्' ६।६॥

वृत्तिः—हेम्ने—कनके रुक्मे इति यावत्। "पीतो कनकं मीनम् रुक्मं हिरण्यं सुवर्णम्" ४।११॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। सुमेरु—एषा कोविदमेनेकेत्यर्थे। सुवर्णसमाधौ—सुवर्णस्य समाधा समाधानं सूत्रसमाधा सुवर्णं ते सूत्रसमाधा सूत्रमूल्यसमाधानस्तथा। सापेक्षरोऽपि निसर्गात् कुसुमाराधनमात्र करणात् मीनः। महाभिषेकात्—महान् अभिषेकमाहात्म्यात् करणसम्पत्त्याय इति यावत् महाभि स एव पैसा मनस् कारणम् महाभिषेका तस्य तथा। "अथ समुद्राय। करणानिरिन्द्रियगम्यरूपा। तत्परि मैरेय समण्डलमा भवितु हिरिहि:" ३।४४१॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। सदृक्षरी—सदृक्षरयी सदृक्षरी स्थाकारस्वीत्यर्थे। 'सदृक्षरार्थ कुमुदे' ५।१।१६७॥ इत्यनेन कनिष्प्रत्ययः। सपक्षा—सदृशा। इयम्—एषा। सतोस्तुरी—तस्य निजस्य दोर्मोः तस्योत्तरेण पुरी निष्पन्नप्रतोलमार्गणः सतोस्तुरी। तुरम्—अतिवक्रितम्। तम्—पक्षितम्। सितांशुकप्रभाभिषेकम्—सितं श्वेतम् अंशुकम् अम्बरम् वसनमिति यावत् सितांशुकम् तस्य प्रभाभिषेकेण विभाऽभिषेकः सितांशुकप्रभाभिषेकस्तथा अनयोर्मयूर—अनयोरपात ॥ अंशुकं वस्त्रमम्बरम्" ३।३३०॥ 'सुतो वासुः मयेको दोर्मीह" ३।२५३॥ इत्युभयत्राभिधानचिन्तामणिः ॥४७॥

विपक्षपक्षस्य पतत्त्रिरंशुके, पलायितो केवलगात्रपालनात् ।
दिशां गणस्याऽऽवरणं रणांगणे बभूव भूवल्लभरागशालिनि ॥४८॥

अन्वयः—रणाङ्गणे, भूवल्लभरागशालिनि, विपक्षपक्षस्य, केवलगात्रपालनात्, पलायितौ, पतत्त्रिः, अंशुकैः दिशाम्, गणस्य, आवरणम् बभूव ॥४८॥

वृत्तिः—रणाङ्गणे—रणस्य युद्धस्य अङ्गणं अजिरं रणाङ्गणम् रणभूमिरित्यर्थः तस्मिंस्तथा। "रणः कोणे क्वणे पुंसि समरे पुन्नपुंसकम्" इति मेदिनी। "अजिरं चत्वरं चाङ्गणे" ४।० ॥ इत्यभिधानचिन्तामणौ "अङ्गणमित्यपि" पाठोऽपि। भूवल्लभरागशालिनि—भुवः पृथिव्याः वल्लभः प्रियो पतिः इति भूवल्लभः भूपतिरित्यर्थः, श्रीऋषभदेव इति यावत् तेन रागो मात्सर्येऽ, भूवल्लभरागस्तेन शालते राजतेऽसौ भूवल्लभरागशाली "शल शले" १।१६४॥ इत्यनेन णिन् प्रत्ययः तस्य तथा। विपक्षपक्षस्य—शत्रुपक्षस्य। केवलगात्रपालनात्—गात्रस्य शरीरस्य पालनं रक्षणं गात्रपालनम् केवलम् गात्रपालनम् केवलगात्रपालनम्, शत्रुरित्य इति केवलगात्रपालनात् "भव्यन कर्मोऽऽकारे" ५।२।७२॥ इत्यनेन पञ्चमी। पलायितौ—नष्टौ। पतत्त्रिः—पतत्पीडैः। अंशुकैः—वस्त्रैः वस्त्रैरिति यावत्। दिशाम्—आशानाम्, दिक्कानामिति यावत्। "दिशस्तु ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ताः" इत्यमरकोशः। गणस्य—समूहस्य। "समूहस्य। ... मण्डलचक्रवालकदम्बकस्तोमा गणः" ६।४७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। आवरणम्—आच्छादनम् बभूव—अभवत्। सर्वेऽपि प्रतिपक्षाः पराजिता पलायिता जाता ॥४८॥

शशाक कर्तुं नृपकेतुवायुभि–स्तुरङ्गिरेवाहितसूत्रजालकैः ।
इतस्ततो नो चरणाद् रणान्तराद् यशःपटं तद्भटचातुरी तुरी ॥४९॥

अन्वयः—तद्भटचातुरी, तुरी, रणान्तरात्, इतस्ततः, चरणात्, नृपकेतुवायुभिः, एव, त्रुटद्भिः, आहितसूत्रजालकैः, यशःपटम्, कर्तुम्, नो, शशाक, ॥४९॥

वृत्तिः—**तद्भटचातुरी**—तस्य विपक्षपक्षस्य भटा योधा वीरा इति यावत्, तद्भटास्तेषां चातुरी चातुर्य्यम् तद्भटचातुरी 'भट स्यात्पुंसि वीरे च विशेषे पामरस्य च" इति मेदिनी। **तुरी**—निष्पन्नवस्त्रवेष्टनदण्ड, तद्भटचातुरी तुरीत्यर्थ। **रणान्तरात्**—अन्यो रणो युद्धम् रणान्तरन्तस्मात्तथा "मयूरव्यसकेत्यादय" ३।१।११६॥ इत्यनेन समास। **इतस्ततः**—यत्र तत्र, अस्मात्स्थानात्तत्र तस्माच्च स्थानादत्रेत्येव रीत्येति भाव.। **चरणात्**—चलनात् गमनादितियावत्। **नृपकेतुवायुभिः**—नृपस्य श्रीविश्वसेनस्य केतव पताका नृपकेतवस्तेषां वायव समीरणा नृपकेतुवायवस्तैस्तथा। "केतुर्ना रुक्पताकाविग्रहोत्पातेषु लक्ष्मणि" इति मेदिनी। **एव**—अवधारणार्थकमव्ययम्। **त्रुटद्भिः**—खण्डितै, भङ्गमाप्नुवद्भिरिति यावत्। **आहितसूत्रजालकैः**—सूत्राणां तन्तूना जालकानि समुदया सूत्रजालकानि आहितानि स्थापितानि च तानि सूत्रजालकानि आहितसूत्रजालकानि पक्षे प्रतिपक्षाणामायोजितयुद्धार्थोपायप्रपञ्चकानीति यावत् तैस्तथा। **यशःपटम्**—यशो विजयाऽऽख्यकीर्तिरेव पटो वस्त्रम् यश पटस्तन्तथा। **कर्तुम्**—विधातुम् विजयलक्ष्मीमासादितुमिति यावत्। **नो**—नहि। **शशाक**—अशकत्, शक्तोऽभूदिति यावत्। "अंशुक वस्त्रमम्बरम्। पट प्रोत" ३।३३१॥ "अभावे त्वननो नहि", ६।१७५॥ ॥४९॥

प्रतीपभूपैरिव किं ततो भिया, विरुद्धताऽन्यैर्विषयैर्न्यषेध्यत।
तदर्तवोऽन्योन्यगुणानुगुण्यतः, सुखाय भूभृद्विषये बभूविरे ॥५०॥

अन्वयः—प्रतीपभूपै, इव, अन्यैः, विषयैः, ततः, भिया, विरुद्धता, न्यषेध्यत, किम्? तदा, ऋतवः, अन्योन्यगुणानुगुण्यतः, सुखाय, बभूविरे, ॥५०॥

वृत्तिः—**प्रतीपभूपैः**—प्रतीपा प्रतिकूलाश्च ते भूपा मेदिनीपतय प्रतीपभूपास्तैस्तथा। **इव**—तुल्यै। **अन्यैः**—अपरै। **विषयैः**—विभिन्वन्ति बध्नन्ति विषया स्पर्शादय इन्द्रियार्था इति यावत् तैस्तथा। "स्पर्शादयस्त्विन्द्रियार्थो विषया गोचरा अपि" ६।२०॥ इत्यभिधानचिन्तामणि। अपीतिशेष। **विरुद्धता**—विरुद्धस्य विपरीतस्य भावो विरुद्धता, विरुद्धधर्मत्वमिति यावत्। **न्यषेध्यत**—न्यवार्यत, निवारिता इति यावत्। **तदा**—श्रीविश्वसेनस्य राज्यकाले, प्रजा शासति विश्वसेने इति वा। **ऋतवः**—वसन्तप्रमुखा षड्ऋतव। "द्वौ द्वौ मार्गादिकावृतु" २।६९॥ इत्यभिधानचिन्तामणि। **अन्योन्यगुणानुगुण्यतः**—अन्योन्यस्य परस्परस्य गुणा धर्मा पुष्पविकासकामोद्दीपकत्वादयोऽन्योन्यगुणास्तेषामानुगुण्यमानुकूल्यम् अन्योन्यगुणानुगुण्यम् तस्मात्तथा। **सुखाय**—शर्म्मणे, सौख्यायेति यावत्। 'अथो शर्म निर्वृत्ति। सात सौख्य सुखम्' ६।६॥

इत्यभिधानचिन्तामणिः । बभूविरे–बभूवुः । अत्र परस्परासुरसुरगुणेन भूपतिं श्रीविश्वसेनमाश्रयन्ति इत्यर्थं प्राप्तवामासुरिति भावः ॥५०॥

मिथ   सुरैरप्यसुरैर्भयातुरै–विरुधधर्मैरपि भेतृतोज्झिता ।
मणीगणच्छायमिहातपेऽप्यदो विरोधते चैकपदे दिवि श्रुते ॥५१॥

अन्वयः—भयातुरैः, सुरैः, असुरैः, अपि, विरुद्धधर्मैः, अपि मिथः, भेतृता उज्झिता च, इह, आतपे अपि अदः मणीगणच्छायम् श्रुतेः एकपदे, दिवि, विरोधते ॥५१॥

वृत्तिः—भयातुरैः–भयेन भीत्या आतुरा विह्वला व्यग्रा इति यावत् भयातुरास्तैस्तथा । "भयं भीर्भीतिरातङ्क आशङ्का साध्वसं दरः" ३।१४। सुरैः–देवैः । असुरैः–सुरविरुद्धैर्दैत्यैर्दानवैः । अपि–समुच्चये । अपि सम्भावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये इति मेदिनी । विरुद्धधर्मैः–विरुद्धः प्रतिकूलः धर्मो स्वभावः हत्यमित्रि यावद् येषान्ते विरुद्धधर्मास्तैस्तथा । मिथः–परस्परम् । भेतृता–भयापकारित्वम् भेद इति यावत् । उज्झिता–त्यक्ता । स्वाभाविकं वैरमपि विमुच्य समानभावमापन्नाः सञ्जाता इति भावः । च–पुनः । इह–भूपस्य राजधानीभूते हस्तिनापुरे । आतपे–दिवाकराऽऽतापे । "प्रकाशोद्योत आलोको वर्च आतप ३।१५। इत्यभिधानचिन्तामणिः । अपि–सम्भावनायाम् । अदः–किञ्चिदप्रकाशरूपमानम् । "अदस्तु विप्रकृष्टे" इत्यभिधानोक्तः । मणीगणच्छायम्–मणीनां रत्नानां गणः समूहो मणीगणस्तस्य छाया कान्तिः मणीगणच्छायम् । "रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुंसकम्" इति मेदिनी । श्रुतेः–विमानश्रुतेरिति यावत् । 'पातरीविसितकपुरिपुरो स्यूविरोऽस्मिन्‌स्वर्वितविदिवः । भाऽस्मयावसुगमस्तिमानयो मा मयूखमहसी रुचिर्विषा" ३।१३। इत्यभिधानचिन्तामणिः । एकपदे–सपदः सहसा इति यावत् । दिवि–आकाशे । 'वियत् आकाशमनन्तपुष्करं । खं द्यौ दिवौ विष्णुपदं विहायस ४।७८। इत्यभिधानचिन्तामणिः । विरोधते–चोतते ॥५१॥

चलानुरक्ताऽप्यचलानुरागवान्   कृतानुकम्पोऽननुकम्पशासनः ।
अमित्रजिन्मित्रजिदाजसा स य–त्सत्मभावोऽनलसत्मभाववान् ॥५२॥

अन्वयः—सः यत्, चलानुरक्तः, अपि अचलानुरागवान्, कृतानुकम्पः, अपि अननुकम्पशासनः, असत्प्रभावः, अपि, अनलसत्प्रभाववान् (सन्) अमित्रजित् (अपि) ओजसा मित्रजित् ॥५२॥

वृत्तिः—सः–भूपतिः श्रीविश्वसेन इत्यर्थः । यत्–यस्मात्कारणे । चलानुरक्तः–चलेन स्वरेण चलपेत्यर्थं चाञ्चल्यविशेषेणेति यावत् अनुरक्तः सम्बद्धः समन्वित इति यावत् चलानुरक्तः । स्वरो चले कम्पने च मलिन पुंसि चले चने । व्याप्ये क्लीबं त्रिषु चले" इति मेदिनी । अपि–सम्भावनायाम् ।

अबलानुरागवान्-न बलं येषान्ते अबला दुर्बलास्तेषामनुराग स्नेह. प्रेमेति यावत् अबलानुराग, सोऽस्त्यस्येति अबलानुरागवान् "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६।। इत्यनेन मत्वर्थे मतुप्रत्यय । आर्तभयोपशान्तये बलवानित्यर्थ, अबलाया रमण्याम् वनितायामिति यावत् अनुरागोऽबलानुरागस्तद्वान् वा तथा "स्त्री नारी वनिता वधू । वशा सीमन्तिनी वामा वर्णिनी महिलाऽबला । ३।१६८।। इत्यभिधानचिन्तामणि' । कृतानुकम्पः-कृता विहिता अनुकम्पा दया येन स कृतानुकम्प-"अथ दया शूक' कारुण्य करुणा घृणा । कृपाऽनुकम्पानुक्रोश " ३।२३।। इत्यभिधानचिन्तामणि । अपि-खलु । अननुकम्पशासनः-अनु पश्चात् कम्पते इत्यनुकम्पम् अस्थिरमित्यर्थ । न अनुकम्पमननुकम्पम् अननुकम्पम् शासनम् अनुशासनम् साम्राज्यमिति यावत् यस्य सोऽननुकम्पशासन । समयोचितदानशीलतया षाड्गुण्यप्रयोगेण शासनस्य व्यवस्थिततया सुस्थिरसाम्राज्यशालीतियावत् । लसत्प्रभावः-लसन् विलसन् शोभमान इति यावत् प्रभावस्तेज' प्रतापो वा अस्य स लसत्प्रभाव 'यत्कोशदण्डज तेज स प्रभाव प्रतापवत" ३।४०४।। इत्यभिधानचिन्तामणि । अपि-खलु । अनलसत्प्रभाववान्-अनलसन् आलस्यमप्राप्नुवन् स्फूर्तिमानिति यावत् प्रभावो यस्य सोऽनलसत्प्रभाववान्, अनलोऽग्निरिव सन् समीचीन प्रभावस्तेजो यस्य सोऽनलसत्प्रभाववानिति वा । (अत) अमित्रजित्-अमित्रान् प्रतिपक्षान् जयतीति अमित्रजित्-तादृश (अपि) । ओजसा-बलेन तेजसा सामर्थ्येनेति यावत् । मित्रजित्-मित्र सूर्य्यं जयतीति मित्रजित्, विरोधाभासालङ्कार, विरुद्धमिव भासेत विरोधोऽसौ' इति साहित्यदर्पण । आपाततो विरुद्धार्थावभासनम् ' विरोधाभास " इत्यर्थ । य अमित्रजित् स मित्रजित्, कथम् असुहृद यो जयति स सूर्य्यं कथ जयतीति विरोध, परिहारस्तु पूर्वव्याख्यानादवसेय ।।५२।।

क्षितीश्वरोऽप्यक्षितिभृद्धने जने-ऽञ्जनेन मुक्तोऽपि जनेन सहितः ।
अमुक्तशूरोऽपि स मुक्तधीरधो-र्विचारदृक् चारदृगप्यवर्तत ।।५३।।

अन्वयः—सः, क्षितीश्वरः, अपि, धने, जने, अक्षितिभृत्, अञ्जनेन, मुक्त', अपि, जनेन, सहितः, अमुक्तशूरः, अपि, मुक्तधीरधीः, चारदृक् अपि, विचारदृक्, अवर्तत ।।५३।।

वृत्तिः—सः-शान्तिनाथपिता, श्रीविश्वसेन । क्षितीश्वरः-क्षिते पृथिव्या ईश्वर प्रभु क्षितीश्वर, "भूर्भूमि. पृथिवी पृथ्वी . क्षिति क्षोणी क्षमाऽनन्ता" ४।२।। इत्यभिधानचिन्तामणि । अपि-खलु । धने-अर्थे, वित्ते इति यावत् "धन तु गोधने वित्ते" "अर्थो विषयार्थनयोर्धन कारणवस्तुषु" इत्युभयत्र मेदिनी । जने-लोके "प्रजाया वा लोको जन प्रजा" ३।१६०।। इत्यभिधानचिन्तामणि । धने जने इत्युभयत्र सप्तम्यर्थो विषयत्वम् अय भाव —सप्तमी त्रिविधा नैमित्तिकी वैषयिका अभिव्यापिका च, तास्वत्र वैषयिका बोध्या, धनविषये जनविषये चेत्यर्थ' । अक्षितिभृत्-क्षिति क्षयोऽपचय इति यावत् "क्षितिर्निवासे मेदिन्या कालभेदे क्षये स्त्रियाम्" इति मेदिनी । न क्षितिरक्षिति., ता बिभर्ति धारयतीति अक्षितिभृत्, धनजनविषये परिपूर्ण इति भाव । अञ्जनेन-कज्जलेन । "अञ्जन कज्जले चाक्तौ सौवीरे च रसाञ्जने" इति मेदिनी । मुक्तः-रहित । अपि-खलु । जनेन-लोकेन प्रजया वा । संहितः-सहित । अमुक्तशूरः-न मुक्तास्त्यक्ता

इत्यभिधानचिन्तामणिः । बभूविरे—आसन् । अतएव परस्परशुभानुगुण्येन नृपतिं श्रीविश्वसेनमास्थायिकायां मातृसमामुरिति भावः ॥५०॥

मिथः सुरैरप्यसुरैर्भयातुरै-र्विरुद्धधर्मैरपि मैत्रुतोज्झिता ।
मणीगणच्छायमिहातपेऽप्यदो विरोचते चैकपदे दिवि द्युते ॥५१॥

अन्वयः—भयातुरैः, सुरैः असुरैः अपि, विरुद्धधर्मैः, अपि मिथः, मैत्रुता उज्झिता च, इह, आतपे अपि अदः मणीगणच्छायम् द्युतेः एकपदे, दिवि विरोचते ॥५१॥

वृत्तिः—भयातुरैः—भयेन भीत्या आतुरा विह्वला व्याकुला इति यावत् भयातुरास्तैस्तथा । "भयं भीर्भीतिरातङ्क आशङ्का साध्वसं दरः" ४।१४। सुरैः—देवैः । असुरैः—सुरविरोधिभिर्दैत्यैः । अपि—समुच्चये । "अपि सम्भावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये" इति मेदिनी । विरुद्धधर्मैः—विरुद्धः प्रतिकूलः धर्मः स्वभावः स्वरूपमिति यावत् येषान्ते विरुद्धधर्मास्तैस्तथा । मिथः—परस्परम् । मैत्रुता—स्वभावप्रतिकूलम् वैरम् इति यावत् । उज्झिता—त्यक्ता । स्वाभाविकं वैरमपि विमुच्य समानभावमाश्रिताः सञ्जाता इति भावः । च—पुनः । इह—नृपस्य राजधानीभूते हस्तिनापुरे । आतपे—दिवाप्रकाशे । "प्रकाशस्तेज उद्योत आलोको वर्चं आतप ४।१५। इत्यभिधानचिन्तामणिः । अपि—सम्भावनायाम् । अदः—किञ्चिदिमाश्चर्यम् । "अदसस्तु विप्रकृष्टे इत्यभियुक्तोक्तः । मणीगणच्छायम्—मणीनां रत्नानां गणः समूहो मणीगणस्तस्य छाया कान्तिः मणीगणच्छायम् । "रत्न स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुंसकम्" इति मेदिनी । द्युतेः—विभाव-कान्तेरिति यावत् । "प्रभारोचिःस्वरुचित्विड्भाश्छविद्युतिदीप्तयः । भाःप्रभावसुधार्चिर्भामा मयूखमहसी छविर्विभा" ४।१४। इत्यभिधानचिन्तामणिः । एकपदे—एकः क्षणम् इति यावत् । दिवि—आकाशे । "वियद् आकाशमम्बरपुष्करे" । "द्यौ दिवौ विष्णुपदं वियत् ४।७७। इत्यभिधान-चिन्तामणिः । विरोचते—शोभते ॥५१॥

नलानुपक्षोऽप्यनलानुरागवान् कृतानुकम्पोऽननुकम्पशासनः ।
अमित्रजिन्मित्रजिदाजसा स य-स्तसत्यभावोऽनलसत्यभाववान् ॥५२॥

अन्वयः—सः, यत् नलानुपक्षः अपि अनलानुरागवान्, कृतानुकम्पः, अपि अननुकम्पशासनः, अनलसत्यभावः अपि, अनलसत्यभाववान् (अस्ति) अमित्रजित्, (अपि) ओजसा मित्रजित् ॥५२॥

वृत्तिः—सः—नृपतिः श्रीविश्वसेन इत्यर्थः । यत्—यस्मात्कारणात् । नलानुपक्षः—नलेन स्तम्बेन कृतोऽनुपक्षः सामर्थ्यविरहोऽल्पत्वेति यावत् अनुपक्षः, सम्यक् समन्वित इति यावत् नलानुपक्षः । नलो नडे निर्गन्धि च सङ्गिन पुंसि नले नले । नाले च शीर्षे विभु नडे" इति मेदिनी । अपि—सम्भावनायाम् ।

अबलानुरागवान्–न बलं येषान्ते अबला दुर्बलास्तेषामनुराग स्नेहः प्रेमेति यावत अबलानुराग , सोऽस्त्यस्येति अबलानुरागवान् "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६।। इत्यनेन मत्वर्थे मतुप्रत्यय । आर्तभयोपशान्तये बलवानित्यर्थ , अबलाया रमण्याम् वनितायामिति यावत् अनुरागोऽबलानुरागस्तद्वान् वा तथा "स्त्री नारी वनिता वधू । वशा सीमन्तिनी वामा वणिनी महिलाऽबला । ३।१६८।। इत्यभिधानचिन्तामणिः । कृतानुकम्पः–कृता विहिता अनुकम्पा दया येन स कृतानुकम्प –"अथ दया शूक कारुण्य करुणा घृणा । कृपाऽनुकम्पानुक्रोश " ३।२३।। इत्यभिधानचिन्तामणि । अपि–खलु । अननुकम्पशासनः–अनु पश्चात् कम्पते इत्यनुकम्पम् अस्थिरमित्यर्थ । न अनुकम्पमननुकम्पम्, अननुकम्पम् शासनम् अनुशासनम् साम्राज्यमिति यावत् यस्य सोऽननुकम्पशासन । समयोचितदानशीलतया षाड्गुण्यप्रयोगेण शासनस्य व्यवस्थिततया सुस्थिरसाम्राज्यशालीतियावत् । लसत्प्रभावः–लसन् विलसन् शोभमान इति यावत् प्रभावस्तेज प्रतापो वा अस्य स लसत्प्रभाव 'यत्कोशदण्डजं तेज स प्रभाव प्रतापयत" ३।४०४।। इत्यभिधानचिन्तामणि । अपि–खलु । अनलसत्प्रभाववान्–अनलसन् आलस्यमप्राप्नुवन् स्फूर्तिमानिति यावत् प्रभावो यस्य सोऽनलसत्प्रभाववान्, अनलोऽग्निरिव सन् समीचीन प्रभावस्तेजो यस्य सोऽनलसत्प्रभाववानिति वा । (अत') अमित्रजित्–अमित्रान् प्रतिपक्षान् जयतीति अमित्रजित्–तादृश (अपि) । ओजसा–बलेन तेजसा सामर्थ्येनेति यावत् । मित्रजित्–मित्रं सूर्य्यं जयतीति मित्रजित्, विरोधाभासालङ्कार , विरुद्धमिव भासेत विरोधोऽसौ' इति साहित्यदर्पण । आपाततो विरुद्धार्थावभासनम् ' विरोधाभास " इत्यर्थ । य अमित्रजित् स मित्रजित्, कथम् असुहृद यो जयति स सूर्य्यं कथ जयतीति विरोध , परिहारस्तु पूर्वव्याख्यानादवसेय ।।५२।।

क्षितीश्वरोऽप्यक्षितिभृद्धने जने-ऽञ्जनेन मुक्तोऽपि जनेन सहितः ।
अमुक्तशूरोऽपि स मुक्तधीरधी-र्विचारदृक् चारदृगप्यवर्तत ।।५३।।

अन्वयः—सः, क्षितीश्वरः, अपि, धने, जने, अक्षितिभृत्, अञ्जनेन, मुक्तः, अपि, जनेन, संहितः, अमुक्तशूरः, अपि, मुक्तधीरधीः, चारदृक् अपि, विचारदृक्, अवर्तत ।।५३।।

वृत्तिः—सः–शान्तिनाथपिता, श्रीविश्वसेन । क्षितीश्वरः–क्षितेः पृथिव्या ईश्वर प्रभु. क्षितीश्वर , "भूर्भूमि पृथिवी पृथ्वी . क्षिति क्षोणी क्षमाऽनन्ता" ४।२।। इत्यभिधानचिन्तामणि । अपि–खलु। धने–अर्थे, वित्ते इति यावत् "धन तु गोधने वित्ते" "अर्थो विषयार्थनयोर्धन कारणवस्तुषु" इत्युभयत्र मेदिनी । जने–लोके "प्रजाया वा लोको जन प्रजा" ३।१६५।। इत्यभिधानचिन्तामणि । धने जने इत्युभयत्र सप्तम्यर्थो विषयत्वम् अय भाव —सप्तमी त्रिविधा नैमित्तिकी वैषयिका अभिव्यापिका च, तास्वत्र वैषयिका बोध्या, धनविषये जनविषये चेत्यर्थ । अक्षितिभृत्–क्षिति क्षयोऽपचय इति यावत् "क्षितिर्निवासे मेदिन्या कालभेदे क्षये स्त्रियाम्" इति मेदिनी । न क्षितिरक्षितिः, ता बिभर्ति धारयतीति अक्षितिभृत्, धनजनविषये परिपूर्ण इति भाव । अञ्जनेन–कज्जलेन । "अञ्जन कज्जले चार्कौ सौवीरे च रसाञ्जने" इति मेदिनी । मुक्तः–रहित । अपि–खलु । जनेन–लोकेन प्रजया वा । संहितः–सहित' । अमुक्तशूरः–न मुक्तास्त्यक्ता

अनुत्तमः, अनुत्तमः शूरा भटाः वीरा इतियावत् येन स अनुत्तमशूरः "शूर स्यात् मानवे भटे" इति मेदिनी। गति—वाक्। शुक्तवीरश्री:—शुक्तमिव भावे क्तप्रत्ययः, तथा च शुक्तसरस शुचिरित्यर्थः। यस्मात् शुक्ते शुक्ती वीरा यस्य वीर्येण्रिपोस्य च शुक्तवीरश्रीः "वीरो वीर्यमिते स्वीरे शुभे श्रीर्वं तु कुत्कृमे। स्त्रियां प्रपत्र-शुभनामयन्" इति मेदिनी। वारदक्—वरन्ति शुभदेनेन अमुत्रामदन्तीति वारा वरा एव वाराः स्वार्थे कोऽप्रत्ययः गृहतरा इत्यर्थः त एव दक दर्शनमस्मिन् यावत् यस्य स वारदक्। इति—वाक्। विवारदक्—विगता वारा एव दृष्टस्य स विवारदक् न केवलं वारदक्शरीषु स्वयमपि संवरामवस्थेति-विमाव। विचारं पश्यतीति विचारदृष्टा 'वारे पश्यन्ति राजानः" इति वचनेन असममेवदर्शित्वं अनुचितत्वं तेजस्वित्वात दर्शितम्। विजिगीषुत्वात् योजितम् अरिर्मित्रमरेर्मित्रं मित्रमित्रमितः परम्। तथाऽरिमित्रमित्रञ्च विजिगीषोः पुरःसरा। पार्ष्णिग्राहस्ततः पश्चात्तस्यासन्नस्ततः परम्। आसारायनयोश्चैव विजिगीषोस्तु मण्डलम्। अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनन्तरः। अनुग्रहे संहतयोर्व्यस्तयोर्निग्रहे प्रभुः"॥ इति द्वादशराजमण्डली यस्य चारा एव तस्य विचारः चारचिन्ता कर्म इतीति विशेषः, परीक्षकस्तु दर्शितम् इत्यन्तः ॥५३॥

तदोजसस्तद्यशस स्थिताविमौ, जगत्कृताऽऽगृह्य नियाजितौ हरी।
सुरासुरेशौ तदसारभावत, समीरनुन्नौ दिवि वा गतौ भुवि ॥५४॥

अन्वयः—तदोजसः, तद्यशसः, स्थितौ जगत्कृता, तु, आगृह्य, इमौ, हरी नियोजितौ, तत् असारभावतः, सुरासुरेशौ समीरनुन्नौ (सन्तौ) दिवि वा, भुवि गतौ ॥५४॥

वृत्तिः—तदोजसः—तस्य श्रीविश्वसेनस्य ओजो बलम् तेज इति यावत् तदोजसस्तस्य तथा, श्री-विश्वसेनस्य यशसेति यावत्। तद्यशसः—तस्य श्रीविश्वसेनस्य यशः कीर्तिः तद्यशसस्तस्य तथा। स्थितौ—अवस्थितौ। स्थानमिति विशेषः। जगत्कृता—जगत् संसारं करोति विदधाति निरचयतीति यावत् जगत्कृत् "क्विप्" ५।१।१४८॥ इत्यनेन क्विप् प्रत्ययः तेन तथा विधात्रा ब्रह्मणेति यावत्। आगृह्य—आ सर्वतोभावेन तेजः पदार्थं गृहीत्वेत्यर्थं। इमौ—प्रत्यक्षमिव दृश्यमानौ। "इदमस्तु संनिकृष्टे समीपतरवर्ति चैतदोरूपम्" इत्यभिधानोक्ते। हरी—सूर्यचन्द्रमसौ। "हरिश्चन्द्रार्कवाताश्वशुकभेकयमाहिषु"। इति मेदिनी। नियोजितौ—नियुक्तौ। तत्—तस्माद्धेतोः। "हेतौ तत्स्यादव्ययम्" ॥१७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। असारभावतः—सारो बलम् न सारोऽसारस्तस्य भावोऽसारभावस्तस्मात् बलराहित्येनेत्यर्थः। 'सारो बले स्थिरांशे च मज्जायामपि पुंसि च। न्याय्ये क्लीबं त्रिषु वरे"। इति मेदिनी। सुरासुरेशौ—सुराः देवाश्च असुराः दैत्याश्च सुरासुराः, तेषामीशौ स्वामिनौ सुरासुरेशौ "इन्द्राग्नी इन्द्रावरुणौ वा भूस्वामी सर्वं स्तोकमपि स्वत्वादस्ते इति नियमात् सुरेशः, असुरेशश्चेत्यर्थः। समीरनुन्नौ—समीरेण वायुना नुन्नौ प्रेरितौ समीर

नुज्ञौ । वायु समीरसमिरौ पवनाशुगौ नभ श्वासो नभस्वद्ऽनिलश्वसना समीरण" ४।१७१॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । (सन्तौ) दिवि—आकाशे । वा—अथवा । भुवि—पृथिव्याम् । गतौ—गतवन्तौ । गत्यर्थत्वात् कर्तरि क्त प्रत्यय ॥५४॥

विधिः परे भूमिभृतः कृता मया, वृथेति चित्ते कुरुते यदा तदा ।
तदीयसाराश्रितविश्वसेनया, नयेन नित्यं म्रियते स भूपतिः ॥५५॥

अन्वयः—विधिः, "मया, परे, भूमिभृतः, वृथा, कृताः" इति, यदा, चित्ते, कुरुते, तदा, सः, भूपतिः, नयेन, तदीयसाराश्रितविश्वसेनया, नित्यम्, म्रियते ॥५५॥

वृत्तिः—विधिः—विधाता, ब्रह्मेत्यर्थ. । मया—मल्लक्षणेन, जगत्कर्त्रेत्यर्थ । परे—अन्ये 'पर श्रेष्ठारिदूरान्योत्तरे क्लीब तु केवले" इति मेदिनी । भूमिभृतः—भूमिं पृथिवीं बिभ्रति धारयन्तीति भूमिभृतो राजान । वृथा—मुधा, निष्फलमित्यर्थ । "निष्फले तु वृथा मुधा" ६।१७०॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । कृताः—विहिता । इति—इत्येवप्रकारेण । यदा—यस्मिन् काले । चित्ते—हृदये, अन्त करणे इति यावत् । "अन्त करण मानस मन । हृच्चेतो हृदय चित्तं स्वान्त गूढपथोच्चले" ६।५॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । कुरुते—करोति । तदा—तस्मिन् समये । सः—प्रसिद्ध । भूपतिः—राजा विश्वसेन । नयेन—नीत्या । 'अथ नयो । नीतिद्यूतविशेषयो" इति मेदिनी । तदीयसाराश्रितविश्वसेनया—विश्वा सर्वा च सेना कटकम् विश्वसेना, विश्वस्य जगत सेना वा विश्वसेना । विश्वशब्दस्य सर्वजगदुभयार्थत्वात् तथा चाभिधानचिन्तामणि—"सर्वं समस्तमन्यून समग्र सकलं समम् । विश्वाशेषाखण्ड" ६।६८॥ स्याद्र लो विष्टप विश्व भुवन जगती जगत् ६।१॥ आश्रिता चासौ विश्वसेना आश्रितविश्वसेना, तेषां राज्ञामयम् तदीय स चासौ सारो बलम् तदीयसार, तेन आश्रितविश्वसेना तदीयसाराश्रितविश्वसेना तया । नित्यम्—ध्रुवम् । म्रियते—स्वामित्वेन स्वीक्रियते ॥५५॥

यदारुणस्तापयतेऽतिदारुण—स्तलं भुवस्तत्र विधिः स्मृतावधिः ।
तनोति भानोः परिवेषकैतवाद्, निबन्धनम् तन्महसाऽहसाऽवशी ॥५६॥

अन्वयः—यदा, अरुणः, अतिदारुणः (सन्) भुवः, तलम्, तापयते, (तदा) अवशी, स्मृतावधिः, विधिः, भानोः, अहसा, परिवेषकैतवात् तन्महसा, निबन्धनम्, तनोति ॥५६॥

वृत्तिः—यदा—यस्मिन् समये । अरुणः—आदित्य, सूर्य्य इति यावत् "आदित्य सवितार्यमाखरसहस्रोष्णांशुरशूरविमर्तण्डस्तरणिर्गभस्तिररुणो भानुर्नभोऽहर्मणि" २।९॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । अतिदारुणः—अतिशयक्रूर । (सन्) भुवः—पृथिव्या । तलम्—अनूर्ध्वभागम् । "तलं स्वरूपेऽनूर्ध्वेऽस्त्री"

इति मेदिनी । तापयते–सन्तापयति । (तदा–तस्मिन् समये) अवश्री–स्वपन्न । स्फुरत्पवि:–स्फुट-स्वरूपविस्फीतस्योपविरचयितितो येन स तथा । विधि:–विधाता । भानो:–सूर्यस्य । अंहसा–पापेन । "कुम्ह्नर्द दुरित पाप्मेन पाप्मा च पातकम् ६।१६॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । परिवेषकैतवात्–परिवे-षस्य परिवेषे कैतवं व्याजं परिवेषकैतवं तस्मात्तथा । "मण्डलं सूपसूर्यकम् । परिधि परिवेषम्" २।१५॥ "कपटं कैतवं छद्म कूटं व्याजोपधिश्छलम्" ३।४२॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । सहस्रसा–सस्य पाणे विश्वसेनस्य महसोऽस सम्महसेन तथा । 'मह उत्सवतेजसो' । इति मेदिनी । निबन्धनम्–बन्धनम् । बेष्टनमौर्व्याद्योऽपिवर्णित: । मत्योरेवेति शेष । तनोति–विस्तारयति करोतीत्यिर्थ: ॥५६॥

मृश यश'स्पर्धितया तयाऽन्यया,–प्यधिक्रुधाऽऽकृष्टमरूपरूप्यकः।
रुरुत्सुरुच्छृङ्खलतां करोत्ययं तदा विधि कुण्डलनां विधोरपि ॥५७॥

अन्वय:—तयाऽन्यया, अपि, भृशम्, यशःस्पर्धिन्या, अधिक्रुधा आकृष्टमरूपरूप्यक उच्छृङ्खलताम्, रुरुत्सु:, अयम्, विधि:, तदा, विधो:, अपि कुण्डलनाम्, करोति ॥५७॥

वृत्ति:—तयाऽन्यया–तथाभाग्या "गोत्रसंज्ञान्यसमेयाऽन्याऽऽद्याऽभिधानम् नाम च २।१७॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । अपि–सम्भावनायाम् । 'अपि सम्भावनाप्रश्नगर्हासमुच्चये" इति मेदिनी । श्रीविश्वसेनो राजा अन्योऽपि नाम्ना राजा भव समानन्याऽपि । राजा शशी च इन्द्रो क्षत्रिये रजनीपतौ" इति मेदिनी । एतनोपरिचिन्तन बोध्यम् । भृशम्–अतिशयेन । यशःस्पर्धितया–यश कीर्ति स्पर्धते तच्छीलमस्यास्तेति यशःस्पर्धी "अजाते शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन ताच्छील्ये णिन् प्रत्ययः तस्य भावो यशःस्पर्धिता तया तथा यशःस्पर्धिनेति भाव । यशविशेषणत्वे अध्यरीभूतस्येव भावस्यार्थत्वात् । भावस्येति शेष । अधिक्रुधा–अधिकक्रोधेन । क्रोधो मन्यु क्रुधा रुट । क्रुध् कोप प्रतिघो रोषो रुट् च २।२१४॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । आकृष्टमरूपरूप्यक:–आकृष्ट:–अपहृता यशःरूपा इति यावत् यस्मात् सम्पादकस्य स्वस्य येन स तथा । अन्योऽपि क्रुद्ध सन् पूर्वं समर्पितं वस्तु गृह्णाति तथा विधि पूर्वं चन्द्रमसे समर्पितरूप्यकम् एतावतीत्युक्त राजराजस्य श्रीविश्वसेनस्य यशःस्पर्धिना तस्मै कुप्यन् पुनस्तमो नयनपत्रपत्रकमाकर्षतीति युक्तमेव । उच्छृङ्खलताम्–शृङ्खला शृङ्खला बन्ध: स उच्छृङ्खलता तस्य उच्छृङ्खलता तत्त्वता । रुरुत्सु:–रोद्धुमवरोद्धुमिच्छतीति रुरुत्सु निवारयितुमुद्यत इति यावत् । अयम्–एष: । विधि:–विधाता स्रष्टेति यावत् । तदा–विधोरेवैतस्य परिहारसमये । विधो:–चन्द्रस्य । कुण्डलनाम्–वेष्टनमिदमर्थं रेखाविशेषम् । करोति–विरचयति । तथाविधमन्वयस्य कुण्डलनया यथा क्रोधं विरचते तथा विधिरपि श्रीविश्वसेनस्य विधो यथा कथोपसत्त्व चन्द्रस्य क्रोधं विरचते इति भाव । "कुण्डलनम्" इति क्वाप्युद्धितपाठेऽपि च कश्चिदर्थे तात्पर्यं वा भेद इति बोध्यम् ॥५७॥

अय दरिद्रो भवितेति वैधसीं, क्रियां परामृश्य विशिष्य जापतः ।
विधेः प्रसत्त्या स्ववदान्यताकृते, नृपः सदार्थी भवितेत्यलीलिखत् ॥५८॥

अन्वयः—"अयम्, दरिद्रः, भविता", इति, वैधसीम्, क्रियाम्, विशिष्य, जापतः, परामृश्य, विधेः, प्रसत्त्या, स्ववदान्यताकृते, नृपः, "सदा, अर्थी, भविता", इति, अलीलिखत् ॥५८॥

वृत्तिः—अयम्—सन्निकृष्टतया दृश्यमानो जनः । "इदमस्तु सन्निकृष्टे समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्" इत्याद्यभियुक्तोक्तेः । दरिद्रः—दरिद्राति दुर्गतिमधिगच्छतीति दरिद्रः, दुर्विधः, अकिञ्चन इति यावत् । दरिद्रो दुर्विधो दुःस्थो दुर्गतो निःस्वकीकटौ । अकिञ्चनः" ३।२२॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । भविता—भविष्यति । इति—इत्येवंप्रकारेण । वैधसीम्—वेधसो ब्रह्मण इयं वेधसी तान्तथा । विधिसम्बन्धिनीमित्यर्थ । क्रियाम्—भाग्यरेखासूचनव्यापारम् । विशिष्य—विशेषतः । जापतः—इष्टमन्त्रादिजपक्रियातः । परामृश्य—सम्यगालोच्य । विधेः—ब्रह्मण । प्रसत्त्या—प्रसादेन, प्रसन्नतयेति यावत् । स्ववदान्यताकृते—स्वस्य आत्मनो वदान्यता दानशीलता स्ववदान्यता, तस्या कृते स्ववदान्यताकृते । "दानशीलः स वदान्यो वदन्योऽपि" ३।१५॥ इत्यभिधानचिन्तामणि. नृपः—नॄन् जनान् पाति रक्षतीति नृपो राजा, श्रीविश्वसेन इति यावत् । सदा—सर्वदा । अर्थी—अर्थो धनमस्त्यस्येत्यर्थी धनवान् । भविता—भविष्यति, "अर्थो विषयार्थनयोर्धनकारणवस्तुषु । अभिधेये च शब्दानां निवृत्तौ च प्रयोजने" इति मेदिनी । इति—इत्येवंप्रकारेण । अलीलिखत्—विलिखितवान् ॥५८॥

करात् करेऽर्थं निदधन् नृपोऽर्थिता-लिपिं ललाटेऽर्थिजनस्य जाग्रतीम् ।
वदेत् सुधीर्योऽप्यवधीर्य्य तन्मतिं, दृढीचकार स्वमतं स्वतन्त्रधीः ॥५९॥

अन्वयः—अर्थिजनस्य, ललाटे, जाग्रतीम्, अर्थितालिपिम्, यः, सुधीः, वदेत्, करात्, करे, अर्थम्, निदधत्, स्वतन्त्रधीः, नृपः, तन्मतिम्, अपि, अवधीर्य्य, स्वमतम्, दृढीचकार ॥५९॥

वृत्तिः—अर्थिजनस्य—अर्थोऽर्थनम् याचनमिति यावदस्त्यस्येत्यर्थी याचक, स चासौ जनो लोकोऽर्थिजन तस्य तथा । "अर्थी पुमान् याचके स्यात् सेवके च विवादिनि" 'अर्थो विषयार्थनयोः', इत्युभयत्र मेदिनी । "लोको जन प्रजा" ३।१६५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । ललाटे—भाले, भालस्थले इति यावत् "भाले गोध्यलिकाळीकललाटानि" ३।२३८॥ इत्यभिधानचिन्तामणि. । जाग्रतीम्—विलसन्तीम् अवस्थितामिति यावत् । अर्थितालिपिम्—अर्थिताया याचनस्य बोधिकाऽर्थिताबोधिका सा चासौ लिपिरर्थितालिपिस्तान्तथा । अर्थिताबोधकवर्णविन्यासमिति यावत् । यः—य कश्चित् । सुधीः—सु—शोभना धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा । वदेत्—कथयेत् । ललाटे दृश्यमानेय रेखा न किन्तु जाग्रती अर्थितालिपिरियमित्येव य पण्डितो

[illegible] । 'पञ्चाननः [illegible]' । [illegible] ॥ इति [illegible] । [illegible] । 'अर्थो [illegible]' । इति मेदिनी । [illegible] । [illegible] मत्तिर्मूलिकमविलासनता । [illegible] । [illegible] "मर्च तु सम्मते [illegible]" इति मेदिनी । [illegible] ॥५९॥

अलीकभूतेस्सदलीकभूचितां, नृपोऽर्थिनामक्षरसंततेस्तत ।
मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादप स धातुवार्यार्थविपर्य्ययादिव ॥६०॥

अन्वयः—[illegible] अर्थिनाम्, [illegible] अक्षरसंततेः, [illegible] मृषा न चक्रे ॥६०॥

वृत्तिः—[illegible] । [illegible] इति यावत् । [illegible] । नृपः—राजा [illegible] । [illegible] । यथा—"अयं दरिद्रो भविता" इत्यत्र [illegible] । इव—यथा । अर्थिनाम्—याचकानाम् । [illegible] । "[illegible]" [illegible] । अक्षरसंततेः—[illegible] । [illegible] इति मेदिनी । मृषा—मिथ्या । न—नहि । चक्रे—[illegible] ॥६०॥

भवन्न संसारपदं समाश्रय, कदापि संसारयतां विदूरत ।
कृत्स्न क्षितीशेन धनी वनीपक प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रतां नर ॥६१॥

अन्वयः—मम, आश्रये, कदापि, विदूरतः (अपि) ससारवताम्, ससारपदम्, न, भवेत्, क्षितीशेन, दारिद्र्यदरिद्रताम्, प्रणीय, वनीपकः, नरः, धनी, कृतः ॥६१॥

वृत्तिः—मम–राज्ञो विश्वसेनस्य । आश्रये–आश्रयणम् आश्रय., सश्रयणम् सेवनमिति यावत् तस्मिँस्तथा। कदापि–कस्मिश्चित्समयेऽपि । विदूरतः–विशेषण दूर विदूरन्तस्मात्तथा । (अपि) संसारवताम्–संसरण ससार सोऽस्त्येषामिति ससारवन्तस्तेषान्तथा। संसारपदम्–ससार एव पदम् आस्पदम् स्थानमिति यावत् ससारपदम् 'स्थानन्तु पदमास्पदम्" ४।५४॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । न–नहि भवेत्–स्यात् । क्षितीशेन–क्षिते पृथिव्या ईश क्षितीशस्तेन तथा, राज्ञा श्रीविश्वसेनेनेति यावत्। दारिद्र्यदरिद्रताम्–दरिद्रस्य भावो दारिद्र्यन्तस्यैव दरिद्रताऽकिञ्चनत्वमिति दारिद्र्यदरिद्रता तान्तथा। प्रणीय–सम्पाद्य। वनीपकः–वनुते याचते इति वनीपक' "कीचकपेचक" (उणादि ३३) इत्यादिशब्दादकान्तो निपात्यते याचक इत्यर्थ. । 'याचकस्तु वनीपक" ३।५११॥ इत्यभिधानचिन्तामणि.। नरः–मानव' । धनी–धन वित्तमस्त्यस्येति धनी "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६॥ इत्यनेन मत्वर्थे इन्प्रत्यय. । कृतः–विहित । दानप्राचुर्येण दारिद्र्यस्यैव दरिद्रतामभावरूपतां विधाय याचकचरोऽपि जनस्तेन धनधान्यसम्पत्समन्वित. कृत एवञ्च सुखीभूत स निराबाध धर्मं विधाय निर्वृतो भवेदथ चार्थार्थं गृहाद् गृहमपि संसरणं न कुर्यादिति भाव' ॥ ६१ ॥

विभज्य मेरुर्न यदर्थिसात्कृतो,मया रयाद् दिग्विजयान्तरायकृत् ।
इतीव विज्ञप्य विधौ महोदधौ, निमज्जयामास गिरिर्गिरिं दिवः ॥६२॥

अन्वयः—यत्, मया, रयात्, दिग्विजयान्तरायकृत्, मेरुः, विभज्य, अर्थिसात्, न कृत', इतीव, विधौ, विज्ञप्य, गिरि., दिवः, गिरिम्, महोदधौ, निमज्जयामास ॥६३॥

वृत्तिः—यत्–यस्मात्कारणात्। 'हेतौ यत्तद्यतस्तत" ६।१७३॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । मया–मल्लक्षणेनापि वदान्येन। रयात्–वेगात्। "रहस्तरसी तु रय स्यद" इत्यमरकोश. । दिग्विजयान्तरायकृत्–दिक्षु दिशासु विजयो दिग्विजयस्तत्र अन्तरायो विघ्नो दिग्विजयान्तरायस्त करोतीति दिग्विजयान्तरायकृत् । मेरुः–सुमेरुपर्वत । विभज्य–खण्डशो विधाय। अर्थिसात्–याचकयत्त, अर्थ्यधीनो देयो वा। न–नहि' कृतः–विहित । इतीव–इत्येव खलु। विधौ–ब्रह्मणि विधातरीति यावत्। "विधिर्ना नियतौ काले विधाने परमेष्ठिनि" इति मेदिनी। विज्ञप्य–विनिवेद्य। गिरिः–पूज्य, श्रीविश्वसेन इति यावत्, "गिरि पूज्येऽक्षिरुजि कन्दुके शैले गैरेयके गीर्णावपि" इत्यनेकार्थ । दिवः–स्वर्गस्य ।"स्वर्गस्त्रिविष्टप द्योदिवौ" २।१॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । गिरिम्–पर्वतम्। स्वर्गसम्बन्धिपर्वतम् रत्नसानुमिति यावत्। महोदधौ–महाश्चासावुदधि' समुद्रो महोदधिस्तस्मिँस्तथा। निमज्जयामास–न्यमज्जयत् ॥६२॥

कलङ्कित प्रागपि सतुकेतुना-न सिन्धुरुत्सर्गजलव्ययैर्मरु ।
कृता निवासाय महीसृशामतो, व्यशोषयत्त वडवाग्निना नृप ॥६३॥

अन्वयः—प्राक्, सेतुकेतुना, कलङ्किना, अपि सिन्धुः, उत्सर्गजलव्ययैः, महीसृजाम्, निवासाय, मरुः न कृतः अतः, नृपः तम्, वडवाग्निना, व्यशोषयत् ॥६३॥

वृत्तिः—प्राक्—पूर्वम् । सतुकेतुना—सेतुरालिरेव केतुर्ध्वजस्तस्याको वा सतुकेतुस्तेन यथा । "सेतुरालौ कुमारके" इति मेदिनी "केतुर्ना ग्रहपताकाचिह्नोत्पातेषु [illegible]" इति च । "[illegible] चिह्नं लक्ष्म च लक्षणम्" इत्यमरकोशः । कलङ्किना—कलङ्कयुक्तेन, [illegible] "[illegible]" इत्यनेन इनः प्रत्ययः । अपि—तनु । सिन्धुः समुद्रः । "सिन्धूरगस्ती सिन्धुः समुद्रः" ४।१४। इत्यभिधानचिन्तामणिः । उत्सर्गजलव्ययैः—[illegible] उत्सर्गो दान [illegible] उत्सर्गजलव्ययैस्तथा । महीसृजाम्—मही पृथिवी [illegible] महीसृजस्तेषाम् [illegible] । निवासाय—निवसनहेतवे [illegible] । मरुः—धन्वा, मरु- [illegible] इत्यपि । "[illegible]" ४।१० इत्यभिधानचिन्तामणिः । न—नहि । कृतः—विहितः । अतः—अस्मा- द्धेतोः । नृपः—राजा । श्रीविक्रमसेन इत्यर्थः । तम्—सेतुकेतुना कलङ्किनम् [illegible] वा । वडवाग्निना—वाडवेन वडवानलेनेत्यर्थः । "और्वस्तु वाडवो वडवानलः" इत्यमरकोशः । व्यशोषयत्—विशोषित- वान् ॥ ६३ ॥

न चौर्य्यचर्य्यापहृताभिधानत', पुराणसूचौ न दरिद्रमुद्रणा ।
अमानि तत्तेन निजायशोयुगं, भ्रुवोर्द्वयस्य व्यपदेशलेशत ॥६४॥

अन्वयः—अभिधानतः, चौर्यचर्या न अपहृता पुराणसूचौ दरिद्रमुद्रणा न तेन, तत्, [illegible] इयस्य व्यपदेशलेशतः, निजायशोयुगम्, अमानि ॥६४॥

वृत्तिः—अभिधानतः—अभिधीयते कथ्यतेऽनेनेत्यभिधानम् नाम श्रीविक्रमसेनेतिनामधेयम् तस्मा- त्तथा । "आख्याऽऽह्वे अभिधानञ्च नामधेयञ्च नाम च" इत्यमरकोशः । नामधारी अर्थे । अभिधानतः- नामतः । यथा "चौर्यचर्या" इति नामतः कोऽपि न [illegible] । चौर्यचर्या—चरणं चर्या [illegible] "[illegible]-चर-गद-[illegible]-मुण्-[illegible]-चरि-[illegible]" ३।१।९७। इत्यनेन यत्प्रत्ययः [illegible] चौर्यचर्या । "चौरस्तु प्रतिरोधकः । दस्युः पाटच्चरः स्तेनस्तस्कर- [illegible]" ३।४५। इत्यभिधानचिन्तामणिः । न—नहि । अपहृता—दूरीकृता, [illegible] चौर्य- चर्या न विद्यतेऽपि म च । पुराणसूचौ—पुरापि न नवं पुराणम् [illegible] "[illegible]

वशो मन्वन्तराणि च । वशानुवशचरित पुराण पञ्चलक्षणम्" ।२।१६६।। इत्यभिधानचिन्तामणि. । तदेव–वृत्तिर्निबन्ध पुराणवृत्तिस्तस्यान्तथा "निबन्धवृत्ती अन्वर्थे २।१६१।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **दरिद्रमुद्रणा**–भावप्रधानत्वात् दारिद्रयमुद्रा । **न**–नहि । अपहृतेतिशेष । **तेन**–राज्ञा. श्रीविश्वसेनेनेत्यर्थ । **तत्**–चौर्य्यचर्य्यापहरणदरिद्रमुद्रणाभावैतद्द्वयम् । **भ्रुवो:**–नेत्रोपरिस्थितयो रोमपद्धत्यो । **द्वयस्य**–द्वावयवावस्येति द्वयम् द्वितयमित्यर्थ तस्य तथा । **व्यपदेशलेशत:**–व्यपदिश्यते इति व्यपदेशोऽतद्रूपस्य ताद्रूप्यम् छलमित्यर्थ तस्य लेश कणो व्यपदेशलेशस्तस्मात्तथा । "कपट कैतव दम्भ कूटं छद्मोपधिश्छलम् । व्यपदेशो मिषं लक्ष्यं निभ व्याज" ३।४२।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **निजायशोयुगम्**–निजस्य स्वस्य अयशोऽकीर्तिर्निजायशस्तस्य युगम्–द्वयम् निजायशोयुगन्तत्तथा । 'निज पुन । आत्मीय स्व स्वकीयश्च" ३।२०६।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **अमानि**–मेने । स्वीकृतमिति यावत् ।।६४।।

यशःप्रतापानुगपुष्पदन्तयोर्मयो–र्जितेनापहृतं न दुस्तमः ।
तदेव मेने नृपतिः स्वदुर्यशो, द्विफालबद्धाश्चिकुराः शिरस्थितम् ।।६५।।

अन्वय:—*ऊर्जितेन, मया, यशःप्रतापानुगपुष्पदन्तयो , दुस्तमः, न, अपहृतम् , नृपतिः, तत् , द्विफालबद्धाः, चिकुराः, एव, शिर स्थितम् , स्वदुर्यश , मेने, ।।६५।।*

वृत्ति:—**ऊर्जितेन**–ऊर्ज बल मञ्जातमस्येत्यूर्जित "तदस्य सञ्जात तारकादिभ्य इत" ७।१।१३८।। "इत्यनेन इत प्रत्यय, तेन तथा सर्वविधसामर्थ्यशालिनेत्यर्थ । **मया**–मल्लक्षणेन जनेन । **यशःप्रतापानुगपुष्पदन्तयो:**–पुष्पे इव पुष्पे दन्ताविव दन्तौ, पुष्पे च ते दन्तौ च पुष्पदन्तौ, शशिभास्करौ, सूर्याचन्द्रमसाविति यावत् "पुष्पदन्तौ पुष्पवन्तावेकोक्त्या शशिभास्करौ" २।३८।। इत्यभिधानचिन्तामणि , यद्विश्वदत्त –"रविशशिनौ पुष्पदन्ताख्याविति" इति तदुक्ताशोयाभिधानचिन्तामणिटीका । यश कीर्तिश्च प्रताप प्रभावश्च यश प्रतापौ तावनुगच्छतोऽनुसरत इति यश प्रतापानुगौ तौ च तौ पुष्पदन्तौ यश प्रतापानुगपुष्पदन्तौ तयोस्तथा मदीययश प्रतापानुगामिनो सूर्याचन्द्रमसोरित्यर्थ । दुस्तम, "स्वर्भाणुस्तु विधुन्तुद । तमो राहु सैंहिकेयो भरणीभू" २।३५।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **न**–नहि । **अपहृतम्**–दूरीकृतमित्यर्थ । दुष्टमहाग्राहो सकाशात्तौ नाभिरक्षिताविति भाव । **तत्**–तस्मात् कारणात् यश प्रतापानुगत्वेन स्वाश्रितयोरपि शशिभास्करयो राहोरभिरक्षणाभावादिति यावत् । **नृपति:**–नृणा नराणाम् मनुष्याणामिति यावत् पति स्वामी नृपति , नरेन्द्र इत्यर्थ । "अधिपस्त्वीशो नेता परिवृढोऽधिभू । पतीन्द्रस्वामिनाथार्या" ३।२२।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **द्विफालबद्धा:**–द्वाभ्या फालाभ्याम् भागाभ्याम् बद्धा सयमिता द्विफालबद्धा । **चिकुरा:**–केशा । "तज्जा केशास्तीर्थवाकाश्चिकुरा कुन्तला कचा." ३।२३१।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **एव**–अवधारणार्थकमव्ययम् । **शिर:स्थितम्**–शिरसि सीमन्तस्योभयभागे स्थितमवस्थितम् विराजितमिति यावत् । **स्वदुर्यश:**–दुष्ट यशो दुर्यश , अकीर्तिरित्यर्थ , स्वस्य आत्मनो दुर्यश स्वदुर्यशस्तत्तथा । "स्वो

अन्यासत्स्वपि स्वं त्रिष्वासमीपे स्तोऽपि ...यते" इत्यमरस्यायमर्थः । मेने—मन्यते स्म । सीमन्तस्योपकाले स्थिता वेला न भवन्ति किम्बदीर्घविभूतिमाथ ॥६५॥

अजस्रमभ्यासमुपेयुषा समं कलत्ररत्नेन मुदाऽचिराद्युता ।
यथेच्छयाऽसौ विषयोपभोगत-श्चिराय राज्यं विदधे भुजौजसा ॥६६॥

अन्वयः—असौ अजस्रम् अभ्यासम्, उपेयुषा, अचिराद्युता, कलत्ररत्नेन, मुदा, यथेच्छया विषयोपभोगतः भुजौजसा चिराय, राज्यम्, विदधे ॥६६॥

वृत्ति —असौ—अयम् भगवतः श्रीमहावीरस्य पिता राजाधिराजः श्रीमान् सिद्धार्थेन इत्यर्थः । अजस्रम्—न जस्यतीत्येवंविधमजस्रम् ... ५।१।७१॥ इत्यादिना र प्रत्ययः । सततमित्यर्थः । "अनारतं त्वविरतं संततं सततमिति । नित्यानवरताजस्राण्यप्यथानि" ६।१०७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । अभ्यासम्—... । उपेयुषा—समाधिगतवता प्राप्तवतेत्यर्थः 'अभ्यासम्' इति पाठे श्रीविद्यधेनसान्निध्यमित्यर्थः । "पार्श्वं समीपं सविधं ससीमाभ्याशं सवेशान्तिकसन्निकर्षः । सनिडसमर्याद्मभ्याशसन्निधी" ६।८६॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । "सविधेन सान्निध्यम् सामीप्यम् सन्निधिम् इति बोध्यम् । अचिराद्युता—"अचिरा" इत्याख्या अभिधानं यस्याः सा अचिराख्या तया । 'आख्याह्वे अभिधानञ्च नामधेयञ्च नाम च' इत्यमरकोषः । कलत्ररत्नेन—कलति मातृत्वमिति कलत्रम् ... कलत्रम् पत्नीत्यर्थः कलत्रं रत्नमिवेति कलत्ररत्नम् "उपमेयं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे" २।१।५६॥ इत्यनेन समासः तेन तथा । पत्नीश्रेष्ठेनेति यावत् । "रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुंसकम्" इति मेदिनी, "पत्नी सहचरी पाणिगृहीती गृहिणी गृहा द्वितीया भार्या च" ३।१७४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । मुदा—हर्षेण । "मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसम्मदाः" इत्यमरकोषः । यथेच्छया—यथाकामम् । विषयोपभोगतः—विषयाणां शब्दादीनामिन्द्रियार्थानामुपभोगो विषयोपभोगस्तस्मात्तथा । भुजौजसा—भुजयोरोजो बलम् भुजौजस्तेन तथा । "ओजस्तु दीप्तावष्टम्भे प्रकाशबलयोरपि" इति मेदिनी । चिराय—दीर्घकालम् यावत् । "चिराय चिररात्राय चिरस्य च चिरं चिरम् । चिरेण दीर्घकालेऽर्थे" ६।१६८॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । राज्यम्—राज्ञः कर्म राज्यम् सौराज्यमिति यावत् । विदधे—चकार ... अचिराख्या पत्न्या चिराय कर्म स्वसुखभोग इति विरोधः परिहारस्तु स्पष्ट एव ॥६६॥

नियोगिनीं न्यस्य धुरं भुवः प्रभु-र्मुदैव देवः कविना बुधेन च ।
यथागमं भावनया नयानयं, पुपोष सर्वत्र पवित्रचेतसा ॥६७॥

अन्वयः—प्रभुः, देवः, कविना च बुधेन (सह) मुदा एव भुवः नियोगिनीम्, धुरम्, न्यस्य, (स्थितः) नयम्, पवित्रचेतसा, भावनया, नयान्, सर्वत्र, यथागमम्, पुपोष, ॥६७॥

वृत्तिः—**प्रभुः**–प्रभवति सर्वोत्कृष्टतया भवतीति प्रभु स्वामी जगत इतिशेप । "शसंस्वयविप्राद् भुवो डु" ५।२।८४।। इत्यनेन डु प्रत्यय । "पतीन्द्रस्वामिनाथार्य्या प्रभुर्भर्तेश्वर विभु" ३।२३।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **देवः**–राजा श्रीविश्वसेन इत्यर्थ । **कविना**–कौति कुवतीति वा कवि । काव्यकर्ता विचक्षण इति यावत् तेन तथा 'विद्वान् सुधो कविविचक्षणलब्धवर्णो" ३।५।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **च**–पुन । "चान्वाचयसमाहारेऽन्यन्योन्यार्थे समुच्चये" इति मेदिनी । **बुधेन**–बुध्यते शब्दार्थतत्त्वमिति बुधो वैयाकरण पण्डित इत्यर्थस्तेन तथा । (सह) तै सहवासादिजनितयेत्यर्थ । **मुदा**–प्रीत्या । आनन्देनेत्यर्थ । **एव**–अवधारणार्थकमव्ययम् । **भुवः**–पृथिव्या । **नियोगिनीम्**–नियन्त्रिणीम् मर्यादिकामिति यावत् । **धुरम्**–भारम् । **न्यस्य**–संस्थाप्य । (स्थित) **अयम्**–एप, श्रीमान् विश्वसेन इत्यर्थ । **पवित्रचेतसा**–पवित्र विशुद्ध चेतोऽन्त करण यस्या सा पवित्रचेतास्तया तथा "अन्त करण मानस मन । हृच्चेतो हृदय चित्तं स्वान्त गूढपथोच्चले" ६।५।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **भावनया**–अन्त करणवृत्तिसंस्कारविशेषेण वृत्तित्वञ्च सामानाधिकरण्यसम्बन्धेनावगन्तव्यम् । यद्वा–भावना परमेश्वरविपयक ध्यानम् मुक्तिमार्गपर्य्यालोचन वा तया तथा । "भावना तु नवा ध्याने पर्यालोचेऽधिवासने" इति मेदिनी । **नयान्**–नीती । न्यायानिति यावत् । "अथ नया नीतिद्यूतविशेपयो" इति मेदिनी । **सर्वत्र**–स्वस्मिन् स्थाने विपये वा । **यथागमम्**–आगम शास्त्रमनतिक्रम्य यथागमम् 'योग्यतावीप्साऽर्थानतिवृत्तिसादृश्ये" ३।१।४०।। इत्यनेन अव्ययीभावसमास । "आगम शास्त्र आगतौ" इति मेदिनी । **पुपोप**–अपुषत् पोषितवानितियावत । कविबुधौ शुक्रशशिजौ ग्रहावपि राज्यरक्षकावत्रेति व्यज्यते ॥६७॥

निरन्तरं स्निग्धतरान्तरात्मना, तया रमण्याऽनुभवन् सुखं रतेः ।
दधौ पटीयान् समयं नयन्नयं, रसेन केलिं कलहंसवद् मधौ ॥६८॥

अन्वयः—*स्निग्धतरान्तरात्मना, तया, रमण्या, निरन्तरम्, रते, सुखम्, अनुभवन्, रसेन, समयम्, नयन्, पटीयान्, अयम्, मधौ, कलहंसवत्, केलिम्, दधौ ॥०॥*

वृत्तिः–**स्निग्धतरान्तरात्मना**–अतिशयेन स्निग्धो वत्सल, स्नेहान्वितो वा स्निग्धतर, अन्तर्भव आन्तर, स्निग्धतर आन्तर आत्मा स्वभावो यस्या सा स्निग्धतरान्तरात्मा तया तथा । "स्निग्धस्तु वत्सल" ३।१४२।। इत्यभिधानचिन्तामणि । "आत्मा पुसि स्वभावेऽपि प्रयत्नमनसोरपि" **तया**–प्रसिद्धया अचिराख्यया । **रमण्या**–कान्तया नितम्बिन्या वा । "विशेषास्तु कान्ता भीरुर्नितम्बिनी । प्रमदा सुन्दरी रामा रमणी ललनाङ्गना" ३।१६६।। इत्यभिधानचिन्तामणि । **निरन्तरम्**–अनवरतम्, सततमिति यावत् । **रतेः**–अनुरागस्य सुरतस्य वा । "रति स्त्री स्मरदारेपु रागे सुरतगुह्ययो" इति मेदिनी । **सुखम्**–सौख्यम् । **अनुभवन्**–सम्प्राप्नुवन् । **रसेन**–अनुरागेण । "रसो गन्धरसे जले । श्रृङ्गारादौ विषे वीर्य्ये तिक्तादौ द्रव-

ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने" इत्यमरकोशार्थः । मेने—मन्यते स्म । सीमन्तस्योभयभागौ विना यथा न भवन्ति चिन्त्वकीर्तिरिवेत्यभिप्राय ॥६५॥

अजस्रमभ्यासमुपेयुषा समं कलत्ररत्नेन मुदाऽचिराह्वया ।
यथेच्छयाऽसौ विषयोपभोगत-श्चिराय राज्यं विदधे भुजौजसा ॥६६॥

अन्वय —असौ अजस्रम् अभ्यासम् उपेयुषा, अचिराह्वया कलत्ररत्नेन, मुदा, यथेच्छया विषयोपभोगतः भुजौजसा चिराय, राज्यम्, विदधे ॥६६॥

वृत्ति —असौ—अयम् भगवतः श्रीशान्तिनाथस्य पिता राजाधिराजः श्रीमान् विश्वसेन इत्यर्थः । अजस्रम्—न जस्यतीत्येवंशीलमजस्रम् "नमिकम्पिस्म्यजस" ३।२।१६७। इत्यादिना रः प्रत्ययः । सततमित्यर्थः । "सततानारताश्रान्तसन्तताविरतानिशम् । नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो भरः" ॥१।७८॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । अभ्यासम्—सामीप्यम् सन्निधानम् । उपेयुषा—समाश्रितवता प्राप्तवतेत्यर्थः "अभ्यासम्" इति पाठे श्रीविश्वसेनसान्निध्यमित्यर्थः । "पार्श्वं समीपं सविधं ससीमाभ्यासं सवेशान्तिकमित्यर्थः । सविधसमर्यादाभ्यर्णाभ्याशसन्निधी" ६।८६॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । "सन्निधिरेव सान्निध्यम्" स्वार्थेऽण् प्रत्यय इति बोध्यम् । अचिराह्वया—"अचिरा" इत्याह्वा अभिधानं यस्याः सा अचिराह्वा तया तथा । 'आख्याह्वे अभिधानञ्च नामधेयञ्च नाम च' इत्यमरकोशः । कलत्ररत्नेन—कलति मायति कलत्रम् रत्ने कलत्रम् पत्नीत्यर्थः कलत्रं रत्नमिवेति कलत्ररत्नम् "उपमेयं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे" २।१।५६॥ इत्यनेन समासः तेन तथा । पत्नीश्रेष्ठेनेति यावत् । "रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुंसकम्" इति मेदिनी, "पत्नी सधर्मिणी पाणिगृहीती गृहिणी गृहाः । दाराः क्षेत्रं कलत्रं च" ३।१७७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । मुदा—हर्षेण । प्रमदेनेत्यर्थः 'मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसम्मदाः' इत्यमरकोशः । यथेच्छया—यथाकामम् । विषयोपभोगतः—विषयाणां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धानामुपभोगो विषयोपभोगस्तस्मात्तथा । भुजौजसा—भुजयोर्बाह्वोरोजो बलम् भुजौजस्तेन तथा । "ओजस्तेजसि धातूनामवष्टम्भप्रकाशयोरपि" इति मेदिनी । चिराय—दीर्घकालम् यावत् । "चिराय चिररात्राय चिरस्य च चिरात्चिरम् । चिरेण दीर्घकालेऽर्थे" ६।१६८॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । राज्यम्—राज्ञः कर्म राज्यम् शासनकर्मेति यावत् । विदधे—चकार अचिराह्वया समं चिराय कथं स्यादुपभोग इति विरोधः परिहारस्तु स्पष्ट एव ॥६६॥

नियोगिनीं न्यस्य धुरं भुव प्रभु-र्गुदेव देवः कविना बुधेन च ।
यथागमं भावनया नयानयं, पुपोष सर्वत्र पवित्रचेतसा ॥६७॥

अन्वयः—प्रभुः, देवः, कविना च बुधेन (सह) गुरुः एव भुवः, नियोगिनीम्, धुरम्, न्यस्य, (स्थितः) नयम्, पवित्रचेतसा, भावनया, नयान्, सर्वत्र, यथागमम्, पुपोष, ॥६७॥

वृत्तिः—प्रभुः–प्रभवति सर्वोत्कृष्टतया भवतीति प्रभु स्वामी जगत इतिशेष । "शंसंस्वयविप्राद् भुवो डु" ५।२।८४।। इत्यनेन डु प्रत्यय । "पतीन्द्रस्वामिनाथार्य्या प्रभुर्भर्तेश्वर विभु" ३।२३।। इत्यभिधानचिन्तामणि । देवः–राजा श्रीविश्वसेन इत्यर्थ । कविना–कौति कुवतीति वा कवि । काव्यकर्ता विचक्षण इति यावत् तेन तथा 'विद्वान् सुधी कविर्विचक्षणलब्धवर्णौ" ३।५।। इत्यभिधानचिन्तामणि । च–पुन । "चान्वाचयसमाहारेऽन्योन्यार्थे समुच्चये' इति मेदिनी । बुधेन–बुध्यते शब्दार्थतत्त्वमिति बुधो वैयाकरण पण्डित इत्यर्थस्तेन तथा । (सह) ते सहवासादिजनितयेत्यर्थ । मुदा–प्रीत्या । आनन्देनेत्यर्थ । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । भुवः–पृथिव्या । नियोगिनीम्–नियन्त्रिणीम् मध्यालिकामिति यावत् । धुरम्–भारम् । न्यस्य–संस्थाप्य । (स्थित) अयम्–एष, श्रीमान् विश्वसेन इत्यर्थ । पवित्रचेतसा–पवित्र विशुद्ध चेतोऽन्तःकरण यस्या सा पवित्रचेतास्तया तथा "अन्तःकरण मानस मन । हृच्चेतो हृदय चित्तं स्वान्त गूढपथोऽच्चले" ६।५।। इत्यभिधानचिन्तामणि । भावनया–अन्तःकरणवृत्तिसस्कारविशेषेण वृत्तिरवस्थ सामानाधिकरण्यसम्बन्धेनावगन्तव्यम् । यद्वा–भावना परमेश्वरविषयकं ध्यानम् मुक्तिमार्गपर्यालोचन वा तया तथा । "भावना तु नवा ध्याने पर्यालोचेऽधिवासने" इति मेदिनी । नयान्–नीती । न्यायानिति यावत् । "अथ नया नीतिधूर्तविशेषयो" इति मेदिनी । सवेत्र–स्वस्मिन् स्थाने विषये वा । यथागमम्–आगम शास्त्रमनतिक्रम्य यथागमम् 'योग्यतावीप्सार्थानतिवृत्तिसादृश्ये" २।१।४०।। इत्यनेन अव्ययीभावसमास । "आगम शास्त्र आगतौ" इति मेदिनी । पुपोष–अपुषत् पालितवानितियावत । कविबुधौ शुक्रशशिजौ महावपि राज्यरक्षकावत्रेति व्यज्यते ॥६७॥

निरन्तरं स्निग्धतरान्तरात्मना, तया रमण्याऽनुभवन् सुख रतेः ।
दधौ पटीयान् समयं नयन्नयं, रसेन केलिं कलहंसवद् मधौ ॥६८॥

अन्वयः—*स्निग्धतरान्तरात्मना, तया, रमण्या, निरन्तरम्, रते, सुखम्, अनुभवन्, रसेन, समयम्, नयन्, पटीयान्, अयम्, मधौ, कलहंसवत्, केलिम्, दधौ ॥०॥*

वृत्तिः–स्निग्धतरान्तरात्मना–अतिशयेन स्निग्धो वत्सल, स्नेहान्वितो वा स्निग्धतर, अन्तर्भव आन्तर, स्निग्धतर आन्तर आत्मा स्वभावो यस्या सा स्निग्धतरान्तरात्मा तया तथा । "स्निग्धस्तु वत्सल" ३।१४२।। इत्यभिधानचिन्तामणि । "आत्मा पुंसि स्वभावेऽपि प्रयत्नमनसोरपि" तया–प्रसिद्धया अचिराख्यया । रमण्या–कान्तया नितम्बिन्या वा । "विशेषास्तु कान्ता भीरुर्नितम्बिनी । प्रमदा सुन्दरी रामा रमणी ललनाङ्गना" ३।१६६।। इत्यभिधानचिन्तामणि । निरन्तरम्–अनवरतम्, सततमिति यावत् । रतेः–अनुरागस्य सुरतस्य वा । "रतिः स्त्री स्मरदारेषु रागे सुरतगुह्ययो" इति मेदिनी । सुखम्–सौख्यम् । अनुभवन्–सम्प्राप्नुवन् । रसेन–अनुरागेण । "रसो गन्धरसे जले । शृङ्गारादौ विषे वीर्ये तिक्तादौ द्रव-

रागयो' इति मेदिनी । ममयम्–कमम् । 'ममता इच्छा–चारुकामसिद्धान्तसंविद्" इत्यमरकोशः । मपन्–अभिलाषम् । स्फीयान्–अतिशयेन अभिलाषाभ्यासवान् इत्यर्थः । मधुमधुर' पदीयान् । मधम्–
वसो । श्रीविश्वसेनसृपतिः । मधौ–वसन्ते । "मधु पुष्परसे क्षौद्रे मद्ये ना तु मधुद्रुमे । वसन्तोत्स-
मित्यर्वैते" इति मेदिनी । कलहंसवत्–कलमनयो हंसा कलहंसाः तारम्यास्तेषुस्य कलहंसवत् । "कार
ण्डवस्तु कलहंसाः पक्षैः स्फुरजितसरे" ४।१९।। इत्यभिधानचिन्तामणिः । क्रीडाम्–क्रीडाम् । "केलिर्प
परीहासः क्रीडा क्रीडा च नर्म च" ३।२१६।। इत्यभिधानचिन्तामणिः । दधौ–धारयामास ।।६८।।

ददद् धनं स्वेष्टमयं महाशय, स्वयं कलाकेलिरसालपीभवन् ।
श्रिया चकारापरपद्मया समं, दिनेश्वरश्रीरुदयं दिने दिने ।।६९।।

अन्वय—स्वेष्टम्, धनम्, ददद्, स्वयम्, कलाकेलिरसालपीभवन्, महाशयः, अयम् दिने-
श्वरश्रीः (सन्) अपरपद्मया, श्रिया, समम्, दिने दिने, उदयम्, चकार ।। ।।

वृत्ति—स्वेष्टम्–स्वस्य आत्मन इष्टमभिमतं स्वेष्टमतया । धनम्–वित्तम् । ददत्–याचकेभ्यो
वितरन् । स्वयम्–आत्मना । कलाकेलिरसालपीभवन्–कला विज्ञानस्य केलिःक्रीडा च कलाकेली तयो रसो-
ऽनुरागः कलाकेलिरसः आलीयतेऽनेनेति आलपः आलपः न आलप–अनालपः अनालपः आलपः सम्पद्यमानः
आलपीभवन् कलाकेलिरसस्य आलपीभवन् कलाकेलिरसालपीभवन् । महाशयः–महान् विशाल आशयो-
ऽभिप्रायो यस्य स महाशयः । 'आशयः स्यादभिप्राये पनसाधारयोरपि" इति मेदिनी । अयम्–एषः ।
दिनेश्वरश्रीः–दिनस्य दिवसस्य ईश्वर' अहर्पतिर्दिनेश्वर' सूर्यः तद्वत् श्रीः शोभा यस्य स दिनेश्वरश्रीः सूर्य
समानकान्तिमानित्यर्थः । अपरपद्मया–अपरा द्वितीया पद्मा लक्ष्मीः अपरपद्मा तया तया । "लक्ष्मीः
पद्मा रमा या मा ता सा श्री कमलेन्दिरा' २।१४ ।। इत्यभिधानचिन्तामणिः । श्रिया–महदैश्वर्यरूपया लक्ष्मि
रूपया भार्यया । समम्–सह । दिने दिने–प्रतिदिनम् । वीप्सायां द्वित्वम् । उदयम्–अभ्युदयम् वृद्धि
मतिमिति यावत् 'उदयस्तु पुमान् पूर्वपर्वते च समुन्नतौ" इति मेदिनी । चकार–कृतवान् विस्तारितवि
वानित्यर्थ ।।६९।।

अधोविधानात् कमलप्रवालयो, फणागणे स्वैर्मृदुलैर्भुवं वहन् ।
महस्पतेळापतिना सुभोगिना–मशेषशेषः खलु सेप शेषराट् ।।७०।।

अन्वयः—कमलप्रवालयोः अधोविधानात् स्वैः मृदुलैः, फणागणैः, भुवम् वहन्, सुभोगिनाम्,
अशेषशेषः, सः, एषः शेषराट्, खलु, इळापतिना, महस्पत ।।

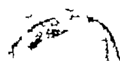
वृत्तिः—कमलप्रवालयोः–कमल पद्मम् प्रवालो नवपल्लवो विद्रुमो वा कमलश्च प्रवालश्च कमल प्रवालौ तयोस्तथा । अधोविधानात्–अरुणत्वस्निग्धत्वमृदुत्वैरध करणात् तिरस्करणात् जयादिति यावत् "प्रवालोऽस्त्री किसलये वीणादण्डे च विद्रुमे" इति मेदिनी । स्वैः–निजै स्वकीयैरितियावत् । "निज पुन । आत्मीय स्व स्वकीयश्च" ३।२२।६।। इत्यभिधानचिन्तामणि । मृदुलैः–कोमलै । फणागणैः–फणाना सटाना गणा समूहा फणागणास्तैस्तथा । भुवम्–पृथिवीम् । वहन्–धारयन् । सुभोगिनाम्–सु अतिशयाश्च ते भोगिन पन्नगा सुभोगिनस्तेपान्तथा सकलभोगिनामितियावत् "सु पूजाया भृपार्थानुमति-कृच्छ्रसमृद्धिपु" इति मेदिनी । "स्वत्यतीव च निर्भरे" इत्यमरकोशश्च । अशेषशेषः–अशेषस्य समग्रस्य निखिलस्येति यावत् शेषोऽनुचर अशेषशेष । सः–प्रसिद्ध । एषः–अयम् । शेषराट्–शेषोऽनन्त एष राट् राजा शेषराट् । (इति) इलापतिना–इलाया पृथिव्या पति स्वामी इलापतिर्धरणीपाल श्रीशान्ति-नाथपिता श्रीविश्वसेन तेन तथा । "भूर्भूमि. पृथिवी पृथ्वी काश्यपी पर्वताधारा स्थिरेला रत्नबीजसू" ४।३।। इत्यभिधानचिन्तामणि । अहस्यत–विहस्यते स्म ।।७०।।

प्रसादमापाद्य सुवर्णवाससां, शिरःसु दानादखिलक्ष्माभुजाम् ।
नतैः पुनस्तैर्वसुधां प्रसाधयन्, स्वयं स रेमे विषयेषु तन्मयः ।।७१।।

अन्वयः—दानात्, सुवर्णवाससाम्, अखिलक्ष्माभुजाम्, प्रसादम्, आपाद्य, शिर सु नतैः पुन, तै., वसुधाम्, प्रसाधयन्, सः, स्वयम्, तन्मय., विषयेषु, रेमे ।।७१।।

वृत्तिः—सुवर्णवाससाम्–सुवर्णानि काञ्चनानि च वासांसि वस्त्राणि च सुवर्णवासांसि तेपान्तथा अभ्यर्हितत्वात् सुवर्णपदस्य पूर्वनिपात । "अंशुक वस्त्रमम्बरम् । सिचयो वसन चीराऽऽच्छादौ सिक् चेल-वाससी" ३।३३०।। इत्यभिधानचिन्तामणि । दानात्–वितरणात् । अखिलक्ष्माभुजाम्–क्ष्मा पृथिवीं भुञ्जन्ति पालयन्तीति क्ष्माभुजो राजान , अखिलाश्च ते क्ष्माभुज , अखिलक्ष्माभुजस्तेपान्तथा । प्रसादम्–प्रसन्नताम् । "प्रसादस्तु प्रसन्नता" इत्यमर । आपाद्य–सम्पाद्य विधायेति यावत् । शिरःसु–मौलिपु । अवच्छिन्नत्व सप्तम्यर्थ, शिरोऽवच्छेदेनेत्यर्थ । नतैः–नम्रै । तैः–नृपतिभि । पुनः वसुधाम्–पृथिवीम् । प्रसाधयन्–सभूपयन् नियोजयन्निति वा । सः–प्रसिद्ध नृपतिर्विश्वसेन इत्यर्थ । स्वयम्–आत्मना । तन्मयः–तल्लीन , विषयवासनारक्त इत्यर्थ । विषयेषु–स्रक्चन्दनवनितादित्वङ्मनोनयनादिनिखिलेन्द्रियार्थेपु रेमे–अरमत रत इति यावत् ।।७१।।

सतीपु सत्यार्थयशस्वती स्वतः, शचीव रूपादचिरा गुणाङ्गणम् ।
पुरेदमूर्ध्वं भवतीति वेधसा, कलत्ररत्नं विदधेऽस्य तुष्टये ।।७२।।

अन्वय—मर्तेषु, सत्कार्यमयस्वती, स्वतः, रूपात्, रावी, इव, अचिरा, ऊर्ध्वम्, गुणाङ्कनम्, पुरा भवति इति, वेधसा अस्य, तुष्ट्ये, इदम्, कमलरत्नम् विदधे ॥ ॥

वृत्ति—मर्तेषु–मनुष्येषु मर्त्यभावराणामित्यर्थः । सत्कार्यमयस्वती–सत्कार्यम् उत्कृष्टं कार्यं प्रयोजनम् सत्कार्यत्वेन यस्य कीर्तिः सत्कार्यमयः, तद्वत् इति सत्कार्यमयस्वती । स्वतः–स्वयमेव । न तु इतिमानित्यर्थे । रूपात्–सौन्दर्यात् स्वभावात् । "रूप स्वभावे मौ दर्वे" इति विश्वः । रावी–इन्द्राणी । इव–तुल्या । अचिरा–तत्काललग्ना । ऊर्ध्वम्–उपरम् । गुणाङ्कनम्–गुणस्य सौन्दर्यादेः अङ्कनम् । आङ्कनम् आभार इति यावत् गुणाङ्कनम् । पुरा भवति–भविष्यति । भविष्यदर्थे पुरायावतोर्लट् अभिमतार्थे । इति–अनया हेतोः । वेधसा–विधात्रा ब्रह्मणा विधाता । अस्य–भुवनस्य कीर्तिमतः । तुष्ट्ये–सन्तोषार्थम् । इदम्–गुणाङ्कनसम्भवरूपम् । कमलरत्नम्–कमलेषु मध्ये रत्नम् रत्नमिव सर्वश्रेष्ठम् कमलरत्नम् । "रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुंसकम्" इति मेदिनी । विदधे–चक्रे । इत्यर्थः सावधा ॥७२॥

मर्तापु रत्नं तदशेपलक्षणे-र्विचक्षणे संस्तुतमस्ति यत्पदा ।
पुरा मर्णावस्म सुरीशिराम्स्त्वत , पदं किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया ॥७३॥

अन्वय—अशेषलक्षणैः, मर्तेषु रत्नम् तत् विचक्षणैः, संस्तुतम् अस्ति यत्पदम्, मणीवेशम्, सुरीशिरः, अस्तु अतः, पुरा अस्य (पदम्) ऊर्ध्वरेखया अङ्कितम्, किम् ॥७३॥

वृत्ति—अशेषलक्षणैः–अशेषाणि समस्तानि च तानि लक्षणानि सामुद्रिकशास्त्रप्रसिद्धानि अशेषलक्षणानि तैरमलैः । "लक्षणं नाम्नि चिह्ने च" इति मेदिनी । मर्तेषु–मनुष्येषु, मर्त्यलोकेषु वा । रत्नम्–रत्नमिव श्रेष्ठम् । तत्–अचिरात्तत्र अन्यत् । विचक्षणैः–विचक्षणे इति विचक्षणा विद्वांसः पण्डिताः इत्यमरेणोक्तम् "विद्वान् सुधीः कविर्विचक्षणलब्धवर्णाः" इत्यमरः ॥ तैर्विचक्षणैः अभिज्ञैः । संस्तुतम्–प्रशंसितम् । अस्ति–विद्यते । यत्पदम्–यत् अचिरात् प्रसिद्धम् पदे चरणे यस्य तथोक्तम् । पदम्–स्थानम् । "पदं शब्दे च वाक्ये च व्यवसायप्रत्राणयोः । पादतच्चिह्नयोः स्थानत्राणयोरङ्कवस्तुनोः" इति मेदिनी । मणीवेशम्–मणीनां रत्नानाम् वेशम् स्थानम् मणीवेशम् । सुरीशिरः–सुराणां देवानां ईशा इन्द्राः तेषां शिरः । अस्तु–भवतु । अतः–अस्मात् कारणात् । पुरा–पूर्वम् । अस्य–अचिरात्तत्र अस्य । पदम्–चरणम्, चरणार इत्यर्थः, किम्, बालस्य आकृतम् । ऊर्ध्वरेखया–ऊर्ध्वगतरेखया चिह्नेन । अङ्कितम्–चिह्नितम् ॥७३॥

जगज्जयन्तेन च कोशमक्षयं, समं दधानेन बिडौजसा समा।
अलम्भि शोभा भुवि भूभुजा सुते–ऽसितेऽवतीर्णेऽश्वदिने नमस्यजे ॥७४॥

अन्वयः—भूभुजा, नमस्यजे, असिते, अश्वदिने, सुते, अवतीर्णे, (सति) भुवि, जयन्तेन, समम्, जगत्, च अक्षयम्, कोशम्, दधानेन, बिडौजसा, समा, शोभा, अलम्भि ॥७४॥

वृत्तिः—**भूभुजा**–भुवं पृथिवीं भुनक्तीति भूभुक् तेन तथा पृथ्वीपालकेन श्रीविश्वसेनेनेत्यर्थः। **नमस्यजे**–नभस्ये भाद्रपदे जातं नभस्यजम् नभस्यपूर्वाज्जनधातोः "सप्तम्याः" ५।१।१६९॥ इत्यनेन डप्रत्ययः। तस्मिंस्तथा। **असिते**–कृष्णपक्षे। **अश्वदिने**–सप्तम्यां तिथौ। **सुते**–पुत्रे भगवच्छ्रीमच्छान्तिनाथात्मके तनूजे इत्यर्थः। **अवतीर्णे**–समुत्पन्ने। (सति) **भुवि**–पृथिव्याम्। **जयन्तेन**–तदाख्यपुत्रेण। **समम्**–सह। **जगत्**–भुवनम्। **च**–पुनः। **अक्षयम्**–न क्षयोऽपचयः रिक्ततेति यावद्यस्य सोऽक्षयस्तन्तथा। **कोशम्**–भाण्डागारम् निधिमितियावत्। **दधानेन**–धारयता। **बिडौजसा**–वेवेष्टि व्याप्नोति सर्वमिति विट्, विट् व्यापकमोजो बलं यस्य स विडौजा इन्द्रस्तेन तथा। "इन्द्रो हरिर्दुश्च्यवनोऽच्युताग्रजो वज्री बिडौजा मघवान् पुरन्दरः" २।८५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। **समा**–तुल्या। **शोभा**–कान्तिः। "शोभा कान्तीच्छयोर्मता" इति मेदिनी। **अलम्भि**–प्रापि। समधिगतेतियावत् ॥७४॥

जगज्जयं तेन च कोशमक्षयं, प्रणेष्यता स्वप्नगसिन्धुरादिना।
मणीगणान्तेन सुरोऽत्र सूचितो–ऽचिराचिराकुक्षिमपि प्रपन्नवान् ॥७५॥

अन्वयः—जगज्जयम्, (प्रणेष्यता) च, तेन, अक्षयम्, कोशम्, प्रणेष्यता, मणीगणान्तेन, स्वप्नगसिन्धुरादिना, सूचितः, सुरः, अत्र, अचिराचिराकुक्षिम्, अपि, प्रपन्नवान् ॥७५॥

वृत्तिः—**जगज्जयम्**–जगतः समग्रभुवनस्य जयो विजयः जगज्जयस्तन्तथा (प्रणेष्यतेत्यनेनान्वितम्) **च**–पुनः। **तेन**–जगज्जयेन। **अक्षयम्**–अनपचयम् परिपूर्णमित्यर्थः। **कोशम्**–भाण्डारगृहम्। **प्रणेष्यता**–विधास्यता। **मणीगणान्तेन**–मणीनां रत्नानां गणो मणीगणः, रत्नराशिः, सोऽन्तो यस्य स मणीगणान्तस्तेन तथा। **स्वप्नगसिन्धुरादिना**–स्वप्नगः–स्वप्नावस्थायामागतः चासौ सिन्धुरो हस्ती स्वप्नगसिन्धुरः, स आदिर्यस्य तेन तथा। "हस्ती मतङ्गजगजद्विपकर्य्यनेकपा मातङ्गवारणमहामृगसामयोनयः। स्तम्बेरमद्विरद–सिन्धुरनागदन्तिनः" ४।२८३। इत्यभिधानचिन्तामणिः। गजवृषभादिचतुर्दशस्वप्नैरितियावत्। **सूचितः**–विज्ञापितः। **सुरः**–देवः। **अत्र**–अस्मिँल्लोके। **अचिराचिराकुक्षिम्**–अचिरायाः तदाख्यश्रीविश्वसेनभार्यायाः कुक्षिर्गर्भः, अचिराकुक्षिः अचिरं यथास्यात्तथा अचिराकुक्षिरचिराचिराकुक्षिस्तन्तथा। पाठोऽयं समासश्चापि कथञ्चि–

योऽस्मीति 'सर्वेभ्यस्तु स्तनाभ्यात्' इत्यादिवत् क्रियाविशेषणेनापि समासः । अपि–सम्भावनायाम् । प्रणतवान्–आस्थवान् ॥७५॥

त्रयोदशाह्ने्ऽप्यसितेऽथ शुक्लजे, प्रणीतवान् शैशवशेषवानयम् ।
स लब्धजन्मा सकले कुलेऽतुलेऽप्यरिष्टशान्तिं भुवि शान्तिसंज्ञया ॥७६॥

अन्वयः—अथ शुक्लजे, असिते त्रयोदशाह्ने, अतुले सकले, कुले, लब्धजन्मा शैशवशेषवान्, अपि स अयम्, शान्तिसंज्ञया भुवि अरिष्टशान्तिम् प्रणीतवान् ॥७६॥

वृत्तिः—अथ–अनन्तरम् । शुक्लजे–शुक्ले ज्येष्ठे मासे इत्यस्मिंस्तथा । "ज्येष्ठस्तु शुक्र" ७६८ इत्यमिधानचिन्तामणिः । असिते–कृष्णे कृष्णपक्षे इत्यर्थः । त्रयोदशाह्ने–त्रयोदशदिवसे इत्यस्मिंस्तथा । ज्येष्ठासितत्रयोदश्यामित्यर्थः । अतुले–न तुला उपमा यस्य तदतुलमनुपमीयमित्यर्थस्तस्मिंस्तथा । सकले–कलया सहितं सकलं तस्मिंस्तथा । कुले–वंशे इति यावत् । लब्धजन्मा–लब्धं प्राप्तं जन्मोत्पत्तिर्येन स तथा । शैशवशेषवान्–शैशवं बाल्यं शेष अवशिष्टं यस्य स शैशवशेषः, अवशिष्टबाल्यवानित्यर्थः । "शेषः सोऽपि अनुक्तेऽपि च" इत्यनेकार्थः । अपि–सम्भावनायामव्ययम् । "अपि सम्भावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये" इति मेदिनी । सः–प्रसिद्धः । अयम्–एष भगवान् शान्तिनाथः । शान्तिसंज्ञया–शान्तिरिति संज्ञा नाम शान्तिसंज्ञा तया तथा । भुवि–पृथिव्याम् । सर्वस्मिन् स्थाने इति यावत् । "भूः स्थानमात्रे कथिता धरण्यामपि भोरिति" इति मेदिनी । अरिष्टशान्तिम्–अरिष्टस्य अशुभस्य शान्तिः उपशमस्तदरिष्टशान्तिस्ताम् । "अरिष्टमशुभे तक्रे सूतिकागार आसवे" इति मेदिनी । प्रणीतवान्–कृतवान् जन्मानन्तरमेव स्वप्रभावाद् विघ्नसमूहं शमयाञ्चकारेत्यर्थः ।

कृताभिषेकोऽपि सुरे सुराचले प्रणीतवान् शैशवशेषवानयम् ।
भुजे भुवो भारसहस्य भूभुज, क्रमेण विश्रामसुखे गतश्रम ॥७७॥

अन्वयः—सुरैः सुराचले, कृताभिषेकः, शैशवशेषवान्, अपि अयम्, भुवः, भारसहस्य, भूभुजः, भुजे गतश्रमः, क्रमेण, विश्रामसुखे प्रणीतवान् ॥७७॥

वृत्तिः—सुरैः–देवैः । सुराचले–न चलतीत्यचलः पर्वतः सुराणां देवानामचलः सुराचलस्तस्मिंस्तथा मेरुपर्वते इत्यर्थः । कृताभिषेकः–कृतो विहितः अभिषेकः स्नापनं यस्य स कृताभिषेकः । शैशवशेषवान्–शैशवं शिशुत्वं बाल्यमित्यर्थः शेष अवशिष्टमवशिष्टं यस्य स शैशवशेषः, अवशिष्टबाल्यवानित्यर्थः । अपि–सम्भावनायाम् । अयम्–असौ भगवान् शान्तिनाथ इत्यर्थः । भुवः–पृथिव्याः । भारसहस्य–भारं इति भार

भारस्य सहो भारसहस्तस्य पृथिव्या भारं वोढुं समर्थस्येत्यर्थः । भूभुजः—राज्ञः श्री विश्वसेनस्येत्यर्थः । भुजे—बाहौ । गतश्रमः—गतो नष्टः श्रम आयासो यस्य स गतश्रमः । क्रमेण—क्रमशः । विश्रामसुखे—विश्राम आरामश्च सुखं सौख्यञ्च विश्रामसुखे । विश्रामस्य सुखजनकतयोपजीव्यत्वादभ्यर्हितत्वाद्धेतोः अल्पस्वरत्वेऽपि सुखशब्दस्य तस्मैन पूर्वनिपातः । प्रणीतवान्—आसादितवानित्यर्थः, धातूनामुपसर्गसहिताऽन्यथाप्यनेकार्थत्वात् ॥७७॥

प्रपद्य विद्या अनधीतवानपि, दधत् कुलीनाः सकलाः कलाः प्रभुः ।
सखा रतीशस्य ऋतुर्यथा वनं, विवेश पित्रोर्हृदयाब्जमात्मजः ॥७८॥

अन्वयः—अनधीतवान्, अपि, विद्याः, प्रपद्य, सकलाः, कुलीनाः, कलाः, दधत्, आत्मजः, प्रभुः, रतीशस्य सखा, ऋतुः, वनम्, यथा, पित्रोः, हृदयाब्जम् विवेश ॥७८॥

वृत्तिः—अनधीतवान्—अपठितवान् । अपि—खलु । विद्याः—वेत्ति जानात्याभिरिति विद्याः ज्ञानानि शास्त्रज्ञानानीति यावत् । प्रपद्य—सम्प्राप्य । सकलाः—अखिलाः समस्ता इत्यर्थः । कुलीनाः—कुलाय वंशाय हिताः कुलीनाः तस्मै हिते ७।१।३५॥ इत्यनेन ईनप्रत्ययः । कलाः—विज्ञानानि । दधत्—धारयन् । आत्मजः—तनयः, श्रीविश्वसेनस्येतिशेषः । प्रभुः—विभुः, भगवान् शान्तिनाथः । रतीशस्य—रत्याः—कामदेवपत्न्या ईशः प्रभुः रतीशः कामदेवः, तस्य तथा । सखा—मित्रम् । ऋतुः—वसन्ताख्यऋतुः । वनम्—काननम् । यथा—इव । "यथा तुल्यार्थमानयोः" इति मेदिनी । पित्रोः—जननीजनकयोः अचिराविश्वसेनयोरित्यर्थः । हृदयाब्जम्—हृदयमन्तःकरणम् अब्जं कमलमिवेति हृदयाब्जम् "उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ" ३।१।१०२॥ इत्यनेनोपमितसमासः । विवेश—प्रविष्टवान् ॥७८॥

विभोः स्वभावेन विभाविभावसौ, प्रसृत्वरे दुस्तमसो विजित्वरे ।
विपक्षपक्षस्त्वरया ययौ वनं, वपुस्तथाऽऽलिङ्गदथास्य यौवनम् ॥७९॥

अन्वयः—अथ, अस्य, वपुः, तथा यौवनम्, आलिङ्गत् (यथा) विभोः, दुस्तमसः विजित्वरे, स्वभावेन च, विभाविभावसौ, प्रसृत्वरे (सति) विपक्षपक्षः, त्वरया, वनम्, ययौ ॥७९॥

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम् । शैशवोत्तरकाले इति यावत् । अस्य—भगवतः श्रीमतः शान्तिनाथस्य । वपुः—शरीरम् । कर्तृ, तथा—तेन प्रकारेण । यौवनम्—यूनो भावो यौवनम् तारुण्यमित्यर्थः । आलिङ्गत्—प्रापत्, प्राप्तवानितियावत् । (यथा—येन प्रकारेण ।) विभोः—प्रभोः । शान्तिनाथस्येत्यर्थः । दुस्तमसः—दुष्टं तमो दुस्तमो राहुस्तस्य तथा । विजित्वरे—विजेतरि । स्वभावेन—प्रकृत्या । विभावि-

मामभौ–विभा प्रभेव विभावसु सूर्य विभाविभावसुतस्मिंस्तथा । प्रद्युत्तर–प्रगल्भर्शिन । (मति) विदयद्दः–विपक्षस्य विराधिनी यस्य मद्दायो धर्म वा विपक्षपक्ष । "पतो मामाद्यके पर्यन्तमव साध्यविरोधयोः । देहादेः पतो कृते वस मत्यिसदापयः" इति मेदिनी । स्मरया–धैर्येण, धीमत्व-त्वम । वनम्–काननम । ययौ–गतवान् । भावमुदाये भगवति शान्तिनाथे गर्भस्थजत सोदुमसमर्थ वन सम्यक्समिता स्वस्वराग्नं परिसमम काननमाश्रिता इति भाव ॥७९॥

अधारि पद्मेपु तदंह्रिणा घृणा तत श्रिया स्थानपरिश्रमाप्यत ।
स्वयं तदीयश्रियमत्र विभ्रता न्यवारि वारिस्थिति–जाड्यमप्यद ॥८०॥

अन्वयः—तदंह्रिणा पद्मेषु, घृणा अधारि तत श्रिया, स्थानपरिश्रमः, अपि न्यवारि, अत्र स्वयम् तदीयश्रियम् बिभ्रता, एव, अदः वारिस्थितिजाड्यम् अपि, (न्यवारि) ॥८०॥

वृत्तिः—तदंह्रिणा–तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य अंह्रिणा चरणेन तथा । "चरणः क्रमः पादः पदोऽह्रिर्क्रमः क्रम ३।१९८ ॥" इत्यभिधानचिन्तामणिः । पद्मेषु–कमलेषु । घृणा–जुगुप्सा अनादर इति यावत् । अधारि–विहिता । "घृणा जुगुप्सा–कृपयोः" इति मेदिनी । ततः–तस्माद्धेतोः । श्रियाः–लक्ष्म्याः शोभाया वा । "शोभासम्पत्तिपद्मासु लक्ष्मी श्रीरपि कथ्यते" इति यादवः । स्थानपरिश्रम–स्थानेन यत्र तत्र भ्रमणं अन्यत्रागमनेन वा अवस्थानेन च परिश्रमः सद्भावाभावः स्थानपरिश्रम । अपि सम्भावनायामव्ययम् । न्यवारि–न्यषेधि दूरीकृतं इति यावत् । अत्र–अस्मिन् । स्वयम्–स्वस्मिन । तदीयश्रियम् तदीयशोभाम् । बिभ्रता–धारयता । एव–खलु । अवधारणार्थक-मव्ययम् । अदः–एतत् । वारिस्थितिजाड्यम्–वारिणि जले स्थितिरवस्थानं वारिस्थितिस्तया जाड्यं शैत्यम् जडतेति यावत् । अपि–खलु (न्यवारि–दूरीकृतम) भगवतः श्री शान्तिनाथस्य चरणे वारिस्थितिजाड्यं नाभूदिति भाव ॥८०॥

श्रिया करग्राहविधेरिवाश्रयेत क तच्छयच्छायपल्लवोऽपि पल्लवे ।
वनचरे राजवधूजनो यता, हपसूर्य्यदर्शी न पदं परं भजेत् ॥८१॥

अन्वय —श्रिया करग्राहविधेः इव तच्छयच्छायपल्लवः, अपि पल्लवे, क, आश्रयेत् यत, असूर्यदर्शी राजवधूजनः, वनचरे यत्र, पदम् न, भजेत् ॥८१॥

वृत्तिः—श्रिया–लक्ष्म्या शोभाविशेषलक्षणया कमलयेति यावत् । "लक्ष्मीः पद्मा रमा या मा सा मा श्रीः कमलेन्दिरा" २।१४०॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । करग्राहविधेः–करग्रहणं पाणि करस्य पाणे

ग्रीहः करग्राहः स एव विधिः करग्राहविधिस्तस्मात्तथा । पाणिगृहीतश्रियो लोकस्य शोभासम्पत्तिभरता युक्तैव । इव-यथा । तच्छयच्छायलवः-तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य शयौ हस्तौ तच्छयौ तयोश्छाया कान्तयः सच्छोभा इति यावत् तच्छयच्छायम्-छाया बाहुल्ये इति क्लीबत्वमेकवचनञ्च तस्य लवो लेशः कणिकेति यावत् तच्छयच्छायलवः । "पञ्चशाखः शयः शमः । हस्तः पाणिः करः" ३।२५५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । "छाया स्यादातपाभावे प्रतिबिम्बार्कयोषितोः । पालनोत्कोचयोर्दीप्तिसच्छोभापङ्क्तिषु स्त्रियाम्" । इति मेदिनी । अपि-सम्भावनायाम् । पल्लवे-नवकिसलयादौ । क्व-कुत्र । वस्तुतस्तु सार्वविभक्तिकेन तसाऽत्रसप्तम्यर्थ तथा च पल्लवे कुतः । आश्रयेत्-सश्रयेत । तदीयकरकमलशोभाकणिकापि नवकिसलयादौ कुतः सम्भावनीयाऽपीत्यर्थः । यतः-यस्मात् कारणात् । असूर्य्यदर्शी-सूर्य्यस्याप्यनवलोककः । राजवधूजनः-राज्ञो वधू राजवधूः स एव जनो लोको राजवधूजनः । वनेचरे-वनेषु काननेषु चरतीति वनेचरः पल्लवस्तस्मिँस्तथा । परम्-केवलम् । "परः श्रेष्ठारिदूरान्योत्तरे क्लीबन्तु केवले" इति मेदिनी । पदम्-चरणम् । (अपि) न-नहि । भजेत्-आश्रयेत् पल्लवादेर्वनेचरत्वात् राजवधूस्थानापन्नश्रियः ससर्गस्य बाधितत्वात् राजवधूनामसूर्य्यपश्यत्वात् श्रीससर्गाभावेन पल्लवे श्रीमन्मद्भगवच्छान्तिनाथशयच्छायलवोऽप्यसम्भावनीय एवेति भावः ॥८१॥

करेऽनुरागादिव नेतुरेतु किं, जडेऽस्थिरा श्रीः खलु पद्मसङ्गमम् ।
तदास्यदास्येऽपि गतोऽधिकारितां, न तज्जनालीकभृदब्ज एव सः ॥८२॥

अन्वयः—नेतुः, करे, अनुरागात्, इव, जडे, अस्थिरा, श्रीः, खलु, पद्मसङ्गमम्, किम्, एतु । (यतः) तज्जनालीकभृत्, एव, सः, अब्जः, तदास्यदास्येऽपि, अधिकारिताम्, न, गतः ॥८२॥

वृत्तिः—नेतुः-नायकस्य, त्रिभुवनशासकस्य भगवतः श्रीशान्तिनाथस्य । करे-पाणौ । अनुरागात्-स्नेहात् प्रेमवशत इति यावत् । इव-यथा । जडे-जाड्यविशिष्टे । अस्थिरा-चञ्चला । श्रीः-लक्ष्मीः । खलु-निश्चयेन । पद्मसङ्गमम्-पद्मैः कमलैः सङ्गमः ससर्गः सहवास इति यावत् पद्मसङ्गमस्तन्तथा । किम्-कथम् । किमिति प्रश्नार्थकमव्ययम् । "किं कुत्सायां वितर्के च निषेधप्रश्नयोरपि" इति मेदिनी । एतु-गच्छतु, प्राप्नोत्विति यावत् । (यतः) तज्जनालीकभृत्-तत्रैव पङ्के जातः तज्जम् तत्पूर्वकाज्जन्धातोर्डः प्रत्ययः, तदेव नालीकं बिसप्रसूनम् तज्जनालीकम् तद् बिभर्ति धारयति पोषयति वेति तज्जनालीकभृत् । एव-अवधारणार्थकमव्ययम् । सः-प्रसिद्धः । अब्जः-अप्सु जलेषु जातोऽब्जः कमलम् । तज्जनालीकभृत्-पञ्चम्यर्थे प्रथमा ते च ते जनास्तज्जनास्तेषु अलीकमसत्यं बिभर्ति पोषयतीति अलीकभृत्, भावप्रधानत्वात् तज्जनालीकभृत्त्वादित्यर्थः । तदास्यदास्येऽपि-तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य आस्यं मुखम् तदास्यम् तस्य दास्यं किङ्करत्वम् तदास्यदास्यन्तस्मिन् तदास्यदास्ये । अपि-खलु । अधिकारिताम्-योग्यताम् । न-नहि । गतः-प्राप्तः ॥८२॥

महीयसाऽसौ विधिनाऽऽधिनाकृत प्रभोर्मुखाम्भोरुहसाम्यधित्सया ।
शरत्प्रयत्नेऽपि तदाकृतौ प्रभु-र्न शारदः पार्वणशर्वरीश्वरः ॥८३॥

अन्वयः—विधिना प्रभोः मुखाम्भोरुहसाम्यधित्सया महीयसा आधिना कृतः, असौ शारदः पार्वणशर्वरीश्वरः शरत्प्रयत्नेऽपि, तदाकृतौ न प्रभुः ॥८३॥

वृत्तिः—विधिना—जगत्स्रष्ट्रा ब्रह्मणेत्यर्थः । प्रभोः—प्रकर्षेण भवतीति प्रभुर्विभुः, भगवान् शान्तिनाथ इत्यर्थस्तस्य तथा । "प्र-सं-स्वयं-विभ्यो भुवो डुः" इत्यनेन डु-प्रत्ययः । "पतीश्वरस्वामि-नाथार्याः प्रभुर्भर्तेश्वरो विभुः" ३।२३॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । मुखाम्भोरुहसाम्यधित्सया—मुख-माननम् अम्भोरुहं कमलमिवेति "उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ" ३।१।१०२। इत्यनेनोपमितसमासे मुखाम्भोरुहम्, तेन साम्यम् सादृश्यम् तुल्यतेति यावत् मुखाम्भोरुहसाम्यम् तस्य धित्सा—धातुमिच्छा धित्सा धारणेच्छा मुखाम्भोरुहसाम्यधित्सा तया तया । महीयसा—अतिशयेन महान् महीयान् तेन तथा । आधिना—मनःपीडया । "आधिः पुमान् चित्तपीडाप्रत्याशाबन्धकेषु च" इति मेदिनी । कृतः—रचितः । असौ—अयम् । शारदः—शरदि भवः शरद्भवो भवः शारदः । पार्वणशर्वरीश्वरः—शृणाति चेष्टा इति शर्वरी निशा तस्या ईश्वरः प्रभुः शर्वरीश्वरश्चन्द्रः, पर्वणि पूर्णिमायां भवः पार्वणः स चासौ शर्वरीश्वरः पार्वणशर्वरीश्वरः । "निशा निशीथिनी रात्रिः शर्वरी क्षणदा क्षपा" २।५४॥ "पञ्चदशी यज्ञकालो पक्षान्तौ पर्वणी अपि" २।६२५ इत्युभयत्राभिधानचिन्तामणिः । शरत्प्रयत्नेऽपि—शरत्पर्यन्तैः प्रयत्नः शरदः प्रयत्नो वा शरत्प्रयत्नः, अत्यन्तसंयोगे द्वितीया तस्मिन् शरत्प्रयत्ने, अपि—खलु । तदाकृतौ—तस्य प्रभोः श्रीशान्तिनाथस्य आकृतिराकारः स्वरूपमिति यावत् तदाकृतिस्तस्यां तथा । न—नैव । सर्वं सामर्थ्यं लावण्यं भवतीति प्रभवमान् । प्रभुः—समर्थः । अत्र तदाकृतिविषयत्वादिना प्रभुत्वस्य तदाकृतिसम्बन्धे आधारत्वे सप्तमी चिन्त्या । शान्तिनाथमुखाम्बुजसाम्यमाधातुं महीयसा प्रयत्ने-नापि (यत्नेन) विधिना (कर्त्रा) विनिर्मितश्चन्द्रो यदपि यावत् स्वप्रयासोऽपि प्रभुमुखसाम्यमा-धातुमसमर्थ एवेति भावः ॥८३॥

किमस्य लोम्नां कपटेन कोटिभि-र्द्विधापि गौणे गणनां व्यधाद् विधिः ।
परे त्वसङ्ख्येयदशैव तज्जिने, भवदसंख्येयदशा स्वभावतः ॥८४॥

अन्वयः—विधिः लोम्नाम्, कपटेन अस्य द्विधा अपि, गौणे, कोटिभिः, गणनाम् व्यधात् किम् तु, परे असङ्ख्येयदशा, एव तज्जिने स्वभावतः असङ्ख्येयदशा, भवेत् ॥८४॥

वृत्तिः—विधिः—ब्रह्मा । लोम्नाम्—रोम्णाम् । कपटेन—व्यपदेशेन व्याजेनेत्यर्थः । अस्य—भगवतः शान्तिनाथस्य । द्विधापि—द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्याम्, अपि । गौणे—गुणभरे अप्रधाने सामान्ये

बहिष्टे इति यावत । कोटिभिः-अपरिमितैरित्यर्थः । कोटिसङ्ख्यकरोमभिरिति यावत्। गणनाम्-एको द्वौ त्रय इत्येवरीत्या गणनक्रियाम । व्यधात्-अकरोत । किम्-वितर्केऽव्ययम "किं कुत्सायां वितर्के च निषेधप्रश्नयोरपि "इति मेदिनी" । अनेन सर्वगुणवत्त्वन्तस्य द्योतितम बहिष्ठै रोमभिर्बहिष्ठानां गुणानां गणनामभवेऽपि । तु-किन्तु । परे-मुख्ये श्रेष्ठे गुणभरे । "परः श्रेष्ठारिदूरान्योत्तरे क्लीवन्तु केवले" इति मेदिनी । असङ्ख्येयदशा-सङ्ख्यातु गणयितु योग्या सङ्ख्येया, न सङ्ख्येया असङ्ख्येया असङ्ख्येया चासौ दशा अवस्था असङ्ख्येयदशा । सङ्ख्याभाव इति यावत् । एव-अवधारणार्थकमव्ययम्। तत्-तस्मात् । जिने-अर्हति परमेष्ठिनि । स्वभावतः-निसर्गत' । असङ्ख्येदशा सचक्षतेऽत्रेति सङ्ख्य युद्धम् "चक्षो वाचि" ४।४।४।। इति ख्यादेशः, तद्योग्या सङ्ख्येया न सङ्ख्येया असङ्ख्येया सा चा सौ दशा अवस्था तथा । "युद्ध तु सङ्ख्य कलि" ३।४६०।। इत्यभिधानचिन्तामणि' । "दशाऽवस्थादीपवर्त्योर्वस्त्रान्ते भूम्नि योषिति" इति मेदिनी । भवेत्-स्यात् । द्विधाऽपीत्यस्य असङ्ख्येयदशा इत्यत्र वाऽन्वयः करणीयः । द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्याम जिनेऽसङ्ख्येयदशा निर्बाधेति भावः ।।८४।।

नभस्तले किं फलके खगार्चिषां, विधिर्न लेखाभिरजीगणद् गुणान् ।
गुणेतराभावपरा विरेजिरे, ग्रहच्छलाद् बिन्दव एव केवलम् ।।८५।।

अन्वयः—*विधिः, नभस्तले, फलके, खगार्चिषाम्, लेखाभिः, (अस्य) गुणान्, न, अजीगणत्, किम्, ग्रहच्छलात्, गुणेतराभावपराः, बिन्दवः, एव, केवलम्, विरेजिरे ।।८५।।*

वृत्तिः—विधिः-विधाता, जगत्स्रष्टेति यावत । नभस्तले-नभःस्वरूपे, आकाशात्मके इति यावत् । "तल स्वरूपेऽनूर्ध्वेऽस्त्री क्लीव ज्याघातवारणे" इति मेदिनी । फलके-पीठिकायाम पीठे वा। खगार्चिषाम्-खे आकाशे गच्छन्तीति खगा ग्रहनक्षत्रादयस्तेषामर्चींषि प्रभा ज्वाला इति यावत् खगार्चींषि तेषान्तथा । लेखाभिः-रलयो' साम्यात रेखाभि', लिपिभि', राजिकाभिरिति यावत् "लेखा लिपिराजिकयोर्मता" इति मेदिनी । (अस्य भगवतः शान्तिनाथस्य) गुणान्-शौर्य्य-वीर्य्यौदार्य्यादीन् । न-न हि । अजीगणत्-सङ्ख्यातवान । किम्-अपि तु सङ्ख्यातवानेवेति । ग्रहच्छलात्-ग्रहपद ताराादीनामप्युपलक्षकम, अजहत्स्वार्थलक्षणया ग्रहनक्षत्रोभयबोधपरमिति यावत्। एवञ्च ग्रहाणा चन्द्रसूर्य्य-मङ्गलादीना नक्षत्राणाञ्च छल व्याजो ग्रहच्छलन्तस्मात्तथा । गुणेतराभावपराः-गुणात् शौर्य्यवीर्य्यौदार्य्यादेरितरे भिन्ना गुणेतरे दोषा इत्यर्थ तेषामभावो राहित्यम् शून्यतेति यावत् गुणेतराभावस्तत्परास्तथा दोषाभावबोधका इत्यर्थ' । बिन्दवः-वर्तुलाकाररेखाविशेषा' । एव-अवधारणार्थकमव्ययम । केवलम्-परम् । "पर. श्रेष्ठारिदूरान्योत्तरे क्लीवन्तु केवले" इति मेदिनी । विरेजिरे-दिदीपिरे, सशोभिता इत्यर्थ' ।।८५।।

जिनस्य न स्विन्नवपुर्न स्विन्नता, परेष्विति प्रत्ययनाय निर्मला ।
न रोमकूपौघमिषाज्जगत्कृता जलार्द्रितास्तेऽप्यथवा कृतास्ततः ॥८६॥

अन्वयः—ततः, जिनस्य स्विन्नवपुः न स्विन्नता, न, इति परेषु प्रत्ययनाय निर्मला ते, अथवा रोमकूपौघमिषात्, जलार्द्रिताः, न, कृताः, ॥८६॥

वृत्तिः—ततः—वाक्यगुणविशिष्टत्वाद्धेतोस्तदनन्तरं वा । जिनस्य—अर्हतः, तीर्थंकरस्येति यावत् । स्विन्नवपुः—स्विद्यते स्मेति स्विन्नम् स्वेदयुक्तम् घर्माक्तमिति यावत् स्विन्नं च तद्वपुः शरीरम् स्विन्नवपुः । न—नहि । स्विन्नता—स्विन्नस्य भावः स्विन्नता स्वेद इत्यर्थः । न—नहि । इति—एतेषं [illegible] प्रमाणत्वस्येति यावत् । परेषु—अन्येषु सर्वसाधारणेष्वित्यर्थः । प्रत्ययनाय—बोधनाय । निर्मला—मलात्—मालिन्यान्निर्गता निर्मला मलरहिता इत्यर्थः । "[illegible]परिनिरादयः" १।२।७१ इत्यनेन समासः । ते—अपूर्वसौन्दर्येणैवस्तेन प्रसिद्धा इत्यर्थः । अथवाऽपि—अथापि । रोमकूपौघमिषात्—रोम्णाम्—लोम्नाम् कूपाः वर्तुलाकाराश्छिद्राणि रोमकूपास्तेषां मिषं व्याजो रोमकूपौघमिषं तस्मात्तथा । "कपटं कैतवं दम्भ कूटं छद्मोपधिश्छलम् । व्यपदेशो मिषं छद्म मिषं व्याजः" १।४२। इत्यभिधान-चिन्तामणिः । जलार्द्रिताः—घर्माक्लिन्ना । न—नहि । कृताः—विहिताः ॥८६॥

मुखेऽस्य नालीकविभा प्रतिष्ठिता करद्वये वा चरणद्वयेऽपि च ।
ध्रुवेण लोम्नामिव मूलकैतवात्, कृताश्च किं दर्पणशून्यबिन्दवः ॥८७॥

अन्वयः—अस्य, मुखे वा करद्वये, च चरणद्वये, अपि नालीकविभा प्रतिष्ठिता, किन्तु ध्रुवेण, लोम्नाम्, मूलकैतवात् इव दर्पणशून्यबिन्दवः कृताः ॥८७॥

वृत्तिः—अस्य—भगवतः शान्तिनाथस्य । मुखे—वदने । वा समुच्चये । "वा स्याद्विकल्पोपमयो-र्वितर्के पादपूरणे । समुच्चये च विकल्पे नानार्थस्तीलयोरपि" इति मेदिनी । करद्वये—हस्तयुगलेऽपि इत्यम् करयोर्द्वयोस्तम् करद्वयम् तस्मिंस्तथा । "पञ्चशाखः शयः शमः । हस्तः पाणिः करः" ३।२५४ इत्यभिधानचिन्तामणिः । च—पुनः । चरणद्वये—पादयुगले । अपि—सम्भावनायाम् । नालीकविभा—नालीकं विसप्रसूनम् तस्य विभा प्रभा नालीकविभा । प्रतिष्ठिता—संस्थिता । विराजितेति यावत् । अत्र—मुखे नालाभ्यन्तरिकाऽऽस्यार्थे पद्मीमिश्रपार्श्वीकिकाऽऽवरणार्थे च नालीकस्य कमलस्य विभा प्रभा नालीकविभा मेलापि दृश्यम् । किञ्च—अपि च । ध्रुवेण—स्थैर्यवता जगत्कर्त्रा ब्रह्मणेत्यर्थः । लोम्नाम्—रोम्णाम् । मूलकैतवात्—मूलस्य आधारस्थानस्य कैतवम् मूलकैतवं तस्मात्तथा । इव—यथा । दर्पणशून्यबिन्दवः—दर्पणस्य पार्श्वे शून्या विरचिता दर्पणशून्यास्ते च ते बिन्दवो दर्पणशून्यबिन्दवः,

यद्वा–दूषणानां शून्यान्यभावा दूषणशून्यानि तेषां ज्ञापका दूषणशून्यज्ञापका ते च ते विन्दवो दूषण-शून्यविन्दव, "मयूरव्यंसकेत्यादय" ३।१।११६॥ इत्यनेन समास, शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वात ज्ञापकपदस्य लोपश्च। "दोष स्याद् दूषणे पापे" इति मेदिनी। कृताः–विहिता। यत्र किमपि न तत्र ज्योतिर्विद्भि शून्यसूचको विन्दु क्रियते तथा रोमकूपा अपि वर्तुला विन्दुत्वेनोत्प्रेक्ष्यन्ते। अथ रोमकूपो न, किन्तु दोषराहित्यसूचका विन्दव एव लिखिता। "तिस्र कोट्योऽर्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे" इति तावन्त कूप इति रोमैकैक कूपके पार्थिवानाम्" इति सामुद्रिकलक्षण सूच्यते॥८७॥

अमुष्य दोर्भ्यामरिदुर्गलुण्टने, चमूचरैर्नोपशमाः समाश्रिताः।
प्रभावभारग्रहणे यशोग्रहे, सुवर्णचन्द्रद्युतिभासुरे पुरे॥८८॥

अन्वयः—चमूचरैः, अरिदुर्गलुण्टने, अमुष्य, दोर्भ्याम् सुवर्णचन्द्रद्युतिभासुरे, पुरे, प्रभावभारग्रहणे, यशोग्रहे, उपशमाः, न समाश्रिताः॥८८॥

वृत्ति—चमूचरैः–चमूषु सेनासु चरन्ति विचरन्तीति चमूचरास्तैस्तथा। सैनिकैरित्यर्थः। अरिदुर्गलुण्टने–अरीणां शत्रुणाम् (दु खेन गम्यन्ते इति) दुर्गाणि कोट्टानि अरिदुर्गाणि तेषां लुण्टन लुण्ठनमरिदुर्गलुण्टनम् तस्मिंस्तथा। अमुष्य–भगवत श्रीशान्तिनाथस्य। दोर्भ्याम्–बाहुभ्याम्। सुवर्णचन्द्रद्युतिभासुरे–सुवर्णं काञ्चनञ्च चन्द्रश्चन्द्रमा सुवर्णचन्द्रौ तयोर्द्युतिश्छवि कान्तिरिति यावत, सुवर्णचन्द्रद्युतिस्तया भासते द्योतते तच्छील सुवर्णचन्द्रद्युतिभासुरम् तस्मिंस्तथा। यद्वा–सुष्ठु शोभन वर्णो रूप यस्य स सुवर्ण, सुवर्णश्चासौ चन्द्र सुवर्णचन्द्रस्तस्य द्युतिश्छवि सुवर्णचन्द्र-द्युतिस्तया भासते तच्छीलमिति पूर्ववत् सुवर्णचन्द्रद्युतिभासुरन्तस्मिंस्तथा। पुरे–नगरे। प्रभावभार-ग्रहणे–प्रभावस्य प्रतापस्य तेजस इति यावत् भार–आधिक्यमतिशयो वा प्रभावभारस्तस्य ग्रहणमप-हरणम् आत्मसात्करणमिति यावत् प्रभावभारग्रहणम् तस्मिंस्तथा। अथवा प्रभावभारग्रहणे–इत्यत्र प्रभौ रिपौ अभसदीप्ति यत् आरम्–अरिसमूह अभारम् तस्य ग्रहणमभारग्रहणन्तस्मिंस्तथा। यशोग्रहे–ग्रहण ग्रह, यशस कीर्तेर्ग्रहो यशोग्रहस्तस्मिंस्तथा। उपशमाः–प्रशमा शान्तय इत्यर्थ। न–नहि। समाश्रिताः–अवलम्बिता सेविता इति यावत्॥८८॥

भुजद्वयी भागवती वभौ यया, ध्रुवं गृहीतार्गलदीर्घपीनता।
न्यषेधि तस्मिन् विषये भयागमः, प्रजासु दुर्नीतिगृहे समागमः॥८९॥

अन्वयः—गृहीतार्गलदीर्घपीनता, भागवती, भुजद्वयी, वभौ, यया, दुर्नीतिगृहे, तस्मिन्, विषये, प्रजासु, समागमः, भयागमः, ध्रुवम्, न्यषेधि॥८९॥

वृत्तिः—गृहीतार्गलदीर्घपीनता–दीर्घ स्थूलश्च पीनं स्थूलञ्च दीर्घपीने तयोर्भावो दीर्घपीनता "इन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकमभिसम्बध्यते" इति नियमात् तदुभयस्य सम्बन्धात् दीर्घता पीनता चेति यावत्, गृहीता धृता अर्गलस्येव दीर्घपीनता यया सा गृहीतार्गलदीर्घपीनता। भागवती–भगवतः सर्वसामर्थ्यशालिनः श्रीमतः शान्तिनाथस्य इयम् भागवती, तस्येदमित्यर्थे विधानं तथा भगवच्छान्तिनाथसम्बन्धिनीत्यर्थः। भुजद्वयी–भुजयोर्द्वयं स्थानमस्याः इति द्वयी भुजयोर्द्वयी। यथा–मुजवत्। यया–पूर्वोक्तविशेषणया भुजद्वय्या। दुर्नीतिगृहे–दुष्टा चासौ नीतिर्दुर्नीतिः दुर्नीतिरेव गृहमालयो दुर्नीतिगृहम् तस्मिंस्तथा। तस्मिन्–भगवच्छान्तिनाथविजिते। विषये–देशे। विषयस्तु वर्णनम्। देशो जनपदो नीवृत् राष्ट्रं निर्गमः मण्डलम् ४।१३॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। प्रजासु–लोकेषु जनतास्विति यावत् "लोको जनः प्रजा" ३।१७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। समागमा–समागच्छन्तीति समागमाः "अच् ५।१।४९॥ इत्यनेन कर्तरि अच् प्रत्ययः। सम्प्राप्ता समापतिता वा। समागमः–साम्यसमाप्तिः। समगमाविरोधश्च आशङ्का साध्वसं दरः ३।१४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। दृढम्–निश्चयेन न्यषधि–न्यवारि दूरीकृत इति यावत् ॥८॥

पुरं रिपूणाम कुरङ्गसङ्गतं कृतं भटैर्भागवतैस्समञ्जनम् ।
उर श्रिया तत्र च गोपुरस्फुर–त्कपाटताऽपापि विभोरसङ्गतम् ॥१०॥

अन्वयः—च, भागवतैः, भटैः, समञ्जनम्, रिपूणाम् पुरम्, कुरङ्गसङ्गतम्, कृतम्, च, तत्र विभोः, उरःश्रिया असङ्गतम्, गोपुरस्फुरत्कपाटता अपापि ॥१०॥

वृत्तिः—च–पुनः। भागवतैः–भगवतः शान्तिनाथस्य इमे भागवतास्तैस्तथा, भगवच्छान्तिनाथसम्बन्धिभिरित्यर्थः। भटैः–वीरैः योद्धृभिरित्यर्थः। समञ्जनम्–अञ्जनस्य कज्जलस्य योगेन सह वर्तमानं यस्मिंस्तत् समञ्जनम्। रिपूणाम्–शत्रूणाम्। पुरम्–नगरम्। कुरङ्गसङ्गतम्–कुरङ्गाणाम् मृगाणाम् सङ्गतं मिलनं कुरङ्गसङ्गतम् कुरङ्गैः सङ्गतं यत्र तादृशं वा। कृतम्–विहितम्। च–पुनः। तत्र–रिपुनगरे। विभोः–प्रभोः शान्तिनाथस्येति यावत्। उरःश्रिया–वक्षस्स्थलशोभया। असङ्गतम्–रिपुणां वक्षस्थलाय। गोपुरस्फुरत्कपाटता–स्फुरदीप्यमानम् तत्कपाटम् अररं स्फुरत्कपाटम् गोपुरे पुरद्वारे स्फुरत्कपाटं गोपुरस्फुरत्कपाटम् तस्य भावस्तथा। "अररं पुनः। कपाटोऽररि कुवाट" ४।७५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। पुरद्वारं तु गोपुरम् इत्यमरकोशः। अपापि–प्राप्ता ॥१०॥

प्रजासु वात्सल्यधरोऽपि शल्यवद् द्विषां मपत्राकृतिकारक जिने ।
प्रतापवह्निस्त्वदुर स्थितोऽदहत्, कपाटदुर्धर्पतिरप्रसारिता ॥११॥

अन्वयः—प्रजासु, वात्सल्यधरे, अपि, द्विपाम्, शल्यवत्, सपत्राकृतिकारके, जिने, कपाटदुर्धर्षतिरःप्रसारिता(ः), तदुरःस्थितः, प्रतापवह्निः, अदहत् ॥९१॥

वृत्तिः—प्रजासु–प्रकर्षेण जायन्ते इति प्रजाः, जनास्तासु तथा, प्रजाविषय इति यावत्, "लोको जनः प्रजा" ३।५५४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। वात्सल्यधरे–धरतीति धरः, वात्सल्यस्य वत्सलभावस्य स्नेहविशेषस्येति यावत् धरो वात्सल्यधरस्तस्मिंस्तथा। अपि–संभावनायाम्। द्विपाम्–द्विपन्त्यात्मानमिति द्विषः आन्तरशत्रवः कामादयस्तेषान्तथा। शल्यवत्–बाणाग्रवत्। सपत्राकृतिकारके–सह पत्रैर्वर्तते इति सपत्रो बाणस्तस्याऽऽकृतिराकारस्तस्य कारकः कर्ता सपत्राकृतिकारकस्तस्मिंस्तथा। जिने–शान्तिनाथे। यद्वा–वाशब्दं पादपूरणार्थकं स्वीकृत्य–प्रजासु, आत्–सल्यधरे–अशल्यधरेऽपीत्येवं "वात्सल्यधरेऽपीति पदं व्याख्येयम् शकारसकारयोरैक्यस्य कचित्स्वीकृतत्वात् तथा च अशल्यधरेऽपि शल्यवत्" इत्यादितो विरोधाभासालङ्कारश्चमत्कृतिमादधाति। सतीति शेषः। कपाटदुर्धर्षतिरःप्रसारिता–तिरःप्रसारं मध्यमलोकव्यापनं करोतीति तिरःप्रसारति, तिरःप्रसारतीति तिरःप्रसारिता, कपाटवद्धर्षः कपाटदुर्धर्षः सचासौ तिरःप्रसारिता चेति तथा। तदुरःस्थितः–तदीयवक्षस्थलविहितावासः। प्रतापवह्निः–प्रभावानलः। "स प्रतापः प्रभावश्च यत्तेजः कोशदण्डजम्" इति कोशः। अदहत्–भस्मीचकार। द्विषः इति शेषः। यद्वा–"सविसर्गाविसर्गयो" इत्युक्त्या प्रसारिता इत्यत्र सविसर्गान्तं पाठं प्रकल्प्य (द्विपाम्) तिरस्तिर्यग्लोकं प्रकर्षेण स्यति तनूकरोतीति तिरःप्रसा, कपाटदुर्धर्षा चासौ तिरःप्रसा कपाटदुर्धर्षतिरःप्रसा, सैवारिता शत्रुताः कपाटदुर्धर्षतिरःप्रसारितास्तास्तथा। अदहत्–भस्मीचकारेति वा व्याख्येयम् ॥९१॥

स्वकेलिलेशस्मितनिन्दितेन्दुनः, पुनर्नु चन्द्रेण मुखस्य सौहृदम्।
समिद्धतारारुचिहेतुनाऽर्हत–स्ततः स भालेऽर्धवपुः शशी स्थितः ॥९२॥

अन्वयः—स्वकेलिलेशस्मितनिन्दितेन्दुनः, अर्हतः, मुखस्य, समिद्धतारारुचिहेतुना, चन्द्रेण, पुनः, सौहृदम्, नु, ततः, अर्धवपुः, सः, शशी, भाले, स्थितः ॥९२॥

वृत्तिः—स्वकेलिलेशस्मितनिन्दितेन्दुनः–स्वा स्वकीया चासौ केलिः क्रीडा स्वकेलिस्तस्या लेशः कणः स्वकेलिलेशः सचासौ स्मितमीषद्धासः स्वकेलिलेशस्मितम् तेन निन्दितो निर्जित इन्दुश्चन्द्रो येन तत् स्वकेलिलेशस्मितनिन्दितेन्दु तस्य तथा। "निजं पुनः। आत्मीयः स्वः स्वकीयश्च" ३।२२६॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। अर्हतः–पारगतस्य जिनेश्वरस्य भगवतः श्रीमच्छान्तिनाथस्य। मुखस्य–वदनस्य। समिद्धतारारुचिहेतुना–ताराणां तारकाणां कनीनिकानाञ्च रुचिः स्पृहा तारारुचिः, समिद्धा–प्रकाशमाना जाज्वल्यमानेति यावत् सा चासौ तारारुचिः समिद्धतारारुचिः सैव

हेतु समित्रतापरिहेतुत्वेन यथा । चन्द्रेण–चन्द्रमसा । पुनः–किन्तु । सौहृदम्–मित्रता सौहार्दमित्यर्थः । "सख्यं तु सौहृदम् । सौहार्दसाप्तपदीनमैत्र्यजर्याणि सङ्गतम्" ३।१९५। इत्यभिधानचिन्तामणिः । नु–वितर्केऽव्ययम् । तत्–तस्माद्धेतोः "हेतौ तत्तत्रतस्तत" ६।१७४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । अर्धवपुः–अर्धं समार्धभागमाश्रितं वपुः शरीरं यस्य सोऽर्धवपुः । मृगः–प्रसिद्धः, शान्तिनाथमुखकान्तिसमतयेति । शशी–शशः मृगः कलङ्कत्वेनास्त्यस्येति शशी चन्द्रः । "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६॥ इत्यनेन मत्वर्थे इन् प्रत्ययः । भाले–ललाटे । "भाले गोधिकालीकललाटानि" ३।२२७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । स्थितः–स्थितवान् । पराजितमन्योऽर्धवपुः सन् भालस्थेन परिभव समुपास्ते श्रीशान्तिनाथम् । 'इव' स्थानेन समोऽर्थेन शशी इति पाठे तु स्पष्ट एवोपमोऽर्थः ॥१२॥

विधौ श्रियार्हद्वदनस्य मित्रतां, निजांशदृक्तर्जितपद्मसंपद ।
विचार्य तद्योगबलात्कुशेशयं सदालिमालाजटिलं वने स्थितम् ॥१३॥

अन्वय —श्रिया निजांशदृक्तर्जितपद्मसंपदः, अर्हद्वदनस्य, विधौ, तद्योगबलात् मित्रताम्, विचार्य, (स्थितम्) कुशेशयम् अलिमालाजटिलम् (सत्) सदा, वने स्थितम् ॥१३॥

वृत्ति —श्रिया–शोभया । "शोभासम्पत्तिपद्मासु लक्ष्मीः श्रीरिव कथ्यते" इति धारणा । करणे तृतीया । निजांशदृक्तर्जितपद्मसंपदः–निजः स्वकीयोऽशो भागो निजांशः, निजांशो एव दृशौ नेत्रे निजांशदृशौ ताभ्यां तर्जिता निर्भर्त्सिता अधःकृतेत्यर्थः पद्मानां कमलानां सम्पत् समृद्धिः सौभाग्यं वा येन तन्निजांशदृक्तर्जितपद्मसंपत्, तस्य तथा । "निजः पुनः । आत्मीयः स्वः स्वकीयश्च" ३।२२४॥ "चक्षुरक्षीक्षणं नेत्रं नयनं दृष्टिरम्बकम् । लोचनं दर्शनं दृक् च" ३।२३९॥ इत्युभयत्राभिधानचिन्तामणिः । अर्हद्वदनस्य–चतुस्त्रिंशदतिशयान् सुरेन्द्रादिकृतां पूजां वार्हतीति अर्हन् "सुगृद्विषार्हः सत्रिशत्रुस्तुत्ये" ५।२।२६॥ इत्यनेन सूत्रेण अतिशयान् रजोहननात् रहस्याभावाच्चेति वा पृषोदरादित्वात्, तस्य वदनमाननम् मुखमित्यर्थः अर्हद्वदनम् तस्य तथा । विधौ–चन्द्रे । तद्योगबलात्–सम्बन्धबलात् । सम्बन्धात् । मित्रतां विचार्य तत् कुशेशयमिति सम्बन्धो वा विवेकः । मित्रताम्–मित्रस्य सुहृदो भावो मित्रता, ताम् । विचार्य–समालोच्य । (स्थितम्) कुशेशयम्–कुशे जले शेते कुशेशयम्–कमलम् "शयवासिवासेष्वकालात्" ३।२।२६॥ इत्यनेन सप्तम्यलुप् । "कमलं नलिनं पद्मम् अरविन्दं कुशेशयम्" ४।२२८॥ "नीरं वारि जलं दकं कमुदकं पानीयमम्भः कुशम्" ४।१३५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । अलिमालाजटिलम्–अलीनां भ्रमराणां माला पङ्क्तिः अलिमाला तया जटिलं व्याप्तम् अलिमालाजटिलम् । (सत्) सदा–सर्वदा सर्वस्मिन् काले । वने–कानने । स्थितम्–अवस्थितम् ॥१३॥

निशीन्दुरर्हद्वदनेऽस्तिसौहृद–स्तथा दिवाब्जं न सदा ससङ्गतम् ।
अतद्वयीजित्वरसुन्दरान्तरे, न साम्यधीः क्वापि सतां ततः परे ॥९४॥

अन्वयः—इन्दुः, निशि, अर्हद्वदने, अस्तिसौहृदः (अस्ति) अब्जम्, दिवा, तथा, सदा, ससङ्गतम्, न, ततः, अतद्वयीजित्वरसुन्दरान्तरे, परे, सताम्, क्वापि, साम्यधीः, न ॥९४॥

वृत्तिः—इन्दुः–चन्द्रः । निशि–रात्रौ । अर्हद्वदने–अर्हतो जिनेश्वरस्य वदनमाननम् अर्हद्वदनम् तस्मिँस्तथा । अस्तिसौहृदः–अस्तीति विद्यमानार्थकमव्ययम् एवञ्च अस्ति–विद्यमान सौहृद मैत्री यस्य स तथा । रात्रिकालिकेन चन्द्रमसाऽर्हद्वदनस्य कथञ्चित्सौहृदमस्तीति भाव' । अब्जम्–कमलम् । दिवा–दिवसे । तथा–विद्यमानाऽ (अस्त्य) र्हद्वदनसौहृदम् । यद्वा–तथा अब्जम दिवा अस्तिसौहृदमितिशेषः । सदा–सर्वदा । ससङ्गतम्–सङ्गत मित्रता तेन सहित ससङ्गतम्–मित्रतावत् । न–नहि । दिवसकालिककमलस्य कथञ्चिदर्हद्वदनसाम्यसद्भावेऽपि सार्वकालिकेन कमलेनापि नेत्यर्थः, अर्हद्वदनस्य विकासित्वान्निशायां चन्द्रस्य दिवा कमलस्य च विकासित्वात्तत्तत्कालावच्छेदेन तदुभयेनापि साम्यमौपाधिकमव्याप्यवृत्ति वा जिनाननस्येति भावः । ततः–तस्माद्धेतो' । अतद्वयीजित्वरसुन्दरान्तरे–द्वौ अवयवौ अस्या इति द्वयी तयोश्चन्द्रपद्मयोर्द्वयी तद्वयी तस्या जित्वर जयनशीलर् तद्वयीजित्वरम् न विद्यते तद्वयीजित्वरम् सुन्दरान्तरमन्यत् सुन्दरान्तर वस्तु यस्मिन् तत्–अतद्वयीजित्वरसुन्दरान्तरम् तस्मिँस्तथा । परे–अन्यस्मिन् । "पर' श्रेष्ठारिदूरान्योत्तरे क्लीब तु केवले" इति मेदिनी । सताम्–कोविदानाम विदुषामितियावत् । "विद्वान् सुधी कविविचक्षणलब्धवर्णा मेधाविकोविदविशारदसूरिदोषज्ञाः. व्यक्तो विपश्चित् सङ्ख्यावान् सन्" ३।६॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । क्वापि–कस्मिन्नपि वस्तुनि । साम्यधीः–सादृश्यबुद्धि' । न–नहि । जगति मुखस्योपमान द्वयम् चन्द्रः पद्म च तदतिरिक्त वस्त्वन्तर नास्ति तदुपमानमिति भाव' ॥९४॥

नचार्हतोऽनुत्तरवासिनः सुरा, विधातुमङ्गुष्ठमपि क्षमाः क्रमात् ।
असंशयस्तेन मनःशयोऽस्ति मे, न तन्मुखस्य प्रतिमा चराचरे ॥९५॥

अन्वयः—क्रमात्, अनुत्तरवासिनः, सुराः, अर्हतः, अङ्गुष्ठम्, अपि, विधातुम्, नच, क्षमा, तेन, मे, मनःशयः, असंशय., (अतः) चराचरे, तन्मुखस्य, प्रतिमा, न, अस्ति, ॥९५॥

वृत्तिः—क्रमात्–क्रमशः । अनुत्तरवासिनः–अनुत्तरे तन्नामविश्रुतामरविमाने वसन्ति तच्छीलास्तथा । "अजातेः शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन णिन् प्रत्ययः । सुराः–देवा । अर्हतः–चतुस्त्रिंशदतिशययुक्तस्य पूज्यस्य परमेष्ठिनः । अङ्गुष्ठम्–करचरणान्यतरप्रथमाङ्गुलि विशेषम् । अपि–सम्भाव-

नानाम् । विधातुम्–निर्मातुम् । नच–नैव । क्षमाः–समर्थाः, प्रभवन्तीति यावत् । येन–हेतुना । मे–मम । मते इति शेषः । मनःस्वयाः–मदमाः । "मदनो मरालीम् विषमायुधो मकरकेतनः पञ्चशरो" ॥१२१॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । असंख्याः–नास्ति संख्या तदङ्गुष्ठनिर्माणविषयको यस्मिन् स तथा । (अत्र) चराचरे–स्थावरजङ्गमात्मके जगति । तन्मुखस्य–श्रीमदर्हद्वदनस्य । प्रतिमा–उपमानम् । नास्ति–न संभवतीति यावत् । अत्र चतुर्थपादवाक्यार्थं प्रति पादत्रयार्थस्य हेतुतयाऽभिधानात् काव्यलिङ्गमलङ्कारः ॥१५॥

सरोरुहं तस्य दृशेव तर्जितं, जले न्यमज्जद् बहुलज्जया जवात् ।
ततः स्फुरत्पद्मपदं तदर्चितं, धृतं न जैनाननसंभयश्रिया ॥१६॥

अन्वयः—तस्य दृशा एव, तर्जितम्, सरोरुहम्, बहुलज्जया, जवात् जले न्यमज्जत्, ततः, स्फुरत्पद्मपदम्, अर्चितम्, तत्, जैनाननसंभयश्रिया, न धृतम् ॥१६॥

वृत्तिः—तस्य–भगवतः श्रीमच्छान्तिनाथस्य । दृशा–नयनेन । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । तर्जितम्–भर्त्सितम् निर्जितमितियावत् । सरोरुहम्–सरसि रोहति उत्पद्यते इति सरोरुहम् कमलम् । बहुलज्जया–बह्वी असौ लज्जा त्रपा बहुलज्जा तया तया । जवात्–वेगेन । सहसेति यावत् । जले–सलिले । न्यमज्जत्–निमग्नम् । ततः–तस्मात् जलनिमज्जनादेतोः । अर्चितम्–पूजितम् । स्फुरत्पद्मपदम्–स्फुरत्–विकसत् पद्मम् इति पदम् नामधेयम् प्रतिष्ठेतिवार्थकस्य तत्त्वतः । तत्–कमलम् । जैनाननसंभयश्रिया–जिनस्य तीर्थंकरस्य भगवतः शान्तिनाथस्य इदम् जैनम् जैनञ्च तदाननम् वदनम् जैनाननम् तत् संभवः संभवनम् समानभावमिति यावत् जैनाननसंभयस्तस्मात्–तज्जनिता श्रीः शोभा जैनाननसंभयश्रीस्तया तया । "शोभा सम्पत्तिपद्मासु लक्ष्मीः श्रीरिव कथ्यते" इति यादवः । न–नहि । धृतम्–अर्चितम् ॥ १६॥

जडस्वरूपा जडजातजन्मना जिता स्मितेनेव विभोरपि श्रियः ।
जिनाननेन श्रुतिशालिनाऽमुना मनाग् न साम्यं द्विजराजि राजते ॥१७॥

अन्वयः—विभोः अपि जडस्वरूपाः, श्रियः जडजातजन्मना स्मितेन, एव जिताः, श्रुतिशालिना, अमुना, जिनाननेन, द्विजराजि मनाक्, साम्यम्, न, राजते ॥१७॥

वृत्तिः—विभोः–चन्द्रस्य । अपि–सम्भावनार्थकमव्ययम् । "अपि सम्भावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये" इति मेदिनी । जडस्वरूपाः–जडरूपाः । श्रियः–कान्तयः शोभा वा । जडजातजन्मना–

जडाद्चेतनात् मुखाज्जातम जडजातम् जडजात जन्मोत्पत्तिर्यस्य तत् जडजातजन्म तेन तथा। स्मितेन–ईषद्धासेन। एव–अवधारणार्थकमव्ययम्। जिताः–विजिता पराजिता इति यावत्। श्रुतिशालिना–श्रुत्या आम्नायेन आगमेनेति यावत्, शालते शोभते तच्छीलमस्यस्य इति श्रुतिशालि "अजाते शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन ताच्छील्ये णिन् प्रत्यय।'श्रुति श्रोत्रे च तत्कर्मण्याम्नायवार्तयो स्त्रियाम' इति मेदिनी। अमुना–अनेन। जिनाननेन–भगवत्तीर्थकृच्छान्तिनाथवदनेन। द्विजराजि–द्विजानाम्–ब्राह्मणानां क्षत्रियाणाम् विशाञ्च राट् राजा द्विजराट् तस्मिँस्तथा। मनाक्–ईषत् किञ्चिदिति यावत् "अल्पे किञ्चिन्मनागीपञ्च किञ्चन" ६।१७०॥ इत्यभिधानचिन्तामणि। साम्यम्–समस्य तुल्यस्य भाव समता तुल्यतेति यावत् सादृश्यमिति परमार्थ। न–नहि। राजते–विराजते। चन्द्रे जिनाननसादृश्यलेशोऽपि नास्तीति भाव ॥९७॥

मुखे सुधांशौ च, वरे सरोरुहे, कलातुला स्याद्विजराजयोगतः।
अतः परं भव्यमहो महीयसी, सुवृत्तबोधोदयपल्लवप्रभा ॥९८॥

अन्वयः—*मुखे, सुधांशौ, च, वरे, सरोरुहे, द्विजराजयोगतः, सुवृत्तबोधोदयपल्लवप्रभा महीयसी,* कलातुला, स्यात्, अहो अतः, परम्, भव्यम्, (कुतः) ॥९८॥

वृत्तिः—मुखे–भगवच्छान्तिनाथवदने। सुधांशौ–सुधयाऽमृतेन सवलितोंऽशु किरणो यस्य स सुधांशुश्चन्द्रस्तस्मिँस्तथा। च–पुन। वरे–श्रेष्ठे। "वरो जामातरि वृतौ देवतादेरभीप्सिते। पिङ्ग पुंसि त्रिपु श्रेष्ठे कुङ्कुमे तु नपुंसकम्"। सरोरुहे–सरसि कासारे रोहति समुत्पद्यते इति सरोरुहम् तस्मिँस्तथा, कमले इत्यर्थ। द्विजराजयोगतः–मुखपक्षे द्विजा दन्ता राजान इव द्विजराजा, चन्द्रपक्षे च द्विजानां राजा द्विजराजश्चन्द्र स्वयमेव, तृतीय–(सरोरुह)–पक्षे च द्विजराज कलहंस, तैस्तेन वा योगो सम्बन्धो द्विजराजयोगस्तस्मात्तथा "दन्तविप्राण्डजा द्विजा" इत्यमरनानार्थ। सुवृत्तबोधोदयपल्लवप्रभा–मुखपक्षे सुष्ठु वृत्तबोधानां चरणज्ञानानामुदयो येभ्यस्ते सुवृत्तबोधोदयास्ते च ते पल्लवा पदलेशा सुवृत्तबोधोदयपल्लवास्तेषां प्रभा वृद्धिः सुवृत्तबोधोदयपल्लवप्रभा, "चरित्रं चरिताचारौ चारित्रचरणे अपि। वृत्तं शीलञ्च" ३।५०७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। चन्द्रपक्षे—सुष्ठु वृतः वर्त्तुल सुवृत्त स चासौ बोध प्रकाश सुवृत्तबोधस्तेन उदये पल्लववत् प्रभा सुवृत्तबोधोदयपल्लवप्रभा, सरोरुहपक्षेऽपि सुष्ठु वृत्त वर्तुल सुवृत्त सचासौ बोध प्रकाशः सुवृत्तबोधस्तेन उदये पल्लवानां प्रभा तथेति विज्ञेयम्। महीयसी–अतिशयेन महती महीयसी "गुणाङ्गाद्वेष्ठेयसू" ७।३९॥ इत्यनेन ईयसुः प्रत्ययः। कलातुला–कलायास्तुला तुलना कलातुला। स्यात्–भवेत्। अहो–आश्चर्येऽव्ययम्। "अहहेत्यद्भुते खेदे परिक्लेशप्रकम्पयोः" इति मेदिनी। अतः–एतस्मात् प्रदर्शितत्रयात्। परम्–अन्यत्। "पर श्रेष्ठारि-

दूराम्भोधरे क्षीबन्तु चेचले" इति मेदिनी । मन्यम्–मन्यतीति मन्मम्–माधुर्यम् "मन्मगेयजन्यास्त्र" ५।१।७। इत्यनेन कर्तरि च प्रत्ययः । "माधुर्यं मदिरं मन्मम" इत्यमरकोशः । कुतः–कस्मात् कुत्र च वा ज्ञेयम् । कुत्रोऽपि कुत्रापि वा नास्तीति भावः ।।९८।।

दिवा विशोषात् , यदि वाऽनिशोदयात्, त्रयेऽप्ययं स्याद् व्यतिरेकताश्रय ।
नतोऽन्वयाद्वा व्यतिरेकत स्वत–स्तदाननस्योपमितौ दरिद्रता ।।९९।।

अन्वय —दिवा विशोषात् यदि वा अनिशोदयात् अयम्, त्रये अपि व्यतिरेकताश्रयः, स्यात् ततः, अन्वयात् वा व्यतिरेकतः स्वतः तदाननस्य उपमितौ दरिद्रता ।।९९।।

वृत्तिः—दिवा–दिवसे । विशोषात्–वि–विशिष्टो शोषः प्रकाशः विशोषस्तस्मात्तथा । यदि वा–अथवा । अनिशोदयात्–नास्ति निशाऽन्तरमित्यर्थं सम्यक् अनिशमुद्गमोऽनिशोदयस्तस्मात्तथा "अत्यन्तं त्वविरतं संसक्तं सततानिशे । नित्याऽनवरताजस्रमप्यथाऽनारतानि सन्ततम्" १।१०७। इत्यमिरानचिन्तामणि । अयम्–दिवा विशोषः अनिशोदयश्च । त्रये–मुखचन्द्रसरोरुहेष्वित्यर्थः । व्यतिरेकताश्रयः–व्यतिरेकस्य भेदस्य आश्रयः कारणम् व्यतिरेकाश्रयः । स्यात्–भवेत् । कमलस्य दिवाविशोषेऽपि रात्रौ तदभावः, चन्द्रस्य रात्रौ विशोषेऽपि दिवा कृष्णपक्षे शुक्लपक्षे चापि रात्रौ अपि सर्वदा प्रकाशाभावेन च कमलापेक्षया चन्द्रापेक्षया चापि भगवत् शान्तिनाथस्य वदने व्यतिरेकोऽसंशयं वर्तते एवेतिभावः । ततः–तस्माद्धेतोः । अन्वयात्–तत्सदृशं तथास्त्वमित्यन्वयात् । वा–अथवा । व्यतिरेकतः–तदभावे तदभाव इति व्यतिरेकात् । स्वतः–स्वयमेव मुख्यं तथास्यात्तथा । तदाननस्य–तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य आननम् वदनम् तदाननम् तस्य तथा । उपमितौ–सादृश्ये । दरिद्रता–दारिद्र्यम् । कस्यचित् विशेष । तन्मुखे भगवन्मुखेऽस्मान्नतामनुपमितुमर्हं भवत इति भावः ।।९५।।

अयुक्तमुक्तं यदि वा तुरातुरा–शयाऽऽशया पूर्वविपश्चितामत ।
समुद्रसारस्य धियाऽत्र येन सा तदाननस्योपमितौ दरिद्रता ।।१००।।

अन्वयः—यदि वा येन पूर्वविपश्चिता तुरातुराशयाऽऽशया, धिया अत्र, समुद्रसारस्य तदाननस्य, उपमितौ सा दरिद्रता, (अस्तीति) आशयः, तकम् (तत्), अयुक्तम् ।। ।।

वृत्तिः—यदि वा–पक्षान्तरे । येन–बुद्धिविपश्चीमूलेन । पूर्वविपश्चिता–प्राचीनमनीषिणा । तुरातुराशयाऽऽशया–तुरेण संभ्रमेण वेगेनेति यावत् आतुरो व्यग्रस्तुरातुरः स चासावाशयः अभिप्रायस्तस्य आशा अभिलाषस्तया तथा । धिया–बुद्ध्या । अत्र–लोकेऽस्मिन् । समुद्रसारस्य–मुदो हर्षस्य रस आस्वादो मुद्रसस्तस्य सारः भागेमुद्रसारस्तेन सह वर्तते इति समुद्रसारं तस्य तथा, तथा

मुद्राया सङ्कोचस्य सारो गमन मुद्रासारस्तेन सह वर्तते तस्य तथा, यद्वा समुद्रस्य रत्नाकरस्य सारो धन तस्य तद्रूपस्येति तदर्थ । तदाननस्य–तस्य श्रीशान्तिनाथस्य आनन वदन तदानन तस्य तथा। उपमितौ–सादृश्ये, उपमाने वा । मा–पूर्वकथिता, प्रसिद्धा । दरिद्रता–दारिद्र्यम्, अस्तीतिशेषः । आमतः–दोषत, (यत्) उक्तम्–कथितम् । (तत्) अयुक्तम्–अनुचितम्, वक्ष्यमाणप्रकारेण तत्-साधनादिति भाव । "पूर्वविपश्चितामता" इति यथामुद्रितपाठे तु 'यदि वा येन पूर्वविपश्चिता तुरा-तुराशयाऽऽश्रयाधिया अत्र समुद्रसारस्य तदाननस्य उपमितौ सा दरिद्रता मता (इति) अयुक्तम् उक्तम्' इत्येवमन्वेयम्, पूर्वोक्तरीतिप्रकारेण व्याख्येयञ्च ॥१००॥

दृशः प्रकाशात् सरसस्वभावतः, प्रपन्नसत्सौरभतस्त्रयी सदृक् ।
ततो न काचिद्विदुषां प्रभाजुषा, तदाननस्योपमितौ दरिद्रता ॥१०१॥

अन्वयः—दृशः, प्रकाशात्, सरसस्वभावतः, (च) प्रपन्नसत्सौरभतः, त्रयी, सदृक्, ततः, प्रभाजुषाम्, विदुषाम्, तदाननस्य, उपमितौ, काचित्, दरिद्रता, न, ॥१०१॥

वृत्तिः—मुखचन्द्रपद्मानां पारस्परिक सादृश्यमेव न तु नतु वैसदृश्यमिति बोधयितुमाह दृश इति । दृशः–मुखे दृष्टे सम्यक्त्वस्य, चन्द्रे दृष्टे नेत्रस्य । प्रकाशात्–विकासात् । (कमले दृष्टे च) दृशः नेत्रस्य, प्रकाशात् स्वरूपप्रकटनात्, दृक्प्रकाशस्य त्रितयेऽपि सत्त्वात् । सरसस्वभावतः–रसै शृङ्गारादिभिर्नवभिः सहित सरस स चासौ स्वभाव शील सरसस्वभावस्तस्मात् तथा चन्द्रपक्षे च रसेन जलेन सहितः सरस सचासौ स्वभाव प्रकृति सरसस्वभावस्तस्मात्तथा। "रसो गन्धरसे जले । शृङ्गारादौ विषे वीर्य्ये तिक्तादौ द्रवरागयोः" इति मेदिनी । कमलपक्षे च सरसस्वभावत सरसस्तडा-गस्य इतिच्छेदः, स्वभावात्–स्व आत्मीयश्चासौ भाव स्वभावस्तस्मात्तथा, "निजः पुनः । आत्मीय स्व स्वभावश्च" ३।२२६॥ इत्यभिधानचिन्तामणि कमलपक्षे सरस इति पदस्य सविसर्गत्वेऽपि "सविसर्गाविसर्गयो" इत्यभियुक्तोक्त्या क्षतिकरत्वाभाव, एवञ्च मुखचन्द्रकमलेषु त्रिष्वपि सरसस्वभा-वस्य धर्मस्य सादृश्यजनकस्य सत्त्वात् । (च–पुन) प्रपन्नसत्सौरभतः–कमलमुखपक्षे प्रपन्न समधिगत सत् समीचीन सौरभ सौगन्ध्य येन तत् प्रपन्नसत्सौरभम् तस्मात्तथा, चन्द्रपक्षे च अमावास्याया सूर्य्यस्य कान्तिश्चन्द्रेण प्रपन्ना इति सूरस्य इय सौरी सौरी चासौ भा प्रभा सौरभा कर्मधारयसमासोत्तर "पुँवत्कर्मधारये" ३।२।५७॥ इत्यनेन पुँवद्भाव प्रपन्ना सती सौरभा येन स प्रपन्नसत्सौरभस्तस्तस्मात्तथा भावप्रधानोऽय निर्देश । त्रयी मुखचन्द्रकमलैतत्त्रयी । सदृक्–समाना दृश्यते इति सदृक् । ततः–तस्मा-द्धेतो । प्रभाजुषाम्–प्रभां प्रतिभां जुषन्ते सेवन्त इति प्रभाजुषस्तेषान्तथा । विदुषाम्–मेधाविनाम् । तदाननस्य–तस्य भगवत शान्तिनाथस्य आननं वदनन्तदाननम् तस्य तथा । उपमितौ–सादृश्ये । काचित्–कापि । दरिद्रता–दारिद्र्यम् । न–नहि । वर्तते इतिशेष ॥१०१॥

स्ववालभारस्य तदुत्तमाङ्गजै-र्विधित्सतः साम्यमसम्यगाशयात् ।
पराङ्मुखत्वाद् धवलीभवन्मुख-श्रियां चमर्यां दिशति त्रपावशात् ॥१०२॥

अन्वयः—चमरी तदुत्तमाङ्गजैः, साम्यम्, विधित्सतः, स्वबालभारस्य असम्यगाशयात्, त्रपावशात् पराङ्मुखत्वात् धवलीभवन्मुखश्रियाम् आदिशति ॥१०२॥

वृत्ति—चमरी—चमतीति चमरी, मृगीविशेषः । मृगभेदा-रुरुन्यङ्कु-रङ्कुगोकर्ण-शम्बराः । चमूरुचीनचमराः समूरै-ण-रुरंगैहिणाः । ४।१६ ॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । तदुत्तमाङ्गजैः—उत्तमङ्गत्वात् तस्य उत्तमाङ्गम् शिरः, मस्तकमिति यावत् तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य उत्तमाङ्गम् तदु-त्तमाङ्गं तस्माज्जातानि तदुत्तमाङ्गजानि शान्तिनाथकेशास्तैस्तथा । साम्यम्—तुल्यताम् । विधित्सतः—कर्तुमिच्छतः । स्वबालभारस्य—स्वकीयकेशसमूहस्य । असम्यगाशयात्—न सम्यक् समीचीनोऽस-म्यक् तादृशश्चासावाशयोऽभिप्रायोऽसम्यगाशयस्तस्मात्तथा । "सत्ये सम्यक् समीचीनमृतं तथ्यं यथा-तथम् । यथास्थितञ्च सद्भूते" ६।१७८। इत्यभिधानचिन्तामणिः । त्रपावशात्—लज्जापराधीनत्वात् । पराङ्मुखत्वात्—विमुखत्वात् । धवलीभवन्मुखश्रियम्—धवलं विशदम् अधवलं धवलं सम्पद्यमानं धवलीभवत् तत् तन्मुखं धवलीभवन्मुखम् तस्य श्रियः शोभाम् धवलीभूतमुखश्रियं तान्तथा । आदि-शति—आज्ञापयति आदिशतीति धातूनामनेकार्थत्वात् । स्वबालभारस्य तदुत्तमाङ्गजैः साम्यवि-धानासामर्थ्यतोऽपराधलेशेनेव पराङ्मुखीभूय स्वीयमालिन्यमाचष्टेतीति भावः ॥१०२॥

स्वबालभारस्य तदुत्तमाङ्गजैः, समं परिक्रीडयतोऽशुभं क्रुधः ।
प्रशान्तिकृन्नागरतः स्वसाक्षिकं दधौ स राज्यं रुचिरं चिरं नये ॥१०३॥

अन्वयः—स्वसाक्षिकं अशुभः, स्वबालभारस्य, तदुत्तमाङ्गजैः समम् परिक्रीडयतः क्रुधः, नागरतः, प्रशान्तिकृत्, सः, नये, चिरम्, रुचिरम् राज्यम् दधौ ॥१०३॥

वृत्ति—स्वसाक्षिकम्—स्वः साक्षी द्रष्टा यस्मिन् कीडारूपके कर्मणि तत्स्वसाक्षिकम् तथा-स्यात्तथा । अशुभः—शुभ्यते इति शुभ् भावे क्विप् शुभिर्वा न विद्यते शुभ् यत्र सः, अशुभ् तस्य तथा, शुभाभाव-जनकस्येत्यर्थः, क्रोधविशेषस्य वेगम् । स्वबालभारस्य—स्वकीयकेशसमुदायस्य । तदुत्तमाङ्गजैः—यस्मिन् पुरे रूपमाः सत्पुरुषाः प्रतिष्ठिता इति यावत् तदुत्तमाः, तेषाम् उत्तमाङ्गात् जाताः उत्तमाङ्गजाः पुरुषाः तदुत्त-माङ्गजास्तैस्तथा । समम्—सह । परिक्रीडयतः—परि-सर्वतो भावेन राजपुत्रत्वाभिमानं विहाय नानाविधक्रीडामाचरतः । यत इति शेषः । क्रीडाभ्यासलालसायाः—क्रुधः—कोपस्य । नागरतः—नागर-

पक्षीभूय । "न्याश्रये तसु" (७।२।८।१) इति सूत्रेण 'देवा अर्जुनतोऽभवन्" इतिवत् तसुप्रत्यय. । स्थित इति शेष । **प्रशान्तिकृत्**–प्रशान्ति करोतीति प्रशान्तिकृत् । **स:**–भगवान् शान्तिनाथः । **नयैः**–नीतिभि, न्यायपुरस्सरमिति यावत । **चिरम्**–दीर्घकाल यावत् । "चिराय चिररात्राय चिरस्य च चिराच्चिरम् । चिरेण दीर्घकालेऽर्थे" ६।१६८। इत्यभिधानचिन्तामणि । **रुचिरम्**–सुन्दरम् । रमणीयमिति यावत् । "चारुहारि रुचिर मनोहर साधुरम्यमनोज्ञानि पेशल हृद्यसुन्दरे ।" ६।८०॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । **राज्यम्**–कर्मराज्यम् सौराज्यमिति यावत् । **दधौ**–अधात् ॥१०३॥

उपादिशन्नीतिभर स्फुट भटैः, सम चमर्य्येव तुलाभिलाषिणः ।
नृपे प्रशान्ते पितरि स्वय जिन-श्चकार राज्यं कतिचित् समाः क्रमात् ॥१०४

अन्वयः—भटैः, समम्, तुलाभिलाषिणः, स्फुटम्, नीतिभरम्, उपादिशन्, एव, नृपे, पितरि, प्रशान्ते, चमरी, जिन', स्वयम्, क्रमात्, कतिचित्, समाः, राज्यम्, चकार ॥१०४॥

वृत्तिः—भटैः–वीरै । "भट स्यात्पुसि वीरे च विशेषे पामरस्य च' इति मेदिनी । **समम्**–साकम् । "साक सत्रा सम सार्द्धममा सह" ६।१६३॥ इत्यभिधानचिन्तामणि' । **तुलाभिलाषिणः**–तुलाम्–सादृश्यमभिलषिति-तच्छीलमस्त्यस्येति तुलाभिलाषी तस्य तथा । "अजाते' शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन ताच्छील्ये णिन् प्रत्यय' । **स्फुटम्**–व्यक्त यथास्यात्तथा । **नीतिभरम्**–नयसमुदयम् । न्यायातिशयमिति यावत् । **उपादिशन्**–उपआङ्पूर्वकादिश्धातो शतृप्रत्यये साधु, प्रतिपादयन् । **एव**–अवधारणार्थकमव्ययम् । **नृपे**–राजनि । **पितरि**–जनके श्रीविश्वसेने । **प्रशान्ते**–प्रकर्षेण शान्तिमापन्ने । **चमरी**–चमरा' सन्त्यस्येति चमरी, नृप इति यावद् । **जिनः**–जयति रागद्वेषमोहानिति जिनोऽर्हन् भगवान् श्रीमान् शान्तिनाथ । **स्वयम्**–आत्मना । "स्वयमात्मना" इत्यमरः । **क्रमात्**–क्रमश । **कतिचित्**–कियन्ती । **समाः**–शरद, वर्षाणीति यावद् । "स सपर्यनूद्भ्यो वर्ष हायनोऽब्द समा शरत्" २।७३॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । **राज्यम्**–राजकर्म । **चकार**–कृतवान् ॥१०४॥

अथाप्रयत्नोदितचक्ररत्नभृ–न्नृपाधिरोहेऽत्र हयश्चलन्निति ।
अनागसे शंसति बालचापलं, पर पराकृत्य दिशां जयी भव ॥१०५॥

अन्वयः—अथ, अप्रयत्नोदितचक्ररत्नभृन्नृपाधिरोह, हय', चलन्, परम्, बालचापलम्, पराकृत्य, अत्र दिशाम्, जयी, भव, इति, अनागसे, शसति ॥१०५॥

वृत्तिः—अथ–राज्यप्राप्तिसमनन्तरम् । **अप्रयत्नोदितचक्ररत्नभृन्नृपाधिरोहः**–अधिरुह्यते, आरुह्यते इत्यधिरोह, अप्रयत्नेन प्रयासाभावेन उदितम् सम्प्राप्तम् अप्रयत्नोदितम् तच्च तच्चक्ररत्न चक्र-

रूपं रत्नम् अभ्रवल्लीरिवचामररत्नम् तद् बिभर्ति धारयतीति अभ्रवल्लीरिवचामररत्नभृत स चासौ नृपो राजा अभ्रवल्लीरिवचामररत्नभृन्नृपस्तस्य अपिरोहत्वसिर्भिस्तथा, सतीतिशेषः । हयः-अश्वः । पदम्-गगनम् । परम्-केवलम् । परः श्रेष्ठारिदूरान्योत्तरे क्लीबन्तु केवले इति मेदिनी । बालचापलम्-बालस्य कुमारस्य सहजम् तस्य तस्यभावं चापल्यं बालचापलम् "मयूरव्यंसकादयश्च" २।१।७२।। इत्यनेन समासः शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वात् पूर्वसमासीयोत्तरपदलोपश्च । पराकृत्य-दूरीकृत्य । अत्र-अस्मिँल्लोके । दिशाम्-आशानाम् । जयी-विजयी । भव-आवस्व । इति-इत्येवंप्रकारेण । अनाप्तये-अप्राप्तये । नीतिप्रवर्तनायेति यावत् । शंसति-कथयति ॥१०५॥

भयोऽचला नाम चलाचला इमा, भ्रमान्न ता स्थैर्यभृत कश्चिन्मता ।
इतीव वाह क्रिमिवाह भूभृते, पुन पुन पुच्छविलोलनच्छलात् ॥१०६॥

अन्वयः—नाम, इमाः, श्रियः अचलाः, चलाचलाः, ताः भ्रमात्, (अपि) कश्चित्, स्थैर्यभृत, न, मताः, इतीव, वाहः, पुनः पुनः, पुच्छविलोलनच्छलात्, भूभृते, आह, किम् ॥१०६॥

वृत्तिः—नाम-सम्भावनायाम् । इमाः-प्रत्यक्षं दृश्यमाना इव । सन्निकृष्टतया दृश्यमाना वा । "इदमस्तु सन्निकृष्टे समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्" इत्याद्यभियुक्तोक्त्या इदम्-शब्दस्य सन्निकृष्टार्थकत्वात् । श्रियः-सम्पदः सम्पत्तयो वा । "शोभासम्पत्तिपद्मासु लक्ष्मीः श्रीरिव कथ्यते" इति वाचाः । अचलाः-नास्ति चलनमासामिति अचलाः स्थाप्याः । अत एवेति शेषः । चलाचलाः-चलाः, चञ्चला इति यावत् । "स्त्री चारौ चलिता चपूः । चला समिन्धिनी चामा वर्णिनी मलिकाऽचला" ॥११८॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । ताः-श्रियः । भ्रमात्-भ्रान्तेः । भ्रान्तिप्रसादादपीति भावः । कश्चित्-कुत्रापि । कस्मिँश्चिद् स्थलेऽपीति यावत् । स्थैर्यभृतः-स्थैर्यं स्थिरतां बिभ्रति धारयन्तीति स्थैर्यभृतः । स्थिरत्वं गताऽवस्थास्त्वासामिति यावत् । न-नहि । मताः-अभिप्रायिताः । विज्ञैरितिशेषः । इतीव-इत्येवं प्रकारेणैव । वाहः-अश्वः । "घोटकस्तुरगस्ताक्ष्यस्तुरङ्गोऽश्वतुरङ्गमाः । गन्धर्वोऽर्वा सप्तिर्वीती वाहो वाजी हयो हरिः" ॥१२४०॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । पुनःपुनः-मुहुर्मुहुः, वारंवारम्, अनेकवारमिति यावत् । पुच्छविलोलनच्छलात्-पचते चंसारीसुस्सारयतीति पुच्छम् लाङ्गुलमित्यर्थः, लाङ्गूलमितियावत् तस्य विलोलनम् विलोलनं चञ्चलीकरणम् पुच्छविलोलनम् तदेव छलम् वा व्याजः, व्याजेन इति यावत् पुच्छविलोलनच्छलम् तस्मात्तथा "कपटं कैतवं दम्भः कूटं छद्मापधिश्छलम् । व्याजोऽपदेशो मिषं लक्ष्यं निभं व्याजः" ३१४०॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । इव-यथा । भूभृते-भुवं पृथिवीं बिभर्ति धारयति पालयतीति वा भूभृत् राजा तस्मै तथा । राजचक्रवर्तिने भगवते श्रीमच्छान्तिनाथायेति यावत् । आह-कथयति, ब्रवीतीति यावत् । किम्-वितर्केऽव्ययम् । "किं कुत्सायां वितर्के च निषेधप्रश्नयोरपि" इति मेदिनी ॥१०६॥

महीभृतस्तस्य च मन्मथश्रिया, विभूपितस्य स्वपुराद् विनिर्गमे ।
मृगेक्षणानां स्वगवाक्षपक्षतः, कटाक्षलक्षाः प्रकटीवभूविरे ॥१०७॥

अन्वयः—च, मन्मथश्रिया, विभूपितस्य, तस्य, महीभृतः, स्वपुरात्, विनिर्गमे, मृगेक्षणानाम्, स्वगवाक्षपक्षतः, कटाक्षलक्षाः, प्रकटीवभूविरे ॥१०७॥

वृत्तिः—च–पादपूरणे। अवधारणार्थकत्वस्वीकारे च प्रकटीवभूविरे इत्यस्याग्रे च इत्यन्वेयम्। "चान्वाचये समाहारेऽप्यन्योन्यार्थे समुच्चये। पक्षान्तरे तथा पादपूरणेऽप्यवधारणे" इति मेदिनी। मन्मथश्रिया–मननं मत् शास्त्राद्यभ्यासजन्यं ज्ञानम् तत् मथ्नाति विलोडयति विनाशयतीति यावत् मन्मथो मदनः, काम इतियावत्, तस्य श्रीः शोभा मन्मथश्रीस्तया तथा। "मदनो जरामीरुरनङ्गमन्मथौ, कमनः कलाकेलिरनन्यजोऽङ्गजः। मधुदीपमारौमधुसारथिः स्मरो, विषमायुधो दर्पककामहृच्छया" २।१४१॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। विभूपितस्य–समलङ्कृतस्य, शुशोभितस्येति यावत्। तस्य–प्रस्तुतस्य महामहिमशालिनो भगवतः। महीभृतः–महीं पृथिवीं बिभर्ति धारयतीति महीभृत् तस्य तथा, राज्ञः श्रीमतः शान्तिनाथस्येति यावत्। स्वपुरात्–स्वस्य आत्मनः पुरम्–नगरम् राजधानी हस्तिनापुरमितियावत् स्वपुरम् तस्मात्तथा। विनिर्गमे–विनिर्गमनं बहिर्निःसरणमिति विनिर्गमस्तस्मिँस्तथा मृगेक्षणानाम्–मृगस्य हरिणस्य ईक्षणे नयने मृगेक्षणे, मृगेक्षणे इव ईक्षणे यासान्ता मृगेक्षणास्तासान्तथा। "उष्ट्रमुखादय" ३।१।२३॥ इत्यनेन समासः, एकस्य ईक्षणपदस्य लोपश्च। स्वगवाक्षपक्षतः–गवां किरणानामक्षीव गवाक्षः "अक्ष्णोऽप्राण्यङ्गे"७।३।८५॥ इत्यट्समासान्तः "गोर्नाम्न्यवोऽक्षे" १।२।२८॥ इत्यनेन अवादेशः, स्वस्य–आत्मनः स्वः–स्वीयो वा गवाक्षः स्वगवाक्षः, तस्य पक्षः पार्श्वः स्वगवाक्षपक्षस्तस्मात्तथा। "स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने" इत्यमरनानार्थः। "पक्षो मासार्द्धके पार्श्विग्रहे साध्यविरोधयोः। केशादेः परतो वृन्दे, वले सखिसहाययोः चुल्लीरन्ध्रे पतत्रेच, वाजे कुञ्जरपार्श्वयोः" इति मेदिनी। "वातायनो गवाक्षश्च जालके" ४।७।८॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। कटाक्षलक्षाः–कटस्य कपोलस्याऽक्षि कटाक्षः "सकटाभ्याम्" ७।३।८६॥ इत्यत्समासान्तः तस्य लक्षाः–लक्षसङ्ख्या कटाक्षलक्षाः। "अथार्धवीक्षणम्। अपाङ्गदर्शनम् काक्षः कटाक्षोऽक्षिविकूणितम्" ३।२४२॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। प्रकटीवभूविरे–प्रकाशीभूताः ॥१०७॥

दृशाऽनिमेषेण पदास्पृशा पदा, निजस्य चित्तस्य च तं प्रतीच्छया।
विलासिनीनां हृदये रतिः स्वतः, स्फुटाबभूवाद्भुतरूपसम्पदा ॥१०८॥

अन्वयः—अनिमेषेण, दृशा, पदास्पृशा, पदा, च निजस्य, चित्तस्य; तम्, प्रति; इच्छया, विलासिनीनाम्, हृदये, अद्भुतरूपसम्पदा, स्वतः रतिः, स्फुटीबभूव ॥१०८॥

वृत्तिः—अनिमेषम्–निमेषो निमीलनम् न निमेषोऽनिमेषः, निमेषाभाव इत्यर्थस्तेन तथा । "निमेषस्तु निमीलनम्" १।७४॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । दृशा–पश्यति दृश्यते वाऽनयेति दृश् लोचनं नयनमिति यावत् तया तथा । "चक्षुरक्षीक्षणं नेत्रं नयनं दृष्टिरम्बकम् । लोचनं दर्शनं दृक् च" ३।२३९॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । पदास्पृशा–पदं स्थानं न स्पृशतीति पदास्पृक् तेन तथा । यद्वा–चरणेन । 'स्थानं तु पदमास्पदम्' ४।५५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । "पदङ्घ्रिश्चरणोऽस्त्रियाम्" इत्यमरकोषः । च–पुनः । निजस्य–आत्मीयस्य "निजं पुनः आत्मीयं स्वं स्वकीयम्" ३।१२५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । चित्तस्य–चेतसः, हृदयस्य अन्तःकरणस्येति यावत् । "अन्तःकरणं मानसं मनः । हृच्चेतो हृदयं चित्तं स्वान्तं गूढपथोच्चकम्" ६।५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । तम्–प्रसिद्धं भगवन्तं श्रीमच्छान्तिनाथम् । प्रति–अभिमुखम् । इच्छया–अभिलाषेण । विलासवतीनाम्–विलासो विभ्रमोऽस्त्यासामिति विलासिन्यस्तासामथवा "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६॥ इत्यनेन मत्वर्थे इनप्रत्ययः यद्वा विकत्थन्ते विभ्रमन्त्या शोभन्ते तच्छीलमासामिति विलासिन्यस्तासामथवा "जनाते शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन ताच्छील्ये णिनप्रत्ययः । विलासवतीनां रमणीनामिति यावत् । हृदये–मानसे चेतसीति यावत् । अनुरूपसम्पदा–अनुरूपमानुरूप्यं समनुरूपं तद्रूपं सौन्दर्यमनुरूपस्य तस्येव सम्पत् संपत्तिरनुरूपसम्पत् तया तथा । करणेन । स्वतः–स्वयमेव आत्मनैवेति यावत् । रतिः–रागः अनुरागः इति यावत् । "रतिः स्त्री स्मरदारेषु रागे सुरतगुह्ययोः" इति मेदिनी । स्फुटीबभूव–अस्फुटा स्फुटा बभूव सम्पन्ना स्फुटीबभूव । अभूततद्भावेऽर्थे च्विप्रत्ययः ॥१०८॥

पुरस्सरागा इव तत्पुरस्सरा रमा समा दिग्वलयात् समागमन् ।
द्विधा नृपे तत्र जगत्त्रयासुवां मनोरमाङ्गे विषमायुधाश्रये ॥१०९॥

अन्वयः—जगत्त्रयीसुवाम् रमाः इव सरागाः समाः तत्पुरस्सराः दिग्वलयात्, पुरः, समागमन् विषमायुधाश्रये मनोरमाङ्गे तत्र, नृपे, द्विधा, (तासां रतिः स्फुटीबभूवेति पूर्वश्लोकेन सम्बन्धः) ॥१ १॥

वृत्तिः—जगत्त्रयीसुवाम्–त्रयोऽवयवा अस्या इति त्रयी जगतां भुवनानां त्रयी जगत्त्रयी, तस्या भवन्त्युत्पद्यन्ते इति जगत्त्रयीभुवस्तेषामथवा भुवनत्रयवासवसतूनामित्यर्थः । "लोकोऽयं विष्टपं विश्वं भुवनं जगती जगत्" ५।१॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । रमाः–श्रियः । "लक्ष्मीः पद्मा रमा या मा सा श्रीः कमलेन्दिरा" २।१४०॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । इव–यथा । सरागाः–रागेण अनुरागेण सहिताः सरागाः । "रागोऽनुरागे क्लेशादौ मात्सर्ये लोहितादिषु" इति शाश्वतः । समाः–सदृशाः,

समस्ता इति यावत् । तत्पुरस्सराः–पुरोऽग्रे सरन्तीति पुरस्सरा, अग्रगामिनी, सा (ता) पुरस्सरा यासान्तान्तत्पुरस्सरा । भुवनत्रयजातवस्तुलक्ष्मीप्रमुखा इति यावत् । पुरः–अग्रे पुरत इति यावत् "पुर पुरस्तात् पुरतोऽग्रत" ६।१६८॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । राज्ञ इति शेप । समागमन्–समागन्छन्, समागता इतियावत । विपमायुधाश्रये–विपम पञ्चात्मकमायुधमस्त्रविशेपो यस्य स विषमायुधः काम तस्य आश्रय ललनाचित्ते तदुत्पादकतया जनक विपमायुधाश्रयस्तस्मिँस्तथा । मनोरमाङ्गे–मनोरम मनोहर रमणीयमितियावत अङ्ग शरीरन्तदवयवविशेपो वा यस्य स मनोरमाङ्गस्तस्मिँस्तथा । अङ्ग गात्र प्रतीकोपाययो पुम्भूम्नि नीवृत्ति" इति मेदिनी । तत्र–तस्मिन प्रसिद्धे भगवति शान्तिनाथ इतियावत् । नृपे–राजनि । द्विधा–द्वाभ्यां प्रकाराभ्याम । तासां विलासिनीनां रति–अनुराग प्रकटी वभूवेतिपूर्वश्लोकाद् सम्बन्धः ॥१०९॥

अनङ्गभावादनिमेपदर्शना–दयं कलाकेलिमयाशयं भजन् ।
द्विधाऽप्यतस्तत्समये रसाश्रये, नतभ्रुवां मन्मथविभ्रमोऽभवत् ॥११०॥

अन्वयः—कलाकेलिमयाशयम्, भजन्, अयम्, रसाश्रये, तत्समये, अनङ्गभावात्, अनिमेपदर्शनात्, द्विधा, अपि, नतभ्रुवाम्, मन्मथविभ्रम, अभवत् ॥११०॥

वृत्तिः—कलाकेलिमयाशयम्–कलानां चतुपष्टिकलानां केलि कलाकेलि सा प्रचुराऽस्मिन्निति कलाकेलिमय प्राचुर्य्यार्थो मयट् "अन्नमयो यज्ञः" इत्यादिवत्, कलाकेलिमयश्चासावाशयोऽभिप्राय कलाकेलिमयाशयस्तन्तथा । "आशय स्यादभिप्राये पनसाधारयोरपि" इति मेदिनी । भजन्–सेवमान । आश्रयन्नितियावत् । अयम्–राजचक्रचक्रवर्ती वैश्वसेनिर्भगवान् शान्तिनाथ । रसाश्रये–रसस्यानुरागस्य समुद्दीपकतया आश्रय आधारो रसाश्रयस्तस्मिँस्तथा । तत्समये–स प्रसिद्धश्चासौ समय कालो वसन्तादिस्तत्समयस्तस्मिँस्तथा । रतिसमुत्पादकवसन्तादिकाले इत्यर्थ । अनङ्गभावात्–न अङ्ग शरीर (शिवेन भस्मीकृतत्वात्) यस्य सोऽनङ्ग कामस्तस्य भावो भावना अनङ्गभावस्तस्मात्तथा कामदेवसमशोभाकत्वेन हेतुना कामभावनात इत्यर्थ । अनिमेपदर्शनात्–न निमेपो निमीलन यस्मिन कर्मणि तदनिमेपम् अनिमेपञ्च तद्दर्शनमनिमेपदर्शनन्तस्मात्तथा । द्विधा–द्विप्रकार । अपि–खलु । नतभ्रुवाम्–नते नम्रे भ्रुवौ नेत्रोपरिविराजमानरोमपद्धती यासान्ता नतभ्रुवस्तासान्तथा, विलासनीनां रमणीनामिति यावत् । "भ्रूरूर्ध्वे रोमपद्धति" ३।२४३॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । मन्मथविभ्रमः–मन्मथस्य मदनस्य विभ्रम–विशिष्टो भ्रम, विलासश्च यस्माद् यस्मिन् वा स मन्मथविभ्रम । अभूत्–अभवत् । अय जिनो विलासिनीनां मन्मथभ्रमजनकस्तत्सम्बन्धिहावभावादिनानाविधविलासजनकश्चाभूदिति भावः ॥११०॥

निमीलनभ्रंशजुषा दृशा भृशं, सुरीगणे पश्यति सङ्गताङ्गना ।
पृथक् समालक्ष्यत तत्क्षणे चले कटाक्षमोक्षैरतिशोणिताञ्चले ॥१११॥

अन्वयः—सुरीगणे, निमीलनभ्रंशजुषा, दृशा, भृशम्, (यम्,) पश्यति, सङ्गता, अङ्गना तत्क्षणे, अतिशोणिताञ्चलैः, चलैः, कटाक्षमोक्षैः पृथक् समालक्ष्यत ॥१११॥

वृत्ति —सुरीगणे—सुरीणां देवरमणीनां गणः समुदायः सुरीगणस्तस्मिंस्तथा । 'वृन्दं गणकः [illegible] गणः पेटकं वृन्दं चक्रवालकं समुदायः पुञ्जोत्करौ संहतिः' । [illegible] इति (अमि चि) । निमीलनभ्रंशजुषा—निमीलनस्य निमेषस्य भ्रंशो ध्वंसो निमीलनभ्रंशस्तं जुषति सेवते इति निमीलनभ्रंशजुट् तया तथा, निर्निमेषया निमेषरहितयेति यावत् । "निमेषस्तु निमीलनम्" [illegible] इत्यभिधानचिन्तामणिः । दृशा—पश्यति दृश्यते वाऽनयेति दृक् दृष्टिर्लोचनमिति यावत् तया तथा । "चक्षुरक्षीक्षणं नेत्रं नयनं दृष्टिरम्बकम् । लोचनं दर्शनं दृक् च" [illegible] इत्यभिधानचिन्तामणिः । भृशम्—अतिशयं यथास्यात्तथा । यम्—[illegible] पश्यति—सादरमवलोकयति । [illegible] । सङ्गता—[illegible] । अङ्गना—[illegible] "[illegible]" [illegible] इत्यनेन [illegible] न मत्वप् । "विशेषास्तु कान्ता भीरुर्नितम्बिनी । प्रमदा सुन्दरी रामा रमणी ललनाऽङ्गना" [illegible] इत्यभिधानचिन्तामणिः । तत्क्षणे—स चासौ क्षणः सूक्ष्मकालविशेषः तत्क्षणस्तस्मिंस्तथा । अतिशोणिताञ्चलैः—शोणितं रक्तमतिक्रान्तोऽतिशोणितः "[illegible]" [illegible] इत्यनेन समासः, अतिशोणितः [illegible] [illegible] । चलैः—चञ्चलैः । "[illegible] चपलं चञ्चलं चलं पारिप्लवास्थिरे" [illegible] इत्यभिधानचिन्तामणिः । कटाक्षमोक्षैः—[illegible] "[illegible]" [illegible] इत्यनेन [illegible] । पृथक्—भिन्नः । समालक्ष्यत—संलक्ष्यते स्म [illegible] यावत् ॥१११॥

अनन्यसाधारणरूपसम्पदं, निपीय तं यस्त्रिदशीभिरर्जितः ।
मनोऽनुरागः स फलेग्रहीभवन् भुवि स्थितिं धातुरभुर्यदीभरत् ॥११२॥

अन्वयः—त्रिदशीभिः, अनन्यसाधारणरूपसम्पदम्, तम् निपीय यः, अर्जितः, सः, मनोऽनुरागः, फलेग्रहीभवन्, भुवि धातुरभुरि, स्थितिम् अदीभरत् ॥११२॥

वृत्तिः—त्रिदशीभिः—तिस्रो दशा यस्य मनोऽवस्था येषां ते त्रिदशाः देवाः । [illegible] [illegible] इति वा तेषां [illegible] । "देवाः सुपर्वसुर-

निर्जरदेवतर्भुवर्हिर्मुखानिमिषदैवतनाकिलेखा'। वृन्दारकाः सुमनसस्त्रिदशा अमर्त्या'' २।२॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । अनन्यसाधारणरूपसम्पदम्–अन्यस्य परस्य द्वितीयस्येति यावत् साधारण समानमन्यसाधारणम् तन्न भवतीत्यनन्यसाधारणम तच्च तद्रूप सौन्दर्य्यमनन्यसाधारणरूपम् तत् सम्पत् सम्पत्तिर्यस्य सोऽनन्यसाधारणरूपसम्पत् तन्तथा । "रूप स्वभावे सौन्दर्य्ये नामगे पशुशब्दयोः । ग्रन्थावृत्तौ नाटकादावाकारश्लोकयोरपि" इति मेदिनी । तम्–प्रसिद्ध भगवन्त शान्तिनाथमित्यर्थ । निपीय–सादरमवलोक्य । यः–यादृश' मनोऽनुराग' । अर्जितः–उपार्जित, समधिगत इतियावत । सः–अनन्यसाधारणरूपसम्पद शान्तिनाथ सादरमवलोक्य त्रिदशीभि समुपार्जित' । मनोऽनुरागः–मनसश्चित्तस्य अनुरागः स्नेहः सात्त्विकभाव इति यावत् मनोऽनुरागः । फलेग्रहीभवन्–फलानि प्रयोजनानि गृह्णातीति फलेग्रहि "रज फलेमलाद् ग्रह'" ५।१।५८॥ इत्यनेन इ' प्रत्ययः, फलेग्रहिः भवन सम्पद्यमान फलेग्रहीभवन् । अभूततद्भावेऽर्थे च्विप्रत्ययः च्विप्रत्यये परे पूर्वस्वरस्य दीर्घता च । भुवि–पृथिव्याम् मर्त्यलोकस्वर्गादिस्थानमात्रे वा । "भू' स्थानमात्रे कथिता धरण्यामपि योषिति" इति मेदिनी । चातुरधुरि–चतुरस्य दक्षिणस्य निपुणस्येति यावत् भावश्चातुरम् चातुर्य्यमित्यर्थस्तस्य धूश्चातुरधूस्तस्मिँस्तथा । समासान्तविधेरनित्यत्वात्समासान्तस्य अप्रत्ययस्याभावः । स्थितिम्–अवस्थानम् । अदीधरत्–धारयामास ॥११२॥

पुरावतारादिदिने सुराङ्गना, वतेरुरर्हत्परमोत्सवे नवे ।
अमूस्तदभ्यासभरं विवृण्वते–ऽनिमेषभावेऽपि न ताः श्रम गताः ॥११३॥

अन्वयः—*पुरा,–अवतारादिदिने, नवे, अर्हत्परमोत्सवे, सुराङ्गना', वतेरुः, तत्, अनिमेषभावे, अपि, श्रमम्, न, गता., ताः, अमू, अभ्यासभरम्, विवृण्वते ॥११३॥*

वृत्तिः—पुरा–प्राचीनकाले पूर्वस्मिन् समये इतियावत् । अवतारादिदिने–अवतार'–धर्मसस्थापनार्थमवतरणम् भूलोके जन्मग्रहणमिति यावत् आदिर्मुख्यो यस्मिँस्तदवतारादि तच्च तद्दिन दिवसोऽवतारादिदिनन्तस्मिँस्तथा । नवे–नूतने, अभिनवे इतियावत् । अर्हत्परमोत्सवे–परम उत्कृष्टश्चासावुत्सव उद्धवः परमोत्सव "सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्ट पूजायाम्" ३।१।१०७॥ इत्यनेन समासः, अर्हतो जिनेश्वरस्य परमोत्सवोऽर्हत्परमोत्सवस्तस्मिँस्तथेति । सुराङ्गनाः–प्रशस्तान्यङ्गानि गात्राणि सन्त्यासामित्यङ्गना', सुराणां देवानामङ्गना' प्रमदाः सुराङ्गना' । वतेरुः–अवतेरु, अवतीर्णा इति यावत् । "वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो'' इति भागुरिमते अवोपसर्गाद्यावयवीभूतस्याऽकारस्य लोप' । तत्–तस्माद्धेतो । अनिमेषभावे–न निमेषो निमीलन यासान्ता अनिमेषास्तासां भावोऽनिमेषभावस्तस्मिँस्तथा । "निमेषस्तु निमीलनम्" ३।२४२॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । अपि–सम्भावनायामव्ययम् ।

भ्रमम्—परिभ्रमम् आयासमितियावत् । न—नहि । गताः—प्राप्ताः । ताः—प्रसिद्धाः । अमूः—निमग्न-तया अन्यमाप्ता वेलाङ्गनाः । अभ्यासभरम्—अभ्यासस्य भरोऽतिशयोऽभ्यासभरस्तन्तथा । बिभ्रते—धारयन्ति ॥११३॥

वशी जिनोऽपि स्ववशीमवेदयं चलेक्षणत्वादितिधीरिवोर्वशी ।
निनिन्द चित्ते स्वसुरावतारतां निमेषनिःस्वैरधुनाऽपि लोचनैः ॥११४॥

अन्वयः—वशी, अपि अयम् जिनः चलेक्षणत्वात् स्ववशीमवेत् इतिधीः, इव, उर्वशी, निमेषनिःस्वैः लोचनैः अधुना, अपि, चित्ते स्वसुरावतारताम् निनिन्द ॥११४॥

वृत्तिः—वशी—स्वाधीनः, जितेन्द्रियश्च इतियावत् । अपि—सम्भावनायामव्ययम् । "अपि सम्भावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये" इति मेदिनी । अयम्—सन्निकृष्टतया दृश्यमानः । "इदमस्तु सन्निकृष्टे समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्" इत्याद्यभियुक्तोक्तेः । जिनः—जयति रागद्वेषमोहादीनिति जिनोऽर्हन् भगवान् शान्तिनाथ इत्यर्थः । चलेक्षणत्वात्—चले चञ्चले ईक्षणे नयने यस्याः सा चलेक्षणा तस्या भावश्चलेक्षणत्वं तस्मात्तथा । 'त्व-तो गुणः' । ६।३।३५। इत्यनेन पुंवद्भावः । स्ववशीमवेत्—निजाधीनामवेत् । इतिधीः—इति इत्थंप्रकारा धीर्बुद्धिर्यस्याः सा इतिधीः । इव—यथा । उर्वशी—तन्नाम्न्यप्सरोविशेषः । निमेषनिःस्वैः—निमीलनरहितैः । लोचनैः—नयनैः । अधुना—साम्प्रतम् । अपि—खलु । चित्ते—हृदये । स्वसुरावतारताम्—स्वस्य आत्मनः सुरावतारः सुरजन्म स्वसुरावतारस्तस्य भावः स्वसुरावतारता ताम्तथा । निनिन्द—विशेषं निन्दयामासेति यावत् ॥११४॥

अदस्तदाकर्णि फलाढ्यजीवितं द्वयं श्रुतेः साम्प्रतमीक्षितेर्दृशोः ।
विमुक्तितस्तप्यति सत्त्वगिन्द्रियं, निनिन्दुरेवं भुजगाङ्गना निजम् ॥११५॥

अन्वयः—अदः (नः) तदाकर्णि श्रुतेः द्वयम् (च) साम्प्रतम् ईक्षितेः, दृशोः (द्वयम्) फलाढ्यजीवितम्, त्वगिन्द्रियम् विमुक्तितः तप्यति एवम् भुजगाङ्गनाः, निजम्, तत् निनिन्दुः ॥११५॥

वृत्तिः—अदः—एतत्, किञ्चिद्विप्रकृष्टतया दृश्यमानम् । नः—अस्माकम् । तदाकर्णि—तं भगवन्तं श्रीमन्तं शान्तिनाथमाकर्णयति शृणोतीत्येवंशीलम्तथा "व्रताभीक्ष्ण्ये णिनिः" ५।१।१५४। इत्यनेन ताच्छील्ये णिनप्रत्ययः । परिच्छिन्नम् । श्रुतेः—श्रूयते आकर्ण्यतेऽनयेति श्रुतिः श्रवणम् कर्णम् इति यावत् तस्यास्तथा । द्वयम् द्वावयवावस्येति द्वयम् द्वितयम् युगलमिति यावत् । "श्रुतौ श्रवः । कर्णे श्रोत्रं श्रवणञ्च" ३।२।३४। इत्यभिधानचिन्तामणिः । (च—पुनः) साम्प्रतम्—अधुना । "पुरस्सराणां इव

तत्पुरस्सरा रमा' समा दिग्वलयात् समागमन्" इत्येव पूर्वोक्तश्लोकबोधितदिक्कुमारीणां मर्त्यलोके समागमनकाले इति यावत् । ईक्षितैः–अवलोकनैः, भगवतः श्रीमच्छान्तिनाथस्येतिशेषः । दृशोः–पश्यति दृश्यते वाऽनयेति दृक् दृष्टिर्नयनमितियावत् तयोस्तथा । "चक्षुरक्षीक्षण नेत्र नयन दृष्टिरम्बकम् । लोचन दर्शन दृक् च" ३।२३९।। इत्यभिधानचिन्तामणि । (द्वयम्–युगलम्) फलाढ्यजीवितम्–फलेन–श्रवणावलोकनात्मकेन आढ्य भाग्यवत्त्वात्न्वित जीवित जीवन यस्य तत्तथा सफलजीवितमित्यर्थः । (परन्तु–सतोरपि श्रवणावलोकनयो') त्वगिन्द्रियम्–स्पर्शनेन्द्रियम् । वियुक्तितः–सम्भोगाग्रभावजनितवियोगात् । तप्यति–सन्तापमनुभवति । एवम्–अनेन प्रकारेण । भुजगाङ्गनाः–प्रशस्तान्यङ्गानि सन्त्यासामित्यङ्गना भुजगानां नागानामङ्गना भुजगाङ्गना' । निजम्–आत्मीयम् । तत्–वियोगात सन्तप्यमान त्वगिन्द्रियम् । निनिन्दुः–निन्दयामासतु', निर्भत्सयाञ्चकुरिति यावत् ।।११५।।

पुरान्तरस्थायिमृगेक्षणास्तदा, दृशोर्द्वयं नस्तदवीक्षिचापलम् ।
श्रुतिप्रशंसां नु शशंसुराशयात्, शयालुभावेऽपि हितालिशालिनि ।।११६।।

अन्वयः—तदा, पुरान्तरस्थायिमृगेक्षणाः, हितालिशालिनि, नः, तदवीक्षि, दृशोः, द्वयम्, अफलम्, च (इति) आशयात्, हितालिशालिनि, शयालुभावे, अपि श्रुतिप्रशंसाम्, शशंसु, नु ।।११६।।

वृत्तिः—तदा–तस्मिन् समये । पुरान्तरस्थायिमृगेक्षणाः–मृगस्य हरिणस्य ईक्षणे नयने मृगेक्षणे, मृगेक्षणे इव ईक्षणे नयने यासान्ता मृगेक्षणा । "उष्ट्रमुखादय'" इत्यनेन बहुव्रीहिसमास, एकस्येक्षणपदस्य लोपश्च । अन्यत् अपरम् पुरम्–नगरम् पुरान्तरम् पुरान्तरे तिष्ठन्ति तच्छीलमस्त्यासामिति पुरान्तरस्थायिन्य ताश्च ता मृगेक्षणा' पुरान्तरस्थायिमृगेक्षणा । पुरान्तरमित्यत्र मयूरव्यंसकादित्वात् समासोऽवसेयः । नः–अस्माकम् । तदवीक्षि–न तम्–श्रीमन्त शान्तिनाथ वीक्षितु शीलमस्येति तदवीक्षि "अजाते' शीले" ५।१।१५४।। इत्यनेन ताच्छील्ये णिन् प्रत्यय, अश्राद्धभोजीत्यादिवत् प्रक्रियाऽवसेया । श्रीमच्छान्तिनाथानवलोकनशीलमिति यावत् । दृशोः–पश्यति दृश्यते वाऽऽभ्यामिति दृशौ नयने तयोस्तथा । "चक्षुरक्षीक्षण नेत्र नयन दृष्टिरम्बकम् । लोचन दर्शन दृक् च' ३।२३९।। इत्यभिधानचिन्तामणि । द्वयम्–द्वाववयवावस्येति द्वयम्–द्वितयम् । अफलम्–न फल लाभः प्रयोजन वा यतस्तदफलम् "फल जातिफले शस्ये हेतूत्थे व्युष्टिलाभयो'" इति मेदिनी । च–पादपूरणे । "चान्वाचये समाहारेऽप्यन्योन्यार्थ समुच्चये । पक्षान्तरे तथा पादपूरणेऽप्यवधारणे" इति मेदिनी । (इति) आशयात्–अभिप्रायात् । "आशय स्यादभिप्राये पनसाधारयोरपि" इति मेदिनी । हितालिशालिनि–हिता हितकारिकाश्च ता आलयः सख्यो हितालयस्तेन शालते शोभते तच्छीलो हितालिशाली तस्मिँस्तथा । शयालुभावे–शयालोर्निद्रालोर्भावश्चेष्टा शयालुभावस्तस्मिँस्तथा । "भाव' सत्तास्वभावाभिप्राय-

चेतस्यवसरप्रसत्तु' इति मेदिनी । मति–सम्माननायाम् । भृतिप्रशंसाम्–भृत्ये आत्मानमिति भृती कर्मौ तयोः प्रशंसा भृतिप्रशंसा ताम्तथा । सम्भुः–समानाम् । नु–वितर्के ॥११६॥

निशम्य देवं वनपावनोद्यतं प्रमोदते द्वेषफलस्पृशा दृशा ।
इति स्म चक्षुःश्रवसां प्रियाऽनले, स्मरस्वरूपे हृदयेऽधिदीपिते ॥११७॥

अन्वयः—हृदये स्मरस्वरूपे अनले, अधिदीपिते (सति) चक्षुःश्रवसाम्, प्रिया देवम्, वनपावनोद्यतम्, निशम्य, द्वेषफलस्पृशा, दृशा, प्रमोदते स्म इति ॥११७॥

वृत्तिः—हृदये–अन्तःकरणे चित्ते इति यावत् । "अन्तःकरणं मानसं मनः । हृत्स्वान्तं हृदयं चित्तं स्वान्तं गूढपथोऽन्तिके" १।९॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । हृदयापन्नैरनेनेत्यर्थे समस्या अपरिच्छिन्नत्वात् । स्मरस्वरूपे–स्मरः कामः स्वरूपमाकारो यस्य स स्मरस्वरूपस्तस्मिंस्तथा । कामात्मके इति यावत् । अनले–अग्नौ । अधिदीपिते–सम्यक्प्रज्वलिते । (सति) चक्षुःश्रवसाम्–नागानाम् । सर्पाणामिति यावत् । "सर्पः पृदाकुर्भुजगो भुजङ्गोऽहिर्भुजङ्गमः । कुम्भीनसी गूढपाच्चक्षुःश्रवाः काकोदरः फणी । इत्यमरकोषः । प्रिया–प्रेयसी, रमणीतियावत् । देवम्–देवाधिदेवं भगवन्तं शान्तिनाथम् । वनपावनोद्यतम्–वनपावनाय काननपूत्यै उद्यतं प्रयत्नवन्तम् इति यावत् वनपावनोद्यतस्तम्तथा । निशम्य–आकर्ण्य श्रुत्वेति यावत् । द्वेषफलस्पृशा–भयजन्यमात्सर्यादिविषयामयस्या । दृशा–लोचनेन । चक्षुषेत्यर्थः । प्रमोदते स्म–हृष्यति स्म । प्रमोदतेति यावत् । इति–अवधारणेऽव्ययम् ॥११७॥

१ [निरीक्ष्य रूपं परमं परात्मन–स्तदात्मभावं दिविजा यदाऽवदन् ।
स्तुती पुनाना नयने न च स्म हि स्तुवन्ति निन्दन्ति हृदा तदात्मनः ॥१॥]

अन्वयः—परात्मनः, परमम् रूपम् निरीक्ष्य, दिविजाः, यदा, तदात्मभावम्, अवदन्, तदा (तदात्मनः) स्तुती, पुनानाः, न नयने न (पुनानाः) हि, हृदा, आत्मनः स्तुवन्ति, न निन्दन्ति, स्म ॥

वृत्तिः—परात्मनः–परः उत्कृष्टश्चासावात्मा परात्मा, श्रीशान्तिनाथस्तस्य तथा । 'सन्महत्पर मोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः' २।१।६१ इत्यनेन समासः । परमम्–परा मा लक्ष्मीर्यस्मिंस्तत्तथा । रूपम्–स्वरूपम् सौन्दर्यमितियावत् । निरीक्ष्य–समवलोक्य । दिविजाः–दिवि स्वर्गे जाता दिविजाः 'सप्तम्यां जनेर्डः' ३।२।९७। इत्यनेन जनधातोर्डप्रत्ययः 'पुमान् स्त्रियाम्' १।२।६७। इत्यनेन सप्तम्या

१ स्तुतौ श्लोकस्यास्य पूर्वापरसंगतिः पूर्णं श्लोकद्वयं तथा च तत् सम्भूयेव निवेदितं

अलुक् । यदा-यस्मिन् काले । मर्त्यलोकात् प्रतिनिवृत्य तत्रत्यान्यै सह वार्तालापकाले इति यावत् । तदात्मभावम्-तस्य परमात्मन आत्मभाव स्वरूप तदात्मभावस्तन्तथा । अवदन्-अब्रुवन् । तदा-तस्मिन्काले । (तत्रत्या अकृतप्रभुदर्शना दिविजा) श्रुती-श्रवणे । पुनानाः-पवित्रयन्त । च-पुनः । नयने-नेत्रे । न-नहि । पुनाना इति शेष । हि-निश्चयेन । हृदा-हृदयेन येन । आत्मनः-स्वान् । स्तुवन्ति स्म-प्रशसयामासु । प्रभुचरित्रश्रवणपवित्रीकृतश्रवणत्वादितिभावः । निन्दति स्म-अनिन्दिषु । प्रभोरदर्शनादितिभाव । अत्र तेषामात्मप्रशसने श्रवणपवित्रीकरणस्य, आत्मनिन्दने च नयनापवित्रीकरणस्य च हेतुतयाऽभिधानात् काव्यलिङ्गमलङ्कार इति ॥

विलोकयन्तीभिरजस्रभावना-पुरस्सरं सर्वपदे स्मरोपमम् ।
न विस्मरत्वं समनीयत क्वचिद्, मनस्विनीभिर्दृढरागिचेतसा ॥११८॥

अन्वयः—अजस्रभावनापुरस्सरम्, सर्वपदे, स्मरोपमम्, विलोकयन्तीभिः, मनस्विनीभिः, दृढरागिचेतसा, क्वचित्, विस्मरत्वम्, न, समनीयत ॥११८॥

वृत्तिः—अजस्रभावनापुरस्सरम्-अजस्र सतत भावना तद्विषयकचिन्तनम् अजस्रभावना, तेन पुरस्सरम् सहितम् अजस्रभावनापुरस्सर यथा स्यात्तथा । सर्वपदे-सर्वं निखिल तत्पद स्थानम सर्वपद तस्मिँस्तथा । "स्थान तु पदमास्पदम्" ४।५४॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । स्मरोपमम्-स्मर कन्दर्प उपमा उपमान यस्य स स्मरोपमस्तन्तथा । (तम्-श्रीमन्त भगवन्त शान्तिनाथमिति शेष) विलोकयन्तीभिः-सादरमालोकयन्तीभि, पश्यन्तीभिरित्यर्थ । मनस्विनीभिः-प्रशस्त मनोऽन्त करणमासामिति मनस्विन्यस्ताभिस्तथा । दृढरागिचेतसा-रागोऽनुरागोऽस्त्यस्येति रागि "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६॥ इत्यनेन मत्वर्थे इन प्रत्यय, दृढ बहुलश्च तद्रागि दृढरागि दृढरागि, च तच्चेतोऽन्त करण दृढरागिचेतस्तेन तथा । क्वचित्-कुत्रापि । विस्मरत्वम्-विगत स्मर कामो यतस्ता विस्मरास्तासां भावो विस्मरत्व "त्वते गुणः" ३।२।५९॥ इत्यनेन पुवद्भाव, कामाभाव इति यावत् । न-नहि । समनीयत-समानीत ॥११८॥

प्रसृत्वरे रेणुभरे वधूगणो, बलादमुं नेत्रनिमीलनेष्वपि ।
न्यवेशयच्चेतसि मा स्पृशन् रजो-ऽङ्गजोऽयमेनन्निधिवत् प्रियाशयात् ॥११९

अन्वयः—रेणुभरे, प्रसृत्वरे, नेत्रनिमीलनेषु अपि वधूगणः, अमुम्, बलात्, चेतसि, न्यवेशयत्, अयम्, अङ्गजः, निधिवत्, प्रियाशयात्; एनत्, रजः, मा, स्पृशन् ॥११९॥

वृत्तिः—रेणुभरे-रेणूनां धूलीनां भरोऽतिशयो रेणुभरस्तस्मिंस्तथा। प्रसृमरे-प्रसरणशीले। धरीविशेषः। नेत्रनिमीलनेषु-नेत्रयोर्लोचनयोर्निमीलनानि निमेषा नेत्रनिमीलनानि तेषु तथा। "निमेषस्तु निमीलनम्" २।२।४५॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः। अपि-सम्भावनायाम्। वधूगणः-वधूनां सीमन्तिनीनां गणः समूहस्तथा वधूगणः। अभिलाससमूह इति यावत्। अमुम्-इमम् श्रीमन्तं शान्तिनाथभगवन्तम्। दमात्-दण्डात् अस्माभावेऽपि यावत्। चेतसि-अन्तःकरणे। न्यवेशयत्-सन्निवेशितवती। समस्तान् पश्यति यावत्। अयम्-एष। अनङ्गः-अङ्गारेशाम्भावोऽनङ्ग कामः। निषिधत्-निषिध्य निवारण महतीति निषिधत्। प्रियाश्रयात्-प्रियाभिमानात्। "आशयः स्यादभिप्राये पनसाधारयोरपि" इति मेदिनी। एतत्-एतत्। रसः-पल्लवः। मा स्पृशन्-नहि स्पृशतु निन्दायां सत्यां "सो मास्मयोगे" ५।४।३९॥ इत्यनेन ॥ ११९ ॥

लभेत चेत किल वैक्रियक्रियां प्रियां वरं स्यात् समयेऽप्यमाशय ।
अलम्भि मर्त्याभिरमुष्य दर्शने पुन पुन सङ्क्रमनेऽप्यसंशय ॥१२०॥

अन्वयः—चेत्, प्रियाम्, वैक्रियक्रियाम् लभेत किल समये, अयम्, आशयः, वरम् स्यात्, मर्त्याभिः, अमुष्य, दर्शने, पुनः, पुनः, सङ्क्रमने, अपि, असंशयः अलम्भि ॥१२०॥

वृत्तिः—चेतः-हृदयम् अन्तःकरणमिति यावत्। प्रियाम्-मनोरमाम्। वैक्रियक्रियाम्-विक्रियाया विकारस्येयं वैक्रिया सा चासौ क्रिया वैक्रियक्रिया ताम्तथा। लभेत-प्राप्नुयात्। किल-सम्भावनायाम्। "वार्त्तासम्भाव्ययोः किल" इत्यमरकोशः। समये-काले, अवसरे इति यावत्। अयम्-एष। आशयः-अभिप्रायः। वरम्-मनाक्प्रियम्। "देवाद् वृते वरः श्रेष्ठे त्रिषु क्लीबं मनाक्प्रिये" इत्यमरकोशः। मर्त्याभिः-मानवीभिः। अमुष्य-एतस्य भगवतः शान्तिनाथस्य। दर्शने-साक्षात्कारे। पुनः पुनः-भूयोभूयः। सङ्क्रमने-सम्मिलने। अपि-सम्भावनायामव्ययम्। असंशयः-संशयाभावः सन्देहराहित्यमिति यावत्। अलम्भि-प्राप्तिः समधिगत इति यावत् ॥१२०॥

भवेद्भवस्यानुभव सुरात्मक-स्तदा नरे सत्सुपमश्च मानुपम ।
यता महीशस्य यशस्यदर्शने, न विघ्नलेशोऽपि निमेषनिर्मित ॥१२१॥

अन्वयः—(यदि) सुरात्मकः भवस्य अनुभवः भवेत् तदा, तत्, नरम्, सुपमम् मानुषम्, न, यतः, महीशस्य, यशस्यदर्शने निमेषनिर्मितः, विघ्नलेशः अपि न ॥१२१॥

वृत्तिः—(यदि–चेत ।) सुरात्मकः–सुरो देवश्चासौ आत्मा सुरात्मा स एव सुरात्मक' स्वार्थे क' प्रत्यय' यद्वा अनुकम्प्य सुरात्मा सुरात्मक', अनुकम्पायां क' प्रत्यय' । भवस्य–ससारस्य । 'भव क्षेमेशससारे सत्तायां प्राप्तिजन्मनो" इति मेदिनी । अनुभवः–अनुभवतीत्यनुभवः, अनुभवी अनुभवकर्तेति यावत् । भवेत्–स्यात । तदा–तर्हि । तत्–सुरजन्म सुरात्मकत्वमिति यावत । वरम्–मनाक्प्रियम । "देवाद् वृते वर श्रेष्ठे त्रिपु क्लीव मनाक्प्रिये" । इत्यमरकोश । तुषवत्–धान्यत्वग्वत अतितुच्छमितिभाव । मानुषम्–मनुष्यस्य मानवस्येद मानुषम् मनुष्यजन्मेत्यर्थ' । न–नहि । (वरम–मनाक्प्रियम्) यतः–यस्माद्धेतो यस्मिन सुरजन्मनि वा तसूप्रत्ययस्य सार्वविभक्तिकत्वस्वीकारात् । महीशस्य–मह्या पृथिव्या ईशो महीश' भगवान् शान्तिनाथ' तस्य तथा । यशस्यदर्शने–यशसि कीति साधु यशस्यम् शरीरमित्यर्थ तस्य दर्शनम्–अवलोकनम् साक्षात्कार इतियावत् यशस्यदर्शनम तस्मिँस्तथा । निमेषनिर्मितः–निमेषैर्नेत्रनिमीलनैर्निर्मितो निमेषनिर्मित' निमेषप्रयोज्य इत्यर्थ' । विघ्नलेशः–विघ्नस्य दर्शनप्रतिबन्धकीभूतान्तरायस्य लेशः कण' विघ्नलेश । अपि–सम्भावनायाम् । "अपि सम्भावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये" इति मेदिनी । न–नहि । सुरजन्मनि निमेषाभावस्य प्रसिद्धत्वादितिभावः ॥१२१॥

न का निशि स्वप्नगतं ददर्श तं, वशा रसात् तद्ध्रुवभावनावशात् ।
न का पुनः सङ्गमनोन्मनस्तया, प्रपञ्चसञ्चारिकया सखीकृता ॥१२२॥

अन्वयः—*रसात्, तद्ध्रुवभावनावशात्, का, वशा, निशि, तम्, स्वप्नगतम्, न, ददर्श, प्रपञ्चसञ्चारिकया, सङ्गमनोन्मनस्तया, पुनः का, न, सखीकृता ॥१२२॥*

वृत्तिः—रसात्–रागात् । अनुरागादितियावत् । "रसो गन्धरसे जले । शृङ्गारादौ विषे वीर्ये तिक्तादौ द्रवरागयो" इति मेदिनी । तद्ध्रुवभावनावशात्–ध्रुवम्–निश्चिता चासौ भावना कामाद्युद्बोधितसस्कार ध्रुवभावना तस्मिन् श्रीमति शान्तिनाथे ध्रुवभावना तद्ध्रुवभावना विषयत्व सप्तम्यर्थ', तद्विषयकध्रुवभावनेत्यर्थ , तस्या वशम आयत्तत्वम् अधीनतेतियावत् तद्ध्रुवभावनावशम् आयत्तत्वम् अधीनतेति यावत तद्ध्रुवभावनावशम् तस्मात्तथा । "ध्रुव' शङ्कौ हरे विष्णौ वटे चोत्तानपादजे । वसुयोगभिदोः पुसि क्लीव निश्चिततर्कयो" "वशा वन्ध्यासुतायोषाश्रीगवीकरिणीषु च । त्रिष्वायत्ते क्लीवमायत्तत्वे चेच्छाप्रभुत्वयो " इत्युभयत्रापि मेदिनी । का–किमात्मिका । वशा–वनिता । निशि–रात्रौ । तम्–भगवन्त श्रीशान्तिनाथम् । स्वप्नगतम्–स्वप्नप्राप्तम् । न–नहि । ददर्श–अदर्शत् । प्रपञ्चसञ्चारिकया–प्रपञ्चस्य सुखप्रपञ्चस्य–सुखसञ्चयस्य सुखविस्तारस्य वा सञ्चारिका दूतीव प्रपञ्चसञ्चारिका तया तथा 'प्रपञ्च सञ्चयेऽपि स्याद्विस्तारे च प्रतारणे' इति मेदिनी । सङ्गमनोन्म-

वृत्तिः—रेणुभरे–रेणूनां धूलीनां भरोऽतिशयो रेणुभरस्तस्मिंस्तथा । प्रसृत्वरे–प्रसरणशीले । सतीविशेषे । नेत्रनिमीलनेषु–नेत्रयोर्नयनयोर्निमीलनानि निमेषा नेत्रनिमीलनानि तेषु तथा । "निमेषस्तु निमीलनम्" ३।२४७॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । अपि–सम्भावनायाम् । वधूगणः–वधूनां सीमन्तिनीनां गणः समूहः वधूगणः । वनितासमुदय इति यावत् । अमुम्–इमम् श्रीमन्तं शान्तिनाथभगवन्तम् । बलात्–हठात् बलात्कारेणेति यावत् । चेतसि–अन्तःकरणे । न्यवेशयत्–सन्निवेशितवती । समस्थापयदिति यावत् । अयम्–एषः । अङ्गजः–अङ्गाद्देहाज्जातोऽङ्गजः कामः । निषिषेध–निषेधं विधानमकरोदिति निषिषेध । प्रियाशयात्–इष्टाभिप्रायात् । "आशयः स्यादभिप्राये पनसाधारयोरपि" इति मेदिनी । एतत्–एतद् । रतः–पतनम् । मा स्म सृजत्–नहि सृजतु निषेधार्थे स्मा "नो माङ्याक्रोशेषु" ५।४।११॥ इत्यनेन ॥ ११९ ॥

लभेत चेतः किल वैक्रियक्रियां प्रियां वरं स्यात् समयेऽप्ययमाशयः ।
अलम्भि मर्त्याभिरमुष्य दर्शने, पुनः पुनः सङ्गमनेऽप्यसंशयः ॥१२०॥

अन्वयः—चेतः, प्रियाम्, वैक्रियक्रियाम्, लभेत किल समये, अयम्, आशयः, वरम् स्यात्, मर्त्याभिः, अमुष्य, दर्शने, पुनः, पुनः, सङ्गमने, अपि, असंशयः अलम्भि ॥१२ ॥

वृत्तिः—चेतः–हृदयम् अन्तःकरणमिति यावत् । प्रियाम्–मनोरमाम् । वैक्रियक्रियाम्–विक्रियैव विकारस्तस्येयं वैक्रिया सा चासौ क्रिया वैक्रियक्रिया ताम् तथा । लभेत–प्राप्नुयात् । किल–सम्भावनायाम् । "वार्तासम्भाव्ययोः किल" इत्यमरकोशः । समये–काले, अवसरे इति यावत् । अयम्–एषः । आशयः–अभिप्रायः । वरम्–मनाक्प्रियम् । "देवाद् वृते वरः श्रेष्ठे त्रिषु क्लीबं मनाक्प्रिये" इत्यमरकोशः । मर्त्याभिः–मानवीभिः । अमुष्य–एतस्य भगवतः शान्तिनाथस्य । दर्शने–साक्षात्कारे । पुनः पुनः–भूयोभूयः । सङ्गमने–सम्मिलने । अपि–सम्भावनायामव्ययम् । असंशयः–संशयाभाव सन्देहराहित्यमिति यावत् । अलम्भि–सम्प्रापि समधिगतम् इति यावत् ॥१२ ॥

भवेद्भवस्यानुभवः सुरात्मकस्तदा वरं तत्पुनश्च मानुषम् ।
यतो महीशस्य यशस्यदर्शने, न विघ्नलेशोऽपि निमेषनिर्मितः ॥१२१॥

अन्वयः—(यदि) सुरात्मकः भवस्य अनुभवः भवेत् तदा, तत्, वरम्, पुनश्च, मानुषम्, न, यतः, महीशस्य, यशस्यदर्शने निमेषनिर्मितः, विघ्नलेशः, अपि न ॥१२१॥

वृत्तिः—(यदि—चेत ।) सुरात्मकः—सुरो देवश्चासौ आत्मा सुरात्मा स एव सुरात्मकः स्वार्थे क' प्रत्यय' यद्वा अनुकम्प्य सुरात्मा सुरात्मक, अनुकम्पायां क' प्रत्ययः । भवस्य—ससारस्य । 'भव क्षेमेशससारे सत्तायां प्राप्तिजन्मनो" इति मेदिनी । अनुभवः—अनुभवतीत्यनुभवः, अनुभवी अनुभवकर्तेति यावत् । भवेत्—स्यात् । तदा—तर्हि । तत्—सुरजन्म सुरात्मकत्वमिति यावत् । वरम्—मनाक्प्रियम । "देवाद् वृते वर श्रेष्ठे त्रिपु क्लीव मनाक्प्रिये" । इत्यमरकोशः । तुषवत्—धान्यत्वग्वत् अतितुच्छमितिभाव' । मानुषम्—मनुष्यस्य मानवस्येद मानुषम् मनुष्यजन्मेत्यर्थ' । न—नहि । (वरम—मनाक्प्रियम) यतः—यस्माद्धेतो यस्मिन सुरजन्मनि वा तम्प्रत्ययस्य सार्वविभक्तिकत्वस्वीकारात । महीशस्य—मह्या पृथिव्या ईशो महीश' भगवान् शान्तिनाथ' तस्य तथा । यशस्यदर्शने—यशसि कीर्ति साधु यशस्यम् शरीरमित्यर्थ तस्य दर्शनम्—अवलोकनम् साक्षात्कार इतियावत् यशस्यदर्शनम तस्मिंस्तथा । निमेषनिर्मितः—निमेषैर्नेत्रनिमीलनैर्निर्मितो निमेषनिर्मितः निमेषप्रयोज्य इत्यर्थ । विघ्नलेशः—विघ्नस्य दर्शनप्रतिवन्धकीभूतान्तरायस्य लेशः कण. विघ्नलेश । अपि—सम्भावनायाम् । "अपि सम्भावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये" इति मेदिनी । न—नहि । सुरजन्मनि निमेषाभावस्य प्रसिद्धत्वादितिभावः ॥१२१॥

न का निशि स्वप्नगतं ददर्श तं, वशा रसात् तद्ध्रुवभावनावशात् ।
न का पुनः सङ्गमनोन्मनस्तया प्रपञ्चसञ्चारिकया सखीकृता ॥१२२॥

अन्वयः—*रसात्, तद्ध्रुवभावनावशात्, का, वशा, निशि, तम्, स्वप्नगतम्, न, ददर्श, प्रपञ्चसञ्चारिकया, सङ्गमनोन्मनस्तया, पुनः का, न, सखीकृता ॥१२२॥*

वृत्तिः—रसात्—रागात् । अनुरागादितियावत् । "रसो गन्धरसे जले । शृङ्गारादौ विषे वीर्य्ये तिक्तादौ द्रवरागयो" इति मेदिनी । तद्ध्रुवभावनावशात्—ध्रुवम्—निश्चिता चासौ भावना कामाद्युद्बोधितसस्कार ध्रुवभावना तस्मिन श्रीमति शान्तिनाथे ध्रुवभावना तद्ध्रुवभावना विषयत्व सप्तम्यर्थ', तद्विषयकध्रुवभावनेत्यर्थ, तस्या वशम् आयत्तत्वम् अधीनतेतियावत् तद्ध्रुवभावनावशम् आयत्तत्वम् अधीनतेति यावत् तद्ध्रुवभावनावशम् तस्मात्तथा । "ध्रुव शङ्कौ हरे विष्णौ वटे चोत्तानपादजे । वसुयोगभिदोः पुसि क्लीव निश्चिततर्कयोः" "वशा वन्ध्यासुतायोषाक्षीगवीकरिणीषु च । त्रिष्वायत्ते क्लीवमायत्तत्वे चेच्छाप्रभुत्वयो" इत्युभयत्रापि मेदिनी । का—किमात्मिका । वशा—वनिता । निशि—रात्रौ । तम्—भगवन्त श्रीशान्तिनाथम् । स्वप्नगतम्—स्वप्नप्राप्तम् । न—नहि । ददर्श—अदर्शत् । प्रपञ्चसञ्चारिकया—प्रपञ्चस्य सुखप्रपञ्चस्य—सुखसञ्चयस्य सुखविस्तारस्य वा सञ्चारिका दूतीव प्रपञ्चसञ्चारिका तया तथा 'प्रपञ्च सञ्चयेऽपि स्याद्विस्तारे च प्रतारणे' इति मेदिनी । सङ्गमनोन्म-

नम्रया—सद्भमनाय सम्मिलनाय कम्पना यस्या सद्भमनोऽम्यमास्तस्या मावः सद्भमनोऽम्ममस्ता तया तया। पुनः—किन्तु । का—किमात्मिका । न—नहि । मन्तीकृता—असखी अवयसा । सखीरता सखीत्वम्, अपि तु सर्वा एव सखीत्वेनेति भावः ॥१२२॥

शिरः धुनाना मधुनोऽधुनाऽशना—ज्जगाद गोत्रस्खलितं च का न तम् ।
उपायनं का न चकार कार्य्यधी—रधीरतामृच पुर सुरप्रभो ॥१२३॥

अन्वय —मधुनः अशनात् शिरः धुनाना अधुना का तम् गोत्रस्खलिते न जगाद च कार्य्यधीः च, अधीरतामृत् का, सुरप्रभो पुरः, उपायनम् न चकार ॥१२३॥

वृत्तिः—मधुनः—मद्यस्य । "मधु पुष्परसे क्षौद्रे मद्ये" इति मेदिनी । अशनात्—अभ्यवहरणात् । शिरः—मस्तकम् । धुनाना—वेपकर्त्री, कम्पयन्तीत्यर्थः । अधुना—साम्प्रतम्, भगवतः श्रीशान्तिनाथस्य वनविहाराय प्रस्थानसमये इत्यर्थः । का—कीदृशी, वैयर्थ्यशालिनीत्यर्थः । तम्—भगवन्तं श्रीमन्तं शान्तिनाथम् । गोत्रस्खलिते—गोत्रस्य नाम्नः स्खलितं अन्यथा गोत्रस्खलितम् तस्मिंस्तथा । "नाम गोत्रं कुलं गोत्रं गोत्रस्तु धरणीधरः" । इति माधवः । न—नहि । जगाद—अवदत् । अपि तु सर्वैव परिजनाम्यतिरिक्तेति भावः । च—पादपूरणे । कार्य्यधीः—कार्य्ये कार्य्यसाधने धीर्बुद्धिर्यस्याः सा कार्य्यधीः । च—पुनः । अधीरतामृत्—धीरस्य धैर्य्योन्वितस्य भावो धीरता च धीरताऽधीरता तां बिभर्ति धारयतीति अधीरतामृत् । "धीरो धैर्य्योन्विते" इति मेदिनी । का—कीदृशी । सुरप्रभो—सुरेषु देवेषु प्रभुरीशः सुरप्रभुस्तस्य तथा । पुरः—पुरतः, अग्रत इति यावत् । उपायनम्—उपहारम् । न—नहि । चकार—अकरोत् । सर्वाऽपि नितम्बिनी तस्मैभगवते सद्भमनाकार्य्येति उपायंमुपेत्यैवमुपायनं रचितवतीति यावत् ॥१२३॥

मनोभवात् काऽप्यबलापि नामिलद् रहः स्थिताऽहर्निशतत्त्वसंवदा ।
तदात्मताप्यासधवा रते च का, प्रियाऽभवद् नासनकर्मणा प्रिये ॥१२४॥

अन्वयः—अपि अबला अपि का रहःस्थिता अहर्निशतत्त्वसंवदा (सती) मनोभवात्, न अमिलत् च तदात्मताप्यासधवा का रते प्रिये आसनकर्मणा प्रिया न अभवत् ॥१२४॥

वृत्तिः—अपि—पुनः । अबला—नास्ति बलमस्याः इत्यबला—सीमन्तिनी । अपि—सम्भावनायाम् । का—किमात्मिका । रहःस्थिता—रहसि एकान्ते विजने इत्यर्थः । स्थिता—अवस्थिता रहःस्थिता । अहर्निशतत्त्वसंवदा—धर्मं वदतीति धर्मंवदा तत्त्व भगवतः शान्तिनाथस्य धर्मंवदा तत्त्वसंवदा अहर्निशं

रात्रिन्दिवम् तद्वशवदा अहर्निशतद्वशवदा । सतीति शेपः । मनोवलात्—मनसोऽन्तःकरणस्य वल सामर्थ्यविशेष. मनोवलम् तस्मात्तथा । न—नहि । अमिलत्—समगच्छत सङ्गतेति यावद । अपि तु निरिखलैव अवला तथासती मनोवलमासादयामास । च—पादपूरणे । "चान्वाचये समाहारेऽप्यन्योन्यार्थे समुच्चये । पक्षान्तरे तथा पादपूरणेऽप्यवधारणे" इति मेदिनी । तदात्मताध्यातधवा—तस्य शान्तिनाथस्य आत्मा स्वरूप यस्य स तदात्मा तस्य भावस्तदात्मता शान्तिनाथस्वरूपवत्त्वम् तया शान्तिनाथस्वरूपेण ध्यातो धवः प्रियो यया सा तदात्मताध्यातधवा एवम्भूता सती । का—किमात्मिका स्त्री । रते—सम्भोगे प्रियविशेषणत्वे वा अनुरक्ते । प्रिये—दयिते वल्लभे इति यावद । आसनकर्मणा—आसनानां वन्धानां कर्म क्रिया आसनकर्म तेन तथा । प्रिया—वल्लभा । न—नहि । अभवत्—अजायत सवृत्तेति यावद । अपि तु सर्वैव अभवदितिभाव ॥१२४॥

श्रुतेऽथ दृष्टेऽपि पुरोऽङ्गनां यदा, स्मरस्ततापातिशयेन निष्कृपः ।
तदा तदासक्तधिया च का ह्यध-श्चकार वा न स्वमनोभवोद्भवम् ॥१२५॥

अन्वयः—अथ, यदा, श्रुते, दृष्टे, अपि, पुरः, अङ्गनाम्, स्मरः, निष्कृपः, (सन्) अतिशयेन, ततापं, तदा, च, तदासक्तधिया, स्वमनोभवोद्भवम्, नहि, अधश्चकार ॥१२५॥

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम् । यदा—यस्मिन् समये । श्रुते—आकर्णिते । दृष्टे—चाक्षुपप्रत्यक्षविषयीकृते, अवलोकिते इति यावद । तस्मिन्—श्रीशान्तिनाथे इति शेप' । अपि—सम्भावनायाम् । पुरः—नगरस्य । अङ्गनाम्—प्रशस्तान्यङ्गानि अवयवसस्थानविशेपाः सन्त्यस्या इति अङ्गना प्रमदा तान्तथा । "प्रमदा सुन्दरी रामा रमणी ललनाङ्गना" ३।१६९। इत्यभिधानचिन्तामणि । स्मरः—कन्दर्प । निष्कृपः—निर्गता कृपा दया कारुण्यमिति यावद्यस्माद सः निष्कृपः कृपाशून्यः "अथ दया शूक' कारुण्य करुणा घृणा । कृपाऽनुकम्पानुक्रोशः" ३।३३॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । (सन्) । अतिशयेन—नितान्त यथा स्यात्तथा । ततापं—अन्तर्भावितणिगर्थत्वात् सन्तापयामास । तदा—तस्मिन समये । च—पुन । तदासक्तधिया—तस्मिन् भगवति शान्तिनाथे आसक्ता आसक्तिमापन्ना तदासक्ता सा चासौ धीस्तदासक्तधीस्तया तथा । स्वमनोभवोद्भवम्—मनसश्चित्ताद् भवतीति मनोभवः कामः स्व' स्वीयो मनोभव स्वमनोभवस्तस्य उद्भव उत्पत्ति' स्वमनोभवोद्भवस्तन्तथा । नहि—न । अधश्चकार—तिरश्चकार धिक्चकारेति यावद । वा—पादपूरणे । अपि तु सर्वापि स्वमनोभवोद्भवमधश्चकारैवेत्यर्थः । "वा स्याद्विकल्पोपमयोर्वितर्के पादपूरणे" इति मेदिनी ॥१२५॥

श्रियाऽस्य योग्याऽहमिति स्वमीक्षितु, मदार्पणात् दर्पणधारिणी करे ।
अतादृशाङ्गाक्षिदृशा कृशाशया, शयालुतायामपि निद्रया जहे ॥१२६॥

अन्वयः—अहम्, भिया, अस्य, योग्या, इति मदार्पणात्, त्वम्, ईक्षितुम् करे दर्पणधारिणी, (काचित्) अयाचमानातिरसात् कृशाशया, कृपामुदाशाम्, अपि निद्रया आहे ॥१२६॥

वृत्तिः—अहम्—नलरूपो जनः । भिया—भीतया । अस्य—बुद्धिविषयीभूतस्य नीलस्य शान्ति भावस्य । योग्या—सौन्दर्यादिविभवोऽस्मदादिरयमपरापुपयुक्ता । अस्मीति शेषः । इति—हेतोः । मदार्पणात्—मदस्य सौन्दर्यादिजनितगर्वस्य अर्पणमवस्थापनं मदार्पणं तस्मात् तथा । 'मदो रेतसि कस्तूर्यां, हर्षे गर्वे मदान्वयो' इति मेदिनी । त्वम्—आत्मानम् । ईक्षितुम्—अवलोकयितुम् । करे—हस्ते । 'पञ्चशाखः शयः करः' इत्यमरमानार्थे । दर्पणधारिणी—दर्पणं मुकुरं धरति धारयति वा तच्छीला तथा 'अकाले सीर्ष' ५।१।५४। इत्यनेन तच्छीले णिनप्रत्ययः । काचित्पुरनारीतेति शेषः । अयाचमानात्प्रियया—याच्ञमारीरायमवसमानमत्पर्शेन निरहेण । कृशाशया—कृशा दुर्बला आशयोऽभिप्रायः, अभिलाष इति यावत् यस्याः सा तथा । यद्वा, कृशा भासौ आशा अभिलाषा कृशाशा तथा तयेति । कृपामुदाशाम्—निद्रामुदाशाम् स्वप्नावस्थायामपीति यावत् । निद्रया—स्वापेन । आहे—तल्पे । अन्यमपि शान्तिं आपेक्षिमाण ॥१२६॥

स्वयं विलेपाय च यक्षकर्दम, करे तमालोक्य सुरूपया धृत ।
स दुर्दमानन्यजदाहसाहसा—दुवाह दुःखादिव हव्यवाहताम् ॥१२७॥

अन्वयः—च, सुरूपया तम् आलोक्य, स्वयम्, विलेपाय, यक्षकर्दमः, करे धृतः सः दुर्दमानन्यजदाहसाहसात् दुःखात् इव हव्यवाहताम् उवाह ॥१२७॥

वृत्तिः—च—पुनः । सुरूपया—सुष्ठु शोभनं रूपं सौन्दर्यं यस्याः सा सुरूपा तया तथा, अतिशयसौन्दर्यशालिन्या कयाचित् स्त्रियेति शेषः । तम्—भगवन्तम् शान्तिनाथमित्यर्थः । आलोक्य—वीक्ष्य दृष्ट्वेति यावत् । स्वयम्—आत्मना । विलेपाय—विलेपनाय । यक्षकर्दमः—यक्षप्रियः कर्दमो यक्षकर्दमः कर्पूरागुरुकक्कोलकस्तूरीचन्दनमयमिश्र इति यावत् । "कर्पूरागुरुकक्कोलकस्तूरीचन्दनद्रवैः । स्याद् यक्षकर्दमो मिश्रैः" ॥३॥ इत्यभिधानचिन्तामणिः । अन्यत्रापि—"कुङ्कुमागुरुकस्तूरी कर्पूरं चन्दनं तथा । महासुगन्धमित्युक्तं नामतो यक्षकर्दमः" इत्यादि यत्र महासुगन्धद्रव्य इत्यर्थः । करे—हस्ते । धृतः—स्थापितः । सः—हस्तसंस्थापितयक्षकर्दमः । दुर्दमानन्यजदाहसाहसात्—दुःखेन दमितुमशक्यं दुर्दमो न अन्यस्मादन्यजः कामो दुर्दमः, दुर्दमश्चासावनन्यजो दुर्दमानन्यजः तस्य दाहो ज्वाला तस्माद् दाहो दुर्दमानन्यजदाहः, सहसा बलेन वर्तते इति साहसम् दुर्दमानन्यजदाहस्य साहसम् दुर्दमानन्यजदाहसाहसम् तस्मात्तथा । "सहो बलसौहरमकसो क्रमः बलमोजः—

रजन्यजोऽङ्गज" २॥१४१॥ इत्यभिधानचिन्तामणि'। दुःखात्–प्रतिकूलवेदनीयादात्मनो गुणविशेषात्। इव–यथा। हव्यवाहताम्–हव्यं वहतीति हव्यवाहोऽग्निस्तस्य भावो हव्यवाहता तान्तथा। उवाह–प्राप, धारयामासेति यावत ॥१२७॥

मनोभवन्मानवशेन मानवी,–नवीभवन्त्याऽप्यतदर्हताधिया।
विहाय भैमीमपदर्पया कया, हताशयाऽवाङ्मुखताऽभ्यनायि नो ॥१२८॥

अन्वयः—मनोभवन्मानवशेन, मानवीनवीभवन्त्या, अपि, अतदर्हताधिया, भैमीम्, विहाय, अपदर्पया, कया, अवाङ्मुखता, नो, अभ्यनायि ॥१२८॥

वृत्तिः—मनोभवन्मानवशेन–मनसि हृदये भवन उत्पद्यमानो मनोभवन् स चासौ मानः प्रियापराधसूचकचेष्टाविशेष' मनोभवन्मानः तस्य वशम आयत्तत्व मनोभवन्मानवशम् तेन तथा। 'वशा वन्ध्यासुतायोपा–स्त्रीगवीकरिणीपु च। त्रिष्वायत्ते क्लीवमाय–त्तत्वे चेच्छाप्रभुत्वयो' इतिमेदिनी। मानवीनवीभवन्त्या–मानवीपु नवीभवन्ती नूतनतामापाद्यमाना मानवीनवीभवन्ती तया तथा। अपि–सम्भावनायाम्। अतदर्हताधिया–तस्य भगवत' श्रीशान्तिनाथस्य अर्हा योग्या तदर्हा न तदर्हा अतदर्हा तस्या भावोऽतदर्हता, तस्या धीर्बुद्धिरतदर्हताधीस्तया तथा। 'त्वते गुण' ३।२।५९। इत्यनेन पुवद्भावः। भैमीम्–भीमाव भयानकात् आगता भैमी भीतिस्तां तथा। वस्तुतस्तु 'परिणायितश्चानेका', सुरूपा कुलबालिका'। सकलान्त'पुरीसारा, जज्ञे तस्य यशोमती' ।७८। इति श्रीमदाचार्याजितप्रभ–सूरिसन्दृब्धे श्रीशान्तिनाथचरिते षष्ठप्रस्तावेऽष्टसप्ततितमे श्लोके सश्लोकिता भैमीव भैमी यशोमती तां तथा। 'काकतालीयादयः' ७।१।११७। इतिसूत्रे तुल्यार्थविपयकाकतालादिसमासपदत ईयप्रत्ययविधान–सामर्थ्याव प्रकृते भैमीव भैमीति समासपदमनवद्यमवसेयम्। विहाय–परित्यज्य। निर्भयं यथास्या–त्तथेतिप्रथमपक्षेऽर्थोऽवसेय'। द्वितीयपक्षे तु स्पष्ट एवेति। अपदर्पया–अपगतो दर्पोऽहङ्कारो यस्याः साऽपदर्पा तया तथा। हताशया–हता भग्ना आशा मनोऽलाषो यस्याः सा हताशा तया तथा। कया–किमात्मिकया, प्रमदयेत्यर्थ'। अवाङ्मुखता–शोकेन लज्जया वाऽध' नीचैरितियावत मुखं वदनं यस्याः साऽवाङ्मुखा तस्या भावोऽवाङ्मुखता मुखावनतिरितियावत वाग्विमुक्तवदनत्वं वा। नो–नहि। 'अभावे त्वननो नहि' ।६।१६५। (इति अ० चि०)। अभ्यनायि–अभिनयमानीता। भैमीं विहाय सर्वापि सुन्दर्यो हताशाऽधोमुखी सञ्जातेतिभाव ॥ १२८॥

कृतेऽप्युपाये शतशोऽपशोकया, यदा बभूवे न कदाचिदेकया।
तदा गृहीतव्यतिरेकशङ्कया, न दर्पणः श्वासमलीमसः कृतः ॥१२९॥

अन्वयः—यदा, प्रबला उपाये क्लृप्ते, अपि, एकया, (अपि) कदाचित्, अपशोकया न, अभूत् तदा, गृहीतव्यतिरेकशङ्कया, दर्पणः, आसमसीमतया न कृतः ॥१२८॥

वृत्तिः—यदा–यस्मिन् समये । प्रबला–प्रबलस्यानेकपरत्वात्, अनेकासु, बहुषु इत्यर्थः । उपाये–कामस्य बालासम्बन्धप्रतीकारे । क्लृप्ते–विहिते । अपि–सम्भावनायाम् । एकया–एकसङ्ख्याविशिष्टया । (अपि–सम्भावनायाम् ।) कदाचित्–जातु । अपशोकया–अपगतः शोको दैन्यं येन इत्यर्थः यस्याः साऽपशोका तया तथा शोकमपेत्यर्थः । न–नहि । अभूत्–समपादि । तदा–तस्मिन् काले । गृहीतव्यतिरेकशङ्कया–गृहीतमिति भावे क्तः, एवञ्च गृहीतस्य ग्रहणस्य व्यतिरेकोऽभावो गृहीतव्यतिरेकः ग्रहणाभावस्तस्यार्थे तस्मात् शङ्का त्रासः, आशङ्का इत्यर्थः गृहीतव्यतिरेकशङ्का तया तथा उक्ता । यद्वा गृहीतव्यतिरेकस्य ग्रहणाभावस्य शङ्का आशङ्का यस्याः सा गृहीतव्यतिरेकशङ्का तया तथा । 'भयं भीभीतिभीर्वाड्ढ आशङ्का साध्वसं दरः' ४।२१५ (इत्यभि० चिन्ता) । कर्मेतिशब्दः । दर्पणः– आदर्शः । 'दर्पणे मुकुरादर्शौ' इत्यमरः । आसमसीमता–मस्य मालिन्यमत्यस्येति मलीमसः 'मलादीमसश्च' ७।२।१४। इत्यनेन मत्वर्थे ईमस प्रत्ययः भावेन नित्यमालिन्यप्राप्तया मलीमस आसमलीमसता । न कृता–नहि विहिता । अत्र काव्यार्थकत्वात् अपि तु कृत एवेत्यर्थः ॥ १२८ ॥

गच्छाधीश्वरहीरहीरविजया–म्नाये निकाये धियां,
भूत्य श्रीविजयप्रभाख्यसुगुरो, श्रीमत्तपाख्ये गणे ।
शिष्य प्राज्ञमणे कृपादिविजयस्याशास्यमानाग्रणी –
भ्रंशे माघकनाममेघविजय, शस्यां समस्यामिमाम् ॥१३०॥

अन्वयः—श्रीमत्तपाख्ये, गणे धियाम्, निकाये, गच्छाधीश्वरहीरहीरविजयाम्नाये श्रीविजयप्रभाख्यसुगुरोः, भृत्यः, प्राज्ञमणेः कृपादिविजयस्य आशास्यमानाग्रणीः शिष्यः, माघकनाममेघविजयः, शस्याम् इमाम् समस्याम् चक्रे ॥१३०॥

वृत्तिः—श्रीमत्तपाख्ये–शोभासम्पत्समन्विते तपाभिधाने । गणे–गच्छे । धियाम्–मतीनाम् । निकाये–समूहे, बुद्धिनिवासनिलयायत्र । निकाय्ये इतिपाठप्रकरणस्य विशेषणं सङ्ग्रहणमपि तदर्थेषु निवासस्थानभूते, 'धाय्यापाय्यसान्नाय्यनिकाय्यमृद्माम्हविर्निवासे' ५।१।२४। इतिहेमसूत्रेण निकाय्य शब्दस्य निवासार्थे निपातनात् । गच्छाधीश्वरहीरहीरविजयाम्नाये–गच्छाधिपतिहीरकश्रीमद्धीरविजयसूरीश्वरसम्प्रदाये । श्रीविजयप्रभाख्यसुगुरोः–श्रीविजयप्रभसूरीश्वरेत्यभिधानसुगुरुवर्यस्य । भृत्यः–किङ्करः ।

एतेन समस्याकर्तुर्वाचकवरस्य तत्र निरतिशया भक्तिर्व्यज्यते । प्राज्ञमणेः—पण्डितशिरोमणेः । कृपादि-विजयस्य—कृपेत्यादिर्यस्य स कृपादि', विजयो यस्य नामनि तस्य तथा, कृपाविजयस्येत्यर्थ । आशास्य-मानाग्रणीः—आशास्यमानानाम् आशसाविषयाणामग्रणी प्रथमस्तथा । शिष्य'—विनेय । वाचकनाम-मेघविजयः—महामहोपाध्यायश्रीमेघविजयगणीश्वराभिधान । शस्याम्—प्रशसनीयाम । इमाम्—पुरत' प्रत्यक्षतो दृश्यमानाम् । समस्याम्—समासार्थाम् 'समस्या तु समासार्था' इत्यमर' । पादपूर्तिरूपसम-स्यामितियावत् । चक्रे—विदधे । कृतवानितियावत् ॥ १३० ॥

इति—वाचकप्रवरश्रीमेघविजयजिद्गणीश्वरविरचिते श्रीनैषधीयमहाकाव्यप्रथमसर्गपादपूर्तिस्वरूपे श्रीशान्तिनाथचरित्रे शासनसम्राट्सूरिचक्रचक्रवर्तितपागच्छाधिपतिभट्टारकाचार्यमहाराजा-धिराजश्रीविजयनेमिसूरीश्वरमहाराजपट्टालङ्कारशास्त्रविशारदकविरत्न—पीयूषपाणिपूज्य-पादाचार्यमहाराजश्रीविजयामृतसूरीश्वरविरचित 'विद्वद्विनोदिनी' नामवृत्तिविभूषिते

प्रथमः सर्गः समाप्तः ।

卐

अथ द्वितीय सर्ग

यथोह्यमान खलु भोगभोजिना रथेन विष्णु प्रभविष्णुतजसा ।
तथाधिराज स रराज राजभि समं व्रजन् राजपथे यथेच्छया ॥१॥

अन्वयः—यथा भोगभोजिना, प्रभविष्णुतेजसा रथेन, उह्यमानः, विष्णुः, रराज, तथा, (प्रभविष्णुतेजसा, रथेन, उह्यमानः) सः, अधिराजः, राजभिः, समम् यथेच्छया, राजपथे, व्रजन्, (रराज) ॥ १ ॥

वृत्तिः—यथा–येन प्रकारेण । भोगभोजिना–भोगं सर्पशरीरं भुङ्क्ते तच्छीलो भोगभोजी 'सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये' ३।२।७८ इत्यनेन ताच्छील्ये णिनिप्रत्यय तेन तथा, गरुडेनेत्यर्थः । 'भोगः सुखे स्त्र्यादिभृतावहेश्च फणकाययोः' इत्यमरकोषः । प्रभविष्णुतेजसा–प्रभवति प्रकर्षेण वर्तते तच्छीलं प्रभविष्णु, तादृशं तेजः प्रभावः प्रतापो वा यस्य स प्रभविष्णुतेजास्तेन तथा । रथेन–स्यन्दनेन । 'भुवश्च' ३।२।१३८ (इत्यनेन ष्णुच्) उह्यमानः–प्राप्यमाणः । विष्णुः–वेवेष्टि व्याप्नोति जगदिति विष्णुः, नारायणः । 'विष्णुर्नारायणः' इत्यमरः । रराज–दिदीपे शुशुभ इति यावत् । तथा–तेन प्रकारेण । प्रभविष्णुतेजसा (पूर्वोक्तार्थेन) रथेन उह्यमानः । सः–प्रसिद्धः । अधिराजः–अधि अधिकः विशिष्ट इति यावत्, राजा प्रकृतिरञ्जनशीलोऽधिराजः भगवान् श्रीमान् राजाधिराज शान्तिनाथ इत्यर्थः । राजभिः–अनुयायिनरपतिभिः । समम्–सह । यथेच्छया–यथेप्सितम् । राजपथे–राज्ञां नृपाणां पन्था मार्गो राजपथस्तस्मिँस्तथा राजमार्गे इत्यर्थः । 'ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे' ५।४।७४। इत्यनेन अप्रत्ययः । व्रजन्–गच्छन् । (रराज–शुशुभे इति) ॥१॥

दिशाऽपि तूर्य्यध्वनिनाऽभिगर्जयन् प्रसह्य वैरोचनिजस्य पत्तनम् ।
यियासुरप्रेमरवाजिराजिभि–र्जगाम भक्तानुगमाध्वनाऽधिप ॥२॥

अन्वयः—तूर्यध्वनिना दिशः अपि अभिगर्जयन्, वैरोचनिजस्य पत्तनम्, प्रसह्य, अप्रेमरवाजिराजिभिः, यियासुः अधिपः, भक्तानुगमाऽध्वना, जगाम ॥ २ ॥

वृत्ति—तूर्यध्वनिना–तूर्यस्य वाद्यभेदस्य ध्वनिः शब्दविशेषस्तेन तथा । दिशः–ककुभः,

आशा इत्यर्थ । दिगन्तरालमितियावत् । अभिगर्जयन्-सर्वतोभावेन सशब्दयन, समुद्घोषयन्निति यावत् । वैरोचनिजस्य-विशेषेण रोचते द्योतते विरोचः "अच्" ५।१।४९ इत्यनेन अच् प्रत्ययः, विरोच एव वैरोच' स्वार्थिकोऽण्, सचासौ निज' स्वीय आत्मीय इति यावत्तस्य तथा, भीमस्य नृपते-रिति यावत्। यद्वा 'प्रसह्य वैरोच्चनिजस्य' इत्येकं पद द्रष्टव्यम । ततश्च-प्रसह्य महनयोग्यमल्पीय इति यावत् वैर यस्य सचासावुच्चनिज' श्रेष्ठात्मीयस्तस्य तथा। राज्ञां स्वाभाविक परस्पर यादृशेन वैरेण भाव्यमेव तावदेव वैरमासीन्न तावता श्रेष्ठत्वे आत्मीयत्वे च कापि क्षति' । चकारैकाधिक्यस्य समस्या-पूर्त्तौ क्षत्यनाधायकत्वमवसेयम्। पत्तनम् नगरम्। कुण्डिनपुरमितियावत्। प्रसह्य-आग्रहेण । अग्रेसर-वाजिराजिभिः-अग्रे-अग्रत सरन्ति गच्छन्तीत्यग्रेसरास्ते च ते वाजिनोऽश्वा अग्रेसरवाजिनस्तेषां राजय श्रेणयस्ताभिस्तथा । यियासुः-जिगमिषुः। अधिपः-भूपति , श्रीशान्तिनाथ इति यावत् । चक्रानुगमाध्वना-चक्रेण चक्ररत्नेन अनुगम्यतेऽनुस्रियते इति चक्रानुगम सचासावध्वा मार्गश्चक्रानुगमाध्वा तेन तथा । जगाम-वव्राज ॥ २।२ ॥

अथाजगामाभिमुखं स्वसीमनि, नृपोऽपि भीमः किल कुण्डिनेशिता ।
विदर्भजाया मदनस्तथा मनो-रथं प्रजायाः सह राजभिर्विदन् ॥३॥

अन्वयः—*अथ, कुण्डिनेशिता, भीमः, अपि, नृप', विदर्भजायाः, प्रजायाः, मदनः (सन्) तथा, मनोरथम्, विदन्, राजभि , सह, अभिमुख, स्वसीमनि, आजगाम ॥ ३ ॥*

वृत्तिः—अथ-अनन्तरम् । कुण्डिनेशिता-कुण्डिननगरप्रभु । भीमः-तदाख्यः, भयानक इति-व्यज्यते । अपि-सम्भावनायाम्। नृपः-राजा । विदर्भजायाः-विदर्भे-तदाख्यदेशे जाता विदर्भजा, तस्यास्तथा । प्रजायाः-जनस्य । "लोको जन' प्रजा" ३।१५४।। इत्यभि० । मदनः-मदयति-तदभि-लषितवस्तुप्रदानेन हर्षयतीति मदन', हर्षोत्पादक इत्यर्थ' । तथा-तेन प्रकारेण । मनोरथम्-मनस चित्तस्य रथ स्यन्दनमिव मनोरथोऽभिलाषस्तन्तथा । प्रजाया इति शेष । विदन्-जानन । राजभिः-सामन्तनरपतिभि । सह-समम ।अभिमुखः-अभि- अभिगत मुखं वदन यस्य स तथा। स्वसीमनि-स्वा स्वीया चासौ सीमा प्रान्तभूमि' स्वसीमा तस्यान्तथा। आजगाम-आगच्छत् ॥ ३ ॥

गजाश्वभृङ्गारणया सतोरणं, पुर समन्तादसमं विभूषणैः ।
असौससौख्य लघुना महीभृता, नलावरुद्धं वयसैव वेशितः ॥४॥

अन्वयः—*असौ, गजाश्वभृङ्गारणया, सतोरणम्, समन्तात्, विभूषणैः, असमम्, नलावरुद्धम्, ससौख्यम्, पुरम्, लघुना, महीभृता, वयसा, एव, वेशितः ॥ ४ ॥*

वृत्तिः—असौ–भगवान् शान्तिनाथः । गजगजशृङ्गारकया–गजा हस्तिनस्तेषामाल्हादकस्य गजाश्वम् "शृङ्गारस्यावेकमदमाल" यस्य शृङ्गारणा मण्डनम् गजाश्वशृङ्गारणा तया तथा । "शृङ्गारः सुरते नाट्यरसे च गजमण्डने" इति मेदिनी । मनोरमम्–तोरणेन बहिर्द्वारेण सहितम् सतोरणम् । "तोरणोऽस्त्री बहिर्द्वारम्" इत्यमरः । समन्तात्–सर्वतः । विभूषणैः–अलङ्कारैः । असमम्–न समं तुल्यं यस्य तदसमम् । 'अनुत्तमम्' इति यावत् । नलावरुद्धम्–नलैर्नीरामलैरवरुद्धम् व्याप्तम् नलावरुद्धम् 'नलैः पद्मैः, कमलैरिति' यावत्, अवरुद्धं व्याप्तमिति नलावरुद्धमिति वा । "नला राशि कपौ नडे पितृदेवे नर्ड तु स्यात् पद्मे" इत्यनेकार्थः । ममाङ्गणम्–सौन्देन निर्दिष्टा मुखेनेति यावत् सहितम् ससौम्यम् । पुरम्–नगरम् । लघुना–स्वल्पेन । महीभृता–मही पृथिवी बिभर्ति धारयतीति महीभृत् तेन तथा । वयसा–अवस्थया 'यौवनेनेत्यर्थः' । एव– खलु । वेशितः–प्रवेशितः ॥४॥

पाठान्तरम्

मदङ्कभृत् प्रत्यपितं पुरा तदा–ऽऽदिचक्रिकृत्–सञ्चितवत्–सुसङ्गतम् ।
पदं स्वमीपल्लघुनाऽप्यसौ महा–नलावरुद्धं वयसैव वेशितः ॥४॥

अन्वयः—पुरा तदङ्कभृत् प्रत्यर्पितम्, तदादिचक्रिकृत्सञ्चितवत्सुसङ्गतम् महानलावरुद्धम्, अपि स्वम् पदम् असौ लघुना वयसा, एव वेशितः ॥४॥

वृत्तिः—पुरा–पूर्वम् । मदङ्कभृत्प्रत्यर्पितम्–मम् समीपस्थितम् पदम् 'पदाङ्कः देशः' मदङ्कम् तद्बिभर्ति धारयतीति मदङ्कभृत्, स चासौ प्रत्यया हेतुः मदङ्कभृत्प्रत्ययः, स सञ्जातोऽस्येति मदङ्कभृत्प्रत्यर्पितम् । "प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु" इत्यमरः । तस्मात्तं द्वयम् पदसंज्ञायते च–मद–स्थितमाह्वम् अङ्कभृत्प्रत्यर्पितम् अङ्कभृत्प्रत्ययोऽधर्मवाक्ताकारित्वान् सञ्जातोऽस्येति अङ्कभृत्प्रत्यर्पितम्, तच्च मदङ्कभृत्प्रत्यर्पितं मदङ्कभृत्प्रत्यर्पितम् । तत्रत्र पक्षेऽपि सविशि पृथक् पदं वा बोध्यम् । तदादि चक्रिकृत्सञ्चितवत्सुसङ्गतम्–चक्रिणमनुगतं कुर्वन्तीति चक्रिकृतः तेषां कल्याणमस्त्येषामेषु वेति सञ्चितवन्त ते प्रसिद्धास्ते सञ्चितवन्तः सञ्चितवन्तः । तदादि–तत्प्रभृति चक्रिकृत्सञ्चितवन्तः ते च ते तत्सञ्चितवन्तस्तदादिचक्रिकृत्सञ्चितवन्तस्तैः सुसङ्गतम् सुसम्बद्धम् तदादिचक्रिकृत्सञ्चितवत्सुसङ्गतम् । पदसंज्ञा यमे च आदिचक्रिकृत् सञ्चितवत् सुसङ्गतम् तदिति बोध्यम् । महानलावरुद्धम्–महान् विशालश्चासौ नलः पर्वतादिका विषमस्थानम् महानलस्तेन अवरुद्धम्–वेष्टितम् इति महानलावरुद्धम् । अत्र नलावरुद्धम् इत्यस्यैव आवरणेऽपि नलं राज आवृतं रुद्धम् आवरुद्धं न आवरुद्धं यत्र तदनाव रुद्धम् व्याप्येऽपर्याप्ते च 'महान्' इत्यनेन "असौ" इत्यनेनासमानाधिकरणत्वम् । अपि–सम्भावनायाम् । स्वम्–आत्मीयम् । पदम्–स्थानम् "व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु" "स्थानमनु पदमास्पदम्" च्छन्दः इत्यमि धानचिन्तामणिः । असौ–भगवान् राजाधिराजः श्रीमान् शान्तिनाथः । लघुना–किञ्चिदल्पेन ।

वयसा—यौवनेन । "वय' पक्षिणि बाल्यादौ यौवने च नपुसकम्" इति मेदिनी । एव—अवधारणार्थकमव्ययम् । वेशितः—प्रवेशित' । विभक्त्यन्तत्वपक्षे स्वमीपल्लघुना स्वम्प्रभृतीपदल्पेन प्रत्ययेण, वयसा युवापत्यप्रत्ययेन चेति द्रष्टव्यम् । इति ॥ ४ ॥

नृपेऽनुरूपे निजरूपसम्पदां, जिने प्रयाणाभिमुखे दिशां जये ।
पुरस्सरीभूय पुरन्दरः स्वय, जयं चकारास्य परे पराजयम् ॥५॥

अन्वय'—*निजरूपसम्पदाम्, अनुरूपे, नृपे, जिने, दिशाम्, जये, प्रयाणाभिमुखे, (सति) पुरन्दर', स्वयम्, पुरस्सरीभूय, अस्य, जयम्, परे, पराजयम्, चकार ॥ ५ ॥*

वृत्तिः—निजरूपसम्पदाम्—रूप सौन्दर्यञ्च सम्पद सम्पत्तयश्च रूपसम्पद निजस्य आत्मनो रूपसम्पदो निजरूपसम्पदस्तासान्तथा । अनुरूपे—योग्ये । नृपे—राजनि । जिने—अर्हति, भगवति शान्तिनाथे इति यावत् । दिशाम्—आशानाम् दिशानामिति यावद । जये—विजये । दिग्विजयनिमित्तमित्यर्थः । प्रयाणाभिमुखे—प्रयाणाय प्रस्थानाय अभिमुख सम्मुखः प्रयाणाभिमुखस्तस्मिँस्तथा । प्रस्थानतत्परे इति यावत् । (सति) पुरन्दरः—पुराणि शत्रूणां दारयति पुरन्दर इन्द्र' । स्वयम्—आत्मनैव । 'सर्वं वाक्य सावधारण भवती'तिनियमात् । "स्वयमात्मना" इत्यमरः । पुरस्सरीभूय—अग्रेसरीभूय । अस्य—भगवतो राजाधिराजस्य शान्तिनाथस्य । जयम्—विजयम् । (च—पुन) परे—शत्रौ । पराजयम्—भङ्गम् । पराभवमितियावत् । "भङ्गो जयविपर्यये" इति मेदिनी । चकार—विदधे । कृतवानिति यावत् ॥ ५ ॥

नरेशवर्गः स्वयमेव ढौकनं, दिदेश तस्मिन् बहुशः श्रुतिंगते ।
स्वविक्रमादद्भुतचक्रचङ्क्रमात्, पुरः पुरोऽभ्येयुषि तत् पदे पदे ॥६॥

अन्वयः—*तत्, पुर' पुरः, पदे, पदे, स्वविक्रमात्, अद्भुतचक्रचङ्क्रमात्, अभ्येयुषि, तस्मिन्, बहुशः, श्रुतिम्, गते, (सति) नरेशवर्ग, स्वयम्, एव, ढौकनम्, दिदेश ॥ ६ ॥*

वृत्तिः—तत्—तस्माद्धेतो' । पुरःपुरः—अग्रतोऽग्रत' । पदे पदे—वीप्सायां द्विर्भाव', प्रतिपदम्, प्रतिस्थानमिति यावद । स्वविक्रमात्—स्वस्य आत्मनो विक्रम' पराक्रमः स्वविक्रमस्तस्मात्तथा । अद्भुतचक्रचङ्क्रमात्—अद्भुतमाश्चर्य्यजनकञ्च तच्चक्रम् चक्ररत्नम् अद्भुतचक्रम् तस्य चङ्क्रम' पुन पुनर्भ्रमणम्, अतिशयभ्रमणं वा अद्भुतचक्रचङ्क्रमस्तस्मात्तथा । अभ्येयुषि—समायाते, प्राप्ते इति यावत् । तस्मिन्—भगवति शान्तिनाथे । बहुशः—अनेकशः । श्रुतिम्—श्रवणविषयताम् । गते—

मात । (सति) नरेश्वर्गः—नराणां मनुष्याणामीशः नायकः 'प्रभुरितियावत्' । नरेशस्तेषां वर्गः समूह इति नरेशवर्गः । स्वयम्—आत्मना । एव—खलु । अवधारणार्थकमव्ययम् । ह्रादनम्—प्रीति-पुरस्सरमुपागमनम् । सम्मुखागमनम् वा । दिदृक्षु—द्रष्टवान् ॥ ६ ॥

अनकश क्ष्मापकन्यीरनीकिनी-पति परप्रीतिमतीरुदूढवान् ।
विशिष्य सा भीमनरेन्द्रनन्दिनी, प्रियाऽस्य जज्ञे रतिवद् मनोभुव' ॥७॥

अन्वयः—अनीकिनीपतिः, परप्रीतिमतीः, अनेकशः क्ष्मापकन्याः उदूढवान्, विशिष्य सा, भीमनरेन्द्रनन्दिनी, मनोभुवः रतिवत् अस्य प्रिया जज्ञे ॥ ७ ॥

वृत्तिः—अनीकिनीपतिः—अनीकिन्याः सेनायाः पतिः अनीकिनीपतिः, सेनानायक इत्यर्थः । परप्रीतिमतीः—परा श्रेष्ठा अत्यन्तेति यावत् । प्रीति—स्नेह प्रेमेतियावत् परप्रीतिः, कर्मधारयसमास पुंवद्भावश्च । परप्रीतिरस्त्यस्यामिति परप्रीतिमत्य तास्तथा । विरतिशयस्नेहशालिनीरित्यर्थः । अनकश—बहुशः । क्ष्मापकन्याः—कनन्ति दीप्यन्ते इति कन्या "अघ्न्" ५।३।४५। इत्यत् प्रत्यये "अघ्न्यादयः" ५।३।१। इति यः । क्ष्मा—पृथिवी पान्ति रक्षन्तीति क्ष्मापाः "आतो डोऽह्वावामः" ५।१।७६। इत्यनेन ड प्रत्यय । क्ष्मापानां कन्याः कुमार्यः क्ष्मापकन्यास्तास्तथा "कन्या कनी कुमारी च" ३।१७। इत्यभि चि । उदूढवान्—परिणीतवान् । विशिष्य—वैशिष्ट्यमाश्रित्य अन्यस्त्रीभ्य सकाशाद्विशेष अन्यनृपेभ्यो मम आदृत्य वेति यावत् । सा—प्रसिद्धा । भीमनरेन्द्रनन्दिनी—भीमराजतनया यशो-मतीतियावत् । यद्यपि प्रथमसर्गे विहाय भैमीमित्यादिभ्यामस्मावसरे वर्णिता दिशाऽत्रसेवा । नन्दयतीति नन्दिनी नन्द णिन्—ङीः । मनोभुवः—मनसो भवत्युत्पद्यते इति मनोभूः कामस्तस्य तथा । मदनस्येत्यर्थ । रतिवत्—स्मरदारेव । "रतिः स्त्री स्मरदारेषु रागे सुरतगुह्ययो " इति मेदिनी । अस्य—सेनानायकस्य । प्रिया—वल्लभा, पत्नीतियावत् । जज्ञे—जाता । अभवदिति यावत् ॥ ७ ॥

सहस्रनेत्रस्य शचीव सोन्नत-स्तनी हिमांशोरिव रोहिणी प्रिया ।
तया दधे पञ्चमचक्रिणोऽर्हतो मनोभवाद्वैकवशानदः मन ॥८॥

अन्वयः—सहस्रनेत्रस्य उन्नतस्तनी शची इव तथा हिमांशोः प्रिया रोहिणी इव सा पञ्चमचक्रिणः अर्हतः मनोभवाद्वैकवशानदम् मनः, दधे ॥ ८ ॥

वृत्तिः—सहस्रनेत्रस्य—सहस्रं दशशतानि नेत्राणि नयनानि यस्य स सहस्रनेत्रस्तस्य तथा । सुरेन्द्रस्येत्यर्थ । उन्नतस्तनी—उन्नतौ तुङ्गौ स्तनौ कुचौ यस्याः सा तथा । उन्नतकुचकुम्भवतीत्यर्थः ।

शची–इन्द्राणी । "पुलोमजा शचीन्द्राणी" इत्यमरः । इव–यथा । तथा–किञ्च । हिमांशोः–हिम शीतलोंऽशुः किरणो यस्य स हिमांशुश्चन्द्रमास्तस्य तथा । "हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्रः" इत्यमरः । प्रिया–मनोज्ञा, मनोहारणीतियावत । रोहिणी–स्वनामप्रसिद्धवनिता । इव–यथा । मा–यशोमती । पञ्चम-चक्रिणः–चक्रमस्त्यस्येति चक्री । "अतोऽनेकस्वरात ।" ७।२।६।। इत्यनेन मत्वर्थे इन प्रत्ययः । पञ्चानां पूरण पञ्चमः । सचासौ चक्री पञ्चम चक्री तस्य तथा । अर्हतः–चतुस्त्रिंशतमतिशयान सुरेन्द्रादिकृतां पूजां वाऽर्हतीति अर्हन् जिनस्तस्य तथा । भगवत शान्तिनाथस्येत्यर्थ । मनोभवाज्ञैकवशवदम्–वशमायत्तत्वमधीनत्वमिति यावत्, वशवदम् एक मुख्य वशवदम् एकवशवदम् । मनोभवस्य–कामस्य आज्ञा आदेशो मनोभवाज्ञा तस्या एकवशवदम् मनोभवाज्ञैकवशवदम्, कामाज्ञाकारकमिति यावत । मनः–अन्तःकरणम् 'चित्तमितियावत्' । दध्रे–पुपोष । धारयति स्म वा । धा धातोर्धारणपोषणार्थत्वात् । पञ्चमचक्रिणोऽर्हतोऽमनोभवाज्ञैकवशवदमित्येवमकारच्छेदो वा कार्यः, पक्षे–अमनोभवम् अकामम्, अकषायमिति यावत् आज्ञाज्ञानम् अमनोभवाज्ञा तस्या एकमद्वितीयम् वशवदम्–स्थिरम् इति, अमनोभवाज्ञैकवशवदम्, अन्यत्सर्वं समानमिति ज्ञेयम् ।। ८ ।।

उपासनामेत्य पितुः स्म रज्यते, क्रमागतामष्टमकृत् परेशितुः ।
स मागधं देवमनुस्मरन् वशी, वशीचकाराखिलपूर्वमण्डलम् ।।९।।

अन्वयः—अष्टमकृत्, परेशितुः, पितुः, क्रमागताम्, उपासनाम्, एत्य, रज्यते स्म, वशी, सः, मागधम्, देवम्, अनुस्मरन्, अखिलपूर्वमण्डलम्, वशी चकार ।। ९ ।।

वृत्तिः—अष्टमकृत्–दिनत्रयव्याप्योपवासात्मकव्रतविशेषोऽष्टमः तं कृतवानिति अष्टमकृत् । परेशितुः–परः श्रेष्ठश्चासावीशिता नायकः प्रभुरिति यावत्, तस्य परेशितुः । पितुः–जनकस्य । श्रीमतो विश्वसेनस्य नृपतेरिति यावत् । क्रमागताम्–क्रमात्–आचारपरम्पराया आगता प्राप्ता क्रमागता तान्तथा । उपासनाम्–समाराधनाम् । एत्य–प्राप्य । रज्यते स्म– अरज्यत । वशी–स्वाधीनः । जितेन्द्रिय इत्यर्थः । स –प्रसिद्धः भगवान् शान्तिनाथ इत्यर्थ । मागधम्–तदभिधानम् । पूर्वसमुद्रगततीर्थपतिम् । देवम्–अमरम् । अनुस्मरन्–संस्मरन् । स्मरणपथमानयन्निति यावत् । अखिल-पूर्वमण्डलम्–पूर्वं पूर्वसागरसम्बन्धि तन्मण्डलम् जनपदः पूर्वमण्डलम् । अखिल–समस्तञ्च तत्पूर्व-मण्डलम् अखिलपूर्वमण्डलम् । वशीचकार–स्वाधीनीकृतवान् । चक्रवर्ती हि पूर्वं पूर्वपयोनिधितटमागत्य तत्राष्टमं विधाय मागधदेवं स्ववशीकरोतीतिकल्पः ।। ९ ।।

प्रभासमेत्याप्यमुना व्यधीयत, दिने दिने साऽवसरेषु वन्दिनाम् ।
मुखान्निशान्ते वरदामधाम्नित–द्दिशोरवश्यं खलु वश्यकर्मणे ।।१०।।

अन्वयः—दिने दिने, अवसरेषु बन्दिनाम्, मुखात्, निशान्ते, (इति) परदामधाम्नि, अपि, प्रमाणम् एत्य, तद्विभो, भवनयम्, वशकर्मणे, अमुना खलु, मा, व्यधीयत ॥ १ ॥

वृत्तिः—दिने दिने—प्रतिदिनम्, वीप्सायां द्विर्भावः । अवसरेषु—समयेषु । बन्दिनाम्—बन्दिजनानाम् स्तुतिपाठकानामित्यर्थः । मुखात्—वदनतः । निशान्ते—निशाया रात्रेरन्तोऽवसानं यतो यत्रेति वा निशान्तम्—प्रभातम् तस्मिंस्तथा, प्रभातवेलायामिति, तदवसरे श्रवणात् इति भावः । सप्तमीति शेषः । परदामधाम्नि—परमितामविद्युतवशिनोविमलवर्तिनि तीर्थे । अपि—पुनः । प्रमाणम्—प्रमाणभूतम् तीर्थम् । एत्य—समागत्य । तद्विभो —परदामप्रभावेरेव विजितविपक्षिनरेशयोः । भवनयम्—भुवनम् । वशकर्मणे—वशीकरणकरणाय । अमुना—विमलेन तथा दृश्यमानेन पराक्रमिणा भगवता श्रीमता शान्तिनाथेन । खलु—नूनम् । मा—आत्मपरम्परा प्रथमा उपासना । अहमादिविविधवर्णा । व्यधीयत—अकारि । मागधैरुक्तमाकर्णीयस्य राज्ञोऽस्यो परदामप्रभासमुदये वशीकरोतीतिभावः ॥ १ ॥

तटं दधानो निकटं स सैन्धवं, धव क्षिते साधनया धनार्जन ।

पठत्सु तेषु प्रतिभूपतीनलं, जिगाय देशेषु पुरस्सरेष्वत ॥११॥

अन्वयः—अत , निकटम् सैन्धवम्, तटम् , दधानः, साधनया, धनार्जनः, क्षितेः, धवः सः तेषु पठत्सु, पुरस्सरेषु देशेषु, प्रतिभूपतीन्, अलम् , जिगाय ॥ ११ ॥

वृत्तिः—अत —परदाम—प्रभासतीर्थयोरुपुपासनासम्पादनानन्तरमेव । निकटम्—समीपस्थम् । सैन्धवम्—सिन्धोः सरितोऽयं सैन्धवस्तन्तथा । तटम्—तीरम् । दधानः—धारयन् समाश्रयन्निति भावः । साधनया—साधनारम्भप्रयोगेन । धनार्जनः—धनं वित्तमर्जयत्युपार्जयति इति धनार्जनः । क्षितेः—पृथिव्याः । धवः—पतिः, स्वामीति भावः । सः—प्रसिद्धः, राजाधिराजो भगवान्शान्तिनाथ इति भावः । तेषु—पूर्वोक्तेषु बन्दिषु । पठत्सु—स्तुतिपाठमुच्चारयत्सु । पुरस्सरेषु—अग्रेतनेषु । देशेषु—मण्डलेषु । "देशो जनपदो नीवृद् राष्ट्रं विषय मण्डलम्" ॥ १२ ॥ इत्यमि चि० । प्रतिभूपतीन्—प्रतिपक्षानुभूता भूपतयो राजानः प्रतिभूपतयस्तांस्तथा । अलम्—पर्याप्तं यथा स्यात्तथा । जिगाय—जितवान् वशीचकारेति भावः । मागधादितीर्थत्रयं विजित्य सिन्धुनदीतटवर्तिनोऽपि नृपतीन्भगवान् विजितवानितिभावः ॥ ११ ॥

उपत्यकास्थायिनृपालिरुद्धता कृताभिसेनानिरणा प्रणाशभाक् ।

वने गतापीश भयागमं भयाद्, विनिद्ररोमाऽजनि भूभृती नलम् ॥१२॥

अन्वयः—उद्धता, कृताधिसेनानिरणा, प्रणाशभाक्, उपत्यकास्थायिनृपालिः, वने, नलम्, गता, अपि, ईशहयागमम्, श्रण्वती, भयात्, विनिद्ररोमा, अजनि ॥ १२ ॥

वृत्तिः—उद्धता—समुच्छृङ्खला, मानगर्वितेतियावत्। कृताधिसेनानिरणा—सेनां नयतीति सेनानीः तस्मिन् इति, अधिसेनानि कृतोऽधिसेनानिरणो युद्धं यया सा तथा। प्रणाशभाक्—प्रणाशम आमूलचूलमुन्मूलनं भजते सेवते इति प्रणाशभाक्। उपत्यकास्थायिनृपालिः—उपत्यकायां पर्वतीयाऽऽसन्नभूमौ तिष्ठन्ति तच्छीला उपत्यकास्थायिनः। "उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका" इत्यमरः उपत्यकास्थायिनश्च ते नृपाः उपत्यकास्थायिनृपाः तेषामालिः श्रेणी पङ्क्तिर्वा उपत्यकास्थायिनृपालिः। वने—कानने। नलम्—तृणविशेषम्। गता—आश्रिता। अपि—सम्भावनायाम्। ईशहयागमम्—ईशस्य प्रभोः श्रीशान्तिनाथस्य हयोऽश्वः ईशहयः, तस्य आगमम्—आगमनम् ईशहयागमस्तन्तथा। श्रण्वती—आकर्णयन्ती, श्रावणप्रत्यक्षविषयतामादधतीति यावत्। भयात्—साध्वसात्। विनिद्ररोमा—विनिद्राणि व्यपगतनिद्राणि रोमाणि लोमानि यस्याः सा तथा। अजनि—समपद्यत। जातेति यावत्। अयं भावः—सिन्धुमरिस्तिर जित्वाऽग्रे वैताढ्यपर्वतोपत्यकागतभूपान् जेतुं गतवतश्चक्रिणो भयादेवावनीपतयो वनं पलायिताः, अथ च नलं तृणं श्रिताः, तथापि तत्र राजराजस्याश्वस्याऽऽगतिमाकर्ण्य भीतितो रोमाञ्चिताः, 'अश्वस्तृणं चरिष्यति वयं च भविष्यामोऽनाच्छन्ना' इति तेषां भयकारणम् इति ॥ १२ ॥

कथाप्रसङ्गेषु मिथः सखीमुखा—च्चिकीर्पुरस्यैव पुनः प्रसन्नताम्।
नता सतापा जनतापि नीवृता—मुपायनस्थापनया स्थिता स्थले ॥ १३॥

अन्वयः—मिथः, कथाप्रसङ्गेषु, सखीमुखात्, अस्य, एव, प्रसन्नताम्, चिकीर्षुः, पुनः, नता, सतापा, नीवृताम्, जनता, अपि, उपायनस्थापनया, स्थले स्थिता ॥ १३ ॥

वृत्तिः—मिथः—परस्परम्, अन्योऽन्यमितियावत्। कथाप्रसङ्गेषु—गोष्ठीबन्धेषु। सखीमुखात्—मित्ररूपा जनतैव सखी तस्या मुखं वदनं सखीमुखम्, तस्मात्तथा। अस्य—भगवतः शान्तिनाथस्य। एव—अवधारणार्थकमव्ययम्, तच्चान्ययोगव्यवच्छेदरूपम्, तथा च भगवतः शान्तिनाथस्यैव नत्वन्यस्येति भावः। प्रसन्नताम्—प्रसादम्। चिकीर्षुः—कर्तुमिच्छुः। पुनः—किन्तु। नता—विनता, नम्रीभूतेति यावत्। सतापा—तापेन सन्तापेन सैन्यकोलाहलोपद्रवादिजनितमानसिकसंक्षोभेणेति यावत् सहिता—सतापा। नीवृताम्—देशानाम्। "देशो जनपदो नीवृद् राष्ट्रं निगमश्च मण्डलम्" ४।१३॥ इत्यभि०चि०। जनता—जनानां लोकानां समूहो जनता, लोकसमुदाय इति यावत्। अपि—सम्भावनाम्। उपायनस्थापनया—उपायनस्य उपहारस्य स्थापना निधानम् रक्षणमिति यावदुपायनस्थापना तया तथा। स्थले—स्थाने शान्तिनाथाधिष्ठितभूभागे इति यावत्। स्थिता—अवस्थिता। स्वावस्थानञ्चकारेति यावद् ॥ १३ ॥

धने जने वा कृतरोधने भटे-स्तृणेऽपि तन्व्या नलनामनि श्रुते ।
धनेऽपि च स्यातुमधीरया रयात्, तया तदादेशदशाऽप्यधीयत ॥१४॥

अन्वयः—भटैः, कृतरोधने धने वा जने, (सति) तन्व्या, नलनामनि, तृणे अपि श्रुते, धने, स्यातुम्, अधीरया, च तया रयात्, तदादेशदशा, अपि अधीयत ॥१४॥

वृत्तिः—भटैः—योधैः, वीरैरिति यावत् । कृतरोधने—कृतं विहितं रोधनमवरोधो यस्य तत् कृतरोधनम् तस्मिँस्तथा । इत्याकारे इतियावत् । धने—वित्ते । वा—समुच्चये । "वा स्याद्विकल्पोपमयो-र्वितर्के पादपूरणे । समुच्चये च" इति मेदिनी । जने—लोके । लोको जनः प्रजा" ३।१६५। इत्यमि- ति । (सति) तन्व्या—कृशया । नलनामनि—नलाख्ये । तृणे—तृणे । अपि—सम्भावनायाम् । श्रुते—आकर्णिते । धने—सान्द्रे । वने इतिशेषः । अपि—सम्भावनायाम् । स्यातुम्—अवस्थातुम्, निवसितु- मितियावत् । अधीरया—धैर्यामावत्या । च—समुच्चये । तया—दमयन्त्यापि नृपात्मजया । रयात्- वेगात्, सत्वर मिति यावत् । तदादेशदशा—तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य । आदेशस्तदादेशस्तस्य दशा- ऽवस्था तदादेशदशा । अपि—सम्भावनायाम् । अधीयत—अधारि ॥१४॥

पराक्रमाच्चक्रभृतः परा क्रमाद्, मदालिरासन्नतरा द्विधापि या ।
द्रुतं विधूयाऽन्यदमूयताऽनया, नगस्थया काप्युदरे दरादरे ॥१५॥

अन्वयः—चक्रभृतः पराक्रमात्, क्रमात्, आसन्नतरा द्विधा अपि, या, परा, मदालिः, नगस्थया अनया, अरेः दरात् द्रुतम् अन्यत्, विधूय क्वापि उदरे, अमूयत ॥१५॥

वृत्तिः—चक्रभृतः—चक्रं चक्ररत्नं बिभर्तीति धारयतीति चक्रभृत् चक्री चक्रवर्तीति यावत् तस्य तथा । पराक्रमात्—विक्रमात्, सामर्थ्यादितियावत् । क्रमात्—क्रमशः । आसन्नतरा—अतिशयेन आसन्ना व्याकुलिता समीपवर्त्तिनी वा आसन्नतरा । द्विधा—द्विप्रकारा । अपि—सम्भावनायाम् । या— यच्छब्दयोग्या । परा—अन्या अन्यराजसम्बन्धिनीति यावत् । मदालिः—वीरश्रेणी । नगस्थया—नगे पर्वते तिष्ठतीति नगस्था तया तथा । पर्वतस्थितस्त्रियेति यावत् । अनया—परकीयस्त्रकन्यया । अरेः— शत्रोः । दरात्—भयात् । द्रुतं—शीघ्रम् । अन्यत्—अपरम् । विधूय—परित्यज्य । क्वापि—कस्मिँश्चिदपि । उदरे—मध्ये । पर्वतस्येतिशेषः । गिरिगह्वरे इति यावत् । अमूयत—अबाध्यत । बाधमिति यावत् ॥१५॥

महाहव' स्यापि भटै कृताहव', समापतत् प्रस्यति तत्र शाश्वे ।
गिरौ स्थितं सत्प्रजया जयाहते मुदा तदाकर्णनसज्जकर्णया ॥१६॥

अन्वयः—क्वापि, त्रस्यति, तत्र, शात्रवे, भटैः, कृताहवः, महाहवः, समापतत्, तत् जयात्, ऋते, मुदा, तदाकर्णनसज्जकर्णया, प्रजया, गिरौ, स्थितम् ॥१६॥

वृत्तिः—क्वापि–कुत्रचितस्थले। त्रस्यति–समुद्विजति, साध्वसमादधाने इति यावत। तत्र–तस्मिन। शात्रवे–प्रतिपक्षे, शत्राविति यावत्। भटैः–योधैः। कृताहवः–कृतो विहित आहवो युद्धार्थमाहूवान यस्मिन् स कृताहवः। महाहवः–आहूयन्ते जना अस्मिन्नित्याहवो युद्धम, महान अतिशयित श्चासौ आहवो महाहव "सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम" ३।१।१०७॥ इत्यनेन समासः। समापतत्–सम्प्रावर्तत, समजायतेति यावत्। तत्–तस्माद्धेतो। जयात्–विजयात्। ऋते–विना। "षर्जने त्वन्तरेणर्ते हिरुग्नाना पृथग् विना' ६।१६३॥ इत्यभि०चि०। मुदा–हर्षेण। तदाकर्णनसज्जकर्णया–तस्य जयशब्दस्य आकर्णन श्रवण तदाकर्णनम् तस्मिन सज्जौ तत्परौ कर्णौ श्रोत्रे यस्याः सा तदाकर्णनसज्जकर्णा तया तथा। प्रजया–जनेन। गिरौ–पर्वते। स्थितम्–अवस्थितम्, न्युषितमिति यावत् ॥१६॥

स्मरात्परासोरनिमेपलोचनाद्, वरं तमिस्राध्वनि लब्धवानयम् ।
शकादिकम्लेच्छजनैः कृताश्रयं, सुनिर्भयं साधयति स्म तत्त्रयम् ॥१७॥

अन्वयः—स्मरात्, परासोः, अनिमेपलोचनात्, तमिस्राध्वनि, वरम्, लब्धवान्, अयम्, शकादिकम्लेच्छजनैः कृताश्रयम्, सुनिर्भयम्, तत्त्रयम्, साधयति स्म ॥१७॥

वृत्तिः—स्मरात्–स्मरणाद्धेतोः, तत्सम्बन्धिनानाविधगुणगणानुध्यानादिति यावत्। परासोः–पराः श्रेष्ठा प्रकृष्टा इति यावदसवः प्राणा अर्थाद्बल यस्य स परासुः, अतिशयितानिर्वचनीयसामर्थ्यविशेषवान इत्यर्थः, तस्मात्तथा। अनिमेपलोचनात्–न निमेषो निमीलन ययोस्ते, अनिमेषे लोचने नयने यस्य सोऽनिमेपलोचनस्तस्मात्तथा। तमिस्राध्वनि–तमिस्राया गुहाया अध्वा मार्गस्तमिस्राध्वा तस्मिँस्तथा। वरम्–अभीप्सितम्। लब्धवान्–समधिगतवान, प्राप्तवानिति यावत। अयम्–सेनापतिः, महामहिमशाली भगवाञ्छान्तिनाथस्य सेनानीरत्नमितियावत्। शकादिकम्लेच्छजनैः–शकादिकाः शकप्रधानाश्च ते म्लेच्छा यवनाद्यः शकादिकम्लेच्छजनास्तैस्तथा। कृताश्रयम्–विहितसंश्रयम, कृतावस्थानमिति यावत। सुनिर्भयम्–सु अतिशयेन निर्गत भय भीर्यस्मात् तत् सुनिर्भयं सुनिर्भीकं यथास्यात्तथा। तत्त्रयम्–खण्डत्रयम। साधयति स्म–प्राप्नोत्, अधिकरोति स्मेति यावत् ॥ १७ ॥

पथः तमिस्रान्तरमीयुषः पते !, बिभेमि तद्भिन्नमुदाहरेति सा ।
वदन्त्यभीः स्त्री मणिमण्डलत्विषा–ऽयनं समुद्योत्य कृतैव चक्रिणा ॥१८॥

अन्वयः—पते ! तमिस्रान्तरम्, द्रुपः पथः, बिभेमि तत्, मिषम् उदाहर, इति वदन्ती सा, स्त्री मणिमण्डलाञ्छिता, अजनम् समुद्योत्य वाहिका, अभीः, कृता एव ॥१८॥

वृत्तिः—पते—पाति रक्षत्याश्रमिव इति पतिः स्वामी, नायक इति यावत् तत्सम्बोधने तथा। तमिस्रान्तरम् तमिस्राया गुहाया अन्तरं मध्यम् तमिस्रान्तरम्। गुहाभ्यन्तरमित्यर्थः। द्रुपः—माम पतः। पथः—मार्गात्। बिभेमि—सन्त्रस्यामि भीता भवामीति यावत्। तत्—तस्मात्। मिषम्—अन्यम् पूर्वोक्तादतिरिक्तमिति यावत्। मार्गमितिशेषः। उदाहर—निर्दिश। इति—एवं प्रकारेण। वदन्ती—निगदन्ती। सा—भीतिविह्वला प्रसिद्धा। स्त्री—रमणी मलोमयीतियावत्। मणिमण्डलाञ्छिता—मणिरत्नैन विरचितानि मणिमण्डलानि तेषां त्विट् प्रभा मणिमण्डलत्विट् तथा तथा। अजनम्—मार्गम्। "अयनं वर्त्म मार्गोऽध्वा" इत्यभिधानचिन्तामणिः। समुद्योत्य—प्रकाश्य। वाहिका—चक्रवर्तिना, सार्वभौमेनेति यावत् भगवता शान्तिनाथेनेतिशेषः। अभीः—अभया निर्भीकेति यावत्। कृता—विहिता। एव—अवधारणार्थकमव्ययम् ॥ १८ ॥

सरिद्द्वये वार्धकिनाऽऽद्यपथया, मलं समुत्तारयता नृपाज्ञया ।
जनेन यून स्तुवता तदास्पदे सुख कृतोऽध्वा हि गतागतोद्यतान् ॥१९॥

अन्वयः—सरिद्द्वये, नृपाज्ञया आद्यपथया मलम् समुत्तारयता, गतागतोद्यतान् यून स्तुवता वार्धकिना, जनेन हि, तदास्पदे सुखः, अध्वा कृतः ॥१९॥

वृत्तिः—सरिद्द्वये—सरितोस्तरङ्गिण्योर्द्वयं युगलम् सरिद्द्वयम् तस्मिंस्तथा तमिस्रागुहागतो-न्मग्नानिमग्नाभिधानकनदीयुगल इति यावत्। नृपाज्ञया—नृपस्य राज्ञ आज्ञा निदेशो नृपाज्ञा तया तया। आद्यपथया—आद्या प्रथमा चासौ पथा पद्धतिर्मार्ग इति यावत् आद्यपथा तया तया। मलम्—सैन्यम्। समुत्तारयता—पारयता। गतागतोद्यतान्—गतं गमनम् आगतमागमनम् गतागतम् गतागते तयोरुद्यताः सन्नद्धाः गतागतोद्यतास्तांस्तथा। यूनः—तरुणान्। स्तुवता—प्रशंसता, वर्णयतेति यावत्। वार्धकिना—वार्धकिरत्नेन। जनेन—मनुष्येण मनुष्यगतिमनुभवता वार्धकिरत्नेनेतियावत्। हि—निश्चयेन। तदास्पदे—तत्र तदास्पदं स्थानम् तदास्पदम् तस्मिंस्तथा। सुखः—सुखं सम्यं सौख्य-मिति यावदस्त्यस्मिन्निति सुखः। अध्वा—मार्गः। कृतः—विहितः ॥ १९ ॥

ततोऽवतीर्याद्भुतपक्षवान्भवो विनिर्गतोऽब्धादिव पक्षवान्भव ।
स्फुरद्रुचिम्लेच्छजनप्रसाधने निदर्शनं नैषधमप्यपेक्षयत् ॥२०॥

नलस्य पृष्टा निषधागता गुणान्, नृपेण दुर्गस्थरिपोर्विनिग्रहे ।
चरैर्निशम्यास्य परे शरण्यतां, प्रपेदिरेऽरण्यदशाविमोचनात् ॥२१॥
(युग्मम्)

अन्वयः—अब्दात्, विनिर्गतः, चक्रबान्धवः, इव, अद्भुतचक्रबान्धवः, ततः अवतीर्य, दुर्गस्थरिपोः, विनिग्रहे, नृपेण, निषधागताः, नलस्य, गुणान्, पृष्टाः, 'परे, अरण्यदशाविमोचनात्, अस्य, शरण्यताम्, प्रपेदिरे,' (इति) चरैः, निशम्य, स्फुरद्रुचिम्लेच्छजनप्रसाधने [प्रशासने], निदर्शनम्, नैषधम्, अभ्यषेचयत्, ॥२०-२१॥

वृत्तिः—अब्दात्-अपो जलानि ददातीत्यब्दो मेघः, तस्मात्तथा। विनिर्गतः-निःसृतः, बहिरायात इति यावत्। चक्रबान्धवः-चक्राणां चन्द्रिकाप्रियपक्षिविशेषाणां बान्धवः स्वजनः प्रिय इति यावत् चक्रबान्धवः चन्द्रः। इव-यथा। अद्भुतचक्रबान्धवः-राष्ट्रस्य सेनाया वा बान्धवः स्वजनः चक्रबान्धवः, अद्भुत आश्चर्यजनकश्चासौ चक्रबान्धवोऽद्भुतचक्रबान्धवः, भगवाञ्छान्तिनाथश्चक्रवर्तीतियावत्। ततः-सरिद्द्वयसनाथिततमिस्रागुहायाः। अवतीर्य-अपसृत्य, बहिरागत्य। दुर्गस्थरिपोः-दुर्गे कोट्टे तिष्ठतीति दुर्गस्थः स चासौ रिपुः शत्रुर्दुर्गस्थरिपुस्तस्य तथा, दुर्गाविविषमस्थानस्थितारातेः। विनिग्रहे-विशेषेण निग्रहो दण्डो विनिग्रहस्तस्मिँस्तथा, सप्तम्या निमित्तत्वार्थकतया विनिग्रहनिमित्तमित्यर्थः। नृपेण-चक्रवर्तिना। निषधागताः-निषधायास्तन्नामककोशलदेशाश्रितनगर्या आगता निषधागताः, नरा इतिशेषः। नलस्य-नल इव नलस्तस्य, नलसदृशशक्तिशालिनः सेनानीविशेषस्य। गुणान्-समरयोग्योपायान्। पृष्टाः-पर्यनुयोगमापादिताः। परे-शत्रवः। अरण्यदशाविमोचनात्-वनवासस्थितिवियोजनतः। अस्य-नलस्य। शरण्यताम्-शरणम्। प्रपेदिरे-प्राप्ताः। (इति-एवं भूतम्।) चरैः-चरनरैः। निशम्य-समाकर्ण्य। स्फुरद्रुचिम्लेच्छजनप्रसाधने(प्रशासने)-विलसद्दीप्तिकानामुत्तरार्धभरतक्षेत्रवर्तिनामनार्यलोकानां नियन्त्रणे। अत्र प्रसाधने इत्यत्र प्रशासने इति सुरुचिकारि। निदर्शनम्-निदर्शनभूतम्, उदाहरणरूपम्। विशिष्टमितियावत्। यद्वा नितरां दर्शनं यस्य स तमिति, सदा चक्रिपार्श्वस्थमित्यर्थः। नैषधम्-निषधायाअयं नैषधस्तन्तथा। पूर्वदर्शित नलम्। अभ्यषेचयत्-अभिषिक्तवान्। अयं भावः निषधागतजनमुखतो नलानुरूपं नलस्य विशिष्टगुणानाकर्ण्य चक्रवर्ती भरतोत्तरार्धवर्तिनो म्लेच्छमहीपतीन् जेतुं तं सेनापतिमकार्षीदिति ॥२०॥२१॥

विधाय वेषान्तरमस्य विक्रमा-न्मिषेण दूतद्विजवन्दिचारणाः ।
यशः पठन्तः परदेशमैयरुर्गरुत्मतः सर्पगणा इवारयः ॥२२॥

अन्वयः—विक्रमात्, गरुत्मतः सर्पगणाः, इव, अस्य, अरयः, वेषान्तरम्, विधाय, मिषेण, दूतद्विजवन्दिचारणाः, (सन्तः) यशः, पठन्तः, परदेशम्, ऐयरुः ॥२२॥

वृत्तिः—विक्रमात्—पराक्रमात्, शक्तिसम्पदो वा । "विक्रमस्तु पुमान् क्रान्तिमात्रे स्यात् शक्तिसम्पदि" इति मेदिनी । गरुत्मताः—गरुतः पक्षाः सन्त्यस्येति गरुत्मान्, गरुत्मतस्य यथा । (गरुडस्य) सर्पगणाः—पवनाशनसमूहाः । इव—यथा । सर्पोऽहिः पवनाशनः ।।३।१६।। इत्यमि चि । अस्य—राज्ञः । अरयः—शत्रवः । देशान्तरम्—अन्यो देशो देशान्तरम् तत्तथा । "मयूरव्यंसकेत्यादयश्च" २।१।१२६।। इत्यनेन समासः । विधाय—कृत्वा । मिषेण—व्याजेन । दूतद्विजवणिक्चारणाः—दूता द्विजा वणिजश्च बन्दिनो चारणाः भटाश्च दूतद्विजवणिक्चारणाः । (सन्तः) यशः—अर्थवादम् समर्थमिति यावत् । पठन्तः—उच्चारयन्तः, प्रख्यापयन्त इति यावत् । परदेशम्—देशान्तरम् । ययुः—गतवन्तः ॥ २२ ॥

कृताजय केऽपि पराजयं ययु-र्भयं प्रपद्याद्रिमयुर्निरामयम् ।
निपीय तत्कीर्तिकथामथानया-ऽहुर्मुहुस्ते मुमुहुर्भयादपि ॥२३॥

अन्वयः—केऽपि, कृताजयाः, पराजयम् ययुः भयम् प्रपद्य, निरामयम्, अद्रिम् अयुः, अथ तत्कीर्तिकथाम् निपीय, अनयात्, अहुः ते भयात् अपि मुहुः, मुमुहुः ॥२३॥

वृत्तिः—केऽपि—कियन्तोऽज्ञातनामधेयाः । कृताजयः—कृतस्त्वविहितस्त्वनाजिस्त्वाजिर्युद्धम् । कृता—विहिता आजिर्युद्धं यैस्ते कृताजयः, कृतयुद्धा इत्यर्थः । पराजयम्—भङ्गम् पराभवमिति यावत् । ययुः—प्राप्तवन्तः । भयम्—शत्रुविक्रमादिजनितसन्त्रासम् । प्रपद्य—सम्प्राप्य । निरामयम्—निर्गत आमय उपतापो यस्मात्तन्निरामयं यथा स्यात्तथा । "आम आमय आत्मस्यपुत्रकाशो गदः समाः" ३।१२७।। इत्यमिधानचिन्तामणिः । अद्रिम्—पर्वतम् । अयुः—प्राप्तवन्तः । अथ—अनन्तरम् । तत्कीर्तिकथाम्—कीर्तिना यशसां कथा वार्ता कथनमिति यावत्, कीर्तिकथा तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य कीर्तिकथा तत्कीर्तिकथा तान्तथा । निपीय—सादरमाकर्ण्य । अनयात्—अनीतेः, अन्यायादिति यावत् । अहुः—यत्कृता स्वकथान्त इति यावत् । ते—कृताजयः पराजिताः सन्तो गिरि—गह्वरमाश्रिता जनाः । भयात्—भीतेः सकाशात् । अपि—समुच्चयार्थकमव्ययम् । भयादेवेत्यर्थः । मुहुः—पुनः पुनः । "मुहुःअभीक्ष्णं पुनः पुनः । असकृत्सकृत्" ३।१६७।। इत्यमि चि० । मुमुहुः—मुमुहुः मोहमापन्ना इति यावत् ॥२३॥

भयेन भग्नेऽपि हये रथे पथे स्थिते विषक्तेऽवनिपे निपातिते ।
रसेन सेनापतिनाऽरिसेनया चिराय तस्थे विमनायमानया ॥२४॥

अन्वयः—भयेन, हये, रथे अपि भग्ने पथे विषक्ते स्थिते अवनिपे सेनापतिना, रसेन, निपातिते, (सति) अरिसेनया, चिराय विमनायमानया तस्थे ॥२४॥

वृत्तिः—भयेन–भीत्या, चक्रवर्तिसेनापतिशौण्डीर्य्यवीर्य्याद्यवलोकनजनितस्वाभाविकसाध्वसेनेति यावत । हये–अश्वे । रथे–स्यन्दने । अपि–सम्भावनायाम । भग्ने–आमर्दिते, सञ्चूर्णिते इति यावत । पथे–मार्गे । "वाट' पथश्च मार्गश्च" इति त्रिकाण्डशेषः । विचक्रे–विनष्ट चक्र रथाङ्ग यस्य स विचक्रस्तस्मिँस्तथा । स्थिते–अवस्थिते । अवनिपे–अवनिं पृथिवीं पाति रक्षतीत्यवनिपस्तस्मिंस्तथा, प्रतिपक्षमहीपताविति यावत्। सेनापतिना–सेनाया अनीकिन्या' पति' स्वामी, नायक इति यावत्, सेनापतिस्तेन तथा । रसेन–वीर्येण । "रसो गन्धरसे जले । शृङ्गारादौ विषे वीर्य्ये" इति मेदिनी । निपातिते–विनाशिते, समुन्मूलिते इति यावत् । (सति) अरिसेनया–प्रतिपक्षपक्षीयसैन्येनेत्यर्थ' । चिराय–दीर्घकाले यावत् । "चिराय चिररात्राय चिरस्य च चिराभिरम् । चिरेण दीर्घकालेऽर्थे" ६।१६८॥ इत्यभि० चि० । विमनायमानया–विमना दुर्मना इवाचरतीति विमनायमाना दुर्मनायमाना, अहृष्टचित्तेति यावत्, तया तथा । तस्थे–अवतस्थे स्थितमिति यावत् ॥ २४ ॥

(पाठान्तरम्)

चमूपतिर्भूपतिराजसन्निधेः, प्रसाधयन् म्लेच्छपुराणि तद्धनैः ।
धन ललौ, तत्प्रजयाऽपमानया, चिराय तस्थे विमनायमानया ॥२४॥

अन्वयः—चमूपति, भूपतिराजसन्निधेः, म्लेच्छपुराणि, तद्धनैः, प्रसाधयन्, धनम्, ललौ, तत्, अपमानया, प्रजया, चिराय, विमनायमानया, तस्थे ॥२४॥

वृत्तिः—चमूपतिः–सेनानायकः । भूपतिराजसन्निधेः–भूपतीनां महीक्षितां राजा प्रभुः, भूपतिराजस्तस्य सन्निधि' सान्निध्यम्, सामीप्यमिति यावत भूपतिराजसन्निधिस्तस्य तथा । म्लेच्छपुराणि–म्लेच्छानां यवनादिप्रभृतिपामराणाम पुराणि नगराणि म्लेच्छपुराणि तानि तथा । "म्लेच्छ' पामरभेदे च पापरक्तेऽपभाषणे" इति मेदिनी । तद्धनैः–तेषां म्लेच्छानां धनानि वित्तानि तद्धनानि तैस्तथा । प्रसाधयन्–मण्डयन, समलङ्कुर्वन्निति यावत् । धनम्–वित्तम्, तदीयमिति शेषः । ललौ–गृहीतवान । तत्–तस्माद्धेतो' । अपमानया–अपगतो विनष्टो मानश्चित्तोन्नतिर्यस्याः साऽपमाना, तया तथा । प्रजया–जनतया, लोकेनेति यावत् । चिराय–दीर्घकालमिति यावत् । विमनायमानया–दुर्मनायमानया अहृष्टचित्तयेति यावत् । तस्थे–अवतस्थे । अवस्थितमिति यावत् ॥ २४ ॥

प्रियं प्रियां च त्रिजगज्जयिश्रियौ, नरौ स्वरूपेण शचीपुरन्दरौ ।
ददर्श चक्री नभसोऽवतीर्य्य तौ, कृताञ्जली भूमिभुजं प्रणेमतुः ॥२५॥

अन्वयः—चक्री, त्रिजगज्जयिश्रियौ, त्रियम्, च प्रियाम्, स्वरूपेण, शचीपुरन्दरौ नरौ, ददर्श नमतः, अवतीर्य, कृताञ्जली, तौ भूमिभुजम् प्रणेमतुः ॥२५॥

वृत्तिः—चक्री—चक्रं राष्ट्रमस्त्यस्मिन्नस्याऽस्तीति चक्री, चक्रवर्ती सार्वभौम इति यावत्, भगवान्शान्तिनाथ इति शेषः। त्रिजगज्जयिश्रियौ—त्रयाणां जगतां समाहारस्त्रिजगत्, त्रिभुवनमित्यर्थः तज्जयन्त्यभिभवतीत्येवंशीला श्रीः शोभा ययोस्तौ त्रिजगज्जयिश्रियौ। प्रियम्—प्रीणातीति प्रियः भर्तार दयित इति यावत् तम्तथा। च—पुनः। प्रियाम्—कान्ताम् दयितामिति यावत्। स्वरूपेण—आकारेण। शचीपुरन्दरौ—पुलोमजासहशक्रौ। इन्द्राणीसुरेन्द्रतुल्याविल्यर्थौ। नरौ—पुमांसौ। ददर्श—अव लोकयामास, चाक्षुषप्रत्यक्षविषयतामापेति यावत्। नमसः—आकाशात्। "वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी। नभोऽभ्रं व्योम त्रिदिवो विष्णुपदं वियद् नभः" २। ७७॥ इत्यभि चि। अवतीर्य—अवरुह्य। कृताञ्जली—कृतो विहितोऽञ्जलिः संयुक्तकरद्वयं याभ्यां तौ तथा। "द्वौ पुटावञ्जलिः पुमान्" इत्यमरः। सन्धिविच्छेदः। तौ—शचीपुरन्दराकारनरौ। भूमिभुजम्—भूमिं पृथिवीं भुनक्ति पालयतीति महीभुक् तम्तथा। राजाधिराजं भगवन्तं शान्तिनाथमिति यावत्। प्रणेमतुः—प्रणतवन्तौ, प्रणमतामिति यावत् ॥२५॥

विनिन्यतुस्ताश्रृपमाद्रिमीश्वरं, लिखाभिलीलागृहभित्तिकावपि ।
स्वनामसंसाधितभारतक्षिति , क्षितीश ! याचेत्युचितं तमूचतुः ॥२६॥

अन्वयः—तौ, अपि, तौ, ईश्वरम्, उपमाद्रिम्, विनिन्यतुः, च उचितम्, याचा, तम्, इति, ऊचतुः, क्षितीश !, संसाधितभारतक्षितिम्, (त्वम्) अभिलीलागृहमिति, स्वनाम, लिख, ॥२६॥

वृत्तिः—तौ, अपि—अभिहितपूर्वनरौ चौ तौ अभिमताऽनुपगतौ शचीन्द्राविति यावत्। ईश्वरम्—चक्रिणम् भगवन्तं शान्तिनाथमिति यावत्। उपमाद्रिम्—उपमहेन्द्रम्। विनिन्यतुः—प्रापयामासतुः। च—पुनः। उचितम्—साम्प्रतं यथा स्यात्तथा। याचा—गिरा। तम्—भगवन्तं शान्तिनाथम्। इति—वक्ष्यमाणप्रकारेण। ऊचतुः—कथयामासतुः। इतीति किमित्याह। क्षितीश !—भूनायक !। संसाधितभारतक्षितिः—संसाधिता—स्वाधीनत्वमापिता त्वया भारतक्षितिः भारतवर्षाख्यैतद्द्वीपभूमिर्येन स तथा। (त्वम्—भवान्) अभिलीलागृहमिति—लीलागृहस्य क्रीडनकागारस्य भित्तिः कुड्यं लीलागृहभित्तिः, तस्यामितीत्यभिलीलागृहभित्ति। विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः समासः। स्वनाम—स्वस्य आत्मनो नाम अभिधानम् स्वं स्वीयं नाम—अभिधानं स्वनामेति वा। "स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने" इत्यमरः। लिख—अक्षरविन्यासेन विनिवेशय ॥२६॥

स विश्वसेनात्मजशान्तिचक्रभृत्, समाजगामात्र जयेन भारते ।
इति स्म सा कारुवरेण लेखितं, जिनेशनामाभिननाम देवता ॥२७॥

अन्वयः—सः, विश्वसेनात्मजशान्तिचक्रभृत्, जयेन, अत्र, भारते, समाजगाम, इति, कारुवरेण, लेखितम्, जिनेशनाम, सा, देवता, अभिननाम, स्म ॥२७॥

वृत्तिः—सः–प्रसिद्धः । विश्वसेनात्मजशान्तिचक्रभृत्–शान्तिः शान्तिनाथः, शान्तिश्चासौ चक्रभृत् शान्तिचक्रभृत्, विश्वसेनस्य तदाख्यहस्तिनापुरराजस्य आत्मजस्तनयो विश्वसेनात्मजः स चासौ शान्तिचक्रभृत् विश्वसेनात्मजशान्तिचक्रभृत् । जयेन–विजयेन उपलक्षित इति शेषः । अत्र–अस्मिन् । भारते–भारतवर्षाख्यदेशे । समाजगाम–समागत' । इति–इत्येवप्रकारेण । कारुवरेण–कारुषु शिल्पिषु वरः श्रेष्ठः कारुवरस्तेन तथा । "कारुस्तु कारी प्रकृतिः शिल्पी" ३।५६३॥ इत्यभि०चि० । लेखितम्–अक्षरात्मतया विन्यासितम् । जिनेशनाम–जिनेषु सर्वज्ञेषु ईशः प्रभुर्जिनेशो जिनवरस्तस्य नामभिधान जिनेशनाम । "आख्याह्वे अभिधान च नामधेयञ्च नाम च" इत्यमरः । सा–प्रसिद्धा । देवता–दैवतम् । अभिननाम स्म–पूर्वं सर्वतोभावेन प्रणनाम । 'स्मातीते' इत्यमरः । अत्र स्मेत्यस्य नहि धातुना योग इति 'स्मे च वर्तमाना' ।५।२।१६। इत्यस्य नावकाशः ॥ २७ ॥

कृतार्हदर्चाविधिनाऽधिनायकः, स्थितोऽष्टमे स्पष्टतयाऽष्टमङ्गलः ।
हरेः स्म तत्राभ्युदयन्महो महा-ऽनलस्य च स्वस्य च सख्यमीक्षते ॥२८॥

अन्वयः—अष्टमङ्गलः, अधिनायकः, कृतार्हदर्चाविधिना, स्पष्टतया, अष्टमे स्थितः, (सन्) तत्र, हरे , च, अभ्युदयन्महोमहानलस्य, च, स्वस्य, सख्यम्, ईक्षते स्म, ॥२८॥

वृत्तिः—अष्टमङ्गलः–अष्टौ, अष्टत्वसंख्याकानि मङ्गलानि स्वस्तिकादीनि यस्य सोऽष्टमङ्गल' । अधिनायकः–अधि–ईश्वरश्चासौ नायकः सेनानेता अधिनायकः । कृतार्हदर्चाविधिना–अर्हतो जिनेश्वरस्य अर्चा पूजा अर्हदर्चा तस्या विधिर्विधानम् अर्हदर्चाविधि', कृतो विहितोऽर्हदर्चाविधिः कृतार्हदर्चाविधिस्तेन तथा । अत्र "कृतार्हदर्चो विधिनाऽधिनायक'" इत्येव पाठ' साधीयान् प्रतिभाति, कृता विहिता अर्हदर्चा जिनेश्वरपूजा येन स कृतार्हदर्चः" इति प्रथमान्त पदमधिनायकविशेषणतया समुपस्थापनीयम् । विधिना इति च पृथक् पदमनुसन्धेयम् । स्पष्टतया–व्यक्तरूपेण । अष्टमे–दिनत्रयव्यापकोपवासात्मकव्रतविशेषे । स्थितः–अवस्थितः । (सन्) तत्र–तस्मिन् स्थले, तस्मिन् काले वा । हरेः–इन्द्रस्य । "हरिश्चन्द्रार्कवाताश्वशुकभेकयमादिषु । कपौ सिंहे हरेऽजेऽशौ शक्रे लोकान्तरे पुमान्" इति मेदिनी । च–पुनः । अभ्युदयन्महोमहानलस्य–अभ्युदयत्–समुन्नयत् मह-

स्तेजो यस्य सोऽभ्युदयन्महान्, स चासौ महामभावनको महासत्त्वोऽभ्युदयन्महोमहानसस्तस्य तथा । च-पुनः । स्वस्य-आत्मनः । सत्यम्-रूपसाम्यम् मित्रतां च । ईक्षते स्म-ऐक्षत, समवलोकत इति भावः ॥२८॥

मनोरथेन स्वपतीकृतं नलं, वनाद्रिदुर्गस्थितमारुरुत्सुकः ।
समुत्सुकः पञ्चमचक्रभृत् पुनः, खगाचलेऽभ्यागमनेच्छयाऽचलत् ॥२९॥

अन्वयः—मनोरथेन वनाद्रिदुर्गस्थितम्, स्वपतीकृतम्, नलम्, आरुरुत्सुकः, पुनः, खगाचले अभ्यागमनेच्छया, समुत्सुकः, पञ्चमचक्रभृत्, अचलत् ॥२९॥

वृत्तिः—मनोरथेन-मनसाभिलषितस्य रथो स्यन्दनमिव मनोरथोऽभिलाषस्तेन तथा । वनाद्रिदुर्गस्थितम्-वने कानने अद्रिः पर्वतो वनाद्रिस्तत्र दुर्गं कोट्टं वनाद्रिदुर्गम् तत्र स्थितो अवस्थितो वनाद्रिदुर्गस्थितस्तम्तथा । स्वपतीकृतम्-न विद्यते स्व आत्मा पतिः स्वामी यस्य सोऽस्वपतिः, अस्वपतिः स्वपतिः कृतः स्वपतीकृतस्तम्तथा । नलम्-नामविशेषम् [illegible] । आरुरुत्सुकः-आरोढुमिच्छुरारुरुत्सुः [illegible] "सन् [illegible]" [illegible] इत्यनेन' प्रत्ययः । आरुरुत्सुरेव आरुरुत्सुकः 'स्वार्थे कप्रत्ययः । पुनः-किञ्च । खगाचले-खे गगने गच्छन्तीति खगा विद्याधरास्तेषामचलः पर्वतः खगाचलो वैताढ्यस्तत्र तथा । अभ्यागमनेच्छया-आगन्तुमिच्छया । समुत्सुकः-इष्टार्थोद्युक्तः । "इष्टार्थोद्युक्त उत्सुकः" इत्यमरः । पञ्चमचक्रभृत्-पञ्चमचक्रवर्ती । [illegible] इति शेषः । अचलत्-चलितः ॥२९॥

पुरःप्रभावारुणभूपतद्भमू-र्निशि च सा न स्वपती स्म पश्यति ।
नलस्थितारिप्रतिरोधनाद् वन-महेऽवरोधमतिमधनप्रियाम् ॥३०॥

अन्वयः—पुरःप्रभावारुणभूपतद्भमूः, सा चमूः, निशि [illegible], नलस्थितारिप्रति-रोधनात्, अवरोधमतिमधनप्रियाम् [illegible] न पश्यति स्म ॥३० ॥

वृत्तिः—पुरःप्रभावारुणभूपतद्भमूः-[illegible] चमूपतिः सेनानायकः [illegible], पुरःप्रभावारुणभूपतिस्तस्य तथा । [illegible]-अभिहिता । चमूः-सेना । "[illegible]" । [illegible] ॥ इत्यपि च । निशि-रात्रौ । स्वपती-स्वस्वामी । वनमहे-[illegible] । नलस्थितारिप्रतिरोधनात्-[illegible] स्थिता अवस्थिता [illegible] च ते अरयो

शत्रवो नलस्थितारयस्तेषां' प्रतिरोधनम् प्रतिरोधो नलस्थितारिप्रतिरोधनम् तस्मात्तथा। अवरोधप्रतिबन्धनक्रियाम्–अवरोधस्य सरोधस्य प्रतिबन्धनम् प्रतिबन्धो यत्र सा चासौ क्रिया व्यापारोऽवरोधप्रतिबन्धनक्रिया तान्तथा। क्व–कुत्र। न–नहि। पश्यति स्म–अपश्यत्, अपि सर्वत्रैवापश्यदिति भावः ॥ ३० ॥

परैः कृता या नलदुर्गताकृतिर्धनैर्जनैः सैव च दुर्गताकृतिः।
अदृष्टमप्यर्थमदृष्टवैभवा-दवाप्य सेनापतिना व्यधीयत ॥३१॥

अन्वयः—या, परैः, नलदुर्गताकृतिः, कृता, अदृष्टवैभवात्, अदृष्टम्, अपि, अर्थम्, अवाप्य, सेनापतिना, सा, एव, धनैः, च, जनैः, दुर्गताकृतिः, व्यधीयत ॥३१॥

वृत्तिः—या–सर्वं वाक्य सावधारण भवतीति नियमात् यैव चमूरित्यर्थः। परैः–अन्यैः, शत्रुभिरिति यावत्। नलदुर्गताकृतिः–नलेन पर्वतादिस्थविषमस्थानादिना दुर्गता दुःस्था आकृतिः स्वरूप यस्याः सा तथा। कृता–विहिता। अदृष्टवैभवात्–धर्माधर्मसामर्थ्यात्। अदृष्टम्–अनवलोकितम्, अननुभूतचरमिति यावत्। अपि–सम्भावनायमव्ययम्। "अपि सम्भावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये" इति मेदिनी। अर्थम्–वस्तु। अवाप्य–सम्प्राप्य, समधिगम्येति यावत्। सेनापतिना–सेनानायकेन। स्थितेनेति पूर्वशेष'। सा–पूर्वप्रदर्शिता चमू'। एव–खलु। धनैः–वित्तैः। च–पुनः। जनैः–लोकैः। दुर्गताकृतिः–दुर्गता दुरवगता कृतिः यस्याः सा तथा। व्यधीयत–समपाद्यत, अक्रियतेति यावत् ॥ ३१ ॥

नलोदयस्याप्यनलोदयादभू-दभूतपूर्वा स्थितिराप्ततेजसा।
भवेदवस्थेयमहो! क्षितौ न यां, करोति स्तुतिर्जनदर्शनातिथिम् ॥३२॥

अन्वयः—नलोदयस्य, अपि, आप्ततेजसा, अनलोदयात्, अभूतपूर्वा, स्थिति, अभूत्, अहो!, क्षितौ, इयम्, अवस्था, भवेत्?, स्तुति, याम्, जनदर्शनातिथिम्, न, करोति ॥३२॥

वृत्तिः—नलोदयस्य–नलस्य नडाख्यतृणविशेषस्य उदयोऽभ्युदयो नलोदयस्तस्य तथा। अपि–सम्भावनायाम्। आप्ततेजसा–आप्तस्य अनुभवेन वस्तुतत्त्वस्य कार्त्स्न्येन निश्चयवतो नान्यथा वादिनस्तेज' प्रतापः प्रभावो वा आप्ततेज', तेन तथा। अनलोदयात्–अनलस्य वह्नेरुदय उत्पत्तिरनलोदयस्तस्मात्तथा। अभूतपूर्वा–असञ्जातपूर्वा। स्थितिः–अवस्था। अभूत्–अभवत्। अहो–प्रश्ने, वितर्के वाऽव्ययम्। "अहो प्रश्ने वितर्के च" इति मेदिनी। क्षितौ–पृथिव्याम्। इयम्–एतादृशी। अवस्था–

स्थिति । भवेत्-जायेत । सुखिः-स्वापः । याम्-भवत्याम् । अनवदर्शनाविधिम्-अवस्य लोकस्य दर्शनम् दृष्टिगोचरमेव तस्य अविधिर्गोचरो अनवदर्शनाविधिस्तान्तथा । न-नहि । करोति-सम्पादयति ॥ १२ ॥

निमीलितादक्षियुगाच्च निद्रया, नलात्मणष्टारिवधूजनेन स ।
अवीक्षिताऽपि क्षितिशायिनेक्षितः स्मरादिवोच्चैः करवालबालकः ॥१३॥

अन्वयः—निद्रया, निमीलितात्, अक्षियुगात्, च, नलात्, क्षितिशायिना, नष्टारिवधूजनेन अवीक्षितः, अपि उच्चैः, स्मरात् इव करवालबालकः, सः ईक्षितः ॥१३॥

वृत्तिः—निद्रया-प्रमीलया, स्वप्नेनेति यावत् । निमीलितात्-संमुद्रितात् । अक्षियुगात्-नेत्रद्वयात् । च-पुनः । नलात्-पर्वतादिना विषमस्थानात् । क्षितिशायिना-भूतलस्वापकारिणा । नष्टारिवधूजनेन-नष्टाः पलायिता अस्मात् शत्रवस्तेषां वधूजनः रमणीवर्गो नष्टारिवधूजनस्तेन तथा । अवीक्षितः-अनवलोकितः । अपि-सम्भावनायाम् । उच्चैः-अतिशयेन । स्मरात्-स्मरणात् कन्दर्पाद्वा । इव-यथा । करवालबालकः-करवालस्य बालस्य बालक-पंचाननः, बालकः केशा वयपोरमेदात् तेषां बालको बालबालकः, करेण हस्तेन बालबालक एव बालबालकः, कन्दर्पात् कथमद्भुतम् इति परपक्षीनैषधचतुर्थपादसमस्यापूर्तिः । सः-सेनानायकः । ईक्षितः-अवलोकितः ॥ १३ ॥

परासुताप्तावपि नायकेऽभवद् हृदोऽपि बाह्येन्द्रियमौनमुद्रितात् ।
सविभ्रमा काऽपि वैरिणो वधूः स्मरेऽतिविस्मेरदशाप्यपावृता ॥१४॥

अन्वयः—अथ परासुताप्तौ अपि वैरिणः वधूः, स्मरे अतिविस्मेरदशा बाह्येन्द्रियमौनमुद्रितात्, अपि हृदः नायके काऽपि अपावृता, सविभ्रमा अभवत् ॥१४॥

वृत्तिः—अथ-अनन्तरम् । परासुताप्तौ-परा गताः असवः प्राणा अस्मेति परासुः मृतस्तस्य भावः परासुता तस्याः आप्तिः प्राप्तिः परासुताप्तिस्तस्यां तथा । मृतत्वप्राप्तावित्यर्थः । अपि-सम्भावनायाम् । स्वपक्षेऽरिरिति शेषः । वैरिणः-प्रतिपक्षस्य नृपतेः । वधूः-सीमन्तिनी रमणीति यावत् । स्मरे-मदने । अतिविस्मेरदशा-अतिविस्मेरा प्रफुल्ला कामदशेति यावत् दशाऽवस्था यस्याः सा तथा । कामदशेति यावत् । बाह्येन्द्रियमौनमुद्रितात्-बाह्यानि च तानीन्द्रियाणि करणानि बाह्येन्द्रियाणि तेषां मौनम्-स्वविषयग्रहणाभावो बाह्येन्द्रियमौनम् तेन मुद्रितम्-समाच्छन्नम् स्वविषयग्रहणासक्तम् बाह्येन्द्रियमौनमुद्रितम् तस्मात्तथा । अपि-सम्भावनायाम् । हृदः-मनसः । नायके-भर्तौ, स्वामि-

नीति यावत् । चक्रिणि—चक्र राष्ट्र सैन्य वा, तन्त्रत्वादुभय वाऽस्त्यस्येति चक्री, चक्रवर्तीत्यर्थः, सार्वभौम इति यावत् । "चक्रः कोके पुमान् क्लीवं व्रजे सैन्यरथाङ्गयोः राष्ट्रे–" इतिमेदिनी । अद्भुता—आश्चर्यकारिणी, अद्भुतमाश्चर्यमस्ति कार्य्यत्वेन यस्याः सा तथा "अभ्रादिभ्यः" ७।२।४६। इति मत्वर्थे अः प्रत्ययः । सविभ्रमा—विभ्रमेण विलासेन हावभावादिना सहिता सविभ्रमा, बहुव्रीहि-समासः, सह शब्दस्य सादेशश्च । पतिविनाशेऽपि जाग्रत्स्मरदशा विभ्रमायाकलनादाश्चर्य्यकारित्व-मिति भावः । अभवत्—सवृता, समजायतेति यावत् ॥ ३४ ॥

छलत्स्खलत्पाद-पयोगतो वने, नलादपि प्राप्तभयो भयोज्झितः ।
अदर्शि संगोप्य कदाप्यवीक्षितः, प्रमीलया बाधनलीलया निजः ॥३५॥

अन्वयः—छलत्स्खलत्पादपयोगतः, वने, नलात्, अपि, प्राप्तभयः, भया, उज्झितः, अवीक्षितः, *प्रमीलया, बाधनलीलया, निजः, सङ्गोप्य, कदापि, अदर्शि ॥३५॥*

वृत्तिः—छलत्स्खलत्पादपयोगतः—पयसे जलाय गतः पयोगतः, पादेपु प्रत्यन्तपर्वतेषु गतः पादपयोगतः छलन्–व्यपदिशन् चासौ स्खलन् स्खलनामादधत् छलत्स्खलन् स चासौ पादपयोगतः छलत्स्खलन्पादपयोगतः, छलेन व्याजेन स्खलन्पाद यथास्यात्तथा पयसे जलाय पयसि जले वा गतस्तथा। निजजनस्य विशेषणम् । वने—कानने । नलात्—स्वस्थानात्, अनलात् इतिच्छेदो वा वह्नेरित्यर्थः । अपि—खलु । प्राप्तभयः—प्राप्तमासादित भय भीतिर्येन स तथा । भया—दीप्त्या । उज्झितः—त्यक्तः । अवीक्षितः—अविमृष्टः । प्रमीलया—निद्रया । बाधनलीलया—दुःखलीलया । निजः—आत्मीयः । जनः इति शेषः । निजैरिति च शेषः । सङ्गोप्य—संयम्य, गोपयित्वेति यावत् । कदापि—कस्मिँश्चित्समये । अदर्शि—दृष्टः ॥ ३५ ॥

अभूत् सुरङ्गेक्षणता रिपुस्त्रियो, द्विषश्च सिंहासनभूः क्षमाभृतः ।
समीहिता-यैव भुवश्चिरोदयी, रहस्यमस्याः स महन्महीपतिः ॥३६॥

अन्वयः—रिपुस्त्रियः, सुरङ्गेक्षणता, च, द्विषः, क्षमाभृतः, सिंहासनभूः, समी, हिताय, एव, अभूत्, अस्या, भुवः, चिरोदयी, सः, महीपतिः, महत्, रहस्यम्, (अभूत्,) ॥३६॥

वृत्तिः—रिपुस्त्रियः—शत्रुरमण्याः । सुरङ्गेक्षणता—सरत्यनया सुरङ्गा गूढमार्गो भूमिमध्यवर्ती सर्ते सुर्च' (उ० १०८) इत्युङ्ग', सुरङ्गा सुरुङ्गा चैकार्थौ शब्दस्तोममहानिधिवचनात् । 'सुरुङ्गा तु सन्धिला स्याद्, गूढमार्गो भुवोऽन्तरे' ४।५१। इत्यभि०चि० । सुरङ्गाया ईक्षणमवलोकन सुरङ्गेक्षण तस्य भाव सुरङ्गेक्षणता । प्रागपि रिपुराजरमण्याः शोभननृत्यभूमिदर्शनतात्मिका सुरङ्गेक्षणताऽऽसीद्

साम्प्रतमपि साऽभूदिति चित्रम् । 'स्यात् साम्प्रतमधुनो'रित्यमेकार्थे । च–पुनः । द्विषः–शत्रोः । क्षमाभृता–क्षमां क्षितिं क्षान्तिं च बिभर्तीति क्षमाभृन्नृपस्तस्य पराजितस्यात्र क्षमाधारत्वादिति । सिंहासनम्:–सिंहस्यासनं यत्र तत् सिंहासनं शुद्धा धरीतिभावः तत्र भूः सिंहासनम्, गिरिगह्वर स्थानमितिभावः, 'भूस्तु भूमिरिव क्षितौ, स्थाने चे' त्यनेकार्थः । पूर्वं तु प्रतिपक्षिणो नृपस्य राजसिंहासनमासीत्तदधुना गिरिगह्वरमेव वर्तत इति । प्रमीतिदात एव–समयमपि समयोः समीचीनत्वेऽपि लघु समभवत् । यद्वा समी सख्योरैक्यात् समी सिन्धीभूयः (विपरीतविभावनाम) समी इमरे चतुर्थ्या सिन्धो रित्यनेकार्थे, विभाव–मेघसे । भागद्राप्तस्थितौ समी समभवत् विधावासीदित्युक्तम् समीपावप इति । अमूत्–समभवत् । अस्याः–पुरोवर्तिन्याः । भुवः–पृथिव्याः–अजगदपदृक्त्वमपि भूमेरितिभावः । विरोध्यी–विरुद्धमतिमान् । सः–प्रसिद्धः । महीपतिः–चक्रवर्ती श्रीशान्तिनाथो भगवान् । महत्–विपुलम् वर्धितिभावः । रहस्यम्–गोप्यम् अकस्मादिवमितिभावः । अमूदित्याप्यन्येषमिति ॥ ३६ ॥

अहो ! अहोभिर्महिमाहिमागमे प्रपद्यते यातिभिरन्वहं यथा ।
तथा महोभिर्गरिमारिमारणाद्, रणादवाप्यस्य समं स्वसेनया ॥३७॥

अन्वयः—अहिमागमे, अन्वहम् यातिभिः, अहोभिः, यथा महिमा, प्रपद्यते, तथा, स्वसेनया समम्, अस्य, महोभिः, गरिमा, अरिमारणात् रणात् अवापि, अहो ॥ ३७ ॥

सुधा—अहिमागमे–हिमस्य शैत्यस्य आगमः आगमनं सम्भावितिरिति यावत् यस्मिन् हिमयुक्त हेमन्तः, अहिमागमो हिमागमो हेमन्तस्तस्मिन्नहिमागमे । ग्रीष्मर्ताविति । अन्वहम्–प्रतिदिनम् । यातिभिः–यान्ति प्रकाशो येषामिति यातीनि "अचोऽनेकस्वरात्" अनेन । इत्यनेन मत्वर्थे इन् प्रत्ययः । अहोभिः–दिवसैः । "घस्रो दिनाहनी वा तु क्लीबे दिवसवासरौ" इत्यमरः । यथा–येन प्रकारेण । महिमा–महत्त्वम् दीर्घत्वमितिभावः । प्रपद्यते–समवाप्यते । तथा–तेन प्रकारेण । समम्–युगपत्, युगपत्तोरित्यर्थः । अरिमारणात्–शत्रुविनाशनात् । स्वसेनया–स्वस्य आत्मनः सेना स्वसेना निजकटकमित्यर्थः तया तथा । समम्–सह । अस्य–एतनामधेयस्य भगवतः श्रीशान्तिनाथस्य । महोभिः–तेजोभिः । "महस्तथा तेजसोः" इति मेदिनी । गरिमा–गौरवम् गुरुत्वेति भावः । अवापि–सम्प्रापि । समधिगत इति भावः । अहो–आश्चर्ये वितर्के वाऽव्ययम् ॥ ३७ ॥

गृहो मुखीं भूरिदिनैर्वियासती–मभिप्रपेदे प्रति सां स्मरार्दिताम् ।
नृपोऽनुकम्पां चलनऽसिगौरवात् ततो गिर' प्रापदुपत्यकां त्यकाम्॥३८॥

अन्वयः—भूरिदिनैः, स्मरार्दिताम्, गृहोन्मुखीम्, यियासतीम्, ताम्, प्रति, अनुकम्पाम्, अभिप्रपेदे, ततः, नृपः, चलने, अतिगौरवात्, गिरेः, त्यकाम्, उपत्यकाम्, प्रापत् ॥३८॥

वृत्तिः—भूरिदिनैः–भूरीणि प्रभुतानि च तानि दिनानि भूरिदिनानि तैस्तथा। बहुदिवसैरिति यावत्। स्मरार्दिताम्–स्मरेण स्मरणेन गृहस्मरणेनेति यावत्। आर्दिता क्लेदिता स्मरार्दिता तान्तथा। गृहस्मरणव्याकुलान्तःकरणामित्यर्थः। (अत एव) गृहोन्मुखीम्–गृहाय गृहं गन्तु उन्मुखीम् समुत्सुका गृहोन्मुखी तान्तथा। (अत एव) यियासतीम्–जिगमिषतीम्। ताम्–प्रसिद्धाम् सेनाम्। प्रति–लक्षीकृत्य, उद्दिश्येति यावत्। अनुकम्पाम्–कारुण्यम्। अभिप्रपेदे–समधिजगाम। ततः–तदनन्तरम्। नृपः–राजा। अतिगौरवात्–गौरवस्यात्ययोऽतिगौरव तस्मात्तथा, शीघ्रमितियावत्। चलने–गमने सतीतिशेष'। गिरेः–पर्वतस्य। त्यकाम्–त्यामेव तां विश्रुतामितियावत्। उपत्यकाम्–आसन्नभूमिम् अधोभूमिमिति यावत्। "दन्तकास्तु बहिस्तिर्य्यक् प्रदेशा निर्गता गिरेः। अधित्यकोर्ध्वभूमिः स्यादधोभूमिरुपत्यका" ४।१०१॥ इत्यभि० चि०। प्रापत्–अध्यगच्छत्॥ ३८॥

खगाचलेऽप्याविरभूच्चलाचला, प्रजा प्रजारक्षणवार्तयाऽर्तिभृत्।
तपर्तुपूर्तावपि मेदसां भराद्, न लेभिरे स्थूलनरा हि के व्यथाम् ॥३९॥

अन्वयः—खगाचले, अपि, चलाचला, प्रजा, प्रजारक्षणवार्त्तया, अर्त्तिभृत्, आविरभूत्, हि तपर्तुपूर्तौ, अपि, मेदसाम्, भरात्, के, स्थूलनराः, व्यथाम्, न, लेभिरे ॥३९॥

वृत्तिः–खगाचले–खे नभसि गच्छन्तीति खगा' खेचरा विद्याधरा इति यावत्तेषाम् अचल. पर्वत' खगाचलो वैताढ्यस्तस्मिंस्तथा। अपि–सम्भावनायाम्। चलाचला–अत्यधिकचलनक्रियावती। प्रजा–जनता। प्रजारक्षणवार्तया–प्रजारक्षणस्य सन्तानपालनस्य वार्ता वृत्तान्त उदन्त इतियावद, प्रजारक्षणवार्ता तया तथा। 'वार्ता वार्ताक्युदन्तयो' रित्यनेकार्थः। अर्तिभृत्–अर्तिं पीडां बिभर्ति धारयतीत्यर्तिभृत्। आविरभूत्–प्रादुरभूत्, प्रकटीबभूवेति यावत्। हि–यतः। तपर्तुपूर्तौ–तपर्तोर्निदाघस्य पूर्तिः पूरण समाप्तिरितियावद, तपर्तुपूर्त्तिस्तस्यां तथा। अपि–पुनः। मेदसाम्–मज्जानाम्। भरात्–बाहुल्याद। लक्षणया स्थूलत्वमुपगमनाद्धेतोरिति यावद। के–किमात्मका'। स्थूलनराः–स्थूलाश्च ते नरा मानवा' स्थूलनरा', स्थौल्यगुणयुक्तशरीरधारिण इति यावत्। व्यथाम्–पीडाम्। न–नहि। लेभिरे–प्रापु'। समधिगता इति यावद। चक्रिसेना यदा वैताढ्ये समागता तदा तत्रत्या प्रजा चलाचलाऽभवत्कष्टश्चापेति भावः॥ ३९॥

दरादरादाऽऽश्रितकन्दरान्तरा, निरन्तरायस्थितया तया नगे ।
दिनानि हीनानि समान्यमान्यमा-विभावरीभिर्बिभरांबभूविरे ॥४०॥

अन्वयः—दरादरात् आश्रितकन्दरान्तरा निरन्तरायस्थितया तया नगे, अमान्यमा-विभावरीभिः समानि हीनानि दिनानि बिभरांबभूविरे ॥४० ॥

वृत्तिः—दरादरात्-भये मयस्य आदरोऽमयस्य दरादरस्तस्मात्तथा । "भयं भीभीतिराशङ्का साध्वसं दरः" ॥२१५॥ इत्यभि । अथवा दरात्-भयात् इति छेदः दरात् मयात्सेवेत्, आदरात्-प्रेमात् । "अथ क्षीप्रं त्वरितं ......" इत्यमरः । आश्रितकन्दरान्तरा-कन्दराणां गुहानामन्तरम् कन्दरान्तरं, आश्रितमधिष्ठितं कन्दरान्तरं यया तया । "दरी तथा कन्दरः" ॥१०॥ इत्यभि चि । निरन्तरायस्थितया-निर्गतोऽन्तरायो विघ्नो यस्मात्तन्निरन्तरायं यथा स्यात्तथा स्थिताऽ-स्थिता निरन्तरायस्थिता तया तया "......" इत्यत्र स्तोकं यथा स्तोकमेवेति क्रियाविशेषणवाचकत्वेन समासप्रसंगात् । तया-भैमया । नगे-पर्वते । अमान्यमावि-भावरीभिः-अमाया अमावास्याया विभावर्यो रात्रयः अमाविभावर्यः, अमान्यौ मामरहिताश्च ता अमाविभावर्योऽमान्यमाविभावर्यस्ताभिस्तथा । समानि-तुल्यानि । हीनानि-निम्नमानि । दिनानि-दिवसाः । बिभरांबभूविरे-दधिरे । धृतानीति यावत् ॥४०॥

स्वकान्तिकीर्तिप्रजमौक्तिकस्रज स्वता गुणं योजयताऽऽशुगानुगम् ।
जिनेन कोदण्डकरेण सानुगं, नृप समुद्दिश्य गुणो न योजित ॥४१॥

अन्वयः—स्वकान्तिकीर्तिप्रजमौक्तिकस्रजा, गुणम्, स्वतः योजयता, दण्डकरेण, जिनेन, आशुगानुगम् सानुगम्, नृपम्, समुद्दिश्य, कः गुणः न योजितः ॥४१॥

वृत्तिः—स्वकान्तिकीर्तिप्रजमौक्तिकस्रजः-स्वस्य आत्मनः कान्तिः सौन्दर्यम्, स्वकान्तिः, तस्याः कीर्तिर्यशः स्वकान्तिकीर्तिः, तस्याः प्रजाः, समूहः स्वकान्तिकीर्तिप्रजः, स्वसौन्दर्यविषयकीर्ति-समूह इत्यर्थः । स एव शुभ्रत्वान्मौक्तिकस्रक् मौक्तिकमाला स्वकान्तिकीर्तिप्रजमौक्तिकस्रक् तस्या तया । गुणम्-दोरकम् । स्वतः-स्वयमेव । योजयता-सम्बन्धयता । दण्डकरेण-दण्डः करे यस्य स दण्डकरस्तेन तथा । धात्री दण्डमार्गधारकेत्यर्थः । जिनेन-अर्हता भगवता शान्तिनाथेनेत्यर्थः । आशुगानुगम्-आशु शीघ्रं गच्छन्तीत्याशुगा बाणाः, ते अनुगा अनुगामिनः यस्य स आशुगानुगस्तं तथा । "आशुगो मारुते बाणे" इति मेदिनी । सानुगम्-सानुं पर्वतप्रस्थमनुगच्छतीति सानुगस्तं तथा । पर्वतप्रस्थस्थमित्यर्थः । यद्वा अनुगच्छन्तीत्यनुगा अनुचराः, सेवका इति यावत् तैः सहिताः सानु-गस्तं तथा । अथवा जिनेश्वरकर्तृकगुणकर्मकयोजनक्रियाविशेषणवाचकत्वेन यदमिदमुपपत्तेयम् ।

समुद्दिश्य-लक्ष्यीकृत्य । कः-किमात्मकः । गुणः-सन्धिविग्रहादिः । न-नहि । योजितः-प्रयोजितः । आयोजित इत्यर्थः । अनुसंहित इति यावत् । अपि तु सर्वोऽपि प्रयोजित इति भावः । अत्र कोदण्ड-करेण धनुष्पाणिना जिनेन सानुगं नृपं समुद्दिश्य गुणो ज्या न योजित इत्यप्यन्वयो विधेय इति ॥ ४१ ॥

खगाद्रिराजं समरेष्वतन्द्रितं, श्रयन्तमन्तर्घटनागुणश्रियम् ।
पराक्रमः पञ्चमचक्रिणः क्रमा-न्निवार्य्य चक्रे क्रमसेवनोन्मुखम् ॥४२॥

अन्वयः—पञ्चमचक्रिणः, पराक्रमः, समरेषु, अन्तर्घटनागुणश्रियम्, श्रयन्तम्, अतन्द्रितम्, खगाद्रिराजम्, क्रमात्, निवार्य्य, क्रमसेवनोन्मुखम्, चक्रे ॥४२॥

वृत्तिः—पञ्चमचक्रिणः-पञ्चमश्चासौ चक्री पञ्चमचक्री तस्य तथा । पञ्चमचक्रवर्तिनो भगवतः शान्तिनाथस्येति यावत् । पराक्रमः-विक्रमः, उद्योग' सामर्थ्यमिति यावत् । समरेषु-युद्धेषु । अन्तर्घटनागुणश्रियम्-अन्तः मध्ये घटनागुणः, तस्य श्रीः शोभा, स एव श्री' सम्पत् वा अन्तर्घटनागुणश्रीस्तान्तथा । श्रयन्तम्-कुर्वन्तम् । अतन्द्रितम्-तन्द्रा आलस्य निद्रा वा सञ्जाताऽस्येति तन्द्रित', न तन्द्रितोऽतन्द्रित', अनलस इत्यर्थ', तन्तथा । खगाद्रिराजम्-खगाद्रे' वैताढ्यस्य राजा प्रभु' खगाद्रिराजस्तन्तथा विद्याधरेश्वरमितियावत् । "राजन् सखेः" ७।३।१०६॥ इत्यनेन अट् प्रत्यय' समासान्त' । क्रमात्-क्रमश । निवार्य्य-निरुध्य । क्रमसेवनोन्मुखम्-क्रमयोश्चरणयो' सेवन सेवा क्रमसेवनम् तस्मिन् उन्मुख उत्सुकः क्रमसेवनोन्मुखस्तन्तथा । "चरणः क्रमण' पादः पदोऽङ्घ्रिश्चलन' क्रमः" २।२८०॥ इत्यभि०चि० । चक्रे-कृतवान् इति ॥ ४२ ॥

विराजिराजन्यजनस्य धोरणे-रणे-रणे दारुणरूपसम्पदः ।
कदाचिदस्या युवधैर्य्यलोपिनं, जयं निशम्याजनि राजनिग्रहः ॥४३॥

अन्वयः—रणेरणे, विराजिराजन्यजनस्य, धोरणे, दारुणरूपसम्पदः, अस्याः, कदाचित्, युवधैर्य्यलोपिनम्, जयम्, निशम्य, राजनिग्रहः, अजनि ॥४३॥

वृत्तिः—रणे-रणे-वीप्सायां द्विर्भावात्प्रतियुद्धमित्यर्थ' । विराजिराजन्यजनस्य-विरुद्धो राजते शोभते तच्छीले विराजी, "अजातेः शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन तच्छीले णिन् प्रत्ययः, स चासौ राजन्यजन' क्षत्रियलोकः विराजिराजन्यजनस्तस्य तथा । "क्षत्र तु क्षत्रियो राजा राजन्यो बाहुसम्भव'" ३।५२७॥ इत्यभि०चि० । धोरणे-नियमे । दारुणरूपसम्पदः-रूप स्वरूपञ्च सम्पत् सम्पत्तिश्च रूपसम्पदौ, दारुणे रूपसम्पदौ यस्या' सा दारुणरूपत् तस्यास्तथा । अस्याः-भगवच्छान्तिनाथसम्बन्धिन्या' प्रजाया इति शेषः । कदाचित्-जातु । कस्मिंश्चित्समये इति यावत् । युवधैर्य्यलोपिनं-

भूनां तस्यप्रभूतमां धैर्य्यं वीरता गुणधैर्य्यम् नलोपयति दूरीकरोति तच्छीलो गुणधैर्य्यलोपी तम्वषा। अयम्-अयस्तम्यम्। निशम्य-आकर्ण्य श्रुत्वेति यावत्। राजनिग्रहः-राजा खगाद्रिराजस्य निग्रहो दण्डः पराभव इति यावद्राजनिग्रहः। अजनि-जातः। इति कौबेरनगरमितिविशेषः॥ ४३॥

नृपः प्रसन्नो हि धनाय साधने-स्तदन्यथाऽय निधनाय साधने।
खगाद्रिराजोऽस्य निदेशदेशने, नलोपिलोकादशृणोद् गुणोत्करम् ॥४४॥

अन्वयः—हि नृपः, साधनैः, धनाय, प्रसन्नः, तदन्यथा, अयम्, साधनैः, निधनाय, खगाद्रिराजः निदेशदेशने नलोपिलोकात्, अस्य, गुणोत्करम् अशृणोद् ॥४४॥

वृत्तिः—हि-निश्चयेन। नृपः-नराधिपः। प्रसन्नः-प्रीतः। साधनैः-साध्यते निष्पाद्यते धनमिरिति साधनानि, धनादिप्रयोजककोशकारणानि, तैस्तथा। धनाय-वित्ताय भवतीतिशेषः। तदन्यथा-तद्विपरीतः। अयम्-एषः, नृपप्रभृतिरिति यावत्। साधनैः-बाधाकारैरुपायैः। निधनाय-मरणाय। भव तीतिशेषः। खगाद्रिराजः-वैताढ्यपर्वताधिपतिनृपः। निदेशदेशने-निदेश आज्ञा दिश्यतेऽस्मिन्निति निदेशदेशनम् तस्मिंस्तथा। नलोपिलोकात्-न लोपयति निदेशं तच्छीलो नलोपी दैवज्ञत्वादिगुणविशेषाणांस्य नलस्य विवक्षयादायाभावः नलोपी प्रत्ययित आप्त इति यावत् चासौ लोको जनो नलोपिलोकस्तस्मात्तथा। अस्य-पञ्चमचक्रिणो भगवतः शान्तिनाथस्य। गुणोत्करम्-गुणानां त्यागशौर्य्यधैर्य्यादीनामुत्करः समूहो गुणोत्करस्तम्तथा। अशृणोत्-अश्रौषीत श्रुतवानिति यावत्॥ ४४॥

समेव लब्धावसरं सत स्मर-स्वरूपमूपाय खगाधलेश्वरः।
निजाङ्गनापूर्वमपूर्ववस्तुभि कृताधिकोपाय-नमन्मुदेऽभवत् ॥४५॥

अन्वयः—तदा खगाचलेश्वरः तम अवसरम्, एव लब्ध्वा कृताधिकोपाय, स्मरस्वरूपभूपाय अपूर्ववस्तुभिः, निजाङ्गनापूर्वम् नमन्, मुदे अभवत् ॥४५॥

वृत्तिः—तदा-तदनन्तरम्। खगाचलेश्वरः-वैताढ्यपर्वतराजः, खगाद्रीश इति यावत्। तम्-तत्कालप्रमाणागतम्। अवसरम्-योग्यकालम्। एव-अवधारणार्थकमव्ययम्। लब्ध्वा-सम्प्राप्य। कृताधिकोपाय-कृतः सम्पादितः अधिकोऽतिशयितः कोपः क्रोधो यं स कृताधिकोपस्तस्मै तथा। स्मरस्वरूपभूपाय-स्मरस्वरूप कन्दर्पतुल्यश्चासौ भूपः पृथ्वीपालश्च स्मरस्वरूपभूपः भगवान् शान्तिनाथ इत्यर्थः, तस्मै तथा। अपूर्ववस्तुभिः-अपूर्वाणि अभूतपूर्वाणि अलब्धपूर्वाणि यावत् तानि वस्तूनि तैस्तथा। निजाङ्गनापूर्वम्-स्वीयरमणीसहितं यथास्यात्तथा।

नमन्–प्रणमन् । मुदे–हर्षाय । अभवत्–समजायत । अत्र "कृताधिकोपायनमन्" इति श्लिष्टम । तेन पक्षे–अधिक पर्य्याप्तञ्च तदुपायनमुपहारः अधिकोपायनम् कृत विहित च तदधिकोपायनम् कृताधिकोपायनम्, तेन मदयति हृष्यतीति कृताधिकोपायनमन् क्विपि रूपम्, खगाद्रिराज विशेषण-तयाऽवसेयमिति ॥ ४५ ॥

वरैरमुष्याभरणैर्मणीमयैः, शरीरशोभाजयजातमत्सरः ।
तदा परः कोऽपि युयुत्सयाऽपतद्, बलस्य नाशाय ससौप्तिकाशया ॥४६॥

अन्वयः—*तदा, वरैः, मणीमयैः, अमुष्याभरणैः, शरीरशोभाजयजातमत्सरः, कोऽपि, परः, युयुत्सया, ससौप्तिकाशया, बलस्य, नाशाय, अपतत् ॥४६॥*

वृत्तिः—तदा–तस्मिन्समये । वरैः–सुन्दरैः । श्रेष्ठैरिति यावत् । मणीमयैः–मण्यो मणयः रत्नानीति यावत् प्रचुराणि सन्त्येष्विति मणीमयानि तैस्तथा । अत्र मणीशब्दः स्त्रीलिङ्गो ङ्यन्तोऽव-सेयः, यद् 'गुरुगममणीसङ्कुल' मिति संसारदावास्तुतौ, नैषधीयेऽपि 'नृपनीलमणीगृहत्विषा २।७५। इति । 'इतोऽक्त्यर्थात्' २।४।३२। इतिङीः । अमुष्य–अस्य, भगवतः शान्तिनाथस्येति यावत् । आभरणैः–आभ्रियते शरीरमेभिरित्याभरणानि तैस्तथा, अलङ्करणैरित्यर्थः । शरीरशोभाजयजातमत्सरः–शरीरस्य स्वदेहस्य शोभा सौन्दर्य्यम् कान्तिश्छविरिति यावच्छरीरशोभा तस्या जय' शरीरशोभाजयस्तेन जात उत्पन्नो मत्सर' क्रोधो यस्य स तथा । कोऽपि–कश्चिदनिर्वचनीय' । परः–शत्रु' । युयुत्सया–योद्धुमिच्छया । ससौप्तिकाशया–निशि सुप्तेषु भाव सौप्तिकम्, अभ्यासदनम्–छलादाक्रमणमिति यावत् । अध्यात्मादित्वादिकण् तेन सहिता ससौप्तिका, सा चासावाशा मनोरथ' ससौप्तिकाशा तया तथा । "प्रपातस्त्वभ्यवस्कन्दो धाट्यभ्यासादन च सः । तद्रात्रौ सौप्तिकम्" ३।४६५। इत्यभि० चि० । बलस्य–सैन्यस्य । नाशाय–विनाशाय । विध्वसायेति यावत् । अपतत्–पतित' इति ॥४६॥

शराशरि व्यक्तगदागदि क्रुधा–ऽऽयुधाऽनुधावद्भटकोटिदारुणः ।
अमोघशक्त्या निजयेव मूर्तया, रणोऽभवद् भूरिभयाय भूभुजाम् ॥४७॥

अन्वयः—*भूभुजाम्, भूरिभयाय, मूर्तया, निजया, अमोघशक्त्या, इव, शराशरि, व्यक्तगदागदि, क्रुधाऽऽयुधाऽनुधावद्भटकोटिदारुणः, रणः अभवत् ॥४७॥*

वृत्तिः—भूभुजाम्–भुव पृथिवीं भुञ्जन्ति पालयन्तीति भूभुजो राजानस्तेषान्तथा । भूरिभयाय–भूरि अतिशयितञ्च तद् भय भीतिर्भूरिभयम् तस्मै तथा । राजगणात्यन्तभीतिजननायेत्यर्थ' । यद्वा भूभुजाम् रण' भूरिभयाय लोकानामिति शेष' । मूर्तया–शरीरधारिण्या । निजया–स्वकीयया ।

अमोघचक्रस्या—अमोघा अप्रतीकारा सफलैति यावत् यासौ इषुम् अमोघक्रियमया तथा। इव—यथा। शरासरि—शरैः शरैः बाणैर्बाणैः प्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तं शरासरि यावत्वानि "तत्रादाय मिथस्तेन प्रहृत्येति सरूपेण युद्धेऽव्ययीभावः" ३।१।२६॥ इत्यनेन अव्ययीभावसमासः। अव्यक्तगदा गदि गदाभिर्गदाभिः प्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तं गदागदि अयुतं संग्राम तद् गदागदि अव्यक्तगदागदि। कृपाऽऽमुषाऽनुपावदुसम्भवादिद्रावः—आयुधाम् सकामि आयुधैः इत्येवाऽनुपावस्थीति आयुधानुपावस्तत्वे च ते भटा योधाः आयुधानुपावद्भटाः, कुत्—कोप एव कृपा मागुरिमते स्वक्रान्त्या मामाकारान्तत्वात् याथा भिन्ना दिशादिवत्। कृपया आयुधानुपावद्भटाः कृपाऽऽयुधानुपावद्भटाः तेषां कोटिः तत्संख्या, तथा राज्यो भीषणतया। रण—युद्धम्। अभवत्—अभूत् ॥४७॥

अनीकिनीनामधिपैरनक्शः, स युद्ध्यमानोऽपि निरुद्धमानसः।
स्वसेनया कोऽपि विमुक्तमार्गणस्तया विनिर्जेतुमियेष नैषधम् ॥४८॥

अन्वयः—अनक्शः अनीकिनीनाम्, अधिपैः युध्यमानः अपि, निरुद्धमानसः, विमुक्तमार्गणः, कोऽपि सः तथा, स्वसेनया, नैषधम्, विनिर्जेतुम् इयेष ॥४८॥

वृत्ति—अनक्शः—अद्भुतः, कविपथस इति यावत्। अनीकिनीनाम्—सेनानाम् 'वाहिनी पृतना सेना वर्ग सैन्यमनीकिनी' ३।४७५। इत्यमि। अधिपैः—नायकैः। युध्यमानाः—संप्रहितमाणाः। अपि—सम्भावनायाम्। निरुद्धमानसः—निरुद्धं गृहीतं मानसमन्तःकरणं यस्य स तथा। वृत्तवैर्व्यं इति यावत्। विमुक्तमार्गणः—विमुक्ताः त्यक्ताः मार्गणाः बाणा येन सः विमुक्तमार्गणः। कोऽपि—अनिर्वचनीयः। सः प्रसिद्धः, राजेति शेषः। तया—प्रसिद्धया। स्वसेनया—आत्मीयसैन्येन। नैषधम्—श्रीऋषभदेवकुलपरम्परागतं निषधाधिपतिम्। विनिर्जेतुम्—वि—विशेषेण निर्—निश्चयेन जेतुं पराजयितुमिच्छये। इयेष—ऐच्छत् अभिलषितवानिति यावत् ॥४८॥

अकारि येन श्रवणातिथिर्गुणः, क्षणं परिक्षिप्तसहस्रमार्गणः।
विभिद्य सेनापतिना शरैरुरः पुरःप्रदोषे स यमातिथीकृतः ॥४९॥

अन्वयः—येन, गुणः श्रवणातिथिः, कृतः, क्षणम् परिक्षिप्तसहस्रमार्गणः, सः, पुरःप्रदोषे, सेनापतिना, शरैः, उरः, विभिद्य यमातिथीकृतः ॥४९॥

वृत्ति—येन—अनिर्वचनीयपराक्रमशालिना वाटभेन वीरेण। गुणः—त्यागशौर्यधैर्यौदार्यादिः, पक्षे मौर्वी च। श्रवणातिथिः—लोकानां कर्णगोचरः, कर्णसमस्पर्शी च। कृतः—विहितः। क्षणम्—

अतिशयितसूक्ष्मकालविशेषेणैव । परिक्षिप्तसहस्रमार्गणः—परिक्षिप्ताः शत्रुसैन्योपरि पातिता' दूरीकृताश्च सहस्र सहस्रसङ्ख्याका मार्गणा बाणा याचकाश्च येन स तथा 'मार्गणस्तु शरेऽर्थिनि'इत्यनेकार्थः । सः—पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टतया प्रसिद्धः कश्चन वीरशिरोमणिः । पुरःप्रदोषे—अग्रिमक्षणे, अग्रिमसमये वा । "प्रदोष' समये दोषे" इति मेदिनी । सेनापतिना—अनीकिनीनायकेन । शरैः—बाणैः । उरः—वक्ष' । विभिद्य—विशेषेण भित्त्वा, विदार्य्येति यावत् । यमातिथीकृतः—यमस्य कृतान्तस्य यमराजस्येति यावद् । अतिथि' प्राघुणिको यमातिथिः, अयमातिथिर्यमातिथिः कृतः सम्पादितो यमातिथीकृतः ॥४९॥

मनः प्रसत्त्या विजयः श्रुतौ धृतः, क्षमाभुजा भीमनृपात्मजालयः ।
प्रदाय तस्मै गजवाजिराजितां, यथेच्छया देशभुवं पराजिताम् ॥५०॥

अन्वयः—क्षमाभुजा, भीमनृपात्मजालयः, विजय', मनः, प्रसत्त्या, यथेच्छया, गजवाजिराजिताम्, देशभुवम्, तस्मै, प्रदाय, श्रुतौ, धृतः ॥५०॥

वृत्तिः—क्षमाभुजा—क्षमां पृथिवीं भुनक्ति पालयति इति क्षमाभुक् तेन तथा । पृथिवीपालकेन भगवता शान्तिनाथेन । भीमनृपात्मजालयः—नृपस्य राज्ञ आत्मजः पुत्रो नृपात्मज', भीम'—भीमनामा चासौ नृपात्मजः भीमनृपात्मजः स आलयो निवासस्थान यस्य स तथा । विजयः—जय' । मनःप्रसत्त्या—चित्तप्रसन्नतया । यथेच्छया—इच्छानुसारम् यथेप्सितमिति यावत् । गजवाजिराजिताम्—गजा हस्तिनश्च वाजिनोऽश्वाश्च गजवाजिनः तै राजिता शोभिता गजवाजिराजिता तान्तथा । पराजिताम्—रिपुपराजय विधायाधिगताम परै' शत्रुभिरजिता पराजिता तान्तथा । देशभुवम्—देशस्य मण्डलस्य भूर्भूमिः, देश एव वा भूर्देशभूस्तान्तथा । तस्मै—भीमनृपात्मजाय । प्रदाय—वितीर्य्य दत्त्वेति यावद् । श्रुतौ—श्रवणे कर्णे इति यावत् । धृत'—अधारि ॥ तदीयविजयश्रवणसमनन्तरमेव तादृश विशेषणविशिष्टां देशात्मकभूमिं प्रादात्तस्मै भगवानिति भाव' ॥ ५० ॥

ततः प्रयाणादवतीर्णकन्दरा-प्रपातदेशस्य नृपस्य तत्परम् ।
तदुच्चधैर्य्यव्ययसंहितेषुणा-ऽरिणा रणोऽभूदरिणाऽसृजाऽरुणः ॥५१॥

अन्वयः—ततः, प्रयाणात्, अवतीर्णकन्दराप्रपातदेशस्य, नृपस्य, तत्परम्, तदुच्चधैर्य्यव्ययसंहितेषुणा, अरिणा, (सह) अरिणा, असृजा, अरुणः, रणः, अभूत् ॥५१॥

वृत्तिः—ततः—तदनन्तरम् । प्रयाणात्—प्रस्थानात् । अवतीर्णकन्दराप्रपातदेशस्य—कन्दरा वैताढ्यनगस्था खण्डप्रपाताभिधा दरी तस्या प्रपातोऽतटश्च कन्दराप्रपातः तस्य देशः प्रदेश' स्थानमिति यावत्, कन्दराप्रपातदेशः, अवतीर्णः पूर्वदर्शितरीत्या प्रकाशपथादिकरणेन पारित' कन्दरा-

प्रपातदेशो येन सोऽवतीर्णकन्दराप्रपातदेशस्तस्य तथा । "प्रपातस्तटो भृगुः" इत्यमरः । नृपस्य-राज्ञः श्रीमतः शान्तिनाथस्य । तत्परम्-तदनन्तरम् । तदुचधैर्यमप्यपसंहितेपुणा-तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य तदवैर्यमप्रतिमविस्मयीरणा तदुचधैर्यम् तस्य स्मयाय विनाशाय संहिता सन्धानमानीता इषवो बाणा येन स तदुचधैर्यमप्यपसंहितेपुस्तेन तथा । अरिणा-शत्रुणा । (सह) अरिणा-चक्रेण । 'रथाङ्गं रथपादोऽरि चक्रम्" ३।२१७। इत्यभिधानचिन्तामणिः । असृजा-रुधिरेण रक्तेनेति यावत् । अरुणः-रक्तः । रक्तमयो रक्तवर्णो वेति यावत् । रणः-युद्धम् । अभूत् अभवत् ॥५१॥

क्रमेण सेनापतिनाऽर्हदाज्ञया, बलेन जिग्ये सुरसिन्धुनिष्कुटम् ।
वशीकृतस्तत्र वसन्ननाऽङ्गिना, स्मरेण च स्वात्मशरासनाश्रय ॥५२॥

अन्वयः—सेनापतिना, अर्हदाज्ञया क्रमेण बलेन, सुरसिन्धुनिष्कुटम् जिग्ये च अङ्गिना, स्मरेण तत्र वसन् स्वात्मशरासनाश्रयः, जनः वशीकृतः ॥५२॥

वृत्तिः—सेनापतिना-सैन्यनायकेन । अर्हदाज्ञया-जिनेश्वरश्रीशान्तिनाथप्रभुशासनेन । क्रमेण-क्रमशः । बलेन-सैन्येन, सामर्थ्येन वा स्वात्मबलाकारानुभवेन वा । सुरसिन्धुनिष्कुटम्-सुराणां देवानाम् सिन्धुर्नदी सुरसिन्धुस्तस्य निष्कुटम्-गृहारामः सुरसिन्धुनिष्कुटम् गङ्गातटवर्ति गृहारामम् इति यावत् । "निष्कुटस्तु गृहारामः" ४।१७८। इत्यभिधानचिन्तामणिः । निष्कुटशब्दस्य "अर्थान्तरि" त्यादेशो देहम् शरीरः शरीरम् इत्यादिवदुल्लिङ्गितया स्वीकरणीयः यथानुकोशानुसारतस्तु पुंलिङ्ग तथा कर्मवाच्यानुसारेण प्रथमैकवचने "सुरसिन्धुनिष्कुटम्" इति प्रयोगोऽनुपपन्नः स्यात् । जिग्ये-जितम् । च-पुनः । अङ्गिना-मूर्तिमता, शरीरधारिणेति यावत् । स्मरेण-कन्दर्पेण । कन्दर्पतुल्य सौन्दर्यशालिना सेनापतिना तेनेति यावत् । तत्र-तटे । वसन्-निवसन् । स्वात्मशरासनाश्रयः-स्वात्मा निजदेहः शरासनस्य धनुषः आश्रय आधारो यस्य स तथा पक्षे धनुर्धरः शराणां असनम् आसनानि शरासनानि तदाश्रयः शरासनाश्रयः स्वं धनम् आत्मा देहः स्वात्मानौ तयोः शरासनाश्रयस्तथा । 'स्वः स्यात् पुंस्यात्मनि ज्ञातौ, त्रिष्वात्मीये धनेऽस्त्रियाम्' 'आत्मा पुंसि स्वभावेऽपि प्रयत्नमनसोरपि । धृतावपि मनीषायां, शरीरब्रह्मणोरपि' इत्युभयत्र मेदिनी । 'शरं जले, शरः पुंसि विसारे, काण्डतेजनयोरपि' इत्यनेकार्थः । जनः-लोकः । वशीकृतः-वशंवदो विहितः ॥५२॥

अमुष्य धीरस्य जयाय साहसी वशीकृतस्तममुना स चक्रिणा ।
ततः प्रयाणे गजवाजिराजिभिः समं समादाय समां विभूतिकाः ॥५३॥
बलाध्वनि क्षेपिबलं दधद् ध्वनिं सदा खलु न्यां विशिखैस्सनाययन् ।
पुरस्सरीभूय चमूपतिः स्वयं, स्तोभ तत्प्राणदबाणसञ्चये ॥५४॥

अन्वयः—धीरस्य, अमुष्य, जयाय, साहसी, सः, चक्रमुचा, चक्रिणा, वशीकृतः, गजवाजिराजिभिः, समम्, समाः, विभूतिकाः, समादाय, ततः, प्रयाणे, बलाध्वनि, ध्वनिम्, दधत्, द्वेपिवलम्, तदा, खलु, विशिखैः, ज्याम्, सनाथयन्, चमूपतिः, पुरस्सरीभूय, तत्प्राणदवाणसञ्चयैः, स्वय, रुरोध, ॥५३-५४॥

वृत्तिः—धीरस्य–धैर्य्यान्वितस्य,स्वतन्त्रस्य वा 'धीरो धैर्य्यान्विते स्वरे' इति मेदिनी। अस्य–सेनापतेः। जयाय–विजयाय। साहसी–साहसं हठः अविमृश्य कार्य्यकारित्व हिताहितानपेक्ष कर्म वेति यावत्, अस्येति साहसी। सः–प्रसिद्धः आक्रन्ता कश्चिद्वीर इति यावत्। चक्रमुचा–चक्रम् अस्त्रविशेप मुञ्चतीति चक्रमुक् चक्रप्रक्षिप्ता, तेन तथा। चक्रिणा–चक्रवर्तिना, सार्वभौमेनेति यावद्-भगवता शान्तिनाथेन। वशीकृतः–अधीनीकृतः, स्वायत्तीकृत इत्यर्थः, जित इति यावत्। गजवाजिराजिभिः–गजा हस्तिनश्च वाजिनोऽश्वाश्च गजवाजिनस्तेषां राजयः श्रेणयः समूहा इति यावद् गजवाजिराजयः ताभिस्तथा। समम्–सह। समाः–सकलाः। "समग्र सकल समम्" ६।६९॥ इत्यभि० चि०। विभूतिकाः–विभूतयः सम्पत्तयः एव विभूतिकास्तास्तथा, स्वार्थे कः प्रत्ययः। समादाय–सम्यग् गृहीत्वा। ततः–तस्माद स्थानात्। प्रयाणे–प्रस्थाने। बलाध्वनि–बलानां सैन्यानामध्वा मार्गो बलाध्वा तस्मिँस्तथा। ध्वनिम्–अव्यक्तशब्दम्। दधत्–धारयत्। द्वेपिवलम्–शत्रुवर्गम। तदा–तस्मिन् समय एव, सर्वं वाक्य सावधारण भवतीति नियमात्। खलु–निश्चयेन। विशिखैः–वाणैः। ज्याम्–मौर्वीम्। सनाथयन्–सयोजयन्। चमूपतिः–सेनानायकः। पुरस्सरीभूय–अपुरस्सरः पुरस्सरो भूत्वा पुरस्सरीभूय, अग्रेसरीभूयेति यावत्। तत्प्राणदवाणसञ्चयैः–तेषां वलानां प्राणः असवः तत्प्राणास्तान् घ्नन्ति–अवखण्डयन्ति समूलमुन्मूलयन्तीति तत्प्राणदास्ते च ते वाणास्तत्प्राणदवाणास्तेषां सञ्चयास्तत्प्राणदवाणसञ्चयास्तैस्तथा। स्वयम्–आत्मना। रुरोध–अवरुरोध, निवारयामासेति यावत्। अत्र–चतुर्थपादस्थानापन्नः—"कृपाणपाणिः सह सेनयाऽरुधत्"। इत्यपि पाठो दृश्यते कृपाण खड्गः पाणौ हस्ते यस्य स कृपाणपाणिश्चमूपतिः सेनया–कटकेन सह समम् अरुधत्–न्यवारयत्" इति तदर्थः परन्त्वेतत् पाठापेक्षया प्रथमः पाठः साधीयान् अन्यथा तस्य द्वेपिवल सेनया सह अरुधत्" इत्येव पौनरुक्त्यप्रसङ्गाद् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

पुरः स्फुरन् कोऽपि सुरश्चमू सृजन्, भयातुरां भैरवफेरवारवैः।
<u>निमज्जयामास यशांसि सशये</u>, युयुत्सुरस्या विविधायुधैः क्रुधा ॥५५॥

अन्वयः—भैरवफेरवारवैः, भयातुराम्, चमूम्, सृजन्, क्रुधा, विविधायुधैः, युयुत्सुः, पुरः, विलसन्, कोऽपि, सुरः, अस्याः, यशांसि, संशये, निमज्जयामास ॥५५॥

वृत्तिः—भैरवफेरवारवैः—फेरवाणां शिवानां शृगालीनामिति यावत्, आरवाः आरावाः शब्दा इति यावत् फेरवारवाः, भैरवा भयानकाश्च ते फेरवारवा भैरवफेरवारवास्तैस्तथा । "शृगाले जम्बुकः फेरुः फेरण्डः फेरवः शिवा" ४।३५५। इत्यभि० चि० । "शब्दे निनादनिनद— — आरवाराव संरावविरावाः" इत्यमरः । भयातुराम्—साध्वसव्याकुलाम् । "भयं भीर्भीतिरातङ्क आशङ्का साध्वसं दरः" २।२१८ इत्यभि० चि० । चमूम्—सेनाम् । सृजन्—उत्पादयन् । क्रुधा—कोपेन । विविधायुधैः—विविधानि बहुप्रकाराणि च तान्यायुधानि शस्त्राणि विविधायुधानि तैस्तथा करणैः युयुत्सुः—युद्धमिच्छुः । (अतएव) पुरः—अग्रतः । "पुरः पुरस्तात् पुरतोऽग्रतः" ६।१६५ ॥ इत्यभि० चि० । स्थितम्—विराजमानः सन्निविष्टमानो वा । कोऽपि—कश्चिदनिर्दिष्टनामा । सुरः—देवः । अस्याः—स्वसेनायाः । भीत्या वा । यशः—कीर्तिम् । संशये—सन्देहे, विरुद्धकोटिद्वयावगाहिज्ञानं संशयः विजयपराजययोर्मध्ये कस्य इमां सेनामभ्यवीक्षेत मैमीमस्यां वा माद्भुतामिति सन्देह इति यावत् । निमज्जयामास—अमज्जयत् । यशः सन्देहलोकमविरोधयामासेति भावः ॥ ५५ ॥

तदा तदावेशविनाशनाशया पुरन्दर सुन्दरधीरुदायुध ।
यशांसि तेनेऽस्य जयोदयादनु—स्मरंस्त्रिलोकीविजयार्जितान्यपि ॥५६॥

अन्वयः—तदा उदायुधः सुन्दरधीः पुरन्दरः, अस्य अनुस्मरन्, तदावेशविनाशनाशया जयोदयात् त्रिलोकीविजयार्जितानि अपि यशांसि, तेने ॥५६॥

वृत्तिः—तदा—तस्मिन् काले । उदायुधः—उद् उद्धृतमायुधमस्त्रं यस्य स तथा । सुन्दरधीः—शोभनबुद्धिशाली । पुरन्दरः—इन्द्रः । अस्य—सेनापतेः शान्तिजिनस्य वा । अनुस्मरम्—स्मरणपश्चात् । "स्मरणे वाक्ये" ५।४।११। इत्यनेन वैकल्पिकणमुल् । तदावेशविनाशनाशया—तस्य पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टस्य सुरस्य आवेशः संरम्भः तदावेशः, तस्य विनाशनं विध्वंसनम् तदावेशविनाशनम्, तस्य आशा अभिलाषा तदावेशविनाशनाशा तया तथा । "आवेशाटोपौ संरम्भे" ६।१३५। इत्यभि० चि० । जयोदयात्—विजयोत्पत्तेः । अस्येति शेषः । त्रिलोकीविजयार्जितानि—त्रिलोक्याः लोकत्रयस्य विजयस्त्रिलोकीविजयस्तेन अर्जितानि समुपार्जितानि त्रिलोकीविजयार्जितानि । त्रिलोकीविजयार्जितानि । अपि—सम्भावनायाम् । यशांसि—कीर्तयः । तेने—विस्तारयामास ॥ ५६ ॥

अनन मैमीं घटयिष्यतस्तथा—ऽप्यमित्र(त्र्य)भावादनुगां चलस्य च ।
अभूद् विलम्ब सुरसि धुसेकृते, कृताष्टमस्यापि जिनस्य चक्रिणः ॥५७॥

अन्वयः—तदा अप्यमित्र(त्र्य)भावात् च चलस्य अनुगाम् मैमीम्, अनेन, घटयिष्यतः, कृताष्टमस्य अपि, चक्रिणः जिनस्य सुरसिधुसेकृते, विलम्बः, अभूत्, ॥ ५७ ॥

वृत्तिः—तथा–तेन प्रकारेण । अभ्यमित्र(त्र्य)भावात्–आभिमुख्येनऽमित्रमलंगामी अभ्यमित्र्यस्तस्य भावोऽभ्यमित्र्यभावस्तस्मात्तथा । "अभ्यमित्रमीयश्च" ७।१।१०४॥ इत्यनेन यः प्रत्ययः । च–पुनः । बलस्य–सैन्यस्य । अनुगाम्–अनु पश्चाद् गच्छतीत्यनुगा तान्तथा । भैमीम्–भीमदुहितरम् । अनेन–सेनापतिनामुना । घटयिष्यतः–सङ्गमयिष्यतः । कृताष्टमस्य–दिनत्रयव्यापकोपवासात्मक व्रतविशेषोऽष्टमः, (भाषायामट्ठमशब्दस्तया प्रसिद्धः) कृतो विहितोऽष्टमो येन स कृताष्टमस्तस्य तथा । अपि–सम्भावनायाम् । जिनस्य–अर्हतः । चक्रिणः–चक्रवर्तिणः, भगवतः शान्तिनाथस्येति यावत् । सुरसिन्धुसैकते–सुराणां देवानाम सिन्धुर्नदी सुरसिन्धुर्मन्दाकिनी, गङ्गेति यावत्, तस्याः सैकतम् सिकता वालुकाः सन्त्यस्मिन्निति सैकत पुलिनम् सुरसिन्धुसैकतम् तस्मिँस्तथा । पुलिन तज्जलोज्झितम् सैकतञ्च" ४।१४४। इत्यभि०चि० । विलम्बः–कालाधिक्यापनम् । अभूत्–अभवत् ॥५७॥

प्रसन्नया स्वःसरिता तनुभृता, विधेरवन्ध्येच्छतया व्यलासि तत् ।
विमुद्रपद्माननया सविभ्रम–प्रकाशवद्दर्शनयाऽप्ययोद् नृपः ॥५८॥

अन्वयः—*विधेः, अवन्ध्येच्छतया, प्रसन्नया, तनुभृता, स्वःसरिता, व्यलासि, तत्, अपि,* विमुद्रपद्माननया, सविभ्रम-प्रकाशवद्दर्शनया, नृपः, अयौत् ॥५८॥

वृत्तिः—विधेः–दैवस्य । अवन्ध्येच्छतया–अवध्या निष्फलत्वाभाववती सफलेति यावत् । इच्छा अभिलाषो यस्य सोऽवन्ध्येच्छस्तस्य भावोऽवन्ध्येच्छता तया तथा, सम्भावितस्यासम्भावितस्य चापि कर्तुं शक्यतयेति यावत् । प्रसन्नया–प्रसादगुणवत्या, स्वच्छया, हृष्ययेति यावत् । तनूभृता–तनूं शरीर बिभर्ति धारयतीति तनूभृत् तया तथा, मूर्तिमत्येति यावत् । स्वःसरिता–स्वर्गदीर्घिकया, गङ्गयेतियावत् । व्यलासि–विलासितम् । तत्–तथा । अपि–सम्भावनायाम् । विमुद्रपद्माननया–विमुद्रं विरहितमुद्रं पद्मम् कमलमेव आननं वदनं मुखमिति यावद्यस्याः सा विमुद्रपद्मानना तया तथा । सविभ्रमप्रकाशवद्दर्शनया–विभ्रमेण विलासेन सहितः सविभ्रमः स चासौ प्रकाश आलोकः सविभ्रमप्रकाशः तद्वद्दर्शने नयने यस्याः सा सविभ्रमप्रकाशवद्दर्शना तया तथा । "चक्षुरक्षीक्षण नेत्रं नयन दृष्टिरम्बकम् । लोचन दर्शनं दृक् च" ३।२३९। इत्यभि०चि० । तयेति शेषः । नृपः–राजा । अयौत्–अमिलत् ॥५८॥

मरालगत्या विलसत्तरङ्गया, न गङ्गया निर्मितचक्रसङ्गया ।
अभेदि तत्तादृगनङ्गमार्गणै–र्मनोऽस्य नारीवपुषाऽपि च प्रभोः ॥५९॥

अन्वयः—*मरालगत्या, विलसत्तरङ्गया, निर्मितचक्रसङ्गया, च, नारीवपुषा, अपि गङ्गया,* तादृगनङ्गमार्गणैः, अस्य प्रभोः, तत्, मनः, न, अभेदि ॥५९॥

वृत्तिः—मरालगत्या—मरालस्य हंसस्य गतिरिव गतिर्यस्याः सा मरालगतिस्तया तया । हंसगत्येति यावत् । "सप्तम्युपमान०" २।२।२४॥ इत्यनेन बहुव्रीहिसमासः, पूर्वसमासोत्तरपदीभूतगति-शब्दस्य लोपश्च मरालानां गतिर्यस्याः सा तया तयेति वा । विकसत्पङ्कजया—विकसत्-शोभमानत्व-पङ्को भङ्गो यस्याः सा विकसत्पङ्कजा तया तया । अथवा—सम्पूर्णवैशिष्ट्येऽथवा च—अथवा एतेन प्रकृतौ यथा सद्भावो यस्य स अथवास्तु, ईदृशो पङ्कजविचारविभावो यस्याः साऽप्यविकसत्पङ्कजा तथा तया, पक्षे—विभिः पक्षिभिर्हंसैः शोभमानस्तरङ्गा भङ्गा यस्याः सा विकसत्पङ्कजा तया तया । निर्मितचक्रसङ्गया—निर्मितो विरचितः यमकेन चक्रावर्तेन कोकेन सह आसङ्गो यस्याः सा निर्मितचक्रसङ्गा तया तया । पक्षे चक्रं सैन्यं राष्ट्रं वाऽऽसक्तमेवेति यावत्, "आमादिभ्यः" ५।२।३४॥ इत्यनेन मत्वर्थे 'अ' प्रत्ययः, तथा च निर्मितयमकेन चक्रिणा सङ्गः सान्निध्यं यस्याः सा निर्मितचक्रसङ्गा तया तया । "चक्रः कोके पुमान् क्लीबं व्रजे सैन्यरथाङ्गयोः । राष्ट्रे दम्भान्तरे कुम्भकारोपकरणास्त्रयोः । जलावर्ते" इति मेदिनी । च—पुनः । नारीतनुषा—स्त्रीरूपधारिण्या । अपि—सम्भावनायाम् । गङ्गया—मन्दाकिन्या । तादृशनदीमार्गणैः—अतएव कन्दर्पस्य मार्गणा बाणा अनङ्गमार्गणाः तादृशस्त्वद्विधाश्च ते अनङ्गमार्गणाः तादृशानङ्गमार्गणास्तैस्तथा । अस्य—नलस्य । प्रभोः—विभोः, भगवतः शान्तिमतश्चेति यावत् । तत्—विलक्षणतया प्रसिद्धमित्यर्थः । मनः—अन्तःकरणम् । न—नहि । अभेदि—भिन्नम्—विकारमापादित-मिति यावत् ॥५९॥

हृतं मनोभूवशवर्ति कान्तया सरोजकोशस्तनहंसकस्पृशा ।
बलं तया तत् समभेदि मार्गणै-र्यदस्य पौष्पैरपि धैर्यकञ्चुकम् ॥६०॥

अन्वयः—सरोजकोशस्तनहंसकस्पृशा, कान्तया, तया यत्, पौष्पैः, अपि मार्गणैः, अस्य, धैर्यकञ्चुकम् समभेदि तत्, बलम्, मनोभूवशवर्ति, हृतम् ॥६०॥

वृत्तिः—सरोजकोशस्तनहंसकस्पृशा—सरसि कासारे जातं सरोजम् कमलम् तस्य कोशौ कुड्मलौ सरोजकोशौ ताविव स्तनौ कुचौ सरोजकोशस्तनौ तौ हंसकौ राजहंसाविवेति सरोजकोश-स्तनहंसकौ तौ स्पृशतीति सरोजकोशस्तनहंसकस्पृक् तया तया । कान्तया—मनोहारिण्या । तया—स्त्रीवेषधारिण्या गङ्गया । यत्—यस्मादेतोः । "यत्तदेतदो हेतौ" इत्यमरकोशः । पौष्पैः—पुष्पाणां कुसुमानामिमाः पौष्पाः, पुष्पसम्बन्धिनः, तैस्तथा । अपि—सम्भावनायाम् । मार्गणैः—बाणैः । कन्दर्प-स्येति शेषः । अस्य—नलस्य । धैर्यकञ्चुकम्—धैर्यं धीरता कञ्चुकं वारबाणं इवेति धैर्यकञ्चुकम् । "निचोलकः स्यात् कूर्पासो वारबाणश्च कञ्चुकः" २।६।१३॥ इत्यमरः । समभेदि—सामस्त्येन यथा स्यात्तथा भिन्नमित्यर्थः । तत्—तस्माद्धेतोः । बलम्—सैन्यम् । नलिकमितिशेषः । मनोभूवशवर्ति-

मनोभुवः कामस्य वश आयत्तत्वं मनोभूवशस्तत्र वर्तते तच्छील मनोभूवशवर्ति, कामाधीनमित्यर्थः। कृतम्–विहितम् ॥६०॥

किमन्यदद्यापि यदस्त्रतापितः, शिवो वशीन्द्रः शिवया वशीकृतः।
स्मरेण लक्षीकरणेऽपि लक्षशो–ऽप्यलक्षधीर्नाप्यत लक्ष्यतां प्रभुः ॥६१॥

अन्वयः—*अन्यत्, किम्, अद्यापि, यदस्त्रतापितः, वशीन्द्रः, शिव' शिवया, वशीकृतः, स्मरेण, लक्षशः, लक्षीकरणे, अपि, अलक्षधीः, प्रभुः, लक्ष्यताम्, न, आप्यत ॥६१॥*

वृत्तिः—अन्यत्–अपरम्। किम्–किमात्मकम्, वस्तु कथनीयमिति शेषः। अद्यापि–अधुनापि। यदस्त्रतापितः–यस्य कामदेवस्य अस्त्रम् आयुधम् यदस्त्रम् सम्मोहनादिवाणपञ्चकम् तेन तापितः सन्तापितः व्याकुलीकृत इति यावत् तथा यदुक्तम् 'सम्मोहनोन्मादनौ च शोषणस्तापनस्तथा। स्तम्भनश्चेतिकामस्य, शराः पञ्च प्रकीर्तिताः'। इति। वशीन्द्रः–वशीषु जितेन्द्रियेषु इन्द्रः श्रेष्ठो वशीन्द्रः। शिवः–शम्भुः। महेश्वर इति यावत्। शिवया–भवान्या सर्वमङ्गलयेति यावत्। "शिवा भवानी रुद्राणी शर्वाणी सर्वमङ्गला" इत्यमरः। वशीकृतः–स्वाधीनीकृतः। स्मरेण–कन्दर्पेण। लक्षशः–लक्षपदस्य बहुत्वोपलक्षकतया अनेकश इत्यर्थ'। लक्ष्यीकरणे–शरव्यीकरणे। लक्ष्यपथानयने इति यावत्। अपि–सम्भावनायाम्। अलक्षधीः–न लक्ष कपट यत्र सा अलक्षा, तादृशी धीर्बुद्धीर्यस्य स तथा। "कपट कैतव दम्भः कूट छद्मोपधिश्छलम्। व्यपदेशो मिष लक्ष निभ व्याज" ३।४२॥ इत्यभि०चि०। निष्कपटबुद्धिरित्यर्थः। प्रभुः–विभुः, भगवान् शान्तिनाथ इत्यर्थः। लक्ष्यताम्–शरव्यताम्, लक्ष्यविषयतामिति यावत्। न–नहि। आप्यत–प्राप्यत ॥६१॥

हरिर्यदासीज्जलधीहिताश्रयः, पितामहो वारिजमाश्रयत्यहो।
अनङ्गजं तापमुपेत्य सोऽप्यभू–ज्जिनेश्वरेऽनङ्गज एव साङ्गजे ॥६२॥

अन्वयः—*अहो!, यत्, अनङ्गजम्, तापम्, उपेत्य, हरिः, जलधीहिताश्रय', आसीत्, पितामहः, वारिजम्, आश्रयति, सः, अपि, साङ्गजे, जिनेश्वरे, अनङ्गजः, एव, अभूत् ॥६२॥*

वृत्तिः—अहो–आश्चर्ये। यत्–यस्मात। अनङ्गजम्–कामजन्यम् तत्प्रयोज्य वा। तापम्–सन्तापकम्, कामपीडामिति यावत्। उपेत्य–प्राप्य। हरिः–भगवान् विष्णु'। जलधीहिताश्रयः–जलधौ सागरे ईहितो वाञ्छित आश्रय आधारो येन स तथा। आसीत्–अभवत्। पितामहः–ब्रह्मा, धाता, विधातेति यावत्। '(यः स्वपितामहमपि नितान्तवृद्धमतिपूज्य शरै' पीडयतीति

सोऽयं पीडयतीति किं वाच्यम् । स्वसिद्धं कमलासमर्थं कामसम्बन्धसमेतोत्प्रेक्षितम् —प्रतीयमानोत्प्रेक्षाद्वारा, सम्भावनमप्युत्प्रेक्षा प्रकृतस्य परेण यत् इति काव्यप्रकाशकारो मम्मटः । वारितम्-भस्मम् । आभयति-भयकम्पते । सः-तादृशः कामः । अपि-सम्भावनायाम् । साङ्गजे-साङ्गजातो ऽङ्गजः पुत्रस्तेन सहितः साङ्गजस्तस्मिंस्तथा । जिनेश्वरे-देवाधिदेवे भगवति शान्तिनाथे इति यावत् । अनङ्गकः-न अङ्गकः पुत्रो यस्य सोऽनङ्गकः, वन्ध्यः, निर्बलः इति यावत् । एव-अवधारणार्थकमव्ययम् । अभूत्-अभवत् ॥६२॥

सदङ्गसङ्गं कुलशैलशालिनीं सितां निजाज्ञां दधतं स्वरूपत ।

स्मरं तनुच्छायतया तमात्मन परं प्रभुं नाक्रमितुं मनोभव ॥६३॥

अन्वयः—मनोभवः, आत्मनः, तनुच्छायतया कुलशैलशालिनीम्, सिताम् निजाज्ञाम्, दधतम् सदङ्गसङ्गम् स्वरूपतः स्मरम् परम् तम् आक्रमितुम् प्रभुः, न ॥६३॥

वृत्तिः—मनोभवः-कामः । आत्मनः-स्वस्य । तनुच्छायतया-तन्वी स्वल्पा छाया शोभा यस्य स तनुच्छायस्तस्य भावस्तनुच्छायता तया तथा, शान्तिनाथापेक्षयाऽल्पशोभत्वेनेत्यर्थः । कुलशैलशालिनीम्-कुलमन्वयः, वंश इति यावत्, शैलाः पर्वताः इत्येते कुलशैलाः "चार्थे द्वन्द्वः" २।२।२९॥ इत्यनेनोभयमितसमासः । तेन शालते शोभते तच्छीला कुलशैलशालिनी, "सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये" ३।२।७८॥ इत्यनेन ताच्छील्ये 'णिन्' प्रत्ययः तान्तथा । सिताम्-धवलाम् विशुद्धामिति यावत् । निजाज्ञाम्-स्वीयाज्ञाशासनम् । दधतम्-धारयन्तम् । सदङ्गसङ्गम्-सन्ति समीचीनानि च तान्यङ्गान्यवयवाः सदङ्गानि तैस्तेषां वा सङ्गः आसङ्गो यस्य स सदङ्गसङ्गस्तन्तथा । स्वरूपतः-स्वस्य आत्मनो रूपं सौन्दर्यं स्वरूपम् तस्मात्तथा आकारापेक्षो वा । परम्-श्रेष्ठम् । स्मरम्-कन्दर्पम् । तम्-प्रसिद्धम् । भगवन्तम्-शान्तिनाथमिति यावत् । आक्रमितुम्-पराभवितुम् । प्रभुः-समर्थः । न-नहि । अभवदिति शेषः ॥ ६३ ॥

प्रसाधितेऽस्मिन् भरते महीभुजा जनोऽपि नानाविषयान् प्रपन्नवान् ।

सदारतासक्तरुचि सरित्तटं शशाक शङ्के न स लङ्घितु नर ॥६४॥

अन्वयः—महीभुजा अस्मिन् भरते प्रसाधिते, जनः, अपि नानाविषयान् प्रपन्नवान्, सदारतासक्तरुचिः सः, नरः सरित्तटम्, लङ्घितुम्, न शशाक (इति) शङ्के ॥६४॥

वृत्तिः—महीभुजा-मही पृथिवी भुनक्ति पालयतीति महीभुक् तेन तथा, राज्ञा भगवता शान्तिनाथेनेति यावत् । अस्मिन्-एतस्मिन् । भरते-भरतक्षेत्रे । प्रसाधिते-प्रसाधिते संस्कारिते वा ।

जनः–लोक'। अपि–सम्भावनायाम्। नानाविषयान्–विविधदेशान् ? प्रपन्नवान्–समधिगतवान। सदारतासक्तरुचिः–दारयन्ति दीर्य्यन्ते एभिरिति वा दाराः, पुँल्लिगो बहुवचनान्तश्च, एकवचनान्तोऽपि दृश्यते' यन्नाक्ष्यम्–धर्मप्रजासम्पन्ने दारे नान्य कुर्वीत" इति "न्यायावाया" ५।३।१३४।। इति घञ्जि साधु' तथा च दारैः–पत्न्या दारेण पत्न्या वा सहितः सदारस्तस्य भावः सदारता दारा इत्यर्थ', प्रकृतिजन्यबोधे प्रकारीभूतो भाव" इति सिद्धान्तात् 'तल्' प्रत्ययप्रकृति–सदारशब्दजन्ये दारप्रकारकाश्रयविशेष्यकबोधे दाराणां प्रकारीभूतत्वात् सदारतायां सक्ता आसक्ता वा रुचिरभिलापो यस्य स सदारतासक्तरुचि', "पत्नी सहचरी पाणिगृहीती गृहिणी गृहा। दारा' क्षेत्रम्" ३।१७६।। इत्यभि० चि०। यद्वा सदेति पृथक् रतासक्तरुचिरिति च पृथगवसेयमर्थस्तु व्यक्त एव। सः–प्रसिद्धः। नरः–मानव'। सरित्तटम्–सरितो नद्या' तटस्तीरम सरित्तटस्तन्तथा। लङ्घितुम्–उल्लङ्घयितुम पारयितुमिति यावत्। न–नहि। शशाक–अशक्नोत्। समर्थोऽभूदिति यावव्। (इति) शङ्के–वितर्कयामि ।।६४।।

उरोभुवा कुम्भयुगेन जृम्भितं, मनोभुवो दुर्गधिया जिघृक्षतः।
चमूपतेः सा रमतोद्भवे निशो–ऽप्यतीरभावेन मतिः सतीरते ।।६५।।

अन्वयः—मनोभुवः, दुर्गधिया, उरोभुवा, कुम्भयुगेन, जृम्भितम्, जिघृक्षत चमूपतेः, सा, मतिः, अपि, निशः, उद्भवे अतीरभावेन सतीरते, अरमत् ।।६५।।

वृत्तिः—मनोभुव –कामस्य। दुर्गधिया–कोट्टबुद्ध्या। उरोभुवा–उरसो यश्शम्भो भवतीति उरोभूस्तेन तथा। कुम्भयुगेन–कलशायितस्तनद्वयेन। जृम्भितम्–विलसितम। जिघृक्षतः–ग्रहीतुमिच्छतः। चमूपतेः–सेनानायकस्य। नैषधस्येति यावत्। सा–विलक्षणत्वेन प्रसिद्धा। मतिः–बुद्धिः। निशः–निशाया'। रात्रेरिति यावत्। उद्भवे–उद्गमे। अपि–सम्भावनायाम। अतीरभावेन–अपारतया। सतीरते–सत्या समीचीनया पतिव्रतयेति यावत् रत सम्भोग' सतीरतम तस्मिँस्तथा। "रत सुरतगुह्ययो" इति मेदिनी। सम्भोगसुरतशब्दौ च पर्य्यायतयाऽतिप्रसिद्धौ। अरमत्–अक्रीडत् ।।६५।।

क्रमात् प्रयाणेऽस्य पुरस्सराः पुरां, नवोपहारेण वयस्कृतेन किम्।
अधीश्वराः स्वानुगतां गताः स्वयं, प्रसाद्य भेजुः सकलास्तमुद्धलम् ।।६६।।

अन्वयः—क्रमात्, प्रयाणे, अस्य, पुराम्, पुरस्सरा', स्वानुगताम्, गता सकलाः, अधीश्वराः, वयस्कृतेन, नवोपहारेण, तम्, प्रसाद्य, स्वयम्, उद्धलम्, भेजु', किम्, ।।६६।।

वृत्तिः—क्रमात्–क्रमशः । अस्य–भगवतः शान्तिनाथस्य । प्रयाणे–प्रस्थाने । पुराम्–नगरीणाम् । "पूः स्त्री पुरी, नगर्यौ वा" इत्यमरः । पुरस्सराः–पुरोऽग्रतः सरन्ति गच्छन्तीति पुरस्सराः, अग्रगामिनः, अग्रगण्याः इति यावत् । स्वानुगताम्–स्वस्य आत्मनोऽनुगता अनुचराः स्वानुगतास्तेषां भावः स्वानुगतता ताम्, तथा । नृपाः–भूपाः । सकलाः–समस्ताः निखिलाः इति यावत् । अमीश्वराः–राजानः । वयस्कृतेन–वयसा तारुण्येन कृतो विहितो वयस्कृतस्तेन, वयसे–तारुण्याय कृतो–विहितो वयस्कृतः तेन तथा वा । नवोपहारेण–नवो नूतनः प्राभृतोपहारः उपायनम्, नवोपहारस्तेन तथा । तम्–चक्रवर्तिनम् प्रसिद्धम्, भगवन्तं शान्तिनाथमिति यावत् । प्रसाद्य–सन्तोष्य । स्वयम्–आत्मना । उरुसम्–उरु–प्रकृष्टं महत्–सामर्थ्ययुक्तम्, तथा । भेजुः–सिषेविरे, भक्तवन्तः इति यावत् । किम्–प्रश्ने ॥६६॥

जयादहंपूर्विकया स्ववाहिनी, समाहसात्साहतयाऽवगाहिनी ।
त्रपा सरिद्दुर्गमपि प्रतीर्य्य सा, स्वत परावृत्य ददौ स्वदोर्जने ॥६७॥

अन्वय —जयात् अहंपूर्विकया समाहसोत्साहतया अवगाहिनी सा स्ववाहिनी, सरिद्दुर्गम्, अपि, प्रतीर्य्य त्रपाः स्वतः, परावृत्य, स्वदोर्जने ददौ ॥६७॥

वृत्तिः—जयात्–विजयहेतोः । अहंपूर्विकया–अहं पूर्वमहं पूर्वमिति सम्भावनया, अहंपूर्विका तया तथा । "अहंपूर्विका पुम्भ ।" "अहंपूर्वं मद पूर्वमिति" ५।११७ इत्यपि चि । समाहसोत्साहतया–अविमृश्यकार्यकारित्वम्, विचारितमेव कर्म वा साहसम् तेन सहिता ससाहसा, ससाहसा उत्साहा परपराक्रमसहनाक्षमत्वशक्तिसम्पन्ना श्रीमत्त्वावाप्तिप्रवृत्तिविशेषो यस्य स ससाहसोत्साहस्तस्य भावः ससाहसोत्साहता तया तथा । अवगाहिनी–अवगाहनशीला विलोडयित्री इति यावत् । सा–प्रसिद्धा । स्ववाहिनी–निजसेना, स्वसैन्यमित्यर्थः । सरिद्दुर्गम्–सरिदेव दुर्गं प्राकारः सरिद्दुर्गस्तत्तथा । अपि–सम्भावनायाम् । प्रतीर्य्य–तीर्त्वा । त्रपाः–लज्जाः । स्वतः–आत्मना स्वकस्मात् । परावृत्य–अन्यभावितमप्रियमेतत्पराजयश्लेषार्थः । स्वदोर्जने–दुर्जनानां दुष्टानां समूहानामिति यावत् समूहः दौर्जन्यम् स्वस्य आत्मनो दौर्जन्यं स्वदौर्जन्यम् तस्मिंस्तथा । ददौ–दत्तवान् । विनिहितवतीति यावत् । धातुनामनेकार्थत्वादत्र 'दा' धातोः स्थापनार्थकतया क्वचित् सप्तमी साधनीया, वस्तुतस्तु 'दा' धातुयोगे चतुर्थ्याः स्थानतया, "अधिकरणविवक्षायां शेषे सप्तमी" इति पाणिनिसूत्रात् सप्तम्यपि चतुर्थीस्थानेऽत्र धात्वपि चतुर्थ्येव भवितव्यमिति सुधीभिर्विभावनीयम् ॥६७॥

स्वदुर्गभङ्गे भवनेऽवनेर्जने धने विलग्ने जडता हसत्त्रपा ।
भयाद् रिपूणां नृपते स्फुरन्महो-ऽनलस्य तन्वी हृदयं विवेश यत् ॥६८॥

अन्वयः— यत्, स्वदुर्गभङ्गे, अवने, जने, वने, भवने, विलग्ने, भयात्, ह्रसत्त्रपा, रिपूणाम्, तन्वी, जडता, स्फुरन्महोऽनलस्य, नृपतेः, हृदयम्, विवेश ॥६८॥

वृत्तिः—यत्–यस्माद्धेतोः यत्र वा । स्वदुर्गभङ्गे–स्वदुर्गस्य निजप्राकारस्य भङ्गो विध्वंसः स्वदुर्गभङ्गस्तस्मिंस्तथा । अवने–सप्तम्या निमित्तत्वार्थकतया रक्षणनिमित्तमित्यर्थः । "भवनेऽवनेर्जने" इति पाठे तु पञ्चम्याः प्रयोज्यत्वार्थकतया स्वदुर्गभङ्गे हेतुत्वमनुसन्धेयम् । जने–लोके । वने–कानने । भवने–गृहे । काननात्मकगृहे इति काननस्य गृहत्वेन रूपणाद्रूपकालङ्कारः । विलग्ने–सम्बद्धे । सतीति शेषः । भयात्–साध्वसात् । ह्रसत्त्रपा–ह्रसन्ती ह्रासमापन्ना त्रपा लज्जा यस्याः सा तथा । रिपूणाम्–शत्रूणाम् । तन्वी–तन्वीव तन्वी कृशा । जडता–जाड्यम्, विरहव्यथाविष्कारमात्रमेव जीवनावस्थानमिति यावत् । स्फुरन्महोऽनलस्य–स्फुरत् विलसत् महस्तेजो यस्य स स्फुरन्महाः, स चासावनलोऽग्निः स्फुरन्महोऽनलः तस्य तथा, देदीप्यमानत्वविशिष्टतेजस्त्ववद्वह्निरूपस्येत्यर्थः । नृपतेः–राज्ञः श्रीमतः शान्तिनाथस्येति यावत् । हृदयम्–अन्तःकरणम् । विवेश–प्रविष्टा ॥ ६८ ॥

अपह्नुवानस्य जनाय यन्निजाः, प्रजाः क्वचिच्छैलवनादिषु द्विपः ।
मृगेक्षणानामभवच्चला दशा, मृगेक्षणानामिव भूमिभृद्भयात् ॥६९॥

अन्वयः—यत्, क्वचित्, शैलवनादिषु, निजाः, प्रजाः, जनाय, अपह्नुवानस्य, द्विपः, मृगेक्षणानाम्, भूमिभृद्भयात्, मृगेक्षणानाम्, इव, दशा, चला, अभवत् ॥६९॥

वृत्तिः—यत्–यस्मात्कारणात् । क्वचित्–कुत्रापि । शैलवनादिषु–शैलाः पर्वताश्च वनानि काननानि च शैलवनानि, तान्यादिः प्रधानं येषु स्थानेषु तानि शैलवनादीनि तेषु तथा । निजाः–स्वीयाः, आत्मीया इति यावत् । प्रजाः–लोकान्, स्वाश्रितजनानिति यावत् । "लोको जनः प्रजा" ३।१६५॥ इत्यभि० चि० । जनाय–प्रतिपक्षलोकाय । अपह्नुवानस्य–गोपायतः । द्विपः–शत्रोः । मृगेक्षणानाम्–हरिणलोचनानाम्, रमणीनामिति यावत् । भूमिभृद्भयात्–भूमिभृतः पृथिवीपालकात् भयं भीः भूमिभृद्भयम् तस्मात्तथा । मृगेक्षणानाम्–हरिणनयनानाम् । इव–यथा । दशा–अवस्था । "दशावस्थादीपवर्त्योः" इति मेदिनी । चला–चञ्चला । अभवत्–अभूत् ॥६९॥

अजन्यतश्चञ्चलया दधद् रिपो–रधीरतामस्य कृतं मनोभुवा ।
अनाधिपत्यं दिशतीममुं स्वतः, स्वतः स तत्याज सराज राजताम् ॥७०॥

अन्वयः—अजस्रतः, पञ्चजन्य सुधा यस्य रिपोः मनः, अधीरताम्, दधत्, (न), इत्थम् मः, अनाधिपत्यम् दिदृक्षुः सराजराजताम् अमुम् स्वतः स्वतः, तस्मात् ॥७०॥

वृत्तिः—अजस्रतः–सततम् 'उत्क्षिप्त' स्वरितं स्यादुपसर्गे धातुवत् । आजस्रमीतिरस्तम् ५।४०॥ इत्यमि चि । पञ्चजन्या–पारिपन्थिकता । सुधा–पृथिव्या । इत्थम्–एतत्, अतएव शान्तिभावस्येति यावत् । रिपोः–शत्रोः । मनः–अन्तःकरणम् । अधीरताम्–धैर्याभावम् । दधत्–धारयत् । इत्थम्–विहितम् । यतः अन्वयः–सुधाप चञ्चलता सुधा यस्य रिपोः मनः अधीरतां दधत् न इत्थम् न इत्थम् च अमाधाभावसमासम् 'अमावे स्त न मा नहि' ५।१०७॥ इत्यमि०चि । मः–प्रतिपक्ष । अनाधिपत्यम्–आधिपत्याभावम् । तत्सम्बन्धिसाम्राज्याभावमिति यावत् । दिदृक्षुः–प्रतिपादयन्तीम्, अभिदधतीमिति यावत् । सराजराजताम्–राज्ञां राजा राजराजः सार्वभौमस्तस्य भावो राजराजता ऐश्वर्यमिति यावत् । राजराजतया सहिता सराजराजता तामिवा । अमुम्–इमाम् भूमिमिति शेषः । स्वतः–आत्मना । स्वतः–अनायासेन । तस्मात्–परिहारात्, पर्यस्तादिति यावत् ॥७०॥

यत्र भुवो वा विभव वधूजन, द्विषां वियोगादसुखं यदुन्मुखम् ।
अबोधि तज्जागरदुःखसमाक्षिणी, तडागमागस्यरयाङ्कपक्षिणी ॥७१॥

अन्वयः—द्विषाम्, विभवे, वधूजने वियोगात्, यत्र भुवः, वियोगात् वा, यत्, असुखम्, उन्मुखम्, तत्, जागरदुःखसमाक्षिणी तडागमागस्यरयाङ्क-पक्षिणी (तत्र) अबोधि ॥७१॥

वृत्तिः—द्विषाम्–द्विषन्त्यप्रीतिमन्तीति द्विषः शत्रवः तेषामित्यर्थः । विभवे–विगतो भवः विभवः विभव इति यावत् स विभवस्तस्मिंस्तथा । वधूजने वध्वा रमण्य एव जनो वधूजनो रमणीजनस्तस्मिंस्तथा । वियोगात्–विप्रयोगात् विरहात्, विश्लेषादिति यावत् पत्युरिति शेषः । यत्र–यस्य प्रियोऽस्त्यत्र इति यत्रस्तस्मिंस्तथा । "अभ्रादिभ्यः" ७।२।४६॥ इत्यनेन मत्वर्थे 'अ' प्रत्ययः । भुवः–पृथिव्याः, भूपस्य धाराधारस्य स्वस्त्रानाममलेति यावत् । (वियोगात्–विच्छेदात् अपहरणादिति यावत्) वा–अथवा । यत्–यादृशम् । असुखम्–आप्तो विरोधार्थकत्वेन सुखविरुद्धं, दुःखमित्यर्थः । तथा च "तस्मात्सममभावस्य तदन्यत्वं तदल्पता । अप्राशस्त्यं विरोधश्च नञर्थाः षट् प्रकीर्तिताः" इति मतोहरि । "असुर" "अधर्म" इत्यादिवत् । उन्मुखम्–समुन्मीलितम् । अभवदिति शेषः । तत्–तादृशम् दुःखमित्यर्थः । जागरदुःखसमाक्षिणी–जागरस्य जागरणस्य जागरतः दुःखं कष्टम् जागरदुःखम् जागरस्य सम्बन्धिदुःखमित्यर्थः । तत् साक्षात् ईक्षते तच्छीला जागरदुःखसाक्षिणी, "अजातेः शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन तच्छीले "णिन्" प्रत्ययः साक्षाज्जागरदुःखमनुभवित्रीति यावत् । तडागमागस्य

रथाङ्गपक्षिणी–तडागस्य कासारस्य भाग एकदेशस्तडागभागस्तत्र तिष्ठतीति तडागभागस्था सा चासौ रथाङ्गपक्षिणी चक्रवाकी तडागभागस्थरथाङ्गपक्षिणी एवेतिशेषः। सर्वं वाक्य सावधारण भवतीति नियमाद्वा तडागभागस्थरथाङ्गपक्षिण्येवेत्यर्थः। अबोधि–अजानात्, अवागन्छदितिशेषः॥७१॥

समुच्छलद्वाजिरजोभिरञ्जसा, नभस्तले सतमसाकुलेऽरिपोः।
पुरश्चलच्चक्ररुचा सुहृत्कृता, निशा च शय्या च शशाङ्ककोमला॥७२॥

अन्वयः—*समुच्छलद्वाजिरजोभिः, अञ्जसा, सतमसाकुले, नभस्तले, अरिपोः, निशा, पुरश्चलचक्ररुचा, सुहृत्-कृता, रिपोः, पुरः, चक्ररुचा, असुहृत्, निशा, कृता, च, शय्या, शशाङ्ककोमला, च॥७२॥*

वृत्तिः—समुच्छलद्वाजिरजोभिः–समुच्छलन्ति सम्यगूर्ध्वं गच्छन्ति च तानि वाजिरजांसि अश्वखुरोत्थापितधूलयः समुच्छलद्वाजिरजांसि तैस्तथा। अञ्जसा–तूर्णम, सत्वरमिति यावत्। सन्तमसाकुले–सतत तमोऽन्धकारम, सन्तमसम्, "समवान्धात तमस" ७।३।८०॥ इत्यनेन 'अत्' प्रत्ययः समासान्तः। सन्तमसेन आकुल व्याप्त सन्तमसाकुलम् तस्मिँस्तथा। नभस्तले–आकाशमण्डले। अरिपोः–मित्रस्य। कृते इति शेष। निशा–रात्रिः। पुरश्चलचक्ररुचा–पुरोऽग्रतश्चलद्विलसद्यश्चक्रमस्त्रविशेषः पुरश्चलच्चक्रम् तस्य रुक् कान्तिः पुरश्चलच्चक्ररुक् तया तथा। पुर इति पृथक् पद वा। "रुक् स्त्री शोभाद्युतीच्छासु" इति मेदिनी। सुहृत्–प्रिया। कृता–विहिता। रिपोः–शत्रोः। पुरः–अग्रतः। चक्ररुचा–अस्त्रविशेषद्युत्या। असुहृत्–प्राणहरी। निशा–रात्रिः। कृता–विहिता, इतिच्छेदाच्छेदाभ्यां द्विविधोऽर्थोऽनुसन्धेयः। च–पुनः। शय्या–आस्तरणम। शशाङ्ककोमला–शशानां हरिणानाम् अङ्कश्चिह्न यस्यां सा शशाङ्का सा चासौ कोमला मृदुला शशाङ्ककोमला। अभवदितिशेषः। च–पादपूरणे॥७२॥

(पाठान्तरम्)

नृपप्रतापाम्बुजबान्धवोदये, सुहृद्वधूनामिव वर्द्धने श्रियाः।
प्रियाऽभवत्सा-न-सुहृन्मृगीदृशां, निशा च शय्या च शशाङ्ककोमला॥७२॥

अन्वयः—नृपप्रतापाम्बुजबान्धवोदये, श्रियाः, वर्धने, इव, सुहृद्वधूनाम्, सा, निशा, प्रिया, अभवत्, सुहृन्मृगीदृशाम्, निशा, च, शशाङ्ककोमला, शय्या, च, प्रिया, न, अभवत्॥७२॥

वृत्तिः—नृपप्रतापाम्बुजबान्धवोदये–अम्बुनि जले जातान्यम्बुजानि कमलानि, तेषां बान्धवः प्रकाशकत्वाद्बन्धुः, प्रिय इति यावत् अम्बुजबान्धवः, प्रतापः प्रभावस्तेज इति यावत् एव अम्बुजबान्धवः सूर्यः प्रतापाम्बुजबान्धवः, नृपस्य चक्रवर्तिनः शान्तिनाथस्य प्रतापाम्बुजबान्धवः नृपप्रतापा-

मुक्तबाल्यत्वात् तस्य वयसः प्रकोशः नृपमन्तापान्मुक्तमन्यथाभवत्वासिसस्तथा । भ्रियाः—कन्याः, सम्पदे, शोभायाः वा । दर्शने—दृष्टौ । इव—यथा । सुहृद्वधूनाम्—मित्रस्त्रीणाम् । सा—तत्सुसंहारकत्वेन प्रसिद्धाऽपि । निशा—रात्रिः । प्रिया—इष्टा । भोगादिनेति शेषः । अभवत्—अभूत् सम्पन्नेति यावत् । यद्वा—असुहृद्वधूनामिति विच्छेदः स्तवा च तस्मै सति असुहृद्वधूनाम्— रिपुवनितानामित्यर्थः । भ्रियाः— कन्याः । दर्शने—दृष्टौ । इव—यथा । सा—प्रसिद्धा । निशा—रात्रिः । प्रिया—इष्टा । अभवत्— रात्रेर्भाषानवसरत्वात् । यद्वा सुहृद्वधूनाम्—सुष्ठु हरन्तीति सुहरश्चौराः, तेषां वध्वः कामिन्यः सुहृद् वध्वस्तासामपि तथा । चौरस्त्रीणामित्यर्थः अथवा अनसुहृन्मृगीदृशाम् असुमिमतर्योरिहृत्पदरिपुस्त्रीणाम् । सा प्रिया न अभवदिति । भवात्सूर्य्यस्य मित्रत्वात्, रात्रौ चौर्य्याधिकारात् चौर्य्यप्रवृत्तेरभावात् । सुहृन्मृगीदृशाम्—मित्रसम्बन्धिहरिणलोचनानाम् । निशा—रात्रिः । च—पुनः । शशाङ्ककोमला— शशाङ्को चौरानामङ्कः पिङ्गः शशाङ्कत्वेन कोमला इष्टा शशाङ्ककोमला । प्रथ्या—आस्तरणम् । च—पादपूरणे । प्रिया—रुचिरा । न—नहि । अभवत्—सम्पन्ना । भवात्सूर्य्यस्यास्तमात्पशशाङ्केन । विरोधाभासा-लंकारः ॥७०॥

<u>स्मरोपतप्तोऽपि भृशं न स प्रभु</u>, प्रभोर्निदेशेन विना कदाचन ।
चमूपतिर्भीमभुवा कनिष्ठया, वशीकृतस्तां परिणेतुमुत्सभी ॥७१॥

अन्वयः—स , भृशम् , स्मरोपतप्तः, अपि, प्रभोः, निदेशेन विना, ताम्, परिणेतुम् न प्रभुः, कदाचन, कनिष्ठया भीमभुवा, वशगीः चमूपतिः वशीकृतः ॥७१॥

वृत्तिः—सः—चमूपतित्वेन प्रसिद्धो नैषधः । भृशम्—अत्यन्तम् । स्मरोपतप्तः—स्मरेण मदनेन उपतप्तः सन्तप्तः स्मरोपतप्तः कामपीडित इति यावत् । अपि—सम्भावनायामव्ययम् । प्रभोः—ईश्वरस्य विमार्गे शान्तिनाथस्य । निदेशेन—आदेशेन । आज्ञयेति यावत् । विना—अन्तरेण । ताम्—भीमभुवि वरम् । परिणेतुम्—उद्वोढुम् । न—नहि । प्रभुः—समर्थः । अभवदिति शेषः । कदाचन—जातुचित् । कनिष्ठया—यविष्ठया । भीमभुवा—भीमात् भवतीति भीमभूः भीमकन्या तया तया । वशगीः—विवशबुद्धिः । चमूपतिः—सेनानायकः । नैषध इति यावत् । वशीकृतः—स्नेहरज्ज्वा स्वायत्तीकृतः ॥७१॥

नृपस्य तद्भाववविदा निदेशतो, <u>विदर्भराजं तनयामयाचत</u> ।
रसेन सेनापतिरप्युदूढवान् निगूढभावामपि तां तदन्तरे ॥७२॥

अन्वयः—(सः) तद्भावविदः नृपस्य निदेशतः विदर्भराजम् तनयाम्, अयाचत सेनापतिः, अपि तदन्तरे, निगूढभावाम् अपि ताम् रसेन उदूढवान् ॥७२॥

वृत्तिः—तद्भावविद:–तस्य नैषधस्य भावोऽभिप्रायस्तद्भावस्तं वेत्ति जानाति इति तद्भाववित्, तदभिप्रायविज्ञातेत्यर्थः, तस्य तथा। नृपस्य–राज्ञः, श्रीमतः शान्तिनाथस्य। निदेशतः–आदेशात्। विदर्भराजम्–विदर्भस्य तदाख्यजनपदस्य राजा राट्, पार्थिव इति यावत्। विदर्भराजस्तन्तथा। षष्ठीतत्पुरुषसमासः, 'अट्' प्रत्ययश्च समासान्तोऽवगन्तव्यः। तनयाम्–दुहितरम्, पुत्रीमिति यावत्। अयाचत–प्रार्थयत्। याचेर्धातोर्द्विकर्मकत्वाद्धेतोर्विदर्भराजशब्दादपि द्वितीयाविभक्तिः सञ्जातेति बोध्यम। सेनापतिः–अनीकिनीनायकः, नैषध इति यावत्। अपि–सम्भावनायाम्। तदन्तरे–तयोः कन्यकयोरन्तरम्–मध्यम् तदन्तरम् तस्मिँस्तथा। निगूढभावाम्–निगूढोऽनभिव्यक्तो भावोऽभिप्रायः क्रिया, लीला वा यस्याः सा निगूढभावा तान्तथा। अपि–सम्भावनायाम्। ताम्–कनिष्ठिकाम्, भीमदुहितरमितियावत्। रसेन–अनुरागेण। उदूढवान्–परिणीतवान्, उपायस्तेति यावत् ॥ ७४ ॥

कृपाणतः केचन केऽपि चक्रतः, परेऽपि तन्मार्गणवेधमार्गतः।
त्यजन्त्यसून् शर्म च मानिनो वरं, भुवि स्म सैन्येऽस्य समीपमागते ॥७५॥

अन्वयः—अस्य, सैन्ये, समीपम्, आगते, (सति) भुवि, केचन, मानिनः, कृपाणतः, केऽपि, चक्रत, अपि, परे, तन्मार्गणवेधमार्गतः, असून्, वरम्, शर्म, च, त्यजन्ति ॥ ७५ ॥

वृत्तिः—अस्य–सेनापतेः, नैषधस्येति यावत्। सैन्ये–कटके सेनायामिति यावत्। समीपम्–निकटम्। आगते–आयाते (सति)। भुवि–पृथिव्याम्। केचन–केचित्। मानिनः–मानवन्तो, मनस्विन इत्यर्थः। कृपाणतः–खड्गात्। केऽपि–केचन, मानिनो जना इत्यर्थः। चक्रतः–तदाख्यास्त्रविशेषात्। अपि–पुनः। परे–अन्ये मानिन इति शेषः। तन्मार्गणवेधमार्गतः–तस्य सेनापतेः मार्गणा बाणास्तैर्यो वेधो वेधन तस्य मार्गतोऽन्वेषणतः, सेनानीक्षिप्तशरवेधवर्त्मत इति यावत्। 'मार्गणस्तु शरेऽर्थिनि' इति 'मार्गो मृगमदे मासे, सौम्यर्क्षेऽन्वेषणे पथी'ति चानेकार्थः। असून्–प्राणान्। च–पुनः। वरम्–श्रेष्ठम्। शर्म–सौख्यम्, निर्वृतिमिति यावत्। त्यजन्ति–विजहति, अन्तर्भावितणिगर्थत्वात्त्याजयन्तीति वाऽनुसन्धेयम् ॥ ७५ ॥

अयाचितैरेव नयाञ्चितैर्जया–दुपायनैरागमनादुपायनम्।
कृतः प्रसन्नः स यतो महाशया–स्त्यजन्ति न त्वेकमयाचितव्रतम् ॥७६॥

अन्वयः—जयात्, अयाचितै, एव, नयाञ्चितैः, उपायनैः, उपायनम्, आगमनात्, सः, प्रसन्नः, कृतः, यत, महाशयाः, तु, एकम्, अयाचितव्रतम्, न, त्यजन्ति ॥ ७६ ॥

वृत्तिः—अपाद्-विजयात्। पञ्चम्यासेत्यर्थेऽत्र विषयनयाद विज्ञयायुवोरित्यभो। अयाचितैः-अप्रार्थितैः। एव-विशेषणसङ्गतस्याऽन्ययोगव्यवच्छेदात्मकमवधारणमेवकारार्थः, यथा 'राम एवा-यम्' इत्यत्र विशेष्यसङ्गत्यैवकारः इतरत्वावच्छिन्ने विशेष्ये रामत्वाभावसम्बन्धं व्यवच्छिन्दन् रामत्वं बोधयति प्रकृतेऽपि तथैवकार अयाचितत्वावच्छिन्ने विशेष्ये अयाचितत्वाभावयाचितत्वसम्बन्धं व्यवच्छिन्दन् याचितत्वसम्बन्धं बोधयतीत्यनन्वयम्। नयाश्रितैः—नीतिमार्गाश्रितैः। उपायन-उपहारैः। उपायनम्-अयनस्य मार्गस्य समीपमुपायनम् सामीप्यार्थे अव्ययीभावसमासः। आगमनाद्-आगमनं स्वीकृत्य। "गम्यमाना क्रियाऽऽधारे" २।१।७५। इत्यनेन पञ्चमी। सः—सेनापति त्वेन प्रसिद्धो नैषधः। प्रसन्नः—हृष्टः, सन्तुष्ट इति यावत्। कृताः-विहिताः। यतः—यस्मात्। महाशयाः-महान् विशालः आशयोऽभिप्रायो येषान्ते महाशयाः। तु—किन्तु। एकम्—केवलम्। अयाचितम्-अयाचनविषयम्। न-नहि। त्यजन्ति-विजहति॥७६॥

मृषा विषादाभिनयादयं क्वचिद् नृपाय नूनं नमते स्वतेजसा।
तदीयदुर्नीतिनिवारणेच्छया रणेच्छया स्वक्रुधमप्युपादिशत्॥७७॥

अन्वयः—अयम्, क्वचित्, मृषा विषादाभिनयात्, स्वतेजसा, नमते, नृपाय, तदीयदुर्नीतिनिवारणेच्छया, रणेच्छया, नूनम्, स्वक्रुधम्, अपि उपादिशत्॥७७॥

वृत्तिः—अयम्-असौ सेनापतिः। क्वचित्-कदापि। मृषा-मिथ्या। विषादाभिनयात्-असिद्धिराजगुणापराधादिजन्याऽनुतापो विषादस्तस्य अभिनयः परप्रकाशनम् विषादाभिनयस्तस्मात् तथा। मृषाविषादाभिनयादित्येकं वा पदं समस्तमनुसन्धेयम्। स्वतेजसा-निजप्रतापेन। नमते-प्रह्वीभवते। नृपाय-राज्ञे। तदीयदुर्नीतिनिवारणेच्छया-दुष्टा नीतिर्नयो दुर्नीतिः तस्य नृपस्येयं तदीया सा चासौ दुर्नीतिस्तदीयदुर्नीतिस्तस्याः निवारणं दूरीकरणम् तदीयदुर्नीतिनिवारणस्येच्छा तदीयदुर्नीतिनिवारणेच्छा तया तथा। रणेच्छया—युद्धाभिलाषेण। नूनम्-निश्चयेन। स्वक्रुधम्-निजकोपम्। अपि-सम्भावनायाम् अव्ययम्। उपादिशत्-प्रादूरामनेकार्थत्वात्प्रदर्शयत्॥७७॥

यदा प्रयाणान्तरितापि भीमजा जुगाप निःश्वासततिं वियोगजाम्।
मिषेण केनाऽप्यपगम्य तद्वनाद् निनाय तां काप्यपलभ्य सन्निधिम्॥७८॥

अन्वयः—यदा, भीमजा, प्रयाणान्तरिता अपि केनापि मिषेण वियोगजाम्, निःश्वासततिम्, जुगोप, तदा, तद् वनम् अपि सन्निधिम्, अपलभ्य, ताम्, निनाय॥७८॥

वृत्तिः—यदा—यस्मिन् समये । भीमजा—भीमनरेन्द्रनन्दिनी । प्रयाणान्तरिता—प्रयाणे प्रस्थाने, अन्तरिता व्यवहिता प्रयाणान्तरिता । अपि—सम्भावनायाम् । केनापि—केनचिदनिर्वचनीयेन । मिषेण—व्याजेन । वियोगजाम्—विप्रलम्भजनिताम् । निःश्वासततिम्—निश्वसितविस्तारम् । जगोप—गोपयाञ्चकार । जनात्—लोकात् । अवगम्य—विज्ञाय । क्वापि—कुत्रचित् । सान्निधिम्—सन्निधानम्, सान्निध्यम्, सामीप्यमिति यावत् । अवलम्ब्य—समवस्थाप्य । ताम्—भीमजाम् । निनाय—प्रापयामास ॥ ७८ ॥

नवाप्यथासन् निधयः स्त्रियोऽनुगा, भुवा निगूढा अपि साधनात् प्रभोः ।
विलेपनस्याधिकचन्द्रभागता-र्पणात्सितास्या इव मुद्रयान्तिके ॥७९॥

अन्वयः—*अथ, भुवा, निगूढाः, अपि, अधिकचन्द्रभागतार्पणात्, साधनात्, विलेपनस्य, मुद्रया, सितास्याः, अनुगाः, स्त्रियः, इव, नवापि, निधयः, प्रभोः, अन्तिके, आसन्, ॥ ७९ ॥*

वृत्तिः—अथ—वैताढ्यनगदक्षिणभागागमनानन्तरम् । भुवा—भूतलेन । निगूढाः—सगुप्ताः, महीमध्यमध्यासिताः इति यावत् । अपि—तथापि । अधिकचन्द्रभागतार्पणात्—चन्द्रस्य कर्पूरस्य भागोऽशश्चन्द्रभागः, अधिकश्चन्द्रभागः अधिकचन्द्रभागः, तस्य भावोऽधिकचन्द्रभागता तस्या अर्पणात् । 'चन्द्रोऽम्बुकाम्ययोः, स्वर्णे सुधांशौ कर्पूरे, काम्पिल्ये मेचकेऽपि चे'त्यनेकार्थः । साधनात्—क्रियासाधकप्रयोगतः । विलेपनस्य—अनुलेपनद्रव्यस्य । मुद्रया—अङ्गुल्यादिसन्निवेशविशेषेण । सितास्याः—उज्ज्वलाननाः, बद्धमुखा वा । अनुगाः—अनुसरणशीलाः । स्त्रियः—नार्यः । इव—यथा । नवापि—नवसङ्ख्याका अपि । निधयः—निधानानि । प्रभोः—चक्रिणः श्रीशान्तिनाथस्वामिनः । अन्तिके—निकटे । आसन्—अभूवन् । अथ भावः—चक्रवर्ती यदा विजित्य वैताढ्योत्तरस्थान म्लेच्छान समागच्छति दक्षिणदेश तदा तत्र गङ्गां साधयति, वशयति च नवापि निधीन, 'नैसर्पः पाण्डुकश्चाथ, पिङ्गलः सर्वरत्नकः । महापद्मः कालमहाकालौ माणवशङ्खकौ ॥१॥ तेषामेवाभिधानैस्तु, तदधिष्ठायकाः सुराः । पल्योपमायुषो नागकुमारास्तन्निवासिनः ॥ २ ॥ द्वादशयोजनायामा नवयोजनविस्तृताः । मञ्जूषाकृतयः प्रादुर्बभूवुर्निधयो नव ॥ ३ ॥' इत्युक्तस्वरूपा नवनिधयो गङ्गातटे भुवोऽन्तरे सन्ति, प्रत्येकमस्य सहस्र सुरा अधिष्ठायकाः, एते चानुगच्छन्ति चक्रिणमिति ॥ ७९ ॥

क्वचिच्च दानावसरे विमुद्रणाद्, बिभेद शङ्खस्य निधेः स धैर्यकम् ।
मुखे तथा भीमभुवोऽधिचन्द्रता-विभावनाच्चापललापपाण्डुताम् ॥८०॥

अन्वयः—*च, सः, क्वचित्, दानावसरे, विमुद्रणात्, शंखस्य, निधेः, धैर्यकम्, बिभेद, तथा, अधिचन्द्रताविभावनात् भीमभुवः, मुखे, पाण्डुताम्, अपललाप, च ॥ ८० ॥*

वृत्तिः—च-पुनः । सः-सेनापतित्वेन प्रसिद्धो नैषधः । क्वचित्-क्वापि । दानावसरे-दीनजनोद्देश्यकधनदानोचितकाले । विमुखत्वात्-विगतं मुखं विमुखम् तस्य भावस्तत्ता तस्मात् मुखनतत्वादिति यावत्, मुखपातनकत्वादिति हृदयम् । धनुष्य-धनाशयस्य । निधेः-निधानस्य । वैर्यकम्-शत्रुम् वीरत्वमिति यावत् । वैर्यकमित्यत्र वीरत्वाभावकवैर्यसम्बन्धात् स्वार्थे 'क' प्रत्ययो बोध्यः । विभेद-अभिनत्, विदारयामासेत्यर्थः, दूरीचकारेति तु भावः । तथा-किञ्च । मोमसुवः-भीमनन्दिन्याः । मुखे-आनने । अविपन्नुतताविभावनात्-अपि अविकल्पमना स्वर्णम् अविकल्पमनुरस्तस्य भावोऽविकल्पनुता तस्या विभावनम्-प्रकाशनम् अविपन्नुतताविभावनम् तस्मात्तथा । अविकल्पतापमुपमादिप्रकरणादित्यर्थो स्पर्धे तत्तीयधामौतरमनुरमर्षे- ४-११ इत्यपि चि० । पाप्नुवाम्-पाप्नुवानकनिवर्सोजम् । अपलाप-अपाकरत् । चिक्षेपेतिभावः ॥ ८० ॥

शशाक निहनुतुमये न तत्प्रिया प्रियाशयं साम यदा स चाश्रयन् ।
तदीयकोपस्य जिहीर्षुचेतसा तदा चकारानुनयं नयं विदन् ॥८१॥

अन्वयः—अये, यदा, तत्प्रिया, प्रियाशयम् निहनोतुम्, न, शशाक, तदा, साम, आश्रयन्, च नयम्, विदन् सः, तदीयकोपस्य, जिहीर्षु चेतसा, अनुनयम्, चकार ॥ ८१ ॥

वृत्तिः—अय !-अयम् । "अये कोपे विषादे च" इति विश्वः । यदा-यस्मिन् समये । तत्प्रिया-नैषधप्रेयसी । प्रियाशयम्-प्रियो इष्टः अभीष्ट इति यावदाशयोऽभिप्रायो प्रियाशयस्तम्, प्रियस्य वल्लभस्य आशयो वा प्रियाशयस्तम्तथा । निहनोतुम्-अपलपितुम् । न-नहि । शशाक-अशकत् समर्था नाभूदिति यावत् । तदा-तस्मिन् समये । साम-सामाख्यमुपायविशेषम् । "साम सर्वोपनुपायस्य भेदे वेदान्तरेऽपि च" इति मेदिनी । आश्रयन्-समवलम्बमानः । च-पुनः । नयम्-नीतिम् । विन्दन्-जानन् अवगच्छन्निति यावत् । सः-सेनानायकत्वेन प्रसिद्धो नैषधः । तदीयकोपस्य-तस्या अयम् तदीयः स चासौ कोपः क्रोधस्तदीयकोपस्तस्य तथा । सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावमिष्यते । जिहीर्षु चेतसा-जिहीर्षु हर्तुमिच्छु चासौ चेतोऽन्तःकरणम् मन इति यावत् जिहीर्षुचेतस्तेन तथा । अनुनयम्-अनुनयनमनुनयस्तम्तथा । प्रणिपातमित्यर्थो । "प्रणतिः प्रणिपातोऽनुनये" ३।११७ इत्यपि चि० । चकार-कृतवान् ॥ ८१ ॥

पुरस्थितां तामनुनीय साशयमयं समापे यदलीकवीक्षिताम् ।
क्षितीश्वर किं क्षितिमीक्षसेऽधुना मयि प्रिय विप्रियमादधासि किम् ॥८२॥

अन्वयः—अलीकवीक्षिताम्, पुरस्थिताम्, ताम्, अनुनीय, अयम्, क्षितीश्वर, साशयम्, बभाषे, यत्, अधुना, क्षितिम्, किम्, ईक्षसे, मयि, प्रिये, विप्रियम्, किम्, आदधासि ?, ॥ ८२ ॥

वृत्तिः—अलीकवीक्षिताम्–अलीक मृषा वीक्षित वीक्षणमवलोकनमस्याः सा तां तथा, पदार्थान्तरदर्शनव्याजेन प्रियाननदर्शनकर्त्रीमिति भावः। पुरस्थिताम्–समीपवर्तिनीम्। ताम्–भीमदुहितरम्। अनुनीय–स्वानुकूलां विधाय, प्रणिपातादुपायेन मानमुक्तां कृत्वेतियावत्। अयम्–असौ। क्षितीश्वरः–राजा। साशयम्–साभिप्रायम। बभाषे–ऊचे। यत्–यतः। अधुना–साम्प्रतमपि, मयाऽनुनय विहितेऽपीतियावत्। क्षितिम्–पृथ्वीम, अधोमुखमितिभावः। क्षय क्षति वा। किम्–कथम्। ईक्षसे–विलोकसे। मयि–मल्लक्षणे। प्रिये–भर्तरि। विप्रियम्–अपराधम, 'कृतवानसि विप्रिय न मे' इति कुमार'। किम्–किमर्थम। आदधासि–आरोपयसि ॥ ८२ ॥

ततः प्रियामित्यनुनीय सत्त्वतः, समाधिमाधाय निजात्मनात्मनि ।
समाज एवालपितासु वैणिकैः, प्रणीतवीणासु रराज राजभिः ॥८३॥

अन्वयः—ततः, इति, सत्वतः, प्रियाम्, अनुनीय, निजात्मना, आत्मनि, समाधिम्, आधाय, वैणिकैः, प्रणीतवीणासु, आलपितासु, समाजे, एव, राजभि', रराज ॥ ८३ ॥

वृत्तिः—ततः–तदनन्तरम्। इति–एव प्रकारेण। सत्त्वतः–सात्त्विकगुणयोगादित्यर्थः, सात्त्विक-भावेनेतियावत्। प्रियाम्–वल्लभाम्। अनुनीय–मधुरवचनादिभिः प्रणिपातादिभिर्वा सान्त्वयित्वा। निजात्मना–स्वप्रयत्नेन। "आत्मा पुसि स्वभावेऽपि प्रयत्नमनसोरपि" इति मेदिनी। समाधिम्–सम्यगाधीयते समाधि', समाधानमितियावत्। आधाय–संस्थाप्य। धारयित्वेति यावत्। वैणिकैः–वीणावादनकुशलै'। प्रणीतवीणासु–प्रणीताश्च ता वीणा' प्रणीतवीणास्तासु तथा। आलपितासु–पुन पुनर्गीतासु। सतीष्वीति शेष'। समाजे–सभायाम्। एव–अवधारणार्थकमव्ययम्। राजभिः–नृपतिभि'। सहेति शेष'। रराज–दिदीपे, शुशुभे इति यावत् ॥ ८३ ॥

सधर्मधीः कर्म सशर्मनर्मणे, प्रवर्तयन् सद्व्यवहारधारणः ।
न वीतरागः स विनिश्चयात्पुन–र्मुमूर्च्छ यत्पञ्चममूर्च्छनास्वपि ॥८४॥

अन्वयः—सशर्मनर्मणे, कर्म, प्रवर्तयन्, सधर्मधीः, सद्व्यवहारधारण., स, विनिश्चयात्, वीतराग, यत्, पञ्चममूर्च्छनासु अपि, पुनः, न, मुमूर्च्छ ॥ ८४ ॥

वृत्तिः—सधर्मनर्मदे—समता सौख्येन सहितम् सधर्म तच्च तन्नर्म क्रीडा च सधर्मनर्म तस्मै तथा। "कलिर्द्रवः परीहासः क्रीडा लीला च नर्म च" ।।२१९।। इत्यमि चि । धर्म—क्रियाम्। आचार मिति यावत्। प्रवर्तयन्—सम्बोधयन्। सधर्मधीः—धर्मेण पुण्येन युक्तेनेति यावत्। सहिता—सधर्मा, सा धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा। सद्व्यवहारधारयः—सन् समीचीनो व्यवहारः आचारः सद्व्यवहारस्तस्य धारका धर्ता सद्व्यवहारधारयः, सदाचारानुष्ठातेति यावत्। सः—प्रसिद्धो भगवान् शान्तिनाथः। विनिश्चयात्—वि-विशिष्टोऽलौकिकचमत्कारशाली निश्चयो निश्चयनयः,विनिश्चयस्तस्मात्तथा। वीतरागः—वीतो विशेषेण इतो गतो रागः, अनुरागो मात्सर्य्येञ्च यस्मात् स वीतरागः। यत्—यस्मात्कारणात्। पञ्चमपूर्छनात्—पञ्चमस्य पञ्चमरागस्य मूर्च्छनाः मिथ्यादिसप्तस्वरसम्बन्धारोहावरोहावरोहक्रमाः पञ्चममूर्छनास्तासु तथा। अपि—सम्भावनायाम्। पुनः—निश्चयेन। अव्ययानामनेकार्थत्वात्। न—नहि। मुमूर्च्छ—अमुह्यत् ॥ ८४ ॥

अवाप सापत्रपतां स भूपति—र्गुरुत्वमन्यत्र नयाय शिक्षयत् ।
प्रशस्यमुद्दिश्य दयादमक्रमं पुरः पुरस्यात्मविशोधनक्षमम् ॥८५॥

अन्वयः—सः भूपतिः, अन्यत्र, नयाय, पुरः, पुरः आत्मविशोधनक्षमम्, प्रशस्यम् दयादम क्रमम् उद्दिश्य सापत्रपताम् शिक्षयन् गुरुत्वम्, अवाप ॥ ८५ ॥

वृत्तिः—सः—प्रसिद्धः। भूपतिः—पृथिवीशासकः। भगवाञ्छान्तिनाथ इति यावत्। अन्यत्र—लोके। नयाय—नीत्यै। पुरःपुरः—अग्रतोऽग्रतः। "पुरः पुरस्तात् पुरतोऽग्रतः" ।।११५।। इत्यमि चि०। आत्मविशोधनक्षमम्—परमात्मतत्त्वावबोधनसमर्थम्। प्रशस्यम्—प्रशंसनीयम्। दयादमक्रमम्—लिप्साविपरद्युमाप्यकरणेच्छा दया दमश्च दयादमौ अल्पाच्त्वात्तस्य पूर्वनिपातः, तयोः क्रमः परिपाटी दयादमक्रमस्तन्तथा। उद्दिश्य—अङ्गीकृत्य। सापत्रपताम्—अपत्रपा लज्जाऽपत्रपा तया सह वर्तमाना सापत्रपस्तस्य भावः सापत्रपता तान्तथा। "लज्जा साऽपत्रपाऽन्यतः" इत्यमरः। शिक्षयन्—बोधयन्। गुरुत्वम्—गौरवम्। अवाप—प्राप्तवान् समधिजगामेति यावत् ॥ ८५ ॥

दधार यो वा चरणेऽतिकौशलं, जितेन्द्रियाणां धुरि कीर्तितस्थितिः ।
दधारयोवा चरणेप्रतिकौशलं स मार्गणीये विषयं भयन् स्वयम् ॥८६॥

अन्वयः—यः वा, जितेन्द्रियाणाम् धुरि कीर्तितस्थितिः, चरणे, अतिकौशलम्, दधार, सः, स्वयम् अतिकौशलम्, विषयम्, भयन्, मार्गणीये, रणे, दधारया, दधार ॥ ८६ ॥

वृत्तिः—यः–यादृशो भगवान् शान्तिनाथः। वा–वितर्के पादपूरणे वा। "वा स्याद् विकल्पोपमयोर्वितर्के पादपूरणे" इति मेदिनी। जितेन्द्रियाणाम्–जितानि वशीकृतानीन्द्रियाणि हृषीकाणि यैस्ते जितेन्द्रियास्तेषान्तथा। वशिनामित्यर्थः। धुरि–अग्रे। कीर्तितस्थितिः–कीर्तिता स्तुता स्थितिर्मर्य्यादा यस्य तथा। "स्थितिः स्त्रियामवस्थाने मर्य्यादायाञ्च सीमनि" इति मेदिनी। चरणे–चारित्रे, "चरित्रं चरिताचारौ चारित्रचरणे अपि" ३।५०७। इत्यभि० चि०। अतिकौशलम्–कुशलस्य निपुणस्य भावः कौशलम्। अति–अत्यन्तम् च तत् कौशलम् अतिकौशलम् विलक्षणप्रावीण्यमिति यावत्। दधार–धारयामास। सः–प्रसिद्धः, भगवाञ्छान्तिनाथः। स्वयम्–आत्मना "स्वयमात्मना" इत्यमरः अतिकौशलम्–कौशलमयोध्यामतिक्रान्तोऽतिकौशलस्तन्तथा। विषयम्–देशम्। श्रयन्–भजन्, आश्रयन्निति यावत्। मार्गणीये–याचकसम्बन्धिनि। रणे–शब्दे। श्रुते–इतिशेषः। दधारया–द दानम्, तस्य धारा निरवच्छिन्नप्रणाली दधारा तया तथा दस्य दानार्थकता 'ददद' इत्यादिवेदवचनतो न्यक्षैव उवाच–उक्तवान्। यमकालङ्कारः॥ ८६॥

पुरः प्रयाणे न्यरुधद् न कोऽप्यमु, यियासुमग्रे खलु हस्तिनापुरम्।
असंवरेऽसंवरवैरिविक्रमे, विना श्रमं भङ्गमुपेयुषि क्रमात्॥८७॥

अन्वयः—श्रमम्, विना, क्रमात्, असंवरवैरिविक्रमे, भङ्गम्, उपेयुषि, (सति) पुरः असंवरे, प्रयाणे, हस्तिनापुरम्, (प्रति) खलु, अग्रे, यियासुम्, अमुम्, कोऽपि, न, न्यरुधत्॥८७॥

वृत्तिः—श्रमम्–प्रयासम्। विना–अन्तरेण। क्रमात्–क्रमशः। असंवरवैरिविक्रमे–वैरिणां शत्रूणाम् विक्रमः पराक्रमः वैरिविक्रमः असंवरोऽप्रतिहतः प्रबल इति यावच्चासौ वैरिविक्रमः असंवरवैरिविक्रमस्तस्मिँस्तथा। भङ्गम्–विनाशम्। उपेयुषि–प्राप्तवति। सतीतिशेषः। पुरः–नगरात्। "पूः स्त्री पुरीनगर्य्यौ वा" इत्यमरः। असंवरे–अप्रतिहते सुनिश्चिते इति यावत्। प्रयाणे–प्रस्थाने हस्तिनापुरम्–भारतराजधानीत्वेन स्वनामप्रसिद्धनगरम्। (प्रतिलक्ष्यी कृत्य)। खलु–निश्चयेन अग्रे–पुरतः। यियासुम्–यातुकामम्। अमुम्–भगवन्तम्, शान्तिनाथमिति यावत्। कोऽपि–कश्चिदपि शत्रुमित्रोदासीन इति यावत्। न–नहि। न्यरुधत्–न्यवारयत्। 'विना श्रमं नश्यति तस्य तेजसे' तिपाठोऽपि तुर्यपादस्थाने दृश्यते प्रतिविशेषे सोऽपि स्पष्ट एव॥ ८७॥

असाधयत् साधनमप्यबाधया, स भारतं प्राप्य जयादनारतम्।
प्रतापभानावुदयाद्रिसानुनि, क्रमेण तत्र स्फुटतामुपेयुषि॥८८॥

अन्वयः—अनारतम्, अपात् तत्र उदयाद्रिसानुनि प्रतापभानौ क्रमेण स्फुटताम्, उपेयुषि सति, सः भारतम् प्राप्य, अबाधया साधनम् अपि, अतानयत् ॥ ८८ ॥

वृत्तिः—अनारतम्—नित्यम् सन्ततमिति यावत् । अपात्—विजयात् । तत्र—तस्मिन् । उदयाद्रिसानुनि—अभ्युदयाचलप्रस्थे । "सानुरस्त्री वने प्रस्थे" इति मेदिनी । प्रतापभानौ—प्रतापः प्रभावस्तेज इति यावदेव भानुः सूर्यः, प्रतापो भानुरिवेति वा प्रतापभानुस्तस्मिँस्तथा । आद्ये मयूर-व्यंसकादित्वात् द्वितीये च "उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे" २।१।५६ ॥ इत्यनेन समासः, रूपकोपमयोः संसृष्टि "सेष्टा संसृष्टिरेतेषां भेदेन यदिह स्थितिः" इति काव्यप्रकाशकारो मम्मटः । क्रमेण—क्रमशः । स्फुटताम्—अभिव्यक्तताम् । उपेयुषि—प्राप्तवति । सतीति स्पष्टम् । सः—जिनेषु पञ्चमचक्रवर्तितया प्रसिद्धो भगवान् शान्तिनाथः । भारतम्—भारतवर्षं देशम् । प्राप्य—समधिगम्य । अबाधया—बाधा प्रतिबन्धः पीडा वा, न बाधाऽबाधा बाधाभावस्तया तथा । साधनम्—सैन्यम् गमनं वा । अपि—खलु । अतानयत्—निष्पादयाञ्चकार । "साधनं ध्वजसंस्कारे सैन्ये सिद्धौषधौ गतौ" इति मेदिनी ॥ ८८ ॥

अलं नलं रोद्धुमिहाभवन्नमी भ्रमीर्भजन्तो रिपवोऽस्य कानने ।
क्वचिद् विसृष्टं विषमस्थलेऽस्थले जलेऽतिदुर्गे स्वत एव दुर्गताः ॥८९॥

अन्वयः—अस्य, स्वतः दुर्गताः, रिपवः इह कानने एव, क्वचित् विषमस्थले, अस्थले, अतिदुर्गे जले, भ्रमीः भजन्तः, विसृष्टम् नलम् रोद्धुम् अलम् अभवन् ॥ ८९ ॥

वृत्तिः—अस्य—भगवतः शान्तिनाथस्य । स्वतः—स्वात् । दुर्गताः—दरिद्राः । अपहृतसर्वस्वाः सन्तोऽकिञ्चनापिता इति यावत् । रिपवः—शत्रवः । इह—अस्मिन् । कानने—वने । एव—अवधारणार्थकमव्ययम् । क्वचित् क्वापि । विषमस्थले—विषमञ्चतत् नैकप्रकारमिति यावत् तच्च तत् स्थलं विषमस्थलम् तस्मिँस्तथा । अस्थले—पर्वते । अतिदुर्गे—दुःखेन गन्तुं योग्यं दुर्गम् अति अत्यन्तं दुर्गं अतिदुर्गम् तस्मिँस्तथा । अतिकठिनप्रवेशे इति यावत् । जले—सलिले । भ्रमीः—भ्रमणम् । भजन्तः—भजन्तः । विसृष्टम्—सैन्यापसर्पितम् । नलम्—पर्वतीयस्थानविशेषम् । रोद्धुम्—अवरोद्धुम् । अलम्—पर्याप्ताः, समर्थाः इति यावत् । अभवन्—समपद्यन्त ॥ ८९ ॥

नयं विनिन्युः प्रबलभ्रूणां बलं, गुणा विवेकप्रमुखा न चापलम् ।
ततः सुखायाजनि सन्निवेशनं स्वसीम्नि देशेऽपि च तत्प्रवेशिनम् ॥९०॥

अन्वयः—प्रबलभूणाम्, विवेकप्रमुखाः, गुणाः, बलम्, नयम् विनिन्युः चापलम्, न, ततः सन्निवेशनम् च देशे, अपि, स्वसीम्नि, तत्प्रवेशनम् सुखाय, अजनि ॥ ९ ॥

वृत्तिः—प्रचलन्नृणाम्-प्रचलन्तः प्रकर्षेण गच्छन्तश्च ते नरो नरा मनुष्या इति यावत्, प्रचलन्नरस्तेषान्तथा। विवेकप्रमुखाः-विवेकः सदसत्तत्त्वविचारः प्रमुखो मुख्य प्रधानमिति यावद्येषु ते विवेकप्रमुखाः। गुणाः-त्यागशौर्य्यादिसत्त्वाद्याः। बलम्-शक्तिम् सैन्य वा। नयम्-नीतिम्। विनिन्युः-प्रापयामासुः। चापलम्-चपलत्वम्। न-नैव पुनः, निन्युरितिशेष। ततः-तस्मात्। तन्निवेशनम्-तस्य नयस्य निवेशन चेतसि स्थापनम् तथा। च-पुनः। देशे-जनपदे। अपि-खलु। स्वसीम्नि-स्वस्य स्वीयस्य नगरस्येत्यर्थः, सीमा मर्य्यादा स्वसीमा तस्यान्तथा। स्वनगरप्रान्त इति यावत्। तत्प्रवेशनम्-तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य प्रवेशनम् प्रवेशः तत्प्रवेशनम्। सुखाय-साताय, सौख्यायेति यावत्। अजनि-समपादि, जातमिति यावत्॥ ९०॥

नयप्रवादी प्रतियानमानदन्, पटुः पदव्यां पटहस्तथार्हतः।
स्मरः सरन्त्यामनिरुद्धमेव यद्, विरुद्धतां वारयति स्म सङ्गतौ ॥९१॥

अन्वयः—*अर्हतः, प्रतियानम्, आनदन्, नयप्रवादी, तथा, स्मरः, पटहः, सङ्गतौ, पटुः, यत्, सरन्त्याम्, पदव्याम्, अनिरुद्धम्, वारयति स्म, एव ॥ ९१ ॥*

वृत्तिः—अर्हतः-जिनेश्वरस्य, भगवत शान्तिनाथस्येति यावत्। प्रतियानम्-यान यान वाहनं वाहन प्रतियानम्। आनदन्-सशब्दयन्। नयप्रवादी-नय नीतिं प्रवदतीव तच्छीलमस्त्यस्येति नयप्रवादी, अथवा नय प्रवदत्येवेत्यावश्यके णिनि प्रत्ययोऽनुसन्धेय। तथा-पुन। किञ्चेति यावत्। स्मरः-स्मर्य्यते इति स्मर लोकै स्मरणयोग्य। पटहः-आडम्बर। सङ्गतौ-ज्ञानजनने, धातूनामनेकार्थत्वात्। पटुः-समर्थः। यत्-यस्मात्। सरन्त्याम्-चलन्त्याम्। पदव्याम्-पद्धतौ। अनिरुद्धम्-चपलम्, अविमृश्यकार्य्यकारिणम्। वारयति स्म-न्यवारयत्। "स्मातीते" इत्यमरः, 'स्मे च वर्तमाना'५।२।१६। इति वर्तमाना। एव-नूनम्॥ ९१॥

नृपे प्रजायां सकृपे नयान्वया-दनीतिकृद् भीतिमुपैति दुर्जनः।
रविच्छविर्नो किमुलूकमूकतां, सृजत्यय सर्गनिसर्ग ईदृशः ॥९२॥

अन्वयः—*नयान्वयात्, प्रजायाम्, सकृपे, नृपे, अनीतिकृत्, दुर्जनः, भीतिम्, उपैति, अयम्, ईदृशः, सर्गनिसर्गः, (हि) रविच्छविः, उलूकमूकताम्, किम्, नो, सृजति ? ॥ ९२ ॥*

वृत्तिः—नयान्वयात्-नयस्य नीतेरन्वय संरक्षणम् नयान्वय नयेन अन्वय, सरक्षण वा नयान्वयस्तस्मात्तथा। प्रजायाम्-जने लोके इति यावत्। सकृपे-कृपया, निरुपधिदुःखापहर-

मेघकान्ता सहिता सहस्रसहस्रैस्तथा । भूपे—राजनि, भगवति शान्तिनाथ इति यावत् । अनीतिकम्-अनीतिम अन्यायं क्लेशोत्पत्तिमीतिकृत । धर्मविरुद्धाचरणमीत इत्यर्थो । दुर्जनो—दुष्टो जनो लोको दुर्जनः, दुरात्मा मनोवाक्कायैर्भिन्नभिन्नकार्याचरणपर इति यावत् । भीतिम्—भयम् । उपैति—प्राप्नोति । भयम्—भय । ईदृशा—एवंविधा । सर्गनिसर्गः—सर्गस्य सृष्टेः निसर्गः स्वभावः सर्गे निसर्गे । हि—यतः । रविच्छविः—सूर्यप्रकाश । उलूकमूकताम्—उलूकस्य घूकस्य मूकता—मौनम्-अन्धमोहनम् इति यावत् उलूकमूकता वान्धता । किम्—प्रश्नार्थकमव्ययम् । ना—नहि । सूयति-सम्पादयति अपि तु सम्पादयत्येवेति भावः ॥ १२ ॥

अनङ्गचिह्नं स विना शशाङ्क नो प्रवक्तुमन्यत् तदनन्यमानम् ।
यथा भवे भाति तथैव भावना, पुरः स्फुरेद् धातुरिहातुरे हृदि ॥१३॥

अन्वयः—तदनन्यमानम्। सः, अनङ्गचिह्नम् विना, अन्यत् प्रवक्तुम्, नो, शशाङ्क, इह, भवे यथा भाति तथैव, धातुः आतुरे हृदि भावना पुरः स्फुरेत् ॥ १३ ॥

वृत्तिः—तदनन्यमानमः—तस्मात् मानात् । न—नहि । अन्यत्र भासमानत्वाकरणम् सर्व स तथेति भविष्यत्काव्यबुद्धीभिः । सः—प्रसिद्धः भगवान्शान्तिनाथ इति यावत् । अनङ्गचिह्नम्-न अङ्गं शरीरमात्मभावविरिञ्चितया येषामस्ति ते सिद्धास्तेषां चिह्नम् लाञ्छनम् अनङ्गचिह्नम् तथा । विना—अन्तरेण । अन्यत्—अपरम् । प्रवक्तुम्—प्रकर्षेण वक्तुम् । नो—नहि । शशाङ्क—शशोऽस्ति समर्थो अभूदेति यावत् । इह—अस्मिन् । भवे—संसारे । यथा—येन प्रकारेण । वस्तुविशेषः । भाति-प्रतिभासते । तथैव—तेन प्रकारेण खलु । धातुः—परमेष्ठिनः, विधातुरिति यावत् । आतुरे-व्यग्रे । हृदि—अन्तःकरणे चित्त इति यावत् । भावना—विचारणा । पुरः—पुरस्तात् प्रथममिति यावत् । स्फुरेत्- विलसेत् ॥ इति ॥ १३ ॥

अलं विरक्तोऽपि न राज्यधूर्भरा—द्यदासितुं संसदि यत्नवानपि ।
नियोगिनोऽपास्य स योगिनोऽङ्गिनो विनोदहेतून् विदधे सदः मदः ॥१४॥

अन्वयः—राज्यधूर्भरात् विरक्तः अपि यत्नवान् अपि, यदा, संसदि आसितुम् न अलम् (तदा) सः, नियोगिनः, अपास्य, अङ्गिनः, विनोदहेतून् योगिनः सदःसदः विदधे ॥१४॥

वृत्तिः—राज्यधूर्भरात्—राज्यस्य राजकर्मणः, साम्राज्यस्य वा धूर्भारः राज्यधूः, तस्मात् भर आधिक्यम् राज्यधूर्भरस्तस्मात्तथा समासान्तविधेरनित्यत्वात् समासान्ताभावः अलमत्यन्तमसमर्थोऽप्य-

सधेयः । विरक्तः–अननुरक्तः । अपि–नूनम् । यत्नवान्–प्रयत्नशीलः । अपि–खलु । यदा–यस्मिन्समये । ससदि–सभायाम् । आसितुम्–समवस्थातुम् । न–नहि । अलम्–समर्थ शक्त इति यावत् । अभूदिति शेष । (तदा) । सः–चक्री । नियोगिनः–अधिकारिवर्गान् । अपास्य–त्यक्त्वा । अङ्गिनः–प्राणिन, जीवात्मन इति यावत् । विनोदहेतून्–आनन्दकारणानि । योगिनः–ज्ञानदर्शनचारित्रासेवनात्मको योगोऽस्त्येषां ते योगिनस्तांस्तथा । सदःसदः–सदसि सभायां सीदन्तीति सदःसदस्तांस्तथा सभासदः, पार्षद्यानिति यावत् । विदधे–चकार । कृतवानितियावत् ॥ ९४ ॥

ततः समुत्थाय वने तपस्विना, यशस्विनाऽनेन समं समासितुम् ।
क्षणं तदारामविहारकैतवा–दभाजि राजापि तदीयमण्डलम् ॥९५॥

अन्वयः—ततः, समुत्थाय, राजा, अपि, यशस्विना, तपस्विना, अनेन, समम्, वने, समासितुम्, क्षणम्, तदारामविहारकैतवात्, तदीयमण्डलम्, अभाजि ॥ ९५ ॥

वृत्तिः—ततः–तदनन्तरम् । समुत्थाय–सुसज्जीभूय । राजा–राजते दीप्यते प्रकृतिरञ्जनात इति राट् पार्थिवः भूपतिरिति यावत् तेन तथा । "राजा राट् पार्थिवः क्ष्माभृत्" इत्यमरः । अपि–सम्भावनायाम् । यशस्विना–यश कीर्तिरस्त्यस्येति यशस्वी तेन तथा, कीर्त्तिशालिनेत्यर्थ । तपस्विना–तपःकैवल्यादिप्रयोजको व्रतविशेषोऽस्त्यस्येति तपस्वी तेन तथा । अनेन–एतेन । समम्–सह । वने–कानने । समासितुम्–स्थातुम्, निवसितुमिति यावत् । क्षणम्–क्षण यथा स्यात्तथा सोत्सवमित्यर्थ । तदारामविहारकैतवात्–तस्य नैषधस्य आराम उपवनम् तदारामस्तत्र विहारो भ्रमणम् तदारामविहारस्तस्य कैतव व्याजस्तदारामविहारकैतवम् तस्मात्तथा । तदीयमण्डलम्–तस्य योगिनो मण्डल कदम्बकम्, तदीयमण्डलम्, योगिवृन्दमित्यर्थ । अभाजि–असेवि । समाश्रितमिति यावत् ॥ ९५ ॥

तदन्तरे दन्तुरिते नभोऽन्तरे, शरैश्चलद्भिः करवालचालनैः ।
निदेशलाभाय नरेशपेशलं, निषेवितु देशमियेष नैषधः ॥९६॥

अन्वयः—तदन्तरे, चलद्भिः, शरैः, करवालचालनैः, नभोऽन्तरे दन्तुरिते (सति) नैषधः, निदेशलाभाय, नरेशपेशलम्, देशम्, निषेवितुम्, इयेष ॥ ९६ ॥

वृत्तिः—तदन्तरे–तन्मध्ये । चलद्भिः–गच्छद्भिः । शरैः–बाणैः । करवालचालनैः–करवालाणां खड्गानां चालनानि प्रक्षेपणानि करवालचालनानि तैस्तथा । नभोऽन्तरे–आकाशमध्यभागे । दन्तुरिते–उच्चावचेनैकभेदे इति यावत् । सतीति शेष । नैषधः–पूर्वप्रसिद्धसेनापति । निदेशलाभाय–

विशेषस्य आज्ञाया अनुमतेरिति यावत् काम भाति निर्देशकामत्वात् तथा । नरेन्द्रपेशलम्–नराणां मनुष्याणामीशो नरेन्द्रः शान्तिनाथस्तेन पेशलं कोमलम्, मनोहर इति यावत् नरेन्द्रपेशलमस्त्वथा । निपतं पदवा सरोजमाला म मृणालानि विचारपेशलामिति पञ्चितराजनगलाय । 'पद' नरेन्द्र व्यापनप्रधानार्थमागतो प्रत्यागतैर्वा राजभि पेशलो नरेन्द्रपेशलस्तत्त्वथा । देवग्रह–अगमत । निषेवितुम्–संसेवनार्थे । इयेष–अगाम ॥ ९६ ॥

अथ भिया भर्त्सितमत्स्यलाञ्छन' क्वचित्परोपप्लुतमण्डलभुते ।
स पानहेतु पटह स्फुट दृशा–प्यनीवदद् योधविबोधनोन्मना ॥९७॥

अन्वयः—अथ भिया भर्त्सितमत्स्यलाञ्छनः क्वचित् परोपप्लुतमण्डलभुजे योधविबोधनोन्मना, सः दृशा अपि स्फुटम्, पानहेतुम् अवीवदत् ॥ ९७ ॥

वृत्तिः—अथ–अनन्तरम् । भिया–शोभया अवस्था सम्पत्त्या वा । भर्त्सितमत्स्यलाञ्छनः–मत्स्यो मीनो लाञ्छनं चिह्नं यस्य स मत्स्यलाञ्छनः कामः भर्त्सितस्तर्जितस्तिरस्कृतो वा मत्स्यलाञ्छनो येन स तथा । क्वचित्–कुत्रापि । परोपप्लुतमण्डलभुजे–परैः शत्रुभिः उपप्लुतम् अपकारमाचरितं विप्लुतं वा परोपप्लुतम् तच्च तन्मण्डलम् देशः परोपप्लुतमण्डलम् तस्य भुक्तिः भरणम् परोपप्लुतमण्डलभुक्तिस्तस्यास्तथा । योधविबोधनोन्मनाः–योधानां भटानां विबोधनम् जैमिक्येन ज्ञापनम् योधविबोधनम् तदर्थमुन्मना उत्सुकः योधविबोधनोन्मनाः । सः–प्रसिद्धः, सेनापतिः । दृशा–नेत्रेण । तदिङ्गितैरेवेत्यर्थः । अपि–खलु । स्फुटम्–स्पष्टं यथास्यात्तथा । पानहेतुम्–पानस्य युद्धार्थं प्रयाणस्य हेतु कारणम् पानहेतुस्तथा । पटहम्–आनकम् । वाद्यविशेषम् । अवीवदत्–वादितवान् ॥९७॥

स्वतन्त्रमामन्त्रणयाऽप्यमीमिलत्, समं वयस्यैः स्वरहस्यवेदिभिः ।
चलाचलं भूपबलं कृधा ज्वलत्, महोज्ज्वलं स्वामिविधेर्विधित्सया ॥९८॥

अन्वयः—स्वरहस्यवेदिभिः, वयस्यैः, समम् स्वामिविधेः विधित्सया, महोज्ज्वलम्, चलाचलम् कृधा ज्वलत्, स्वतन्त्रम् भूपबलम्, अपि आमन्त्रणया अमीमिलत् ॥ ९८ ॥

वृत्तिः—स्वरहस्यवेदिभिः–स्वस्य आत्मनो रहस्यानि मर्माणि स्वरहस्यानि तानि विदन्ति जानन्ति तच्छीलाः स्वरहस्यवेदिनः । वयस्यैः–सखिभिः, मित्रैरिति यावत् । समम्–सह । स्वामिविधेः–स्वामिना प्रभोर्विधिः कार्यम् स्वामिविधिः तस्य तथा । विधित्सया–विधातुमिच्छया । महोज्ज्वलम्–अतिप्रकाशम् । चलाचलम्–चञ्चलमिति चलाचलम् "चराचर चलाचल" ॥१।१३॥ इति अपि

द्वित्वमात्वञ्च, चञ्चलमित्यर्थः। "अथ चञ्चलम्। तरल कम्पन कम्प्रं परिप्लवचलाचले" । ६।९१। इत्यभि० चि०। क्रुधा–क्रोधेन। ज्वलत्–सन्दीप्यत् प्रज्ज्वलनमादधदिति यावत्। स्वतन्त्रम्–अपरतन्त्रम्, अन्यानधीनत्वान्निरङ्कुशमित्यर्थ । भूपबलम्–राजसैन्यम्। अपि–सम्भावनायामव्ययम्। आमन्त्रणया–कामचारानुज्ञया। अमीमिलत्–समगमयत्, सम्मेलितवानितियावत्॥ ९८॥

क्षितीशिता सैन्यपतेर्गिरा गुरुः,स्वतेजसे वाऽगरुवद् रिपून् दहन्।
पुरोपकण्ठ स वन किलेक्षिता, न्यवेशयद्वस्त्रकुटीः पटीयसीः ॥९९॥

अन्वयः—*गिरा, सैन्यपतेः, गुरुः, वा, अगरुवत्, स्वतेजसे, रिपून्, दहन्, क्षितीशिता, किल, पुरोपकण्ठम्, वनम्, ईक्षिता, स, पटीयसी, वस्त्रकुटी, न्यवेशयत्॥९९॥*

वृत्तिः—गिरा–वाण्या, युद्धसमुचितोपदेशात्मकवचनेनेति यावत्। सैन्यपतेः–सैन्यानामनीकिनीनां पतिर्नायकः सैन्यपतिस्तस्य तथा। गुरुः–सद्धर्म्मनीतिमार्गाद्युपदेशकः। वा–अथवा। अगरुवत्–अगत्यनेनेत्यगरु, अग रोग रुणद्धि इति वाऽगरुस्तस्यैवेत्यगरुवत् इवार्थे 'वत्' प्रत्ययः, राजार्हवत्, गन्धदारुवदिति यावत्। स्वतेजसे–स्वस्य आत्मनः स्वमात्मीय वा तेजः प्रतापः प्रभाव इति यावत्। स्वतेजस्तस्मै तथा। "यत्कोशदण्डजं तेजः स प्रभावः प्रतापवत्" ३।४०४॥ इत्यभि० चि०। रिपून्–शत्रून्। दहन्–ज्वालयन्। सदग्धयन्निति यावत्। क्षितीशिता–क्षितेः पृथिव्या ईशिता नायकः क्षितीशिता पृथ्वीपालक इत्यर्थः। किल–सम्भावनायाम् अव्ययम् निश्चयेनेत्यर्थः। पुरोपकण्ठम्–नगरसमीपवर्ति। वनम्–काननम्। ईक्षिता–समवलोकिता, दृष्टेत्यर्थः। सः–भगवान् शान्तिनाथः। पटीयसीः–अतिशयितशोभनाः। वस्त्रकुटीः–वसनगृहान्। न्यवेशयत्–व्यरचयत, व्यरीरचत् वा॥९९॥

स्वयं समारोढुमना निगूढधी–स्तुरङ्गम निस्सममष्टमङ्गलम्।
रयादुपानेतुमहेतुयोगतो, दिदेश यानाय निदेशकारिणः ॥१००॥

अन्वयः—*निगूढधी, समारोढुमनाः, स्वयम्, अष्टमङ्गलम्, निस्समम्, तुरङ्गमम्, अहेतुयोगतः, यानाय, उपानेतुम्, रयात्, निदेशकारिण, दिदेश॥१००॥*

वृत्तिः—निगूढधीः–निगूढा परैरत्यन्तमलक्षिता धी–र्बुद्धिर्यस्य स निगूढधीः। समारोढुमनाः–समारोढुम् समधिरोढु मनश्चित्त यस्य स तथा 'तुमश्च मनःकामे' ३।२।१४०। इति। "लुम्पेदवश्यमः कृत्ये, तुकाममनसोरपि" इत्यभियुक्तोक्तेश्च तुमो मकारस्य लोप इति विज्ञेयम्। स्वयम्–आत्मना। अष्टमङ्गलम्–अष्टौ–अष्टत्वसङ्ख्याकानि मङ्गलानि–कल्याणानि यस्य सोऽष्टमङ्गलस्तन्तथा।

विशिष्टसम्पर्कसहितमित्यर्थः । 'पुच्छोऽस्त्रीरुरसि ……, सितो स्यादमल……' ३।१ ३। इत्यभि० चि० । निस्समम्—समतारहितम् अतुलनीयमिति यावत् । तुरङ्गमम्—अश्वम् । महेतुयोगतः—हेतो कारणस्य योगः सम्बन्धो हेतुयोगः न हेतुयोगोऽहेतुयोगस्तस्मात्तथा । कारणसम्बन्धं विनेत्यर्थः । यानाय—युद्धार्थमस्मान्नाय । उपानेतुम्—सामीप्यं प्रापयितुम् । रयात्—वेगात् । निदेशकारिणः—निदेशमादेशमनुशासनमिति यावत् कुर्वन्ति तच्छीला निदेशकारिणस्तास्तथा । दिदेश—आदिशत् । आदिष्टवानित्यर्थः ॥ १०० ॥

अमी ततस्तस्य विभूषितं सितं यशोभिरीशस्य दिशाऽभितः स्थितैः ।
अतुच्छपुच्छे तदुरःक्षुरे पुनः, सुपर्णकीर्त्येव च मूर्त्तया श्रितम् ॥१०१॥

अन्वयः—ततः अमी, विभूषितम् पुनः तस्य ईशस्य दिशा अभितः, स्थितैः, यशोभिः अतुच्छपुच्छे तदुरःक्षुरे सितम्, च मूर्त्तया सुपर्णकीर्त्या श्रितम् इव ॥१०१॥

वृत्तिः—ततः—तदनन्तरम् । अमी—इमे विमलरूपया वर्तमाना निदेशकारिणः । विभूषितम्—समलङ्कृतम् । पुनः—किञ्च । तस्य—प्रसिद्धस्य । ईशस्य—प्रभोः शान्तिनाथस्य । दिशा—आज्ञया दिशा इति वा । अभितः—सर्वतः, चतुर्दिक्षित्यर्थः । स्थितैः—अवस्थितैः विभ्राजमानैरित्यर्थः । यशोभिः—कीर्तिभिः । अतुच्छपुच्छे—विशालकायपुच्छे । तदुरःक्षुरे—अश्वीयवक्षस्थलखुरप्रदेशविषये । मत्स्याकृत्या दैवयोगात् । सितम्—शुक्लवर्णम् । च—पुनः । मूर्त्तया—शरीरधारिण्या । सुपर्णकीर्त्या—सुपर्णस्य गरुडस्य कीर्त्येति यावत् । कीर्तिर्यस्य सुपर्णकीर्तिस्तया तथा । श्रितम्—सेवितम् आश्रितम् अश्वस्य गरुडवद्वेगवत्त्वादिति । इव—यथा ॥ १०१ ॥

उपाददुस्तस्य तुरङ्गपुङ्गवं, जवेऽपि मानेऽपि च पौरुषाधिकम् ।
धरां समुत्सृज्य नभो यियासया निजक्रमैराक्रममाणमुच्चकैः ॥१०२॥
(युग्मम्)

अन्वयः—जवेऽपि पौरुषाधिकम् च मानेऽपि (पौरुषाधिकम्) धराम् समुत्सृज्य नभः यियासया निजक्रमैः, उच्चकैः आक्रममाणम् तस्य तुरङ्गपुङ्गवम् उपाददुः ॥१०२॥

वृत्तिः—जवेऽपि—वेगे अपि । पौरुषाधिकम्—पौरुषेण बलेन अधिकः पौरुषाधिकस्तम्, पौरुषाधिकस्तं तथा । च—पुनः । मानेऽपि—परिमाणेऽपि । (पौरुषाधिकम्—पौरुषम् पुरुषप्रमाणम् तस्मादधिकः पौरुषाधिकस्तम्तथा) "ऊर्ध्वविस्तृतदोष्पाणिनृमाने पौरुषं त्रिषु" इत्यमरः । धराम्—पृथिवीम् ।

समुत्सृज्य–परित्यज्य। नभः–आकाशम्। यियासया–जिगमिषया। गन्तुमिच्छयेत्यर्थः। निजक्रमैः–स्वचरणैः। उच्चकैः–अतिशयेन। आक्रममाणम्–आक्रमणशीलम्। तस्य–भगवतः शान्तिनाथस्य। तुरङ्गपुङ्गवम्–अश्वश्रेष्ठम्। "स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः। प्रशस्तार्थप्रकाशकाः" ६।७६। इत्यभि० चि०। उपाददुः–उपाहरन् आनीतवन्त इति यावत् ॥ १०२ ॥

हयं सपक्षैरुभयांशसङ्गतै–र्नरेशवस्त्राञ्चलरूपशालिभिः।
द्विधा विपक्षं किल जेतुमुद्यतं, परेऽपि मत्वावसरं परं पुरः ॥१०३॥

अन्वयः—उभयांशसङ्गतैः, नरेशवस्त्राञ्चलरूपशालिभिः, सपक्षैः, किल, द्विधा, विपक्षम्, जेतुम्, उद्यतम्, हयम्, परम्, अवसरम्, मत्वा, पुरः, अपि परे ॥१०३॥

वृत्तिः—उभयांशसङ्गतैः–उभयांशेन सङ्गता मिलिता उभयांशसङ्गतास्तैस्तथा। नरेशवस्त्राञ्चलरूपशालिभिः–नरेशा राजानश्च वस्त्राञ्चलानि वसनप्रान्ताश्च नरेशवस्त्राञ्चलानि तेषां रूपं सौन्दर्य्यम् नरेशवस्त्राञ्चलरूपम् तेन शालन्ते शोभन्ते तच्छीला नरेशवस्त्राञ्चलरूपशालिनस्तैस्तथा। सपक्षैः–सहायकवर्गैः। उपलक्षितमितिशेषः। किल–निश्चयेन। द्विधा–द्विप्रकारेण। विपक्षम्–वीनां पक्षिणाम् पक्षः पत्रम् विपक्षस्तन्तथा। गमनस्पर्धया वैरिणं वा, यद्वा–तनुकान्त्या गरुडम। जेतुम्–पराभवितुम्। उद्यतम्–प्रस्तुतम्। हयम्–अश्वम्। परम्–उत्कृष्टम्। अवसरम्–योग्यकालम्। मत्वा–विज्ञाय। पुरः–अग्रे। अपि–खलु। परे–श्रेष्ठे ॥ १०३ ॥

उदीतपक्षैरिव सादिनि स्थिते, तदंशुकस्योभयपार्श्वतोऽञ्चलैः।
उपाहरन्नश्वमजस्रचञ्चलै–रमी विहङ्गैः सह यातुमुत्सुकम् ॥१०४॥
(युग्मम्)

अन्वयः—सादिनि, स्थिते, (सति) उभयपार्श्वतः, तदंशुकस्य, अञ्चलैः, इव, उदीतपक्षैः, अजस्रचञ्चलैः, विहङ्गैः, सह, यातुम्, उत्सुकम्, अश्वम्, अमी, उपाहरन् ॥१०४॥

वृत्तिः—सादिनि–अश्वारोहिणि। स्थिते–अवस्थिते। सतीति शेषः। उभयपार्श्वतः–पार्श्वद्वयतः। तदंशुकस्य–तस्य सादिनोऽंशुकम् वस्त्रम् तदंशुकम् तस्य तथा। अञ्चलैः–प्रान्तैः। इव–यथा। उदीतपक्षैः–प्रकाशितपतत्रैः। अजस्रचञ्चलैः–सततचलाचलैः। विहङ्गैः–पक्षिभिः। सह–समम्। यातुम्–गन्तुम्। उत्सुकम्–इष्टार्थोद्युक्तम्। "इष्टार्थोद्युक्त उत्सुकः" इत्यमरः। अश्वम्–तुरङ्गमम्। अमी–विप्रकृष्टाः सेवकाः। उपाहरन्–उपानयन् आनीतवन्त इति यावत् ॥ १०४ ॥

दिशां जयायोद्धुरसाधने मयि, नव धनं साधु न बन्धनं पुन ।
इतीव रोपादतिशायिपौरुष्यात्, खुराञ्चलै क्षोभितमन्दुरोदरम् ॥१०५॥

अन्वयः—दिशाम् जयाय उद्धुरसाधने मयि नवम् धनम् साधु पुनः, बन्धनम् न इति अतिशायिपौरुष्यात्, रोषात् इव, खुराञ्चलैः क्षोभितमन्दुरोदरम् ॥१०५॥

वृत्तिः—दिशाम्–आशानाम् दिशानामिति यावत् । जयाय–विजयाय । उद्धुरसाधने–उद्गता धुरमेस्तुदुरम् अथ अवगतमित्यर्थः, साध्यते विध्यापयेऽनेनेति साधनम् उद्धुरञ्च तत्साधनमुद्धुरसाधनम् तस्मिँस्तथा । मयि–मत्स्वरूपे तुरङ्गमे इति शेषः । नवम्–नूतनम् अभिनवमिति यावत् । धनम्–वित्तम् ऐश्वर्यमिति यावत् । साधु–समीचीनम् । पुनः–किन्तु । बन्धनम्–बद्धत्वम् । न–नहि । (साधु–समीचीनमितिशेषः) । इति–एवं विचार्य । इत्थं प्रकारादिति यावत् । अतिशायिपौरुष्यात्–अतिशयेनऽतिक्रामतस्तत्तच्छीलमतिशायि अतिशायि पौरुषं पुरुषार्थो यस्मिन सोऽतिशायिपौरुषस्तस्मात्तथा । रोषात्–कोपात् । अत्र गुणे गुणमप्रीकाट इति नियमात् रोषे पौरुषस्य समारोपणमिदमिति येन रोषपौरुषयोरस्ममभेदता समानाधिकरण्यसम्बन्धेन तयोः परस्परमाधाराधेयभावे बाधकाभावात् । इव–यथा । खुराञ्चलैः–शफप्रान्तैः । क्षोभितमन्दुरोदरम्–मन्दुरा वाजिशालाया उदरः मध्यभागो मन्दुरोदरः क्षोभितो व्याकुलितो मन्दुरोदरो येन स क्षोभितमन्दुरोदरस्तथा । “वाजिशाला तु मन्दुरा” ॥१५॥ इत्यमरः । अयमुपाहरदिति पूर्वेण सम्बन्धः ॥१०५॥

अयान्तरेणाऽवटुगामिनाऽध्वना–ऽऽशयन हेपारवमाप्तुमुद्यतम् ।
अहंकृति शुद्धमतेर्न सम्मता, हिताय लोकैरिति मौनमागतम् ॥१०६॥

अन्वयः—अथ अवटुगामिना आन्तरेण अध्वना हेपारवम् आप्तुम्, उद्यतम् शुद्धमतेः, अहङ्कृतिः, हिताय, लोकैः, न सम्मता, इति आशयेन मौनम् आगतम् ॥१०६॥

वृत्तिः—अथ–अथोपसहरणानन्तरम् । अवटुगामिना–अवटुं घाटां कृकाटिकामिति यावत् गच्छति तच्छीलोऽवटुगामी तेन तथा । “अवटुर्घाटा कृकाटिका” इत्यमरः । आन्तरेण–अन्तर्मध्यवर्तिना । अध्वना–मार्गेण । हेपारवम्–महाश्वशब्दविशेषम् । आप्तुम्–प्राप्तुम् । उद्यतम्–प्रस्तुतम् । शुद्धमतेः–विशुद्धबुद्धेः । हृते इति शेषः । अहङ्कृतिः–अहङ्कारः, गर्व इति यावत् । स च स्वस्यातिशयिमुत्तमत्वकल्पनात्मानपरावहेलनमिति जगतापरिहर्तव्यः । हिताय–कल्याणाय । लोकैः–लोक्यन्ते सामस्त्येनेमैरिति जनास्तैस्तथा विद्वद्भिर्जनैरिति यावत् । न–नहि । सम्मता–अनुमता स्वीकृतेति यावत् संगतेत्यपि पाठः । इति–एवं प्रकारेण । आशयेन–अभिप्रायेण । मौनम्–अभाषणम्

हेपणाभावमिति यावत् । "अभाषण पुनर्मौनम्" १।७७। इत्यभि० चि० । आगतम्–सम्प्राप्तम । "तमारुरोह क्षितिपाकशासनः" इति दूरवर्तिनाऽन्वितम ॥ १०६ ॥

यथा मुखे पृष्ठपदे तथा स्थिति–र्निशीथिनीनाथमहःमहोदरैः ।
करैरितीवाश्रितमुज्ज्वलैरलं, निगालभागेऽप्युरसा समैः समैः ॥१०७॥

अन्वयः—यथा, मुखे, स्थितिः, तथा, पृष्ठपदे, (अपि) निगालभागे, अपि, उरसा, समैः, समैः, निशीथिनीनाथमहःमहोदरैः, उज्ज्वलैः, करैः, अलम्, आश्रितम्, इव ॥१०७॥

वृत्तिः—यथा–येन प्रकारेण । मुखे–आनने । स्थितिः–अवस्थितिः । तथा–तेन प्रकारेण । पृष्ठपदे–पृष्ठञ्च पदानि चरणाश्च पृष्ठपदम्, 'प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः' तस्मिँस्तथा। (अपि–सम्भावनायाम।) निगालभागे–गलप्रदेशे। अपि–सम्भावनायम । उरसा–वक्षसा । समैः समैः–तुल्यैस्तुल्यैः । निशीथिनीनाथमहःमहोदरैः–निशीथिनी रात्रिस्तस्या नाथः स्वामी, वल्लभ इति यावत् । निशीथिनीनाथस्तस्य महांसि तेजांसि किरणा इति यावत् निशीथिनीनाथमहांसि तेषां सहोदराः सदृशा निशीथिनीनाथमहःसहोदरास्तैस्तथा । प्रायेण सहोदराः सरूपा भवन्तीति सारूप्य लक्ष्यते। उज्ज्वलैः–विशदैः शुक्लैरिति यावत् । करैः–किरणैः । अलम्–पर्य्याप्तम् । आश्रितम्–सेवितम्, युक्तमिति यावत् । इव–यथा मुखपृष्ठपदगलवक्षःप्रदेशेपूज्ज्वलमिति भावः ॥ १०७ ॥

महोदय स्वामिनि कामितं जया–दुपादिशद्भिः परितस्तथोर्ध्वगैः ।
निगालगाद्देवमणेरिवोत्थितैः, खगैर्मयूखैरिव सेवितं पुनः ॥१०८॥

अन्वय—महोदयम्, जयात्, स्वामिनि, कामितम्, उपादिशद्भिः, तथा, परित, ऊर्ध्वगैः, निगालगात्, देवमणेः, उत्थितैः, इव, खगैः, मयूखैः, पुनः, सेवितम् ॥१०८॥

वृत्ति—महोदयम्–महान् अतिशयित उदयोऽभ्युदयोयस्माद्यस्य वा स महोदयस्तन्तथा । जयात्–विजयात् । स्वामिनि–प्रभौ । कामितम्–अभिलषितम्, मनोवाञ्छितमिति यावत् । उपादिशद्भिः–प्रतिपादयद्भिः । तथा–पुनः । परितः–सर्वतः । ऊर्ध्वगैः–उपरिगमनशीलैः। निगालगात्–गलप्रदेशस्थितात् । देवमणेः–दक्षिणावर्तात् । 'देवमणिः शिवेऽश्वस्य, कण्ठावर्ते च कौस्तुभे' इति विश्वः । उत्थितैः–समुत्पन्नैः । इव–यथा । खगैः–आकाशगमनशीलैः । मयूखैः–प्रभाभिः । पुनः–अतिशयेन । सेवितम्–समाश्रितम् ॥ १०८ ॥

प्रभावभारैर्भविता स भूमिभुक्, समारुहन् मासविता सहस्ररुक् ।
सदावदातैरिति मञ्जुराजिभि–र्विराजत केशरकेशरश्मिभिः ॥१०९॥

अन्वयः—सः भूमिभुक् प्रभावभारैः, समाश्रयम् भासविता, सहस्रक् भविता इति, सदासदावैः मन्थुराश्विभिः, केसरकेसरश्मिभिः, विराजितम् ॥१०९॥

वृत्तिः—सः–प्रसिद्धः । भूमिभुक्–भूमिं पृथिवीम् भुनक्ति पालयति इति भूमिभुक् पृथ्वीपालक इत्यर्थः । प्रभावभारैः–प्रतोऽतिशय एव भारः प्रभावस्य प्रतापस्य भारः अतिशयः प्रभावभारास्तैस्तथा । समाश्रयम्–समाश्रयम् । भासविता–भासा अस्त्यस्य सविता समुत्पन्नस्य भासविता । 'अस्मिन् पद्मा रमा मा मा वा सा श्रीः कमलेन्दिरा' २।१४ । इत्यमि धि । सहस्रक्–सहस्रं यस्य कान्तयो यस्य स सहस्रक् सूर्यः । उपमानसूर्यापेक्षया भासमुत्पादकस्यातिशयप्रतिपादनात्यर्थम् मतो व्यतिरेकोऽलङ्कारः । भविता–भविष्यति । इति–इत्येवंप्रकारविशेषसूचकः । सदासदावैः–सर्वदा मुक्तैः । मन्थुराश्विभिः–मन्थनो मनोहराः राजन्ते येषां तेषाम्ते मन्थुराश्वास्तैस्तथा । केसरकेसरश्मिभिः–स्कन्धे प्रस्फुटा ये केसरकेशाः किञ्चल्कवर्णकाः तेषाम् त एव (रश्मयो यथा) वा रश्मयः किरणानि केसरकेसररश्मयस्तैस्तथा । अत्र यद्यपि केसरशब्दोऽश्वस्कन्धप्रसरकेशार्थे स्व तथापि केसरकेसराभिप्रायस्याप्यस्कन्धप्रसृतभागार्थत्वमवसेयमिति । प्रकृते "केसर–केसर" इति यमकम् "अर्थे सत्यर्थभिन्नानां वर्णानां सा पुनः श्रुतिः । यमकम्" इति काव्यप्रकाशे मम्मटः । विराजितम्–शोभितम् । यथा योना पक्षिणा राजा विराजो गरुडस्वाङ्कराचरितो विराजितस्तस्तथा ॥ १०९ ॥

अजस्रभूमीतटकुट्टनोद्गतै, रजोव्रजैर्दूरत एव गत्वरैः ।
विरोधभावाद् मलिनैस्तनुत्विषा विषादयोगादिव नाश्रितं क्वचित् ॥११०॥

अन्वयः—अजस्रभूमीतटकुट्टनोद्गतैः, दूरतः एव गत्वरैः विरोधभावात्, तनुत्विषा मलिनैः रजोव्रजैः विषादयोगात् इव क्वचित् न आश्रितम् ॥११०॥

वृत्तिः—अजस्रभूमीतटकुट्टनोद्गतैः–भूमीतटस्य पृथ्वीतलस्य कुट्टनम् चूर्णनम् भूमीतटकुट्टनम् अजस्रं सततं यथा स्यात्तथा भूमीतटकुट्टनम् अजस्रभूमितटकुट्टनम् तस्मादुद्गतानि समुत्थितानि अजस्र भूमितटकुट्टनोद्गतानि तैस्तथा । अत्र क्रियाविशेषणवाचकपदेन समासो नोपपद्यते "स्तोकं पाकम्" इत्यसमस्तप्रयोगस्यैव प्रमाणादिति चेन् सत्यम् । "तन्वी श्यामा शिखरिदशना पक्वबिम्बाधरोष्ठी, मध्ये क्षामा चकितहरिणीप्रेक्षणा निम्ननाभिः । श्रोणीभारादलसगमना स्तोकनम्रा स्तनाभ्याम्, या तत्र स्याद्युवति विषये सृष्टिराद्येव धातुः ।" इति महाकविकालिदासीयोत्तरमेघदूतस्थपद्ये "स्तोकनम्रा" इति प्रयोग-दर्शनात् । दूरतः–विप्रकृष्टात् । एव–अवधारणेऽव्ययम् । गत्वरैः–गमनशीलैः । विरोधभावात्–विरोधात् । तनुत्विषा–शरीरकान्त्या । मलिनैः–मलीमसैः । रजोव्रजैः–रजसां धूलीनां व्रजानि समूहा रजोव्रजानि तैस्तथा । विषादयोगात्–विषादस्य अनुतापस्य योगः सम्बन्धो विषादयोगस्तस्मात्तथा । तथा

च जगन्नाथः 'इष्टासिद्धिराजगुर्वाद्यपराधजन्योऽनुतापो विषादः" इति । इव–यथा । क्वचित्–कुत्रापि । न–नहि । आश्रितम्–समाश्रितम ॥ ११० ॥

भुवः स्वमातुर्विरहासहैः पुन–रुपास्यमानं चरणेषु रेणुभिः ।
पतद्भिरेतत्सहनं चिकीर्षुभिः, पदप्रणामे हि सतां प्रसन्नता ॥१११॥

अन्वयः–पुनः, स्वमातुः, भुवः, विरहासहैः, एतत्सहनम्, चिकीर्षुभिः, (अत एव) पतद्भिः, रेणुभिः चरणेषु, उपास्यमानम्, हि, पदप्रणामे, सताम्, प्रसन्नता ॥१११॥

वृत्तिः—पुनः–तया । स्वमातुः–निजजनन्याः । भुवः–पृथिव्याः । विरहासहैः–सहन्ते मर्षयन्ति इति सहाः, न सहाः असहाः, विरहस्य वियोगस्य असहा विरहासहास्तैस्तथा । एतत्सहनम्–एतस्य विरहस्य तत्प्रयुक्तदुःखस्येत्यर्थः । सहनम्–मर्षणम् एतत्सहनम । अथात्र सर्वनाम्नां प्रधानपरामर्शित्वनियमात् विरहस्य असहा विरहासहाः" इति षष्ठीतत्पुरुषसमासे उत्तरपदार्थस्यैव प्रधानत्वेन (शाब्दबोधीयमुख्यविशेष्यताश्रयत्वेन) विरहस्याप्रधानत्वादेतत्पदेन तस्य परामर्शोऽसम्भावितः शास्त्रनियमविरुद्धश्चापीति चेत् सत्यम्—"दृश्यते राजमातङ्गास्तस्यैवामी तुरङ्गमाः" "दुःखत्रयाभिधानाज्जिज्ञासा तदपघातके हेतौ" इत्यादौ सर्वनाम्नोऽप्रधानपरामर्शित्वस्यापि दर्शनात् । चिकीर्षुभिः–करणेच्छावद्भिः । (अत एव) पतद्भिः–अधोदेशसंयोगवद्भिः । रेणुभिः–धूलिभिः । चरणेषु–पादेषु । उपास्यमानम्–सेव्यमानम् । हि–यतः । पदप्रणामे–चरणप्रणिपाते । सताम्–सज्जनानाम् । प्रसन्नता–चित्तप्रसादः, अन्तःकरणाह्लाद इति यावत् । भवतीतिशेषः । अर्थान्तरन्यासोऽलङ्कारः— "ज्ञेयः सोऽर्थान्तरन्यासो वस्तु प्रस्तुत्य किञ्चन । तत्साधनसमर्थस्य न्यासो योऽन्यस्य वस्तुनः" इति कविर्दण्डी "सामान्यं वा विशेषो वा तदन्येन समर्थ्यते । यत्तु सोऽर्थान्तरन्यासः साधर्म्येणेतरेण वा" इति काव्यप्रकाशकारो मम्मटः ॥ १११ ॥

सुवर्णपर्य्याणमणीमयाण्डजैर्विचित्ररूपैः परितोऽनुवेष्टितम् ।
रयप्रकर्षाध्ययनार्थमागतै–स्तदीयताक्ष्याभिधयाऽधिभूधिया ॥११२॥

अन्वयः—तदीयताक्ष्याभिधया, अधिभूधिया, रयप्रकर्षाध्ययनार्थम्, आगतैः, विचित्ररूपैः, सुवर्णपर्य्याणमणिमयाण्डजैः, परितः, अनुवेष्टितम् ॥११२॥

वृत्तिः—तदीयताक्ष्याभिधया–अभिधीयतेऽनयेत्यभिधाऽभिधानम्, नामेति यावत् । ताक्ष्येत्यभिधा ताक्ष्याभिधा तस्य अश्वस्य इयम् तदीया सा चासौ ताक्ष्याभिधा तदीयताक्ष्याभिधा, तया तथा हेत्वर्थे तृतीया । ताक्ष्यशब्दोऽश्ववाचकोऽपि, यदनेकार्थः 'ताक्ष्यस्तु स्यन्दने वाहे, गरुडे गरुडाग्रजे ।

अन्यकर्मोद्यमवती सावधानं तु रसाञ्जने'इति । अधिभूपिना—अधिभवतीति अधिभूः स्वामी, तस्य भूपेषु स्थिरधिभूपीन्, 'अधिभू (स्वामी) विपश्चिमोस्ति "अधिभूरयम्" इत्याकारिका तथा तथा । रथप्रकर्षाप्ययनार्थम्—रथस्य वेगस्य प्रकर्षो महत्त्वा चारुत्वमित्यर्थः, रथप्रकर्षः, तस्य अध्ययनम्-अभ्यासः शिक्षणमित्यर्थः । रथप्रकर्षाध्ययनम् तत् अर्थो प्रयोजनम् यस्मिन् कर्मणि तत् रथप्रकर्षाध्ययनार्थं यथा स्यात्तथा । आगतैः—समागतैः । विचित्ररूपैः—नानाविधरूपधारिभिः । सुवर्णपर्याप्त-मणिमयाश्वकैः—परितोऽभ्यस्यतीति पर्याणम् "अस्यायपर्याणादयः" (उ १९१) इति साधु सुवर्णपर्याणम् सुवर्णपर्याणम् मणयोमयका रत्नानीति यावदेव मणीमयाः, ते च तेऽश्वकाः चैव प्रभेदाः मणीमयाश्वकाः सुवर्णपर्याणे मणीमयाश्वकाः सुवर्णपर्याणमणीमयाश्वकास्तैस्तथा । परिवा-रणैः । अनुवेष्टितम्—परिवारितम् ॥ ११२ ॥

सपक्षभावात् भ्रमरे सरेखतां, दिदृक्षुभिर्मङ्क्षुरज'कणच्छलात् ।
पदप्रसक्तै सततं समन्वितं, जनस्य चेतोभिरिवाणिमाङ्कितैः ॥११३॥

अन्वयः—सपक्षभावात्, मङ्क्षु, भ्रमरे सरेखताम्, दिदृक्षुभिः रजःकणच्छलात् पदप्रसक्तैः, अणिमाङ्कितैः जनस्य चेतोभिः, सततम् समन्वितम्, इव ॥११३॥

वृत्ति —सपक्षभावात्—पक्षौ पतत्रौ सहितः सपक्षस्तस्य भावः सपक्षभावस्तस्मात्तथा । यद्यपि जनस्य पक्षो लोकेऽप्रसिद्धस्तथापि चक्षिमाद्यात्मनाचरणात्मस्तत्र तादृगुणेन पक्षोगमस्त्वीकरणात् सपक्षत्वमनुसन्धेयम् । विपक्षविरहादेत्यपि बोध्यम् । मङ्क्षु—झगिति । भ्रमरे—मधुपे । सरेखताम्—रेखा चैकविध्यसूचकचिह्नविशेषस्तया सह वर्तते इति यद्वा रेखा सौभाग्यादिसूचकलिपिविशेषस्तया सह वर्तेत इति सरेखस्तस्य भावः सरेखता तां तथा । 'रेखा रास्या लिपावपि' इत्यनेकार्थः । रथ्यो-रेण्वाद् 'रेखा' अपीतिबोध्यम् अमरसुधायां तथोक्तेः । दिदृक्षुभिः—द्रष्टुमिच्छुभिः । इत्येविशेषा । रजःकणच्छलात्—धूलिलेशव्याजतः । पदप्रसक्तैः—चरणविलग्नैः । अणिमाङ्कितैः—अणोर्भावोऽणिमा अणुत्वं तेन अङ्कितान्यङ्कितानि अणिमाङ्कितानि, तैस्तथा । सिद्धिविशेषाङ्कितैरिति वा । 'अणिमा लघिमा चैव महिमा गरिमा तथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वञ्चाष्टसिद्धयः । इत्यमरः । जनस्य—लोकस्य । चेतोभिः—अन्तःकरणैः । सततम्—सर्वदा । समन्वितम्—विशिष्टम् संबद्धमितियावत् । इव-उत्प्रेक्षायाम् । अत्रोत्प्रेक्षानुप्रासोऽलङ्कारः । अयमाशयः, गगनमार्गेनगामि चक्रवर्तिनोऽश्वरत्नमवलोकयितुं सर्वेषामपि जनानां चेतांसि समुत्सुकान्यासन् धूलिकणव्याजेन तच्चरणयुगप्रसक्तान्यवलोक्यन्ते स्म ॥ ११३ ॥

मन्दाचलप्रोषतया महीभुजे निवेदयन्तं च सुगन्धिमोचने ।
चतुष्पदेभ्यः प्रणयेऽपि धार्मिकं स्वमश्ववर्गे पुरुषे सुखावहम् ॥११४॥

वृत्तिः—चतुष्पदेभ्यः–चत्वारि पदानि चरणा येषां ते चतुष्पदाः पशुत्वजातिविशिष्टाः पशव इत्यर्थः, तेभ्यस्तथा, पशुभ्यः सकाशादिति यावत्। सुगन्धिबोधने–सुष्ठु शोभनो गन्धो घ्राणेन्द्रियजन्य-प्रत्यक्षविषयतामापन्नो गन्धाख्यो गुणविशेषो यस्य स सुगन्धिः, "बहुव्रीहिसमासः।" "सुपूत्युत्सुरभे-र्गन्धादिद् गुणे" ७।३।१४४। इत्यनेन इत्समासान्त, शोभनगन्धवद्द्रव्यमित्यर्थः। तस्य बोधन बोधो ज्ञानम् सुगन्धिबोधनम् तस्मिँस्तथा। च–पुनः। प्रणये स्नेहे। अधिकम्–अतिरिक्तम, विलक्षणमिति यावत्। च–पुनः। अश्ववर्गे–अश्वस्य तुरङ्गमस्य वर्गः समूहोऽश्ववर्गस्तस्मिँस्तथा। अश्वानां मध्ये इति यावत्। पुरुषे–लोके जने इति यावत्। सुखावहम्–सुख लोकोत्तरमानन्दमावहति करोतीति सुखावहस्तन्तथा। सौख्यजनकमिति यावत्। स्वम्–आत्मानम्। चलाचलप्रोथतया–चलाचलोऽति-चञ्चल प्रोथ ओष्ठाग्रम् नासापुट यस्य स चलाचलप्रोथस्तस्य भावः चलाचलप्रोथता तया तथा। 'प्रोथमश्वस्य नासिका' ४।३०९। इत्यभि० चि०। महीभुजे–महीं पृथ्वीं भुनक्ति पालयतीति महीभुक् तस्मै तथा। निबोधयन्तम्–ज्ञापयन्तम् ॥ ११४ ॥

रवेरवेक्ष्याश्वगणे गतेर्भिदः, स्ववेगदर्पानिव वक्तुमुद्यतम्।
तदीयशिक्षाविधये वियत्कृत–क्रमं सिसृक्षुं त्वदसीयमान्द्यतः ॥११५॥

अन्वयः—रवेः, अश्वगणे, गतेः, भिदः, अवेक्ष्य, स्ववेगदर्पान्, वक्तुम्, उद्यतम्, इव, तु, अदसीयमान्द्यतः तदीयशिक्षाविधये, वियत्कृतक्रमम्, सिसृक्षुम् ॥११५॥

वृत्तिः—रवेः–सूर्यस्य। अश्वगणे–तुरङ्गमव्रजे। गतेः–गमनस्य। भिदः–भेदान्। प्रत्यह भिन्नभिन्नगतिभेदानित्यर्थः। अवेक्ष्य–समालोक्य, विचार्य्य वा। स्ववेगदर्पान्–स्वस्य आत्मनो वेगो रयः स्ववेगस्तत्प्रयुक्ता दर्पा अहङ्काराः स्ववेगदर्पास्तान् तथा। वक्तुम्–कथितुम्। प्रतिपादयितुमिति यावत्। उद्यतम्–प्रस्तुतम। इव–यथा। तु–पुनः। अदसीयमान्द्यतः–अमीषामश्वानामिदम् अदसी-यम् तच्च तन्मान्द्यम् जडता गतिमन्दता इति यावत् अदसीयमान्द्यम तस्मात्तथा। तदीयशिक्षाविधये–तेषामश्वानामिय तदीया, सा चासौ शिक्षाऽभ्यासस्तदीयशिक्षा तस्या विधिर्विधानम्, तदीयशिक्षा-विधिस्तस्मै तथा। वियत्कृतक्रमम्–वियति आकाशे कृता क्रमाश्चरणा येन स वियत्कृतक्रमस्तन्तथा। आकाशोत्पतनयोग्यता शालिचरणवन्तम्। आत्मानमिति शेष। सिसृक्षुम्–उत्पिपादयिषुम्। इवेति शेषः ॥ ११५ ॥

क्व सूरसूतानुजधीः क्व मे प्रभा, द्युनाथजस्येत्यभिधातुमुत्सुकम्।
अलं गिरा वेद किलाऽयमाशयं, महाशयश्चेति विमृश्य मौनिनम् ॥११६॥

अन्वयः—पुनाथस्य मे, सुरसूनुबन्धोः क प्रभा क इति, अभिधातुम् उत्सुकम्, च गिरा, अलम्, महाशयः, अयम् किल आशयम् वेद इति, विमृश्य, मौनिनम् ॥११६॥

वृत्तिः—पुनाथस्य-विष आकाशस्य नाथः स्वामी पुनाथस्तस्मात्जातो पुनाथजस्तस्य तथा, सूर्य्योत्पन्नस्येत्यर्थः। मे-मम महात्मनस्य शान्तिनाथीयतुरङ्गमस्येति यावत्। सुरसूनुबन्धोः-सुरसूनस्य अरुणस्य अनुजोऽनुपश्चाज्जातः सुरसूनानुजः गरुडस्तस्य चैतु हि सुरसूनानुजस्य, गरुडस्येत्यर्थः। क-कुत्र। प्रभा-कान्तिः। गरुडस्येत्यर्थः। क-कुत्र। इति-कथितम् प्रकाशम्। अभिधातुम्-वक्तुम्। उत्सुकम्-उत्पन्नस्कम्। च-पुनः। गिरा-वाण्या। अलम्-किमपि प्रयोजनम् नास्तीत्यर्थः। महाशयः-महान् विशालः आशयोऽभिप्रायो यस्य स महाशयः। अयम्-पुरोवर्ती भगवान् शान्तिनाथ इत्यर्थः। किल-निश्चयेन। आशयम्-अभिप्रायम्। मदीयमिति शेषः। वेद-जानाति। इति-इत्थम्। विमृश्य-विचार्य्य। मौनिनम्-मौनम् अभाषणम् अस्त्यस्मिन्निति यावत्स्तस्येति मौनी "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६। इत्यनेन मत्वर्थे 'इन्' प्रत्ययः, तन्तथा ॥११६॥

विजेतुमुच्चैःश्रवसं हयं हरे-र्भयादिवोच्चैर्ध्रुवमुल्लसत्पदम्।
न वैमनस्यं घटते सगोत्रिणः स्वयं हयस्येति च मौनमास्थितम् ॥११७॥

अन्वयः—हरेः उच्चैःश्रवसम् हयम् विजेतुम्, उल्लसत्पदम् च, सगोत्रिणः, हयस्य, स्वयम्, वैमनस्यम् न घटते इति भयात् इव ध्रुवम् उच्चैः मौनम् आस्थितम् ॥११७॥

वृत्तिः—हरेः-इन्द्रस्य। उच्चैःश्रवसम्-उच्चैः श्रवसी कर्णौ यस्य उच्चैःश्रवास्तन्तथा इन्द्राश्वमित्यर्थः 'उच्चैःश्रवा हयः' ४८। इत्यमि चि। हयम्-अश्वम्। विजेतुम्-अभिभवितुम्। उल्लसत्पदम्-उत् ऊर्ध्वमुल्लसन्तौ विकसन्तौ शोभमानौ पदौ चरणौ यस्य स उल्लसत्पदस्तन्तथा। च-पुनः। सगोत्रिणः-समानं गोत्रम् नाम सगोत्रम् तदस्त्यस्येति सगोत्री तस्य तथा। 'स्यादायोऽभिधा। गोत्रसंज्ञानामधेयाऽऽख्याऽऽह्वाऽभिख्याश्च नाम च ५१६७॥ इत्यमि चि। हरिरिति समानमुभयोरिन्द्राश्वस्य च नामेति सादृश्यं सगोत्रिण इति। हयस्य-अश्वस्य। इन्द्राश्वस्येति शेषः। स्वयम्-आत्मना। सगोत्रेणेत्यर्थः। हरेरिति शेषः। वैमनस्यम्-विरुद्धं मतिभूतं मनोऽन्तःकरणमस्येति विमनास्तस्य भावो वैमनस्यम्। विद्वेष इति यावत्। न-नहि। घटते-युज्यते इति यावत्। इति-अस्मात्कारणात्। भयात्-भीतेः, स्वकीयापमानजनितपराजयभयादिति यावत्। इव-यथा। ध्रुवम्-निश्चयेन। मौनम्-अभाषणम्। अहेषणमिति यावत्। आस्थितम्-अवलम्बितम्। समाश्रितमिति यावत् ॥११७॥

महारथस्याध्वनि चक्रवर्तिनः, परः प्रयाणश्रवणाददुद्रुवत् ।
अमंस्त तत्राशरणः शरण्यता–मरण्ययोगस्य निशां विशां दिशा ॥११८॥

अन्वयः—महारथस्य, चक्रवर्तिनः, प्रयाणश्रवणात्, अध्वनि, परः अदुद्रुवत्, तत्र, विशाम्, दिशा, अशरणः, अरण्ययोगस्य, (च) निशाम्, शरण्यताम्, अमस्त ॥११८॥

वृत्तिः—महारथस्य–महान् विशालो रथः स्यन्दन यस्य सः महारथः, आत्मान सारथिमश्वान् रक्षन योद्धा, तस्य तथा। चक्रवर्तिनः–चक्र राष्ट्र वर्तयति स्वातन्त्र्येण प्रवर्तयतीति चक्रवर्ती सार्वभौमस्तस्य तथा। भगवतः शान्तिनाथस्येति शेषः। प्रयाणश्रवणात्–प्रयाणस्य प्रस्थानस्य श्रवणमाकर्णनम् प्रयाणश्रवणम तस्मात्तथा। अध्वनि–मार्गे, मार्ग एवेत्यर्थः। सर्वं वाक्य सावधारण भवतीति नियमात्। परः–शत्रुः। अदुद्रुवत्–अपलायिष्ट। तत्र–मार्गे। विशाम्–मनुष्याणाम्। दिशा–दिशया, मार्गणेति लक्ष्योऽर्थः। अशरणः–नास्ति शरण रक्षण यस्य सोऽशरणः। अरण्ययोगस्य–अरण्ये कानने योगः सम्बन्धोऽरण्ययोगस्तस्य तथा, वनवासस्येत्यर्थः। च–पुनः। निशाम्–रात्रीणाम। शरण्यताम्–रक्षणयोग्यताम्। अमंस्त–अवाबुध्यत, ज्ञातवानिति यावत् ॥ ११८॥

हयं तमारुह्य जयं पुरस्थितं, परानपेक्षोद्वहनाद् यशःसितं ।
समन्यमानः प्लवमानमानसः, प्रमोदकामोदधियाऽविशद् वनम् ॥११९॥

अन्वयः—प्लवमानमानसः, सः, परानपेक्षोद्वहनात्, यशःसितम्, तम्, हयम्, आरुह्य, जयम्, पुरस्थितम्, मन्यमानः, प्रमोदकामोदधिया, वनम्, अविशत् ॥११९॥

वृत्तिः—प्लवमानमानसः–प्लवमानम् विस्तीर्य्यमाण मानसमन्तःकरण यस्य स प्लवमानमानसः। सः–प्रसिद्धो भगवाञ्छान्तिनाथः। परानपेक्षोद्वहनात्–अपेक्षणम्–अपेक्षा, आवश्यकतेत्यर्थः। न अपेक्षाऽनपेक्षा परेषाम, अन्येषाम्। परस्यान्यस्य वा अपेक्षा परानपेक्षा, तया उद्वहन धारणम परानपेक्षोद्वहनम् तस्मात्तथा। यशःसितम्–यशसा कीर्त्त्या सितो धवलो यशःसितस्तन्तथा। 'मालिन्य व्योम्नि पापे यशसि धवलता वर्ण्यते हासकीर्त्योः' (सा द. ७) इति विश्वनाथः। तम्–प्रसिद्धम्, तत्तद्गुणतयेति शेषः। हयम्–अश्वम। आरुह्य–अधिरुह्य। जयम्–विजयम। पुरःस्थितम्–अग्रे वर्तमानम्। मन्यमानः–अवबुध्यमानः। प्रमोदकामोदधिया–प्रमोदयतीति प्रमोदक स चासावामोदो हर्षः परिमलो वा प्रमोदकामोदस्तस्य धीर्बुद्धिः प्रमोदकामोदधीः तया तथा। वनम्–काननम। अविशत्–प्रविष्टः ॥११९॥

चमूचराणामतिचारुखेलनै परस्परप्रेरणवादिसादिनाम् ।
रदावदातांशुमिषादनीदृशां चमौ विभुस्तत् पिबतां यशोऽन्तरे ॥१२०॥

अन्वय—रदावदातांशुमिषात् अनीदृशाम् तत् यशः पिबताम्, अतिचारुखेलनैः, चमूचराणाम् परस्परप्रेरणवादिसादिनाम् अन्तरे विभुः चमौ ॥१२०॥

वृत्तिः—रदावदातांशुमिषात्–अवदाताः शुक्लाश्च ते अंशवः किरणाः अवदातांशवः, रदानाम् दन्तानाम् अवदातांशवो रदावदातांशवस्तेषां मिषम्–व्याजो रदावदातांशुमिषम् तस्मात्तथा। अनीदृशाम्–इमे स्वयशः पिबन्ति इव दृश्यन्ते ईदृशो न ईदृशोऽनीदृशस्तेषामनीदृशाम् शत्रूणाम्। तत्-यशः–कीर्तिम्। पिबताम्–आस्वादयताम् गृह्णतामिति यावत्। अतिचारुखेलनैः–अतिचारूणि अत्यन्तमनोहराणि च तानि खेलनानि क्रीडनानि अतिचारुखेलनानि तैस्तथा। चमूचराणाम्–चमूः सेनासु चरन्ति विचरन्तीति चमूचरास्तेषान्तथा। परस्परप्रेरणवादिसादिनाम्–परस्परप्रेरणेन अन्योन्यप्रेरणया वदन्ति निगदन्ति तच्छीलाः परस्परप्रेरणवादिनस्ते च ते सादिनोऽश्वारोहिणः परस्परप्रेरणवादिसादिनस्तेषान्तथा। अन्तरे–मध्ये। विभुः–प्रभुः भगवाञ्छान्तिनाथः। चमौ–जग्मे ॥१२०॥

ददर्श तं सादिगणं समीरणै–र्द्विधाकृतस्पर्धनवर्धनं प्रभुः ।
प्रसृत्वरैर्वाजिपलैश्च सत्वरै – र्हसन्तमन्तश्चलमर्यतां रवेः ॥१२१॥

अन्वयः—प्रभुः समीरणैः द्विधाकृतस्पर्धनवर्धनम् सत्वरैः च प्रसृत्वरैः, वाजिपलैः, रवेः अर्यताम् चलम् अन्तः, हसन्तम् तम् सादिगणम् ददर्श ॥१२१॥

वृत्तिः—प्रभुः–स्वामी विभुर्वा भगवान् शान्तिनाथ इति यावत्। समीरणैः–पवनैः। द्विधाकृतस्पर्धनवर्धनम्–स्पर्धनम् स्पर्धा च वर्धनम्–छेदनञ्च स्पर्धनवर्धने द्विधाकृते द्विप्रकारविहिते स्पर्धनवर्धने यस्मिन् स द्विधाकृतस्पर्धनवर्धनस्तन्तथा। सत्वरैः–त्वरया वेगेन सहितानि सत्वराणि तैस्तथा। च–पुनः। प्रसृत्वरैः–प्रसरणशीलैः। वाजिपलैः–वाजिनामश्वानाम् पलानि मांसानीति वाजिपलानि तैस्तथा। रवेः–सूर्यस्य। अर्यताम्–अश्वानाम् 'घोटकस्तुरगस्ताक्ष्र्यस्तुरङ्गोऽश्वस्तुरङ्गमाः। गन्धर्वोऽर्वा सप्तिर्वीती वाहो वाजी हयो हरिः' ४।२९९ इत्यभि चि। चलम्–अस्थिरम्। अन्तः–अन्तर्मनसि अस्मात्करणात्पश्चाद्रमेति यावत्। हसन्तम्–विहसन्तम्। तम्–पौर्वेकत्वात्तया प्रसिद्धम्। सादिगणम्–अश्वारोहिसमूहम्। ददर्श–दृष्टवान् ॥१२१॥

सितत्विषश्चामलतामुपेयुषः – स्तुरङ्गरङ्गत्खुरखेलनस्य चास्यतः ।
भ्रमात्पतत्फेनमिषादरेर्यशो–निपातनं मर्दनकृत्तु सोऽस्मरत् ॥१२२॥

अन्वयः—सः, सितत्विषः, च, चञ्चलताम्, उपेयुषः, तुरङ्गरङ्गन्निवहस्य, आस्यतः, श्रमात्, पतत्फेनमिषात्, अरेः, मर्दनहेतु यशोनिपातनम्, अस्मरत् ॥१२२॥

वृत्ति —सः–प्रसिद्धो भगवान् शान्तिनाथः । सितत्विषः–सिता शुक्ला त्विट् कान्तिर्यस्य स सितत्विट् तस्य तथा । च–पुनः । चञ्चलताम्–चलाचलताम, चापल्यमिति यावत् । उपेयुषः–प्राप्तवत । तुरङ्गरङ्गन्निवहस्य–रङ्गन विल्सन् चासौ निवहः समूहः रङ्गन्निवह, तुरङ्गस्य अश्वस्य रङ्गन्निवहस्तुरङ्गरङ्गन्निवहस्तस्य तथा । आस्यतः–मुखात वदनत इति यावत् । श्रमात्–परिश्रमाद् । खेदविशेषादिति यावत् । बहुतरशरीरव्यापारजन्मा निःश्वासाङ्गसम्मर्दनिद्रादिकारणीभूत खेदविशेषः श्रम ' इति जगन्नाथः । पतत्फेनमिषात्–पतन्तोऽधोदेशसयोगमाश्रयन्तश्च ते फेना डिण्डीराः पतत्फेनास्तेषां मिष व्याज पतत्फेनमिषन्तस्मात्तथा डिण्डीरोऽब्धिकफः फेनः" ४।१४३। इत्यभि० चि० । अरेः–शत्रोः । मर्दनहेतु–मर्दन पीडनम पराजय इति यावद् । हेतुः कारण यस्य तत्तथा । यशोनिपातनम्–यशसः कीर्त्तेर्निपातनम् विनाशः यशोनिपातनम् । अस्मरत्–स्मृतिविषयतामानयद्, अचिन्तयदिति यावत् ॥१२२॥

विधूनतो वैरियशोऽधुनाऽधुनाद्, मिषेण पुच्छस्य च केसरस्य च ।
तदा तदाश्वस्य पदात् पदान्तर–स्पृशः समाश्वास्य जनानयं श्रमात् ॥१२३॥

अन्वयः—अयम्, तदा, तदा, श्रमात्, पदात्, पदान्तरस्पृशः, जनान्, समाश्वास्य, विधूनतः, आश्वस्य, पुच्छस्य, च, केसरस्य, च, मिषेण, अधुना, वैरियशः, अधुनात् ॥१२३॥

वृत्तिः—अयम्–असौ, भगवान् शान्तिनाथः । तदा तदा–तस्मिन तस्मिन् समये । श्रमात्–शरीरव्यापारजन्यखेदात् । पदात्–स्थानात् । 'स्थान तु पदमास्पदम्' ।४।५४। इत्यभि० चि० । पदान्तरस्पृशः–अन्यद् अपर पदम् स्थानम पदान्तरम् 'मयूरव्यसकादित्वात् समासः' पदान्तर स्पृशन्ति भजन्ते इति पदान्तरस्पृशः, स्थानान्तरस्थानिति यावद् । जनान्–लोकान् । समाश्वास्य–सम्भाव्य । विधूनतः–कम्पमानस्य । आश्वस्य–अश्वस्य तुरङ्गमस्य अयम् आश्वस्तस्य तथा, अश्वसम्बन्धिन. । पुच्छस्य–लाङ्गूलस्य । च–पुनः । केसरस्य–बालस्य । च–पादपूरणे । मिषेण–व्याजेन । अधुना–सम्प्रति । वैरियशः–शत्रुकीर्त्तिम् । अधुनात्–अकम्पयत् ॥१२३॥

प्रभोर्यशोऽपि प्रससार सर्वतः, क्षमातल चाऽऽप्य नभस्तल पुनः ।
स्फुटं चलच्चामरयुग्मचिह्नै–र्बभूव रूपं तदखण्डपिण्डितम् ॥१२४॥

अन्वयः—प्रभोः यशः अपि सर्वतः, समातलम्, प्रससार पुनः, नमस्तलम् वा आप्य चलच्चामरयुग्मचिह्नकैः तदखण्डपिण्डितम्, रूपम्, स्फुटम् बभूव ॥ १२४ ॥

वृत्तिः—प्रभोः—विभोः श्रीमतः शान्तिनाथस्येत्यर्थः । यशः—कीर्तिः । अपि—सम्भावनायाम् अव्ययम् । सर्वतः—परितः । समातलम्—भूमण्डलम् । "सर्वोभयाऽभिपरिणा तसा" २।२।३५।। इत्यनेन तसन्तसर्वशब्दयोगे द्वितीयाविभक्तिः । प्रससार—व्याप व्याप्नोत् सकाशितमिति यावत् । पुनः—किञ्च । नमस्तलम्—गगनमण्डलम् । वा—वितर्के पादपूरणे वाऽव्ययम् । आप्य—प्राप्य । अत्र तु "वा आप्य" इत्येतत्पदद्वयस्थाने 'व्याप्य' इत्येव पाठः साधीयान् प्रतिभाति । चलच्चामरयुग्मचिह्नैः चामरस्य चाकन्यजनस्य युग्मम्—युगलम् चामरयुग्मम् चलत्—चपलम् विकसदिति यावत् चामरयुग्मम् चलच्चामरयुग्मम् तस्य चिह्नानि लक्षणानि चलच्चामरयुग्मचिह्नानि तैस्तथा । तदखण्डपिण्डितम्—तदखण्डं सम्पूर्णं सकलमिति यावत् तत्पिण्डं शरीरम् अखण्डपिण्डम् तत् सञ्जातमस्येत्यखण्डपिण्डितम् तस्य यशसः अखण्डपिण्डितम् सम्पूर्णशरीरितम् तदखण्डपिण्डितम् प्रतिस्थाप्यमानखण्डतयेत्यर्थः । रूपम्—स्वरूपम् । स्फुटम्—स्पष्टम् । बभूव—अभवत् ॥ १२४ ॥

विनोदमिश्चेष स तुनाद सोदरं गरुत्मतः स्वं पुरतोऽश्वमाशुगम् ।
सितातपत्रोद्भवदंशुमण्डलैरनिह्नुवानं निजवाजिराजताम् ॥१२५॥

अन्वयः—सः, विनोदसिद्धये सितातपत्रोद्भवदंशुमण्डलैः निजवाजिराजताम्, अनिह्नुवानम् आशुगम् गरुत्मतः, सोदरम्, स्वम् अश्वम्, पुरतः, तुनोद ॥१२५॥

वृत्तिः—सः—प्रसिद्धः, भगवान् शान्तिनाथ इत्यर्थः । विनोदसिद्धये—विनोदस्य कौतुकस्य सिद्धिर्निष्पत्तिर्विनोदसिद्धिस्तस्यै तथा । कौतुकनिष्पत्तिहेतवे इति भावः । सितातपत्रोद्भवदंशुमण्डलैः—सितं धवलम् तदातपत्रं—छत्रम् सितातपत्रम् तस्मादुद्भवन्ति जायमानानि सितातपत्रोद्भवन्ति तानि च तान्यंशुमण्डलानि प्रभाकदम्बकानि सितातपत्रोद्भवदंशुमण्डलानि तैस्तथा । निजवाजिराजताम्—वाजिनामश्वानाम् राजा प्रभुर्वाजिराजस्तस्य भावो वाजिराजता, निजस्य आत्मनो वाजिराजता निजवाजिराजता ताम्तथा । अनिह्नुवानम्—अनपलपन्तम् । आशुगम्—आशु शीघ्रं गच्छतीत्याशुगस्तम्तथा । शीघ्रगामिनमित्यर्थः । गरुत्मतः—वैनतेयस्य, गरुडस्येति यावत् । सोदरम्—सदृशम् । स्वम्—आत्मीयम् । अश्वम्—तुरङ्गमम् । पुरतः—पुरः । तुनोद—प्रेरयामास । ॥ १२५ ॥

अपि द्विजिह्वाभ्यवहारपौरुषे, रुषेव धिक्कारकरं गरुत्मति ।
हयेऽधिरूढ वसुन्धराधव, पराजयायेव स—दानवद्विप ॥१२६॥

अन्वयः—द्विजिह्वाभ्यवहारपौरुषे, अपि, गरुत्मति, रुषा, इव, धिक्कारकरे, हये, अधिरूढः सः, वसुन्धराधवः, दानवद्विषः, पराजयाय, एव ॥१२६॥

वृत्तिः—द्विजिह्वाभ्यवहारपौरुषे-द्वे द्विसङ्ख्यके जिह्वे रसने येषान्ते द्विजिह्वाः सर्पास्तेषामभ्यवहारो भक्षणम् द्विजिह्वाभ्यवहारः स एव तस्माद्वा पौरुषम् पुरुषार्थो यस्य स द्विजिह्वाभ्यवहारपौरुषस्तस्मिँस्तथा। अपि-सम्भावनायाम्। गरुत्मति-गरुडे विष्णुवाहने इति यावत्। रुषा-क्रोधेन। इव-यथा। धिक्कारकरे-करोतीति करः धिक्कारस्य तिरस्कारस्य करो धिक्कारकरस्तस्मिँस्तथा। हये-अश्वे। अधिरूढः-समारूढः। सः-प्रसिद्धः। वसुन्धराधवः-वसुन्धराया पृथिव्या धवः पति स्वामी वसुन्धराधवः पृथ्वीपरिपालक इति यावत्। भगवान् शान्तिनाथ इति यावत्। [स]दानवद्विपः-द्वेष्टयप्रीतयतीति द्विट्, दानवानां दैत्यानाम् द्विट् दानवद्विट् कृष्णस्तस्य तथा, यद्वा सदा-सर्वदा, नवद्विपः अनुवद्विपो वेति पदच्छेदः कार्यः। पराजयाय-पराभवाय। एव-अवधारणार्थकमव्ययम्। अभवदितिशेषः ॥१२६॥

स्फुटीकृता श्रीरमुनेन्द्रधन्वनो, मुखानुषक्तायतवल्गुवल्गया।
हयेन तत् किं न स चक्रभृज्जिनः, सहस्रनेत्राकृतिमान् भवेदहो ॥१२७॥

अन्वयः—अमुना, हयेन, मुखानुषक्तायतवल्गुवल्गया, इन्द्रधन्वनः, श्रीः, स्फुटीकृता, तत्, चक्रभृत् सः, जिनः, सहस्रनेत्राकृतिमान्, किम्, न, भवेत्, अहो, ? ॥१२७॥

वृत्तिः—अमुना-विप्रकृष्टतया दृश्यमानेन। हयेन-अश्वेन। मुखानुषक्तायतवल्गुवल्गया-आयता दीर्घा चासौ वल्गुः सुन्दरी आयतवल्गुः, 'शीतोष्णं जलम्' इत्यादाविव विशेषणयोरपि कथञ्चित् परस्पर गुणप्रधानभावमनुसन्धाय विशेषणसमासः। मुखे-वदने अनुषक्ता लग्ना मुखानुषक्ता सा चासावायतवल्गुर्मुखानुषक्तायतवल्गुः। अत्रापि पूर्वोदीरितदिशा समासोऽनुसन्धेयः, मुखानुषक्तायतवल्गुश्चासौ वल्गा प्रग्रहः रश्मिरिति यावत्। मुखानुषक्तायतवल्गुवल्गा तया तथा कृत्वेतिशेषः। 'वल्गुः स्याच्छगले पुंसि, सुन्दरे चाभिधेयवत्' इति मेदिनी। 'रश्मौ वल्गाऽवक्षेपणी कुशा' ४।३१८। इत्यभि० चि०। इन्द्रधन्वनः-इन्द्रस्य शक्रस्य धन्व धनुरिन्द्रधन्वस्तस्य तथा। धन्वा तु मरुदेशे ना क्लीब-चापे स्थलेऽपि च' इति मेदिनी। श्रीः-शोभा। स्फुटीकृता-अस्फुटाऽव्यक्ता स्फुटा व्यक्ता कृतेति स्फुटीकृता, 'अभूततद्भावे च्वि' प्रत्ययः', प्रकटीकृतेति यावत्। भागवतोऽश्वः पुरन्दरधनुःशोभामादधादिति भावः। तत्-तस्माद्धेतोः। चक्रभृत्-चक्रं बिभर्ति इति चक्रभृत्। सः-प्रसिद्धः। जिनः-तीर्थकृत भगवान् शान्तिनाथ इति यावत्। सहस्रनेत्राकृतिमान्-सहस्र सहस्रसङ्ख्यकानि

मेघाभि वयनानि यस्य स सहस्रनेत्र इन्द्रः, तस्य आकृतिराकारः सहस्रनेत्राकृतिः साऽस्यास्तीति सहस्रनेत्राकृतिमान् । किम्–कथम् । न–नहि । भवेत्–स्यात् । अहा–आश्चर्ये वितर्के वा ॥ १२७ ॥

जिना मनाम्भूविषयं स्वरूपतो यमश्वमारुह्य जिगाय विस्मयात् ।
उपेयिवांसं प्रतिमल्लतां रय–स्मये जयाच्च मनसः स्मरेन्न कः ॥१२८॥

अन्वयः—जिनः यम्, अश्वम् आरुह्य स्वरूपतः मनोभूविषयम् जिगाय मनसः जयात् रयस्मये प्रतिमल्लताम् उपेयिवांसम् तम् विस्मयात् कः न, स्मरेत् ॥१२८॥

वृत्तिः—जिनः–जयति रागद्वेषमोहादीनिति जिनस्तेन भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् । यम्–वर्णितप्रकारम् । वाटवमित्यर्थः । अश्वम्–तुरङ्गमम् । आरुह्य–अधिरुह्य समारुह्येति यावत् । स्वरूपतः–स्वस्य आत्मनो रूपं सौन्दर्यम् स्वरूपम् तस्मात्तथा । मनाभूविषयम्–मनसि भवतीति मनोभूः कामः इदृशो विषयो गोचरो मनोभूविषयस्तन्तथा । जिगाय–अजैषीत् जितवान् इति यावत् । मनसः–चित्तस्य अन्तःकरणस्येति यावत् । जयात्–विजयात्, मनसोऽपि विजयात् इति यावत् । रयस्मये–रयस्य वेगस्य स्मयो गर्वः रयस्मयः तस्मिंस्तथा । "स्मयनविधाविभ्रुकुटयमदोत्कर्षावलेपदर्पाभिमाना गर्वः" इति अमरकोषः । प्रतिमल्लताम्–प्रतिभटत्वम् । उपेयिवांसम्–प्राप्तवन्तम् । तम्–प्रसिद्धम् अश्वमित्यर्थः । विस्मयात्–आश्चर्यात् । कः–को नाम जनः । न–नहि । स्मरेत्–स्मृतिपथमानयेत् अपि तु सर्वः एवेति भावः ॥ १२८ ॥

विभुर्दधौ काञ्चनं काञ्चनत्विषं स्वकीयतन्वाऽद्भुततेजसा पुनः ।
तदा प्रभा वाहनमस्य तां रय–स्मये जितस्य प्रसभं गरुत्मतः ॥१२९॥

अन्वयः—विभुः काञ्चनम्, काञ्चनत्विषम् दधौ पुनः अस्य, वाहनम् अद्भुततेजसा स्वकीयतन्वा तदा रयस्मये प्रसभम् जितस्य गरुत्मतः ताम् प्रभाम् दधौ ॥१२९॥

वृत्ति —विभुः–विशेषेण भवतीति विभुर्भगवान्, प्रभुरिति यावत् । काञ्चनम्–काञ्चनम्निर्मितमाभरणमित्यर्थः । काञ्चनत्विषम्–काञ्चनस्य सुवर्णस्य त्विट् कान्तिरिवत्विषिरिति यावत् काञ्चनत्विट् तान्तथा । दधौ–धारयामास धृतवानिति यावत् । पुनः–किञ्च । अस्य–भगवतः शान्तिनाथस्य । वाहनम्–उह्यतेऽनेनेति वाहनम् "वाहनमाहितात्" ८।४।८॥ इति सूत्रे निपातनाद्यदि दीर्घत्वम् यद्वा मेव वा वाहनम् अश्वादित्वात् स्वार्थेऽण् प्रत्ययः । अश्व इति यावत् । अद्भुततेजसा–अद्भुतमाश्चर्यजनकं तेजः यस्यासौ अद्भुततेजाः ताः अद्भुततेजस्तया तथा । स्वकीयतन्वा–स्वकीया स्वीया चासौ

तनु' वपु' स्वकीयतनुस्तया तथा । तदा–तस्मिन् समये । रयस्मये–वेगगर्वे । प्रसभम्–हठात् । जितस्य–पराजितस्य । गरुत्मतः–गरुडस्य । ताम्–अनिर्वचनीयाम, प्रसिद्धां वा । प्रभाम्–कान्तिम् । दधौ–दधार ॥ १२९ ॥

गच्छाधीश्वरहीरहीरविजयाम्नाये निकाये धियां,
भृत्यः श्रीविजयप्रभाख्यसुगुरोः श्रीमत्तपाख्ये गणे ।
शिष्यः प्राज्ञमणेः कृपादिविजयस्याशास्यमानाग्रणी–
श्चक्रे वाचकनाममेघविजयः शस्यां समस्यामिमाम् ॥१३०॥

(पूर्ववद्व्याख्येयोऽयं श्लोकः)

इति–वाचकप्रवरश्रीमेघविजयजिद्गणीश्वरविरचिते श्रीनैषधीयमहाकाव्यप्रथमसर्गपादपूर्तिस्वरूपे श्रीशान्तिनाथचरित्रे शासनसम्राट्सूरिचक्रचक्रवर्तितपागच्छाधिपतिभट्टारकाचार्यमहाराजाधिराज–श्रीविजयनेमिसूरीश्वरमहाराजपट्टालङ्कारशास्त्रविशारदकविरत्नपीयूषपाणिपूज्यपादाचार्यमहाराज–श्रीविजयामृतसूरीश्वरविरचित'विद्वद्विनोदिनी'नामवृत्तिविभूषिते–

॥ द्वितीयः सर्गः समाप्तः ॥

卐

॥ अथ तृतीयः सर्गः ॥

स सिन्धुजं शीतमहःसहोदरं, जयन् यशोभिर्विजयौजसां भरैः ।
पुरः प्रयाण प्रति हस्तिनापुरं, चकार कारुण्यधियाऽरुणीभवन् ॥१॥

अन्वयः—*स', विजयौजसाम्, भरैः, यशोभिः, सिन्धुजम्, शीतमहःसहोदरम्, जयन्, कारुण्यधिया, अरुणीभवन्, हस्तिनापुरम्, प्रति, पुर प्रयाणम्, चकार ॥ १ ॥*

वृत्तिः—सः–प्रसिद्धो भगवान् शान्तिनाथ' । विजयौजसाम्–विजयो जयश्च ओजांसि, तेषां तथा । भरैः–अतिशयै' । तैरुपलक्षितैरित्यर्थ' । यशोभिः–कीर्तिभि' । सिन्धुजम्–सिन्धोः समुद्राज्जात उत्पन्न' सिन्धुजस्तन्तथा । शीतमहःसहोदरम्–शित शैत्य गुणसमाकलितम् महः किरण यस्य स शीतमहश्चन्द्रस्तस्य सहोदर' सोदरभ्राता शीतमह'सहोदर' ऐरावण', समुद्रोत्पन्नत्वात्, तन्तथा । जयन्–आक्रमन्, अधिक्षिपन्निति यावत् । यद्वा "जयन् यशोभिर्विजयौजसा भरैः" इति पाठ कुत्रत्य-

विश्वसुखन्धाय-विजयौजसा विजयवेगसा मरौ अधिसवी, पयोमिश्च महस्सरोवरम्-सूर्यम सिन्धु-सम-पेराबतस्य अयत् इत्येवमन्वीयम्। अत्र पद्ये स्रीयम् इति भ्रान्त्यवता सनैः शनैरित्यर्थे पुरम्भवम्-विशेषणतयाऽनुसन्धेयम्। स्वस्त्यधिया-कामम् यथा सा च परपुरस्तापहरणेच्छा तद्विशिष्टा धीर्बुद्धि कामयमीत्यया तथा। अस्मीभवन्-अनरणोऽरणोऽरणो भवन् सम्यक्समानोऽरणी भवन् मागधत्वे 'चिरः' प्रत्ययः। हस्तिनापुरम्-गजाह्वराजधानीरूपां नगरीम् प्रति-वरिस्य। पुरम्प्रयाणम्-प्रयमणमस्थानम्। चकार-विदधौ कृतवानिति यावत् ॥ १ ॥

नृपाधिरोहे परितो मनोहरं <u>हरन्तमुच्चैःश्रवस श्रियं हयम्</u> ।
सकण्टकैस्तै सुभटै स्फुटीभवद्-घनाघनच्छायममंस्त हस्तिनम् ॥२॥

अन्वयः—नृपाधिरोहे परितः मनोहरम्, उच्चैःश्रवसः, श्रियम् हरन्तम्, हयम् सकण्टकैः तैः, सुभटैः, स्फुटीभवद्घनाघनच्छायम् हस्तिनम्, अमंस्त ॥ २ ॥

वृत्तिः—नृपाधिरोहे-अधिरोहणमारोहणम्। अधिरोहः, नृपस्य-राज्ञोऽधिरोहो नृपाधिरोहः कर्तरि षष्ठी, नृपकर्तृकारोहणमित्यर्थः, तस्मिंस्तथा। सतीसप्तमी। परितः-सर्वतः। मनोहरम्-रमणीयम्। उच्चैःश्रवसः-उच्चैः श्रवसी कर्णौ यस्य स उच्चैःश्रवाः इन्द्राश्वस्तस्य तथा। 'उच्चैःश्रवा इव इत्यपि' चि। श्रियम्-शोभाम्। हरन्तम्-अपहरन्तम् दूरीकुर्वन्तमिति यावत्। हयम्-अश्वम्। सकण्टकाः-कण्टकाः शुकसमन्तो सहितास्ते सकण्टकास्तैस्तथा। तैः-प्रसिद्धैः। सुभटैः-सु-शोभनाश्च ते भटा वीरास्ते योधा इति यावत्। सुभटास्तैस्तथा। कर्तृविशेषः। स्फुटीभवद्घनाघनच्छायम्-स्फुटीभवन्निव अस्फुटीभवन्निव घनाघनो मेघः स्फुटीभवद्घनाघनस्तस्य छाया कान्तिः शोभा यस्य स स्फुटीभवद्घनाघनच्छायस्तमत्वथा। हस्तिनम्-गजकम। अमंस्त-अमनुत ॥२॥

(पाठान्तरम्)

रिपूरगाणां विपये विपच्छिदे, <u>हरन्तमुच्चै भवस श्रियं हयम्</u> ।
सवे-नते(ऽ)ध तनुमन्तमन्तरा नृपे प्रसादात् प्रतिपादयन् ययौ ॥२॥

अन्वयः—सः रिपूरगाणाम्, विपच्छिदे, विषये उच्चैःश्रवसः श्रियम्, हरन्तम्, तनुमन्तम् अन्तरा, हयम् नते नृपे प्रसादात्, प्रतिपादयन्, ययौ ॥ २ ॥

वृत्तिः—सः-प्रसिद्धः, मन्त्री, शान्तिनाथ इति यावत्। रिपूरगाणाम्-रिपवः शत्रव उरगाः सर्पा इव रिपव एव वा उरगाः, रिपूरगास्तेषाम्तथा। "उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे" २।१।५६ इत्यनेनोपमितसमासः। अन्यत्र च "मयूरव्यंसकेत्यादयश्च" २।१।७२। इत्यनेन रूपकसमासः। इत्यमे-

पमयो' मस्तृष्टिश्चालङ्कार'। "मिथोऽनपेक्षया तेषां स्थितिः समृष्टिरुच्यते" इति विश्वनाथ । विपच्छिदे-छेदन छिदा, विपस्य गरलस्य 'अहकारस्येति यावत। छिदा यत्र स विपच्छिदस्तस्मिँस्तथा। विपये-देशे। उच्चैःश्रवसः-इन्द्राश्वस्य। श्रियम्-शोभाम्। हरन्तम्-अपनयन्तम्। दूरीकुर्वन्तमिति यावत्। अयम्-अय' शुभावहभाग्यमस्त्यस्येत्यय। "अभ्रादिभ्य" ७।२।४६॥ इत्यनेन मत्वर्थ 'अ' प्रत्यय'। 'अय' शुभावहो विधि रित्यमर'। तनुमन्तम्-मूर्तिमन्तम। (तम्-प्रसिद्ध निजवाहनतयाऽश्वम्) अन्तरा-विना। तमश्व परित्यज्येत्यर्थ। हयम्-अश्वम्। वै-निश्चयेन। नते-नम्रीभूते, अधिकृते इति यावत्। नृपे-राज्ञि, राजगणे वा जात्येकत्वविवक्षया। प्रसादात्-प्रसन्नतात। प्रसाद प्रपन्य वा "गम्ययप" २।२।७४॥ इति पञ्चमी। प्रतिपादयन्-ददद्। ययौ-जगाम ॥ २॥

जयेन दीप्तः स निजाङ्गजन्मना, पुनर्जयन्त्या सुरसेनयान्वितः।
जिताखिलक्ष्माभृदनल्पलोचन-श्रिया तदैन्द्र्या रुरुचे विरोचनः ॥३॥

अन्वयः—*निजाङ्गजन्मना, जयेन, दीप्तः, पुनः, जयन्त्या, सुरसेनया, अन्वितः, जिताखिलक्ष्माभृत्, सः, तदा, ऐन्द्र्या, अनल्पलोचनश्रिया, विरोचन., रुरुचे ॥ ३ ॥*

वृत्तिः—निजाङ्गजन्मना-निजमात्मीयञ्च तदङ्गम् शरीरावयव' बाहुरित्यर्थ'। निजाङ्गम्, तस्माज्जन्मोत्पत्तिर्यस्य स निजाङ्गजन्मा, तेन तथा। निजबाहुप्रतापार्जितेनेति यावद्। जयेन-विजयेन। दीप्तः-दीप्तिमान्। देदीप्यमान इति यावत्। पुनः-किञ्च। जयन्त्या-विजयशालिन्या। सुरसेनया-देववाहिन्या। अन्वितः-विशिष्टः। जिताखिलक्ष्माभृत्-जिताः पराजिताः, अखिलक्ष्माभृतः समस्तनृपतयो येन स जिताखिलक्ष्माभृद्। सः-प्रसिद्ध', भगवान् शान्तिनाथ इति यावत्। तदा-तस्मिन् समये। ऐन्द्र्या-इन्द्रस्येयम् ऐन्द्री तथा तया। अनल्पलोचनश्रिया-न अल्पानि स्तोकानि अनल्पानि तानि लोचनानि नयनानि यस्य सोऽनल्पलोचनस्तस्य श्री' शोभा अनल्पलोचनश्रीस्तया तथा। विरोचनः-विरोचन' सूर्य्य इव विरोचन। लुप्तोपमा। रुरुचे-शुशुभे ॥ ३॥

सहस्रदेवैः कृतसेवयेव यो-ऽश्वरत्नमासीद् बहुरत्नभूषणैः।
पट्टकृतारात्रिकमुच्चशासन-स्तमारुरोह क्षितिपाकशासनः ॥४॥

अन्वयः—*य, सहस्रदेवैः, कृतसेवया, इव, बहुरत्नभूषणैः, अश्वरत्नम्, आसीत्, उच्चशासन', क्षितिपाकशासनः, पट्टकृतारात्रिकम्, तम्, आरुरोह ॥ ४ ॥*

वृत्तिः—यः-वर्णितप्रकारोऽश्व। सहस्रदेवैः-सहस्र सहस्रसङ्ख्याका', देवा' सुराः सहस्रदेवास्तैस्तथा। चक्रिणो रत्नस्य यक्षसहस्राधिष्ठितत्वात्। कृतसेवया-कृता विहिता सेवा शुश्रूषा

रूपसेषा तथा तथा । इव—यथा । बहुरत्नभूषणैः—रत्नानां मणीनां भूषणान्यलङ्काराणि रत्नभूषणानि, बहूनि च तानि रत्नभूषणानि बहुरत्नभूषणानि तैस्तथा । अध्वरत्नम्—पुरुषश्रेष्ठः । आसीत्—अभवत् । उग्रशासनः—उग्रमुत्कटम् शासनमनुशासनम् साम्राज्यमिति यावद्यस्य स उग्रशासनस्तथा । क्षितिपाकशासनः—पाकम् बलासुरनामकमसुरं शास्तीति पाकशासनः इन्द्रः क्षितेः पृथिव्याः पाकशासन क्षितिपाकशासनः, भगवान् शान्तिनाथस्तथा । पद्मकाराञ्चितक्रमम्—पद्माकारं चिह्नमार्गं सम्यगाविराजितम् कीर्तिक्रमा यस्य स पद्मकाराञ्चितक्रमस्तथा । तम्—प्रसिद्धम् भगवन्तमिति यावत् । आश्रयीत्—अधिरोढुम् आलम्बमानमिति यावत् ॥ ४ ॥

निजा मयूखा इव तीक्ष्णदीधितिं, सरित्प्रवाहा इव पाथसां निधिम् ।
विरेजिरे राजसमाजराजयो, जयोर्जितात् तं सुतसङ्गता गता ॥५॥

अन्वयः—तीक्ष्णदीधितिम्, निजाः, मयूखाः, इव पाथसाम् निधिम् सरित्प्रवाहाः, इव जयोर्जितात्, सुतसङ्गताः, तम् गताः, राजसमाजराजयः, विरेजिरे ॥ ५ ॥

वृत्तिः—तीक्ष्णदीधितिम्—तीक्ष्णा तीव्रा दीधितिः गभस्ति किरणमिति यावद्यस्य स तीक्ष्णदीधितिः सूर्यस्तं तथा । निजाः—स्वीयाः । मयूखाः—किरणानि । इव—यथा । पाथसाम्—जलानाम् । निधिम्—आकरम् । समुद्रमिति यावत् । सरित्प्रवाहाः—नदीधाराः, नदीवेगा वा । इव—यथा । तथेति शेषः । जयोर्जितात्—ऊर्जितपदस्यात्र भावप्रधानत्वात् जयेन विजयेन ऊर्जितं बलशालित्वम् जयोर्जितम् जयोर्जितत्वमित्यर्थस्तस्मात्तथा । विजयेन बलशालित्वाद्धेतोरिति यावत् । सुतसङ्गताः—सुतसंयुताः, मिलिताः सम्मुखिता इति यावत् । राजसमाजराजयः—राज्ञां भूपतीनां समाजाः निवहाः राजसमाजास्तेषां राजयः श्रेणयो राजसमाजराजयः । तम्—प्रसिद्धम्, भगवन्तं शान्तिनाथमिति यावत् । गताः—प्राप्ताः । सन्त इति शेषः । विरेजिरे—शुशुभिरे ॥ ५ ॥

निरीक्ष्य केचिच्चतुरा पुराधिपा स्फुटारविन्दाङ्कितपाणिपङ्कजम् ।
स्वताऽपि विश्वम्भरमेव मानसे स्मृतं दधानाश्शरणं प्रपेदिरे ॥६॥

अन्वयः—चतुराः केचित्, पुराधिपाः, स्फुटारविन्दाङ्कितपाणिपङ्कजम्, (तम्) निरीक्ष्य, स्वतः, मानसे, अपि स्मृतम्, विश्वम्भरम्, एव दधानाः शरणं, प्रपेदिरे ॥ ६ ॥

वृत्तिः—चतुराः—निपुणाः । केचित्—अनिर्दिष्टनामानः केचन । पुराधिपाः—पुरस्य नगरस्य अधिपाः स्वामिनस्तथा । स्फुटारविन्दाङ्कितपाणिपङ्कजम्—स्फुटं विकसितम् यदरविन्दं कमलं स्फुटा-

रविन्दम् तेन अङ्कित पाणिपङ्कजम् करकमलम् यस्य स स्फुटारविन्दाङ्कितपाणिपङ्कजस्तन्तथा। तम्–प्रसिद्ध भगवन्त शान्तिनाथम्। निरीक्ष्य–समवलोक्य। स्वतः–अनायासेन। मानसे–अन्त-करणे। अपि–सम्भावनायाम्। एकसम्वन्धिज्ञानाधीनतया। स्मृतम्–स्मृतिपथमानीतम्। विश्वम्भरम्–विश्व भुवन बिभर्ति इति विश्वम्भरस्तन्तथा। एव–इव। दधानाः–धारयन्तः। चरणौ–पादौ। प्रपेदिरे–प्रापु, समाशिश्रियुरिति यावत् ॥ ६ ॥

पथे चलन्त यदि वा स्थितं रथे, तथेति तस्यैव मनोरथैरिताः।
तमश्ववारा जवनाश्वयायिनं, वने जने वा प्रधने निषेविरे ॥७॥

अन्वयः—इति, तस्य, एव, मनोरथैरिताः, अश्ववाराः, पथे, चलन्तम्, यदि वा, रथे, तथा, वने, जने, वा, प्रधने, स्थितम्, जवनाश्वयायिनम्, तम्, निषेविरे ॥ ७ ॥

वृत्तिः—इति–एव प्रकारेण। तस्य–भगवतः शान्तिनाथस्य। एव–अवधारणार्थकमव्ययम्। मनोरथैरिताः–मनोरथैरभिलाषैरीरिता प्रेरिता मनोरथैरिताः। अश्ववाराः–अश्व वृण्वन्ति वारयन्तीति वा अश्ववारा अश्वारोहा। पथे–मार्गे। चलन्तम्–विचरन्तम्। यदि वा–अव्ययसमुच्चयोऽयमथवेत्यर्थे। जने–लोकसमुदये। वा–अथवा। प्रधने–युद्धे। स्थितम्–अवस्थितम्। जवनाश्वयायिनम्–जवनो वेगवाँश्चासावश्वस्तुरङ्गमो जवनाश्वस्तेन याति गच्छति तच्छीलो जवनाश्वयायी तन्तथा। "अजाते' शीले" ५।१।१५४। इत्यनेन तच्छीलेऽर्थे 'णिन्' प्रत्ययः। तम्–प्रसिद्ध भगवन्तमिति यावत्। निषेविरे–समाशिश्रियिरे, समाश्रितवन्त इत्यर्थः ॥ ७ ॥

स्थिते प्रभौ स्थैर्य्यधियश्चलाशये, नृपेऽचलायाः प्रभवश्चलाचलाः।
परं शयानेऽप्यशयालवोऽद्भुतात्, प्रकाशरूपा मनुजेशमन्वयुः ॥८॥

अन्वय—नृपे, प्रभौ, स्थिते, (सति) स्थैर्य्यधियः, चलाशये, अचलायाः, प्रभवः, चलाचलाः, परम्, शयाने, अपि, अशयालवः, (अत एव) अद्भुतात्, प्रकाशरूपाः, (सन्त) मनुजेशम्, अन्वयुः ॥ ८ ॥

वृत्तिः—नृपे–राज्ञि। प्रभौ–स्वामिनि, नायके इति यावत्। स्थिते–स्थितिमासादिते, गतिविरहङ्गत इति यावत्। स्थैर्यधियः–स्थिरतामतय', स्थिरतां विदधत इति यावत्। चलाशये–चले चलने गमन इति यावत्। आशयोऽभिप्रायो यस्य स चलाशयस्तस्मिँस्तथा। चलित इति यावत्। (सति) अचलायाः–स्थिराया', पृथिव्या इति यावत्। प्रभवः–स्वामिन राजान इति यावत्। चलाचलाः–अतिशयेन चलनक्रियावन्तः। परम्–अत्यन्तम्। शयाने–निद्रामापन्ने। अपि–सम्भावनायाम्।

अप्रमादाः—अनिद्रालवः, निद्रामकम्पमाना इति यावत्। (अतएव) अभ्रुवात्—अभ्रुलताः। प्रकाशरूपाः—प्रकाशस्वभावाः। प्रबलदीपप्रकाशतो विलक्षणधर्मयुक्तत्वादेतेऽद्भुतप्रकाशरूपा इति। (सन्ध्याः) रात्रय इति शेषः। मनुजेशम्—नरेन्द्रम् श्रीशान्तिनाथम्। अन्वयुः—अन्वगच्छन् यथा रघुवंशे कविः कालिदास 'स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयातां, निषेदुषीमासनबन्धधीरः। जलाभिलाषी जलमाददानां छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत्' इति दिलीपनरेश्वरविहितनन्दिनीसमनुगमनमवर्णयत्तथैवात्रापि परं विशिष्टेति विशेषः। अत्र विरोधाभासस्वभावोक्तिभावना चालङ्कारः ॥८॥

वलन्नलंकृत्य महारयं हयं, स शक्रवच्चक्रधरो धराधरान्।
प्रकम्पयञ्छेषविशेषभीतये, तयेह जज्ञे गजवाजिसेनया ॥९॥

अन्वयः—महारयम् हयम् अलङ्कृत्य वलन्, शक्रवत् धराधरान् प्रकम्पयन् चक्रधरः, सः इह तया गजवाजिसेनया शेषविशेषभीतये जज्ञे ॥९॥

वृत्तिः—महारयम्—महान् अतिशयितो रयो वेगो यस्मिन् स महारयस्तन्तथा। हयम्—अश्वम्। अलङ्कृत्य—अधस्थानेन समूह्य। वलन्—विचरन्। शक्रवत्—इन्द्र इव। धराधरान्—धरन्तीति धराः, धरायाः पृथिव्या धराः पर्वतास्तांस्तथा। प्रकम्पयन्—कम्पयन्। चक्रधरः—चक्री। सः—प्रसिद्धः, भगवान् शान्तिनाथ इति यावत्। इह—अस्मिन् भूमण्डले इति यावत्। तया—प्रसिद्धया, स्वीययेति यावत्। गजवाजिसेनया—गजा हस्तिनश्च वाजिनश्च गजवाजिनस्तैर्युक्ता सेना वाहिनी गजवाजिसेना तया तथा। शेषविशेषभीतये—शेषस्य शेषनागस्य ... विशेषभीतिरत्यन्तभयम् शेषविशेषभीतिस्तस्यै तथा। जज्ञे—जातः ॥९॥

करेण रेणौ स्वशिरस्यहो धृतात्, स्ववाहवाहोचितवेशपेशलः।
जगाद सादी गजपालबालकं करोत्ययं तत्समलं परालकम् ॥१०॥

अन्वयः—स्ववाहवाहोचितवेशपेशलः सादी गजपालबालकम् जगाद अयम् करेण स्वशिरसि धृतात्, रेणोः परालकम् तत्समम् करोति यत्, अहो ॥१०॥

वृत्तिः—स्ववाहवाहोचितवेशपेशलः—स्वस्य आत्मनो वाहोऽश्वः स्ववाहः स एव वाहो वाहनम् स्ववाहवाहस्तस्य उचित उपयुक्तः स्ववाहवाहोचितः स चासौ वेषाऽलङ्कारादिः स्ववाहवाहोचितवेषस्तेन पेशलो रमणीयस्तथा। अथवा—वाहान् अश्वान् वाहयति प्रेरयतीति वाहवाहोऽश्ववारः स्वस्य वाहवाहः स्ववाहवाहस्तस्योचितो यो वेषस्तेन पेशलस्तथा। अथवा—स्वस्य वाहोऽश्वः स्ववाहस्तस्य वाहः सञ्चारणम् स्ववाहवाहस्तत्र उचितो यो वेशो वेषभूषा तेन पेशलस्तथा वेषांशे

वेशशब्दोऽपि, 'विशति चेतः' इत्यन्ये तालव्यशमाहुरित्यभि० चि० टीकावचनात् ३।२९९। सादी-अश्ववार । गजपालबालकम्-गजान् हस्तिन पालयति रक्षयतीति गजपालस्तस्य बालको गजपालबालकस्तन्तथा । जगाद-उक्तवान् । किमुक्तवानित्याह । अयम्-प्रत्यक्षविषयो गजः । करेण-शुण्डादण्डात्मना हस्तेन। स्वशिरसि-निजमस्तके । धृतात्-अवस्थापितात्। रेणोः-धूले । परालकम्-परस्यान्यस्य अलक'-चूर्णकुन्तल वेणी वा परालकस्तन्तथा । समलम्-मलेन मालिन्येन सहितः समलो मलीनस इत्यर्थस्तन्तथा । करोति-विदधाति सम्पादयति । तत्-शुण्डादण्डकरणकस्वमस्तकावस्थापितरेणुजनितान्यदीयचूर्णकुन्तलमालिन्यसम्पादनमित्यर्थ । अहो-आश्चर्य्यजनकम् ॥ १० ॥

(पाठान्तरम्)

कदाप्ययं पट्टगजे रजन् क्वचित्, स्ववाहवाहोचितवेशपेशलः ।
सुखासने वा नरवाहने स्थितो, द्रुतं ययौ चित्तनिलीनकौशलः ॥१०॥

अन्वयः—*अयम् कदापि, पट्टगजे, रजन्, क्वचित्, स्ववाहवाहोचितवेशपेशलः, वा, सुखासने, नरवाहने, स्थितः, चित्तनिलीनकौशलः, (सन्) द्रुतम्, ययौ ॥१०॥*

वृत्तिः—अयम्-सर्वसामर्थ्यसमर्थो भगवान् शान्तिनाथ इत्यर्थ'। कदापि-कस्मिँश्चित् समये पट्टगजे-प्रधानमतङ्गजे । रजन्-अनुरागमादधत् । क्वचित्-कुत्रापि । स्ववाहवाहोचितवेशपेशलः-वाहनीभूतनिजतुरङ्गमोचितालङ्कारमनोहरः । पदच्छेद' समासादिर्वा पूर्वश्लोके द्रष्टव्यः । वा-अथवा । सुखासने-सुखेनानन्देन आस्यत उपविश्यतेऽत्रेति सुखासनम्, तस्मिँस्तथा । नरवाहने-नरैर्मानवैः कल्पितम् नरकल्पितम्, तच्च तद्वाहनम् नरवाहनम्, तस्मिँस्तथा। स्थितः-अवस्थितः । चित्तनिलीनकौशलः-चित्ते मानसेऽन्तःकरण इति यावत् । निलीना अन्तर्हिता कौशला अयोध्या यस्य स तथा अयोध्यां गन्तुमुत्सुक इति यावत् । 'साकेत कोसलाऽयोध्या' ४।४१॥ इति अ० चि० । (सन्) द्रुतम्-शीघ्रम् । ययौ-जगाम ॥ १० ॥

मृगाक्षिलक्षैः समवेक्ष्यय चलन्, बलादतुच्छोच्छलदध्वरेणुभिः ।
प्रमोदनिष्पन्दतराक्षिपक्ष्मभि-र्निरुद्धमानेक्षणमप्यतिक्षणात् ॥११॥

अन्वयः—*चलन्, अयम्, मृगाक्षिलक्षैः, बलात्, अतुच्छोच्छलदध्वरेणुभिः, प्रमोदनिष्पन्दतराक्षिपक्ष्मभि, निरुद्धमानेक्षणम्, अपि, अतिक्षणात्, समवेक्षि ॥११॥*

वृत्तिः—चलन्-मध्ये मार्गं गच्छन् । अयम्-भगवाञ्छान्तिनाथः । मृगाक्षिलक्षैः-मृगाक्षीणां

मृगनम्मानां स्थानानि मृगाभिरूयाणि वैस्तथा । अपरिमितमिर्मृगमेचनाभिरूसनाभिरिति यावत् असपरमानन्दोपमम्भावात् । हठात्–हठात् । मृगुपुच्छापकतमचमरेणुमि–मृगुपुच्छा मधुराभोगस्य मृगपकन्ता मधुमोपकम्भा चमरेभवा मागभूम्यो येषु तानि मृगुपुच्छापकतमचमरेणूनि वैस्तथा । प्रमोदनिष्पन्दतराक्षिपक्ष्मभिः–अत्याशयनयोः पक्ष्माणि रोमाणि अक्षपक्ष्माणि प्रमोदेन अतिशयिता नन्देन निस्पन्दतराणि अत्यन्तप्रियास्सूक्ष्माणि प्रमोदनिस्पन्दतराणि तानि तन्त्वक्षिपक्ष्माणि प्रमोद निस्पन्दतराक्षिपक्ष्माणि वैस्तथा । निरूप्यमानधनम्–निरूप्यमाने ईक्षणे नयने अस्मिन् कर्मणि यस्मि सम्मानेक्षणम् तथया स्यात्तथा । अपि–सम्भावनायाम् । अतिशयात्–महत्त्वात् 'प्रमोदस्तरे महा-प्रमोदप्रपेक्षणी' ३।१४७। इत्यमि चि । समवेति–समबलोकि अदर्शीति यावत् ॥ ११ ॥

स वन्द्यमानोऽप्यनवद्यधीर्नृपैः, कृपाणपाणिः कृपणैर्निजौजसा ।
पदं दधानो न मदं मनागयं, व्यलोकि लोकैर्नगरालयैर्न तैः ॥१२॥

अन्वयः—अनवद्यधीः कृपाणपाणिः, निजौजसा कृपणैः नृपैः वन्द्यमानः पदम्, दधानः, अपि मनाक् मदम् न (दधानः,) सः, अयम् नगरालयैः लोकैः, तैः न व्यलोकि ॥ १२ ॥

वृत्तिः—अनवद्यधीः–अवद्यम् पापम् तत्र विद्यते अवासाधनतया निष्पापा धीर्बुद्धिर्यस्य सोऽनवद्यधीः । कृपाणपाणिः–कृप्यते इति कृपाणः खड्ग स पाणौ हस्ते यस्य स कृपाणपाणिः इति व्यधिकरणपदबहुव्रीहिसमासः । निजौजसा–निजं स्वीयमोजो बलं निजौजस्तेन तथा । कृपणैः–दुर्बलैः दीनैरित्यर्थः । नृपैः–राजभिः । वन्द्यमानः–स्तूयमानः, पूज्यमान इति यावत् । पदम्–आस्पदम्, प्रतिष्ठामिति यावत् 'स्थाने तु पदमास्पदम्' ३।५४। इत्यमि० चि० । "आस्पदं प्रतिष्ठायाम्" इति पाणिनीयसूत्रम् । दधानः–धारयन् अधिगच्छन्निति यावत् । अपि–सम्भावनायाम् । मनाक्–ईषत् किञ्चिदपीत्यर्थः । मदम्–गर्वम् । अमरात्वेन तु "मदाभुपयोगजन्मा व्यसितादिमदम्-दृषितादिहेतुर्मदः" व्यसनविषादि मुक्तोऽप्युत्कर्षजाताभिमानरापरेण गर्वः" इति तयोर्भेद उक्तः । परन्तु तत्र व्यभिचारिभावतया भेदोपादानेऽपि मत्वे मदपदस्य लोकरूढ्या गर्वार्थकत्वेन पर्याङ्गीकारम्यां । न–नहि । (दधानः) सः–प्रसिद्धः । अयम्–भगवान्पार्श्वनाथ । नगरालयैः–नगरे पुरे आलया वसतिर्येषाम्ते नगरालयास्तैस्तथा । नगरवासिभिरित्यर्थः । लोकैः–मानवैः जनैरिति यावत् । तैः–तथा, 'अपमेवास्ति सम्यो नास्माकं परः कोऽपीत्यः' इत्येवम् । न–नहि । व्यलोकि–अदर्शि । अपि तु व्यलोक्येव । मदस्य कात्स्न्येन त्यागात् ॥ १२ ॥

क्षणादथैष क्षणदापतिप्रभः, प्रभानुसन्धानकरः स्वमण्डले ।
अनीत्यधर्मादिषु हानिकृद्धयो नरैः परं गीतयशाः सविक्रमैः ॥१३॥

अन्वयः—अथ, क्षणात्, क्षणदापतिप्रभः, स्वमण्डलैः, प्रभानुसन्धानकरः, अनीत्यधर्मादिषु, हानिकृत्, एष', सकिन्नरैः, नरैः परम्, गीतयशा, (सन्) ययौ ॥ १४ ॥

वृत्तिः—अथ–अनन्तरम्। क्षणात्–उत्सवाद्धेतो। क्षणदापतिप्रभः–क्षणमुत्सवं ददातीति क्षणदा रात्रिस्तस्या पतिर्वल्लभ प्रिय इति यावत्। क्षणदापतिश्चन्द्रस्तस्य प्रभा कान्तिरिव प्रभा कान्तिर्यस्य स क्षणदापतिप्रभ' "उष्ट्रमुखादय" ३।१।२३। इत्यनेन उपमानसरूपपदलोपविशिष्टबहुव्रीहिसमासो निपात्यते। स्वमण्डलैः–स्वस्य आत्मनो मण्डलानि समूहा' स्वमण्डलानि तैस्तथा। प्रभानुसन्धानकरः–प्रभया कान्त्या अनुसन्धानमनुभवो यस्य स प्रभानुसन्धान', तादृश' करो हस्तो बलिर्वा यस्य स तथा। अनीत्यधर्मादिषु–अनीतिरन्यायोऽत्याचार इति यावत्, अनीतिश्चाधर्म पुण्याभाव पापमिति यावत् च अनीत्यधर्मौ तावादि' प्रधान येषु ते अनीत्यधर्मादय'। पापानुबन्धिनो विषयास्तेषु तथा। हानिकृत्–हानिं न्यूनतां करोतीति हानिकृत्। अनीत्यधर्मादिष्वित्यत्र षष्ठ्यर्थे सप्तमीं प्रकल्प्य तेषां हानिकृत् निवारक इत्यर्थोऽनुसन्धेय। एषः–अयम्, भगवाञ्छान्तिनाथ इति यावत्। सकिन्नरैः–किन्नरा देवयोनिविशेषास्तै सहिता' सकिन्नरास्तैस्तथा। नरैः–मानवै'। परम्–अतिशयेन। गीतयशाः–गीत गानक्रिया विषयीकृत यश कीर्तिर्यस्य स तथा। (सन्) ययौ–जगाम ॥ १३ ॥

इतस्ततो द्विड्नगरप्रभञ्जनात्, प्रभञ्जनाध्येयजवेन वाजिना।
जनान् विमुच्यैव गतं क्वचिन्निशि, द्विषा विषादेन विषाऽदनेच्छया ॥१४॥

अन्वयः—प्रभञ्जनाध्येयजवेन, वाजिना, इतस्ततः, द्विड्नगरप्रभञ्जनात्, द्विषा, विषादेन, विषादनेच्छया, जनान्, विमुच्य, निशि, क्वचित्, गतम्, ॥ १४ ॥

वृत्तिः—प्रभञ्जनाध्येयजवेन–प्रभञ्जनेन वायुना अध्येयोऽभ्यसनीयो जवो वेगो यस्मात् स प्रभञ्जनाध्येयजवस्तेन तथा। वाजिना–अश्वेन। इतस्ततः–यत्र तत्र। द्विड्नगरप्रभञ्जनात्–द्विषन्त्यप्रीतयन्तीति द्विष' शत्रवस्तेषां नगराणि पुराणि द्विड्नगराणि, तेषां प्रभञ्जनम् विध्वंसनम्, द्विड्नगरप्रभञ्जनम् तस्मात्तथा। हेत्वर्थ पञ्चमी तत्प्रभञ्जनाद्धेतोरिति यावत्। द्विषा–शत्रुणा। विषादेन–अनुतापेन। "इष्टासिद्धिराजगुर्वाद्यपराधादिजनितोऽनुतापो विषादः" इति रसगङ्गाधरे जगन्नाथ'। विषादनेच्छया–गरलभक्षणकामनया। जनान्–पुत्रमित्रकलत्रादिपरिजनलोकात्। विमुच्य–परित्यज्य। निशि–रात्रौ। क्वचित्–कुत्रापि। गतम्–यातम्, पलायितमितियावत् ॥१४॥

महीभृताऽऽतिथ्यकृता प्रवेशिताः, कृतार्थतामात्मनि जानता क्वचित्।
सहैव ताभिर्जनदृष्टिवृष्टिभिः, पुरं पुनाति स्म स चक्रभृज्जिनः ॥१५॥

मृगनयनानां चक्षूंषि मृगाक्षिचक्षूंषि तैस्तथा । अपरिमितमिर्मृगलोचनाभिरङ्गनाभिरिति यावत् अनपत्रपानन्तोक्षमक्षत्वात् । हठात्–हठात् । अतुच्छोच्छलदच्छरोमभिः–अतुच्छा बहुराश्योच्छलन्त्य ऊर्ध्वं गच्छन्त्यः अतुच्छोच्छलन्त्यः अच्छरोमाणो मार्गवृत्यो येषु तानि अतुच्छोच्छलदच्छरोमूणि तैस्तथा । प्रमोदनिष्पन्दतरापिपक्ष्मभिः –अक्ष्णोर्नयनयोः पक्ष्माणि रोमाणि अक्षिपक्ष्माणि प्रमोदेन आह्लादितेन निष्पन्दतराणि अत्यन्तक्रियाशून्यानि प्रमोदनिष्पन्दतराणि तानि चाक्षिपक्ष्माणि प्रमोदनिष्पन्दतराक्षिपक्ष्माणि तैस्तथा । निरुध्यमानक्षणम्–निरुध्यमाने ईक्षणे नयने यस्मिन् कर्मणि तनिरुध्यमानेक्षणम् तथथा स्यात्तथा । अपि–सम्भावनायाम् । अतिक्रमात्–महोत्सवात् 'क्षणोत्सवे महः क्षणोद्धर्षोद्धवाः' ६।१४४। इत्यभि चिं० । समवेषि–समपश्येहि अदर्शीति यावत् ॥ ११ ॥

स वन्द्यमानोऽप्यनवद्यधीर्नृपै, कृपाणपाणि कृपणैर्निजौजसा ।
पदं दधानो न मदं मनागयं, व्यलोकि लोकैर्नगरालयैर्न च ॥१२॥

अन्वयः —अनवद्यधीः कृपाणपाणिः, निजौजसा कृपणः नृपैः वन्द्यमानः पदम् दधानः, अपि मनाक् मदम् न (दधानः,) सः, अयम् नगरालयैः लोकैः च न व्यलोकि ॥ १२ ॥

वृत्तिः—अनवद्यधीः–अवद्यम् पापम् तत्र विद्यते यस्यासावनवद्या निष्पापा धीर्बुद्धिर्यस्य सोऽनवद्यधीः । कृपाणपाणिः–कृपणे इति कृपाणः खड्गः स पाणौ हस्ते यस्य स कृपाणपाणिः इति व्यधिकरणपदबहुव्रीहिसमासः । निजौजसा–निजं स्वीयमोजो बलं निजौजस्तेन तथा । कृपणैः–दुर्बलैः दीनैरित्यर्थः । नृपैः–राजभिः । वन्द्यमानः–स्तूयमानः, पूज्यमान इति यावत् । पदम्–आस्पदम्, प्रतिष्ठामिति यावत् 'स्थाने तु पदमास्पदम्' ६।५७। इत्यभि चिं० । 'आस्पदं प्रतिष्ठायाम्' इति पाणिनीयसूत्रम् । दधानः–धारयन् अधिगच्छन्निति यावत् । अपि–सम्भावनायाम् । मनाक्–ईषत् किञ्चिदपीत्यर्थः । मदम्–गर्वम् । अगमायेन तु "मदानुपयोगजन्या आसितात्मा अभ्युदयसितादिहेतुर्मदः" इत्युपनयनविचारितमुपाऽऽत्मोत्कर्षज्ञानाभिन्नपराबोधनं गर्वः" इति तयोर्भेदः स्वीकृतः । परन्तु तत्र व्यभिचारितापत्तया भेदोपादानेऽपि अत्र मदपदस्य बोधपरतया गर्वातिरेक एवाङ्गीकर्तव्यः । न–नहि । (दधानः) सः–प्रसिद्धः । अयम्–भगवाञ्छान्तिनाथः । नगरालयैः–नगरे पुरे आलयाः वसतिर्येषां ते नगरालयास्तैस्तथा । नगरवासिभिरित्यर्थः । लोकैः–मानवैः जनैरिति यावत् । च–इतरः, "अयमेवास्ति इतो नास्मात् परः कोऽपीन्द्रः" इत्येवम् । न–नहि । व्यलोकि–अदर्शि । अपि तु मत्स्येनेव । तथा कारुण्यकत्वात् ॥ १२ ॥

क्षपादयेऽप क्षणदापतिप्रभ, प्रमानुसन्धानकर स्वमण्डले ।
अनीत्यधर्मादिषु हानिकृद्ययो नरैः परं गीतयशा सविभ्रमे ॥१३॥

अन्वयः—ततः, प्रतीच्छ-प्रहर,-इति, भाषिणी, पुरस्सरा, चमूः, द्विधा, विभक्ता, इव, (बभूव) जगज्जिघृक्षोः, इव, तस्य, नृपस्य, उभयपक्षविस्तृता, दोर्द्वयी, बभौ ॥ १७ ॥

वृत्तिः—ततः-तदनन्तरम् । प्रतीच्छप्रहरेतिभाषिणी-प्रतीच्छमदीय शस्त्र निजाङ्गे गृहाण, प्रहर-मयि प्रहार कुरु, इति-एवप्रकारेण भाषते वदति तच्छीला तथा "अजाते शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन तच्छीलेऽर्थे 'णिन्' प्रत्यय । पुरस्सरा-अग्रगामिनी । चमूः-अनीकिनी सेनेति यावत् । द्विधा-द्विप्रकारेण । विभक्ता-विभाग नीता । इव-यथा । (बभूव) जगज्जिघृक्षोः-ग्रहीतुमिच्छति जिघृक्षति जिघृक्षतीति जिघृक्षुः "सन् भिक्षाऽऽशसेरु" ५।२।३३॥ इत्यनेन 'उ' प्रत्यय जगताम् भुवनानाम् जिघृक्षुर्जगज्जिघृक्षुस्तस्य तथा । समस्तससारकर्मकाऽऽदानेच्छावत इति यावत् । इव-यथा । तस्य-प्रसिद्धस्य । नृपस्य-राज्ञ भगवत शान्तिनाथस्येति यावत् । उभयपक्षविस्तृता-उभयपक्षे विभक्तसेनाद्वयमध्ये विस्तृता विस्तीर्णा सेनाद्वयप्रान्तव्यापिनीति यावत् । दोर्द्वयी-द्वावयवावस्या इति द्वयी, दोष्णोर्भुजयोर्द्वयी दोर्द्वयी, बाहुयुगलीत्यर्थः । बभौ-शुशुभे, विदीपे इति यावत् ॥१७॥

बले नृपस्यानुगताग्रगामुके, परस्परोल्लासितशल्यपल्लवे ।
पयोधिवेले इव दुर्धरे नद-त्त्रिरेखचक्राश्वगजे विरेजतुः ॥१८॥

अन्वयः—अनुगताग्रगामुके, परस्परोल्लासितशल्यपल्लवे, पयोधिवेले, इव, दुर्धरे, नदत्त्रिरेखचक्राश्वगजे, नृपस्य, बले, विरेजतु ॥ १८ ॥

वृत्तिः—अनुगताग्रगामुके-अग्रगामुकमग्रगामिनम् सेनापतिमिति यावत्, अनुगते अनुसृते अनुगताग्रगामुके अनुसृतसेनापतिनिर्देशे इति यावत् । परस्परोल्लासितशल्यपल्लवे-परस्परस्य अन्योन्यस्य (उपरि) उल्लासिता उद्गूर्णा युयुत्साया मृषात्वेन न तु क्षिप्ता, शल्यानां शस्त्रविशेषाणाम् तोमराणामिति यावत् । पल्लवा प्रान्ता याभ्यान्ते तथा । पयोधिवेले-पयोधे समुद्रस्य वेले मर्य्यादे अम्भोवृद्धी इति यावत्, पयोधिवेले । इव-यथा । दुर्धरे-दूराक्रान्ते । नदत्त्रिरेखचक्राश्वगजे-तिस्रो रेखा अस्येति त्रिरेख शङ्ख, चक्रमस्त्रविशेष, त्रिरेखाश्च चक्राणि च अश्वास्तुरङ्गाश्च गजा हस्तिनश्च त्रिरेखचक्राश्वगजम्, सेनाङ्गत्वादेकवद्भावः, नदत् गर्जत् त्रिरेखचक्राश्वगज ययोस्ते तथा । नृपस्य-राज्ञ श्रीमत शान्तिनाथस्येति यावत् । बले-पूर्वोक्तप्रकारेण विभक्ते इव दृश्यमाने सैन्यद्वये । विरेजतुः-शुशुभाते, विदीपाते इति यावत् ॥१८॥

प्रभोरलं दर्शयितुं निजं बलं, बलोत्कटास्तत्र भटा नटा इव ।
मृषा मृधं सादिबले कुतूहलाद्, निबध्य वध्यस्य रिपोर्भियेऽभवन् ॥१९॥

अन्वयः—क्वचित् आतिथ्यकृता आत्मनि कृतार्थताम्, आनता, महीभृता प्रवेशित, सः, धर्मभृत् जिनः, तामिः, अवदातिदृष्टिभिः, सहैव, पुरम् पुनाति, स्म, ॥ ९ ॥

वृत्तिः—क्वचित्–कुत्रापि । आतिथ्यकृता–अतिथये प्राघुणाय अभ्यागतायेति यावत् इदमातिथ्यम् तत्करोतीत्यातिथ्यकृत् तेन तथा । (अत एव) आत्मनि–स्वस्मिन् । कृतार्थताम्–कृतकृत्यताम् । आनता–अवनम्रता । महीभृता–महीं पृथिवीं बिभर्ति पालयति इति महीभृत् तेन तथा । प्रवेशित –प्रवेशं कारितः । सः–प्रसिद्धः । धर्मभृत्–धर्मी । जिनः–तीर्थङ्करः भगवान्शान्तिनाथ इति यावत् । तामि –प्रसिद्धाभिः । अवदातदृष्टिभिः–अमलानां (सद्भावात्) धवलायमानाः [illegible] दर्शनानि अवदातानि ता एव दृश्यो दर्शनानि अवदातदृष्टयस्ताभिस्तथेति । सहैव–सममेव । पुरम्–नगरम् । पुनाति स्म–अपुनात् पवित्रीचकारेति यावत् ॥१५॥

स तत्र चित्रेण दिनानि कानिचिद् व्यतीत्य नीत्यानुदिनं नवोत्सवैः ।
स पौरलाजोपरिवर्षदर्पितं बहिः पुरोऽभूत् पुरुहूतपौरुषः ॥१६॥

अन्वयः—पुरुहूतपौरुषः, सः, नीत्या, अनुदिनम् नवोत्सवैः, चित्रेण कानिचित् दिनानि व्यतीत्य सपौरलाजोपरिवर्षदर्पितम् पुरः बहिः अभूत् ॥ १६ ॥

वृत्ति —पुरुहूतपौरुष –पुरु प्रभूतं हूतं यज्ञेष्वाह्वानमस्येति पुरुहूत इन्द्रस्तस्य पौरुषं पुरुषार्थः, सामर्थ्यमिति पौरुषं सामर्थ्यं यस्य स तथा, "[illegible]" १।१।२१॥ इत्यनेन [illegible] समासान्तपूर्वपदकार्यम् । सः–प्रसिद्धः भगवान्शान्तिनाथ इति यावत् । नीत्या–नयेन न्यायेनेति यावत् । अनुदिनम्–दिनानुदिनम् उत्तरोत्तरमिति यावत् । नवोत्सवैः –नवाः नूतनाश्च ते उत्सवा [illegible] इति यावत् नवोत्सवास्तैस्तथा । चित्रेण–आश्चर्येण । तत्र–तस्मिन्नगरे । कानिचित्–कियन्त्यपि । दिनानि–दिवसान् । व्यतीत्य–अतिवाह्य, गमयित्वेति यावत् । सपौरलाजोपरिवर्षदर्पितम्–(पौराणां नागरिकाणां लाजाः [illegible] तेषां उपरि वर्षणम् पौरलाजोपरिवर्षः, तेन) पुरे नगरे भवाः पौरा नागरिकास्तैः सहिताः सपौराः, उपरि [illegible] [illegible] वर्षो वर्षणम् उपरि वर्षणम् [illegible] [illegible] सपौराणां लाजोपरिवर्षः सपौरलाजोपरिवर्षस्तेन दर्पितम् दर्पं [illegible] इति [illegible] सपौरलाजोपरिवर्षदर्पितम् तद्यथा स्यात्तथा । पुरः–नगरात् । बहिरभूत्–निरगच्छत् ॥१६॥

ततः प्रतीच्छ-प्रहरेतिभाषिणी, द्विधा विभक्तेव पुरस्सरा चमूः ।
नृपस्य तस्योभयपक्षविस्तृता, जगज्जिघृक्षोरिव दोर्द्वयी बभौ ॥१७॥

कियत्पदम्–भवेव अपितु द्वित्राण्येव पदानि भविष्यन्तीति भावः। इति–अस्माद्धेतोः। मृगाङ्क-तारागणतारकैतवात्–मृगो हरिणोऽङ्के क्रोडे यस्य स मृगाङ्कश्चन्द्रमाः, मृगाङ्कश्चन्द्रश्च तारागण-स्तारकासमूहश्च तार' शुद्धमौक्तिकश्चेत्येपामितरेत्तरयोगद्वन्द्वसमासः, मृगाङ्कतारागणतारास्तेषां कैतव व्याजः, मृगाङ्कतारागणतारकैतवम तस्मात्तथा। नभसि–आकाशे। असख्येयम्–सख्यातु गणयितुम इयत्तया परिच्छेतुम् इति यावत। अयोग्यम् अगण्यमित्यर्थः। अपि–सम्भावनायाम। इह–अस्मिँश्लोके। सख्यजम्–सचक्षतेऽत्रेति सख्यम् युद्धम, "चक्षो वाचि" ४।४।४। इत्यनेन 'ख्या' देश' तस्माज्जात सख्यजम, युद्धप्रयोज्यमिति यावत्। अस्य–भगवत. शान्तिनाथस्य। यशः–कीर्तिः। पिण्डितम्–पिण्ड शरीर सञ्जातमस्येति पिण्डितम्, "तदस्य सञ्जात तारकादिभ्य इत" ७।१।१३८॥ इत्यनेन 'इतः' प्रत्यय', मूर्तिमदिति यावत। जातमिति शेष ॥२१॥

पवित्रता श्वेतपयोजमूर्तिभि–र्धरा तदम्भोधिरपि स्थलायताम्।
अखण्डडिण्डीरभरच्छलाद् यशः, समूढमित्यूढधियेव भूभुजः ॥२२॥

अन्वयः—श्वेतपयोजमूर्तिभिः, धरा, पवित्रिता, तत्, अम्भोधिः, अपि, स्थलायताम्, इत्यूढधिया, इव, भूभुजः, यश., अखण्डडिण्डीरभरच्छलात्, समूढम् ॥ २२ ॥

वृत्तिः–श्वेतपयोजमूर्तिभिः–पयसि जले जातान्युत्पन्नानि पयोजानि कमलानि श्वेतानि शुक्ल-वर्णानि च तानि पयोजानि श्वेतपयोजानि तेषां मूर्तिः शरीरमिव मूर्तिर्येषामिति श्वेतपयोजमूर्तीनि तैस्तथा। यशोभिरिति शेष.। धरा–पृथिवी। पवित्रिता–विशुद्धीकृता। तत्–तस्माद्धेतोः। अम्भोधिः–अम्भांसि जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति अम्भोधिः समुद्रः। अपि–सम्भावनायाम्। स्थलायताम्–स्थलं भूमिरिवाचरतु। इत्यूढधिया–इत्येव समुत्पन्नवुद्धया। इव–यथा। भूभुजः–भुव पृथिवीं भुनक्ति पालयतीति भूभुक् पृथ्वीपालकस्तस्य तथा। भगवत' शान्तिनाथस्येति यावत। यशः–कीर्ति। अखण्डडिण्डीरभरच्छलात्– अखण्डोऽविच्छिन्नश्चासौ डिण्डीर फेनोऽखण्डडिण्डीरस्तस्य भरः समूहोऽतिशयो वाऽखण्डडिण्डीरभरस्तस्य छल व्याजोऽखण्डडिण्डीरभरच्छलन्तस्मात्तथा। समूढम्–समूहभावेन स्थितम् ॥२२॥

किमर्कजायाः समलं जल भवेद्, हिमाद्रिरूपेऽस्य यशोभरे स्थिरे।
इतीव वार्हैर्निजवेगदर्पितै–स्तदङ्गजैर्गाङ्गपदात् तदाश्रितम् ॥२३॥

अन्वयः—अस्य, हिमाद्रिरूपे, यशोभरे, स्थिरे, (सति) अर्कजायाः, जलम्, किम्, समलम्, भवेत्, इतीव, वार्हैः, निजवेगदर्पितैः, तदङ्गजैः, गाङ्गपदात्, तत्, आश्रितम् ॥ २३ ॥

अन्वयः—तत्र विभवः बलम्, बलम्, दर्शयितुम्, बलोत्कटाः, भटाः, भटाः, नटाः, इव सादिबले कुतूहलम्, मृषा, मृधम्, विरच्य, वभस्य, रिपोः भिये अमवन् ॥ १९ ॥

वृत्तिः—तत्र—तस्मिन् युद्धस्थले । विभव—स्वीयम् आत्मीयमिति यावत् । बलम्—सैन्यम् । बलम्—सामर्थ्यम् । दर्शयितुम्—समवलोकयितुम् । बलोत्कटाः—सामर्थ्योद्धताः । प्रभोः—भगवतः शान्तिनाथस्य विभोरिति यावत् । भटाः—योधाः वीरा इति यावत् । नटाः—नृत्यगानाद्युपजीविनो जातिविशेषाः । इव—यथा । सादिबले—अश्वारोहादिविशिष्टसैन्ये । कुतूहलात्—कौतुकात् । मृषा—मिथ्या । मृधम्—सङ्गरे छोभितैरिति मृधम् युद्धम् । विरच्य—प्रकल्प्य । वभस्य—वषार्थस्य । रिपोः—शत्रोः । भिये—भीत्यै । अमवन्—समपद्यन्त । समजायन्तेति यावत् ॥१९॥

जलस्य दुर्गे ह्यनलस्य संभवे सलस्य कालाय शुभे बले चले ।
निवेश्य तद्वारिपदार्थमानने, नलस्य नासीरगते वितेरतुः ॥२०॥

अन्वयः—नलस्य, आनने जलस्य दुर्गे अनलस्य सम्भवे, तद्वारिपदार्थम् निवेश्य, खलस्य, कालाय शुभे, बले, नासीरगते, बले वितेरतुः ॥ २० ॥

वृत्तिः—नलस्य—स्थानविशेषस्य । आनने—मुखे । अग्रभागे इति यावत् । जलस्य—सलिलस्य पानीयस्येति यावत् । दुर्गे—दुर्गमे कोट्टे वा, सर्वोत्तिविशेषे । अनलस्य—वह्नेः । सम्भवे—मार्गावरोध रूपया भाव्यमानत्वसम्भावनायाम् । तद्वारिपदार्थम्—जलदुर्गम् तं वह्निसंसर्गं च वारयति विदारयति—दूरीकरोतीति यावत् तद्वारी स चासौ पदार्थो वस्तु तद्वारिपदार्थस्तम्। जलदुर्गं वारयं नौप्रमुखम् वह्निवारकं जलादिकमित्यर्थः । हि—निश्चयेन । निवेश्य—संस्थाप्य सम्यग् योजयित्वेति यावत् । खलस्य—दुर्जनस्य, शत्रोरित्यर्थः । कालाय—'कालुर्द्धम' इत्यादिवत् कालवत् शत्रुमारणकार्यविधानात् । शुभे—सुन्दरे । चले—चञ्चले । नासीरगते—सेनाग्रभागे । बले—पूर्वकथित प्रकारेण द्विधा विभक्ते इव सैन्ये । वितेरतुः—जलदुर्गं वह्निसहरं च पारयामासतुः ॥२०॥

अपातुमस्माकमियं कियत्पदं, भवेत् त्रिलोकीति यशोऽस्य पिण्डितम् ।
मृगाङ्कताराग्रणतारकैतवाद् नभस्य सङ्क्षेपमपीह संस्थजम् ॥२१॥

अन्वयः—इयम् त्रिलोकी अस्माकम् अपातुम्, कियत्पदम् भवेत्, इति मृगाङ्कताराग्रण तारकैतवात्, नभसि, नभःस्थितेऽपि, अपि इह, संस्थजम्, अस्य यशः, पिण्डितम् ॥२१॥

वृत्तिः—इयम्—एषा । त्रिलोकी—त्रयाणां लोकानां भुवनानां समाहारस्त्रिलोकी, त्रिभुवन मित्यर्थः । अस्माकम्—शान्तिनाथसम्बन्धिनां यशसामस्माकम् । अपातुम्—पातुम् गन्तुमिति यावत् ।

अक्रामि–आक्रान्तम् । (च) त्रिभिः–त्रित्वसंख्याविशिष्टैश्चरणैरित्यर्थः । धरा–पृथिवी । (अक्रामि–आक्रान्ता) इतीव–इत्थमिव चतुष्पदीफलम्–चतुर्णां पदानां चरणानां समाहारश्चतुष्पदी । तस्याः फलम् प्रयोजनम् चतुष्पदीफलम् । अभूत्–जातम् । हरीणाम्–अश्वानाम, अस्माकमिति यावत् । चतुष्पदैः–चत्वारि च तानि पदानि चरणानि चतुष्पदानि तैस्तथा । करणे । ततः–चरणद्वयभाजो विष्णोः सकाशात् । अधिका–अतिरिक्ता, वैलक्षण्यविशिष्टेति यावत् । गतिः–गतिक्रिया । उचिता–युक्ता ॥२५॥

(पाठान्तरम्)

हरेर्यदक्रामि पदैककेन खं, त्रिभिर्धरेत्येवमभूत् त्रिविक्रमः ।
ततो हरीणामपि रोदसीक्रमा–च्चतुष्क्रमत्वं चतुरब्धिलङ्घनात् ॥२५॥

अन्वयः—यत्, हरेः, एककेन, पदा, खम्, अक्रामि, त्रिभिः, धरा, इत्येवम्, (सः) त्रिविक्रमः, अभूत्, ततः, हरीणाम्, अपि, रोदसीक्रमात्, चतुरब्धिलङ्घनात्, चतुष्क्रमत्वम् । (उचितम्) ॥ २५ ॥

वृत्तिः—यत्–यस्मात् । हरेः–विष्णोर्वामनावतारमापन्नस्य । एककेन–एकाकिना, एकेन वा । पदा–चरणेन । खम्–आकाशम । अक्रामि–आक्रान्तम । त्रिभिः–त्रित्वसंख्याविशिष्टैः चरणैरिति यावत । धरा–पृथिवी । (अक्रामि–आक्रान्ता) इत्येवम्–एवंविधकारणात । सः–हरिर्विष्णु । त्रिविक्रमः–त्रयः विक्रमाः स्वर्गमर्त्यपातालात्मकत्रिभुवनव्यापनरूप पराक्रमा यस्य स तथा । अभूत्–अभवत्, समजायतेति यावत । ततः–तस्माद्धेतोः । नामसाम्यादितियावत् । हरीणाम्–अश्वानामस्माकम् । अपि–सम्भावनायाम । रोदसीक्रमात्–रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः क्रमः क्रमणमतिक्रमणमिति यावत रोदसीक्रमस्तस्मात्तथा । (च–पुनः) चतुरब्धिलङ्घनात्–आपो जलानि धीयन्ते एष्वित्यब्धयः समुद्राः । चत्वारश्च तेऽब्धयः श्चतुरब्धयस्तेषां लङ्घनम् अतिक्रमणम् चतुरब्धिलङ्घनम् तस्मात्तथा । अथवा रोदसीक्रमणा व्यवहितोत्तरकालावच्छेदेन चतुःसमुद्रोल्लङ्घनादिति यावत । चतुष्क्रमत्वम्–चत्वारः क्रमाश्चरणा यस्य स चतुष्क्रमस्तस्य भावश्चतुष्क्रमत्वम, चरणचतुष्टयवत्त्वमिति यावत् । उचितम्–युक्तम सफलमिति यावत् ॥२५॥

दिशां न सोंऽशोऽस्तु न यत्र सङ्गतिः, पदैश्चतुर्भिः क्रमणेऽपि तस्य नः ।
पराङ्मुखीभूय दिशोऽपरां दिश–मिति व्रजन्तोऽभिससञ्जिरे हयाः ॥२६॥

अन्वयः—चतुर्भिः, न, पदैः, तस्य, क्रमणे, दिशाम्, सः, अंशः, अपि, न, अस्तु, यत्र, (नः,) सङ्गतिः, न, इति, दिशः, पराङ्मुखीभूय, अपराम्, दिशम्, व्रजन्तः, हयाः, अभिससञ्जिरे, ॥२६॥

वृत्तिः—अस्य—भगवतः शान्तिनामकस्य । हिमाद्रिरूपे—हिमाद्रिर्हिमाचलस्तद्वत् रूपं स्वरूपं यस्य स हिमाद्रिरूपस्तस्मिंस्तथा । यशोभरे—यशसां कीर्तीनां भरोऽतिशयो यशोभरस्तस्मिंस्तथा । स्थिरे—दृढे । सतीतिशेषः । अर्कसापा—समुनाया । अलम्—सम्यक् । किम्—कथम् । समलम्—मालिन्य विशिष्टम् मलीमसमिति यावत् । भवेत्—स्यात् । इतीव—इत्थमिव । निजवेगदर्पितैः—निज आत्मीयः असौ वेगो रयो निजवेगस्तेन दर्पिता गर्विता निजवेगदर्पितास्तैस्तथा । तद्गुणैः—हिमाद्रिशरीर समुत्पन्नैः । वाहैः—अश्वैः । गात्रपदात्—गात्राणां मध्यादिव्यया एवम् गात्रम् गात्रावयवमित्यर्थस्तस्य पदम् चिह्नम् गात्रपदम् तस्मात्तथा । यद्वा गात्रमित्याकारकं पदम् शब्दस्तम् गात्रपदम् तस्मात्तथा । रज्—यमुनाजलम् । क्षाभितम्—पालितम् ॥२३॥

यशःस्वरूपैस्तुरगैर्दिशां गणे, प्रसृत्वरैः श्वेततरैः पुरः सुरैः ।
स्वगात्रसंस्थानधिया सुदुर्धरैः, पयोधिरोधक्षममुद्धतं रजः ॥२४॥

अन्वयः—यशःस्वरूपैः तुरगैः दिशाम् गणे प्रसृत्वरैः, श्वेततरैः सुदुर्धरैः पुरः सुरैः स्वगात्रसंस्थानधिया, पयोधिरोधक्षमम् रजः उद्धतम् ॥ २४ ॥

वृत्तिः—यशःस्वरूपैः—विगन्तव्यापित्वया कीर्तिरूपैः । तुरगैः—अश्वैः । दिशाम्—आशानाम् । पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरादिविदिशामिति यावत् । गणे—समूहे । सर्वासु दिक्ष्विति भावः । प्रसृत्वरैः—प्रसरणशीलैः । श्वेततरैः—अतिधवलैः शुक्लैः । सुदुर्धरैः—अत्यन्तदुराक्रान्तैः । अतिभयङ्करैरिति यावत् । पुरः सुरैः—अग्रस्थैः । स्वगात्रसंस्थानधिया—गात्रमस्तीति गात्रारः, स्वस्य स्वकीयस्य अङ्गस्य इति यावत् गात्रारः स्वगात्रारस्तेषां संस्थानम् निवासः स्वगात्रसंस्थानम् तद्रूपबुद्धिस्तद्धारिका बुद्धिः स्वगात्रसंस्थानधीस्तया तथा । पयोधिरोधक्षमम्—पयांसि जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति पयोधिः समुद्रस्तस्य रोधोऽवरोधः पयोधिरोधस्तत्र क्षमं समर्थम् पयोधिरोधक्षमम् । रजः—धूलिः । उद्धतम्—उत्थापितम् ॥२४॥

हरेर्यदक्रामि पदैककेन खं त्रिभिर्धरित्र्येव चतुष्पदीफलम् ।
बभूव पूर्वं द्विपदस्ततोऽधिका गतिर्हरीणामुचिता चतुष्पदे ॥२५॥

अन्वयः—यत् पूर्वम् द्विपदः हरेः एककेन पदा खम्, त्रिभिः धरा अक्रामि, इतीव चतुष्पदीफलम् बभूव हरीणाम्, चतुष्पदैः ततः, अधिका गतिः, उचिता ॥ २५ ॥

वृत्तिः—यत्—यस्माद्धेतोः । पूर्वम्—प्राचीनकाले, बलिनिग्रहार्थं वामनावतार काले इति यावत् । द्विपदः—चरणद्वयविशिष्टस्य । हरेः—विष्णोः । एककेन—एकाकिना । पदा—चरणेन । खम्—आकाशम्

अक्रामि–आक्रान्तम् । (च) त्रिभि.–[illegible] । धरा–पृथिवी । (अक्रामि–आक्रान्ता) इतीव–[illegible] । [illegible] । अभूत–अभवत् । हयीणाम्–अश्वानाम्, [illegible] । चतुष्पदैः–[illegible] चतुष्पदानि [illegible] । ततः–[illegible] । [illegible] । उचितम्–युक्तम् ॥२५॥

(पाठान्तरम्)

हरेर्यदक्रामि पदैककेन खं, त्रिभिर्धरेत्थ्येवमभूत त्रिविक्रमः ।
ततो हयाणामपि रोदसीक्रमा–च्चतुष्क्रमत्वं चतुरब्धिलङ्घनात ॥२५॥

अन्वयः—यत्, हरेः, पदैकेन, पदा, खम्, अक्रामि, त्रिभिः, धरा, इत्येवम्, (स) त्रिविक्रमः, अभूत्, ततः हयीणाम्, अपि, रोदसीक्रमात्, चतुरब्धिलङ्घनात्, चतुष्क्रमत्वम् । (उचितम्) ॥ २५ ॥

वृत्तिः—यत्–यस्मात् । हरेः–[illegible] । पदैकेन–[illegible] । पदा–चरणेन । खम्–आकाशम् । अक्रामि–आक्रान्तम् । त्रिभिः–[illegible] । धरा–पृथिवी । (अक्रामि–आक्रान्ता) इत्येवम्–[illegible] । [illegible] । त्रिविक्रमः–[illegible] । अभूत्–अभवत् [illegible] । ततः–[illegible] । हयीणाम्–अश्वानाम् । अपि–[illegible] । रोदसीक्रमात्–[illegible] । (च–पुनः) चतुरब्धिलङ्घनात्–[illegible] । [illegible] । अथवा [illegible] । चतुष्क्रमत्वम्–चत्वारः [illegible] । उचितम्–युक्तम् [illegible] ॥२५॥

दिशां न सोऽशोऽस्तु न यत्र सङ्गतिः, पदैश्चतुर्भिः क्रमणेऽपि तस्य नः ।
पराङ्मुखीभूय दिशोऽपरां दिश–मिति व्रजन्तोऽभिसमञ्जिरे हयाः ॥२६॥

अन्वयः—चतुर्भिः, न, पदैः, तस्य, क्रमणे, दिशाम्, सः, अंशः, अपि, न, अस्तु, यत्र, (नः,) सङ्गतिः, न, इति, दिशः, पराङ्मुखीभूय, अपराम्, दिशम्, व्रजन्तः, हयाः, अभिसमञ्जिरे, ॥२६॥

वृत्तिः—चतुर्भि-चतुःसंख्याकैः । नः—अस्माकम् । पदैः—चरणैः । हस्त-निगलम् । क्रमणे—अतिक्रमणे । दिशाम्—आशानाम् । दिशानामिति यावत् । सः—प्रसिद्धतया प्रथम । अंहः—पापम् । अपि—सम्भावनायाम् । न—नहि । अस्तु—भवतु । यत्र—यस्मिन्नपि यस्मिन्मार्गे वा । सङ्गति—सङ्गमः, मार्गैरिति यावत् अस्माकमित्विशेष । न—नहि । भवेदिति शेषः । इति—इतिस्मृति विचार । दिशः—अतिक्रान्तावा दिशाया सकाशात् । पराङ्मुखीभूय—विमुखीभूय, परावृत्येति यावत् । अपराम्—अतिक्रान्तदिग्भिन्नाम् अन्यामिति यावत् । प्रजन्तः—गच्छन्तः । हवा —यश्विसम्भवियोगेन । अभिसमश्रिरे—अभिन्याप्तः ॥२६॥

दिवाकराश्वीयजिगीषयोद्गतै-र्हयैश्चतुर्दिग्विजयैर्नृपाश्रयैः ।
त्रपा हरीणामिति नम्रितानने भपद्यते वारुणदिग्रवेर्हये ॥२७॥

अन्वयः—दिवाकराश्वीयजिगीषया, उद्गतैः चतुर्दिग्विजयैः, नृपाश्रयैः, हयैः (इत्थ) हरीणाम्, त्रपा इति, नम्रितानने, रवेः, हये वारुणदिक, भपद्यते ॥ २७ ॥

वृत्तिः—दिवाकराश्वीयजिगीषया—दिवा दिनं करोतीति दिवाकरः भगवान् सूर्य इति यावत्, तस्य अश्वास्तुरङ्गमाः दिवाकरस्याश्वास्तेषामियम् दिवाकराश्वीया सा चासौ जिगीषा जेतुमिच्छा दिवाकराश्वीयजिगीषा तया तथा सूर्यसम्बन्धिनोऽश्वान् जेतुमिच्छयेति यावत् । उद्गतैः—उद् ऊर्ध्वं गताः प्राप्ता उद्गतास्तैस्तथा । समुत्पतितैरिति यावत् । चतुर्दिग्विजयैः—चतसृषु दिक्षु दिशासु विजयो जयो यैस्तैः चतुर्दिग्विजयास्तैस्तथा । नृपाश्रयैः—नृन् जनान् पाति रक्षतीति नृपो राजा, भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् स आश्रयः शरणं येषान्ते नृपाश्रयास्तैस्तथा । हयैः—अश्वैः । इत्थेति शेषः । हरीणाम्—अश्वानाम्, सूर्यसम्बन्धिनामित्यर्थः । त्रपा—लज्जा । समजनीति शेषः । इति—अस्मात्कारणात् । नम्रितानने—नम्रितम् आनमितम् आननं मुखम् यैस्ते नम्रिताननास्तैस्तथा । नम्रीकृतवदनैरिति यावत् । रवेः—सूर्यस्य । हयैः—अश्वैः । वारुणदिक्—वरुणस्य पाशपाणेः प्रचेतस इति यावत् इयम् वारुणी, सा चासौ दिक् दिशा वारुणदिक् पश्चिमदिशेत्यर्थः । भपद्यते—प्राप्यते ॥२७॥

गतं त्रपापात्रतया दिगन्तरे महोदय न समवेक्ष्य पार्थिके ।
दिनेश्वराश्वैरिति चक्रिसप्तिभि-र्न्यवर्ति तेरर्धनभःकृतक्रमे ॥२८॥

अन्वयः—पार्थिके, दिनेश्वराश्वैः, न महोदयम् समवेक्ष्य त्रपापात्रतया दिगन्तरे, गतम् इति, अर्धनभःकृतक्रमैः तैः चक्रिसप्तिभि, न्यवर्ति ॥ २८ ॥

वृत्तिः—पाक्षिकैः-पक्षे उदयास्तदिग्द्वयमात्रैकपक्षे चरन्तीति पाक्षिकास्तैस्तथा । दिनेश्वराश्वैः-दिनस्य दिवसस्य ईश्वरः स्वामी दिनेश्वरस्तस्य अश्वास्तुरङ्गमा दिनेश्वराश्वास्तैस्तथा । नः-अस्माकं शान्तिनाथाश्रितानामश्वानामिति यावत् । महोदयम्-महान् अतिशयितश्चासौ उदयोऽभ्युदयः, समुन्नतिरिति यावत् महोदयस्तन्तथा । समवेक्ष्य-समवलोक्य । त्रपापात्रतया-त्रपाया लज्जायाः पात्रम् भाजनम् आधार इति यावत्, त्रपापात्रम् तस्य भावस्त्रपापात्रता तया तथा । दिगन्तरे-दिशां दिशानामन्तरं मध्ये दिगन्तरम् तस्मिँस्तथा । गतम्-यातम् । इति-अस्माद्धेतोः । अर्धनभःकृतक्रमैः-अर्धेन पूर्वार्धेन नभसि आकाशे कृतो विहितः क्रमः पादविक्षेपो यैस्तेऽर्धनभःकृतक्रमास्तैस्तथा । तैः-प्रसिद्धैः । चक्रिसप्तिभिः-चक्रिणश्चक्रवर्तिनः शान्तिनाथस्य सप्तयोऽश्वाश्चक्रिसप्तयस्तैस्तथा । न्यवर्ति-परावर्ति ॥ २८ ॥

चमूचरास्तस्य नृपस्य सादिनो, विनोदिनोऽप्यस्य दिनोदये जयम् ।
विधाय सर्वत्र विचित्रवादिनो, निवेदयामासुरथो रथोद्धताः ॥२९॥

अन्वयः—तस्य, नृपस्य, चमूचराः, विनोदिनः, अपि, सादिनः, दिनोदये, अस्य, जयम्, विधाय, रथोद्धताः, विचित्रवादिनः, सर्वत्र, अथो, निवेदयामासुः ॥ २९ ॥

वृत्तिः—तस्य-सकलैश्वर्य्यादिसम्पन्नत्वेन प्रसिद्धस्य । नृपस्य-राज्ञः शान्तिनाथस्येति यावत् । चमूचराः-चमूषु सेनासु तद्विशेषेषु वा चरन्तीति चमूचराः । विनोदिनः-विनोद आमोदोऽस्त्येषामिति विनोदिनः । अपि-सम्भावनायाम् । सादिनः-हस्त्यश्ववाराद्यः । दिनोदये-दिनस्य दिवसस्य, उदय उत्पत्तिर्दिनोदयस्तस्मिँस्तथा, दिनस्य आद्यक्षणावच्छेदेनैवेति यावत् । अस्य-भगवतः शान्तिनाथस्य । जयम्-विजयम् । विधाय-सम्पाद्य । कृत्वेति यावत् । रथोद्धताः-रथैः स्यन्दनैः उद्धता-उच्छृङ्खला रथोद्धताः । विचित्रवादिनः-विचित्रमाश्चर्य्यजनकं यथा स्यात्तथा वादयन्ति तच्छीला विचित्रवादिनः । "अजातेः शीले" ५।१५४॥ इत्यनेन ताच्छील्ये 'णिन्' प्रत्ययः । सन्त इतिशेषः । सर्वत्र-सर्वस्मिन् स्थले । अथो-मङ्गलम् 'अथाथोसशये स्याता-मधिकारे च मङ्गले' इति शेषः । निवेदयामासुः-बोधयामासुः, प्रख्यापयामासुरिति यावत् ॥ २९ ॥

अलङ्कृताः केचन राजवाजिनो, जिनोक्तिषु श्राद्धतयैव सैन्धवाः ।
शनैश्चरन्तश्च-रणेऽतिकौशलाद्, धृतास्ययन्त्रा अपि निर्वृतिं दधुः ॥३०॥

अन्वयः—जिनोक्तिषु, श्राद्धतया, इव, अलङ्कृताः, केचन, सैन्धवाः, राजवाजिनः, रणे, अतिकौशलात्, शनैः, चरन्तः, च, धृतास्ययन्त्राः, अपि, निर्वृतिम्, दधुः ॥ ३० ॥

वृत्तिः—जिनोक्तिषु–जिनस्य अर्हत भगवतः शान्तिनाथस्येतिजिनेन्द्रस्य–उपदेशामृतवचनानि जिनोक्तयस्तासु तथा। भावुकतया–आस्तिक्यम् गुर्वागमादिविषयेषु विश्वासो वा श्रद्धा तत्प्रयोजनमस्तीति भावुकस्तस्य भावः भावुकता तया यथा। इव–यथा। अलङ्कृताः–प्रसाधिताः अलङ्कारैर्भूषिता इति यावत्। इन्धन–अनीकेषु जीवाश्मप्रमुखवनजकलिता इत्यर्थः। सैन्धवाः–सिन्धुदेशोद्भवाः। राजवाजिनः–राज्ञः गृहस्थः शान्तिनाथस्य वाजिनोऽश्वाः राजवाजिनः। रणे–युद्धे। अतिविशेषतात्–अत्यन्तनैपुण्यात्। शनैः–मन्दं यथा स्यात्तथा। चरन्तः–विचरन्तः, अश्वसैन्यं गच्छन्त इति यावत्। च–पुनः। धृतास्यपत्राः–धृतमास्यपत्रम् मुखपत्रम् यैस्ते वा तथा। अपि–सम्भावनायाम्। भावकपक्षे च– सैन्धवाः–सिन्धुदेशोद्भवाः। जिनोक्तिषु–जिनवचनामृतेषु। भावुकतया–श्रद्धया। चरणे–चरित्रे आचारे इति यावत्। 'चरित्रं चरित्राचारौ, चारित्रचरणे अपि' १२८७ इत्यभि चि०। अतिविशेषतात्–निष्णातनैपुण्यात्। शनैश्चरन्त–जीवानुपमर्दनाभिप्रायेण मन्दं विचरन्त। धृतास्यपत्राः–धृतमास्यपत्रं मुखपत्रकादि यैस्ते तथा। अपि–सम्भावनायाम्। निर्वृतिम्–सौख्यम्। दधुः–धारयामासुः ॥ २० ॥

निर्नंसुना भूमिभुजापि भक्तये पदे पदे भूयुपदाप्रदायिना ।
<u>विहारदेशं तमवाप्य मण्डली,</u> निवेश्य चक्री शमकार्य्यतानुगैः ॥२१॥

अन्वयः—भक्तये पदे पदे भूरिपदाप्रदायिना निर्नंसुना भूमिभुजा अपि, तम् विहारदेशम् अवाप्य मण्डलीः निवेश्य अनुगैः चक्री शम् अकार्य्यत ॥ २१ ॥

वृत्तिः—भक्तये–सेवार्थं। पदे पदे–प्रतिस्थानम्। भूरिपदाप्रदायिना–भूरि सुवर्णेनासक्तं रत्नसारो भूर्युपदा तां प्रदातुं वितरितुं शीलमस्येति भूर्युपदाप्रदायी तेन तथा। 'उपदा' भूरि प्रभूत चाससाधुपरोपहारः भूर्युपदा तां प्रदातुं शीलमस्येत्यादि पूर्ववत्। निर्नंसुना–प्रणिनंसुना प्रणन्तुमिच्छुनेनेति यावत्। भूमिभुजा–भूमिं पृथिवीं भुनक्ति पालयतीति भूमिभुक् तेन तथा। अपि–सम्भावनायाम्। तम्–प्रसिद्धम्। विहारदेशम्–विहारस्य विचरणस्य प्रमयस्येति यावद्देशो विषयो विहारदेशस्तन्तथा। यद्वा–विहरन्त्यस्मिन्निति विहारो जिनस्य जिनमन्दिरमित्यर्थः। तस्य देशो विहारदेशस्तन्तथा। अवाप्य–समधिगम्य। मण्डलीः–मण्डलानि। चक्रवालानीति यावत्। यद्वा–मण्डली इति प्रथमैकवचनान्तमथ पदमवगन्तव्यम् चक्रार्थमत्वर्थेन कथम् तत्प्रत्यय द्वितीयाया अभावात्। निवेश्य–संस्थाप्य संयोज्येति यावत्। अनुगाः–अनु पश्चात् गच्छन्तीति अनुगास्तैस्तथा। अनुयायिभिरिति यावत्। चक्री–चक्रवर्ती सार्वभौम इत्यर्थः। भगवाञ्छान्तिनाथ इति यावत्। शम्–कल्याणम् मङ्गलमिति यावत्। अकार्य्यत–समपादयत ॥ २१ ॥

स्थितस्य तस्यां पुरतो निजाङ्गजा, मतङ्गजाश्चाकरजा महाध्वजाः ।
उपायनान्येभिरमुष्य भूमिपा, अकारयन् भूरितुरङ्गमानपि ॥३२॥

अन्वयः—भूमिपा , तस्याम्, स्थितस्य, अमुष्य, पुरतः, निजाङ्गजाः, आकरजाः, महाध्वजाः, मतङ्गजा , एभिः, भूरितुरङ्गमान्, अपि, अमुष्य, उपायनानि, अकारयन् ॥ ३२ ॥

वृत्तिः—भूमिपा.–भूमिं पृथिवीं पान्ति रक्षन्ति इति भूमिपाः राजानः । तस्याम्–मण्डल्याम् । स्थितस्य–अवस्थितस्य विराजमानस्येति यावत् । अमुष्य–भगवतः शान्तिनाथस्य । पुरतः–अग्रतः । निजाङ्गजाः–अङ्गाच्छरीराज्जायन्त इत्यङ्गजा कन्याः, निजाः स्वीयाश्च ता अङ्गजा निजाङ्गजाः स्वपुत्रिकाः । आकरजाः–आकुर्वन्त्यस्मिन्निति आकरः खनिः, खानिर्गञ्जेति यावत्, तस्माज्जाता आकरजाः, तानि रत्नादीनि । महाध्वजाः–महान्तो अतिशयिताश्च ते ध्वजाः शौण्डिकाः क्षीवा इति यावत् । महाध्वजाः । च–पुनः । मतङ्गजाः–करटिनः दन्तावला इति यावत् । एभिः–एतैर्वस्तुभि । भूरितुरङ्गमान्–भूरयः प्रचुराः पर्याप्ताश्च ते तुरङ्गमाः अश्वा भूरितुरङ्गमास्तॉस्तथा । अपि–सम्भावनायाम् । उपायनानि–उपहारान उपदा इति यावत् । अकारयन्–समपादयन ॥ ३२ ॥

द्विषद्भिरेवास्य विलङ्घिता दिशः, पुरेपु दग्धेष्वयशोनिवेशनात् ।
प्रभञ्जनैर्देवयशो रथायितं, प्रभञ्जनैर्वैरिपुरां धुरां वलात् ॥३३॥

अन्वयः—अस्य, द्विषद्भिः, एव, पुरेपु, दग्धेपु, अयशोनिवेशनात्, दिशः, विलङ्घिताः वैरिपुराम्, धुराम्, बलात्, प्रभञ्जनैः, प्रभञ्जनैः, देवयशः, रथायितम् ॥ ३३ ॥

वृत्तिः—अस्य–भगवतः शान्तिनाथस्य । द्विषद्भिः–द्विषन्त्यप्रीतयन्तीति द्विषन्तः शत्रवस्तैस्तथा । एव–अवधारणेऽव्ययम् । पुरेपु–स्वनगरेपु । दग्धेपु–प्रज्वालितेपु । भस्मसात्कृतेष्विति यावत् । अयशोनिवेशनात्–अयशसः पराजयादिजनितदुष्कीर्त्तेर्निवेशनम्, सस्थापनम् आरोप इति यावत् । अयशोनिवेशनम् तस्मात्तथा । दिशः–आशाः, दिशा इति यावत् । विलङ्घिताः–आक्रान्ताः । वैरिपुराम्–वैरिणां शत्रूणां पुरो नगराणि वैरिपुरस्तासान्तथा । धुराम्–अग्रभान्तानाम् । बलात्–हठात् । प्रभञ्जनैः–विध्वसनैः विध्वसजनकैरिति यावत् । प्रभञ्जनः–पवनैः । करणैरित्यर्थः । देवयशः–देवस्य राज्ञः श्रीमतः शान्तिनाथस्य यशः कीर्तिः देवयशः । रथायितम्–स्यन्दनायितम्, स्यन्दनमिवाचरितमिति यावत् ॥ ३३ ॥

यथेष्टदानाम्बुभिरम्बुधि सरो, यशोभिरेवाब्धिरकारि गोष्पदम् ।
व्यधायि पूर्णा वसतिर्भुवस्तले, रिपुस्थले वाऽप्यमुना क्षमातमा ॥३४॥

अन्वयः—अमुना यथेष्टदानाम्बुभिः सरः अम्बुधिः यशोभिः एव अब्धिः, गोष्पदम्, अकारि, भुवस्तले पूर्णा वसतिः वा, रिपुस्थले क्षमातमा, व्यधायि, हि ॥ ३४ ॥

वृत्तिः—अमुना—अनेन विश्वसेनराजेनेति यावत् । यथेष्टदानाम्बुभि—यथेष्टमिच्छामनतिक्रम्य यथेष्टमिति यावत् तस्य दानम्—वितरणम् दीनेभ्यः प्रतिपादनमिति यावत् यथेष्टदानम् तस्य अम्बुनि जलानि यथेष्टदानाम्बूनि तैस्तथा "मयूरव्यंसकादयश्च" २।१।७२॥ इत्यनेन शाकपार्थिवादिराकृतिगणत्वान्मध्यमपदलोपी समासः । सरः—कासारः । अम्बुधिः—अम्बूनि जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति अम्बुधिः समुद्रः । अकारि—समपादि । यशोभिः—कीर्तिभिः । एव—अवधारणार्थकमव्ययम् । अब्धि—समुद्रः । गोष्पदम्—गोपदप्रमाणम् गोखुरप्रमाणोऽवकाशस्तेन प्रख्यापितमिति यावत् । भुवस्तले—भूमण्डले । पूर्णा—प्रचुरा पर्याप्तेति यावत् । वसतिः—निवासस्थानम् । वा—समुच्चये । रिपुस्थले—रिपूणां शत्रूणां स्थलम् स्थानम् रिपुस्थलम् तस्मिंस्तथा । क्षमातमा—क्षमराशिः । किञ्च अरिपुस्थले इतिच्छेदं विधाय । अरिपुस्थले—मित्रस्थाने । क्षमातमा—क्षमाताऽगणिता यासौ या क्षमातिमातमा । व्यधायि—अकारि । हि—निश्चयेन ॥ ३४ ॥

सुवर्णधारामवलोक्य मार्गणे कृपाणधारां समरे समागमे ।
इतीव धारामवधीर्य्य मण्डली कृता घनैश्चापधरैस्तनूहिया ॥३५॥

अन्वयः—मार्गणे सुवर्णधाराम् समागमे, समरे, कृपाणधाराम्, अवलोक्य, इतीव धाराम्, अवधीर्य्य घनैः चापधरैः तनूहिया मण्डली कृता ॥ ३५ ॥

वृत्ति —मार्गणे—याचने । सुवर्णधाराम्—सुवर्णस्य काञ्चनस्य धारा निरवच्छिन्नप्रवाहः सुवर्णधारा तान्तथा । (च—पुनः ।) समागमे—मार्गणैर्बाणैः सहिता समागमस्तस्मिंस्तथा । समरे—युद्धे, सम्प्रहारे इति यावत् । कृपाणधाराम्—निरवच्छिन्नखड्गपातम् । अवलोक्य—संवीक्ष्य । इतीव—अस्मात्कारणादिव । धाराम्—तीक्ष्णाग्रमिमत्स्यंशम् अग्रभागं वा । अवधीर्य्य—अनादरम् तिरस्कृत्येति यावत् । घनैः—सान्द्रैः बहुभिरिति यावत् मेघैर्वा । चापधरैः—धनूंषि धारयन्तीति धनुर्धराः चापधराः तैस्तथा । धनुर्धारिभिरिति यावत् । इन्द्रचापधरैर्वा मेघविशेषणमिदम् । तनूहिया—तन्वाः शरीरस्य हीः लज्जा तनूहीस्तया तथा । शरीरसंकोचविशेषेणेति यावत् । मण्डली—वर्तुलाकारा, स्थानविशेषः स्वरूपाकारस्थितिः । कृता विहिता ॥ ३५ ॥

भुजङ्गमैर्वक्रगतो नृपाद् भिया, धृतं तलं शून्यपदं विलासिभिः ।
विहङ्गमैः सा सकला ततश्चल-क्रियाश्रियाऽमण्डि तुरङ्गमैः स्थली ॥३६॥

अन्वयः—बिलासिभिः भुजङ्गमैः, वक्रगतौ, नृपात, भिया, तलम्, धृतम्, (विलासिभिः) विहङ्गमैः, शून्यपदम्, (धृतम्) ततः, तुरङ्गमैः, चलक्रियाश्रिया, सा सकला, स्थली, अमण्डि ॥३६॥

वृत्तिः—बिलासिभिः–बिलेषु छिद्रेषु आसते तच्छीला बिलासिनस्तैस्तथा, 'अजाते शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन तच्छीले 'णिन' प्रत्यय । भुजङ्गमैः–भुजेन कौटिल्येन गच्छन्तीति भुजङ्गमा पवनाशना, सर्पा इति यावत्, तैस्तथा । वक्रगतौ–वक्रा कुटिला चासौ गतिर्गमनम वक्रगतिस्तस्यां तथा । कौटिल्यावलम्बने इति यावत । नृपात्–राज्ञः श्रीमतः शान्तिनाथादिति भावः । भयात्–साध्वसात् । तलम्–अनूर्ध्वम्, पातालतलमिति यावत् । धृतम्–आश्रितम् । निजावस्थानेनालङ्कृतमितियावत् । विलासिभिः–विषु पक्षिषु लासिनः शोभवन्तो विलासिनस्तैस्तथा । विहङ्गमैः–पक्षिभिः । शून्यपदम्–शून्यम अभाववत् च तत्पदम् स्थानम् शून्यपदम, आकाशमिति यावत् । धृतम्–अवलम्बितम् । ततः–तदनन्तरम । तुरङ्गमैः–अश्वैः । चलक्रियाश्रिया–चलनम् चल एव क्रिया व्यापारश्चलक्रिया तत्र श्रीः शोभा चलक्रियाश्रीस्तया तथा । "क्रियाशब्दस्य नित्यस्त्रीत्वात्पुवत् कर्मधारय" इत्यनेन पुवत्त्वाभाव इति द्रष्टव्यम । सा–प्रसिद्धा । सकला–निखिला । स्थली–अकृत्रिमा भूमि । अमण्डि–अलमकारि, सममूपीति यावत् ॥३६॥

अर्चीकरच्चारुहयेन या भ्रमीः, श्रमी मनाग् नेति चमूचरः परम् ।
न्यवेदयत् ताभिरलाभि तेऽरिणा, नरेश ! देशभ्रमिरेव नाश्रयः ॥३७॥

अन्वयः—चमूचरः, मनाक्, श्रमी, चारुहयेन, याः, भ्रमीः, न, अचीकरत्, परम्, ताभिः, नरेश ! तव, अरिणा, देशभ्रमिः, एव, अलाभि, आश्रयः, न, इति, न्यवेदयत् ॥३७॥

वृत्तिः—चमूचरः–चमूषु सेनामात्रेषु तदाख्यसेनाविशेषेषु वा चरतीति चमूचरः । मनाक्–ईषत् । श्रमी–परिश्रमी, बहुतरशरीरव्यापारजन्मा निःश्वाससम्मर्दनिद्रादिकारणीभूतः खेदविशेष इति यावत्, श्रमस्तादृशश्रमविशिष्टः । चारुहयेन–चारुर्मनोरमश्चासौ हयोऽश्वाश्चारुहयस्तेन तथा । याः–यादृशी । भ्रमीः–घूर्णनानि, घूर्णीरिति यावत् । न–नहि । अचीकरत्– स्वार्थिकणिजन्तकृधातोरद्यतन्या रूपमिदम् तेन अकार्षीदित्यर्थः । "दशवर्षसहस्राणि रामो राज्यमचीकरत्" इति वाल्मीकिप्रयोगदर्शनात् । परम्–केवलम् । ताभिः–भ्रमीभिः । नरेश !–मनुजेन्द्र ! । तव–भवतः । अरिणा–शत्रुणा । देशभ्रमिः–विषयभ्रमणम् । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । अलाभि–समवापि । आश्रयः–अवलम्बः

कामीत्येऽप्रेपि प्रभुस्तस्य स्वनिर्वाहोचितस्थानमित्यर्थः । न–नहि । इति–एवमप्रकारेण । न्यवेदयत्–समभाषत ॥ ३७ ॥

अयं समारुह्य हयं प्रभामयं निजातपत्रस्य तलस्थलेऽनल ।
दिदेश नीराजनकर्मणे जनान्, महौजसाऽऽविष्करणाय तेजस ॥३८॥

अन्वयः—प्रभामयम्, हयम् समारुह्य निजातपत्रस्य तलस्थले (स्थितः), महौजसः, अनलः अयम् तेजसः आविष्करणाय नीराजनकर्मणे, जनान् दिदेश ॥ ३८ ॥

वृत्तिः—प्रभामयम् कान्तिप्रचुरम् । हयम्–अश्वम् । समारुह्य–सम्यक्प्रकारेण आरुह्येत्यर्थः । निजातपत्रस्य–निजमात्मीयञ्च तदातपत्रम्–छत्रम् निजातपत्रम् तस्य तथा । तलस्थले–अधोभागे । (स्थितः–अवस्थितः ।) महौजसा–महच्च विस्तृतञ्च तदोजो यस्य महौजस्तेन तथा । अनलः–अग्निस्वरूपः । अयम्–भगवान् शान्तिनाथः । तेजसः–प्रभायाः । आविष्करणाय–प्रादुर्भावहेतवे । नीराजनकर्मणे–प्रकाशनमात्रो नीराजनम् तच्च तत्कर्म नीराजनकर्म तस्मै तथा यद्वा आरात्रिककर्मणे । जनान्–लोकान् । दिदेश–उपदिदेश आदिदेशेति वा ॥ ३८ ॥

प्रभा प्रभावर्द्धिविधौ समादधौ सहायता या मरुतांपतिर्भुवि ।
मरुत् किमद्यापि न ना सुशिक्षते, सनाऽप्यनालस्यधियाऽनले सुहृत् ॥३९॥

अन्वयः—मरुतांपतिः भुवि प्रभाः, प्रभावर्द्धिविधौ याः सहायताः समादधौ ताः, अद्यापि मरुत्, सुहृत् (भूत्वा) सना अपि, अनालस्यधिया अनले, न सुशिक्षते किम् ॥ ३९ ॥

वृत्तिः—मरुतांपतिः–देवानाम् पतिः स्वामी इन्द्र इति यावत् । भुवि–पृथिव्याम् । प्रभाः–त्रिभुवनस्वामिनः श्रीमतः शान्तिनाथस्येति यावत् । प्रभावर्द्धिविधौ प्रभावस्य प्रतापस्य तेजस इति यावत् । ऋद्धिः–समृद्धिः सम्पत्तिरित्यर्थः, प्रभावर्द्धिस्तस्या विधिर्विधानम् सम्पादनमिति यावत् प्रभावर्द्धिविधिस्तस्मिंस्तथा । याः–यादृशीः । सहायताः–साहाय्यानि । समादधौ–समधात् इव चकारेति यावत् । ताः–तादृशीः, सहायता इति यावत् । अद्यापि–अद्यत्वेऽपि । मरुत्–पवनः । सुहृत्–मित्रम् (भूत्वा) सना–सर्वदा । अपि–सम्भावनायाम् । अनालस्यधिया–आलस्यस्य मन्दस्य भाव आलस्यम् मान्द्यम् न आलस्यम् अनालस्यम् स्फूर्तिरिति यावत् । तद्विषयिणी बुद्धिरनालस्यधीस्तया तथा । अनले–वह्नौ । न–नहि । सुशिक्षते–सम्यगभ्यस्यति । किम्–प्रश्नार्थकम् विशेषार्थकम् वाऽव्ययम् । अपि तु सम्यगभ्यस्यति एवेति भावः । तथा च कुमारसम्भवमहाकाव्ये तृतीयसर्गे महाकविकालिदासः "मधुश्च ते मन्मथ साहचर्याद्–असावनुक्तोऽपि सहाय एव । समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य" इति ॥ ३९ ॥

प्रभूतदूतैरपि यः कृताहवोऽप्यनाश्रवोऽभूत् पुरुहूतविक्रमः ।
तदत्ययः प्रत्ययतः कृतोऽमुना, वितत्य वात्यामयचक्रचंक्रमान् ॥४०॥

अन्वयः—प्रभूतदूतैः, अपि, कृताहवः, अपि, यः, पुरुहूतविक्रम, अनाश्रवः, अभूत, अमुना, प्रत्ययत, वात्यामयचक्रचङ्क्रमान्, वितत्य, तदत्ययः, कृत ॥ ४० ॥

वृत्ति.—प्रभूतदूतः–प्रभूता प्रचुरा बहव इति यावत च ते दूता दूत्यव्यापारपारङ्गमा, किङ्करा इति यावत्, प्रभूतदूतास्तैस्तथा। बहुभिर्भृत्यैरिति यावत। अपि–सम्भावनायाम। कृताहवः–कृतो विहित आहव आह्वान यस्य स तथा। अपि–सम्भावनायाम। यः–अयुक्तानुष्ठानादनिर्दिष्टनामधेय कश्चित। पुरुहूतविक्रमः–पुरु प्रभूत हूत आह्वान यस्य स पुरुहूत इन्द्रस्तस्य विक्रम इव विक्रम पराक्रमो यस्य स तथा। इन्द्रतुल्यपराक्रमविशिष्ट इति यावत्। अनाश्रवः–वचनस्थितः आज्ञाकारीति यावदाश्रव न आश्रवोऽनाश्रव वशवर्तित्वाभाववान इति यावत। अभूत्–अभवत्। अमुना–प्रतिपक्षपक्षविध्वंसनपटीयसा, भगवता शान्तिनाथेनेति यावत्। प्रत्ययतः–सम्मुखगमनात्। वात्यामयचक्रचङ्क्रमान्–वातानां पवनानां समूहो वात्या, सा प्रचुराऽस्त्यत्रेति वात्यामयम् तच्च तच्चक्रम् 'अस्त्रविशेष' वात्यामयचक्रम्, तस्य चङ्क्रमाश्चङ्क्रमणानि वात्यामयचक्रचङ्क्रमास्तान् तथा। वितत्य–विस्तीर्य्य। तदत्ययः–तस्य प्रभूतदूतद्वारेण आह्वाने कृतेऽप्यनाश्रवस्य पुरुहूतविक्रमस्य राज्ञोऽत्ययो ध्वंस, विनाश इति यावत् तदत्यय। कृत.–विहित ॥ ४० ॥

विवेश गत्वा स विलासकाननं, विहारयुक्तं मुनिराजिराजितम् ।
तदन्तिके पातककर्मणोऽन्तके, न के चिदानन्दविदस्तदानके ? ॥४१॥

अन्वयः—स, मुनिराजराजितम्, विहारयुक्तम्, विलासकाननम्, गत्वा, तदन्तिके, विवेश, पापकर्मण, अन्तके, तदानके, के, न, चिदानन्दविदः, ॥ ४१ ॥

वृत्तिः—सः–सकलगुणगणशालितया चक्रवर्तित्वादिना वा प्रसिद्ध, भगवान्शान्तिनाथ इति यावत्। मुनिराजिराजितम्–मुनीनां श्रमणानां राजय श्रेणयो मुनिराजयस्ताभी राजितम्–शोभितम् मुनिराजराजितम। विहारयुक्तम्–विहरन्त्यत्र जना इति विहारो जिनमन्दिरम् तेन युक्तम् विहारयुक्तम्। विलासकाननम्–विलासस्य क्रीडाया काननम्–वनम् विलासकाननम, यद्वा-विलासस्य प्रयोजकम्-विलास प्रयोजकम् तच्च तत्काननम् विलासकाननम 'मयूरव्यंसकेत्यादयः'' ३।१।११६। इत्यनेन शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वान्मध्यमपदलोपी समास। गत्वा–सम्प्राप्य। तदन्तिके–तेषां मुनीनामन्तिकम् समीपम् तदन्तिकम् तस्मिँस्तथा। सर्वनाम्नां प्रधानपरामर्शित्वात् प्रकृते समासेऽप्रधानीभूतस्य मुनेः परामर्शकत्वमनु-

पयनमिति गो ध्वन्यम्—"वसैते राजमानङ्गास्तम्मेवासी सुरूपमा" "दुःस्वप्नामिघातादिव्यथा तयपघातके हेतौ" इत्यादौ प्रामाणिकानां प्रयोगेऽपि तथादर्शनात्तस्मा मनुष्यत्वे प्रामाणिकत्वात्। विशेषणमिदम्। पापकर्मणः—पापम्—पापविशिष्टम् तत् कर्म आचरणम् पापकर्म तस्य तथा। यद्वा—पापस्य दुष्कृतस्य प्रयोजकम् पापप्रयोजकम् तच तत्कर्म पापकर्म तस्य तथा। मन्तुदः—विनाशके। तदानेके—तेषाम् मुनीनाम् तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य वा आनन्दम् पटह वधानकस्तस्मिंस्तथा। द्रू—कीदृशास्तथा जना इति शेषः। न—नहि। चिदानन्दविदः—चिदानन्दम् चित्स्वरूपमानन्दस्वरूपम् विदन्ति जानन्ति इति चिदानन्दविदः। अपि तु सर्वे एव चिदानन्दविद इति भावः। मम काव्यकल्पात्—"मध्नामि कौरवशतं समरे न कोपात् दुःशासनस्य रुधिरं न पिबाम्युरस्तः। सञ्चूर्णयामि गदया न सुयोधनोरू सन्धिं करोतु भवतां नृपतिः पणेन॥" इत्यादौ नञः काव्यकल्पात्—मध्नाम्येवेति बोधनात्॥४१॥

स सात्विकस्तात्विकवर्गसङ्गत-स्ततः क्षणात् क्षोणिपतिर्धृतीच्छया।
चकार चर्चां श्रमणाश्रमेऽश्रमः, स्वसम्पदा वैश्रवणः स्वसम्पदाम्॥४२॥

अन्वयः—सात्त्विकः, तात्त्विकवर्गसङ्गतः, स्वसम्पदाम्, वैश्रवणः क्षोणिपतिः सः ततः, क्षणात् धृतीच्छया अश्रमः (सन्) श्रमणाश्रमे स्वसम्पदः चर्चाम्, चकार॥४२॥

वृत्तिः—सात्त्विकः—सत्त्वमस्ति यस्मिन्निति व्युत्पत्तेः सत्त्वगुणोत्कर्षात् सात्त्विकः यस्य... सत्त्वम् तत्र भवः सात्त्विकः। सत्त्वगुणविशिष्ट इति भावः। तात्त्विकवर्गसङ्गतः तात्त्विकानाम् याथार्थ्यविशिष्टानां वर्गः समूहस्तात्त्विकवर्गस्तेन सङ्गतस्तथा। स्वसम्पदाम्—स्वानि धनानि च सम्पदः सम्पत्तयश्च स्वसम्पदस्तासाम्तथा। 'द्वन्द्वस्तुल्यसमासयोः, परवल्लिङ्गत्वात्स्त्रीत्वम्। वैश्रवणः—कुबेरः। क्षोणिपतिः—क्षोण्याः पृथिव्याः पतिः स्वामी, ईशितेति भावः, क्षोणिपतिस्तस्य तथा। सः—प्रसिद्धो भगवान् शान्तिनाथ इति भावः। ततः—मुनिराजविराजितविहारकस्थितकाननमासाद्य तदनन्तरमित्यर्थः। क्षणात्—उत्सवात्। क्षणात्मकसूक्ष्मकालविशेषेणैव वा। धृतीच्छया—मोक्षमवाप्तिके नाशिमनिर्वाणकनिवारणकारणीभूत चित्तवृत्तिविशेषो धृतिस्तस्या इच्छा अभिलाषो धृतीच्छा तया तथा। अश्रमः—नास्ति श्रमः बहुतरमार्गैरध्यारोपणाम्या निरामासाद्दृस्मर्शनिरोधकारणीभूतः खेदविशेषो यस्य स तथा। (सन्) श्रमणाश्रमे—श्रमणानां मुनीनामाश्रमः स्थानम् श्रमणाश्रमस्तस्मिंस्तथा। स्वसम्पदः—स्वस्य आत्मनः सम्पत् सम्पत्तिर्धर्मध्यानादिरिति भावः, स्वसम्पत् तस्यास्तथा। चर्चाम्—चिन्ताम् आत्मनैवात्मानमीमांसामिति भावः। चकार—कृतवान्॥४२॥

ततः समुत्थाय महाशयः शयं निवेशयन् सम्भृदर्पिते शये।
प्रवालरागच्छुरितं सुपुष्पया, ययौ वनं यौवनभृत् कृतासनम्॥४३॥

अन्वयः—महाशयः, ततः, समुत्थाय, वज्रभृदर्पिते, शये, शयम्, निवेशयन्, यौवनभृत्, (सः) सुषुप्सया, प्रवालरागच्छुरितम्, कृतावनम्, वनम्, ययौ ॥ ४३ ॥

वृत्तिः—महाशयः–महान् विशाल आशयोऽभिप्रायो यस्य स महाशय । ततः–तदनन्तरम्, मुनिमण्डलीतो वा । समुत्थाय–समुत्थितो भूत्वा । वज्रभृदर्पिते–वज्रं कुलिशं बिभर्ति धारयतीति वज्रभृत् इन्द्रस्तेन अर्पितो दत्त, नियोजित इति यावत् वज्रभृदर्पितस्तस्मिँस्तथा । शये–शय्यते सुप्यतेऽत्रेति शय' शय्या, तस्मिँस्तथा । शयम्–हस्तम् । निवेशयन्–संस्थापयन् । यौवनभृत्–यौवनम् तारुण्यम् बिभर्ति धारयति इति यौवनभृत्, युवावस्थाविशिष्ट इति यावत् । (सः–भगवान् शान्तिनाथ' ।) सुषुप्सया–निद्रातु कामेन । प्रवालरागच्छुरितम्–प्रवालस्य विद्रुमस्य रागो लौहित्यम् प्रवालरागस्तेनच्छुरितम् समुज्जृम्भितम्, विलासितमिति यावत् प्रवालरागच्छुरितम् । कृतावनम्–कृतं विहितमवन रक्षण प्राणिनां यत्र तत् कृतावनम् । अथवा कृत विहितमवन शान्तिप्रदानेन स्वरक्षण येन तत्तथा । वनम्–काननम् । ययौ–जगाम । गतवानिति यावत् ॥ ४३ ॥

वयोनिनादैर्जयवादमादधत्, प्रवालवालविजनैः समीरयत् ।
निसर्गसम्यग् वनमेष पिप्रिये, हरिर्धनच्छायमिवार्णसां निधिम् ॥४४॥

अन्वयः—हरिः, अर्णसाम्, निधिम्, इव, एषः, वयोनिनादैः, जयवादम्, आदधत्, प्रवालवालविजनैः, समीरयत्, निसर्गसम्यक्, घनच्छायम्, वनम्, पिप्रिये ॥ ४४ ॥

वृत्तिः—हरिः–भगवान् विष्णुः । अर्णसाम्–जलानाम् । निधिम्–निधानम् । समुद्रमित्यर्थः । इव–यथा । एषः–भगवाञ्शान्तिनाथ' । वयोनिनादैः–वयसां पक्षिणां निनादाः शब्दा वयोनिनादाः तैस्तथा । जयवादम्–जयशब्दम् । आदधत्–कुर्वन् । प्रवालवालव्यजनैः–प्रवालाः किसलया एव वालव्यजनानि नूतनपवनोत्पादकपदार्थाः प्रवालवालव्यजनानि तैस्तथा । समीरयत्–समीर पवन करोतीति समीरयत् । निसर्गसम्यक्–स्वभावमनोरमम् । घनच्छायम्–घना सान्द्रा छाया आतपाभावो यत्र तत्तथा । वनम्–काननम् । पिप्रिये–समधिजगाम ॥ ४४ ॥

वनान्तपर्य्यन्तमुपेत्य सस्पृहं, समेत्य तच्छासनमन्यभूधनैः ।
पटालयाः शिश्रियिरे घटालयान्, पुरोदधानैर्बहुगन्धसिन्धुरान् ॥४५॥

अन्वयः—पुरः, घटालयान्, बहुगन्धसिन्धुरान्, दधानैः, अन्यभूधनैः, सस्पृहम्, वनान्तपर्य्यन्तम्, उपेत्य, तच्छासनम्, समेत्य, पटालयाः, शिश्रियिरे ॥ ४५ ॥

वृत्तिः—पुरः—अग्रतः । घटाढ्यान्—घटा हस्तिघटना आढ्यो यस्मिंस्तथाविधेऽरण्ये तस्मिंस्तथा । 'करिणां घटना घटा' इत्यमरः । बहुगन्धसिन्धुरान्—गन्धप्रधानाः सिन्धुरा गजा गन्धसिन्धुरा बहवश्च ते गन्धसिन्धुरा बहुगन्धसिन्धुरास्तांस्तथा । दधानौ—धारयन्तौ । अन्यभूपनेः—भू पृथिवी तस्याः पतिस्तस्यानुपभोग्यत्वात्स्वामिभावाभावत्वात् यत्र निजस्वैरम्यमिति भावस्तेषां भूपाः राजानः, अन्ये अपरे च ते भूपना अन्यभूपास्तैस्तथा । ससुखम्—स्वरूपा अभिप्रायेण सहितं ससुखं यथा स्यात्तथा । वनान्तपर्यन्तम्—वनान्तस्य वनस्यास्य पर्यन्तो मर्यादा वनान्तपर्यन्तस्तत्तथा । उपेत्य—गत्वा । तत्कासनम्—तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य शासनमनुज्ञा तत्कासनम् तत्तथा । समेत्य—समधिगम्य । पटालयाः—पटो वस्त्रम् तस्य आलया गृहाः पटालयाः वस्त्रनिर्मितगृहा इति भावः । शिश्रियिरे—सिषेविरे ॥ ४५ ॥

परेऽप्यथासन्नचराश्चराचरा क्रमेण तस्मिन्नवतीर्णदृक्पथे ।
विशश्रमुस्तच्छिबिरे विलम्बिनि मरावतारारवदुष्प्रमालिनि ॥४६॥

अन्वयः—अथ, तस्मिन् क्रमेण, अवतीर्णदृक्पथे (सति) परे, अपि, आसन्नचराः, चराचराः, मरावतारारवदुष्प्रमालिनि विलम्बिनि, तच्छिबिरे विशश्रमुः ॥ ४६ ॥

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम् । तस्मिन्—परममहत्त्वशालिनि भगवति शान्तिनाथे । क्रमेण अनुक्रमः । अवतीर्णदृक्पथे—दृष्टेर्मार्गो पन्था मार्गो दृक्पथः अवतीर्णो दृक्पथो येन सोऽवतीर्णदृक्पथस्तस्मिंस्तथा । चक्षुर्विषयतामधिगतवति इति भावः । सतीति शेषः । परे—अन्ये । अपि—सम्भावनायाम् । आसन्नचराः—आसन्ने समीपे चरन्ति विचरन्तीत्यासन्नचराः समीपवर्तिन इत्यर्थः । चराचराः—जङ्गमस्थावराः । मरावतारारवदुष्प्रमालिनि—मरस्य मारस्य अवतारोऽवतरणम् मरावतारः कामादिविकारस्तस्य अभावोऽस्मिन्नस्ति मरुः, वायवो वा मरुतो मारपदस्य भावप्रधानत्वात्..., दुष्प्रः ... मालास्तेषां माला श्रेणी मरावतारारवदुष्प्रमाला सा अस्त्यस्मिन्निति मरावतारारवदुष्प्रमालि तस्मिंस्तथा । विलम्बिनि—विशेषेण लम्बते तच्छीलम् विलम्बि तस्मिंस्तथा । अतिदीर्घे इति भावः । तच्छिबिरे—तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य शिबिरम् सेनासन्निवेशः तच्छिबिरम् तस्मिंस्तथा । विशश्रमुः—विश्रामं प्रापुः ॥ ४६ ॥

मतङ्गजं वारिनिवारणं द्विधा, व्रजन्तमन्तःशिबिरं दिदृक्षताम् ।
न्यवर्ति दृष्टिमकरे पुरोक्सा—मसान्द्रभावाप्यक्षुधामुपेयुषाम् ॥४७॥

-

अन्वयः—वारिनिवारणम्, वा, अरिनिवारणम्, द्विधा, अन्तःशिविरम्, व्रजन्तम्, मतङ्गजम्, दिदृक्षताम्, असान्द्रभावाध्वजुषाम्, उपेयुषाम्, पुरौकसाम्, दृष्टिप्रकरैः, न्यवर्ति ॥ ४७ ॥

वृत्तिः—वारिनिवारणम्–वारि जलं निवारयति प्रतिरुणद्धि इति वारिनिवारणः सेतुस्तन्तथा। सेतु प्रतीत्यर्थ । वृजन्तम्–गच्छन्तम् । वा–अथवेत्यर्थकम् समुच्चयार्थक वाऽव्ययम । अरिनिवारणम्–अरीन् शत्रून् निवारयति प्रतिरुणद्धीति अरिनिवारण' शत्रुप्रतिरोधकस्तन्तथा । अन्तःशिविरम्–शिविरे सैन्यसन्निवेश इति अन्त'शिविरम् शिविरमध्य इति यावत् । व्रजन्तम्–गच्छन्तम् । द्विधा–प्रकारद्वयविशिष्टम्, प्रकारद्वयेन वा । मतङ्गजम्–दन्तावलम, हस्तिनमिति यावत् । दिदृक्षताम्–दर्शनेच्छावताम् । असान्द्रभावाध्वजुषाम्–सान्द्रो निविडः स्थिर इति यावत् । भाव स्वभावश्चेष्टा वा यस्या स सान्द्रभाव, न सान्द्र भावोऽसान्द्रभावस्तस्य अध्वा मार्ग, असान्द्रभावाध्वा पलायनमित्यर्थ, त जुषन्ति सेवन्त इति असान्द्रभावाध्वजुषस्तेषान्तथा । उपेयुषाम्–सामीप्यमधिगतानाम् । पुरौकसाम्–पुरम् नगरमोको निवासस्थानम् येषान्ते पुरौकसस्तेषान्तथा । नगरवासिनामितियावत् । दृष्टिप्रकरैः–नेत्रसमूहै । न्यवर्ति–निवर्तितम् ॥ ४७ ॥

प्रविश्य तत्तन्नगरे ससाधनै–र्धनैरुपादाय यथेष्टवास्तवम् ।
स्फुट दिदीपे कटकं भटैर्जनै–रनुव्रजद्बन्धुसमाजबन्धुभिः ॥४८॥

अन्वयः—तत्तन्नगरे, प्रविश्य ससाधनैः, धनैः, यथेष्टवास्तवम्, उपादाय, अनुव्रजद्बन्धुसमाजबन्धुभिः, भटै', जनैः, कटकम्, स्फुटम्, दिदीपे ॥ ४८ ॥

वृत्तिः—तत्तन्नगरे–तस्मिँस्तस्मिन्पुरे । प्रविश्य–प्रवेशमासाद्य । ससाधनैः–साध्यत एभिरिति साधनान्युपकरणानि ते' सहितानि ससाधनानि तैस्तथा । धनैः–मणिकाञ्चनप्रभृतिवित्तैरितियावत् । यथेष्टवास्तवम्–वस्त्वेव वास्तवम् यथेष्ट यथाभिलषितञ्च तद् वास्तवम् यथेष्टवास्तवम् । उपादाय–गृहीत्वा । अनुव्रजद्बन्धुसमाजबन्धुभिः–अनुव्रजन् अनुगच्छन् चासौ बन्धुसमाजो बान्धववर्गोऽनुव्रजद्बन्धुसमाज' तेन बन्धुभिः सदृशैस्तथा । भटैः–योधै, वीरैरिति यावत् । जनैः–लोकैः । कटकम्–कटत्यावृणोति पृथिवीमिति कटकम् सैन्यम्, अनीकमिति यावत् । स्फुटम्–प्रकट यथास्यात्तथा । दिदीपे–दिद्युते, विराजितमिति यावत् ॥ ४८ ॥

ततः प्रसूने च फले च मञ्जुले, निवेश्य देश्ये वनपालपुङ्गवे ।
नृनाथसभ्येभ्यपटाश्रयान्तरं विनीयमानेऽत्र चरैर्मुदोऽभवन् ॥४९॥

अन्वयः—तदा, चरैः, मञ्जुले प्रसूने, च, फले, च, निवेश्य, देश्ये, वनपालपुङ्गवे नृनाथ सम्येभ्यपटाभयान्तरम् विनीयमाने अत्र, मुदः अभवन् ॥ ४९ ॥

वृत्तिः—तदा–तदनन्तरम् । चरैः–चरन्ति मध्ये राष्ट्रं गच्छन्तीति चरा दूतास्तैस्तथा । मञ्जुले–मनोहरे । प्रसूने–कुसुमे पुष्पे इति यावत् । च–पुनः । फले–प्रसवे । 'प्रसवो गर्भे च कुसुमेऽपि च' इति मेदिनी । च–पादपूर्त्यर्थकमव्ययम् । निवेश्य–संस्थाप्य । देश्ये–देशनयोग्ये स्वदेशार्हे इति यावत् । वनपालपुङ्गवे–वनम् क्रीडाकाननम् पालयन्ति रक्षन्ति वृक्षसेकादिभिरिति वनपालास्तेषां मध्ये पुङ्गवः श्रेष्ठस्तथा । नृनाथसम्येभ्यपटाभयान्तरम्–नृणां मनुष्याणां नाथः स्वामी, प्रभुरिति यावत् नृनाथः नरपतिः, सभायां साधवः सभ्याः, इभ्या धनाढ्याः, नृनाथश्च सभ्याश्च इभ्याश्च नृनाथसभ्येभ्यास्तेषां पटाभयाः वस्त्रावृताः नृनाथसभ्येभ्यपटाभयास्तेषामन्तरम् मध्यम् नृनाथसभ्येभ्यपटाभयान्तरम् तत्तथा । विनीयमाने–निरस्यमाने । अत्र–वासवनकक्षे । मुदः–हर्षाः । अभवन्–अभूवन् समाजायन्त इति यावत् ॥ ४९ ॥

कृतप्रसादो वनमालिनाऽवदत्, स सन्मुखस्थाञ्जलिना जनाधिपः ।
निवेदिते पुष्पफलादिवस्तुनि, सुनिर्मलं तिष्ठ सुतुष्टचेतसा ॥५०॥

अन्वयः—सम्मुखस्थाञ्जलिना, वनमालिना, पुष्पफलादिवस्तुनि, निवेदिते कृतप्रसादः, जनाधिपः, सः सुतुष्टचेतसा सुनिर्मलम्, तिष्ठ (इति) अवदत् ॥ ५० ॥

वृत्तिः—सम्मुखस्थाञ्जलिना–सम्मुखेऽभिमुखे तिष्ठतीति सम्मुखस्थस्तादृशोऽञ्जलिर्यस्य स सम्मुखस्थाञ्जलिस्तेन तथा । वनमालिना–माला अस्ति अस्येति माली वनस्य वनमाली, माला अस्य अस्तीति मालिकः, वनमाली तेन तथा । पुष्पफलादिवस्तुनि–पुष्पाणि कुसुमानि च फलानि प्रसवाश्च पुष्पफलानि तान्यादिः प्रधानं यस्मिन् तत् पुष्पफलादि तच्च तद्वस्तु च पुष्पफलादिवस्तु तस्मिंस्तथा । निवेदिते–प्रतिपादिते । सतीविशेषणम् । कृतप्रसादः–कृतो विहितः प्रसादः प्रसन्नता येन स कृतप्रसादः । जनाधिपः–अधि–अधिकं पाति रक्षतीत्यधिपः, जनानां लोकानामधिपः प्रभुर्जनाधिपः, लोकनाथः । सः–प्रसिद्धः भगवाञ्जिनेश्वरः इति यावत् । सुतुष्टचेतसा–सु अतिशयेन तुष्टं सन्तुष्टम् सुतुष्टम् तच्च तच्चेतोऽन्तःकरणम् सुतुष्टचेतस्तेन तथा । सुनिर्मलम्–सुनिश्चलम् । अत्यन्तनिर्मलमिति यावत् । तिष्ठ–अवतिष्ठस्व स्थिरोभवेति यावत् । इति–इत्येवम् वाक्यार्थो कर्म । अवदत्–अकथयत् ॥५०॥

विदेशजे पुष्पफलादि सादरं मनःप्रसादाय विदायलिप्सया ।
निवेद्यमाने वनपालपाणिना, प्रपद्य भूपैर्मुमुदे पदे पदे ॥५१॥

अन्वयः—विदेशजैः, भूपैः, मनःप्रसादाय, विदायलिप्सया, वनपालपाणिना, सादरम्, निवेद्यमानम्, पुष्पफलादि, प्रपद्य, पदे पदे, मुमुदे ॥ ५१ ॥

वृत्तिः—विदेशजैः-विभिन्नाश्च ते देशा विषया विदेशास्तत्र जातानि उत्पन्नानि इति विदेशजास्तैस्तथा। भूपैः-राजभिः। मनःप्रसादाय-मनसश्चित्तस्य प्रसाद' प्रसन्नता मन'प्रसादस्तस्मै तथा। विदायलिप्सया-वेदन वित् ज्ञानम् आयो लाभः विच्च आयश्चेति विदायौ तयोर्लिप्सा प्राप्तीच्छा विदायलिप्सा, तया तथा। वनपालपाणिना-वनपालस्य उद्यानसरक्षकस्य मालाकारस्येति यावत पाणिर्हस्तो वनपालपाणिस्तेन तथा। सादरम्-ससत्कारम्, सश्रद्धमिति यावत्। निवेद्यमानम्-प्रतिपाद्यमानम्, उपहारीक्रियमाणमिति यावत्। पुष्पफलादि-पुष्पाणि कुसुमानि च फलानि प्रसवाश्च पुष्पफलानि तानि आदि' प्रधान यस्य तत् पुष्पफलादि वस्त्विविशेष। प्रपद्य-सम्प्राप्य। पदे पदे-स्थाने स्थाने प्रतिशब्दम्, प्रतिवाक्यम्, प्रतिवस्तु वा। विप्सायां द्विर्भावः। मुमुदे-तुतोष प्रासीददिति यावत् ॥५१॥

विवेकिलोकैः कृतकेलिकर्मभि-र्विलोक्य लोकम्पृणतागुणे स्तुते।
महाजनश्चारुसभाजनाश्रितो, व्यलोकयत् काननकामनीयकम् ॥५२॥

अन्वयः—कृतकेलिकर्मभिः, विवेकिलोकैः, विलोक्य, लोकम्पृणतागुणे, स्तुते, (सति) चारुसभाजनाश्रित', महाजन, काननकामनीयकम्, व्यलोकयत् ॥ ५२ ॥

वृत्तिः—कृतकेलिकर्मभिः-केलीनां नर्मणाम क्रीडानामिति यावत्, कर्मणि क्रिया आचरणानीति यावत्, केलिकर्माणि, कृतानि विहितानि केलिकर्माणि यैस्ते कृतकेलिकर्माणस्तैस्तथा। विवेकिलोकैः-विवेकः सदसद्वस्तुविचारोऽस्त्येषामिति विवेकिनः, "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६॥ इत्यनेन मत्वर्थे 'इन्' प्रत्ययः, ते च ते लोकाः जनाः विवेकिलोकास्तैस्तथा। विलोक्य-विशेषेण दृष्ट्वा, सम्यगालोच्येति यावत्। लोकम्पृणतागुणे-लोकं प्रजां पृणातीति लोकम्पृणो जनोपकारकस्तस्य भावो लोकम्पृणता, सैव गुण उत्कर्षहेतुर्दयादाक्षिण्यत्यागशौर्य्यादिरिति यावत, लोकम्पृणतागुणस्तस्मिँस्तथा। स्तुते-प्रशसिते। (सति) चारुसभाजनाश्रितः-चारवः शोभनाश्च ते सभाजनाः सभ्या सदस्या इति यावत्, चारुसभाजनास्तानाश्रितोऽनुसृतश्चारुसमाजाश्रित'। महाजनः-महान् विशाल उदाराशय इति यावच्च जनो लोको महाजनः, काननकामनीयकम्-कमनीयस्य रमणीयस्य 'मनोहरस्येति यावद्' भावः कामनीयकम्, काननस्य वनस्य कामनीयकम् काननकामनीयकम्। उद्यानसम्बन्धिनीं सुन्दरतामिति यावत्। व्यलोकयत्-प्रैक्षिष्ट, समदर्शदिति यावत् ॥ ५२ ॥

फलानि पुष्पाणि च पल्लवे करे, सम समादाय जने परस्परम्।
प्रसर्पति प्रीतिमना महामना, अमन्यतास्मिन् समये स्वधन्यताम् ॥५३॥

अन्वयः—पल्लवे, करे, पुष्पाणि, च, फलानि, समम्, समादाय, जने, परस्परम्, प्रसर्पति (सति) अस्मिन्, समये, प्रीतिमनाः, महामनाः, स्वसन्ततम्, अमन्यत ॥ ५३ ॥

वृत्तिः—पल्लवे—किसलयरूपे । करे—हस्ते । "मुखं चन्द्रः" इत्यादिवद्रूपकालङ्कारः, करस्य पल्लवेन रूपणात् ताद्रूप्याध्यासादिति यावत् । पुष्पाणि—कुसुमानि । च—पुनः । फलानि—सस्यानि । समम्—सहैव एककालावच्छेदेनेति यावत् । समादाय—गृहीत्वा । जने—लोके । परस्परम्—अन्योन्यम् । प्रसर्पति—गच्छति (सति) । अस्मिन्—युगपत्पुष्पफलादानपूर्वकप्रसर्पणावसरे इत्यर्थः । समये—काले । प्रीतिमनाः—प्रीतियुक्तं मनः अन्तःकरणं यस्य स तथा । महामनाः—महत् उदारं मनः अन्तःकरणं यस्य स तथा । स्वसन्ततम्—स्वस्य आत्मनो सन्ततम् अन्यथानवर्तिता स्वसन्तता ताम् । अमन्यत—अनुमेने । लोकाः यथा करे पल्लवरूपे पुष्पाणि फलानि च गृहीत्वा राजपुरोऽर्पं यथा विदधति तथा वृक्षा अपि फलपुष्पादिभिर्मुनिवरेषु सत्कारादिकं कुर्वन्तीति भावः ॥ ५३ ॥

न याऽजनिष्टाऽप्यनयाऽजनिष्टया <u>वयोऽतिपातोद्गतवातवेपिते</u> ।
पुरा जने नीतिरिय पुराधृता—वयोऽतिपातोद्गतवातवेपित ॥५४॥

अन्वयः—अजनिष्टया या, नीतिः, जने, पुरा न अजनिष्ट, अनया, पुरा, वयोऽतिपातोद्गतवातवेपिते, (च) वयोऽतिपातोद्गतवातवेपिते इयम् नीतिः धृता ॥ ५४ ॥

वृत्तिः—अजनिष्टया—परमेश्वरस्यानिष्टेन । या—यादृशी । नीतिः—नयः । जने—लोके । पुरा—पूर्वम् । न—नहि । अजनिष्ट—समुत्पन्ना उत्पन्नेति यावत् । अनया—एतया, वाञ्छितमनभिमतेत्यर्थः । पुरा—अग्रतः । वयोऽतिपातोद्गतवातवेपिते—वयसः अवस्थायाः अतिपातः अतिक्रमो वयोऽतिपातस्तेन उद्गतं समुत्पन्नं वातवेपितम्—वातरोगसमुत्थकम्पनं यस्य स वयोऽतिपातोद्गतवातवेपितस्तस्मिंस्तथा । वृद्धे इति यावत् । (च—पुनः ।) वयोऽतिपातोद्गतवातवेपिते—वयसो पक्षिणः अतिपातः अतिशयो वयोऽतिपातस्तेन यत् ऊर्ध्वं गतम् उद्गतम् विमानमिति यावत् वातवेपितं वातप्रयोगकम्पनं यस्य स वयोऽतिपातोद्गतवातवेपितस्तस्मिंस्तथा । इयम्—पूर्वोक्तविलक्षणा । नीतिः—न्यायः । समुचिताचरणात्मा नय इति यावत् । धृता—अवलम्बिता ॥ ५४ ॥

नृणां कियास्मिन् शिबिरे पुरीमिया भयादिकाऽभूदधिकाप्यनेकशः ।
<u>स्थिते समादाय महर्षिनार्थका</u>—नुगैर्जनैर्वस्तु विसिष्मिये तत ॥५५॥

अन्वयः—नृणाम्, अस्मिन्, शिबिरे, अनेकशः, अधिका अपि भयादिका, किया, पुरीमिया, अभूत्, स्थितैः, महर्षिनार्थकानुगैः, जनैः, ततः, वस्तु, समादाय विसिष्मिये ॥ ५५ ॥

वृत्तिः—नृणाम्–जनानाम् । अस्मिन्–साम्प्रतिके । भगवच्छान्तिनाथाधिष्ठिते । शिबिरे–सैन्यसन्निवेशे । अनेकशः–बहुश' । अधिका–प्रचुरा । अपि–सम्भावनायामव्ययम् । क्रयादिका–क्रयो द्रव्यविनिमय आदि' प्रधान यस्यां सा तथा। क्रिया–कर्म । पुरीप्रिया–पुर्य्या नगर्य्याः तात्स्थ्य-निमित्तलक्षणया पुरीस्थलोकानाम् इति यावत प्रिया रुचिकारी पुरीप्रिया तथा चोक्तम्—परमलघुमञ्जूषायां नागोजीभट्टैः—"तात्स्थ्यात्तथैवताद्धर्म्यात्तत्सामीप्यात्तथैव च" इति । अभूत्–समभवत । स्थितैः–अवस्थितैः, तन्नगराधिकरणकावस्थानवद्भिरिति यावत् । महर्षिवार्धकानुगैः–वृद्धानाम् परिणतवयसाम्, जरठानामिति यावत् समूहो वार्धकम्, महर्षीणां महामुनीनां वार्धकम् महर्षिवार्धकम् तस्य अनुगा अनुगामिनो महर्षिवार्धकानुगास्तैस्तथा । जनैः–लोकैः । ततः–तस्मात् स्थानात् । वस्तु–पदार्थ जातम् । समादाय–गृहीत्वा । विसिष्मिये–विस्मितम् आश्चर्य्यमासावदितमिति यावत् ॥ ५५ ॥

यदत्र तन्त्रे विषयान्तरागते, स्वसज्जने तथ्यमकार्षुरुत्तमाः ।
फलैः प्रसूनैर्बहुमानमादराद्, वने तदातिथ्यमशिक्षि शाखिभिः ॥५६॥

अन्वयः—अत्र, विषयान्तरागते, तन्त्रे, स्वसज्जने, उत्तमाः, यत्, तथ्यम्, अकार्षुः, वने, शाखिभिः, बहुमानम्, आदरात्, फलैः, प्रसूनैः, तत्, आतिथ्यम्, अशिक्षि ॥ ५६ ॥

वृत्तिः—अत्र–अस्मिन्नगरे । विषयान्तरागते–अन्यो अपरो विषयो देशो विषयान्तरम् तस्मादागत आयातो विषयान्तरागतस्तस्मिँस्तथा । तन्त्रे–प्रधाने । स्वसज्जने–स्व आत्मीयश्चासौ सज्जनः स्वसज्जनस्तस्मिँस्तथा । उत्तमाः–महान्तः उत्तमप्रकृतिका इति यावत् । नागरिका इति शेषः । तथ्यम्–सत्यम् वस्तुगत्येतियावत् । यत्–यादृशम् आतिथ्यमिति यावत् । अकार्षुः–कृतवन्तः । वने–कानने । अपीतिशेषः । शाखिभिः-शाखा विटपाः सन्त्यस्येति शाखिनो वृक्षास्तैस्तथा । बहुमानम्–बहुरधिको मानः सत्कारो यस्मिन् कर्मणि तद्बहुमान यथास्यात्तथा । आदरात्–श्रद्धातिशयात् । फलैः–वृक्षप्रसवैः । प्रसूनैः–पुष्पैः । तत्–तादृशम् । आतिथ्यम्–अतिथयेऽभ्यागताय इदमातिथ्यम् । अशिक्षि–अभ्यस्तम् । राज्ञः प्रति यादृशआतिथ्यात्मकव्यवहारविशेषस्तत्रत्यानामुत्तमप्रकृतिकानाम् अदर्शि शाखिभिस्तदनन्तरन्तैरपि तान् प्रतिफलैः पुष्पादिभिस्तथा कर्तुमशिक्षीति ॥ ५६ ॥

विनिद्रपत्रालिगतालिकैतवाद्, व्रजैरुतापीयत सोमज नृणाम् ।
तदप्यभूदुन्मदसम्पदेऽपदेऽ–प्यहो महाविभ्रमकारणं धियाम् ॥५७॥

अन्वयः—विनिद्रपत्रालिगतालिकैतवात्, नृणाम्, व्रजैः, उत, सोमजम्, अपीयत, अहो, अपदे, अपि, तत्, धियाम्, महाविभ्रमकारणम्, अपि, उन्मदसम्पदे, अभूत् ॥ ५७ ॥

वृत्तिः—विनिद्रपद्मालिगताक्षिकैतवात्–विगता निद्रा यस्याः सा विनिद्रा त्यक्तनिद्रा, विकसितेति यावत् सा चासौ पद्मालिश्चेत्यभेदी विनिद्रपद्मालिस्तत्र गतास्तां वा गताः प्राप्ता अलयो भ्रमरा विनिद्रपद्मालिगतास्तेषां कैतवम् व्याजो विनिद्रपद्मालिगतालिकैतवम् तस्मात्तथा । नृणाम्–जनानाम् । प्रभोः–समूहे । उत–अत्यर्थकम् । सोमजम्–उग्रम् । अपीयत–पानक्रियाविशिष्टकर्मता वदक्रियतेत्यर्थः । अहो–आश्चर्यम् । अपदे–अस्थाने । अपि–सम्भावनायाम् । तत्–पीतं सोमज मित्यर्थः । धियाम्–बुद्धीनाम् । महाविभ्रमकारणम्–महान् अतिशयितश्चासौ विभ्रमो विशिष्टो भ्रमः महाविभ्रमस्तस्य कारणम्—निदानम् महाविभ्रमकारणम् । अपि–सम्भावनायाम् । उन्मदसम्पदे–उद्गतो विगतो मदो गर्वो (कोशानाम्) यस्याः सा उन्मदा सा चासौ सम्पत् सम्पत्तिः उन्मदसम्पत् तस्यै तथा । अभूत्–अभवत् । अथवा–उन्मदसम्पदे अपि तत्, अपदे अपदे अपि, धियाम् महाविभ्रमकारणम्, अहो उन्मदसम्पादकस्येऽपि तत्पानस्य अस्थानेऽपि बुद्धीनामतिशयविभ्रमकारणत्वं सञ्जातमित्याश्चर्यमिति सङ्क्षेपार्थः ॥ ५७ ॥

चतुर्दिगन्तेषु जयात् समाधनं मृगाङ्कचूडामणिवर्जनार्जितम् ।
धनं विरेजे शिविरे चयीकृतं, सुराचलस्पर्धनया नयाश्रितम् ॥५८॥

अन्वयः—चतुर्दिगन्तेषु, जयात् समाधनम्, मृगाङ्कचूडामणिवर्जनार्जितम् नयाश्रितम्, सुराचलस्पर्धनया, शिविरे, चयीकृतम्, धनम् विरेजे ॥ ५८ ॥

वृत्तिः—चतुर्दिगन्तेषु–चतस्रश्च ता दिश आशा दिशा इति यावत् । चतुर्दिशस्तासामन्ता अवसानानि पर्यन्तभागा इति यावत् चतुर्दिगन्तास्तेषु तथा । जयात्–विजयात् । पञ्चम्यर्थो जन्यत्वं प्रयोज्यत्वं वाऽन्वेयम्, तथा च चतुर्दिगन्ताधिकविजयजन्यम् तादृशविजयप्रयोज्यं वा । समाधनम्–साधनैर्विजयोपकरणैरश्वादिभिः सहितं समाधनम् । मृगाङ्कचूडामणिवर्जनार्जितम्–मृगो हरिणोऽङ्के उत्सङ्गे यस्य स मृगाङ्कः चक्रवर्ती भगवाञ्छान्तिनाथ इति यावत् । स चूडामणिः शिरोरत्नं यस्येति किमपि मृगाङ्कचूडामणिः स चासौ जनो लोकेनाम्नायितः मृगाङ्कचूडामणिवर्जनेन अर्जितमुपार्जितम् तथा । नयाश्रितम्–नयेन नीत्या आश्रितम् समुपार्जितम् समुपार्जितमिति यावत्तथाश्रितम् । सुराचलस्पर्धनया–सुराणां देवानामचलः पर्वतः सुराचलो मेरुस्तेन सर्धा स्पर्धा तेन स्पर्धना यया तया । शिविरे–सैन्यसन्निवेशे । चयीकृतम्–एकत्रीकृतम् । सञ्चयीकृतमिति यावत् । धनम्–सुवर्णमणिमाणिक्यादि वित्तम् । विरेजे–दिदीपे शुशुभे इति यावत् ॥५८॥

प्रभोर्भयाद् वैरिकदम्बकं यकं, श्रिया गुरूकृत्य विलक्षमानने ।
दधानमाशासु परिप्लुतं यशः पयोधिरोधःस्खलु संनिधौ दधौ ॥५९॥

अन्वयः—वैरिकदम्बकम्, प्रभोः, भयाद्, धिया, बकम्, गुरूकृत्य, आशासु, चरिष्णु, दुर्यश:, दधानम्, आनने, विलक्षम्, सनिधौ, पयोधिरोधः, खलु, दधौ ॥ ५९ ॥

वृत्तिः—वैरिकदम्बकम्–शत्रुसमूहः । प्रभोः–भगवत पञ्चमचक्रवर्तिन । भयाद्–भीतित: । धिया–बुद्धया, मानसकल्पनयेतियावत् । बकम्–तन्नामविश्रुतमखुर पक्षिविशेष वा । गुरूकृत्य–गुरुबुद्धयाङ्गीकृत्य । आशासु–दिक्षु । चरिष्णु–विहरणशीलम । दुर्यशः–अवर्णम । दधानम्–धारयत् । अत एव, आनने–मुखे, वदनावच्छेदेनेतियावत् । विलक्षम्-वैलक्ष्यमापन्नम । सनिधौ–सन्निधाने, निकट इति यावत् । पयोधिरोधः–नीरनिधितीरम् । खलु–नूनम । दधौ–अधारयत् । राजगजेश्वरसाध्वसात कान्दिशिकोऽरिनिकरो बकवत् प्रपलाय्याम्बुधितीरमाश्रित इति भाव: ॥ ५९ ॥

वने चरन् सानुचरः पयोरुहां, परागभागैरिव पूजितोऽम्बरे ।
जिनेश्वरः पञ्चमचक्रिपञ्चमः, स कौतुकी तत्र ददर्श केतकम् ॥६०॥

अन्वयः—सानुचरः, वने, चरन्, अम्बरे, पयोरुहाम्, परागभागै, पूजितः, इव, पञ्चमचक्रि-पञ्चम:, कौतुकी, सः, जिनेश्वरः, तत्र, केतकम्, ददर्श ॥ ६० ॥

वृत्ति.—सानुचरः–अनु पश्चाच्चरन्ति गच्छन्तीत्यनुचरा अनुगामिनः भृत्या इति यावत्, तै सहितः सानुचर: । वने–कानने । चरन्–विचरन्, भ्रमन्, विहरन्निति यावत् । अम्बरे–आकाशे । पयोरुहाम्–पयसि जले रोहन्त्युत्पद्यन्ते इति पयोरुहः कमलानि तेषान्तथा । परागभागैः–परागाणां किञ्जल्कानां सुमनोरेणूनामिति यावद् भागा एकदेशा अवयवा इति यावत् परागभागास्तैस्तथा । पूजितः–अर्चितः । इव–यथा । वाच्योत्प्रेक्षालङ्कार: । पञ्चमचक्रिपञ्चमः–पञ्चानां पूरणः पञ्चमः चक्रिषु चक्रवर्तिषु पञ्चम: चक्रिपञ्चम:, पञ्चमो रुचिरश्चासौ चक्रिपञ्चम: पञ्चमचक्रिपञ्चमः । कौतुकी–अपूर्व-पुष्पादिदर्शनोत्सुक: । सः–प्रसिद्धः । जिनेश्वरः–जिनाधिपतिर्भगवाञ्छान्तिनाथ इति यावत । तत्र–तस्मिन् वने । केतकम्–केतकीपुष्पम् । ददर्श–व्यलोकयत् ॥ ६० ॥

वियोगभाजां हृदि कण्टकैः कटुः, पटुः स्मरायोधनसाधने भटः ।
त्वदीयपत्त्रं मदनेन दिग्जये, निधीयते तार्किकवादिनाऽऽदितः ॥६१॥

अन्वयः—वियोगभाजाम्, हृदि, कण्टकैः, (कृत्वा) कटुः, स्मरायोधनसाधने, पटु, भट., त्वदीयपत्त्रम्, तार्किकवादिना, (इव) मदनेन, दिग्जये, आदितः, निधीयते ॥ ६१ ॥

वृत्तिः—वियोगभाजाम्–वियोग प्रियतमाविप्रयोगम् भजन्ते सेवन्ते प्राप्नुवन्तीति यावत । वियोगभाजस्तेषान्तथा, विरहिणामित्यर्थ: । हृदि–अन्त:करणे । कण्टकैः–अतिशयतीक्ष्णद्रुमाङ्गविशेषै: ।

(कृत्वा) कटुः–तीक्ष्णः, कटुतामप्यापन्नः । स्मरायोधनसाधने–स्मरः कामस्तस्य युद्धमायोधनं युद्धम् स्मरायोधनम् तस्य साधनं निष्पादनम् स्मरायोधनसाधनम् तस्मिंस्तथा । पटुः–चतुरः । भटः–वीरः । त्वदीयपत्त्रम्–तव भवतश्चम्पकस्येदम् त्वदीयम् तच्च तत्पत्रम् दलम् त्वदीयपत्त्रम् । तार्किकवादिना–तर्को–धूमो यदि वह्निव्यभिचारी स्याद्वह्निजन्यो न स्यादित्याकारक ऊहविशेषः प्रयोजनमस्येति तार्किकः, स चासौ वादी वादशीलः, विचारचातुरीयुक्त इति यावत् तार्किकवादी तेन तथा । (इव–यथा) मदनेन–कन्दर्पेण । दिग्जये–दिग्विजय प्रसङ्गे । आदितः–प्रथमतः । निधीयते–स्थाप्यते ॥ ६१ ॥

मल दलं त्वं युगपज्जगत्त्रये, निभीयसे कर्णिशरः स्मरेण यत् ।
तवः कृतं तत् करपत्त्रदारुणं, वियोगिनां हृद्दलनात् सनाऽन्वितम् ॥६२॥

अन्वयः—यत्, स्मरेण, युगपज्जगत्त्रये, त्वम्, कर्णिशरः, निभीयसे, ततः वियोगिनाम्, सदा, हृद्दलनात् करपत्त्रदारुणम् कृतम्, दलम् मलम्, अन्वितम् ॥ ६२ ॥

वृत्तिः—यत्–यस्माद्धेतोः । स्मरेण–कन्दर्पेण । युगपत्–सहसा, सम इत्यर्थः, एककालावच्छेदेनेति भावः । जगत्त्रये–जगतां भुवनानां त्रयो विजयो जगत्त्रयस्तस्मिंस्तथा । त्वम्–त्वच्छदम् । कर्णिशरः–कर्णे प्रथमतस्त्वग्रविरेखाविशेषो यस्यास्तीति कर्णी कण्टकयुक्तः, स चासौ शरो बाणः कर्णिशरः । निधीयसे क्रियसे निक्षिप्यसे प्रहारविषयीक्रियसे इति यावत् । ततः–तस्माद्धेतोः । वियोगिनाम्–वियोगः प्रियतमासंयोगाभावोऽस्त्येषामिति वियोगिनो विरहिणस्तेषाम्तथा । सदा–सर्वदा । हृद्दलनात्–हृदो हृदयस्य दलनं संपीडनम् हृद्दलनम् तस्मात्तथा । करपत्त्रदारुणम्–करपत्त्रवत्क्रकचवद्दारुणमसह्यत्वात्कठिनम् करपत्त्रदारुणम् । कृतम्–विहितम् । दलम्–(तव) पत्त्रम् । मलम्–मल्लीरूपम् । अन्वितम्–कन्दर्पस्यानुगतम् ॥ ६२ ॥

यदाहनिष्पत्यमुना स्मरभलन्, भपद्य वैरं किमिति स्मरन् हरः ।
ततो दुराकर्षतया तदन्तकृद् न्यधारयत् केतक ? चेतसा त्वकाम् ॥६३॥

अन्वयः—केतक ! यत्, भल्लन्, स्मरः, अमुना, आहनिष्यति इति, स्मरन्, वैरम्, भपद्य, तदन्तकृत् हरः ततः, (अपि) दुराकर्षतया, चेतसा, त्वकाम, न्यधारयत् किम् ? ॥ ६३ ॥

वृत्तिः—केतक !–अयि केतकीकुसुम ! । यत्–यस्माद्धेतोः । भल्लन्–भल्लास्त्रमादाय ? । स्मरः–कन्दर्पः । अमुना–केतकीपुष्पेण । आहनिष्यति–प्रहरिष्यति । अत्र हन्धातोराङ्पूर्वकस्याऽपि स्वाङ्गकर्मकत्वाभावादात्मनेपदमित्यनुसंधेयम् । इति हन्तम् । स्मरन्–ध्यायन् अनुमीयमानमिति

यावत् । वैरम्–शत्रुताम् । प्रपद्य–प्राप्य, समधिगत्येति यावत । लोकेऽपि प्रहरणोद्यत प्रति वैरस्यापन्न-मानसो जनो दृश्यते । अत एव, तदन्तकृत्–तस्य स्मरस्य अन्तो विनाशस्तदन्तस्त करोतीति तदन्तकृत् मदनान्ताक इत्यर्थः । हरः–शम्भुस्त्रिलोचन इति यावत् । ततः–मदनात् (अपि) दुराकर्षतया–दुर्निवारतया, सद्योदु स्वदायितयेति यावत् । चेतसा–अन्त'करणेन । त्वकाम्–त्वाम् । न्यवारयत्–न्यषेधयत्, अवारुणदिति यावत् । किम्–वितर्केऽव्ययम । अत्र 'चेतसस्त्वकामि'ति पाठः साधीयान् प्रतिभाति । चेतसोऽन्त'करणान्न्यवारयत्, अन्त'करणे स्थान न दत्तमिति यावत् ॥ ६३ ॥

दधासि पत्रं करपत्रकैतवात्, समार्दवत्वेऽपि जनार्दनोचितम् ।
कृतालिपानं तत एव सेवनाद्, विगीयसे मन्मथदेहदाहिना ॥६४॥

अन्वयः—*समार्दवत्वे, अपि, जनार्दनोचितम्, करपत्रकैतवात, कृतालिपानम्, पत्रम्, दधासि, ततः, सेवनात्, एव, मन्मथदेहदाहिना, (त्वम्) विगीयसे ॥६४॥*

वृत्तिः—समार्दवत्वे–मृदोः कोमलस्य भावो मार्दवम्, मार्दवेन सहित समार्दवम, तस्य भावः समार्दवत्वम्, तस्मिँस्तथा । अपि–सम्भावनायाम् । जनार्दनोचितम्–जनानां लोकानामर्दन पीडनम् जनार्दनम् तस्य उचितम् युक्तम् जनार्दनोचितम् । करपत्रकैतवात्–करपत्रस्य क्रकचस्य कैतव न्याजः करपत्रकैतवम् तस्मात्तथा । कृतालिपानम्–कृत विहितमलिभिर्भ्रमरै पान यस्य तत्तथा । पत्रम्–दलम् । दधासि–धारयसि । ततः–तस्माद्धेतोः । सेवनात्–आश्रयणात् । पत्रस्येति यावत् । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । मन्मथदेहदाहिना–मनश्चित्त मथ्नातीति मन्मथः कन्दर्पः, तस्य देह शरीरम् मन्मथदेहस्त दहति भस्मीकरोति तच्छीलो मन्मथदेहदाही, "अजाते' शीले" ५।१।१५४॥ इत्यनेन तच्छीले 'णिन्' प्रत्ययः, तेन मन्मथदेहदाहिना शङ्करेण, मदनान्तकेनेति यावत् । (त्वम्–केतकम्) विगीयसे–निन्द्यसे ॥ ६४ ॥

त्वदग्रसूच्या सचिवेन कामिनो–र्मनोयुगं योजयते मनोभवः ।
भवेत्तदाश्लेषविशेषणे नयाद्, न शीतभीतिर्नववाससीव सा ॥६५॥

अन्वयः—*मनोभवः, त्वदग्रसूच्या, सचिवेन, कामिनोः, मनोयुगम्, योजयते, अनया, तदा, आश्लेषविशेषणे, नववाससि, इव, सा, शीतभीति, न, भवेत् ॥६५॥*

वृत्तिः—मनोभवः–मनसोऽन्त'करणाद् भव उत्पत्तिर्यस्य स मनोभव कामः, कन्दर्प इतियावत् । यद्वा मनसि भवतीति मनोभव' । त्वदग्रसूच्या–तव भवत केतकस्य अग्रम्–पुरोभागस्त्वदग्रम्, तदेव सूक्ष्मत्वात्तीक्ष्णत्वाच्च सूची सूचिका, सेवनीद्रव्यमिति यावत् । त्वग्रसूची तया तथा, तद्रूपेणेत्यर्थ.,

मपकारकद्वारा । सचिवेन-सहायेन, उपकारकेणेति यावत् । कामिनोः-कामः सम्भोगाद्यभिलाषोऽस्त्य-स्येति कामी, कामोऽस्त्यस्या इति कामिनी, कामी च कामिनी चेति कामिनौ तयोः कामिनोः सानुरागयो-र्दम्पत्योरिति यावत् संभोगाभिलाषयोः स्त्रीपुंसयोरिति यावत् । "पुमान् स्त्रिया" १।२।६७॥ इत्यनेन पुंवाचकस्य कामिशब्दस्य स्त्रीवाचकस्य कामिनीशब्दस्य लोपः । मनोयुगम्-मनसोः स्त्रीपुंसान्तःकरणयो-र्युगम्-द्वयम् मनोयुगम् । योजयत-संयोजयति एकीकरोतीति यावत् । तत्सम्बन्धकलितमाऽतिसुरमि-तयोर्दीपनभावेऽनुभूतया कामिनामुचितानुचितसम्बन्धमप्यविचार्य मिथो रिरंसु प्रवर्तते इति भाव । उपरार्द्धस्य अस्फुटत्वात्कश्चिद् व्याख्यायते । तथा-मनोयुगस्यैकीकरणानन्तरम् । अनया-कामिन्या वासन्त्यविक्षेपदे-वसन्तस्य वाञ्छितस्य अनुपमतया इति यावद्विलसनम् संविधाने, वसन्तेऽविशेषेण तस्मिंस्तथा । सतीविशेषः । नववासि-नवं नूतनञ्च तद्वासो वसनमंशुकमिति यावत् । नववास-स्तस्मिंस्तथा । इव-यथा । सा-प्रसिद्धा । प्रीतमीति -सीवाद् वाक्यात् भीतिर्भयम् प्रीतमीतिः । न-नहि । भवेत्-जायेत । यथा नूतनवसनधारणे भीतिमयं निवर्तते तथा कामिनोः परस्पराश्लिष्टे सत्यपि प्रीतभीतिर्निवर्तते इत्यनुभवमेवमिति ॥ ६५ ॥

त्वयि प्रपन्ने तरुणस्य योषितां मनोभव सीव्यति दुर्यशःपटौ ।
प्रसह्य संकेतपदेऽपि केतनं त्वमेव तत् केतकवागुनिकेतनम् ॥६६॥

अन्वयः—मनोभव त्वयि प्रपन्ने तरुणस्य, योषिताम् (च) दुर्यशःपटौ सीव्यति, संकेतपदे अपि, त्वम्, एव, प्रसह्य केतनम् तत् केतकवागुनिकेतनम् (असि) ॥६६॥

वृत्तिः—मनोभवः-मनसोऽन्तःकरणात् सङ्कल्पात्वा भव उत्पत्तिर्यस्य स तथा । त्वयि-त्वत्सकाशे, त्वत्त इतियावत् । प्रपन्ने-प्राप्ते सुसज्जित इति यावत्,विकसित इति तु इतरम । तरुणस्य-यूनः । (च-पुनः) । योषिताम्-सीमन्तिनीनाम । दुर्यशःपटौ-दुष्कीर्ती एव पटौ वस्त्रे दुर्यशःपटौ तौ तथा दुर्यशोऽसम्बन्धयुगलमिति यावत् । सीव्यति-संयोजयति दुष्यति कतोऽन्योन्यविवेकं हार पतीतिमाप । सङ्केतपदे-रमणार्थपूर्वनियोजितस्थानविन्यासे । अपि-खलु । त्वम्-भवान् । एव-अवधारणे । प्रसह्य-हठात् । केतनम्-चिह्नम् । भवसीति शेषः । अथवा सङ्केतपदे अपि त्वं प्रसह्य केतनमुत्पादविशेष एव कष्टचिह्नत्वादिविभावः । केतकपत्र केतकम्, केतुषु प्रसिद्ध पताकाख्यमार्ग-योरिति । तत्-तदो हेतोः । (त्वमेव) केतकवागुनिकेतनम्-केतकवागा कतकविशेषस्य निकेतनम् कम्पपात्रोऽर्थस्तथा । असीति शेषः ॥ ६६ ॥

करेऽधिकुर्यात्तव पत्रमेव या धृति सपत्राकृतिमति तस्य यत् ।
स्फुटं च पत्रे करपत्रमूर्तिभि-र्वियोगियोग परमोदकृत्त्व लक्ष्म ॥६७॥

अन्वयः—यत्, यः, तव, पत्रम्, एव, करे, अधिकुर्यात्, तस्य, धृतिः, सपत्नाकृतिम्, एति, च, करपत्रमूर्तिभिः, पत्रैः, त्वकम्, वियोगियोगे, स्फुटम्, परमोहकृत् ॥६७॥

वृत्तिः—यत्–यस्मात्कारणात् । यः–विप्रयोगमापन्नः पुरुषः स्त्रीजनो वा कश्चित् । तव–त्वत्सदृशस्य केतकस्य । पत्रम्–दलम् । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । किं पुनः पुष्पादिकमर्पीति भावः । करे–हस्ते । अधिकुर्यात्–धानुनामनेकार्थत्वात्, गृह्णीयादित्यर्थः । तस्य–तादृशस्य जनस्य । धृतिः–धैर्यम् । सपत्नाकृतिम्–दुःस्वम् । एति–गच्छति । च–पुनः । करपत्रमूर्तिभिः–करपत्रस्य क्रकचवन्मूर्तिः स्वरूपमाकारविशेषो वा येषान्ते तथा । पत्रैः–दलैः । त्वकम्–त्वम् । वियोगियोगे–वियोगिनां विरहिणां योगोऽपूर्वार्थसम्प्राप्तिर्वियोगियोगस्तस्मिँस्तथा । अत्र–'वियोगयोगे' इति पाठः साधीयान् प्रतिभाति, वियोगस्य विच्छेदस्य योगः सम्बन्धो वियोगयोगस्तस्मिँस्तथा, वियोगावस्थायामिति यावत् । अस्मिन्पक्षे–वियोगिनामित्याहार्यमिति विशेषः । स्फुटम्–व्यक्तं यथास्यात्तथा । परमोहकृत्–परोऽतिशयितश्चासौ मोहोऽज्ञानम् परमोहस्तं करोतीति तथा ॥६७॥

फलं न सुस्वादु दलं सधूलिकं, तवास्ति वा पल्लव एव चादरः ।
विना फलं केतक ! केन पर्शुवद्, वियोगिहृद्दारुणि दारुणायसे ॥६८॥

अन्वयः—तव, सुस्वादु, फलम्, न, अस्ति, वा, दलम्, सधूलिकम्, अस्ति, पल्लवे, एव, आदरः, केतक !, फलम्, विना, केन, पर्शुवत् वियोगिहृद्दारुणि, दारुणायसे ॥६८॥

वृत्तिः—तव–भवतः केतकस्य । सुस्वादु–सम्यगास्वादनयोग्यम् । फलम्–प्रसवः । न–नहि । अस्ति–वर्तते । वा–अथवा समुच्चयार्थक वाऽव्ययम् । दलम्–पत्रम् । सधूलिकम्–धूल्या पांशुना रजसेति यावत् सहितम् सधूलिकम् । अस्ति–विद्यते । पल्लवे–किसलये । (सति) एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । आदरः–सत्कारः । अथवा—"आपल्लवे एव आदरः" इत्येवच्छेदः, पल्लवानभिव्याप्यापल्लवम्, तस्मिँस्तथा । केतक !–तन्नामकपुष्पविशेषवृक्ष ! फलम्–प्रसवम् । विना–अन्तरेण । अपीतिशेषः । केन–केन हेतुना, किंकारणेनेति यावत् । पर्शुवत्–परशुवत्, तन्नामकास्त्रविशेषवदिति यावत् । वियोगिहृद्दारुणि–वियोगिनां प्रियतमाविप्रयुक्तानां पुंसाम् प्रियतमविप्रयुक्तानामङ्गनानामिति यावत्, हृदयम् अन्तःकरणम्, वियोगिहृत् तदेव दारु काष्ठम् वियोगिहृद्दारु तस्मिँस्तथा । दारुणायसे–दारुणं भीषणवदाचरतीति तथा भीषणायते इति यावत् । केतकासदर्शनाद्वियोगिनोः स्त्रीपुंसयोर्धैर्यभङ्गः, पत्रदर्शनाच्च हृदयं विदीर्णं भवतीति भावः ॥६८॥

धनुर्मधुस्विन्नकरोऽपि भीमजा-प्रियं परागैरनुरागमुन्नयन् ।
मनो हिनस्त्येव हि नस्तिरोभवद्, मनोभव स्वाश्रयभित् कृशानुवत् ॥६९॥

अन्वयः—धनुर्मधुस्विन्नकरः अपि, परागैः अनुरागम्, उन्नयन्, तिरोभवन्, मनोभवः स्वाश्रयभित्, कृशानुवत् भीमजाप्रियम्, नः मनः, हिनस्ति, एव, हि ॥६९॥

वृत्तिः—धनुर्मधुस्विन्नकरः—धनुषः कार्मुकस्य पुष्पस्येति यावत् मधु रसो मकरन्दः तेन स्विन्नः क्लिन्नः आर्द्र इति यावत्। करो हस्तो यस्य स धनुर्मधुस्विन्नकरः । अपि—सम्भावनायाम् । परागैः—केतकीपुष्परजोभिः । अनुरागम्—प्रेमाख्यचित्तवृत्तिविशेषम् । उन्नयन्—संवर्धयन् । तिरोभवन्—अन्तर्धानं प्राप्नुवन् अदृश्यतामापद्यमान इति यावत्। मनोभवः—कामः । स्वाश्रयभित्—स्वस्य आत्मन आश्रय आधारः स्वाश्रयस्तं भिनत्ति छिनत्ति विनाशयतीति यावत् तथा । कृशानुवत्—अग्निवत् । भीमजाप्रियम्—भीमजाया भैम्याः प्रियं भैमीप्रियम् दमयन्तीप्रियमिति यावत् भीमजाप्रियम् । नः—अस्माकम् । मनः—चित्तम् अन्तःकरणमिति यावत्। हिनस्ति—पीडयति । एव हि—अवधारणार्थकमव्ययद्वयम् ॥६९॥

मुनेर्मनाऽवामनकामनाशन परं परागैस्तव धूलिहस्तयन् ।
स्मर स्मरन् विश्वजयं शरैर्व्यधाद्, व्ययान्वितं धिग् मुनिघातपातकम् ।७०।

अन्वयः—अवामनकामनाशने, परम्, मुनेः, मनः, स्मरन्, तव परागैः धूलिहस्तयन्, स्मरः, शरैः विश्वजयम् व्यधात्, (अतः) व्ययान्वितम्, मुनिघातपातकम्, (त्वाम्) धिक् ॥७०॥

वृत्तिः—अवामनकामनाशने—अवामनः महान् असौ कामः कन्दर्पः अवामनकामस्तस्य नाशनम् ध्वंसनम् अवामनकामनाशनम् तस्मिंस्तथा । परम्—उत्तमम् प्रवीण इति यावत् । मुनेः—अनगारस्य श्रमणस्येति यावत् । मनः—अन्तःकरणम् चित्तमिति यावत् । स्मरन्—चिन्तयन्नेनानु-चिन्तयन् । तव—भवतः । केतकस्य । परागैः—कुसुमकिञ्जल्कैः । धूलिहस्तयन् धूलियुक्तं हस्तं कुर्वन् [illegible] । तव धूलिर्यदि न स्यात्तदा कामः [illegible] [illegible] [illegible] स्यात्तदेव तु [illegible] [illegible] । [illegible] धनुर्धरो धूलियुक्तं हस्तं करोतीति [illegible] । धूलिहस्तयतीति धूलियुक्तं हस्तं करोतीति [illegible] बोध्यम् । स्मरः—कन्दर्पः । शरैः—बाणैः । विश्वजयम्—विश्वस्य जगतो जयो विश्वजयस्तम् तथा । विश्वेषां सर्वेषां पिपीलिकादि[illegible] (उपरि) जयो विजयो विश्वजयस्तम् तथा । व्यधात्—कृतवान् । (अतः—अस्मात्कारणात्) व्ययान्वितम्—व्ययेन पीडया अन्वितम् सम्बद्धम् व्ययान्वितम् पीडासम्बन्धितमित्यर्थः । दुःखदायकमिति यावत् । मुनिघातपातकम्—मुनीनामनगाराणाम् [illegible] इति यावत् । [illegible] कामस्य [illegible] यतो

मुनिघातस्तेन पातकम्–पापम् यस्य तत् मुनिघातपातकम्। (त्वाम्–केतकम्) धिग्–तव धिक्कारो-ऽस्त्विविति भावः । "गौणात् समयानिकषाहाधिगन्तराऽन्तरेणातियेनतेनैर्द्वितीया" २।२।३३॥ इत्यनेन धिक्शब्दयोगे द्वितीया भवतीति वेदितव्यम् ॥७०॥

रतिप्रसक्तं तदसक्तमाशये-ऽप्यसंशयं नः सकलं बलं बलात् ।
प्रसूनधन्वा शरसात् करोति मा, विमुच्य रुच्योपशमस्य चेतसि ॥७१॥

अन्वयः—प्रसूनधन्वा, चेतसि, उपशमस्य, रुच्या, (हेतुना) मा, विमुच्य, आशये, तदसक्तम्, अपि, रतिप्रसक्तम्, नः, सकलम्, बलम्, बलात्, असंशयम्, शरसात्करोति ॥७१॥

वृत्तिः—प्रसूनधन्वा–प्रसूनम् पुष्पमेव धनुः कार्मुकं यस्य स प्रसूनधन्वा, कन्दर्प इति यावत्। चेतसि–अन्तःकरणे। उपशमस्य–प्रशमस्य, शान्तेरिति यावत्। रुच्या–तेजसा दीप्त्येति यावत्। मा–माम्। मल्लक्षण जनमिति यावत्। विमुच्य–परित्यज्य विहायेति यावत्। आशये–अभिप्राये, मानसिकसंकल्पावच्छेदेनेति यावत्, अभिप्रायेणेति यावत्। तदसक्तम्–तस्यां रतौ असक्तम् अनासक्तम् तदसक्तम्। अपि–सम्भावनायाम्। रतिप्रसक्तम्–फलतो रतिप्रसञ्जनमधिगतम्। नः–अस्माकम्। सकलम्–समस्तम्। बलम्–सैन्यम्। बलात्–हठात्, सहसेत्यर्थः। प्रसह्येति यावत्। असंशयम्–निःसन्देहम्। शरसात्करोति–बाणाधीनं करोतीत्यर्थः। केवलं मां विहाय सकलं मत्सैन्यवर्गं कन्दर्पः त्वदीयमुद्दीपकत्वमादाय निजबाणाधीनं करोतीति भावः ॥७१॥

उदीर्य्य वीर्य्यादतिविप्रियं वशे, निधित्सता शान्तरसाख्यमानसम् ।
प्रपद्य वेलां समितेर्हतारते-रिति क्रुधाऽक्रुश्यत तेन केतकम् ॥७२॥

अन्वयः—इति, वीर्यात्, अतिविप्रियम्, उदीर्य्य शान्तरसाख्यमानसम्, वशे, निधित्सता, तेन, हतारतेः, समितेः, वेलाम्, प्रपद्य, क्रुधा, केतकम्, अक्रुश्यत ॥७२॥

वृत्तिः—इति–मां विहाय सकलं मत्सैन्यवर्गं निजबाणाधीनं करोति, यतस्त्वां निमित्तीकृत्य कन्दर्पस्तस्माद्धेतोरित्यर्थः। वीर्य्यात्–शौर्य्यात्, ओजस इति यावत्। अतिविप्रियम्–अति अत्यन्तं विप्रियम्–व्यलीकं यस्मिँस्तद्यथा स्यात्तथा। उदीर्य्य–उक्त्वा। शान्तरसाख्यमानसम्–शान्तरसं निर्वेदस्थायिकरसमाचष्टे कथयति इति शान्तरसाख्यम्, तच्च तन्मानसमन्तःकरणम् शान्तरसाख्यमानसम्। वस्तुतस्तु 'शान्तरसाढ्यमानसमिति पाठः' इति साधीयान् प्रतिभाति। शान्तरसेन आढ्यं परिपूर्णम् शान्तरसाढ्यम् तच्च तन्मानसम् अन्तःकरणम् शान्तरसाढ्यमानसम्, इति तात्पर्यमालोचनीयम्। वशे–आयत्तत्वे। निधित्सता–स्थापनेच्छावता। तेन–भगवता शान्तिनाथेन। हतारतेः–

इव दूरंगता आरतिरारामो यत्र सा दूरारतिस्वप्नस्तथा । दूरा अपहृता आरतिः खिन्नता यया सा तथेति वा । समितेः—युद्धस्य, अतिपरिचयभयादिस्वर्थे । अमन्दसमितेरिति यावत् । वेलाम्—समयम् । प्रपद्य—समधिगम्य । क्रुधा—क्रोधेन । प्रासूनम्—प्रसूनसमृद्धपुष्पविशेषम् । आत्मसात्—अनिष्टत ॥७२॥

विदर्भसुभ्रूस्तनतुङ्गताश्रय, तपस्यताऽद्रीन् नृपतिर्व्यतिभ्रजन् ।
तत प्रयाणाद् तदुपत्यकाश्रये जहार तुङ्गत्वमदं पटालये ॥७३॥

अन्वयः—विदर्भसुभ्रूस्तनतुङ्गताश्रये तपस्यतः अद्रीन्, व्यतिभ्रजन् नृपतिः ततः प्रयाणात्, तदुपत्यकाश्रये, पटालये तुङ्गत्वमदम्, जहार ॥७३॥

वृत्तिः—विदर्भसुभ्रूस्तनतुङ्गताश्रय—विदर्भाणाम् जनपदविशेषाणाम् सुभ्रुवः शोभनभ्रुवोपरि विद्यमानरोमविशिष्टाकृता विदर्भसुभ्रुवः तासां स्तनाः विदर्भसुभ्रूस्तनास्तेषां तुङ्गतोच्चता विदर्भसुभ्रूस्तनतुङ्गता तस्या आश्रि समधिगमो विदर्भसुभ्रूस्तनतुङ्गताश्रितस्तस्मै तथा । तपस्यतः—तपश्चरतः । अद्रीन्—गिरीन् पर्वतानिति यावत् । व्यतिभ्रजन्—व्यतिगच्छन् व्यतिक्रामन्निति यावत् । नृपतिः—राजा धर्मो भगवान्धर्मनाथ इति यावत् । ततः—तस्मात्स्थानात् तदनन्तरं चेति यावत् । प्रयाणात्—प्रस्थानात् । तदुपत्यकाश्रये—तेषां पर्वतानामुपत्यका अधोभूमयस्तदुपत्यकास्तासामाश्रय आधारस्तदुपत्यकाश्रयस्तस्मिंस्तथा । शिविरैरितिशेषः । पटालये—पटानां वस्त्राणां विकारभूतानां मण्डपानाम् आलयानामिति यावत् । आलया गृहा पटालयास्तैस्तथा । तुङ्गत्वमदम्—तुङ्गत्वस्य उच्चतायाः मदो गर्वस्तुङ्गत्वमदस्तम् तथा । जहार—हृतवान् ॥७३॥

प्रतिस्थलं तत्र गजान् समुन्मिलद्—वद्यानिवापश्यदलं तपस्यतः ।
स्वकुम्भयोस्तत्कुचशोभयाऽभयं, तयैव भित्सून् शिरसा नमस्यतः ॥७४॥

अन्वयः—तत्र प्रतिस्थलम्, स्वकुम्भयोः, तत्कुचशोभया अभयम् भित्सून् तयैव शिरसा नमस्यतः, तपस्यतः समुन्मिलद्वराम् इव (शिवाय) गजान्, अपश्यत् ॥७४॥

वृत्तिः—तत्र—पूर्वोक्तपर्वतोपत्यकायाम् तस्मिन् स्थाने वा । प्रतिस्थलम्—प्रतिस्थानम्, सर्वत्रेति यावत् । स्वकुम्भयोः—स्वस्य आत्मनः कुम्भौ कुम्भाकृती शिरसश्चाभिमांसपिण्डौ स्वकुम्भौ तयोस्तथा । तत्कुचशोभया—तासाम् विदर्भसुभ्रुवाम् कुचशोभा स्तनसौन्दर्यम् तत्कुचशोभा तया तथा । अभयम्—भयाभावम् अभयदानमिति यावत् । भित्सून्—भेत्तुमिच्छतः । तयैव—तेनैव प्रकारेण शिरोऽर्थः । शिरसा—मस्तकेन । नमस्यतः—नमस्कुर्वतः । अत एव तपस्यतः—तपश्चर्यामाचरतः

समुन्मिलद्वटान्–समुन्नतान् न्यग्रोधवृक्षान्। इव–यथा। (स्थितान्) गजान्–हस्तिनः। अलम्–अतिशयेन। अपश्यत्–अदर्शत्, दृष्टवानिति यावत ॥७४॥

विभुर्वनातिक्रमणे स चक्रभृत्, क्वचिद् घटान् वैक्षत संतपस्यतः।
फलानि धूमस्य धयानधोमुखान्, कुचोपमाप्त्यै पथि दाडिमागमे ॥७५॥

अन्वयः—वनातिक्रमणे, क्वचित्, पथि, सः, चक्रभृद्, विभुः, कुचोपमाप्त्यै, अधोमुखान्, धूमस्य, धयान्, संतपस्यतः, घटान्, च, दाडिमागमे, फलानि, ऐक्षत् ॥७५॥

वृत्तिः—वनातिक्रमणे–वनस्य गहनस्य अतिक्रमणमुल्लङ्घनम् तस्मिँस्तथा। क्वचित्–कुत्रचित्। पथि–मार्गे। सः–प्रसिद्धः। चक्रभृद्–चक्रवर्ती। विभुः–प्रभुः, श्रीशान्तिनाथभगवानितियावत्। कुचोपमाप्त्यै–स्तनसादृश्यमधिगन्तुम। अधोमुखान्–निम्नवदनान। धूमस्य–वह्निध्वजस्य। धयान्–पान विदधतः। अतएव, संतपस्यतः–तपस्यां प्रकुर्वतः। घटान्–कुम्भान। व–इव, 'मणी चोष्ट्रस्य' इत्यादौ व शब्दस्येवार्थकताप्रसिद्धेः। दाडिमागमे–दाडिमस्य फलानि दाडिमानि फलेऽर्थे विहितस्य तद्धितप्रत्ययस्य लुक् तेषामागमः समधिगमः सम्प्राप्तिरिति यावत, अत्रेति दाडिमागमो दाडिमवृक्षस्तस्मिँस्तथा। फलानि–दाडिमप्रसवान। ऐक्षत–अपश्यत, दृष्टवानिति यावत। एतानि दाडिमीफलानि न किन्तु घटा एवैते तानिवेत्युत्प्रेक्षा ॥७५॥

कपालिनः क्वापि कपालिपालिता–सनास्थितानैक्ष्य तदाकृतेस्तुलाम्।
अदीधरद् वीरतया फलान्विते. स दाडिमे दोहदधूपिनि द्रुमे ॥७६॥

अन्वयः—सः, क्वापि, कपालिपालितासनस्थितान्, कपालिनः, ऐक्ष्य, फलान्विते, दोहदधूपिनि, दाडिमे, द्रुमे, वीरतया, तदाकृतेः, तुलाम्, अदीधरत् ॥७६॥

वृत्तिः—स–महामहिमशालितया तीर्थकृत्पञ्चमचक्रवर्तितया च प्रसिद्धो भगवाञ्शान्तिनाथ इत्यर्थः। क्वापि–कुत्रापि, कस्मिँश्चित्प्रदेशे इति यावत। कपालिपालितासनस्थितान्–कपालमवयवत्वेनास्त्यस्येति कपाली घटस्तेन पालितम् संरक्षितम्, विशिष्टमित्यर्थ, कपालिपालितम् तच्च तत् आसनम्–आस्यतेऽत्रेत्यासनम् कपालिपालितासनम् तत्र स्थिता अवस्थिता विराजमाना इति यावत्। कपालिपालितासनस्थितास्ताँस्तथा। कपालिनः–सन्यासिविशेषान्। ऐक्ष्य–समवलोक्य। फलान्विते–प्रसवविशिष्टे। दोहदधूपिनि–अतिशयितफलादिसमृद्धिर्येन भवति तद्दोहदम् दाडिमीवृक्षस्य दोहदाय यो धूपः, अगुर्वादिसुगन्धिद्रव्यविशेषः दोहदधूपः सोऽस्यास्तीति दोहदधूपी तस्मिँस्तथा। दाडिमे–स्वनामप्रसिद्धे। द्रुमे–वृक्षे। वीरतया–शौर्य्यशालितया। तदाकृतेः–सन्यासिविशेषस्वरूपस्य। तुलाम्–सादृश्यम्। अदीधरत्–धारयामास ॥७६॥

वियोगिनीमैक्षत दाडिमीमसौ, तपस्तपन्तीं बहुलातपे तपे ।
समुद्गिरन्तीं करुणाऽरुणासवं, पदे तदासेविभिरीहितं रसम् ॥७७॥

अन्वयः—असौ बहुलातपे, तपे तपः, तपन्तीम्, पदे, तदासेविभिः, ईहितम् करुणाऽरुणासवम्, रसम्, समुद्गिरन्तीम् वियोगिनीम्, दाडिमीम्, ऐक्षत ॥७७॥

वृत्तिः—असौ—भगवाञ्छान्तिनाथः। बहुलातपे—बहुलोऽधिकश्चासौ आतपः सूर्यप्रकाशात्मकस्तेजोविशेषो यस्मिन् बहुलातपस्तस्मिंस्तथा। तपे—ग्रीष्मर्तौ। तपः—तपस्याम्। तपन्तीम्—विदधतीम् कुर्वन्तीमिति यावत्। पदे—चरणे। चरणयोरिति यावत्। तदासेविभिः—तामासेवन्ते शुश्रूषन्ते तच्छीलास्तदासेविनस्तैस्तथा। ईहितम्—अभिवाञ्छितम् अभिलषितमिति यावत्। करुणाऽरुणासवम्—अश्रुणो नेत्रजलस्य आसवः, करुणया तदासेवामनुत्तरसपरिणामसमरणसमासतया यद्वा अरुणः करुणाऽरुणः, करुणाऽरुणश्चासौ आसवः करुणाऽरुणासवः तं तथा। रसम्—रस्यते आस्वाद्यते इति रसो रतिस्तं तथा। समुद्गिरन्तीम्—प्रकाशयन्तीम् अभिव्यञ्जयन्तीमिति यावत्। वियोगिनीम्—वियोगः प्रियतमविप्रयोगस्तद्विद्यतेऽस्या इति वाक्यस्यसत्ता इति वियोगिनी तां तथा। "अतोऽनेकस्वरात्" अ०५।२।॥ इत्यनेन मत्वर्थे 'इन्' प्रत्ययः। दाडिमीम्—दाडिमिकामिव दाडिमीम्। ऐक्षत—समपश्यत् ॥७७॥

वनचरीं कामपि तद्भटैर्धृता, प्रियस्मृते स्पष्टमुदीतकण्टकाम् ।
त्रसन्मृगाक्षीमचिरादमोचय-ल्लतामिवाय गिरिजां रजोन्विताम् ॥७८॥

अन्वयः—अयम् तद्भटैः, धृताम्, प्रियस्मृतेः स्पष्टम्, उदीतकण्टकाम्, गिरिजाम्, रजोन्विताम्, लताम्, इव, त्रसन्मृगाक्षीम्, कामपि, वनचरीम्, अचिरात्, अमोचयत् ॥७८॥

वृत्तिः—अयम्—असौ भगवाञ्छान्तिनाथ इति यावत्। तद्भटैः—तस्य भगवतः शान्तिनाथस्य भटा योधाः, वीराः, इति यावत् तद्भटाः यद्वा—ते दिग्विजयोपचितत्वेन प्रसिद्धाश्च ते भटा योद्धारस्तद्भटास्तैस्तथा। धृताम्—गृहीताम्। प्रियस्मृतेः—प्रियतमस्मरणात्। स्पष्टम्—व्यक्तं यथा स्यात्तथा। उदीतकण्टकाम्—उदितम् व्यक्तं प्रकटितमिति यावदुदीताः कण्टका रोमाञ्चाः, पक्षे—द्रुमाङ्गानि, सात्त्विकभावविशेषा इति यावद्यस्याः सोदीतकण्टका तां तथा। "स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः, स्वरभेदोऽथ वेपथुः। वैवर्ण्यमश्रु प्रलय, इत्यष्टौ सात्त्विका रसाः।" इति साहित्यदर्पणे विश्वनाथः। गिरिजाम्—गिरौ पर्वते जातोत्पन्ना गिरिजा तां तथा। रजोन्विताम्—रजस्वलाम् पक्षे रजोभिः धूलिभिरन्विता सम्बद्धा रजोन्विता धूलिधूसरितामिति यावत्। लताम्—वल्लीम्। इव—यथा। त्रसन्मृगाक्षीम्—त्रसन्तो भयविह्वलाश्च ते मृगा हरिणास्त्रसन्मृगास्तेषामक्षिणी नयने इव अक्षिणी नयने यस्याः सा त्रसन्मृगाक्षी

तान्तथा । "उष्ट्रमुखादयः" ३।१।२३।। इत्यनेन बहुव्रीहिसमासः, पूर्वपदस्योपमानसरूपस्य लोपश्च निपात्यते । कामपि—अनिर्वचनीयसौन्दर्य्यशालिनीम् । वनेचरीम्—वने कानने चरति विचरतीति वनेचरी तान्तथा । भिल्लीमिति यावत् । अचिरात्—झटिति, शीघ्रमेवेत्यर्थः । अमोचयत्—पर्य्यत्याजयत् ।।७८।।

शिशूनपि स्वान् सममोचयद् नृपं, कृपाप्रपारूपमुपेत्य सत्यगीः ।
फलस्तनस्थानविदीर्णरागिहृ-न्निदर्शनात् सा सृजती तदाशिषम् ।।७९।।

अन्वयः—तदा, आशिषम्, सृजती, सत्यगीः, सा, उपेत्य, फलस्तनस्थानविदीर्णरागिहृन्निदर्शनात्, कृपाप्रपारूपम्, नृपम्, स्वान्, शिशून्, अपि, सममोचयत् ।।७९।।

वृत्तिः—तदा—तस्मिन् समये । आशिषम्—आशीर्वादम्, शुभाशसनमिति यावत् । सृजती—कुर्वन्ती । शुभाशिषा सयोजयन्तीति यावत् । सत्यगीः—सत्या तथ्या समीचीनेति यावत्, गीर्वाणी यस्या सा सत्यगीः । सा—पूर्ववर्णितप्रकारा वनेचरीति यावत् । कृपाप्रपारूपम्—कृपा दयैव प्रपा पानीयशाला कृपाप्रपा तस्या इव रूपम् लोकोपकारकत्वस्वभावो यस्य स कृपाप्रपारूपस्तन्तथा । नृपम्—राजानम भगवन्त शान्तिनाथमिति यावत् । उपेत्य—समधिगत्य । फलस्तनस्थानविदीर्णरागिहृन्निदर्शनात्—फलवत् प्रसवतुल्यौ स्तनौ कुचौ फलस्तनौ, तयोः स्थानम् अवकाशः फलस्तनस्थानम्, तत्र विदीर्णम् विरहासह्यत्वाद्द्विधाभूतम् । अथ च रागि अनुरागविशिष्टम् यद् हृत् हृदयम् अन्तःकरणम् इति यावत् । फलस्तनस्थानविदीर्णरागिहृत् तस्य निदर्शनम् प्रकाशनम् फलस्तनस्थानविदीर्णरागिहृन्निदर्शनम्, तस्मात्तथा । स्वान्—निजान्, आत्मीयानिति यावत् । शिशून्—बालकान् । अपि—समुच्चये । सममोचयत्—पर्यत्याजयत् ।।७९।।

अभिक्रमे भीमसुतां वियोजितां, श्रियाऽथ सस्मार सुराङ्गनाजिताम् ।
नृपश्चलन् वीक्ष्य लतां फलान्तराद्, विशच्छुकास्यस्मरकिंशुकाशुगाम् ।।८०।।

अन्वयः—अथ, अभिक्रमे, चलन् नृपः, फलान्तराद्, विशच्छुकास्यस्मरकिंशुकाशुगाम्, लताम्, वीक्ष्य, श्रिया, सुराङ्गनाजिताम्, वियोजिताम्, भीमसुताम्, सस्मार ।।८०।।

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम् । अभिक्रमे—निर्भीकतया शत्रून् प्रति युद्धार्थगमने उद्देश्यत्व सप्तम्यर्थः, तादृशगमनोद्देशेनेत्यर्थः । चलन्—प्रतिष्ठमाणः, प्रस्थानमादधदिति यावत् । नृपः—प्रभुः, भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् । फलान्तरात्—फलानां प्रसवानाम् अन्तरम् मध्यभागः फलान्तरम्, तस्मात्तथा । विशच्छुकास्यस्मरकिंशुकाशुगाम्—विशन्ति प्रविशन्ति यानि शुकास्यानि शुकमुखानि तान्येव स्मरस्य किंशुकानि पलाशपुष्पाण्येव आशुगा बाणा यस्याम्, सा विशच्छुकास्यस्मरकिंशुकाशुगा, तान्तथा ।

स्वाम्–पत्नीम्। वीक्ष्य–अवलोक्य। भिया–भयेन। सुराङ्गनाजिताम्–अप्सरसामप्यप्रतिमां रूपवतीं अङ्गनाम्, सुराणां देवानामङ्गनाः सुराङ्गनास्ता जिता निजसौन्दर्येण पराजिता यया सा सुराङ्गनाजिता, ताम्। वियोजिताम्–विच्छेदिताम् विप्रयोजितामिति यावत्। भीमसुताम्–भीमदुहितरम्। भीमपुत्रीमिति यावत्। सस्मार–स्मृतौ स्मृतिपथमानयदिति यावत् ॥८०॥

स्मरार्धचन्द्रेषुनिभे क्रशीयसां समापतत्पान्थनृणां कदम्बके ।
प्रभु पलाशे तुलनामदीदृशद्, गलज्जरद्ग्रथितपत्रसङ्करे ॥८१॥

अन्वयः—प्रभुः क्रशीयसाम् समापतत्पान्थनृणाम् कदम्बके, स्मरार्धचन्द्रेषुनिभे, गलज्जरद्ग्रथितपत्रसङ्करे, पलाशे, तुलनाम्, अदीदृशत् ॥८१॥

वृत्तिः—प्रभुः–प्रकर्षेण महत्त्वगुणशालितया भवतीति प्रभुर्नलनामा शासिता इति यावत्। क्रशीयसाम्–अतिशयेन कृशाः क्रशीयांसस्तेषाम्, दुर्बलतराणामिति यावत्। समापतत्पान्थनृणाम्–पन्थानं नित्यं गच्छन्तीति पान्थाः पथिकाः प्रवासिन इति यावत् ते च ते नरो मानवाः पान्थनराः समापतन्तः सम्यक्पतन्तीति ते पान्थनराः समापतत्पान्थनरास्तेषाम्। कदम्बके–निकुरम्बे समूहे इति यावत्। स्मरार्धचन्द्रेषुनिभे अर्धचन्द्रस्य चन्द्राकारस्य आकारोऽर्धचन्द्राकारः, स बाणविशेषोऽर्धचन्द्रेषुः, 'मयूरव्यंसकेत्यादयः' २।१।७२॥ इत्यनेन शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वात्समासः। स्मरस्य कामस्य अर्धचन्द्रेषुः स्मरार्धचन्द्रेषुस्तन्निभस्तत्सदृशस्तस्मिन् स्मरार्धचन्द्रेषुनिभस्तस्मिंस्तथा। गलज्जरद्ग्रथितपत्रसङ्करे–गलच्च गलत्पतत् जरच्छीर्णतामापद्यत् गलज्जरत्, "पोटायुव" इत्यादिवद्वा समासः गुणप्रधानमावमाश्रित्य समासः,गलज्जरच्च तत्पत्रम् पत्रम् गलज्जरद्पत्रम् ग्रथितपत्रम् गलज्जरद्ग्रथितम् पत्रम् पत्रम् दलमिति यावत् गलज्जरद्ग्रथितपत्रम् तेन सङ्कीर्णे व्याप्ते इति गलज्जरद्ग्रथितपत्रसङ्करस्तस्मिंस्तथा। अथवा ग्रथितमिवाचरितम् ग्रथितम् ग्रथितं च तत्पत्रम् ग्रथितपत्रम् गलज्जरच्च तद्ग्रथितपत्रम् गलज्जरद्ग्रथितपत्रम् तेन सङ्करः सङ्कीर्णः, व्याप्त इति यावत्, गलज्जरद्ग्रथितपत्रसङ्करस्तस्मिंस्तथा इति व्युत्पत्तिरनुसरणीया। पलाशे–पलं मांसमश्नाति भक्षयतीति पलाशः पलाश एव पलाशस्तस्मिंस्तथा। तुलनाम्–साम्यम्। अदीदृशत्–अपश्यत् ॥८१॥

वियुक्तनापत्रधनैर्विनाशने, स्फुटं पलाशेऽध्वजुषां पलाशनात् ।
मुखेऽपि मालिन्यदशा समन्यता-ऽमुनाचिता पातकचिन्तयाऽध्वनि ॥८२॥

अन्वयः—वियुक्तनापत्रधनैः विना अशने (सत्यपि) पलाशनात्, स्फुटम् पलाशे, अध्वजुषाम् मुखे अपि, अध्वनि पातकचिन्तया, अचिता, मालिन्यदशा अमुना, हि, समन्यत ॥८२॥

वृत्तिः—वियुक्ततापत्त्रधनैः–विपूर्वकायुजधातोर्भावे क्तः प्रत्ययः वियुक्तम् विरह, वियोग इति यावत्, तस्य तापो सन्तापो वियुक्ततापः, वियुक्ताद्वा तापो वियुक्ततापस्तस्मात् त्रायन्ते रक्षन्तीति वियुक्ततापत्राणि तानि च तानि धनानि तैस्तथा। यद्वा–वियुक्तस्य विरहिणो भावो वियुक्तता सा चासौ सैव वा आपत् विपत् विपत्तिरिति यावत वियुक्ततापत् तस्यास्त्रायन्ते इति वियुक्तता पत्त्राणि तानि च तानि नान्येव वा धनानि वियुक्ततापत्त्रधनानि तैस्तथा। विना–अन्तरेण। अशने–भोजने। (सत्यपि) पलाशनात् मांसभक्षणात्। विरहिजनानामिति शेषः। स्फुटम्–प्रकट यथा स्यात्तथा। पलाशे–पल मांसमश्नातीति मांसभक्षणादन्वर्थसञ्ज्ञके, पलाशवृक्षे। अध्वजुषाम्–अध्वान मार्गं जुषन्ते सेवन्ते इति अध्वजुषस्तेषान्तथा। मुखे–वदने। अपि–सम्भावनायाम। अध्वनि–मार्गे। पातकचिन्तया–पापानुध्यानेन। उचिता–युक्ता। मालिन्यदशा–मलिनत्वावस्था। अनेन–चक्रवर्तिना भगवता शान्तिनाथेनेत्यर्थः। हि–निश्चयेन। अमन्यत–अबाबुध्यत ॥८२॥

स किंशुकः किं शुकवक्त्रतुल्यतां, धरे(द्)विपत्रीभवनादिति स्मरन्।
स वृन्तमालोकत खण्डमन्वितं, विशङ्कमुद्यत्सुमनः सुवर्णरुक् ॥८३॥

अन्वयः—*सः, किंशुकः, (द्वि)विपत्रीभवनात्, किम्, शुकवक्त्रतुल्यताम्, धरेत्, इति, स्मरन्, सः, विशङ्कम्, उद्यत्सुमनः, सुवर्णरुक्, अन्वितम्, खण्डम्, वृन्तम्, आलोकत ॥८३॥*

वृत्तिः—सः–प्रसिद्ध। किंशुकः–पलाशः। विपत्रीभवनात्–विगतञ्च तत्पत्रम् विपत्रम् अविपत्रम् अविपत्रस्य विपत्रस्य भवनम् सम्पत्तिर्विपत्रीभवनम् तस्मात्तथा। (द्विपत्रीभवनात् द्वे च ते पत्रे दले द्विपत्रे, तयोर्द्विपत्रयो, अद्विपत्रयोर्द्विपत्रयोर्भावः सम्पत्तिर्द्विपत्रीभवनम, तस्मात्तथा।) अभूततद्भावार्थ 'च्वि' प्रत्यय। किम्–वितर्केऽव्ययम्। शुकवक्त्रतुल्यताम्–शुकस्य कीरस्य, रक्ततुण्डस्य प्रसिद्धस्य पक्षिण इति यावत् वक्त्रम् मुखम् शुकवक्त्रम् तस्य तुल्यता सादृश्यम् शुकवक्त्रतुल्यता तान्तथा। धरेत्–आश्रयेत्, गृह्णीयादिति यावत्। इति–एवप्रकारेण। स्मरन्–चिन्तयन् सः–प्रसिद्ध, भगवान्शान्तिनाथ इति यावत्। विशङ्कम्–विगता शङ्का, किमनिष्टं मे भविष्यतीत्यकारश्चित्तवृत्तिविशेष, यस्मिन् कर्मणि तद्विशङ्कम् यथास्यात्तथा, निःशङ्कमिति यावत्। उद्यत्सुमनः–उद्यन्त्यो विकसन्त्यो सुमनस सुष्ठु मन्यते पूज्यते आभिरिति सुमनस, स्त्रीलिङ्गो वा बहुवचनान्तश्च "विहायस्सुमनस्" (उणा ९७६) इत्यसि निपात्यते, इति सुमनसः कुसुमानि यस्मिंस्तत्तथा। सुवर्णरुक्–सुवर्णस्य काञ्चनस्य रुक् कान्तिरिव रुक् कान्तिर्यस्य तत्तथा। अन्वितम्–सम्बद्धम। खण्डम्–खण्डमिव खण्डम् अशम्। वृन्तम्–वृणोतीति वृन्तम् प्रसवबन्धनम्। यत् कात्य'—"बन्धन पुष्पफलयोर्वृन्तमाहु" आलोकत–समेक्षिष्ट ॥८३॥

क्वचित् पुनः शाल्मलिशाल्मलिनि शिलोच्चये राजपथावरोधिनि ।
ददर्श भूपः सुमनोनिबन्धनं, वियोगिहृत्खण्डिनि कालखण्डजम् ॥८४॥

अन्वयः—भूपः, शाल्मलिशालमालिनि, राजपथावरोधिनि, वियोगिहृत्खण्डिनि, क्वचित्, शिलोच्चये, पुनः सुमनोनिबन्धनम्, कालखण्डजम् ददर्श ॥८४॥

वृत्तिः—पुनः—किञ्च । शाल्मलिशालमालिनि—शाल्मलिशालस्य वृक्षविशेषस्य माला पङ्क्तिः अस्तीति यावत् । शाल्मलिशालमाला अस्यास्तीति शाल्मलिशालमाली तस्मिंस्तथा । राजपथावरोधिनि—राज्ञो नरपतेः पन्था मार्गो राजपथस्तमवरुणद्धि तच्छीलो राजपथावरोधी तस्मिंस्तथेति । वियोगिहृत्खण्डिनि—वियोगिनाम् विप्रयुक्तानां हृत् अन्तःकरणम् वियोगिहृत् तत् खण्डयति भिनत्ति कामव्याकुलमन्तः करोतीति यावत् वियोगिहृत्खण्डी तस्मिंस्तथा । क्वचित्—कुत्रचित् । शिलोच्चये—शिलानां पाषाणानामुच्चयोऽत्रेति शिलोच्चयः पर्वतस्तस्मिंस्तथा । भूपः—भुवं पृथिवीं पाति रक्षतीति भूपो राजा, भगवान्महावीरश्च इति यावत् । कालखण्डजम्—पश्चिमपार्श्वस्थं कृष्णं मार्दं कालखण्डम् तस्माज्जातमुत्पन्नम् कालखण्डजम् । सुमनोनिबन्धनम्—सुमनसाम् पुष्पाणाम् निबन्धनम्—निर्माणेन बन्धनमत्रेति सुमनोनिबन्धनम् पुष्पमिति यावत् । ददर्श—अवलोकितवान् अपश्यदिति यावत् ॥८४॥

नवालतागन्धवहेन घुम्भिता जिनशपादा युवराजताभृता ।
समीयुषा स्वाङ्गभुवा मणेमुषा गजाश्ववृन्देन समं समङ्गलम् ॥८५॥

अन्वयः—गजाश्ववृन्देन, समम् समङ्गलम्, नवालतागन्धवहेन, समीयुषा, मणेमुषा, युवराजताभृता स्वाङ्गभुवा, जिनेशपादाः घुम्भिताः ॥८५॥

वृत्तिः—गजाश्ववृन्देन—गजा हस्तिनश्च अश्वा तुरङ्गमाश्च गजाश्वम् तस्य वृन्दम् समूहम् समूह इति यावत् गजाश्ववृन्दम् तेन तथा । समम्—सह । समङ्गलम्—मङ्गलेन कल्याणेन सर्वार्थसाधनेन वा सहितं समङ्गलम् यथास्यात्तथा । नवालतागन्धवहेन—नवाश्च माला लताश्च, कौमार्यम् वैरोध्यं वा तस्या गन्धो येषां वाल्लतागन्धाः, वहति धारयतीति वहः "अच् ५।१।४५। इत्यनेन अच्प्रत्ययः, वाल्लतागन्धस्य वहो वाल्लतागन्धवहः न वाल्लतागन्धवहो नवाल्लतागन्धवहः नैकधेत्यादिवत्समासो विशेषणत्वेन नञ्समासेन तेन तथा, पूर्वेस्यर्थः । समीयुषा—सामीप्यमधिगतवता । मणेमुषा—अधिगतसमस्तसमभावेन मदयतीतिविधायिन् । युवराजताभृता—युवा तरुणो राजा नृपतिर्युवराजः तस्य भावो युवराजता तां बिभर्ति धारयतीति युवराजभृत् तेन तथा । स्वाङ्गभुवा—स्वस्य आत्मनोऽङ्गम् शरीरम् स्वाङ्गम् तस्माद् भवत्युत्पद्यते इति स्वाङ्गभूस्तेन तथा पुत्रेणेति यावत् ।

जिनेशपादाः-जिनेशस्य अर्हच्छ्रेष्ठस्य भगवत. शान्तिनाथस्येति यावत् पादाश्चरणा जिनेशपादा, वस्तु-तस्तु "पादा भट्टारको देव प्रयोज्यः पूज्यनामत" । ।२५०॥ इत्यभिधानचिन्तामण्युक्तप्रकारेण जिनपादा इत्यस्य जिनश्रेष्ठा इत्यर्थ., अर्हद्भट्टारका इति यावत् । चुम्बिताः-चुम्बते वक्त्रसयोगानुकूलव्यापारार्थकत्वेऽपि आलिङ्गनार्थ लक्षणया आलिङ्गिता इत्यर्थः ॥८५॥

प्रिया तदीया जननी नृपेण सा, करम्बिताङ्गी मकरन्दसीकरैः ।
समालिलिङ्गे शुचिवासरे रस, प्रकाशयन्ती गिरिजेव तापमुक् ॥८६॥

अन्वयः—रसम्, प्रकाशयन्ती, तापमुक्, गिरिजा, इव, मकरन्दसीकरैः, करम्बिताङ्गी, सा, तदीया, प्रिया, जननी, शुचिवासरे, समालिलिङ्गे ॥८६॥

वृत्तिः—रसम्-अनुरागम । प्रकाशयन्ती-प्रकटयन्ती, अभिव्यञ्जयन्तीति यावत् । तापमुक्-ताप सन्ताप मुञ्चति अन्तर्भावितणिगर्थत्वान्मोचयतीति तापमुक्, सन्तापहारिणीत्यर्थः । गिरिजा-गिरे पर्वताज्जाता गिरिजा पार्वती अन्या वा काचन महादेवी । इव-यथा । मकरन्दसीकरैः-पुष्परसकणै । करम्बिताङ्गी-करम्बित व्याप्तमङ्ग शरीरम् यस्या सा तथा। सा-प्रसिद्धा। तदीया-तस्य भगवत शान्तिनाथस्य इय तदीया । प्रिया-मनोज्ञा समधिकस्नेहशालिनीति यावत् । जननी-प्रसूः, अचिरा मातेति यावत्। शुचिवासरे-शुचिः शुद्धश्चासौ वासरो दिवसः, दिनमिति यावत् । शुचिवासरस्तस्मिंस्तथा । समालिलिङ्गे-समाश्लिष्टा सम्यगालिङ्गितेति यावत् ॥८६॥

लतेव तन्वी विभुविप्रयोगतः, प्रतापमेवादिशती नवोदयम् ।
दृशा नृपेण स्मितशोभिकुड्मला, भृशाऽकृशारूढरतिर्न्यपीयत ॥८७॥

अन्वयः—विभुविप्रयोगत, लता, इव, तन्वी, नवोदयम्, प्रतापम्, एव, आदिशती, स्मितशोभिकुड्मला, भृशाऽकृशारूढरतिः, नृपेण, दृशा, अपीयत ॥८७॥

वृत्तिः—विभुविप्रयोगत-विभोस्त्रिभुवननायकस्य तेन वा विभुविप्रयोगो वियोगः, विच्छेद इति यावत् विभुविप्रयोगस्तस्मात्तथा । लता-वल्ली । इव-यथा । तन्वी-कृशा, कृशाङ्गीति यावत् । नवोदयम्-नवो नवीन उदयोऽभ्युदयः प्रकाशो वा यस्य स नवोदयस्तन्तथा । प्रतापम्-प्रभावम्, तेज इति यावत्। एव-अवधारणार्थकमव्ययम । आदिशती-प्रतिपादयन्ती, अभिव्यञ्जयन्तीति यावत्। स्मितशोभिकुड्मला-स्मितेन ईषद्धासेन शोभते तच्छीलः स्मितशोभी, तादृशः कुड्मलो मुकुलो यस्याः सा स्मितशोभिकुड्मला । भृशाऽकृशारूढरतिः-भृशमतिशयेन अकृश यथास्यात्तथा आरूढा सम्प्राप्ता रति-

रागो यया सा सुसाऽनुरागरतेति । तदीयधर्मपत्नी महिषीति यावत् । नृपेण-राज्ञा भगवता शान्तिनाथेनेति यावत् । व्यपीयत-पपे सादरमवलोकिता ॥८७॥

अदम्भसंरम्भविमुक्तमानसा, न सा प्रियं प्राप्य न विभिये प्रिया ।
नृपेण सर्वा प्रमदा मदालसा दरादराभ्यां दरकम्पिनी पपे ॥८८॥

अन्वयः—नृपेण अदम्भसंरम्भविमुक्तमानसा, प्रियम्, प्राप्य, विभिये, न, प्रिया, न, दरादराभ्याम्, दरकम्पिनी, मदालसा च, सर्वा प्रमदा पपे ॥८८॥

वृत्तिः—नृपेण-राज्ञा भगवता शान्तिनाथेनेति यावत् । अदम्भसंरम्भविमुक्तमानसा—दम्भो व्याजः, न दम्भो यस्मिन् कर्मणि तददम्भं यथा स्यात्तथा । संरम्भेण कोपेन विमुक्तं परित्यक्तं मानसमन्तःकरणं यस्याः सा तथा । "इदं किलाव्याजमनोहरं वपुः" इत्यादिवत् क्रियाविशेषणत्वेन पदेन समासोऽत्रापि । प्रियम्—अभीप्सितम् वल्लभं वा । प्राप्य—समधिगत्य । विभिये—भयभीते, भिया परावृत्तेऽपीति यावत् । नप्रिया—अप्रिया, असमीचीनेति यावत् । न—नहि । अपि तु प्रियैवेति भावः । दरादराभ्याम्—दरो भयम् आदरो भयाभावः दरश्चादरश्च दरादरौ ताभ्यां तथा । भयेन भयाभावेन (हर्षेण) चेत्येवमुभाभ्यामुपलक्षिता । दरकम्पिनी—दरमीषत्कम्पते येयं तच्छीला दरकम्पिनी । "अकाते सीके ५।१।१५४॥ इत्यनेन तच्छीले 'णिन्' प्रत्ययः । मदालसा—मदेन हर्षेण अलसा चेतसः क्रियासु मुख्यत्वाऽलसं यस्याः सा मदालसा । "अविरतिमसमासादितमनःक्रियासु मुख्यताऽलस 'मिति रसगङ्गाधरे पण्डितराजजगन्नाथ । सा—कस्तोऽर्थः तत्त्वादिना मुखनमवस्थिता । सर्वा—निखिला । प्रमदा—स्त्रीविशेषो, अत्रमेति यावत् । पपे—सादरमवलोकिता, दृष्टेति यावत् ॥८८॥

विपिन्वती पान्थपतङ्गहिंसने-र्विना शुभान्यभ्रगता प्रकाशिका ।
निशि व्यधुः स्वाल्पसमुत्सुक-प्रयाणयोगादपि दीपिका भगः ॥८९॥

अन्वयः—यदाः पान्थपतङ्गहिंसनैः, विना शुभानि विपिन्वती, अभ्रगता, निशि, प्रकाशिका, अपि, दीपिका स्वाल्पसमुत्सुकप्रयाणयोगात् व्यधुः ॥८९॥

वृत्तिः—मदाः—शोभा । पान्थपतङ्गहिंसनैः—पन्थानं नित्यं गच्छन्तीति पान्थाः पथिकाः, त एव पतङ्गाः शलभाः पान्थपतङ्गास्तेषां हिंसनानि मारणानि पान्थपतङ्गहिंसनानि तैस्तथा । विना—अन्तरेण । शुभानि—कल्याणानि । विपिन्वती—एकत्र कुर्वन्ती अर्जयन्तीरित्यर्थः । अभ्रगता—आकाशगता । निशि—रात्रौ । प्रकाशिका—बोधिका । वस्तूनि इति यावत् । अपि—सम्भावनायाम् ।

दीपिकाः–प्रदीपान् । स्वालयसम्मुखोत्सुकप्रयाणयोगात्–स्वस्य आत्मनः आलयो गृहम्, स्वालयः तत्र सम्मुखोऽभिमुखः स्वालयसम्मुखस्तत्रोत्सुकः उत्सुकः, स्वालयसम्मुखोत्सुकः, अत एव प्रयाणम् प्रस्थानम् स्वालयसम्मुखोत्सुकप्रयाणम् तेन योगः सम्बन्धः स्वालयसम्मुखोत्सुकप्रयाणयोगस्तस्मात्तथा । व्यधुः–अकार्षुः, कृतवन्त इति यावत् ॥८९॥

घटा गजानां मदसंकटैः कटै–रपुण्यकर्माण्यलिकज्जलच्छलात् ।
निदर्शयन्ती वहुधागमोदित–प्रभञ्जनोन्मग्नवपुः सरस्यभूत् ॥९०॥

अन्वयः—गजानाम्, घटा, मदसंकटैः, अलिकज्जलच्छलात्, अपुण्यकर्माणि, निदर्शयन्ती, वहुधागमोदितप्रभञ्जनोन्मग्नवपुः, सरसी, अभूत् ॥९०॥

वृत्तिः—गजानाम्–हस्तिनाम् । घटा–घटना । मदसङ्कटैः–मदो दानजलम् तेन सङ्कटा सम्बाधाः व्याप्ता इति यावत्, मदसङ्कटास्तैस्तथा । कटैः–कपोलैः । उपलक्षितेत्यर्थः । अलिकज्जलच्छलात्–अलयो भ्रमरा एव कज्जलमञ्जनम् अलिकज्जलम् तस्य छलम् व्याजोऽलिकज्जलच्छलम् तस्मात्तथा । अपुण्यकर्माणि–अपुण्यानि अपवित्राणि च तानि कर्माण्याचरणानि, अपुण्यकर्माणि तानि तथा । निदर्शयन्ती–अभिव्यञ्जयन्ती । वहुधागमोदितप्रभञ्जनोन्मग्नवपुः–वहुधाऽनेकवारमागमः आगमनम् वहुधागमस्तेन उदिता उदयमधिगता वहुधागमोदितास्ते च ते प्रभञ्जना पवमाना पवना इत्यर्थः, वहुधागमोदितप्रभञ्जनास्तत्र उन्मग्नं वपुः शरीरम् यस्याः सा तथा । सरसी–कासारः । अभूत्–अभवत् ॥९०॥

सहेत न क्वापि स हेमपुष्पकः, कलङ्कपङ्कं मधुपोज्झितस्ततः ।
व्यलोकयच्चम्पककोरकावली–र्नृपः पथि क्वापि सुवर्णभास्वराः ॥९१॥

अन्वयः—सः, हेमपुष्पकः, मधुपोज्झितः, (सन्) क्वापि, कलङ्कपङ्कम्, न, सहेत, ततः, नृपः पथि, क्वापि, सुवर्णभास्वराः, चम्पककोरकावलीः, व्यलोकयत् ॥९१॥

वृत्तिः—सः–प्रसिद्धः । हेमपुष्पकः–चम्पकपुष्पवृक्षः । मधुपोज्झितः–मधु पुष्परसं पिवन्तीति मधुपा भ्रमरास्तैरुज्झितस्त्यक्तो मधुपोज्झितः । (सन्) क्वापि–कुत्रापि । कलङ्कपङ्कम्–कलङ्कोऽपवादः पङ्कः कर्दम इवेति कलङ्कपङ्कस्तन्तथा । "उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ" ३।१।१०२॥ इत्यनेन उपमितसमासः । न–नहि । सहेत–मर्षेत् । ततः–तस्माद्धेतो । नृपः–नॄन्–नरान् जनानिति यावत् पाति रक्षतीति नृपो राजा भगवान्शान्तिनाथ इति यावत् । पथि–मार्गे । क्वापि–कुत्रापि । कस्मिंश्चित् स्थले इति यावत् । सुवर्णभास्वराः–सुवर्णं काञ्चनमिव भास्वरा देदीप्यमानाः सुवर्णभास्वरास्तास्तथा ।

चम्पककोरकावली –चम्पकस्य स्वनामप्रसिद्धपुष्पविशेषस्य कोरका' कलिकाः चम्पककोरका तेषामावल्यो राजय, श्रेणय इति यावत् चम्पककोरकावल्यस्तास्तथा । व्यस्तोकयत्–अद्राक्षीत् अपश्यदिति यावत् ॥११॥

अहर्पतेर्दर्पभरात् प्रसर्पति, प्रभाभरे भूमिभुजां महोदये ।
ददर्श तारा पतनोन्मुखा प्रगे, स–मंवरारेर्बलिदीपिका इव ॥१२॥

अन्वयः—अहर्पतेः, महोदये, (सति) दर्पभरात्, भूमिभुजाम्, प्रभाभरे, प्रसर्पति, (सति) यद्वा अहर्पतिः प्रभाभरे भूमिभृताम्, महोदये, प्रसर्पति, (सति) सः, संवरारेः, बलिदीपिकाः इव प्रगे पतनोन्मुखाः, ताराः ददर्श ॥१२॥

वृत्तिः—अहर्पतेः–अह्नो दिवसस्य पतिः स्वामी, प्रकाशकत्वात् अहर्पतिर्भगवान् सूर्यः, तस्य तथा । "अहरपतेस्वाद्य" १ । ३ । ५८ ॥ इत्यनेन विसर्गता । महोदय–उदयावसरमहोत्सवो । (सति) दर्पभरात्–दर्पस्य गर्वस्य भरोऽतिशयो दर्पभरस्तस्मात् । भूमिभुजाम्–भूमिं पृथिवीं भुञ्जन्ति पालयन्ति इति भूमिभुजो राजानस्तेषामन्यथा । प्रतिपक्षाणां भूपतिकदम्बकानामिति यावत् । प्रभाभरे–प्रभायास्तेजसो भरोऽतिशयः प्रभाभरस्तस्मिंस्तथा । प्रसर्पति–प्रसरति । (सति) यद्वा अहर्पतेः–सूर्यस्य । प्रभाभरे–तेजोऽतिशये । भूमिभृताम्–पर्वतानाम् । महोदये–समुन्नतौ । प्रसर्पति–प्रसरति । (सति) स – प्रसिद्धः, भगवान् पार्श्वनाथ इति यावत् । संवरारेः–कन्दर्पस्य । बलिदीपिकाः–कन्दर्पसपर्यायाम् दीपिकाः प्रदीपाः, बलिदीपिकाः, तास्तथा । इव–यथा । प्रगे–प्रातः । पतनोन्मुखाः–पतने पाते उन्मुखा उत्सुकास्तत्पराः इति यावत् । पतनोन्मुखाः । ताराः–तारका नक्षत्राणीति यावत् ददर्श–अवलोकयामास । दृष्टवानिति यावत् ॥१२॥

अमन्यतासौ कुसुमेषु–सम्भवं, जिनोऽपराग स परागमाश्रयन् ।
दिशां जयाल्लोहितचन्दनेज्यया कृतां रुचिं पद्मनिवासिपद्मया ॥१३॥

अन्वय—दिशाम् जयात्, लोहितचन्दनेज्यया, पद्मनिवासिपद्मया, कृताम्, रुचिम्, (सति) अपरागः, सः असौ, जिनः, परागम्, आश्रयन्, कुसुमेषु–सम्भवम् अमन्यत ॥१३॥

वृत्ति —दिशाम्–आशानाम्, दिशानामिति यावत् । जयात्–विजयात् । लोहितचन्दनेज्यया–लोहितचन्दनेन रक्तचन्दनेन इज्या पूजा यया सा लोहितचन्दनेज्या तया तथा । पद्मनिवासिपद्मया–पद्मे कमले निवसति तच्छीला पद्मनिवासिनी सा चासौ पद्मा कमला लक्ष्मीरिति यावत् पद्मनिवासिपद्मा तया तथा । कृताम्–विहिताम् । रुचिम्–अभिलाषम् । (सति) अपरागः–

आगतो रागोऽनुरागो यस्मात् स तथा । सः—प्रसिद्धः । असौ—विप्रकृष्ट । जिनः—भगवानर्हन् शान्तिनाथ इत्यर्थः । परागम्—किञ्जल्कम् । सुमनोरेणुमिति यावत् । आश्रयन्—सेवमानः । कुसुमेषुसम्भवम्—कुसुमानि पुष्पाणि इषवो बाणा यस्य स कुसुमेषुः कन्दर्पस्तस्य सम्भव उदयः प्रादुर्भाव इति यावत् । कुसुमेषुसम्भवस्तन्तथा । यद्वा कुसुमेषु पुष्पेषु सम्भवम्—उत्पन्नम इति परागविशेषणम्। अमन्यत—अवाबुध्यत ॥ ९३ ॥

क्वचित् सरोऽन्तर्जलकेलिकर्मणि, परागमन्धङ्करणं वियोगिनाम् ।
तदप्यभूद् राज्ञि सुवर्णवर्णित–तनूत्विषां नूनमनूनवृद्धये ॥९४॥

अन्वयः—क्वचित्, सरोऽन्त', परागम्, जलकेलिकर्मणि, वियोगिनाम्, अन्धङ्करणं, नूनम्, तत्, अपि, राज्ञि, सुवर्णवर्णिततनूत्विषाम्, अनूनवृद्धये, अभूत् ॥९४॥

वृत्तिः—क्वचित्—कुत्रापि । सरोऽन्तः—सरस कासारस्य अन्तर्मध्यम सरोऽन्तः । परागम्—कुसुमरेणु, पुष्पधूलिरित्यर्थ । जलकेलिकर्मणि—जलकेलिर्जलक्रीडा सैव कर्म क्रिया जलकेलिकर्म तस्मिँस्तथा । वियोगिनाम्—वियोगो विच्छेदोऽस्त्येषामिति वियोगिनस्तेषान्तथा । अन्धङ्करणम्—नेत्रोपघातकम् । नूनम्—निश्चयेन । तत्—वियोगिनेत्रोपघातकत्वेन प्रसिद्ध परागम् । अपि—सम्भावनायाम् । राज्ञि—नृपतौ । चक्रिणि शान्तिनाथे इति यावत् । सुवर्णवर्णिततनूत्विषाम्—तन्वा शरीरस्य त्विषः कान्तयस्तनूत्विषः, सुवर्णं काञ्चनम् तस्य वर्णम् रूपम् सुवर्णवर्णम्, तद्वदाचारिता' सुवर्णवर्णिता', यद्वा—सुवर्णवर्णं सञ्जातमासामितिसुवर्णवर्णिताः, सुवर्णवर्णिताश्च तास्तनूत्विष सुवर्णवर्णिततनूत्विष स्तासान्तथा । अनूनवृद्धये—न ऊना हीना अनूना सा चासौ वृद्धिरनूनवृद्धिस्तस्यै तथा । अभूत्—अभवत् । 'यदेव पराग वियोगिनामन्धङ्करण तदेव भगवति शान्तिनाथेऽतिशयितवृद्धिकर जातमित्याश्चर्य्यमिति भाव' ॥९४॥

वनेचरेणापि वनेऽत्र पत्रिणि, फलाढ्यपुष्पैस्तदघानि तज्जनः ।
स्मरेण मुक्तेषु पुरा पुरारये, शरेषु लेभे विफला क्रिया यतः ॥९५॥

अन्वयः—अत्र, पत्रिणि, वने, वनेचरेण, अपि, स्मरेण, तज्जनः, फलाढ्यपुष्पैः, अघानि, यत', पुरा, पुरारये, (केवलेषु) शरेषु, मुक्तेषु, क्रिया, विफला, लेभे ॥९५॥

वृत्तिः—अत्र—अस्मिन् । पत्रिणि—पत्राणि, दलानि सन्त्यस्मिन्निति पत्रि तस्मिँस्तथा । दलान्विते इति यावत् । वने—कानने । वनेचरेण—वने कानने चरति मध्ये मार्गं गच्छतीति वनेचरः

तेन तथा । अपि–सम्भावनायाम् । स्मरेण–कन्दर्पेण । तन्नुतः–सा चैत्रिकमासो वसन्तो कोकिलश्च, सैन्यवर्गो इत्यर्थः । फलाढ्यपुष्पैः–फलैर्वृक्षसमस्तैराढ्यानि पूर्णानि फलाढ्यानि तानि च तानि पुष्पाणि कुसुमानि फलाढ्यपुष्पाणि तैस्तथा । वासन्तमासजातो पुष्पाणां चयस्ते (सफलसम्पत्तिर्दशविचित्रतायै) वादस्समर्थिर्न भवतीति भावः । यतः–यस्मात् । पुरा–पूर्वम् । "मधुश्च ते मन्मथसाहचर्या–दसावनुक्तोऽपि सहाय एव । समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य" इत्यादिना पुरस्सर मोत्साहितेन कामदेवेनेति शेषः । पुरारये–त्रिपुरविनाशिने । महादेवायेति यावत् । (कथमेषु) शरेषु–पुष्पात्मकबाणेषु । शुक्केषु–मक्षिकेषु । क्रिया–कर्म । प्रयास इति यावत् । विफला–व्यर्था । क्षेमे–प्राप्ते । समासाविरोधेति यावत् ॥९५॥

वने चरच्चारुचमूचराशुग–स्थले बभौ पुष्परजाभ्रज क्वचित् ।
हृदि ज्वलत्काममहानलार्चिष–स्तदक्रमस्येव शरेषु सक्तम् ॥९६॥

अन्वयः—वने क्वचित् चरच्चारुचमूचराशुगस्थले, पुष्परजोव्रजः, बभौ हृदि, ज्वलत्काम महानलार्चिषः, शरेषु सक्तम्, तदक्रमस्य, इव ॥९६॥

वृत्तिः—वन–कानने । क्वचित्–कुत्रापि । चरच्चारुचमूचराशुगस्थले–चरन्ति भ्रमन्ति गच्छन्ती शुगा बाणा, चमूचराणां सैनिकानामाशुगाश्चमूचराशुगाः, चरन्तश्च चारवश्च ते चारव शोभनाश्चरवारव, "शीतोष्णम्" इत्यादिवत् । चरच्चारवश्च गुणप्रधानभावमभ्युपगम्य कर्मधारय समासः, चरच्चारवश्च ते चमूचराशुगाश्चरच्चारुचमूचराशुगास्तेषां स्थलं स्थानविशेषश्चरच्चारुचमूचराशुगस्थलम् तस्मिंस्तथा । पुष्परजोव्रजः–पुष्पाणां कुसुमानां रजांसि परागा, धूल्य इति यावत् पुष्परजांसि तेषां व्रज समूह स्तथा । बभौ–शुशुभे । हृदये–अन्तःकरणे मनसीति यावत् । ज्वलत्काममहानलार्चिषः–ज्वलन् दीप्यमानश्चासौ कामः कन्दर्पः ज्वलत्कामः स एव महानलो हुतवह्निः ज्वलत्काममहानलस्तस्य अर्चिर्ज्वाला ज्वलत्काममहानलार्चिस्तस्य तथा । शरेषु–बाणेषु । सक्तम्–संलग्नम् । तदक्रमस्य–तस्य शिवस्य अङ्गम् शरीरम् तदङ्गम् । यद्वा तस्य शिवस्य अङ्गानि शरीरावयवास्तदङ्गानि तेषु जन्यम् तदङ्गजन्यम् तच्च तद् भस्म भसितम् तदङ्गभस्म "मयूरव्यंसकेत्यादयश्च" २।१।७२॥ इत्यनेन शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वात् समासः । मध्यमपदलोपी समासः कोपश्च । इव–यथा ॥९६॥

पिकाद् वने शृण्वति भृङ्गहुङ्कृतैः स्फुटं भगानां वचनानुवादिभिः ।
जयारवोद्घोषणमेव मन्मिणो, जनोऽनजन्यस्तदमन्यताध्वगः ॥९७॥

अन्वयः—पिकाद् भृङ्गाणाम् वचनानुवादिभिः भृङ्गहुङ्कृतैः स्फुटम्, शृण्वति (सति) अध्वगः, अनन्यः जनः, मन्मिनः, जयारवोद्घोषणम्, एव अमन्यत ॥९७॥

वृत्तिः—पिकात्–कोकिलात्। भटानाम्–योधानाम्, वीराणामिति यावत्। वचनानुवादिभिः–वचनानि भाषितानि अनुवदन्ति अनुकुर्वन्तीति वचनानुवादीनि तैस्तथा। "अजाते' शीले" ५।१।१५४। इत्यनेन तच्छीले 'णिन्' प्रत्यय'। भृङ्गहुङ्कृतैः–भृगाणां भ्रमराणां हुङ्कृतानि हुङ्कारा भृङ्गहुङ्कृतानि तैस्तथा। कृत्वेतिशेषः। स्फुटम्–व्यक्तम् यथास्यात्तथा। शृण्वति–आकर्णयति। सतीतिशेषः। अनजन्यः–अजन्येनोत्पातेन रहितोऽनजन्य। अध्वगः–अध्वानं पन्थानं मार्गमिति यावत् गच्छन्तीत्यध्वग' पथिक'। जनः–लोक'। चक्रिणः–चक्रवर्तिन, शान्तिनाथस्येति यावत्। जयारवोद्घोषणम्–जयस्य विजयस्य आरवः शब्दो जयारव', तस्य उद्घोषणम विज्ञापनम जयारवोद्घोषणम्। एव–अवधारणार्थकमव्ययम। अमन्यत–अवाबुध्यत ॥९७॥

स्वसैनिकानां नृपतिः स्वमानसे, दशामुदञ्चत्करुणो वियोगिनाम्* ।
निधाय चाज्ञापयदागमं पुन–र्निजावरोधस्य परस्परेच्छया ॥९८॥

अवन्यः—उदञ्चत्करुणः, नृपति', स्वमानसे, वियोगिनाम्, स्वसैनिकानाम्, दशाम्, निधाय, पुनः, च, परस्परेच्छया, निजावरोधस्य, आगमम्, आज्ञापयत् ॥९८॥

वृत्तिः—उदञ्चत्करुणः–उदञ्चन्ती विलसन्ती उत्कर्षमापादयन्तीति यावत्, करुणा दया यस्य स उदञ्चत्करुण'। नृपतिः–जनाधिनाथ'। चक्री भगवान शान्तिनाथ इति यावत्। स्वमानसे–स्वस्य आत्मन' स्वमात्मीय वा मानसमन्त'करणम, हृदयमिति यावत्, स्वमानसम्, तस्मिँस्तथा। वियोगिनाम्–प्रियतमाविप्रयुक्तानां। स्वसैनिकानाम्–आत्मीयचमूचराणाम्। दशाम्–अवस्थाम्। निधाय–परिचिन्त्य। पुनः च–पुन पुन', अनेकधेति यावत्। परस्परेच्छया–अन्योन्याभिलाषेण। निजावरोधस्य–निज' स्वीयश्चासावववरोधस्तस्य तथा। षष्ठ्यर्थ' कर्मत्वम्, निजावरोधकर्मकमित्यर्थः। आगमम्–आगमनमागमनस्त-तथा। अज्ञापयत्–समादिशत् ॥९८॥

नृपाज्ञयाऽऽमन्त्रितकामिनीजने, पुरस्तथान्वागमने मनस्विनाम् ।
अनास्थया सूनकरप्रसारिणी, स्त्रिय श्रमेणानुनिनाय कश्चन ॥९९॥

---

* "पिकाद्वने शृण्वति भृङ्गहुङ्कृतैर्दशामुदञ्चत्करुणे वियोगिनाम्।"

इति यथाश्रुतनैषधीये श्लोके "उदञ्चत्करुणे" इति सप्तम्यन्तपाठस्योपलम्भादत्रापि तत्समस्यापूरणात्मकग्रन्थे यथाश्रुतसप्तम्यन्तपाठेनैव भवितव्यमिति कैश्चिदाशङ्क्येतेति चेदस्तु नामात्रापि 'उदञ्चत्करुणे' इति सप्तम्यन्तपाठ एव, एवञ्च उदञ्चन्तो विकासं प्राप्नुवन्तः करुणाः करुणसञ्ज्ञका वृक्षा यस्मिँस्तत् उदञ्चत्करुण तस्मिँस्तथा इति वने विशेषेणतयैवेति।

अन्वयः—कृपाङ्कया आमन्त्रितकामिनीजने, तथा, मनस्विनाम्, पुरः, अस्मागमने, क्वचित्, अनास्थया, स्तनकरप्रसारिणीम् श्रियम् भ्रमेण अनुमिनाय ॥९९॥

वृत्तिः—कृपाङ्कया—कस्य भगवतः शान्तिनाथस्य आज्ञा निर्देशो कृपाङ्का तया तया, भगवच्छान्तिनाथस्याज्ञानुसारेणेति यावत् । आमन्त्रितकामिनीजन—कामिन्या रमण्य एव जनो लोकः कामिनीजनः आमन्त्रितः आहूतश्चासौ कामिनीजनः आमन्त्रितकामिनीजनस्तस्मिंस्तथा । तथा—किञ्च । मनस्विनाम्—मनीषिणाम् । पुरः—अग्रे । अस्मागमने—अस्मदागमने । क्वचित्—कस्मिन् [illegible] । अनास्थया—अधीरतया । स्तनकरप्रसारिणीम्—स्तनावेव पुष्पाणीव करौ हस्तौ स्तनकरौ तौ प्रसारयति तच्छीला स्तनकरप्रसारिणी ताम् तथा । श्रियम्—लक्ष्मीम् । भ्रमेण—परिभ्रमेण । अनुमिनाय—अनुमीतवान् ॥९९॥

चलन् नृपादशनिवेशपेशलः, पुरः स्वसनान्वयतो नृपो गुणैः ।
स्वगेहमाप्यापि वियोगिनीं प्रियां ददर्श दूनः स्थलपद्मिनीं नलः ॥१००॥

अन्वयः—नृपादेशनिवेशपेशलः स्वसेनान्वयतः, पुरः, चलन्, गुणैः (कृत्वा) नलः (इव) दूनः नृपः स्वगेहम् आप्य स्थलपद्मिनीम् (इव) वियोगिनीम्, प्रियाम्, ददर्श ॥ ॥

वृत्तिः—नृपादेशनिवेशपेशलः—नृपेषु सार्वभौमेषु राजसु आदेशः उपदेशः निवेशो वा नृपादेशः, तस्य निवेशः स्थापनम् विन्यासमिति यावत् । नृपादेशनिवेशस्तत्र पेशलः चतुरो नृपादेशनिवेशपेशलः । स्वसनान्वयतः—स्वसेनया निजसैन्येन अन्वयः सम्बन्धः स्वसेनान्वयस्तस्मात् तथा । पुरः—अग्रतः । चलन्—गच्छन् । गुणैः—विनयसारस्यसत्यपराक्रमादि-त्यागादिस्वसौन्दर्यादिभिः । (कृत्वा) नलः—महाभारतप्रसिद्धेन दमयन्तीपतित्वेन च प्रसिद्धः स इव नलः, यद्वा—रम्भोरमेरुधरोऽनुष्ठ कृष्णा वा स इव प्रतापित्वात् । अत च दूनः—सन्तप्तः । नृपः—राजा । स्वगेहम्—निजगृहम् आत्मसदनमित्यर्थः । आप्य—सम्प्राप्य । स्थलपद्मिनीम्—स्थलकमलिनीम् । इवेति सुगमम् । वियोगिनीम्—विरहमविच्छेदवतीमित्यर्थः । प्रियाम्—वल्लभाम् हृदयेश्वरीमिति यावत् । अपि—सम्भावनायाम् । ददर्श—अवलोकयामास । दृष्टवानिति यावत् ॥१००॥

रसालसालः समदृश्यताऽमुना स्वदेशजन्मा वसुधातपत्रितः ।
सृजन् दलैस्तोरणधोरणीं चलैः फलैः पुनर्मुञ्छनकर्म शर्मणे ॥१०१॥

अन्वयः—चलैः, दलैः तोरणधोरणीम् पुनः, फलैः, शर्मणे मुञ्छनकर्म सृजन् वसुधात-पत्रितः, स्वदेशजन्मा रसालसालः अमुना समदृश्यत ॥१०१॥

वृत्तिः—चलैः—चञ्चलैः चलाचलैरिति यावत्। दलैः—पत्रैः। तोरणधोरणीम्—तोरणस्य बहिर्द्वारस्य धोरणी परम्परा तोरणधोरणी तान्तथा। पुनः—अथ च। फलैः—प्रसवैः। शर्म्मणे—सुखाय कल्याणायेति यावत्। न्युञ्छनकर्म—फलादे कणश आदानम् उञ्छनम, नितरामुञ्छनम न्युञ्छनम् तच्च तत्कर्म न्युञ्छनकर्म तत्तथा। सृजन्—विदधत्, कुर्वन्निति यावत्। वसुधातपत्रितः—वसुधायाः पृथिव्या आतपत्रम् छत्रमिवाचरितो वसुधातपत्रितः। स्वदेशजन्मा—स्वदेशे निजमण्डले जन्मोत्पत्तिर्यस्य स स्वदेशजन्मा। रसालसालः—रसाल आम्रलक्षणश्चासौ सालो वृक्षो रसालसाल'। अमुना—अनेन, भगवता शान्तिनाथेनेति यावत्। समदृश्यत—समलक्ष्यत। अवलोकित इति यावत् ॥१०१॥

जगर्ज गर्जेषु मणिर्मदोत्कटः, स्फुरद्द्विरेफारवरोषहुंकृतिः।
स्पृशंश्च सत्तावयवैर्भुवं जयै-र्दिशां गजानामिव साङ्गजश्रियाम् ॥१०२॥

अन्वयः—साङ्गजश्रियाम्, दिशाम्, गजानाम्, जयैः, सत्तावयवैः, भुवम्, स्पृशन्, इव, च, स्फुरद्द्विरेफारवरोषहुंकृतिः, मदोत्कटः, गर्जेषु, मणि' जगर्ज ॥१०२॥

वृत्तिः—साङ्गजश्रियाम्—अङ्गाच्छरीराज्जाता उत्पन्ना अङ्गजास्तेषां श्रीः शोभा अङ्गजश्रीस्तया सहिता' साङ्गजश्रियस्तेषान्तथा। दिशाम्—आशानाम, तत्सम्बन्धिनामिति यावत्। गजानाम्—मतङ्गजानाम, हस्तिनामिति यावत्। जयैः—विजयै। हेतुभिरित्यर्थ'। सत्तावयवैः—सत्तायाः अवस्थितेरवयवा अंशा सत्तावयवास्तैस्तथा। लाघवकलितावस्थितिभिरिति यावत। भुवम्—पृथिवीम्। स्पृशन्—समाश्रयन। इव—यथा। च—पुन। स्फुरद्द्विरेफारवरोषहुंकृतिः—स्फुरन्ती विलसन्ती द्विरेफारवरोषेण भ्रमरशब्दजनितक्रोधेन हुकृति हुमित्याकारक शब्दविशेषो यस्य स तथा। व्यधिकरणबहुव्रीहेरपि साध्याभाववदवृत्तित्वमितिपूर्वपक्षीयव्याप्तिलक्षणादाविव शिष्टैरभ्युपगमात् तत्करण प्रकृतेऽप्यविरुद्धमिति द्रष्टव्यम्। मदोत्कटः—मदेन दानजलेन उत्कट उच्छ्रित मदोत्कट'। गर्जेषु—गर्जन्तीति गर्जा हस्तिनस्तेषु तथा। मणिः—रत्नम्, श्रेष्ठ इति यावत्। जगर्ज—गर्जितवान्, अगर्जदितियावत् ॥१०२॥

समुच्छ्रिते चाम्रतरौ समीपगे, ध्वजे महेन्द्रस्य चलोच्चकेतनैः।
समीरलोलैर्मुकुलैर्वियोगिने-हितः स्वलोकाय सुखाकरोद् नृपः ॥१०३॥

अन्वयः—समीरलोलैः, मुकुलैः, चलोच्चकेतनैः, (उपलक्षिते) महेन्द्रस्य, ध्वजे, (इव) समीपगे, च, समुच्छ्रिते, आम्रतरौ, वियोगिना, ईहितः, नृप, स्वलोकाय, सुखाकरोत् ॥१०३॥

अन्वयः—नृपाज्ञया आमन्त्रितकामिनीजने तथा मनस्विनाम्, पुरः, अन्यागमने, क्वचित् अनात्मना, मुनकरप्रसारिणीम् स्त्रियम् भ्रमेण, अनुनिनाय ॥९९॥

वृत्तिः—नृपाज्ञया-नृपस्य भगवतः [illegible] आज्ञा निदेशः नृपाज्ञा तया [illegible] भगवच्छान्तिनायकस्यानेनेति यावत्। आमन्त्रितकामिनीजने-कामिन्यो रमण्य एव जनो लोकः कामिनीजनः आमन्त्रितः आहूयमानो कामिनीजनो आमन्त्रितकामिनीजनस्तस्मिंस्तथा। तथा-किल मनस्विनाम्-मनीषिणाम्। पुरः-अग्रे। अन्यागमने-पश्चादागमने। क्वचित्-कस्मिन् अनात्मना-अधीरतया। मुनकरप्रसारिणीम्-मुनाभि पुरस्तादेव करौ हस्तौ मुनकरौ तौ प्रसारयितुं तच्छीलाः मुनकरप्रसारिणी तान्तथा। स्त्रियम्-वनिताम्। भ्रमेण-परिभ्रमेण। अनुनिनाय-अनुनीतवान् ॥९९॥

चलन् नृपादेशनिवेशपेशलः, पुरः स्वसेनान्वयतो नृपो गुणैः ।
स्वगेहमाप्यापि वियोगिनीं प्रियां ददर्श दूनः स्थलपद्मिनीं नलः ॥१००॥

अन्वयः—नृपादेशनिवेशपेशलः, स्वसेनान्वयतः पुरः, चलन्, गुणैः (कृत्वा) नलः (इव) नृपः नृप स्वगेहम् आप्य स्थलपद्मिनीम् (इव) वियोगिनीम्, प्रियाम्, ददर्श ॥१००॥

वृत्तिः—नृपादेशनिवेशपेशलः-नृपेषु सार्वभौमेषु राजसु आदेश उपदेशः, निदेशो वा नृपादेशः, तस्य निवेशः स्थापनम् विधानमिति यावत्। नृपादेशनिवेशस्तत्र पेशलः चतुरो नृपादेशनिवेशपेशलः। स्वसेनान्वयतः-स्वसेनया निजसैन्येन अन्वयः सम्बन्धः स्वसेनान्वयस्तस्मात् तथा। पुरः-अग्रतः। चलन्-गच्छन्। गुणैः-विनयशौर्यपराक्रमता-त्यागसत्यशीलादिभिः। (कृत्वा) नलः-मानवसर्गोपस्थेन [illegible] च प्रसिद्धः स इव नलः, यद्वा-[illegible] कृष्णा वा स इव भवतीत्यर्थः। अथ च नृपः-सम्राट्। नृपः-राजा। स्वगेहम्-निजगृहम्, आत्म सदनमित्यर्थः। आप्य-सम्प्राप्य। स्थलपद्मिनीम्-स्थलकमलिनीम्। इवेति उपमा। वियोगिनीम्-प्रियतमविच्छेदवतीमित्यर्थः। प्रियाम्-वल्लभाम् हृदयेश्वरीमिति यावत्। अपि-सम्भावनायाम्। ददर्श-अवलोकयामास। [illegible] यावत् ॥१००॥

रसालसालः समदृश्यताऽमुना, स्वदेशजन्मा वसुधातपत्रितः ।
सृजन् दलैस्तोरणधोरणीं फलैः फलैः पुनर्युञ्छनकर्म शर्मणे ॥१०१॥

अन्वयः—फलैः दलैः, तोरणधोरणीम् पुनः फलैः, शर्मणे [illegible] सृजन्, वसुधात-पत्रितः, स्वदेशजन्मा रसालसालः, अमुना समदृश्यत ॥१०१॥

वृत्तिः—चलैः-चञ्चलैः चलाचलैरिति यावत्। दलैः-पत्रैः। तोरणघोरणीम्-तोरणस्य वहिर्द्वारस्य घोरणी परम्परा तोरणघोरणी तान्तथा। पुनः-अथ च। फलैः-प्रसवैः। शर्म्मणे-सुखाय कल्याणायेति यावत्। न्युञ्छनकर्म-फलादे कणश आदानम् उञ्छनम, नितरामुञ्छनम न्युञ्छनम् तच्च तत्कर्म न्युञ्छनकर्म तत्तथा। सृजन्-विदधत्, कुर्वन्निति यावत्। वसुधातपत्रितः-वसुधायाः पृथिव्या आतपत्रम् छत्रमिवाचरितो वसुधातपत्रित'। स्वदेशजन्मा-स्वदेशे निजमण्डले जन्मोत्पत्तिर्यस्य स स्वदेशजन्मा। रसालसालः-रसाल आम्रलक्षणश्चासौ सालो वृक्षो रसालसाल'। अमुना-अनेन, भगवता शान्तिनाथेनेति यावत्। समदृश्यत-समलक्ष्यत। अवलोकित इति यावत् ॥१०१॥

जगर्ज गर्जेपु मणिर्मदोत्कटः, स्फुरद्द्विरेफारवरोपहुँकृतिः।
स्पृशंश्च सत्तावयवैर्भुवं जयै-र्दिशां गजानामिव साङ्गजश्रियाम् ॥१०२॥

अन्वयः—साङ्गजश्रियाम्, दिशाम्, गजानाम्, जयैः, सत्तावयवैः, भुवम्, स्पृशन्, इव, च, स्फुरद्द्विरेफारवरोपहुँकृतिः, मदोत्कटः, गर्जेपु, मणि' जगर्ज ॥१०२॥

वृत्तिः—साङ्गजश्रियाम्-अङ्गाच्छरीराज्जाता उत्पन्ना अङ्गजास्तेषां श्रीः शोभा अङ्गजश्रीस्तया सहिताः साङ्गजश्रियस्तेषान्तथा। दिशाम्-आशानाम्, तत्सम्वन्धिनामिति यावत्। गजानाम्-मतङ्गजानाम्, हस्तिनामिति यावत्। जयैः-विजयैः। हेतुभिरित्यर्थः। सत्तावयवैः-सत्ताया' अवस्थितेरवयवा अंशा सत्तावयवास्तैस्तथा। लाघवकलितावस्थितिभिरिति यावत्। भुवम्-पृथिवीम्। स्पृशन्-समाश्रयन्। इव-यथा। च-पुन'। स्फुरद्द्विरेफारवरोपहुँकृतिः-स्फुरन्ती विलसन्ती द्विरेफारवरोषेण भ्रमरशब्दजनितक्रोधेन हुकृति हुमित्याकारक शब्दविशेषो यस्य स तथा। व्यधिकरणबहुव्रीहेरपि साध्याभाववदवृत्तित्वमितिपूर्वपक्षीयव्याप्तिलक्षणादाविव शिष्टैरभ्युपगमात् तत्करण प्रकृतेऽप्यविरुद्धमिति द्रष्टव्यम्। मदोत्कटः-मदेन दानजलेन उत्कट उच्छ्रित मदोत्कट'। गर्जेपु-गजन्तीति गर्जा हस्तिनस्तेपु तथा। मणिः-रत्नम, श्रेष्ठ इति यावत्। जगर्ज-गर्जितवान्, अगर्जदितियावत् ॥१०२॥

समुच्छ्रिते चाम्रतरौ समापगे, ध्वजे महेन्द्रस्य चलोच्चकेतनैः।
समीरलोलैर्मुकुलैर्वियोगिने-हितः स्वलोकाय सुखाकरोद् नृपः ॥१०३॥

अन्वयः—समीरलोलैः, मुकुलैः, चलोच्चकेतनैः, (उपलक्षिते) महेन्द्रस्य, ध्वजे, (इव) समीपगे, च, समुच्छ्रिते, आम्रतरौ, वियोगिना, ईहितः, नृप', स्वलोकाय, सुखाकरोत् ॥१०३॥

वृत्तिः—समीरलोलैः-समीरैर्वायुभिः पवनैरिति यावत् लोलाश्चञ्चलाः समीरलोलास्तैस्तथा। मुकुलैः-कुड्मलैः। चलाचलेक्षणैः-चलानि चपलानि च तान्येक्षणानि विलोकनानि चलाचलेक्षणानि तैस्तथा समीरलोलमुकुलरूपोच्चलेक्षणस्तेन रूपकालङ्कारः। (उपमितेः) महेन्द्रस्य-सुरपतेः। नन्दे-पवाकानाम् (इव स्थिते इति शेषः)। समीपगे-निकटस्थे। च-पुनः। सहकारे-विकासे। आम्रतरौ-सहकारवृक्षे। वियोगिना-प्रियतमाविप्रयुक्तेन चमूचरकरस्थेनैवेति यावत्। ईक्षित-वाञ्छितः। नृपः-राजा, भगवाँश्चक्रीति यावत्। स्वलोकाय-स्वः स्वर्लोकस्तस्यासौ लोकः प्रजा स्वलोकः स्वस्य आत्मनो वा लोकः स्वलोकस्तस्मै तथा। मुख्याक्रोत्-मस्तुतवत् ॥१०३॥

विपत्युदोयाय जिनेशचक्रिण सदानुयानादिव चक्रकेतवात्।
अनीतिनिघ्नाय नु शक्रबान्धवो, जनाय दित्सन्निव तर्जनीमियम् ॥१०४॥

अन्वयः—जिनेशचक्रिणः, चक्रकेतवात्, सदा, अनुयानात्, इव चक्रबान्धवः, अनीतिनिघ्नाय जनाय तर्जनीमियम् दित्सन्, इव विभाति चकासाम ॥१०४॥

वृत्ति—जिनेशचक्रिणः-जिनेशो जिनेश्वरो शान्तिनाथ इति यावत्। एवं चक्री चक्रवर्ती जिनेशचक्री तस्य तथा। चक्रकेतवात्-महास्त्राकल्पात्। चक्रकेतस्य ध्वजशरणप्रयोजनत्वात् अपि प्रसिद्धिः। सदा-सर्वदा। अनुयानात्-अनुगमनात्। इव-यथा। चक्रबान्धवः-चक्राणां कोकानां बान्धवा इव चक्रविकासकारकत्वाच्चक्रबान्धवः सूर्यः, भगवान् दिवाकर इति यावत्। अनीतिनिघ्नाय-अनीतौ अन्याये तत्परीक्षे इति यावत् निघ्नः निरतः यस्य सोऽनीतिनिघ्नस्तस्मै तथा। अनुचिताचार निरतायेति यावत्। जनाय-लोकाय, प्रजायै इति यावत्। तर्जनीमियम्-तर्जन्यास्तत्राङ्गुलिविशेषात् भीमत्वम् तर्जनीमियाम् तथा। दित्सन्-दातुमिच्छन्। इव-यथा। विभाति-प्रकाशते। चकासाम-स्वयं भासमानमिव ॥१०४॥

दिने दिनं त्वं तनुरेषि रेऽधिकं मण! करस्पर्शनतो ममेति स।
निजातपत्राय जगत्त्रयीविभु-र्नृणां विपत्त्राय ददौ प्रभाभरम् ॥१०५॥

अन्वय —रे मणे! मम करस्पर्शनतः, त्वम् दिने दिने अधिकम् तनुः एषि, इति जगत्त्रयीविभुः सः नृणाम् विपत्त्राय, निजातपत्राय प्रभाभरम् ददौ ॥१०५॥

वृत्ति —रे मण!-अरे रत्न! मम-भगवतस्य ममस्य। करस्पर्शनतः-करस्य हस्तस्य स्पर्शनम् स्पर्शनम् तस्मात्तथा। त्वम्-तेजस्तेन कान्तिभरेण लोकप्रसिद्धोऽपि मणिः। दिने दिनं-प्रतिदिनम् दिनानुदिनमिति यावत्। अधिकम्-अत्यन्तम्। तनुः-कृश। एषि-भव

सम्पद्यस्वेति य -इत्येवप्रकारेण । जगत्त्रयीविभुः-त्रयोऽवयवा अस्या इति त्रयी, जगतां भुवनानां त्रयी जगत्त्रयी, भुवनत्रयमित्यर्थः । तस्या विभुः प्रभुर्नायक इति यावत्, जगत्त्रयीविभु । सः-प्रसिद्ध, भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् । नृणाम्-जनानाम् । विपत्त्राय-विपदो विपत्तेस्त्रायते रक्षतीति विपत्त्रम्, तस्मै तथा । निजातपत्राय-स्वीयच्छत्राय । प्रभाभरम्-प्रभाया कान्तेर्भरोऽतिशयः प्रभाभरस्तन्तथा । ददौ-वितार, दत्तवानिति यावत् । स्वप्रभाया आधिक्यात् स्वोपरि धरणेन छत्राय प्रभादान व्यदधादिति भावः ॥१०५॥

कृपाणरत्नं कृपणे कृपाधनं, पुनः पुनर्मूर्च्छं च तापमृच्छ च ।
द्विषे मिषेण स्वकराकरस्य य-दितीव नित्यं समुपादिशत् प्रभोः ॥१०६॥

अन्वयः—यत्, कृपणे, कृपाधनम्, प्रभोः, कृपाणरत्नम्, स्वकराकरस्य, मिषेण, द्विषे, पुनः पुनः, मूर्च्छ, च, तापम्, ऋच्छ, च, इतीव, नित्यम्, समुपादिशत्, इव ॥१०६॥

वृत्तिः—यत्-यस्माद्धेतो । कृपणे-दीने । कृपाधनम्-कृपया दयैव धनमैश्वर्य्यं यस्य तत् तथा । कृपाविशिष्टमित्यर्थ । अत्र-"कृपावनमिति" पाठ साधीयान् प्रतिभाति, तस्य च कृपामयमित्यर्थः, कृपायाश्चेतनधृतित्वाद्यद्यपि कृपाणरत्ने कृपामयत्वमप्रसिद्ध तथापि उपदेशकत्वेनोत्प्रेक्षणादुपदेशकस्य कृपामयत्वमपेक्षितमेवेति नासमुञ्जसमुत्प्रेक्षासाधकत्वेन कृपामयात्वारोपस्यावश्यकत्वादिति ध्येयम् । प्रभोः-विभोश्चक्रवर्तिनः शान्तिनाथस्येति यावत । कृपाणरत्नम्-कौक्षेयकश्रेष्ठम् । स्वकराकरस्य-स्वस्य आत्मन कर किरणः स्वकरः तस्य आकरः खानि स्वकराकरस्तस्य तथा । मिषेण-व्याजेन । द्विषे-शत्रवे । पुनः पुनः-मुहुर्मुहुः, वारंवारमिति यावत् । मूर्च्छ-मूर्च्छां प्राप्नुहि । च-पुनः । तापम्-सन्तापम् । ऋच्छ-अधिगच्छ, प्राप्नुहीति यावत् । च-पादपूरणे । इतीव-इत्येवंप्रकारेणेव । नित्यम्-सर्वदा । समुपादिशत्-समुपदिदेश । इव-यथा ॥१०६॥

कृतं पदं वार्धकिरत्नयत्नतो, मृषाऽकरोद् भूरिकृतोपभोगदम् ।
इतीव पान्थं शपतः पिकान् द्विजान्, क यासि हित्वा वनितानितान्तमुक् ॥१०७

अन्वयः—हे पान्थ ! (त्वम्) वनितानितान्तमुक्, क, यासि ?, (इति) पान्थम्, शपतः, इव, पिकान्, (वा) द्विजान्, भूरिकृतोपभोगदम्, वार्धकिरत्नयत्नतः, कृतम्, पदम्, (कर्तृ) मृषा, अकरोत् ॥१०७॥

वृत्तिः—हे पान्थ !-हे पथिक ! (त्वम्) वनितानितान्तमुक्-अत्यन्त त्यक्तनितम्बिनीकः,

वृत्तिः—समीरलोलैः–समीरैर्वायुभिः चञ्चलैरिति यावत् लोलाश्चञ्चलाः समीरलोलास्तैस्तथा । प्रवृत्तैः–प्रसृतैः । चलोचकेतनैः–चलानि चपलानि च उच्चैस्तनानि चिह्नानि चलोचकेतनानि तैस्तथा समीरलोलसमुच्चचलोचकेतनस्तेन रूपमाश्रुत्य समाजुहाव । (उपलक्षिते) महेन्द्रस्य–सुराधिपस्य । ध्वजेपताकाभाम् (इव स्थिते इति शेषः)। समीपगः–निकटस्थे । च–पुनः । सङ्घोषिते–निनादे । आम्रतरौ–सहकारवृक्षे । वियोगिना–प्रियतमाविप्रयुक्तेन, चमूचरकदम्बकेनेवाविधायतः । ईरितः–चाम्पितः । नपः–राजा भगवाँश्चक्रीति यावत् । स्वलोकाय–स्वः स्वकीयश्चासौ लोकः प्रजा स्वलोकः स्वस्य आत्मना वा लोकः स्वलोकस्तस्य तथा । सुखाकरोत् अमुञ्चत् ॥१ ३॥

वियत्युदीयाय जिनेशचक्रिण सदानुयानादिव चक्रकेतनात् ।
अनीतिनिष्ठाय नु शक्रबान्धवो, जनाय दित्सन्निव तर्जनीमियम् ॥१०४॥

अन्वयः—जिनेशचक्रिणः, चक्रकेतनात्, तथा, अनुयानात्, इव, चक्रबान्धवः अनीतिनिष्ठाय जनाय तर्जनीमियम् दित्सन्, इव वियति उदीयाय ॥१ ४॥

वृत्ति —जिनेशचक्रिणः–जिनेशो जिनेश्वरो शान्तिनाथ इति यावत् । एवं चासौ चक्रवर्ती जिनेशचक्री तस्य तथा । चक्रकेतनात्–चक्रस्याकस्मात् । चक्रमस्य ... अपि प्रसिद्धिः । सदा–सर्वदा । अनुयानात्–अनुगमनात् । इव–यथा । चक्रबान्धवः–चक्रस्य लोकानां बान्धवः रवयत्र ... सूर्यः, भगवान् दिवाकर इति यावत् । अनीतिनिष्ठाय–अनीतौ अन्याये ... इति यावत् ... तथा । अनुचितानार ... इति यावत् । जनाय–लोकाय, प्रजायै इति यावत् । तर्जनीमियम्–तर्जन्यास्तर्जनाद्गुलि ... मीमयम् तर्जनीमीत्याम् तथा । दित्सन्–दातुमिच्छन् । इव–यथा । वियति–आकाशे । उदीयाय–उदयं प्राप्तवानित्यर्थः ॥१ ४॥

दिने दिने त्वं तनुरेषि रेऽधिकं मणे । करस्पर्शनतो ममेति सः ।
निजातपत्राय जगत्त्रयाधिभु–र्नृणां विपत्त्राय ददौ प्रभाभरम् ॥१०५॥

अन्वयः —रे मणे । मम करस्पर्शनतः, त्वम् दिने दिने अधिकम् तनुः एषि, इति जगत्त्रयाधिभुः सः नृणाम् विपत्त्राय, निजातपत्राय प्रभाभरम् ददौ ॥१ ५॥

वृत्तिः—रे मणे !–अरे रत्न ! मम–मदीयस्य करस्पर्शनतः–करस्य हस्तस्य स्पर्शनम् स्पर्शः करस्पर्शनम् तस्मात्तथा । त्वम्–तेजस्त्वेन कान्तिमत्त्वेन लोकप्रसिद्धोऽपि मणि । दिने दिने–प्रतिदिनम् दिवानुदिनमिति यावत् । अधिकम्–अत्यन्तम् । तनुः–कृश । एषि–भव

सम्पद्यस्वेति य -इत्येवप्रकारेण । जगत्त्रयीविभुः–त्रयोऽवयवा अस्या इति त्रयी, जगतां भुवनानां त्रयी जगत्त्रयी, भुवनत्रयमित्यर्थः । तस्या विभुः प्रभुर्नायक इति यावत्, जगत्त्रयीविभु । सः–प्रसिद्धः, भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् । नृणाम्–जनानाम् । विपत्त्राय–विपदो विपत्तेस्त्रायते रक्षतीति विपत्त्रम्, तस्मै तथा । निजातपत्राय–स्वीयच्छत्राय । प्रभाभरम्–प्रभाया कान्तेर्भरोऽतिशयः प्रभाभरस्तन्तथा । ददौ–विततार, दत्तवानिति यावत् । स्वप्रभाया आधिक्यात् स्वोपरि धरणेन छत्राय प्रभादान व्यदधादिति भाव ॥१०५॥

कृपाणरत्नं कृपणे कृपाधनं, पुनः पुनर्मूर्च्छ च तापमृच्छ च ।
द्विषे मिषेण स्वकराकरस्य य–दितीव नित्यं समुपादिशत् प्रभोः ॥१०६॥

अन्वयः—यत्, कृपणे, कृपाधनम्, प्रभोः, कृपाणरत्नम्, स्वकराकरस्य, मिषेण, द्विषे, पुनः पुनः, मूर्च्छ, च, तापम्, ऋच्छ, च, इतीव, नित्यम्, समुपादिशत्, इव ॥१०६॥

वृत्तिः—यत्–यस्माद्धेतो । कृपणे–दीने । कृपाधनम्–कृपया दयैव धनमैश्वर्यं यस्य तत् तथा । कृपाविशिष्टमित्यर्थ । अत्र–"कृपाधनमिति" पाठ साधीयान् प्रतिभाति, तस्य च कृपामयमित्यर्थः, कृपायाश्चेतनधृतित्वाद्यद्यपि कृपाणरत्ने कृपामयत्वमप्रसिद्ध तथापि उपदेशकत्वेनोत्प्रेक्षणादुपदेशकस्य कृपामयत्वमपेक्षितमेवेति नासमुक्तसमुत्प्रेक्षासाधकत्वेन कृपामयात्वारोपस्यावश्यकत्वादिति ध्येयम् । प्रभोः–विभोश्चक्रवर्तिन शान्तिनाथस्येति यावत । कृपाणरत्नम्–कौक्षेयकश्रेष्ठम् । स्वकराकरस्य–स्वस्य आत्मन करः किरणः स्वकरः तस्य आकरः खानि स्वकराकरस्तस्य तथा । मिषेण–व्याजेन । द्विषे–शत्रवे । पुनः पुनः–मुहुर्मुहुः, वारंवारमिति यावत् । मूर्च्छ–मूर्च्छां प्राप्नुहि । च–पुनः । तापम्–सन्तापम् । ऋच्छ–अधिगच्छ, प्राप्नुहीति यावत् । च–पादपूरणे । इतीव–इत्येवंप्रकारेणेव । नित्यम्–सर्वदा । समुपादिशत्–समुपदिदेश । इव–यथा ॥१०६॥

कृतं पदं वार्धकिरत्नयत्नतो, मृषाऽकरोद् भूरिकृतोपभोगदम् ।
इतीव पान्थं शपतः पिकान् द्विजान्, क यासि हित्वा वनितानितान्तमुक् ॥१०७

अन्वयः—हे पान्थ ! (त्वम्) वनितानितान्तमुक्, क, यासि ?, (इति) पान्थम्, शपतः, इव, पिकान्, (वा) द्विजान्, भूरिकृतोपभोगदम्, वार्धकिरत्नयत्नतः, कृतम्, पदम्, (कर्तृ) मृषा, अकरोत् ॥१०७॥

वृत्तिः—हे पान्थ !–हे पथिक । (त्वम्) वनितानितान्तमुक्–अत्यन्त त्यक्तनितम्बिनीकः,

(यत्र) क्व–कुत्र। यासि–गच्छसि। इति–एवंप्रकारेण। पान्थम्–पन्थानं नित्यं गच्छतीति पान्थस्तन्तथा। प्रपरता–सार्थं वदता। इव–यथा। पिकान्–कोकिलान्। द्विजान्–पक्षिणः। भूरिकृतोपभोगम्–भूरिणा स्वर्णेन कृता भूरिकृता ते च ते उपभोगा भूरिकृतोपभोगाः, "मयूरव्यंसकादयश्च" २। १। ११६। इत्यनेन शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वात् मध्यमपदलोपी समासः तान् ददातीति भूरिकृतोपभोगदम् ॥ कार्पटिकस्त्वयस्ततः–कार्पटिकत्वम् मनुष्यजातीयचक्रवर्तिसम्बन्धिविशिष्टकर्मसम्पादकस्य यस्य प्रयत्नो कार्पटिकत्वस्यस्वस्मात्तथा। कृतम्–विहितम्। पदम्–स्थानम्। मृषा–मिथ्या। अकरोत्–अधयात् ॥ कौ कृत्यस्य कारणस्य वैकल्येन् अन्यथापि-स्थानलाभादेव तेषां गमनाभावस्य सिद्धत्वात् ॥१०७॥

यथेष्टदानेन विशिष्टशिष्टधीः स्वसैन्यजन्ये शिबिरे प्रपापदे।
कयापि रीत्या पथिकाश्च दैन्यत सखेदमैक्षिष्ट स लोहितक्षणान् ॥१०८

अन्वयः—विशिष्टशिष्टधीः सः, यथेष्टदानेन स्वसैन्यजन्ये, *शिबिरे* प्रपापदे, कया, अपि, रीत्या दैन्यतः, सखेदम्, लोहितेक्षणान्, पथिकान्, न, ऐक्षिष्ट ॥१०८॥

वृत्तिः—विशिष्टशिष्टधीः–विशिष्टा विलक्षणा शिष्टा साधीयसी, शिष्टजनोपकारिणी वा धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा। सः–प्रसिद्धः चक्रवर्ती श्रीशान्तिनाथ इति यावत्। यथेष्टदानेन–इष्टमनतिक्रम्य यथेष्टम् तस्य वस्तुनो, दानं वितरणम् यथेष्टदानम् तेन तथा। स्वसैन्यजन्ये–स्वस्य आत्मनः सैन्यम् स्वसैन्यम् तेन जन्यमुत्पन्नम् सम्पन्नमिति यावत् स्वसैन्यजन्यम् तस्मिंस्तथा। शिबिरे–सन्निवेशे, निवासे इति यावत्। प्रपापदे–प्रपायाः पानीयशालिकायाः पदं स्थानम् प्रपापदम् तस्मिंस्तथा। कया–कीदृशा। अपि–सम्भावनायाम् अव्ययम्। रीत्या–प्रकारेण। दैन्यतः–दीनतया। सखेदम्–खेदेन लोकापरपर्यायेण सहितं सखेदम् यथास्यात्तथा। लोहितेक्षणान्–लोहिते रक्ते ईक्षणे नयने येषां ते लोहितेक्षणास्तेषान्तथा। पथिकान्–पान्थान्। न–नहि। ऐक्षिष्ट–अपश्यत् ॥१०८॥

मल्लिजा कुड्मलमुग्धशेखरं निरीक्ष्य मेने समुनापि चक्रिणा।
द्रुमोऽपि दानातिशयं फलोदय–भियो पुनः किं पुरुषे सचेतसि ? ॥१०९॥

अन्वयः—अमुना चक्रिणा अपि मल्लिजा कुड्मलमुग्धशेखरम्, *निरीक्ष्य* "द्रुमे, अपि, फलोदयभियो दानातिशयः (चेत्) सचेतसि, पुरुषे *किं*, पुनः", (*इति*) मेने ॥१०९॥

वृत्तिः—अमुना–विप्रकृष्टेन। चक्रिणा–तीर्थङ्करपञ्चमचक्रवर्तिना भगवता श्रीशान्तिनाथेनेति

यावत्। अपि–सम्भावनायाम् । अलिस्रजा–भ्रमरपङ्क्त्या, भ्रमरसमूहेनेति यावत् । उच्चशेखरम्–उन्नताग्रभागम् । कुड्मलम्–चाम्पेयमुकुलम् । निरीक्ष्य–अवलोक्य । द्रुमे–वृक्षे । अपि–सम्भावनायाम् । फलोदयश्रिये–फलस्य तरुशस्यस्य उदयोऽभ्युदयः फलोदयस्तस्य श्रीः शोभा फलोदयश्रीस्तस्यै तथा । यद्वा–फलोदयाच्छ्रीर्लक्ष्मी फलोदयश्रीस्तस्यै तथा । दानातिशयः–दानस्य वितरणस्य अतिशय आधिक्यम दानातिशय (चेत्) सचेतसि–चेतसा हृदयेन सहितः सचेता सहृदयस्तस्मिँस्तथा । पुरुषे–जने । किं पुनः–किमु वक्तव्यमित्यर्थः । अचेतनवृक्षस्यापि यत्र फलोदयश्रीनिमित्त दानातिशयित किमु वक्तव्य सचेतसः पुरुषस्येति कैमुतिकन्यायमूलत्वादर्थापत्तिरलङ्कार । "दण्डापूपिकयाऽन्यर्थागमोऽर्थापत्तिरिष्यते" इति तल्लक्षण साहित्यदर्पणे ॥१०९॥

(पाठान्तरम्)

अलिस्रजा कुड्मलमुच्चशेखरं, श्रिया जयच्चर्ममणि नृणां मणिः ।
दधार धाराधरधारणे रणे, क्षमं गुरु द्वादशयोजनप्रमम् ॥१०९॥

अन्वयः––नृणाम्, मणि, अलिश्रिया, उच्चशेखरम्, कुड्मलम्, श्रिया, च, मणिम्, जयत्, धाराधरधारणे, रणे, क्षमम्, गुरु, द्वादशयोजनप्रमम्, चर्म, दधार ॥१०९॥

वृत्तिः––नृणाम्–जनानाम् मध्ये इति शेष । मणिः–रत्नम् । मनुष्यश्रेष्ठ इति यावत् । "रत्न स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुसकम्" इत्यत्र मेदिनीकोशे रत्नपर्य्यायवाचकानामपि "विद्वन्मणिः" इत्यादिप्रयोगदर्शनात् स्वजातिश्रेष्ठत्ववाचकत्वमङ्गीकरणीयम्, षष्ठ्या निर्धारणार्थकत्वात् समासाभाव । अलिस्रजा–भ्रमरपङ्क्त्या । उच्चशेखरम्–उन्नताग्रम् । कुड्मलम्–मुकुलम् । मणिम्–रत्नम् । कुड्मलरूप मणिमिति व्यस्तरूपकमलङ्कार । श्रिया–शोभया । जयत्–अधरीकुर्वत् । धाराधरधारणे–धाराया निशिताग्रभागस्य धरो धारको धाराधरः कृपाण खड्ग इति यावत्, तस्य धारण यस्मिन् स धाराधरधारणस्तस्मिँस्तथा । रणे–युद्धे । क्षमम्–समर्थम् । गुरु–महत् । द्वादशयोजनप्रमम्–द्वादशयोजनप्रमाणम विस्तृत तद्द्वादशयोजनप्रमित भवतीति भावः । चर्म–तदभिध रत्नम् । दधार–धृतवान् ॥

वनं घनच्छायमिहाग्रतोऽग्रहीद्, निपीय चाम्पेयमधीरया धिया ।
मणिः पुरोधा अवरोधसङ्गतं, स्वकान्तकान्तागमनात् स्मरं गतः ॥११०॥

अन्वयः––इह, अधीरया, धिया, चाम्पेयम्, निपीय, अग्रत, घनच्छायम्, वनम्, अग्रहीत्, मणिः, पुरोधा, स्वकान्तकान्तागमनात्, अवरोधसगतम्, स्मरम्, गतः ॥११०॥

वृत्तिः—इह—अत्र । गभीरया—गाम्भीर्ययुक्तया । प्रिया—प्रियतमा । चाम्पेयम्—चम्पकम् । निपीय—सादरमवलोक्य । अग्रतः—पुरतः । घनच्छायम्—घना सान्द्रा छाया आतपाभावो यत्र तत् घनच्छायम् । वनम्—काननम् । अग्रहीत्—गृहीतवान्, समाश्रयदिति यावत् । महिः—महिस्वरूपा । तेजसा देदीप्यमान इति यावत् । पुरोभाः—पुरोऽग्रतो भाति स्वाभ्यते इति पुरोभाः पुरोहितः । स्वकान्तकान्तागमनात्—कान्ता प्रिया चासौ कान्ता रमणी कान्तकान्ता स्वस्य कान्तकान्ता तस्या आगमनम् स्वकान्तकान्तागमनम् तस्मात्तथा । अवरोधसङ्गतम्—अवरोधस्य अन्तःपुरस्य सङ्गत सम्बन्धी अवरोधसङ्गतस्तं तथा, अन्तःपुरविषयकमित्यर्थः । स्मरम्—स्मरणम् । मता—प्राप्ता ॥११०॥

अखण्डदण्ड महसाऽभिपिण्डितं, सुवर्णवर्णांशुककेतुमण्डितम् ।
स धूमकेतुं विपदे वियोगिना–मजीगणद् नाशयितुं गणं द्विषाम् ॥१११॥

अन्वय—सः, महसा, अभिपिण्डितम् सुवर्णवर्णांशुककेतुमण्डितम्, वियोगिनाम् विपदे, धूमकेतुम् अखण्डदण्डम्, द्विषाम्, गणम्, विनाशयितुम्, अजीगणत् ॥१११॥

वृत्तिः—सः—चक्रवर्तित्वेन प्रसिद्धो भगवान् शान्तिनाथः । महसा—तेजसा । अभिपिण्डितम्—सम्मिश्रितम् । सुवर्णवर्णांशुककेतुमण्डितम्—सुवर्णवर्णं काञ्चनाभम् यदंशुकम् वस्त्रम् सुवर्णवर्णांशुकम् तदेव केतुः पताका तेन मण्डितो भूषितः, सुवर्णवर्णांशुककेतुमण्डितस्तं तथा । वियोगिनाम्—विप्रयुक्तानाम् प्रियतमाविरहितानामिति यावत् । विपदे—विपत्तये । विपत्तिदानायेति यावत् । धूमकेतुम्—उत्पातविशेषरूपमिवेति यावत् । अखण्डदण्डम्—अखण्डः सम्पूर्णश्चासौ दण्डः तदाकारं दण्डम् अखण्डदण्डस्तन्तथा । द्विषाम्—द्विषन्त्यप्रीतिं कुर्वन्तीति द्विषः, शत्रवस्तेषां तथा । गणम्—समूहम् समूहमिति यावत् । विनाशयितुम्—सम्मूलयितुम् । अजीगणत्—समगणयत्, अगणयदिति यावत् ॥१११॥

ह्रद पयोधे स गभीरतागुण समुच्छलत्स्वच्छमहामहोर्मिभिः ।
स्वतेजसां बीजमिव द्युतिं नय–न्नुदीतमातङ्गितयानमङ्कुरम् ॥११२॥

अन्वयः—सः गभीरतागुणः, ह्रदः पयोधेः, समुच्छलत्स्वच्छमहामहोर्मिभिः, द्युतिम् नयन् उदीतम्, स्वतेजसाम्, बीजम्, इव, आतङ्कितयानम्, (सन्) अङ्कुरम् ॥११२॥

वृत्तिः—सः—प्रसिद्धो भगवान् शान्तिनाथः । गभीरतागुणः—गभीरतां गाम्भीर्यं, विभर्ति-धारयतीति गभीरतागुणः तस्मात्तथा । ह्रदः—ह्रदवत्सदृशः । पयोधेः—पयांसि दधाति, धीयन्तेऽस्मिन्

न्निति पयोधि समुद्रस्तस्मात्तथा । "व्याप्यदाधारे" ५।३।८८ इत्यनेन कि:' प्रत्यय । समुच्छलत्स्वच्छमहामहोमणिम् –महसा–तेजसा युक्तो मणीरत्नम् महोमणि, स्वच्छो–निर्मलो, महान् विशालश्चासौ महोमणि, स्वच्छमहामहोमणिः, समुच्छलन्–निर्गच्छँश्चासौ स्वच्छमहामहोमणि, त तथा । द्युतिम्–प्रकाशम्, दीप्तिमिति यावत् । नयत्–प्रापयत् । उदीतम्–प्राप्तोदयम । स्वतेजसाम्–निजप्रतापानाम् । बीजम्–निदानम । इव–यथा । आतङ्कितवान्–चकितः । (सन्) अशङ्कत–शङ्कितवान् ॥ ११२ ॥

गलत्परागं भ्रमिभङ्गिभिः पत–द्धृतालिदूरीकरणेऽब्जमावहन् ।
स काकिणीरत्नसयत्नपाणिना, रराज राजन्यजयी कृपाणिना ॥११३॥

अन्वयः—*भ्रमिभङ्गिभिः, पतद्धृतालिदूरीकरणे, गलत्परागम्, अब्जम्, आवहन्, राजन्यजयी, सः, कृपाणिना, काकिणीरत्नसयत्नपाणिना, रराज ॥ ११३ ॥*

वृत्तिः—भ्रमिभङ्गिभिः–भ्रमणरचनाविशेषैः । पतद्धृतालिदूरीकरणे–पतन्तो वृक्षादागच्छन्तो धृताश्च तेऽलयो भ्रमराः पतद्धृतालयस्तेषां दूरीकरणमपनयनम्, पतद्धृतालिदूरीकरणम् तस्मिँस्तथा सतीति शेष । गलत्परागम्–गलन्तो भ्रश्यन्त परागा पुष्परजांसि यस्मात्तद्गलत्परागम्, तत्तथा । अब्जम्–अप्सु जलेषु जायते इत्यब्जम् कमलम् तत्तथा । आवहन्–धारयन् । राजन्यजयी–राजन्यान् क्षत्रियान् जयति तच्छीलो राजन्यजयी । "अजाते शीले" ५।१ १५४। इत्यनेन तच्छीले 'णिन्' प्रत्यय । सः–चक्रित्वेन प्रसिद्धो भगवान् शान्तिनाथ । कृपाणिना–कृपाण खड्गोऽस्त्यस्मिन्निति कृपाणी तेन तथा । काकिणीरत्नसयत्नपाणिा–काकिणीरत्ने तदाख्यमणौ सयत्नः सप्रयासः काकिणीरत्नसयत्नः स चासौ पाणिर्हस्त काकिणीरत्नसयत्नपाणिस्तेन तथा । रराज–शुशुभे ॥ ११३ ॥

नृपेण चक्रे ह्यवनीवना पुर, प्रसक्तभृङ्गावलिनागकेसरम् ।
व्यधायि तस्मिन्नभिषेचनान्नृपै – महोत्सवो द्वादशवार्षिकोऽन्वहम् ॥११४॥

अन्वयः—*नृपेण, अवनीवनी, प्रसक्तभृङ्गावलिनागकेसरम्, पुरम्, चक्रे, तस्मिन्, नृपै, अभिषेचनात्, अन्वहम्, द्वादशवार्षिकः, महोत्सव, व्यधायि ॥११४॥*

वृत्तिः—नृपेण–राज्ञा, भगवता शान्तिनाथेन । अवनीवनी–अवन्यां भूमौ वनी वनराजी अवनीवनी । प्रसक्तभृङ्गावलिनागकेसरम्–भृङ्गावलिभिर्भ्रमरराजिभिर्विलसितानि भृङ्गावलिविल-

卐

॥ ॐ ॥ अथ चतुर्थः सर्गः ॥ ॐ ॥

तदङ्गमुदास्य सुगन्धिपातुका, महौषधिमाधरसा रसाधिका ।
अथ प्रपद्याम्बुनिधेरधैर्यता-ऽजनिष्ट सृष्टान्यपयोनिधेर्मिया ॥१॥

अन्वयः—तदङ्गम् उदीय सुगन्धिपातुका महौषधिमाधरसा, रसाधिका अथ, सृष्टान्यपयोनिधेः मिया अम्बुनिधेः, अधैर्यता अजनिष्ट ॥१॥

वृत्तिः—तदङ्गम् तस्य भगवतः सान्निध्यमाप्य अङ्गम् शरीरम् तदवसरतोयादिविधिर्न वा तदङ्गम् । उदीय—अवलोक्य । सुगन्धिपातुका:—शोभनो गन्धो यस्य स सुगन्धिः, शोभमानम् वस्तुत्वम् पालयन्ति निश्चिन्वन्तीति पातुका । तस्य पातुका सुगन्धिपातुकाः । महौषधिमाधरसा—महत्तमा या औषधय: प्रभावोपशामिका इति यावत् महौषधयस्तासि प्रमोदविगलो रस आसवाः यामिस्ता महौषधिमाधरसास्तासतया । रसाधिका:—रसैः मधुरादिभिः अधिका रसाधिकाः, रसैः कृत्वा आधिक्यमुपगता इति भावः । अथ—अनन्तरम् । प्रपद्य—समधिगत्य । सृष्टान्यपयोनिधेः—अस्मादपरस्माद्यो पयोनिधिः सृष्टोऽन्यपयोनिधिः तस्य सृष्टान्यपयोनिधिपृष्ठान्यपयोनिधिस्तस्मात्तथा । मिया—भयेन । अम्बुनिधेः—अम्बूनि जलानि निधीयन्तेऽस्मिन्निति अम्बुनिधिः समुद्रस्तस्य तथा "व्याप्याधारे" १।१।८८॥ इत्यनेन आधारे 'कि' प्रत्ययः । अधैर्यता—धीरो धैर्यमित्यस्य भावो धैर्यम् न धैर्यं यस्य सोऽधैर्यस्तस्य भावोऽधैर्यता धैर्याभाव इत्यर्थः । अजनिष्ट—समजायत समुत्पन्नेति यावत् । समुद्रस्य मथनसम्बन्धाभावेऽपि तत्सम्बन्धाक्षेपसम्बन्धे सम्बन्धरूपाऽतिशयोक्तिरलङ्कारः "भेदेऽप्यभेदः सम्बन्धेऽप्यसम्बन्धस्तथा" इति साहित्यदर्पणः ॥१॥

कृतेऽभिषेके नृपरूपमादृशः, शिलीमुखाली कुसुमाद् गुणस्पृशः ।
स्त्रियः समुद्दिश्य मनोभवाऽमुचत्, समं रसावेशवशां दशां गताः ॥२॥

अन्वयः—अभिषेके कृते, (सति) मनोभवः नृपरूपमादृशः समम रसावेशवशाम् दशाम् गताः, स्त्रियः, समुद्दिश्य, कुसुमात्, गुणस्पृशः, शिलीमुखाली, अमुचत् ॥२॥

वृत्तिः—अभिषेके–राज्याभिषेके । कृते–विहिते । सतीति शेषः । मनोभवः–कन्दर्पः । नृपरूपभादृशः–नृपस्य भगवतो राज्ञ शान्तिनाथस्य रूपभे सौन्दर्यकान्ती नृपरूपभे ते पश्यन्तीति, नृपरूपभादृशस्तास्तथा । रूपशब्दापेक्षया भाशब्दस्याल्पाक्षरत्वेऽपि अभ्यर्हितत्वात् रूपशब्दस्यैव पूर्वनिपातः । ममाम्–निखिलाम् । रसावेशवशाम्–शृङ्गारादिरसातिरेकाधीनाम् इत्यर्थः । दशाम्–अवस्थाम् । गताः–आप्ताः । स्त्रियः–नितम्बिनीः, रमणीरिति यावत् । समुद्दीश्य–लक्ष्यीकृत्य । कुसुमात्–पुष्पत्वजात्यवच्छिन्नात् । कुसुमलक्षणाद्धनुष' सकाशादिति यावत् । गुणस्पृशः–मौर्वीस्पृशः । शिलीमुखालीः–बाणाली, भ्रमररूपबाणसमूहानिति यावत् । अमुचत्–अत्यजत् ॥२॥

कुतूहलेऽस्मिन् जनराजिसङ्कुले, मिलच्चलाक्षीजनलक्षवीक्षणात् ।
स्वचापदुर्निर्गतमार्गणभ्रमाद्, न कस्य हास्याय भटा विलक्षिताः ॥३॥

अन्वयः—*जनराजिसङ्कुले, अस्मिन्, कुतूहले, मिलच्चलाक्षीजनलक्षवीक्षणात्, स्वचापदुर्निर्गतमार्गणभ्रमात्, भटाः, कस्य, हास्याय, न, विलक्षिताः ॥३॥*

वृत्तिः—जनराजिसङ्कुले–जनानां लोकानां राजि श्रेणी, समुदय इति यावत्, जनराजि', तया सङ्कुलम् व्याप्तम्, जनराजिसङ्कुलम् तस्मिँस्तथा । अस्मिन्–दिग्विजयप्रयुक्तद्वादशवार्षिकोत्सवाभिषेकयो सम्बन्धिनीत्यर्थ । कुतूहले–कौतूहले । मिलच्चलाक्षीजनलक्षवीक्षणात्–चले चञ्चले अक्षिणी नयने यासां ताश्चलाक्ष्यस्ता एव जनो लोकश्चलाक्षीजन, तस्य लक्षम् चलाक्षीजनलक्षम्, मिलत् सगच्छमानत् च तत्–चलाक्षीजनलक्षम्, मिलच्चलाक्षीजनलक्षम् तस्य वीक्षणम् अवलोकनम् मिलच्चलाक्षीजनलक्षवीक्षणम्, तस्मात्तथा । स्वचापदुर्निर्गतमार्गणभ्रमात्–स्वचापात् निजधनुषः दुर्निर्गताः निःसृताः स्वचापदुर्निर्गताः । ते च ते मार्गणा बाणाः, स्वचापदुर्निर्गतमार्गणास्तेषां भ्रमो भ्रान्तिः, स्वचापदुर्निर्गतमार्गणभ्रमस्तस्मात्तथा । भटाः–योधाः, वीरा इति यावत् । कस्य–किमात्मकस्य जनस्येत्यर्थ । हास्याय–हास्यहेतवे । न–नहि । विलक्षिताः–दृष्टाः । अपि तु सर्वस्यापीत्यर्थ । "दुर्निर्गतो हि बाणे ध्वनति लक्ष्य च न स्पृशति तेन, धानुष्को लज्जते इति लोकस्वभावोक्त्या स्वभावोक्तिरलङ्कार । स्वभावोक्तिस्तु डिम्भादे स्वक्रियारूपवर्णनम्" इति काव्यप्रकाशकारो मम्मट' ॥ ३ ॥

सुराङ्गनाः स्वामिगुणाङ्गनाटने, स्वरागभागात् कृतशूरपूरणे ।
निजप्रियां मौनरुचिं रतिं स्मरन्, स्मरः स्वनन्तीरवलोक्य लज्जितः ॥४॥

अन्वयः—*कृतशूरपूरणे, (सति) स्वरागभागात्, स्वामिगुणाङ्गनाटने, स्वनन्तीः, सुराङ्गनाः,*

मिताभि वारसानि मागकेसराणि यत्र तत्था, शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वान्मध्यमपदलोपिसमासः । पुरम्-नगरम् । चक्रे-विदधे कृतमिति यावत् । तस्मिन्-तत्र, नगरे । नृपैः-नरपतिभी राजभिः । अभिषेचनात्-राज्याभिषेककियमाणात् । भगवत शान्तिनाथस्येतिशेष । अन्तरम्-मध्यम् । द्वादशवार्षिकः-द्वादशवर्षपर्यन्तकाल यावत् । महोत्सव-महानतिशयितस्वासावुत्सवो महः उत्सव इति यावत् महोत्सवः । व्यधायि-अकारि ॥११४॥

जन वधूनां स्मरञ्जने दृशि परस्परेणाभिनये तदुत्सवे ।
स मारनाराचनिघर्षणस्खल-त्स्फुतारणैराभरणैरमन्यत ॥११५॥

अन्वय — तदुत्सवे परस्परेण, अभिनये स्मरञ्जने दृशि, वधूनाम्, जने मारनाराचनिघर्षणस्खलत्स्फुतारणैः, आभरणैः स, अमन्यत ॥११५॥

वृत्तिः—तदुत्सव-स द्वादशवार्षिकश्चासावुत्सवो महः, तदुत्सवस्तस्मिंस्तथा । परस्परेण-अन्यान्येन । कृते इति शेष । अभिनये-रूपके । स्मरञ्जन-स्मरं कन्दर्पं अञ्जयतीति कन्दर्पं कज्जलं मैत्र्यप्रकाशकं यस्य तस्मिंस्तथा । दृशि-नेत्रे । जन-लोके, यद्वा-दृशि, स्मरञ्जने वधूनां जने इत्यथमन्येयम् दृशोरप्य समन्वयोऽवच्छिन्नत्वम्, एतस्य दृशिस्थस्य दृगव च्छेदेनैत्यर्थो, शेषं पूर्ववत् । मारनाराचनिघर्षणस्खलत्स्फुतारणैः-मारस्य कामस्य, नाराचा बाणस्तथापि मारनाराचाः तेषां निघर्षणम् मारनाराचनिघर्षणम् तस्मात् स्खलन्त्य आरभ्य कृता विदिताश्च भाव्या सर्वतोभावेन स्फुरा येषु तानि मारनाराचनिघर्षणस्खलत्स्फुतारणानि तैस्तथा । आभरणः-आभियन्ते सम्भूष्यन्तेऽङ्गान्येभिरित्याभरणानि अलंकाराः तैस्तथा । रूपकमिव इति शेषः । सः-प्रसिद्धो भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् । अमन्यत-अवाबुध्यत ॥११५॥

न वीतरागस्य रसो नवाऽरसा-वनामनस्यं मन एव तन्वन ।
अवीतरागस्य तु वीतरागता-ज्वलत्कणं शाणमिव व्यलोकयत् ॥११६॥

अन्वयः—जनः वीतरागस्य, रसौ न, (विकसनम्) वा अरसौ न, (विकसनम्) तत् एव अनामनस्यम् तु, अवीतरागस्य वीतरागत्वस्वरूपकम् शाणम्, इव, मनः व्यलोकयत् ॥११६॥

वृत्तिः—जनः-नागरिको लोकः । वीतरागस्य-वीतो विशेषेण इतो गतो रागः-अनुरागः द्वेषो वा, तत्सद्भावस्य यस्मात् स वीतरागस्तस्य तथा । रसौ-अनुरागौ । न-नहि । (विकसनमिति-

शेष) वा-अथवा । अरतौ-अननुरागे, द्वेषे इति यावत् । रागावच्छिन्नद्वेषावच्छिन्नत्वविरहितमिति यावत् । तत्-तस्माद्धेतोः । एव-अवधारणार्थकमव्ययम् । अनामनस्यम्-न आमनस्य दुःख यत्र तदनामनस्यम् । तु-पुन । अवीतरागस्य-वीतरागशब्दः पूर्वार्थ, न-वीतरागोऽवीतरागस्तस्य तथा । वीतरागताज्ज्वलत्कणम्-वीतरागो-रागाभाववान्, तस्य भावा वीतरागताः रागाभावा इत्यर्थः वीतरागता रागाभावरूपा, ज्वलत्कणा देदीप्यमानस्फुलिङ्गा यस्मात् सः वीतरागताज्ज्वलत्कणस्तन्तथा । शाणम्-निकषम् । इव-यथा । मनः-अन्तःकरणम । व्यलोकयत्-अपश्यत्, अजानादिति यावत् ॥११६॥

(पाठान्तरम्)

कृपालयं पालयतोऽर्हदीशितु—रवामनं वा मननेन तन्मनः ।
जगत्परं पौरजने जगद्भुजि-ज्वलत्कणं शाणमिव व्यलोकयत् ॥११६॥

अन्वयः—पौरजनः, जगत्, पालयतः, अर्हदीशितुः, कृपालयम्, वा, मननेन, अवामनम्, तत्, परम्, मनः, जगद्भुजिज्वलत्कणम्, शाणम्, इव, व्यलोकयत् ॥११६॥

वृत्तिः—पौरजनः-नागरिकलोकः । जगत्-भुवनम् । पालयतः-रक्षत । अर्हदीशितुः-अर्हन्-तीर्थकृचासावीशिता प्रभुर्नायक इति यावदर्हदीशिता, तस्य तथा । कृपालयम्-दयानिलयम् । वा-समुच्चये । मननेन-ज्ञानेन । अवामनम्-अखर्वम् । पटुतरमिति यावत् । परम्-विशिष्टम्, श्रेष्ठमिति यावत् । मनः-हृदयम् । जगद्भुजिज्वलत्कणम्-जगतो जगल्लोकस्य भुजिर्भोजनम् बहुभोजनम्, तत्र ज्वलन्त कणः स्फुलिङ्गा यस्मिन् सज्वलद्भुजिज्वलत्कणस्त तथा । शाणम्-सशब्दम् । इव-यथा । व्यलोकयत्-अपश्यत् । अजानादितियावत् ॥११६॥

गच्छाधीश्वरहीरहीरविजयाम्नाये निकाये धियां,
भृत्यः श्रीविजयप्रभाख्यसुगुरोः श्रीमत्तपाख्ये गणे ।
शिष्यः प्राज्ञमणेः कृपादिविजय-स्याशास्यमानाग्रणी—
श्चक्रे वाचकनाममेघविजयः शस्यां समस्यामिमाम् ॥११७॥

(व्याख्यातपूर्वोऽय श्लोकः ।)

इति वाचकप्रवरश्रीमेघविजयजिद्गणिराजविरचिते श्रीनैषधीयमहाकाव्यप्रथमसर्गपाद-पूर्तिस्वरूपे श्रीशान्तिनाथचरित्रे शासनसम्राट्सूरिचक्रचक्रवर्तितपागच्छाधिपतिभट्टाचार्यमहाराजाधिराज-श्रीविजयनेमिसूरीश्वरमहाराजपट्टालङ्कारशास्त्रविशारदकविरत्नपीयूषपाणिपूज्यपादाचार्य महाराज-श्रीविजयामृतसूरीश्वरविरचित विद्वद्विनोदिनीनामवृत्तिविभूषिते-

॥ तृतीयः सर्गः समाप्तः ॥

卐

॥ ❀ ॥ अथ चतुर्थः सर्गः ॥ ❀ ॥

तदङ्गमुद्दिश्य सुगन्धिपातुका, महौषधिमाधुरसा रसाधिका ।
अथ प्रपद्याम्बुनिधेरधैर्यता-ऽजनिष्ट भूयान्यपयोनिधेर्भिया ॥१॥

अन्वयः—तदङ्गम्, उद्दिश्य सुगन्धिपातुका महौषधिमाधुरसा, रसाधिका: अथ, भयद, भूयान्यपयोनिधेः, भिया, अम्बुनिधेः अधैर्यता अजनिष्ट ॥१॥

वृत्तिः—तदङ्गम् तस्य नलस्य कान्तिनायकस्य अङ्गम् शरीरम् तदङ्गमुद्दिश्य ... मदङ्गम । उद्दिश्य-लक्षीकृत्य । सुगन्धिपातुका—शोभनो गन्धो यस्य स सुगन्धिः, शोभनगन्ध वहूनप पानपस्मि निश्चिपनीति पातुका । तस्य पातुकाः सुगन्धिपातुकाः । महौषधिमाधुरसाः— महत्त्वम् यत: औषधस्य ... इति भावः, महौषधयानाम् ... रस ... महौषधिमधुरसोल्लासिता । रसाधिका—रसैः मधुराम्लकटुकषाया- दिभिरधिका रसाधिका:, रसैः इत्था आधिक्यमुपगता इति भावः । अथा—अनन्तरम् । भयद- भयविशय । भूयान्यपयोनिधेः—अन्योऽपरमाणो पयोनिधिः समुद्रोऽन्यपयोनिधिः यद्वा भूयान्या- ... । भिया—भयेन । अम्बुनिधेः—अम्बूनि जलानि निधीयन्ते अस्मिन्निति अम्बुनिधिः समुद्रस्तस्य तथा "व्याख्यातारः १।१।८८॥ ... 'धि' ... । अधैर्यता—धीरा धैर्यातिशयतया भावो धैर्यम् न धैर्य यस्य सोऽधैर्यस्तस्य भावो ऽधैर्यता धैर्याभाव इत्यर्थः । अजनिष्ट—समभवत समुत्पन्नेति यावत् । समुद्रस्य ... ... "भेदोऽन्यभेदा ... ..." इति साहित्यदर्पणः ॥१॥

कृतऽभिषेक नृपरूपभाग्दृशा, शिलीमुखाली कुसुमाद् गुणस्पृशा ।
ह्रियम् समुद्दिश्य मनोभवाऽमुचत् मर्म रसावेशवशां दशां गता ॥२॥

अन्वयः—अभिषेके, इते, (तर्हि) मनोभवः गुणस्पृशा: ... ... दशाम्, गता, ह्रिय, समुद्दिश्य कुसुमात् गुणस्पृशा, शिलीमुखाली, अमुचत् ॥२॥

वृत्तिः—अभिषेके–राज्याभिषेके । कृते–विहिते । सतीति शेषः । मनोभवः–कन्दर्पः । नृपरूपभादृशः–नृपस्य भगवतो राज्ञ शान्तिनाथस्य रूपभे सौन्दर्यकान्ती नृपरूपभे ते पश्यन्तीति, नृपरूपभादृशस्तास्तथा । रूपशब्दापेक्षया भाशब्दस्याल्पाक्षरत्वेऽपि अभ्यर्हितत्वात् रूपशब्दस्यैव पूर्वनिपात. । समाम्–निखिलाम् । रसावेशवशाम्–शृङ्गारादिरसातिरेकाधीनाम् इत्यर्थः । दशाम्–अवस्थाम् । गताः–आप्ता' । स्त्रियः–नितम्बिनीः, रमणीरिति यावत् । समुद्दीश्य–लक्ष्यीकृत्य । कुसुमात्–पुष्पत्वजात्यवच्छिन्नात् । कुसुमलक्षणाद्धनुषः सकाशादिति यावत् । गुणस्पृशः–मौर्वीस्पृशः । शिलीमुखालीः–बाणाली, भ्रमररूपबाणसमूहानिति यावत् । अमुचत्–अत्यजत् ॥२॥

कुतूहलेऽस्मिन् जनराजिसङ्कुले, मिलच्चलाक्षीजनलक्षवीक्षणात् ।
स्वचापदुर्निर्गतमार्गणभ्रमाद्, न कस्य हास्याय भटा विलक्षिताः ॥३॥

अन्वयः—*जनराजिसङ्कुले, अस्मिन्, कुतूहले, मिलच्चलाक्षीजनलक्षवीक्षणात्, स्वचापदुर्निर्गतमार्गणभ्रमात्, भटाः, कस्य, हास्याय, न, विलक्षिताः ॥३॥*

वृत्तिः—जनराजिसङ्कुले–जनानां लोकानां राजि श्रेणी, समुदय इति यावत्, जनराजिः, तया सङ्कुलम् व्याप्तम्, जनराजिसङ्कुलम् तस्मिँस्तथा । अस्मिन्–दिग्विजयप्रयुक्तद्वादशवार्षिकोत्सवाभिषेकयो सम्बन्धिनीत्यर्थ । कुतूहले–कौतूहले । मिलच्चलाक्षीजनलक्षवीक्षणात्–चले चञ्चले अक्षिणी नयने यासां ताश्चलाक्ष्यस्ता एव जनो लोकश्चलाक्षीजन, तस्य लक्षम् चलाक्षीजनलक्षम्, मिलत् सगच्छमानत् च तत्–चलाक्षीजनलक्षम् मिलच्चलाक्षीजनलक्षम् तस्य वीक्षणम् अवलोकनम् मिलच्चलाक्षीजनलक्षवीक्षणम्, तस्मात्तथा । स्वचापदुर्निर्गतमार्गणभ्रमात्–स्वचापात् निजधनुषः दुर्निर्गताः निःसृताः स्वचापदुर्निर्गताः । ते च ते मार्गणा बाणाः, स्वचापदुर्निर्गतमार्गणास्तेषा भ्रमो भ्रान्तिः, स्वचापदुर्निर्गतमार्गणभ्रमस्तस्मात्तथा । भटाः–योधाः, वीरा इति यावत् । कस्य–किमात्मकस्य जनस्येत्यर्थ । हास्याय–हास्यहेतवे । न–नहि । विलक्षिताः–दृष्टाः । अपि तु सर्वस्यापीत्यर्थ । "दुर्निर्गतो हि बाणे ध्वनति लक्ष्य च न स्पृशति तेन, धानुष्को लज्जते इति लोकस्वभावोक्त्या स्वभावोक्तिरलङ्कार । स्वभावोक्तिस्तु डिम्भादे स्वक्रियारूपवर्णनम्" इति काव्यप्रकाशकारो मम्मट' ॥ ३ ॥

सुराङ्गनाः स्वामिगुणाङ्गनाटने, स्वरागभागात् कृतशूरपूरणे ।
निजप्रियां मौनरुचिं रतिं स्मरन्, स्मरः स्वनन्तीरवलोक्य लज्जितः ॥४॥

अन्वयः—*कृतशूरपूरणे, (सति) स्वरागभागात्, स्वामिगुणाङ्गनाटने, स्वनन्तीः, सुराङ्गनाः,*

[illegible], मौनरचिप् भिन्नभिन्नाम्, रविम्, स्मरम्, स्मरः, सज्जितः ॥४॥

वृत्तिः—[illegible] विविधं [illegible] पूर्णं [illegible], अथवा [illegible] सुराणां [illegible] [illegible] येन च [illegible], इतीति शेषः । [illegible]—[illegible] [illegible] । स्वामिगुणाह्नानाटन—स्वामिनः [illegible] [illegible] स्वामिगुणस्तोत्रमयम् [illegible] [illegible] स्वामिगुणाह्नानाटनम् [illegible] । [illegible] । [illegible]—[illegible] [illegible] सुरगणसमस्तत्वात् । [illegible]—[illegible] इत्येति यावत् । मानरुचिम्—मौनेऽमानमे [illegible] [illegible] [illegible] । भिन्नभिन्नाम्—भिन्ना [illegible] भिन्ना [illegible] भिन्नभिन्ना तान्तथा । रविम्—[illegible] । स्मरन्—[illegible] । स्मरः—कन्दर्पः । सज्जितः—[illegible] सज्जितः । [illegible] । [illegible] शेषः ॥४॥

मरुत्स्खलत्पल्लवकम्पके क्षतं, वनेषु पात्रं न पुनर्जनेषु तत् ।
जिने दिनेशेऽभ्युदितेऽवरोधनं, वधूजनेष्वेव न पूर्जने मनाक् ॥५॥

अन्वयः—वनेषु, पात्रम्, मरुत्स्खलत्पल्लवकम्पके, क्षतम्, पुनः, जनेषु, तत् न, दिनेशे जिने, अभ्युदिते, अवरोधनम्, वधूजनेषु एव, पूर्जने मनाक्, न ॥५॥

वृत्तिः—वनेषु—काननेषु । [illegible] शेषः । पात्रम्—पर्णम् [illegible] । 'पात्रं तु [illegible] [illegible]' इत्यनेकार्थः । मरुत्स्खलत्पल्लवकम्पके—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] मरुत्स्खलत्पल्लवकम्पकानि [illegible] [illegible] मरुत्स्खलत्पल्लवकम्पकम् । पुनः—किन्तु । जनेषु—लोकेषु । [illegible] [illegible] । तत्—पात्रम् । [illegible] इति यावत् । न—नहि । [illegible] शेषः । दिनेशे—सूर्ये । जिने—अर्हति [illegible] इति यावत् । दिनेशरूपे जिने इति जिने [illegible] । अभ्युदिते—प्रकटे । सतीति शेषः । "[illegible]" इति [illegible] । अवरोधनम्—अवरोधः [illegible] इति यावत् । वधूजनेषु—[illegible] । एव—[illegible] । पूर्जने—पुरो [illegible] [illegible] । मनाक्—ईषत् अपीति शेषः । अवरोध इति च शेषः । न—नहि । [illegible] ॥५॥

जिनेऽभिषिक्तेऽनुपदं तदञ्चने, समुच्चरच्चन्दनसारसौरभम् ।
वनं बभूवाऽऽगतदृग्गुणप्रम – सहस्रदेशेशकृतैर्महोत्सवैः ॥६॥

अन्वयः—जिने, अभिषिक्ते, (सति) आगतदृग्गुणप्रमसहस्रदेशेशकृतैः, महोत्सवैः, तदञ्चने, वनम्, अनुपदम्, समुच्चरच्चन्दनसारसौरभम्, बभूव ॥ ६ ॥

वृत्तिः—जिने-अर्हति, तीर्थकरे भगवति शान्तिनाथे इति यावत् । अभिषिक्ते-राजत्वसम्पादनजननाभिषेकमधिगते सतीत्यर्थः । आगतदृग्गुणप्रमसहस्रदेशेशकृतैः- "दृक्शब्देन द्वयम्, गुणशब्देन त्रयम्, अङ्कानां वामतो गतिः" इति कविसम्प्रादायत् समुपागतद्वात्रिंशत्सहस्रराजसम्पादितैरित्यर्थः । महोत्सवैः— महान्तोऽतिशयिताश्च त उत्सवा महांसि उद्धर्षा इति यावत् महोत्सवास्तैस्तथा । तदञ्चने-तस्य भगवत शान्तिनाथस्य अञ्चनम् पूजनम्, तदञ्चनम् तस्मिँस्तथा । सतीति शेषः । वनम्-उद्यानकाननम् । अनुपदम्-त्वरितमेवेत्यर्थः । समुच्चरच्चन्दनसारसौरभम्-समुच्चरत् समुद्गच्छच्चन्दनवत् पटीरवत् सार श्रेष्ठं सौरभ यस्मादिति वा तथा । सारशब्देन घनसार कर्पूरो लक्षणया, श्रीखण्डयुक्तः सार इति वा । बभूव-अभवत् ॥ ६ ॥

विशुद्धमुक्ताभरणाद् गुणान्वितं, सदोन्नतं काममलीनताश्रयम् ।
स वारनारीकुचसञ्चितोपमं, शमेन मेने प्रभुतापदं प्रभुः ॥ ७ ॥

अन्वयः—सः, प्रभुः, विशुद्धमुक्ताभरणात्, गुणान्वितम्, सदोन्नतम्, काममलीनताश्रयम्, वारनारीकुचसञ्चितोपमम्, प्रभुतापदम्, शमेन, मेने ॥ ७ ॥

वृत्तिः—सः-त्रिभुवनप्रसिद्धः । प्रभुः-स्वामी, ईशितेत्यर्थः । विशुद्धमुक्ताभरणात्-विशुद्धाऽतिनिर्मलाश्च ता मुक्ता मौक्तिकानि विशुद्धमुक्ता, तासामाभरणम्, अलङ्कारो, विशुद्धमुक्ताभरणम् तस्मात्तथा । गुणान्वितम्-गुणैः त्यागसत्त्वशौर्य्यादिभिरन्वितम् सम्बद्धम्, गुणान्वितम् । सदोन्नतम्-सदा सर्वदा उन्नतमुच्छ्रितम् सदोन्नतम् 'साहङ्कारमिति यावत् । काममलीनताश्रयम्-कामेन कन्दर्पेण, मलीनताश्रयम्-मालिन्यास्पदम् । चुचुके श्यामत्वात् पक्षे-काम –स्मर, लोभो वा, तस्य मलीनताश्रयम् । यद्वा काममत्यर्थम्-अलीनताश्रयम् क्वापि न लीनम् चञ्चलमिति यावत् । वारनारीकुचसञ्चितोपमम्-वारनारी वेश्या, तस्या कुचौ स्तनौ वारनारीकुचौ ताभ्यां सञ्चिताऽर्जिता उपमा सादृश्य येन तत्तथा । प्रभुतापदम्-प्रभुतायाः स्वामितायाः पदमास्पदम् प्रभुतास्पदम् तत्तथा । शमेन-शान्त्या । मेने-अवबुबोधे ॥ ७ ॥

यत प्रिया सानुमतिक्रियोचिता, श्रुताऽमुना पीतरसानुगामिनी ।
पुरो निधायेति जनोऽत्र चक्रिणा, ददर्श मालूरफलं पचेलिमम् ॥ ८ ॥

अन्वयः—अमुना, चक्रिणा, पुरः, निधाय, यतः, सानुमति, उचिता पीतरसानुगामिनी, प्रिया क्रिया, श्रुता इति, जनः अत्र, पचेलिमम्, मालूरफलम्, ददर्श ॥ ८ ॥

वृत्तिः—अमुना—विमलपुत्रेण । चक्रिणा—चक्रवर्तिना सार्वभौमेनेत्यर्थः । पुरः—अग्रे । निधाय—संस्थाप्य । यतः—यस्मात् मालूरफलादिति यावत् । सानुमति—सानु प्रस्थोऽस्त्यस्येति सानुमत् पर्वतस्तस्मिंस्तथा 'स्नुः प्रस्थः सानुरस्त्रियाम्' इत्यमरः । उचिता—योग्या । पीतरसानुगामिनी—पीत आस्वादितश्चासौ रसः पीतरसस्तमनुगमयति तच्छीला पीतरसानुगामिनी । प्रिया—इष्टा । क्रिया—चेष्टादिः । श्रुता—आकर्णिता ज्ञातेति यावत् । 'पचे'—नु—वितर्के । सा—अथिता । उचिता, मतिक्रिया—बुद्धिकार्यम् । एका पर्वत—विहारकमादिः श्रुतेति यद्वा प्रिया—मैत्री सानुमतिक्रिया—अनुमतिक्रियया सहिता, पीतरसा—अनुभूतरसा अनुगामिनी—(सर्पे) श्रुतेत्यादिक—मनुसन्धेयम् । इति सर्वप्रकारेण विचार्य । जनः—लोकः । अत्र—राजधान्याम् । पचेलिमम्—पक्वम् । मालूरफलम्—बिल्वफलम् । ददर्श—दृष्टवान् अपश्यदिति यावत् ॥ ८ ॥

युवद्वयीचित्तनिमज्जनोचितं स्थलं बभूवोत्सवतः सरःसमम् ।
समुच्छलत्तुङ्गतरङ्गवीचिभि-र्मरुत्प्रयुक्ताम्बुकणाभमौक्तिकैः ॥ ९ ॥

अन्वयः—उत्सवतः स्थलम् मरुत्प्रयुक्ताम्बुकणाभमौक्तिकैः समुच्छलत्तुङ्गतरङ्गवीचिभिः सरःसमम् युवद्वयीचित्तनिमज्जनोचितम्, बभूव ॥ ९ ॥

वृत्तिः—उत्सवतः—महात् पूर्ववर्णितप्रसन्नचन्द्रिकोत्सवादित्यर्थः । स्थलम्—राजधानीरूपं स्थानम् । मरुत्प्रयुक्ताम्बुकणाभमौक्तिकैः—मरुतो वायोः कणा लेशा अम्बुकणाः मरुत्प्रयुक्ताः वायुप्रेरिताश्च तेऽम्बुकणा मरुत्प्रयुक्ताम्बुकणास्तदाभानि तत्सदृशानि मरुत्प्रयुक्ताम्बुकणाभानि तानि मौक्तिकानि ये मुक्ताफलानि येषु ते मरुत्प्रयुक्ताम्बुकणाभमौक्तिकास्तैस्तथा । समुच्छलत्तुङ्गतरङ्गवीचिभिः—समुच्छलन्त्य ऊर्ध्वं गच्छन्त्यश्च ते तुङ्गतरङ्गा उच्चोर्मय समुच्छलत्तुङ्गतरङ्गास्त एव वीचयो सुखानि समुच्छलत्तुङ्गतरङ्गवीचयस्तैस्तथा । सरःसमम्—कासारतुल्यम् । युवद्वयीचित्तनिमज्जनोचितम्—युवा तरुणश्च युवतिस्तरुणी च युवानौ तयोर्द्वयी युगली युवद्वयी, स्त्रीपुंसद्वयी तस्याश्चित्तेऽन्तःकरणे युवद्वयीचित्ते तयोर्निमज्जनम् मज्जनम्, युवद्वयीचित्तनिमज्जनम् तत्र उचितं योग्यम्

युवद्वयीचित्तनिमज्जनोचितम् । बभूव-अभवत् ॥९॥

जिनेशभीतस्मरपाणितः पतत्-प्रसूनशून्येतरगर्भगह्वरम् ।
वनं तदुच्चैर्भवनं सभावनं, दिशो दशामोदभरैरपूपुषत् ॥१०॥

अन्वयः—*जिनेशभीतस्मरपाणितः, पतत्प्रसूनशून्येतरगर्भगह्वरम्, उच्चैर्भवनम्, सभावनम्, तत्, वनम्, आमोदभरैः, दश, दिशः, अपूपुषत् ॥१०॥*

वृत्तिः—**जिनेशभीतस्मरपाणितः**-जिनेशेन भगवता शान्तिनाथेन, भीत -त्रस्तः प्राप्तसाध्वस इति यावत् । जिनेशभीतः, स चासौ स्मरः कन्दर्प, जिनेशभीतस्मरस्तस्य पाणिर्हस्तो जिनेशभीत-स्मरस्तस्माच्चथा । **पतत्प्रसूनशून्येतरगर्भगह्वरम्**-पतन्ति अधोदेशसयोगमाश्रयन्ति च तानि प्रसूनानि पुष्पाणि पतत्प्रसूनानि तैः शून्येतर पूर्णं गर्भगह्वर मध्यविलं यस्य तत्तथा । **उच्चैर्भवनम्**-उच्चैरुन्नतानि सप्तभौमाष्टभौमानीति यावद्, भवनानि हर्म्याणि यस्मिँस्तत्तथा । **सभावनम्**-अवति रक्षति इत्यवनम् रक्षकम् नन्द्यादित्वादन. प्रत्ययः, सभायाः समितेर्लोकसमुदयस्येति यावदवनम् सभावनन् । "वर्णसाम्यमनुप्रासच्छेकवृत्तिगतो द्विधा । सोऽनेकस्य सकृत्पूर्व, एकस्याप्यसकृत् पर" इति मम्मटोपाध्यायकृतानुप्रासलक्षणे अनेकस्य सकृदावृत्तौ सत्यामेव छेकानुप्रासस्य सत्त्वप्रतिपादनादत्र 'वने' ति वर्णद्वयस्य सकृदावृत्तेरभावाच्छेकानुप्रासाभावेऽपि वृत्त्यनुप्रासोऽक्षत एवेति मन्तव्यम् । **तत्**-प्रसिद्धम् । **वनम्**-काननम् । **आमोदभरैः**-सौरभातिशयै । **दश**-दशत्वसख्याविशिष्टाः । **दिशः**-आशा, दिशा इति यावत् । **अपूपुषत्**-अपोपयत् ।

हरेण वैरे कविना व्यनीयत, सिसृक्षया तद्विजयैषिणाऽङ्गजः ।
स्मरेषुधीकृत्य धियाऽभयाधयाः, पदौ प्रभोराश्रय तज्जयश्रियः ॥११॥

अन्वयः—*स्मर, प्रभो., पदौ, इपुधीकृत्य, धिया, अभयाधयाः, तज्जयश्रियः, आश्रय, (इति) हरेण, वैरे, (सति) तद्विजयैषिणा, कविना, सिसृक्षया, अङ्गज, व्यनीयत ॥११॥*

वृत्तिः—**स्मर !**-स्मरन्त्यनेन जन प्रियतमानिति स्मर, काम तदामन्त्रणे हे स्मर ! हे मन्मथ ! (त्वम्) **प्रभोः**-ईशस्य भगवत शान्तिनाथस्येति यावत् । **पदौ**-चरणौ । **इपुधीकृत्य**-इषवो वाणा धीयन्तेऽनयोरिति इपुधी तुणीरौ, अनीषुधी इपुधी कृत्वा इषुधीकृत्य तुणीरीकृत्येति यावत् । **धिया**-बुद्धया । **अभयाधयाः**-अभयमासमन्ताद्धयन्तीत्यभयाधयाः । **तज्जयश्रियः**-तस्य शङ्करस्य जयश्रियो जयलक्ष्म्यस्तज्जयश्रियस्तास्तथा । **आश्रय**-समवलम्बस्व, प्राप्नुहीति यावत् । (इति-

श्लेषप्रकारेण) । हरेण—शङ्करेण । वैरे—विरोधे । (सति) शशिद्वयैषिणा—तस्य स्मरस्य विषमस्थितत्वमिच्छरूपमिच्छतीति शशिद्वयैषी, तेन तथा । "कर्मण्येके श्लोकेः" ११।११२।। इत्यनेन तच्छीले णिन् प्रत्ययः । कविना—बुधेन । सिसृक्षया—जगतो निर्माणेच्छयेत्यर्थः । ऋतुः—वसन्तकरीरामागमे इत्यादि काम कन्दर्प इति यावत् । न्यनीयत—शिथिलः, निर्मा मापित इति यावत् ॥११॥

पुरीव पूर्वापणरत्नबिम्बितं प्रतीच्यभागस्थितमर्जुनान्वितम् ।
वणिग्मणिर्वीक्ष्य हृतार्थशङ्कया स पाटलायाः स्तवकं प्रकम्पितः ॥१२॥

अन्वयः—सः वणिग्मणिः, पुरि, पूर्वापणरत्नबिम्बितम्, इव, अर्जुनान्वितम्, प्रतीच्यभागस्थितम् पाटलायाः स्तवकम् वीक्ष्य, हृतार्थशङ्कया प्रकम्पितः ॥१२॥

वृत्तिः—सः—प्रसिद्धः कश्चिदनिर्दिष्टनामधेयः । वणिग्मणिः—वणिक्षु नैगमिकेषु मणिः श्रेष्ठः वणिग्मणिः, वणिक्श्रेष्ठ इति यावत्, मणिशब्दस्यापि श्रेष्ठपर्यायत्वात् । पुरि—नगरे । पूर्वापणरत्नबिम्बितम्—पूर्वस्मिन् पूर्वभागे आपणो विपणिः पूर्वापणस्तत्र रत्नानि तस्य पूर्वापणरत्नानि तैर्बिम्बितं प्रतिबिम्बितम् पूर्वापणरत्नबिम्बितम् । इव—यथा । अर्जुनान्वितम्—अर्जुनाख्यवृक्षसंवलितम् । प्रतीच्यभागस्थितम्—पश्चिमदिग्भागस्थितम् । पाटलायाः—पाटयति सौगन्ध्यं ममेत्यौरसमेवेति पाटला "घटादिभ्यः" (कथा) ४६१ । इत्यलः प्रत्ययः । तस्यास्तस्या पाटलाया इत्यर्थः । 'पाटलिः पाटला' इत्यमरः । स्तवकम्—गुच्छम् । वीक्ष्य—अवलोक्य । प्रकम्पितः—कम्पितः ॥१२॥

मुनिद्रुमः कोरकितः सितद्युतिस्तदुत्सवेऽभ्यागतकामिनीमुखैः ।
स्फुरद्विभूषाङ्गमयूखसंमुखैर्वनेऽपि मेने सुमनोभिरन्वहम् ॥१३॥

अन्वयः—सुमनोभिः, स्फुरद्विभूषाङ्गमयूखसम्मुखैः वने अपि तदुत्सवे, अभ्यागतकामिनीमुखैः, सितद्युतिः मुनिद्रुमः अन्वहम्, कोरकितः मेने ॥१३॥

वृत्तिः—सुमनोभिः—सुष्ठु शोभनं मनोऽन्तःकरणं येषां ते सुमनसस्तैस्तथा । देवैर्विद्वद्भिर्वेत्यर्थः । स्फुरद्विभूषाङ्गमयूखसम्मुखैः—स्फुरन्ती विकसन्ती चासौ विभूषा विभूषणम् स्फुरद्विभूषा, सैव अङ्गमयूखाः शरीरावयवकिरणाः स्फुरद्विभूषाङ्गमयूखास्तेषां सम्मुखानि अभिमुखानि स्फुरद्विभूषाङ्गमयूखसम्मुखानि तैस्तथा । वने—कानने । अपि—सम्भावनायामव्ययम् । तदुत्सवे—पूर्ववर्णितवसन्तकारणमहोत्सवे महसि । अभ्यागतकामिनीमुखैः—अभ्यागताः समायाताश्च ताः कामिन्यो वामलोचनाः, अभ्यागतकामिन्यस्तासां मुखानि वदनानि, अभ्यागतकामिनीमुखानि तैस्तथा । सितद्युतिः—

सिताशुक्ला द्युति कान्तिर्यस्य स सितद्युति । मुनिद्रुमः–अगस्त्यवृक्ष । अन्वहम्–प्रत्यहम् । कोरकितः–कोरकः कलिका सञ्जातोऽस्य कोरकित । सञ्जातकोरक इति यावत् । मेने–अवबुबुधे । ज्ञात इति यावत् ॥ १३ ॥

उपायनैः श्याममणीर्गिरिर्जनै-र्वनेऽमुनाऽमन्यत सिंहकासुतः ।
विलोक्य कान्तामिह राजमण्डलीं, स्वमार्गभेदानुगमात् सचेतसा ॥१४॥

अन्वयः––इह, वन, कान्ताम्, राजमण्डलीम्, विलोक्य, स्वमार्गभेदानुगमात्, सचेतसा, अमुना, जनैः, (विहितैः) उपायनैः, श्याममणीः, गिरिः, सिंहकासुतः, अमन्यत ॥१४॥

वृत्तिः––इह–अस्मिन् । वने–कानने । कान्ताम्–मनोहराम् । राजमण्डलीम्–राज्ञां नृपतीना मण्डली, राजमण्डली ता तथा । विलोक्य–प्रेक्ष्य । स्वमार्गभेदानुगमात्–स्वमार्गभेदस्य निजपथविशेषस्य अनुगमोऽवबोधः स्वमार्गभेदानुगमस्तस्मात्तथा । सचेतसा–चेतसाऽन्तःकरणेन बुद्ध्येति यावत् । अमुना–सहितः सचेतास्तेन तथा । पण्डितेनेति यावत् । भगवता शान्तिनाथेन । जनैः–लोकै । (विहितैः=कृतै) उपायनैः– उपहारैः । श्याममणीः–श्यामः श्यामलो मणीरिव रत्नमिव । श्याममणी । "उपमेय व्याघ्राद्यै साम्यानुक्तौ" ३ । १ । १०२ ॥ इत्यनेन समास अथवा । श्याममणीर्नीलकान्तमणिरिवेति, लुप्तोपमा । गिरिः–पर्वत । नीलगिरिरितियावत् । सिंहिकासुतः–सिंहिकायास्तदाख्यराहुजनन्याः सुत पुत्र सिंहिकासुतो राहुः । अमन्यत–साक्षाद्राहुरेवायमित्यवाबुध्यत ॥ १४ ॥

बभौ तदा रात्रिपदेऽप्यहः सुकृन्महो द्विधाप्याहवनैर्हविर्भुजाम् ।
तमिस्रपक्षं त्रुटिकूटभक्षितं, तमेव धूमभ्रमतोऽपि दूरयत् ॥१५॥

अन्वयः—तदा, रात्रिपदे, अपि, द्विधा, अपि, सुकृत्, महः, अहः, बभौ, (किंकुर्वत्) हविर्भुजाम्, आहवनैः, त्रुटिकूटभक्षितम्, तमिस्रपक्षम्, तम्, धूमभ्रमतः, अपि, दूरयत् ॥१५॥

वृत्तिः—तदा–तस्मिन्नवसरे । रात्रिपदे–रात्रेर्निशायाः पदम्–स्थानम् तस्मिन् रात्रिपदे । 'अधुना रात्रि' इतिप्रतीतिविषयकालेऽपीति यावत् । अपि–सम्भावनायाम् । द्विधा–प्रकारद्वयेन । अपि–सम्भावनायाम् । सुकृत्–सु–अतिशयेन करोति सम्पादयति कृत्यानि इति सुकृत् । महः–तेजःस्वरूपम् । अहः–दिनम् । बभौ–शुशुभे । किंकुर्वदित्याकाङ्क्षायामाह— हविर्भुजाम्–हविराज्यादिकः भुञ्जते इति

इतिमुखोऽम्बवस्तेषां तथा । आहवनैः—आ सवतोभावेन इवनानि होमाः, आत्मनखेपाः आहवनमपि तैस्तथा । भ्रुटिकुटमचितम् मानकपोत मचितम् । तमिस्रपक्षम्—अन्धकारपक्षम् । तम्—तमस्तम्, अन्धकाराविसपम् । एव—अन्यार्थं स च मध्ये समुच्चय । धूमभ्रमतः—धूमस्य दर्शनेनेतस्य भ्रमो भ्रान्तिर्धूमभ्रमस्तस्मात्तथा । अपिशब्दात्सम्यगपि । दूरपत्—दूरीकृतम् विमानपरिधि यावत् ॥१५॥

नरक्षणे कुत्रचिदेव पुत्रिका-कदम्बकं विभ्रमभाविताम्बकम् ।
ददर्श लोकः स्वयमेव नर्तने, कलाकलापं किल वैभवं वमन् ॥१६॥

अन्वयः—स्वयम्, एव, नर्तने, वैभवम्, कलाकलापम् वमन्, किल, लोकः, नरक्षणे, कुत्रचित् एव (स्थाने) विभ्रमभाविताम्बकम्, पुत्रिकाकदम्बकम्, ददर्श ॥१६॥

वृत्तिः—स्वयम्—आत्मना । एव—अवधारणार्थकमव्ययम् । नर्तने—नटने । वैभवम्—विभोरयम् स्वार्थे वैभवस्तं तथा । अच्युतसम्बन्धिनमिति यावत् । कलाकलापम्—कौशलसमूहम् । यद्वा—विभोरिमम् स्वार्थे वैभवस्तं तथा । चन्द्रसम्बन्धिनम् इति । कलाकलापम्—कलासमूहम् । इत्येवमर्थोऽनुसन्धेयः । वमन्—वमिरन् । किल—सम्भावनायाम् । लोकः—जनः । नरक्षणे—न रक्षणं त्राणं यत्र तत् नरक्षणम्, निषेधार्थकेन न-शब्देन समासः । तस्मिंस्तथा । कुत्रचित्—कस्मिंश्चित् । एव—अवधारणार्थकमव्ययम् । स्थानविशेष इति यावत् । विभ्रमभाविताम्बकम्—विभ्रमेण भाविते संस्कारिते अम्बके लोचने यस्य तत् विभ्रमभाविताम्बकम् तत्तथा । पुत्रिकाकदम्बकम्—पुत्रिकाणाम् (कन्यकानाम्) पुत्तलिकानाम् वा कदम्बकम् समूहः पुत्रिकाकदम्बकम् तत्तथा । ददर्श—दृष्टवान् ॥१६॥

पाठान्तरम्—

अथ प्रवृत्ते स महे महाशय पणाङ्गनास्ता नररूपधारिणीः ।
पुरप्रवेशे नटयन् ययौ स्वयं कलाकलापं किल वैभवं वमन् ॥१६॥

अन्वयः—अथ, स्वयम् वैभवम्, कलाकलापम् वमन् किल, सः महाशयः, पुरप्रवेशे महे, प्रवृत्ते (सति) ताः, नररूपधारिणीः पणाङ्गनाः, नटयन्, ययौ ॥१६॥

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम् । स्वयम्—आत्मना । वैभवम्—चन्द्रसम्बन्धिनम् । कलाकलापम्—कलासमूहम् । वमन्—वमिरन् । किल—निश्चयेन । स—अधिका । महाशयः—महान् विशाल आशयोऽभि-

प्रायो यस्य स महाशयः, महानुभाव इति यावत् । पुरप्रवेशे–नगरप्रवेशनसमय इत्यर्थः । महे–उत्सवे । महतीति मह इति व्युत्पत्त्याऽकारान्त महशब्दस्यापि समुत्सववाचित्वदर्शनात् । प्रवृत्ते–सञ्जातप्रारम्भे । (सति) ताः–प्रसिद्धा । नररूपधारिणीः–नरस्य पुंस्त्वविशिष्टस्य पुरुषस्य रूपमाकृतिर्नररूपम् तद्धरन्ति तच्छीला नररूपधारिण्यः । तास्तथा । पणाङ्गनाः–पणेन मूल्येन लभ्याः पणलभ्यास्ताश्च ता अङ्गना प्रशस्तावयवविन्यासवत्यो रमण्य पणाङ्गनाः, "मयूरव्यंसकेत्यादयः" ३ । १ । ११६ ॥ इत्यनेन शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वान्मध्यमपदलोपी समास । नटयन्–नर्तयन् । ताभिर्नृत्यं कारयन्निति यावत् । ययौ–जगाम । गतवानिति यावत् ॥१६॥

पुरो हठात् क्षिप्ततुषारपाण्डुर–च्छदावृतं गोपुरमस्य चक्रिणः ।
प्रवेशयोगेऽप्यरुचत् सतोरणं, रणद्द्विपाश्वेन समं समन्ततः ॥१७॥

अन्वयः—अस्य, चक्रिणः, हठात्, पुरः, प्रवेशयोगे, क्षिप्ततुषारपाण्डुरच्छदावृतम्, सतोरणम्, गोपुरम्, रणद्द्विपाश्वेन, समम्, समन्ततः, अपि, अरुचत् ॥१७॥

वृत्तिः—अस्य–षोडशतीर्थकृत्तया प्रसिद्धस्यैतस्य । चक्रिणः–चक्रं सैन्यम् राष्ट्रं वाऽस्तीति चक्री चक्रवर्ती, सार्वभौम इति यावत्, तस्य तथा । हठात्–प्रसह्य । पुरः–नगरस्य । प्रवेशयोगे–प्रवेशसम्बन्धे । क्षिप्ततुषारपाण्डुरच्छदावृतम्–क्षिप्तानि प्रक्षिप्तानि, तुषारपाण्डुराणि च, क्षिप्ततुषारपाण्डुराणि तानि च तानि छदानि दलानि, क्षिप्ततुषारपाण्डुरच्छदानि तैरावृत्तमाच्छादितम् तथा । सतोरणम्–तोरणेन बहिर्द्वारेण सहितम् सतोरणम् । गोपुरम्–पुरद्वारम् । रणद्द्विपाश्वेन–द्विपा हस्तिनश्च, अश्वास्तुरङ्गमश्चि द्विपाश्वम्, "प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भाव" रणत्–शब्दायमानञ्च तद्द्विपाश्वम् रणद्द्विपाश्वम् तेन तथा । समम्–सार्धम् । समन्ततः–चतुर्दिक्षु । अपि–सम्भावनायाम् । अरुचत्–अद्युतत् ॥१७॥

अवाकिरंस्तं सुदृशोऽथ मौक्तिकै–श्छदावृतेर्वीरुधि बद्धविभ्रमाः ।
पदे पदे पौरगिरा 'जय प्रभो'–ऽप्युदीरयन्त्यः प्रमदात् तदाऽऽशिषः ॥१८॥

अन्वय.—अथ, छदावृतेः, वीरुधि, बद्धविभ्रमाः, तदा, प्रमदात्, पदे, पदे, 'जय प्रभो' (इति) पौरगिरा, आशिषः अपि, उदीरयन्त्यः, सुदृश., तम्, मौक्तिकैः, अवाकिरन् ॥१८॥

वृत्तिः—अथ–नगरप्रवेशानन्तरम् । छदावृतेः–छदनसम्बन्ध्यावरणस्य सम्बन्धिन्यामिति शेषः । वीरुधि–लतायाम् । बद्धविभ्रमाः–कृतविशिष्टभ्रमाः, कृतपक्षिभ्रमणा वा । तदा–तस्मिन्

समये । प्रमदात्–निरतिशयहर्षात् । पदे पदे–प्रतिपदम् । 'जय प्रभो !–हे स्वामिन् ! विजयस्व' (इति प्रभुसम्बन्धिविजयप्रतिपादिकया) । पौरगिरा–नागरिकभारत्या । आशिषः–आशीर्वादान्, शुभार्थप्रार्थनामिति यावत् । उदीरयन्त्यः–व्याहरन्त्यः । सुदृशः–सुन्दरं लोचनं यासां ताः वामलोचनाः सुलोचना इति यावत् । तम्–सकल प्रसिद्धम्, भगवान् शान्तिनाथम् इति यावत् । मौक्तिकैः–मुक्ताफलैः । अवाकिरन्–व्याप्तवत्य ॥१८॥

चतुष्पथे जग्मुषि राजराजिभि-र्विभाविभास्वोदितरैभवो नृणाम् ।
मिलन्निमीलं सस्पृशुर्विलोकिता, न चक्षुरक्षुण्णसमक्षवीक्षणात् ॥१९॥

अन्वयः—राजराजिभिः, (तस्मिन्) चतुष्पथे, जग्मुषि, विभौ इभास्योदितरेभवः, विभाविभाः, (सत्यः) नृणाम्, अक्षुण्णसमक्षवीक्षणात्, मिलन्निमीलम्, चक्षुः, न, सस्पृशुः ॥१९॥

वृत्तिः—राजराजिभिः–राज्ञां श्रेणीभिः, पृथिवीपालकसमूहेन इत्यर्थः, राजतः–शोभते, राजराजवत्शोभितया । (तस्मिन्–तत्र) चतुष्पथे–चतुर्णां पथां, मार्गाणाम् समाहारश्चतुष्पथम् तस्मिंस्तथा । जग्मुषि–गतवति । विभौ–प्रभौ भगवति शान्तिनाथ इति यावत् । इभास्योदितरेभवः–इभाः–हस्तिनः आस्याः–मुखमस्य इभास्यम् [illegible], तेन उदिता [illegible] इभास्योदिता [illegible] रेभवो मुखाः, [illegible] इति यावत्, इभास्योदितरेभवाः । विलोकिताः–अवलोकिताः इति यावत् । तस्य इति शेषः । नृणाम्–नराणाम् 'नृणाम्' १ । ४ । ४८ । इति वा दीर्घः । अक्षुण्णसमक्षवीक्षणात्–अक्षुण्णं यथा स्यात्तथा समक्षस्य प्रत्यक्षस्य वस्तुनो वीक्षणम् अवलोकनम् अक्षुण्णसमक्षवीक्षणम् तस्मात्तथा । मिलन्निमीलम्–स्पन्दनेन सहोन्मेषम् । चक्षुः–नयनम् । न–नहि । सस्पृशुः–स्पृष्टम् ॥१९॥

पुरन्दरेणापि समीयुषा सुरैः प्रतिष्ठितास्तुष्टिपरेण धृष्णिभिः ।
स्वकेतनैश्छादयता भणेमुषा, नभस्वतस्तं कुसुमेषु केलय ॥२०॥

अन्वयः—सुरैः, तुष्टिपरेण स्वकेतनैः, धृष्णिभिः, तम्, छादयता भणेमुषा, समीयुषा, पुरन्दरेण, अपि कुसुमेषु, नभस्वतः, केलयः, प्रतिष्ठिताः ॥२०॥

वृत्तिः—सुरैः–देवैः । तुष्टिपरेण–तुष्टिः सन्तुष्टिः परा श्रेष्ठा यस्य स तुष्टिपरस्तेन तथा [illegible] इति वैदिकी । स्वकेतनैः–निजनिवासभूतैः । धृष्णिभिः–वर्षणैः । तम्–प्रसिद्धम्, भगवन्तं शान्तिनाथमिति यावत् । छादयता–आच्छादयता, [illegible] यावत् । समीयुषा–समीपमागतवतेति यावत् । पुरन्दरेण–इन्द्रेण । अपि–अद्यापि । कुसुमेषु–

पुष्पेषु। नभस्वतः–पवनस्य । केलयः–क्रीडाः, विलसनानि इति यावत् । प्रतिष्ठता–प्रतिष्ठा नीताः ॥२०॥

गता यदुत्सङ्गतले विशालतां, तनूजपौत्रानुजपुत्रतत्सुताः ।
अलङ्कृताश्चेभकृताधिरोहणाः, पुरस्सरा रेजुरदःप्रसत्तये ॥२१॥

अन्वयः—यदुत्सङ्गतले, तनूजपौत्रानुजपुत्रतत्सुताः, विशालताम्, गताः, अलङ्कृताः, च, इभकृताधिरोहणाः, (ते) पुरस्सराः, (सन्तः) अदः प्रसत्तये, रेजुः ॥२१॥

वृत्तिः—यदुत्सङ्गतले–यस्य भगवत शान्तिनाथस्य उत्सङ्ग क्रोडो यदुत्सङ्गस्तस्य तलम्–अधोभागो यदुत्सङ्गतलम्, तस्मिँस्तथा । तनूजपौत्रानुजपुत्रतत्सुताः–तनूजाः–पुत्राश्च, पौत्रा नप्तारश्च अनुजपुत्रा भ्रातृसुताश्च तत्सुता भ्रातृपुत्रपुत्राश्चेत्येतेषामितरेतरयोगद्वन्द्वसमासे तनूजपुत्रानुजपुत्रतत्सुताः । विशालताम्–वृद्धिम्, अवस्थाधिकतामिति यावत् । गताः–प्राप्ता । अलङ्कृताः-विभूषणविभूषिता । च–पुनः । इभकृताधिरोहणाः–इभेषु गजेषु कृत विहितमारोहणमधिरोहण यैस्ते, इभकृताधिरोहणा, गजारूढा इति यावत् । (ते–तनूजपुत्रानुजपुत्रतत्सुता) पुरस्सराः–अग्रसरा । सन्त इति शेष । अदःप्रसत्तये–अमुष्य, भगवत शान्तिनाथस्य, प्रसत्ति प्रसन्नता, अद प्रसत्तिस्तस्यै तथा । रेजुः–दिदीपिरे, शुशुभिरे इति यावत् ॥२१॥

नमन्ति नूनं विनयेन मेदिनीं, द्रुमाः शिरोभिः फलगौरवेण ताम् ।
नृपोऽप्यतोऽन्तःपुरमाप्य तां नतो–ऽचिरात् सवित्रीमचिरां चिरागतः ॥२२

अन्वयः—द्रुमाः, फलगौरवेण, विनयेन, ताम्, मेदिनीम्, नूनम्, शिरोभिः, नमन्ति, अतः, नृपः, अपि, अन्तःपुरम्, आप्य, चिरागतः, (सन्) अचिरात्, सवित्रीम्, (ताम्) अचिराम्, नतः ॥२२॥

वृत्तिः—द्रुमाः-वृक्षाः । फलगौरवेण–फलैः प्रसवै गौरवम्–गुरुता, भारातिशय इति यावत्, फलगौरवम् तेन तथा । विनयेन–नम्रतया। ताम्–प्रसिद्धाम् । मेदिनीम्–पृथिवीम् । नून–निश्चयेन। शिरोभिः–मस्तकै । नमन्ति–प्रणमन्ति, नम्रीभवन्तीति यावत् । अतः–अस्माद्धेतो अचेतनानां वृक्षादीनामपि विनयभावेन निजजननीप्रणामदर्शनात्, चेतनेन, न पुनश्चेतनेनैव प्रत्युत उत्तमोत्तमप्रकृतिकेन मया किं कथमाचरणीयमिति विचारणाद्धेतोर्वा (असौ=विप्रकृष्टवर्ती) नृपः–नृन् जनान्, पाति रक्षतीति नृपो–राजा, भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् । अपि–सम्भावनायाम् । अन्तःपुरम्–

अवरोधम् । आप्य—प्राप्य । 'अन्तःपुरमागत' इति यावत् । चिरागतः—दीर्घकालमत्यागतः चिरका-
लतो मध्ये समागत इति यावत् । अचिरात्—शीघ्रमेव । सवित्रीम्—मातृत्वादिकाम् जननीमित्यर्थः ।
ताम् कोपविकलामिति यावत् । अचिराम्—चराचराम् चिरमात्रम् । नतः—प्रणतः । इति ॥

अत्रासुरितं तु—"नृपोऽप्यतोऽन्या पुरमाप्य सो नता" इति पाठस्तु प्रामादिकः मर्यादा मकार-
रात्मकमध्यमानन्वयद्वितयपूर्वकविशिष्टस्य वर्ण्यवस्तुकविकल्पे "चतस्र व्यञ्जनेऽन्—समासे"
१।१।४६॥ इत्यनेन नित्यलोपविधानात् । मतौविशेषा ॥२२॥

सलाजराजन्नवमौक्तिकौक्तिका-शिरां प्रसारैरवराधसद्मनाम् ।
कथं न धात्रीमतिमात्रनामितैः स नाभ्यनन्दद् विभवैः सनाऽमितैः ॥२३॥

अन्वयः—सलाजराजन्नवमौक्तिकमौक्तिकाशिराम् प्रसारैः, अवरोधसद्मनाम्, धात्रीम्, अतिमात्र-
नामितैः तथा, अमितैः, विभवैः, सना कथम्, न अभ्यनन्दत् ॥२३॥

वृत्ति —सलाजराजन्नवमौक्तिकमौक्तिकाशिराम्—लाजानि—भृष्टधान्यानि च तानि मौक्तिकानि मुक्ता-
फलानि, नवमौक्तिकानि राजन्ति शोभमानानि च तानि नवमौक्तिकानि, राजन्नवमौक्तिकानि, लाजै-
राचारलाजैलाजपुष्पविशेषैः सहितानि सलाजानि, सलाजानि च तानि राजन्नवमौक्तिकानि सलाजरा-
जन्नवमौक्तिकानि तानि च मौक्तिकानिपदम् चाक्षिकपुष्पाञ्जलानि च सलाजराजन्नवमौक्तिकमौक्तिका-
शिरस्तासां ताभ्यः । प्रसारैः—प्रसारणानि, प्रसारास्तैस्तथा प्रक्षेपणैरिति यावत् । अवरोधसद्मनाम्—
अवरोधेऽन्तःपुरे सद्मना सम्मिलिताऽवरोधसद्मा, तान्तथा । धात्रीम्—जननीम्—मातरमिति यावत् ।
अतिमात्रनामितैः—अतिमात्रमतिशयेन नामिता नमिता यैस्ते अतिमात्रनामितास्तैस्तथा । सना—सदा
सदा सनाऽनित्यं प्रभूतं इति हैम । अमितैः—अपरिमितैः इयत्तया परिच्छेत्तुमशक्यैरिति यावत् ।
विभवैः—ऐश्वर्यैः, सम्पत्तिभिरिति यावत् । सना—सदा । अथवा नयति भावयति धर्मयुर्ममिति
वा "मिथो चित् (उणा० ८७४) इति च ना, नेता, सन्, स अतिशयमौनीति धौरेयोऽयुक्तस्त्वथा ।
कथम्—केन प्रकारेण । न—नहि । अभ्यनन्दत्—अन्तर्मोदितविगलनेत्राश्रुमन्वयवहितत्वर्थे ॥ इति ॥
अत्र "सना—भिवन्देद् विभवैः सनामितैः" इति पाठः साधीयान् । प्रतिभातीति सुधीभिरुन्ने-
यम् ॥२३॥

समाजनाधीननिलीनचेतसः समाजनान् वीक्ष्य विशेषतः—स्त्रियः ।
यथार्हमानेन समं विसर्जनैः, स वन्दमानानभिनन्दति स्म तान् ॥२४॥

अन्वयः—समाजनाधीननिलीनचेतसः, समाजनान्, विशेषतः, वीक्ष्य सः, यथार्हमानेन, समम्,

त्रिधा, विसर्जनैः, तान्, वन्दमानान्, अभिनन्दति, स्म ॥२४॥

वृत्तिः—सभाजनाधीननिलीनचेतसः—अधीनमायत्तञ्च तन्निलीन सलग्नम् अधीननिलीनम्, सभाजनेषु-पारिषदेषु, अधीननिलीनम् चेतो मानस येषाम्, अथवा सभाजनेषु—अधीनं निलीनञ्च चेतो येषाम् ते सभाजनाधीननिलीनचेतसस्ताँस्तथा। सभाजनान्—सभ्यान्, सामाजिकानिति यावत्। विशेषतः—विशेषरूपेण। वीक्ष्य—समवलोक्य। सः—भगवानर्हन् शांतिनाथ इति यावत्। यथार्हमानेन-यथायोग्यसम्मानेन। त्रिधा—प्रकारत्रयेण। कायिकवाचिकमानसिकात्मिकैरिति यावत् विसर्जनैः—त्यागै दीनानुद्दिश्य कायिकवाचिकमानसिकयथोचितसम्मानपुरःसर धनादिप्रतिपादनैरिति यावत्। तान्—प्रसिद्धान्—तनूजपुत्रानुजतत्सुतादीनिति यावत्। वन्दमानान्—वन्दनशीलान् वन्दनां वक्तुकामान्। विदधद्वन्दनान् इति यावत्। अभिनन्दति स्म—अभ्यनन्दत् ॥२४॥

नृपाय तस्मै हिमित वनानिलै–स्तपेऽपि धाराधरयन्त्रवेश्मनि।
ययावहोरात्रकदम्बकं सुखं, स्वराजधान्यां सततोदयोन्मुखम् ॥२५॥

अन्वयः—तस्मै, नृपाय, तपे, अपि, धाराधरयन्त्रवेश्मनि, वनानिलैः, हिमितम्, सततोदयोन्मुखम्, अहोरात्रकदम्बकम्, सुखम्, स्व, राजधान्याम्, ययौ ॥२५॥

वृत्तिः—तस्मै—पञ्चमचक्रिवर्तित्वेन षोडशतीर्थकरत्वेन च, भुवनत्रयप्रसिद्धाय। नृपाय—राज्ञे, शान्तिनाथायेति यावत्। तपे—ग्रीष्मर्तौ। अपि—सम्भावनायाम्। धाराधरयन्त्रवेश्मनि—धाराया जलप्रपातस्य, धरो-धर्ता, धाराधर स चासौ यन्त्र साधनविशेष, धाराधरयन्त्रस्तस्य वेश्म निकेतनम्, धाराधरयन्त्रवेश्म तस्मिँस्तथा। वनानिलैः—वनस्य काननस्य अनिला पवना वनानिलास्तैस्तथा। हिमितम्—हिम शीत सञ्जातमस्य हिमितम्, "तदस्य सञ्जात तारकादिभ्य इतः" ७।१।१३८॥ इत्यनेन 'इत' प्रत्यय। सततोदयोन्मुखम्—उदयाय अभ्युदयाय उन्मुखम् उत्कण्ठितम् उदयोन्मुखम्, सतत—सर्वदा उदयोन्मुखम्, सततोदयोन्मुखम्। अहोरात्रकदम्बकम्—अहानि—दिनानि च रात्रयो निशाश्च अहोरात्रास्तेषां कदम्बकम् समूहम् अहोरात्रकदम्बकम्। सुखम्—अनायासेन, आनन्दपूर्वक यथास्यात्तथा। स्वराजधान्याम्—धीयन्तेऽस्यामिति धानी, राज्ञो धानी राजधानी, प्रधाननगरम्, स्वस्य सा तस्याँ तथा। ययौ—जगाम, अगच्छत्, गतम्—व्यतीतमिति यावत् ॥२५॥

असौरभेऽप्यत्र ससौरभीभवत्, सुधीकृतं पुष्परसैरहर्महः।
असौ ससौख्यं समये शुचेरपि, विभासमानो मनसाऽप्यमन्यत ॥२६॥

अन्वयः—अत्र असौरभे, अपि ससौरभीभवत्, अहर्महः, पुष्परसैः सुपीकृतम् अपि, ससौख्यम्, सुपेः समये अपि, मनसा, अपि, विभासमानः, अमन्यत ॥२६॥

वृत्तिः—अत्र—चक्रवर्तिशान्तिनाथराजकाले । असौरभे—सुष्ठु रमते इति सुरभिर्वसन्तस्तस्य भावः सौरभम् न सौरभमसौरभम् तस्मिंस्तथा । अपि—सम्भावनायाम् । ससौरभीभवन्—असौरभम् ससौरभं भवत् सम्पद्यमानम् ससौरभीभवत् । "कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्याम्" ७।२।१२६॥ इत्यनेन 'च्वि' प्रत्ययः । "ईश्च्वावर्णस्यानव्ययस्य" ४।३।१११॥ इत्यनेन च्वौ परेऽवर्णस्य ईकारान्तादेशः । अहर्महः—दिवसतेजः । पुष्परसैः—मकरन्दैः । सुपीकृतम्—सुपेयीकृतम् । अमीमनाम् शान्तिनाथ । ससौख्यम्—सौख्येन निर्वृत्त्या सार्धमिति यावत्, ससौख्यम् यथास्यात्तथा । सुपेः—भास्करस्य । समये—काले । अपि—सम्भावनायाम् । मनसा—अन्तःकरणेन । अपि—सम्भावनायामेव । विभासमानः—विशेषेण भासमानो राजमानः, शोभमान इति यावत् । अमन्यत—अवाबुध्यत बोधेऽवाप्नोदिति यावत् । सुपेः—सूर्यात् अपि । विभासमानः—विभया असमानोऽतुल्यो विभासमानः, सूर्यादप्यधिकतेजोभासमिति शेषोऽर्थः ॥ २६ ॥

तपात्यय नन्दनि तद्दिने घने-र्घनाघने श्यामलिते नभस्यपि ।
विनिर्मित केतकरेणुभि सित, स्वतेजसा वाऽनुबभूव सस्मितम् ॥२७॥

अन्वयः—नन्दिनि तपात्यये, घनैः, घनाघनैः, नभसि, अपि, श्यामलिते (सति) तद्दिनम्, केतकरेणुभिः, सितम्, विनिर्मितम्, स्वतेजसा, सस्मितम्, वा अनुबभूव ॥२७॥

वृत्तिः—नन्दिनि—आनन्दयत्यानन्दयति तच्छीलो नन्दी, तस्मिंस्तथा सर्वलोकानन्दकारिणीति यावत् । तपात्यये—तपतीति तपः "अच्" ५।१।४९॥ इत्यनेन 'अच्' प्रत्ययः, ग्रीष्मकालः, तस्य अत्ययो नाशो यत्र स तपात्ययो वर्षाकालः श्रावणभाद्रपदमासद्वयात्मककालविशेष इति यावत्, तस्मिंस्तथा । घनैः—सान्द्रैः, निबिडैरिति यावत् । घनाघनैः—भृशं घ्नन्ति मारयन्ति प्रवासिन इति घनाघना मेघाः "चराचरचलाचल" ४।१।१३॥ इत्यादिना अजन्तो निपातितः तैस्तथा । नभसि—आकाशे । अपि—सम्भावनायाम् । श्यामलिते—श्यामल इवाचरितं श्यामलितम् तस्मिंस्तथा सतीति शेषः । तद्दिनम्—तत् वर्षाकालिकञ्च तद्दिनं दिवसस्तादृशम् । केतकरेणुभिः—केतकीपरागैः । सितम्—श्वेतम्, शुक्लमिति यावत् । विनिर्मितम् विरचितम् सम्पादितमिति यावत् । स्वतेजसा—निजप्रतापेन । सस्मितम्—स्मितमीषद्धास्यस्तेन सहितं सस्मितम् । वा—इव । अनुबभूव—अनुभूतवान् ॥ २७ ॥

यथेष्टकार्य्यस्य स सर्जनाज्जने, सनिर्भरं निर्भयसंकथे पथे ।
सदैव राजा प्रिययोगिनेऽङ्गिने, वियोगिनेऽदत्त न कौमुदीमुदः ॥२८॥

अन्वयः—जने, यथेष्टकार्य्यस्य, सर्जनात्, सदा, एव, निर्भयसंकथे, पथे, सनिर्भरम्, (स्थितः) सः, राजा, प्रिययोगिने, (च) वियोगिने, अङ्गिने, कौमुदीमुदः, न, अदत्त ॥२८॥

वृत्तिः—जने–लोके, प्रजायामिति यावत् । यथेष्टकार्य्यस्य–यथाभिलपितकर्मणः । प्रजाभिलाषोचितकार्य्यस्येति यावत् । सर्जनात्–सम्पादनात् । सदैव–सर्वदा खलु । निर्भयसंकथे–निर्भय भयरहितम् यथास्यात्तथा संकथा सम्यगालापः गोष्ठी वा यत्र स निर्भयसकथस्तस्मिँस्तथा । पथे–मार्गे । सनिर्भरम्–सातिशय यथास्यात्तथा । स्थित इति शेप' । सः–प्रसिद्धश्चक्रितया षोडशतीर्थकृत्तया वा । राजा–चन्द्र इव राजा नृप., भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् । प्रिययोगिने–प्रियेण इष्टेन जनेन योग' सम्बन्ध प्रिययोग सोऽस्त्यस्येति प्रिययोगी तस्मै तथा । (च–पुन) वियोगिने–विरहिणे विप्रयुक्तायेति यावत् । अङ्गिने–प्राणिने जनायेति यावत् । कौमुदीमुदः–कौमुदीप्रयुक्ताश्चन्द्रिकाप्रयोज्या मुद आनन्दविशेषाः कौमुदीमुद', "मयूरव्यसकेत्यादयः" ३।१।११६॥ इत्यनेन शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वान्मध्यमपदलोपी तत्पुरुषसमास', तास्तथा । न–नहि । अदत्त–दत्तवान् । नञः काकार्थकत्वाद्दत्तवानेवेति भावः । राजेव राजा भगवान् शान्तिनाथः प्रिययोगिने वियोगिने चापि कौमुदीमुदमदत्तेति, चन्द्रस्य वियोगिसन्तापकत्वात् उपमानचन्द्रापेक्षयोपमेये नृपे उभयानन्ददायकत्वात्मकाऽऽधिक्यवर्णनाद् व्यतिरेकालङ्कारः । "उपमानाद्यदन्यस्य व्यतिरेकः स एव सः" इति काव्यप्रकाशकारो मम्मटः ॥२८॥

अयोगभाजोऽपि नृपस्य पश्यता, यथेष्टदानं स्वजनेन मन्त्रणे ।
कृतेऽफलत् कामनया द्युरत्नवत्, स्वसिद्धिदे स्वामिनि नाद्भुताय तत् ॥२९॥

अन्वयः—अयोगभाजः, अपि, नृपस्य, यथेष्टदानम्, पश्यता, स्वजनेन, कामनया, मन्त्रणे, कृते, (सति) तत्, स्वसिद्धिदे, स्वामिनि, अद्भुताय, न, अफलत् ॥२९॥

वृत्तिः—अयोगभाजः–न योगं प्रियतमासंयोगं भजतीत्ययोगभाक् तस्य तथा । अपि–सम्भावनायाम् । नृपस्य–राज्ञः, शान्तिनाथस्येति यावत् । यथेष्टदानम्–यथेष्ट पर्य्याप्तं निकाममिति यावत् । दानम्–दीनेभ्यो वितरणम्, यथेष्टदानम् तत्तथा । पश्यता–अवलोकयता । स्वजनेन–आत्मीयपुरुषेण । कामनया–इच्छया, अभिलाषेणेति यावत् । मन्त्रणे–विचारणे । कृते–विहिते । (सति) तत्–मन्त्रणम् । स्वसिद्धिदे–स्वस्य धनस्य सिद्धिर्निष्पत्ति' स्वसिद्धिस्तां ददातीति स्वसि-

[illegible] । स्वामिनि–प्रभौ । [illegible] [illegible] मानमिति भावः ॥२९॥

कश्चिज्जलक्रीडनकेऽपि भूभुज–स्तदेव साक्षादमृतांशुमाननम् ।
निरीक्ष्य युक्ताम्बुजशङ्कयाऽरजा उपेयुषी राजमरालमण्डली ॥३०॥

अन्वय —कश्चित्, जलक्रीडनके अपि भूभुजः साक्षात् अमृतांशुम्, एव, तत्, आननम्, निरीक्ष्य अरजाः, राजमरालमण्डली युक्ताम्बुजशङ्कया, उपेयुषी ॥३०॥

वृत्तिः—कश्चित्–कश्चित् । जलक्रीडनके–[illegible] । अपि–[illegible] । भूभुजः–भुवं भुनक्ति [illegible] तस्य [illegible] शान्तिनाथस्येति भावः । साक्षात्–[illegible] । अमृतांशुम्–[illegible] [illegible] । एव–[illegible] । तत्–प्रसिद्धम् [illegible] शान्तिनाथस्येति भावः । आननम्–वदनम् मुखमिति भावः । निरीक्ष्य–[illegible] । अरजाः–[illegible] । राजमरालमण्डली–राजहंससमूहः । उपेयुषी–[illegible] । [illegible] 'चन्द्रोऽयम्' इति [illegible] [illegible] । "[illegible]", इति [illegible] ॥३०॥

कश्चित्तयाऽसौ मतिशालिमालया—प्रवीणितस्तत्क्वणनैपुणे गुणे ।
पिकस्तापारुणचञ्चुरा मुहुः, कृताऽप्यवज्ञा विफला ययाऽभवत् ॥३१॥

॥ ॥ अन्वयः—कश्चित्, असौ मतिशालिमालया, तया, प्रवीणितः, तत्, तत्क्वणनैपुणे गुणे तापारुणचञ्चुरा, पिकः, मुहुः, कृता, अपि, यया, विफला अभवत् ॥३१॥

वृत्तिः—कश्चित्—कश्चिदपि । असौ–[illegible] शान्तिनाथः । मतिशालिमालया–[illegible] [illegible] [illegible] । तया–तेन प्रकारेण । प्रवीणितः–[illegible] इति भावः । यया–येन प्रकारेण । तत्क्वणनैपुणे–[illegible] । गुणे–[illegible] । [illegible] । पिकः–कोकिलः । मुहुः–[illegible] । कृता–विहिता अपि–[illegible] । [illegible] । विफला–[illegible] [illegible] । [illegible] ([illegible])

दिदृक्षया चन्द्रमसो वनेऽर्हता, न्यषेध्यतेशेन पिकस्वरोऽमुना ।
यतो मृगाङ्कत्वसुहृद्विधौ रिपुः, कुहूरुताहूयत चन्द्रवैरिणी ॥३२॥

अन्वयः--वने, ईशेन, अमुना, अर्हता, चन्द्रमसः, दिदृक्षया, पिकस्वरः, न्यषेध्यत, यतः, मृगाङ्कत्वसुहृद्विधौ, रिपुः, चन्द्रवैरिणी, कुहूरुता, आहूयत ॥३२॥

वृत्तिः—वने-कानने । ईशेन-प्रभुणा । अमुना-विप्रकृष्टेन । अर्हता-तीर्थकृता, पञ्चमचक्रवर्तिना भगवता शान्तिनाथेनेति यावत् । चन्द्रमसः-चन्द्रस्य । दिदृक्षया-द्रष्टुमिच्छा दिदृक्षा तया तथा, दर्शनाभिलाषेणेति यावत् । पिकस्वरः-पिबति चूतरसमिति पिक कोकिल., "पापुलि" (उणा० ४१) इति 'किदिक' प्रत्यय । अपि कायतीति वा पिक पृषोदरादित्वात्, तस्य स्वर' शब्दविशेष पिकस्वर' । न्यषेध्यत-निषेधित, निवारित इति यावत् । यतः-यस्माद्धेतो । मृगाङ्कत्वसुहृद्विधौ-मृगो-हरिणोऽङ्कश्चिह्न लाञ्छन इति यावत्, यस्य स मृगाङ्कश्चन्द्र तीर्थकृदपीत्यत, मृगाङ्कत्वेन सुहृत् मित्रम् मृगाङ्कत्वसुहृत् स चासौ विधुश्चन्द्रो मृगाङ्कत्वसुहृद्विधुस्तस्मिँस्तथा । रिपुः-शत्रु. । चन्द्रवैरिणी-अमावास्या । कुहूरुता-कुहू कुहू' इति रुत् शब्दो यस्य तेन तथा, पिकेन । आहूयत-आह्वास्यते, आकारयिष्यते अन्वयानुपपत्त्या तात्पर्यानुपपत्त्या वा लक्षणया भूतकालिकप्रत्ययस्यापि भविष्यत्कालार्थबोधकत्वात्तदभिप्रायेणैव भविष्यत्कालिकप्रयोगस्योपादान न्याय्यमिति एवोट्टङ्कित ॥३२॥

अशोकमर्थान्वितनामताशया, स्वकानने त निदधे स तन्मये ।
अनुक्रमेणाभ्युचिते ह्यनुक्रमात्, स केवले बोधवले यतोऽनुगः ॥३३॥

अन्वयः—सः, तन्मये, स्वकानने, अर्थान्वितनामताशया, तम्, अशोकम्, निदधे, हि, यतः, सः, अनुक्रमेण, अभ्युचिते, क्रमात्, अनु, केवले, बोधबले, अनुगः ॥३३॥

वृत्तिः—सः-चक्रित्वादिना प्रसिद्धो भगवाञ्छान्तिनाथ । तन्मये-सोऽशोकः प्रचुरोऽस्मिन्निति तन्मयम् तस्मिंस्तथा । स्वकानने-स्वीयवने । अर्थान्वितनामताशया-अर्थान्वितमन्वर्थं नामाभिधान यस्य सोऽर्थान्वितनामा, तस्य भावोऽर्थान्वितनामता, तस्य आशा अर्थान्वितनामताशा, तया तथा । तम्-अर्थान्वितनामानम् । अशोकम्-कङ्केल्लिम् । निदधे-स्थापितवान् । हि-निश्चयेन । यतः-यस्माद्धेतो । सः-भगवान् शान्तिनाथ' । अनुक्रमेण-परिपाट्या । अभ्युचिते-उपचयमापन्ने, समभ्युदिते इति यावत् । क्रमात्-आचारात् । अनु-पश्चात् । केवले-केवलात्मके । बोधबले-

[illegible] । अनुगः—अनु पश्चात् गच्छतीत्यनुगः अनुगामीत्यर्थः । [illegible] सपरागुणा भवतीति भावः ॥३३॥

पुरारिरूपेऽस्य पुरारिरूपिणा गताश्शरण्यं गुहशोचिनोऽध्वगान् ।
चकार चक्री विषये प्रतिष्ठिता–नशल्यवात्सल्यमतिर्महत्यहो ! ॥३४॥

अन्वयः—पुरा, पुरारिरूपे, (अस्मिन्) अस्य, अरिरूपिणः, शरण्यम्, गतान्, गुहशोचिनः, अध्वगान्, चक्री, विषये, प्रतिष्ठितान्, चकार, अहो ! महति, अनल्पवात्सल्यमतिः ॥३४॥

वृत्तिः—पुरा–पूर्वम् [illegible] । पुरारिरूपे–नगरसदृशे । (अस्मिन् भगवति शान्तिनाथे) [illegible] । अस्य–भगवतः शान्तिनाथस्य । अरिरूपिणः–शत्रुभूतान् प्रतिपक्षानिति भावः । शरण्यम्–शरणे रक्षणे साधु शरण्यस्तं तथा । गतान्–प्राप्तान् । गुहशोचिनः–शोकोचिताः 'गुहा दारेषु सद्मनि' इत्यनेकार्थे । 'च गृहं गृहमित्याहुः–गृहिणी गृहमुच्यते' इत्यभियुक्तोक्तेश्च । अध्वगाम्–अध्वानं पन्थानं गच्छन्तीत्यध्वगाः पथिकास्तांस्तथा । "गाम्नो गम खड्डो च" ५।१।१३१॥ इत्यनेन 'ड' प्रत्ययः । चक्री–चक्रवर्ती भगवान् शान्तिनाथः । विषये–देशे भोगैर्वा । प्रतिष्ठितान्–समारोपितमूलान् प्रसन्नानिति भावः । चकार–कृतवान् । अहो !–आश्चर्यम् । महति–महत्तमावे । अनल्पवात्सल्यमतिः–अनल्पं बहु च तत्प्रेमस्नेहम् [illegible] भावः, अनल्पश्च वात्सल्यश्च अनल्पवात्सल्ये ताभ्यां सहिता मतिर्बुद्धिस्तथा ॥३४॥

अमन्यतावन्तमिवैष पल्लवे स्वरागयुक्ते सुरसालमञ्जिन ।
हितं गिरन्तं त्रिजगद्गुरुं जना जिनं विमुक्तं प्रभुशोभया भयात् ॥३५॥

अन्वयः—प्रभुशोभया भयात् विमुक्तः, एषः जनः, हितम्, गिरन्तम्, त्रिजगद्गुरुम्, स्वरागयुक्ते पल्लवे, अजिनम्, अवन्तम्, सुरसालम् इव, अमन्यत ॥३५॥

वृत्तिः—प्रभुशोभया–प्रकर्षेण भवतीति प्रभुः स्वामी । "शं-सं-स्वयं वि-प्राद् भुवो डुः" ५।२।८४॥ इत्यनेन 'डु' प्रत्ययः । तस्य शोभा कान्तिः प्रभुशोभा । तया तथा । भयात्–भयभीतेः । विमुक्तः–विरहितः । भीतिरहित इत्यर्थः, मिथ्याज्ञानजन्यभवसमारम्भरहितत्वे सति भीतिरहितं तत्त्वमित्यवगन्तव्यम् । एषः–अयम् मिथ्याज्ञानजन्यभवसमारम्भरहित इत्यर्थः । जनः–लोकः । हितम्–हितं कल्याणमस्त्यस्मिन्निति हितम् वचनमित्यर्थः । गिरन्तम्–वदन्तम् । त्रिजगद्गुरुम्–त्रयाणां जगतां भुवनानां समाहारस्त्रिजगत्

तस्य गुरुराचार्य्यः महान् वा त्रिजगद्गुरुस्तन्तथा । स्वरागयुक्तैः–स्वीयानुरागसवलितैः । पल्लवैः–वचनविस्तरैः । सुरसालपक्षे च लोहितैः किसलयैरिति बोध्यम् । अवन्तम्–रक्षयन्तम् । सुरसालः–देवपादपम्, कल्पवृक्षमिति यावत् । इव–यथा । अमन्यत–अवाबुध्यत ॥ ३५ ॥

स्वतः प्रशान्तं शतशो मृगीदृशां, निशान्तमाप्तं द्विविधं क्षमाधनम् ।
स्वरूपनिष्ठं वशमातनिष्ट न, प्रतीष्टकामज्वलदस्त्रजालकम् ॥३६॥

अन्वयः—*प्रतीष्टकामज्वलदस्त्रजालकम्, शतशः, मृगीदृशाम्, निशान्तम्, स्वतः, प्रशान्तम्, आप्तम्, द्विविधम्, क्षमाधनम्, (अत एव) स्वरूपनिष्ठम्, (तम्) वशम्, न, आतनिष्ट ॥ ३६ ॥*

वृत्तिः—प्रतीष्टकामज्वलदस्त्रजालकम्–ज्वलत् आरक्तञ्च तत् अस्त्रजालकमस्त्रसमूहो ज्वलदस्त्रजालकम्, कामस्य–मदनस्य ज्वलदस्त्रजालकम्, कामज्वलदस्त्रजालकम्, प्रतीष्टमङ्गीकृतञ्च तत् कामज्वलदस्त्रजालकम्, तथा । शतशः–शतपदस्यानेकपरत्वाद्बहुशः । मृगीदृशाम्–हरिणलोचनानाम् । निशान्तम्–गृहम् । अपीति शेषः । स्वतः–सम्बद्धत्वात्स्वयमेव, न गुरूपदेशतः । प्रशान्तम्–कामादिनिवृत्तम् । आप्तम्–यथार्थवक्तारम् । आप्तो नामानुभवेन वस्तुतत्त्वस्य कार्त्स्न्येन निश्चयवान् रागादिवशादपि नान्यथावादीति चरके पतञ्जलिः । द्विविधम्–द्विप्रकारम् । क्षमाधनम्–क्षमा–पृथिवी, धन–सम्पत्तिर्यस्य स क्षमाधनो राजा, क्षमा क्षान्तिस्तितिक्षा धनं यस्य स क्षमाधनः शमी तन्तथा, राजानं शमिनं वेति भावः । (अत एव) स्वरूपनिष्ठम्–आत्मसस्थम् । (तम्–भगवन्तं शान्तिनाथम्) वशम्–आयत्तम्, स्वाधीनमिति यावत् । न–नहि । आतनिष्ट–व्यधात्, अकार्षीदिति यावत् ॥ ३६ ॥

विलासवापीतटवीचिवादना–दनाविशन्मानसमेनमेनसि ।
रसेन लीलासु मनस्विनीजन–श्चकार नोद्भूतविकारकारणम् ॥३७॥

अन्वयः—*मनस्विनीजनः, एनसि, अनाविशन्मानसम्, एनम्, विलासवापीतटवीचिवादनात्, रसेन, लीलासु, उद्भूतविकारकारणम्, न, चकार ॥३७॥*

वृत्तिः—मनस्विनीजनः–प्रशस्तं मनोऽन्तःकरणम् अस्त्यस्या इति मनस्विनी स एव जनो लोकः मनस्विनीजनः । एनसि–पाप्मनि दुष्कृते इति यावत् । अनाविशन्मानसम्–अनाविशत् प्रवेशमलभमानं मानसं–हृदयं मन इति यावत् यस्य सोऽनाविशन्मानसस्तन्तथा । एनम्–भगवन्तं शान्तिनाथम् । विलासवापीतटवीचिवादनात्–विलासार्थं केलिकलापार्थं वापी दीर्घिका विलासवापी

यस्मात्तथा नीरम् विकासयतीत्यर्थः तत्र श्रीनिवासनं तरङ्गमालो विकासयतीत्यकारकम् तस्मात्तथा। रसेन–रागेण। लीलासु–क्रीडासु। तद्भूतविकारकारणम्–तद्भूतं समुत्पन्नं विकारकारणं यस्य तत् तद्भूतविकारकारणमस्त्यतथा। न–नहि। चकार–कृतवान् ॥१७॥

मनो मनोभूवशवर्ति नाऽभवत्, पिकाल्लिमीसे शिखिलास्यलाघवात्।
सरोरुहामोदविनोदताऽप्यहो महोदयार्येऽस्य निलीनतावशात् ॥३८॥

अन्वयः—महोदयार्ये, निलीनतावशात्, अस्य मनः पिकालिगीते, शिखिलास्यलाघवात्, अपि सरोरुहामोदविनोदतः, मनोभूवशवर्ति, न, अभवत्, अहो। ॥१८॥

वृत्तिः—महोदयार्ये–महानविशिष्टविभ्रमासाधुपयोऽभ्युदयो महोदयो महानन्दः, मोक्ष इति यावत्, स एवार्यः मनोज्ञम् महोदयार्यस्तस्मिंस्तथा। निलीनतावशात्–निरवत्वाद्धेतोः, सावधान मनस्त्वाद्धेतोरिति यावत्। अस्य–भगवतः शान्तिनाथस्येति यावत्। मनः–मानसम् चित्तमिति यावत्। पिकालिगीते–पिकानां कोकिलानामालिः पङ्क्तिः श्रेणिरिति यावत्। पिकालिस्तस्या गीतिर्गानं पिकालिगीतिस्तस्यास्तथा। शिखिलास्यलाघवात्–शिखा अर्हं पिच्छमिति यावत् अस्त्येषामिति शिखिनो मयूरास्तेषां लास्यलाघवम् नृत्यनाट्यम्–शिखिलास्यलाघवम्। तस्मात्तथा। अपि–सम्भावनायाम्। सरोरुहामोदविनोदतः–सरसि कासारे रोहन्त्युत्पद्यन्ते इति सरोरुहाणि कमलानि तेषाम् आमोदविनोदा आनन्दसम्भवाः सरोरुहामोदविनोदास्तेभ्यस्तथा। मनोभूवशवर्ति–कामपराधीनम्। न–नहि। अभवत्–बभूव। अहो!–महाश्चर्यम् ॥१८॥

यथाऽऽलये तालविशालयन्त्रज–ध्वनिश्च गान्धर्वविशेषनर्तनात्।
वनेऽपि सौर्य्यत्रिकमारराध तं तथामृदङ्गोदितवेणुवादनात् ॥३९॥

अन्वयः—गान्धर्वविशेषनर्तनात्, यथा आलये तालविशालयन्त्रजध्वनिः तम् आरराध, वने, अपि, मृदङ्गोदितवेणुवादनात्, तौर्य्यत्रिकम्, (तम् आरराध) ॥१९॥

वृत्तिः—गान्धर्वविशेषनर्तनात्–विशिष्यते व्यावर्त्यतेऽनेनेति इति विशेषम्, विशिष्ट-मित्यर्थः, तच्च तन्नर्तनम् लास्यम् विशेषनर्तनम् गन्धर्वाणां देवयोनिविशेषाणामिदं गान्धर्वम् तच्च तद्विशेषनर्तनम् गान्धर्वविशेषनर्तनम् तस्मात्तथा। यथा–येन प्रकारेण। आलये–निलये सद्मनीति यावत्। तालविशालयन्त्रजध्वनिः–तालो गीतकालक्रियामानम् विशालं विस्तृतम् तद्यन्त्रम् वस्तुनिर्माणसाधनविशेषस्तस्मात् जातः विशालयन्त्रजः तालविशालयन्त्रजो ध्वनिस्तालविशाल-

यन्त्रज स चासौ ध्वनिः शब्दविशेषस्तालविशालयन्त्रजध्वनिः । तम्–चकितया प्रसिद्धं भगवन्त शान्तिनाथमिति यावत् । आरराध–आराधनक्रियानिरूपितकर्मताश्रयमादधौ । वने–कानने । अपि–सम्भावनायामव्ययम् । मृदङ्गोदितवेणुवादनात्–मृदङ्गैर्मुरजैरुदितो वेणुर्मृदङ्गोदितवेणुस्तस्य वादनम् मृदङ्गोदितवेणुवादनम् तस्मात्तथा । तौर्य्यत्रिकम्–नृत्यगीतवाद्यत्रयमित्यर्थ । तमारराधेति शेष ॥३९॥

अलीनचेता विषयोपभोगवान्, न–दीनवृत्याऽतिगभीरधीरधीः ।
अरीरमत् सारसनान्वितालिभिः, क्व भोगमाप्नोति न भाग्यभाग्जनः ॥४०॥

अन्वयः—*अलीनचेताः, विषयोपभोगवान्, अतिगभीरधीरधीः, (सन्) न दीनवृत्त्या, सारसनान्वितालिभिः, अरीरमत्, भाग्यभाक् जनः, क्व, भोगम्, न, आप्नोति ॥४०॥*

वृत्तिः—अलीनचेताः–अलीनमनिरत चेतो मानस यस्य सोऽलीनचेता । विषयोपभोगवान्–विषयाणां स्रक्चन्दनवनितादीनां शब्दादीनां देशाना वा उपभोगो विषयोपभोगः, सोऽस्त्यस्येति विषयोपभोगवान्, "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६॥ इत्यनेन मत्वर्थे 'इन्' प्रत्यय । अतिगभीरधीरधीः–गभीरा गम्भीरा चासौ धीरा धैर्य्यवती प्रवणतुल्या स्थिरताशालिनीति यावत् गभीरधीरा तादृशी धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा । नदीनवृत्त्या–न दीना–कृपणा दुर्गतेति यावत्, नदीना, नैकधेत्यादिवन्निषेधार्थकेन नशब्देन समास, नदीना चासौ वृत्तिर्व्यापारो नदीनवृत्तिस्तया तथा । यद्वा नदीनः समुद्रस्तस्य वृत्त्या, विशालगभीरवृत्त्येति यावत् । सारसनान्वितालिभिः–सारसना कटिमेखला तयाऽन्विता विशिष्टा सारसनान्वितास्ताश्च ता आलयस्त्रियः सख्यः, सारसनान्वितालयस्ताभिस्तथा । पक्षे–सारसन कवचविशेषस्तेनान्विता युक्ता, सारसनान्विता वीरास्तेषामालय श्रेणयः सारसनान्वितालयस्ताभिस्तथा । "आली सख्यावली सेत्वमर्षेषु विशदाशये" इत्यनेकार्थ । उक्तानेकार्थककोशे आलीशब्दोपादानात् प्रकृतश्लोके च आलिशब्दसद्भावादिकारान्तस्य तस्य श्रेणीबोधकत्वेऽपि सखीबोधकत्व दुरूपपादमिति नो शङ्क्यम्, "वयस्यालि सखी सध्रीची" ३।१९३॥ इत्यभिधानचिन्तामणौ, सख्यर्थकालिशब्दस्यापि दर्शनात् । राजि–राजी श्रेणिः श्रेणीत्यादाविव, "इतोऽक्त्यर्थात्" इत्यनेन वैकल्पिकङीविधानात्ताद्रशद्वयस्याप्येकार्थकत्वेन पर्य्यायतास्वीकारात् । अरीरमत्–अक्रीडत्, अलीलसदिति यावत्, तमेवार्थमर्थान्तरन्यासेन द्रढयति । भाग्यभाक्–भाग्य शुभात्मकविधिं भजति सेवते श्रयतीति यावत्, भाग्यभाक् । जनः–लोकः । क्व–कुत्र । भोगम्–सुखम् । न–नहि । आप्नोति–अधिगच्छति, लभते इति यावत्, अपि तु सर्वत्रैव भोग प्राप्नोति यो हि सुखी स स्थानान्तरे गतोऽपि सुख प्राप्नोति, यस्तु दुःखी स स्थानान्तरे गतोऽपि दुःख्येवेति वा, सुखिनस्तस्य वनेऽपि सुखप्रतिपादन प्रसङ्गकृतमवसेयम् ॥४०॥

तदर्थमध्याप्य जनेन तद्वने, पटूकृता वा भवनेऽपि मागधाः ।
ममध्वनन्दन्नवभावभावने, स्वकाव्यभाव्यान्वयरञ्जिनं जिनम् ॥४१॥

अन्वयः—जनेन, तदर्थम्, अध्याप्य, पटूकृताः, मागधाः, वने, अपि, भवने, वा, नवभावभावनैः, स्वकाव्यभाव्यान्वयरञ्जिनम्, तम्, जिनम् अध्वनन्दन् ॥४१॥

वृत्तिः—जनेन—लोकेन । तदर्थम्—भगवच्छान्तिनाथस्तुतिहेतोः । अध्याप्य—पाठयित्वा । पटूकृताः—अपटवोऽनिपुणाः पटवो निपुणाः कृताः सम्पादिताः पटूकृताः पण्डिताः कृता इत्यर्थः । "कृभ्वस्तियोगे सम्पद्यकर्तरि च्विः" ५ । ४ । ५० ॥ इत्यनेन प्रागवस्थे "(अभूततद्भावे) च्वौ" 'च्वि' प्रत्ययः । "अस्य च्वौ" ७ । ४ । ३२ ॥ इत्यनेन च्वौ परेऽवर्णस्येकारादेशः । मागधाः—बन्दिनः । वने—कानने । अपि—सम्भावनायाम् । भवने—सद्मनि । वा—च । नवभावभावनैः—नवो नूतनश्चासौ भावोऽभिप्रायो नवभावस्तत्सहितानि-भावनानि-ध्यानानि तानि नवभावभावनानि तैः, परमात्मचिन्तनानीति यावत् नवभावभावनानि तैस्तथा । स्वकाव्यभाव्यान्वयरञ्जिनम्—स्वस्य आत्मनः काव्यं कविता स्वकाव्यम् तस्य भाव्यो भाव्यश्चासौ अन्वयश्च स्वकाव्यभाव्यान्वयस्तेन रञ्जयत्यनुरागयतीति स्वकाव्यभाव्यान्वयरञ्जी तम् । "अजातेः शीले" ५ । १ । १५४ ॥ इत्यनेन ताच्छील्ये 'णिन्' प्रत्ययः । तम्—प्रसिद्धम् भगवन्तं शान्तिनाथमिति यावत् । अध्वनन्दन्—समानन्दयत् ॥४१॥

वनचरे सार्धमुपात्तकिंशुका शुका विमुक्ताः पटवस्तमस्तुवन् ।
तथा यशोभिर्विशदीकृताशयै-र्यथा प्रशस्या सकृपैर्नृपैरपि ॥४२॥

अन्वयः—वनेचरैः, सार्धम्, उपात्तकिंशुकाः, विमुक्ताः, पटवः, शुकाः, तम्, तथा, अस्तुवन्, यथा, यशोभिः, विशदीकृताशयैः, सकृपैः, नृपैः, अपि, प्रशस्या (सम्भाव्यता इति शेषः ।) ॥४२॥

वृत्तिः—वनेचरैः—वने कानने चरन्तीति वनेचराः, किरातप्रभृतयस्तैस्तथा । सार्धम्—सह । उपात्तकिंशुकाः—उपात्ताः-स्वीकृताः किंशुकाः इत्युपात्तकिंशुकाः । विमुक्ताः—त्यक्ताः । वनेन मुक्ता इति शेषः । पटवः—चतुराः । शुकाः—कीराः । तम्—श्रीमन्तं भगवन्तं शान्तिनाथमिति यावत् । तथा—तेन प्रकारेण । अस्तुवन्—अस्तुवन्त-अवर्णयन्निति यावत् । यथा—येन प्रकारेण । यशोभिः—कीर्तिभिः । विशदीकृताशयैः—अविशदोऽस्वच्छो विशदः स्वच्छः कृतो विशदीकृतः अभूततद्भावेऽर्थे 'च्वि' प्रत्ययः च्वौ परेऽवर्णस्येकारादेशश्च विशदीकृत आशयोऽभिप्रायो येषान्ते विशदीकृताशयास्तैस्तथा । सकृपैः—कृपयाऽनुकम्पया सहिताः सकृपास्तैस्तथा । नृपैः—राजभिः, भगवद्गुणाभि-

भिर्नृपतिकदम्बकैरिति यावत् । अपि—सम्भावनायाम् । प्रशस्याः—प्रशसनीयाः, सञ्जाता इति शेषः ॥४२॥

विभोः स्वशीलश्रुतिशालितालिभिः, समं निवृत्ताः सुरतेऽभिसारिकाः ।
स्वरामृतेनोपजगुश्च सारिका, गृहे गृहे तच्चरितस्य कारिकाः ॥४३॥

अन्वयः—विभोः, स्वशीलश्रुतिशालितालिभिः, समम्, अभिसारिकाः, सुरते, निवृत्ताः, च, सारिकाः, गृहे गृहे, तच्चरितस्य, कारिकाः, स्वरामृतेन, उपजगुः ॥४३॥

वृत्तिः—विभोः—प्रभोः, स्वामिन इति यावत् । स्वशीलश्रुतिशालितालिभिः—स्वमात्मीय शील चारित्रम्, स्वशीलम्, तस्य श्रुति श्रवणम्, स्वशीलश्रुतिस्तया शालिता शोभिताश्च ता आलय. सख्यः स्वशीलश्रुतिशालितालयस्ताभिस्तथा । समम्—सह । अभिसारिकाः—मदनेन मदेन वा याः श्लिष्टाः प्रियमभिसारयन्ति अभिसरन्ति वा तास्तथा । तथा च—भरतः—"हित्वा लज्जाभये श्लिष्टा मदेन मदनेन वा । अभिसारयते कान्त सा भवेदभिसारिका" इति । सुरते—सम्भोगे । प्रियेभ्य इति शेषः । निवृत्ताः—निवृत्तिमुपगता । च—पुन । सारिकाः—पीतपादाः गोकिराटिका इति यावत् । 'शारिकेति ताल्व्यादिशब्दपाठादत्रापि तथैव पाठ. साधीयान् प्रतिभावीति विचारणीयम् । गृहे गृहे—प्रतिगृहम्, प्रत्येकस्मिन्, सदन इति यावत्, विप्सायामर्थे द्विर्भावोऽवगन्तव्यः । तच्चरितस्य—तस्य भगवत. शान्तिनाथस्य चरितम्, वृत्तमिति यावत्, तच्चरितम्, तस्य तथा । कारिकाः—क्रियन्ते विरच्यन्ते यत्नेनेति कारिका श्लोकास्तास्तथा । कारिकाशब्दस्य श्लोकार्थत्त्वम् । यथा—"कारिकावली", "साङ्ख्यकारिका" इत्यादौ प्रसिद्धमिति । स्वरामृतेन—स्वरो निषादर्षभादिरेवामृतम्—पीयूषम, अथवा—स्वरोऽमृतमिवेत्युपमितसमासः "उपमेय व्याघ्राद्यै साम्यानुक्तौ" ३ । १ । १०२ ॥ इत्यनेनोपमितसमासः । उपजगुः-तुष्टुवु' ॥४३॥

सुरानुवृत्त्याऽप्सरसो, रसोर्मिभि—स्तरङ्गिताङ्ग्यः प्रभुवृत्तनर्तने ।
विभावयन्ति स्म सुविस्मय हरे—स्तथैव तत्पौरुषगायनीकृताः ॥४४॥

अन्वयः—हरेः, तत्पौरुषगायनीकृताः, रसोर्मिभिः, तरङ्गिताङ्ग्यः, अप्सरसः, सुरानुवृत्त्या, प्रभुवृत्तनर्तने, तथैव, सुविस्मयम्, विभावयन्ति स्म ॥४४॥

वृत्तिः—हरेः—हरति दैत्यप्राणानिति हरिरिन्द्रस्तस्य तथा । तत्पौरुषगायनीकृताः—तस्य प्रभोः शान्तिनाथस्य पौरुष पराक्रमस्तत्पौरुषम् तस्य गायना गायन्याश्च कृता गायनीकृता । रसोर्मिभिः—अनुरागतरङ्गै । तरङ्गिताङ्ग्यः—तरङ्गितमाप्लावितमङ्ग शरीरं यासान्तास्तरङ्गिताङ्ग्य । अप्सरसः—

वर्षसीमसुखाः स्वर्गस्था । सुराङ्गनास्या—सुराणां देवानामङ्गनाभिस्तथा तथा । प्रभुवचनवने—प्रभोः स्वामिनः शान्तिनाथस्य पूर्वं चरितम्, मधुवचम् तस्य वर्णनं मधुरम् मधुरवचनवनम्, तस्मात्तथा । तथैव—तेनैव प्रकारेण । सुविस्मयम्—सु-अतिशयितो विस्मय आश्चर्यं यस्मिन् कर्मणि तत् सुविस्मयं यथा स्यात्तथा । विमावयन्ति स्म—व्यभावयत ।।४४।।

इतीष्टग धाम्यमटन्नसौ वनं वधूतमाधूतमना स्वयौवनम् ।
त्रिवर्गसंसर्गनिसर्गसाधुधीः पुपोष निर्दोषतयैव देवने ।।४५।।

अन्वयः—इति इष्टगन्धाढ्यम्, वनम् अटन्, असौ वधूतमाधूतमनाः, त्रिवर्गसंसर्गनिसर्गसाधुधीः, (सन्) देवनैः निर्दोषतयैव, स्वयौवनम्, पुपोष ।।४५।।

वृत्तिः—इति-पूर्वोक्तप्रकारेण । इष्टगन्धाढ्यम्—इष्टोऽभीष्टश्चासौ गन्धो मनस्तर्पक मनोहारी वा इष्टगन्धस्तेन आढ्यम्-सम्पन्नम् इष्टगन्धाढ्यम् । वनम्—काननम् । अटन्—विचरन् । असौ—विभक्तप्रो भगवाञ्छान्तिनाथ । वधूतमाधूतमना—वध्वः-सीमन्तिन्य एव तमा निशीथिन्यो वधूतमास्ताभ्यो धूतं त्यक्तं मनोऽन्तःकरणं यस्य स तथा । त्रिवर्गसंसर्गनिसर्गसाधुधीः—त्रिवर्गाणां धर्मार्थकामानां संसर्गः सम्बन्धस्त्रिवर्गसंसर्गस्तस्मिन् सत्यपि निसर्गात् स्वभावात् साध्वी समीचीना मोक्षोपयोगिनी धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा । (सन्) देवनैः—रमणैः । निर्दोषतया—दोषेभ्यो दूषणेभ्यः पापेभ्य इति यावन्निर्गता निर्दोषास्तेषां भावो निर्दोषता तया तथा । स्वयौवनम्—निजयुवत्वम्, स्वीयतारुण्यमिति यावत् । पुपोष—अपोषयत् ।।४५।।

निधीयमानो हृदये सुरीजनैः, पिकोपगीतोऽपि शुके स्तुतोऽपि च ।
विदृक्षित कुण्डलिकामिनीमना-रथैरयं प्रभुराप विष्णुताम् ।।४६।।

अन्वयः—अयं सुरीजनैः, हृदये निधीयमानः पिकोपगीतः च शुकैः स्तुतः अपि, कुण्डलिकामिनीमनोरथैः, विदृक्षितः एषः, प्रभुः, विष्णुताम् आप ।।४६।।

वृत्तिः—अयं—अनन्तरम् । सुरीजनैः—सुर्यो देवाङ्गना एव जना सुरीजनास्तैस्तथा । हृदय—अन्तःकरणे । निधीयमानः—संस्थाप्यमानः । पिकोपगीतः—पिकैः कोकिलैरुपगीतो वर्णित पिकोपगीतः । च—पुनः । शुकैः—कीरैः । स्तुतः—प्रशंसितः । अपि—सम्भावनायाम् । कुण्डलिकामिनीमनोरथैः—कुण्डलकानामलङ्कारविशेषाणामिति कुण्डलिकाः सर्वास्तेषां कामिन्यो रमण्यो कुण्डलिकामिन्यस्तासां मनोरथा अभिलाषाः कुण्डलिकामिनीमनोरथास्तैस्तथा । विदृक्षितः—द्रष्टुमिष्टविषयीकृतः । एषः—प्रसिद्धत्वात् । पुरोवर्तितयैव दृश्यमानः । प्रभुः—विभुः, ईश्वर इति यावत् । विष्णुताम्—वैवेधि

जगत्सर्वमिति विष्णुर्व्यापको तस्य भावो विष्णुता तान्तथा । आप-प्राप, अध्यगच्छदिति यावत् ॥४६॥

सुधाभुजामप्यतिशायिशासनाद्, निषेवितोऽय वसुधाभुजां गणैः ।
अविन्दताऽऽमोदभरं वहिश्चरं, पर तमध्यात्मभरं दधौ चिरम् ॥४७॥

अन्वयः—सुधाभुजाम्, अपि, अतिशायिशासनात्, अयम्, वसुधाभुजाम्, गणैः, निषेवितः, वहिश्चरम्, आमोदभरम्, अविन्दत, परम्, तम्, अध्यात्मभरम्, चिरम्, दधौ ॥४७॥

वृत्तिः—सुधाभुजाम्-सुधाममृत भुञ्जते भक्षयन्तीति यावत, सुधाभुजो देवास्तेषां तथा । अपि-सम्भावनायाम । अतिशायिशासनात्-अतिशेतेऽतिक्रामति सर्वमित्यतिशायि तच्च तच्छासनमनुशासनमतिशायिशासनम् तस्मात्तथा । अयम्-श्रीमॉश्चक्री शान्तिनाथ इति यावत । वसुधाभुजाम्-वसुधा पृथिवीं भुञ्जन्ति पालयन्ति इति वसुधाभुजो राजान, मध्यलोकेशा, मध्यमलोकपाला इति यावत् । गणैः-समूहैः । निषेवितः नि शेषेण सेवितः सुपूजित, इति यावत् । वहिश्चरम्-वाह्यम् । आमोदभरम्-हर्षातिशयम् । अविन्दत-अलभत । परम्-उत्कृष्टम्, श्रेष्ठमिति यावत् । तम्-प्रसिद्धम् । अध्यात्मभरम्-आत्मनि इत्यध्यात्मम् तस्य भरोऽतिशयस्त तथा । चिरम्-चिरकालम्, बहुकालमिति यावत् । दधौ-अनुध्यातवान चिन्त्यामासेति यावत् ॥४७॥

प्रियत्वमास्थाय च भीमभूमनो-विनोदसिद्धयै विषयेष्वरज्यत ।
धियाऽऽमुनाऽमानि सुखं भवेऽभव-द्विदर्भसुभ्रूविरहेण नान्तरम् ॥४८॥

अन्वयः—च, अमुना, प्रियत्वम्, आस्थाय, भीमभूमनोविनोदसिद्धयै, विषयेषु, अरज्यत, धिया, भवे, सुखम्, अमानि, विदर्भसुभ्रूविरहेण, आन्तरम्, (सुखम्) न, अभवत् ॥४८॥

वृत्तिः—च-पुन । अमुना-श्रीमता भगवता शान्तिनाथेन । प्रियत्वम्-स्नेहम्, अनुरागमिति यावत् । आस्थाय-आधाय । भीमभूमनोविनोदसिद्धयै-भीमभुव भीमदुहितुर्मनोऽन्तःकरणम भीमभूमनस्तस्य विनोद आमोदो भीमभूमनोविनोदस्तस्य सिद्धिर्निष्पत्तिर्भीमभूमनोविनोदसिद्धिस्तस्यै तथा । विषयेषु-स्रक्चन्दनादिविषयकलापकेषु । अरज्यत-रज्यते स्म । धिया-बुद्धया । भवे-ससारे । सुखम्-निर्वृतिम्, सौख्यमिति यावत् । अमानि-ज्ञातम् । विदर्भसुभ्रूविरहेण-विदर्भसुभ्रूर्वाविदर्भजाया विरहो विच्छेद विप्रयोग इति यावत् । विदर्भसुभ्रूविरहस्तेन तथा । आन्तरम्-आभ्यन्तरिकम् । वास्तविकमिति यावत् । (सुखम्) न-नहि । अभवत्-अभूत् ॥४६॥

करेण मीनं निजकेतनं दधत्, स्मर स्वरूपोपमया तमाश्रयत्।
ततो रिरंसु सुहृदा यथेच्छया, वने दिदीपे समधुर्मधुव्रतैः ॥४९॥

अन्वयः—निजकेतनम्, मीनम्, करेण दधत् स्मरः, स्वरूपोपमया तम्, आश्रयत्, ततः, सुहृदा, यथेच्छया रिरंसुः, समधुः (सन्) वने मधुव्रतैः, दिदीपे ॥४९॥

वृत्तिः—निजकेतनम्–निजं स्वीयम् आत्मीयमिति यावत् केतनं चिह्नम् चिह्नमिति यावत् निजकेतनम्। मीनम् मत्स्यम्। करेण–हस्तेन। दधत्–धारयन्। स्मरः–कामः, कन्दर्प इति यावत्। स्वरूपोपमया–स्वस्य आत्मनो रूपं सौन्दर्यम् स्वरूपम् तस्य उपमया सादृश्येन स्वरूपोपमा तया तया। तम्–कामतुल्यसौन्दर्यवत्तया प्रसिद्धं भगवन्तं शान्तिनाथमिति यावत्। आश्रयत्–[illegible], समाश्रितवानिति यावत्। ततः–तदनन्तरम्। सुहृदा–मित्रेण। यथेच्छया–स्वेच्छानुसारम्। रिरंसुः–रन्तुमिच्छुः रमणाभिलाष इति यावत्। समधुः–मधुना वसन्तेन सहितस्सन्। (सन्) वने–कानने। मधुव्रतैः–भ्रमरैः। दिदीपे–दिद्युते बभासेति यावत्। तथा च कुमारसम्भवे कालिदासः–"मधुश्च ते मन्मथ साहचर्यादसावनुक्तोऽपि सहाय एव। समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य"।

इति एतावता मधुना कामस्य मित्रत्वं सूचितमिति भावः ॥४९॥

पवित्रिताऽऽश्वृषिकुल्यया लयात्, द्रुमालवालाम्बुनिवेशशङ्कया।
सुसौरमासानुगताऽथ तापसे, द्विधापि सन्तापनतापमादधौ ॥५०॥

अन्वयः—द्रुमालवालाम्बुनिवेशशङ्कया, ऋषिकुल्यया लयात्, असौ, पवित्रिता अथ, सुसौरमासानुगता, तापसे द्विधा, अपि सन्तापनतापम्, आदधौ ॥५०॥

वृत्तिः—द्रुमालवालाम्बुनिवेशशङ्कया–द्रुमाणां वृक्षाणामालवालानि आवालानि द्रुमालवालानि तेषाम् अम्बु जलम् द्रुमालवालाम्बु तस्मिन्निवेशस्य शङ्का द्रुमालवालाम्बुनिवेशशङ्का तया तया। ऋषिकुल्यया–ऋषीणामनगाराणां, मुनीनामिति यावत्। कुल्या–कृत्रिमाल्पसरित् ऋषिकुल्या तया। लयात्–संश्लेषात्। असौ–[illegible], भगवच्छान्तिनाथ इति यावत्। पवित्रित–पवित्रीकृता। अथ–अनन्तरम्। सुसौरमासानुगतः–सूरस्य सूर्यस्येयम् सौरी या असौ माः किरणम् सौरमाः, सु–समीचीना असौ सौरमा सुसौरमा तया, अनुगतः सुसम्बद्धः। पक्षे–सु–सुष्ठु सौरमेण वसन्तमासेन, आसाद्य शिशिरं मर्यादीकृत्य गतः प्राप्तस्तथा। तापसे–तप एव तापसम् तस्मिन्

द्विधापि–उभयविधमपीति यावत् । अन्त. कामरूपम् वहिः सूर्य्यतापरूपञ्चेति यावत् । सन्तापनतापम्–सूर्य्यसम्बधिनं तापमित्यर्थ । आदधौ–दधार, धारयामासेति यावत् ॥५०॥

मधुव्रतज्याजुषि पुष्पकार्मुके, निधीयमानेऽथ खगे युगेषुणा ।
व्यतर्कि सर्वर्तुवने घने मधुं, सहायमाधाय कृता हतिर्नृणाम् ॥५१॥

अन्वयः—अथ, मधुव्रतज्याजुषि, पुष्पकार्मुके, युगेषुणा, खगे, निधीयमाने, घने, सर्वर्तुवने, मधुम्, सहायम्, आधाय, कृता, नृणाम्, हतिः, व्यतर्कि ॥५१॥

वृत्तिः—अथ–अनन्तरम। मधुव्रतज्याजुषि–मधुव्रता भ्रमरा एव ज्या मौर्वी मधुव्रतज्या तां जुषते सेवते आश्रयतीति यावत् तस्मिँस्तथा । पुष्पकार्मके–पुष्पाणि कुसुमान्येव कार्मुक धनुः पुष्पकार्मुकम तस्मिँस्तथा । युगेषुणा–कामेन । खगे–खे आकाशे गच्छतीति खगो बाणस्तस्मिँस्तथा । निधीयमाने–सस्थाप्यमाने । घने–सान्द्रे, निविडे इति यावत् । सर्वर्तुवने–सर्वर्तौ सर्वस्मिन् ऋतौ सप्रसवम्, सर्वर्तुसप्रसवम् तच्च तद्वनम् काननम्, सर्वर्तुवनम् "मयूरव्यसकेत्यादयः" ३ । १ । ११६ ॥ इत्यनेन शाकपार्थिवादेराकृतिगण-त्वान्मध्यमपदलोपी समासः । मधुम्–वसन्तम् । सहायम्–सहायकम् । आधाय–निधाय, समासाद्येति यावत् । कृता–विहिता । नृणाम्–मानवानाम् । हतिः–घाति । व्यतर्कि–तर्किता, तर्कविपयमानीतेति यावत् । लोकैरिति शेष ॥५१॥

खगे द्विधा रागिणि पद्मिनीगणे, स्फुटे करस्पर्शनजाङ्गजज्वरे ।
स्वलोकसाम्राज्यममस्त निर्भयं, स मित्रमत्रानुसरन्निव स्मरः ॥५२॥

अन्वय—द्विधा, रागिणि, पद्मनीगणे, करस्पर्शनजाङ्गजज्वरे, खगे, स्फुटे, (सति) अत्र, निर्भयम्, मित्रम्, अनुसरन्, इव, सः, स्मरः, स्वलोकसाम्राज्यम्, अमस्त ॥५२॥

वृत्तिः—द्विधा–प्रकारद्वयेन । रागिणि–रागोऽनुरागो लौहित्यञ्चास्त्यास्येति रागी तस्मिँस्तथा । पद्मिनीगणे–पद्मनीलक्षणकलितप्रमदाकदम्बके कमलिनीसमूहे च । करस्पर्शनजाङ्गजज्वरे–करस्पर्शनज हस्तसस्पर्शजनितोऽङ्गजज्वर कामसन्तापो यस्मात् स करस्पर्शनजाङ्गजज्वरस्तस्मिँस्तथा । खगे–वाणे । स्फुटे–प्रकटे सतीति शेषः । अत्र–अस्मिन्, कानने इति यावत् । निर्भयम्–भयरहित यथा स्यात्तथा । मित्रम्–सुहृदम् सूर्य्यं वा सतेजसम् । अनुसरन्–अनुगच्छन्, स्वयमपि, तथा भवन्निति यावत् । इव–यथा । सः–सर्वलोकप्रसिद्धः । स्मरः–कामः कन्दर्प इति यावत् । स्वलोक-

माध्यान्यम्–[illegible] नित्यजनस्य [illegible] यथा । [illegible] भावः ॥ ॥

लतावलालास्यकलागुरुस्तरु शमी रणात् न समभवत् समीरणात् ।
स किङ्किरातोऽपि किरातजातवद्, भियऽध्वगानां सुपलाशधामन ॥५३॥

अन्वय —[illegible] न शमी, [illegible] हि [illegible], [illegible] अपि [illegible], [illegible] भिय, (अभवत्) ॥५३॥

वृत्ति —लतावलालास्यकलागुरु–[illegible] । गुरु:–[illegible] । रणात्–[illegible] । न–नहि । [illegible] । अभवत्–अभूत् । हि–निश्चयेन । [illegible] [illegible] इति भावः [illegible] । [illegible] । किङ्किरात –[illegible] । अपि–सम्भावनायाम् । समीरणात्–वायोः [illegible] । किरात–जातवत्–[illegible] । [illegible] । अध्वगानाम्–पान्थानाम् [illegible] भावः । भिय–[illegible] भावः । (अभवत्) ॥५३॥

रसा रथानामपि मल्लिकाछिका प्रसूनगन्धोत्करपश्यताहर ।
जहौ न दूरं मधुपोऽन्धमाऽऽन्तरा–दहोऽलिमत्ते समये न चेतना ॥५४॥

अन्वयः—[illegible] मधुपः दूरं (स्थितोऽपि) [illegible], [illegible] अपि, मल्लिकाछिकाम न [illegible], [illegible] समये चेतना न ॥५४॥

वृत्ति–प्रसूनगन्धोत्करपश्यताहर –[illegible] । [illegible] ३ । २ । ३ ॥ [illegible] । मधुप –भ्रमर मधुकर इति भावः । दूर–[illegible] । [illegible] । [illegible] भावः । [illegible] भावः । [illegible]–[illegible] । अपि–सम्भावनायाम् । मल्लिकाछिकाम्–[illegible] । न–नहि । जहौ–[illegible] । [illegible] । [illegible] । समय–[illegible] [illegible] इति भावः । चेतना–चैतन्यम् [illegible] इति भावः । न–नहि । [illegible] ॥५४॥

स्फुटार्तवाङ्का धृतकामधीर्गजं, प्रभिन्नगण्ड तदचण्डगर्जितम् ।
असेवतामु मधुगन्धवारिणि, हृदे मदेनोच्चकरे करेणुका ॥५५॥

अन्वयः––स्फुटार्तवाङ्का, धृतकामधीः, करेणुका, प्रभिन्नगण्डम्, तदचण्डगर्जितम्, अमुम्, गजम्, उच्चकरे, हृदे, मधुगन्धवारिणि, मदेन, असेवत ॥५५॥

वृत्ति.––स्फुटार्तवाङ्का–ऋतो रजमोऽयमार्तव, ऋतुसम्बन्धी, स्फुटा व्यक्त आर्तवोऽङ्काश्चिह्न यस्या सा तथा। धृतकामधीः–धृता कामधी–स्मरबुद्धिर्यया सा तथा। करेणुका–हस्तिनी करोति प्रमोदमिति करेणु सेव करेणुकेति बोध्यम । प्रभिन्नगण्डम्–प्रभिन्नौ गण्डौ, करटौ, कटौ वा यस्य स प्रभिन्नगण्डस्त तथा। तदचण्डगर्जितम्–तस्मादचण्डमनल्पुग्र गर्जितम गर्जनम् यस्य स तदचण्डगर्जितस्त तथा। अमुम्–विप्रकृष्टम् । गजम्–हस्तिनम । उच्चकरे–उच्चोऽतिशयितकरो रश्मिर्यस्य स तस्मिँस्तथा। वस्तुतस्तु 'उच्चकरम' इति पाठ समीचीनस्तावतापि च्छेकानुप्रासरक्षणसम्भवात् व्यञ्जनसङ्घस्यैव सकृदावृत्तौ तत्स्वीकारात् "वर्णसाम्यमनुप्रासश्छेकवृत्तिगतो द्विधा। सोऽनेकस्य सकृत् पूर्व एकस्याप्यसकृत् पर" इति काव्यप्रकाशात् हृदे उच्चकरत्वविशेषणस्यानतिप्रयोजनकत्वाच्चेति विचारणीयम्। गजविशेषणतया द्वितीयान्तपाठे तु उच्च कर शुण्डा यस्य स उच्चकरस्तन्तथा। यद्वा उच्च क जलम् उच्चकम् तस्य रा लक्ष्मी शोभा यस्मिन् स उच्चकरस्तस्मिँस्तथा। हृदे–अगाधजलसरोवरे। द्रहे इति यावत्। मधुगन्धवारिणि–मधु मद्यश्च गन्धश्च मधुगन्धौ ताभ्यां सहित वारि जलम् मधुगन्धवारि तस्मिँस्तथा। मदेन–हर्षेण । असेवत–सेवितवती ॥५५॥

द्विधा वल प्राप्य च सौरभस्थिते–रनूनसूनस्पृगसेव्यताङ्घ्रिभिः ।
सरिद्वरात्यक्तनिपद्वराम्भसि, प्रणीतलीलाप्लवनो वनानिलः ॥५६॥

अन्वयः––च, सौरभस्थितेः, द्विधा, वलम्, प्राप्य, सरिद्वरात्यक्तनिपद्वराम्भसि, प्रणीतलीलाप्लवन., अनूनसूनस्पृक्, वनानिलः, अङ्घ्रिभि, असेव्यत ॥५६॥

वृत्तिः––च–पुन । सौरभस्थितेः–सौरभस्य सौगन्ध्यस्य स्थिति सत्ता सौरभस्थितिस्तस्या–तथा। द्विधा–द्विविधम् । वलम्–सामर्थ्यम् । प्राप्य–समधिगत्य । सरिद्वरात्यक्तनिपद्वराम्भसि–अत्यक्ता निपद्वरो जम्बाल येन तदत्यक्तनिपद्वरम तच्च तदम्भो जलम् अत्यक्तनिपद्वराम्भ, सरिद्वरस्य नदीश्रेष्ठस्य अत्यक्तनिपद्वराम्भ', सरिद्वरात्यक्तनिपद्वराम्भस्तस्मिँस्तथा । प्रणीतलीलाप्लवनः–प्रणीत कृत लीलाप्लवन जलक्रीडा येन स तथा। अनूनसूनस्पृक्–अनूनानि प्रचुराणि च तानि सूनानि प्रसू–

मानि कुसुमान्यनुप्रसूनानि यानि सन्तीति तथा। वनान्तिके—काननपवने। मङ्क्षिभिः—पक्षिभिः। असेव्यत—समाश्रीयत सेवित इति यावत् ॥५६॥

अथ स्वमादाय भयेन मन्थनात्, तडागभागव्यपदेशलेशतः ।
पुरोपकण्ठे शरणागतं प्रभुः कदाचिदम्भोधिमिह व्यलोकयत् ॥५७॥

अन्वयः—अथ कदाचित्, प्रभुः, मन्थनात्, भयेन, स्वम् आदाय तडागभागव्यपदेशलेशतः, इह, पुरोपकण्ठे शरणागतम् अम्भोधिम् व्यलोकयत् ॥५७॥

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम्। कदाचित्—अकस्मात् जातुचित्। मन्थनात्—देवासुरकर्तृकमन्थनविलोडनात्। भयेन—भीत्या। स्वम्—धनम्। आदाय—गृहीत्वा। तडागभागव्यपदेशलेशतः—तडागभागस्य—कासारैकदेशस्य व्यपदेशलेशो व्याजलवस्तडागभागव्यपदेशलेशस्तस्मात्तथा। इह—अत्र। पुरोपकण्ठे—नगरसमीपे। शरणागतम्—शरणे—रक्षणे आगतः—समायातः शरणागतस्तं तथा। अम्भोधिम् अम्भांसि जलानि धीयन्तेऽस्मिन्नित्यम्भोधिः समुद्रस्तं तथा। व्यलोकयत्—अपश्यत् ॥५७॥

जडात्मकत्वादुपभोग्यताच्युतं, चिरत्नरत्नाधिकमुत्थितं चिरात् ।
दधत् त्वधः स्वं विभवं स चक्रिणा-प्युपालम्भे कृपणक्रियाश्रिया ॥५८॥

अन्वयः—नु, जडात्मकत्वात्, उपभोग्यताच्युतम्, चिरत्नरत्नाधिकम्, चिरात्, उत्थितम्, स्वम्, विभवम् अधः दधत् सः चक्रिणा कृपणक्रियाश्रिया उपालम्भे, अपि ॥५८॥

वृत्तिः—नु—पुनः। जडात्मकत्वात्—जडश्चेतन्यविहीन आत्मा स्वरूपं स्वभावो वा यस्य स जडात्मकस्तस्य भावो जडात्मकत्वं तस्मात्तथा। उपभोग्यताच्युतम्—उपभोक्तुं योग्यमुपभोग्यम् तस्य भाव उपभोग्यता तया च्युतो रहित उपभोग्यताच्युतस्तं तथा। चिरत्नरत्नाधिकम्—चिरत्नानि-चिरत्व मानि प्राचीनानीति यावत्पुरातनानि रत्नानि चिरत्नरत्नानि तेराधिक्यं यस्य तच्चिरत्नरत्नाधिकं तं तथा। चिरात्—बहुकालात्। उत्थितम्—समुद्गतम्। उत्थितमिति पाठेऽप्यर्थे न कोऽपि भेद इत्युभिगत मिति यदर्थे। स्वम्—आत्मीयम्। विभवम्—ऐश्वर्यम् धनमिति यावत्। अधः—अधस्तात्। दधत्—धारयन्। सः—अम्भोधिः। चक्रिणा—चक्रवर्तिना, शान्तिनाथेन। कृपणक्रियाश्रिया—कृपणानां-कदर्याणां लक्षणादृश्यमानामिति यावत्। क्रिया—आचरणम् कृपणक्रिया तद्रूपिणा श्रीर्लक्ष्मी कृपणक्रिया श्रीस्तया तया। वस्तुतस्तु 'कृपणक्रियाश्रयात्' इत्येवपाठः साधीयानिति सुधीभिर्विभावनीयम्।

कृपणक्रियाया आश्रय आश्रयणम् कृपणक्रियाश्रयस्तस्मात्तथा । उपाललम्भे-उपालभ्यते स्म । अपि-सम्भावनायम् ॥५८॥

वदान्यलोकेन कृताः प्रपास्त्रपां, कथं न धत्से रसभृत् समीक्ष्य ताः ।
निलीय तस्मिन्निवसन्नपांनिधि--र्भवानतस्त्वां मकराकराऽस्तु धिक् ॥५९॥

अन्वयः—मकराकर!, वदान्यलोकेन, कृताः, ताः, प्रपाः, समीक्ष्य, त्रपाम्, कथम्, न, धत्से, अपांनिधिः, (सन्नपि) रसभृत्, भवान्, तस्मिन्, निलीय, निवसन्, (अस्ति) अतः, त्वाम्, धिक् ॥५९॥

वृत्तिः—मकराकर!-मकराणां जलजन्तुविशेषाणामाकरः खानिराधार इति यावत् मकराकरस्तदामन्त्रणे तथा। वदान्यलोकेन-वदान्यो दानशीलश्चासौ लोको जनो वदान्यलोकस्तेन तथा। कृताः-विहिता । ताः-लोकोपकारकत्वेन प्रसिद्धाः। प्रपाः-प्रपिवन्त्यास्विति प्रपाः, पानीयशालास्तास्तथा। समीक्ष्य-समवलोक्य । त्रपाम्-लज्जाम् । कथम्-केन हेतुना । न-नहि । धत्से-धारयसि । अपांनिधिः-अपांपतिरिति यावत् । (सन्नपि) रसभृत्-रसान् मधुरादीन् । बिभर्ति धारयति इति रसभृत्। भवान्-भवल्लक्षण त्वमिति यावत् । तस्मिन्-पुरोपकण्ठे । निलीय-प्रच्छन्नीभूय । निवसन्-वास कुर्वन् । (अस्ति) अतः-अस्मात्कारणात् । त्वाम्-त्वल्लक्षण जनम् । धिक्-तव धिक्कारोऽस्त्वित्यर्थः । "गौणात्-समया-निकषा-हा-धिगन्तरान्तरेण" २।२।३३॥ इत्यनेन धिक्शब्दयोगे द्वितीया। यज्जगन्नाथ कविः-'याते मय्यचिरान्निदाघसमये, ज्वालाशतैः शुष्कतां गन्ता क प्रति पान्थसन्ततिरसौ, सन्तापमालाकुला। इत्थ यस्य निरन्तराधिपटलैर्नित्य वपुः क्षीयते, धन्य जीवनमस्य मार्गसरसो धिग् वारिधीनां जनु' इति ॥५९॥

इतीव मन्ये भगवद्गवीरसात्, सीतोपदेशां स सुधां सुधारयन् ।
विशिष्य पुष्यन् वसुधां रसागमै-र्वने तडागो ददृशेऽवनीभुजा ॥६०॥

अन्वयः—भगवद्गवीरसात्, सितोपदेशाम्, सुधाम्, सुधारयन्, रसागमैः, विशिष्य, वसुधाम्, पुष्यन्, इव, तडागः, वने, अवनीभुजा, ददृशे, इति, मन्ये ॥६०॥

वृत्तिः—भगवद्गवीरसात्-भगवतो महामहिमशालिन शान्तिनाथस्य गीर्वाणी भगवद्गवी "गोस्तत्पुरुषात्" ७।३।१०५॥ इत्यनेन समासान्तोऽट्प्रत्ययष्टित्वान्ङीश्च तस्या रस आस्वादो भगवद्गवीरसस्तस्मात्तथा। सितोपदेशाम्-सितः शुक्ल उपदेश प्रविबोधो यस्यां सा सितोपदेशा

ता तथा । सुधाम्–अमृतम् । धारयन्–धारयन्निव । रसागमैः–रसस्य जलस्य आगमा मध्यप्रवेशो रसागमास्तैस्तथा । विशिष्य–विशेषरूपेण । वसुधाम्–पृथिवीम् । पुष्यम्–पालयन् पालयतीति यावत् । इव–यथा । तडाग–पद्माकरः, कासार इति यावत् । तन–कानने । अवनीसुधा–जननी "पृथिवी सुधापि पाद्यपति इत्यन्वाभिधुक् तेन तथा । राज्ञा स्वामिभावेनेति यावत् । ददृशे–दृष्टः । इति–एवम् । मन्ये–अवबुध्ये जानामि इति यावत् ॥६०॥

<u>पयोनिलीनाऽभ्रमुकामुकावली</u>–चलीयसां राजिरमुष्य दन्तिनाम् ।
पिपासुराक्रान्तिपदाद् दिवा दिवा, पुरस्य साम्यं सरमाब्धिनाऽवदत् ॥६१॥

अन्वय —पयोनिलीनाभ्रमुकामुकावलीवलीयसाम् अमुष्य दन्तिनाम् दिवा आक्रान्तिपदात्, पिपासुः राजिः दिवा पुरस्य सरसा अब्धिना सरमः, साम्यम् अवदत् ॥६१॥

वृत्तिः—पयोनिलीनाऽभ्रमुकामुकावलीवलीयसाम्–पयसि जले निलीना निमग्नाः पयोनिलीनास्ते च ते अभ्रमुकामुकाः–ऐरावता यथैव ऐरावतोऽभ्रमातङ्गमुगैरावताऽभ्रमोवल्लभः । ऐरावतो हस्तिमल्ल श्वेतगजोऽभ्रमुप्रिय ॥९–॥२१॥ इति अभ्रमुप्रियाभ्रमुकामुकौ समानार्थकाविति । पयोनिलीनाभ्रमुकामुकास्तेषामावलिः राजिः समूह इति यावत् पयोनिलीनाभ्रमुकामुकावली तद्वद् बलीयसोऽतिशयेन बलवन्तः पयोनिलीनाभ्रमुकामुकावलीवलीयांसस्तेषां तथा । अमुष्य–अस्य । दन्तिनाम्–करिणाम्, मतङ्गजानामिति यावत् । दिवा–दिवसे । आक्रान्तिपदात्–आक्रमणस्थानात् । पिपासुः–पातुमिच्छन्ती । राजिः–श्रेणी । दिवा–स्वर्गेण । पुरस्य–राजधानीरूपस्यास्य नगरस्य । अब्धिना–समुद्रेण । सरसः–सरोवरस्य कासारस्येति यावत् । साम्यम्–तुलनाम् । अवदत्–अकथयत् ॥६१॥

जलान्तसद्भिन्नमदान्धसिन्धुर–<u>रदाननन्तोरगपुच्छसच्छवीन्</u> ।
निरीक्ष्य मने नगरीं नु भोगिनां समापतन्तीं जिनसेवया जनः ॥६२॥

अन्वयः—जनः अनन्तोरगपुच्छसच्छवीन् जलान्तसद्भिन्नमदान्धसिन्धुररदान् निरीक्ष्य नु जिनसेवया, समापतन्तीम् भोगिनाम् नगरीम् मेने ॥६२॥

वृत्तिः—जनः–लोकः । अनन्तोरगपुच्छसच्छवीन्–अनन्तोरगः अनन्तसंज्ञकः उरगः सर्पः शेष इति यावत्, अनन्तोरगस्यास्य पुच्छं–लाङ्गूलम् अनन्तोरगपुच्छम् तद्वत् सच्छविः–शोभनकान्तिर्येषामस्ते अनन्तोरगपुच्छसच्छवयस्तांस्तथा । जलान्तसद्भिन्नमदान्धसिन्धुररदान्–जलान्त सामस्य मिथ्या गर्विताः सद्भिन्नाः, सद्भ्यो भिन्ना अतिरिक्ता इतरे इति यावत् या सद्भिन्नाः ते च ते

मदान्धा मदमत्ता सद्भिन्नमदान्धाः ते च ते सिन्धुराः सामयोनयो मतङ्गजा इति यावत्, सद्-भिन्नमदान्धसिन्धुरास्तेषां रदा दन्ता सद्भिन्नमदान्धसिन्धुररदास्तॉस्तथा । निरीक्ष्य-समवलोक्य । नु-वितर्के । जिनसेवया-जिनस्य कृर्थकृतः सेवा शुश्रूषा जिनसेवा तया तथा । हेत्वर्थे तृतीया तथा च जिनसेवानिमित्तमिति यावत् । समापतन्तीम्-समागच्छन्तीम् । भोगिनाम्-सर्पाणाम, नागाना-मिति यावत् । नगरीम्-पुरीम् । मेने-अवाबुध्यत ॥६२॥

जिनेशितुर्दर्शनलालसाऽलसा-भुजङ्गकन्या हसितोन्मुखश्रियः ।
जलार्द्धरुद्धस्य तटान्तभूभिदः, पदात् पयोजन्मवनस्य रेजिरे ॥६३॥

अन्वयः—*जिनेशितुः, दर्शनलालसालसा, हसितोन्मुखश्रियः, भुजङ्गकन्याः, जलार्द्धरुद्धस्य, तटान्तभूभिदः, पयोजन्मवनस्य, पदात्, रेजिरे ॥६३॥*

वृत्तिः—जिनेशितुः-जिनस्तीर्थकृदेव ईशिता प्रभुर्जिनेशिता, तस्य तथा । दर्शनलालसालसाः-दर्शनस्यावलोकनस्य लालसा लिप्सा दर्शनलालसा तयाऽलसा-क्रियानुन्मुखताशालिन्यस्तथा । हसितो-न्मुखश्रियः-हसितेन-उन्मुखा श्री शोभा यासां तास्तथा । भुजङ्गकन्याः-भुजङ्गानां नागानां कन्या, कुमारिका इति यावद्, भुजङ्गकन्याः । जलार्द्धरुद्धस्य-जलेन सलिलेन अर्द्धरुद्धम्-अर्द्धावृतम् जलार्द्ध-रुद्धम् तस्य तथा । तटान्तभूभिदः-तटान्ते तीरसमीपे भूर्भूमिस्तटान्तभूस्तां भिनत्तीति तटान्तभूभि-त्तस्य तथा । पयोजन्मवनस्य-पयोजन्मनां पयोजानां कमलानामिति यावद्वनम्-काननम् पयोजन्म-वनम् तस्य तथा । पदात्-स्थानात् । रेजिरे-शुशुभे ॥६३॥

वशीकृते तत्सरसाप्सरोजने-ऽवतारमाप्ते प्रतिबिम्बितोडुभिः ।
सरोरुहे सौरभचौरबन्धनं, मृणालजालस्य मिषाद् बभार यः ॥६४॥

अन्वयः—*तत्सरसा, अप्सरोजने, वशीकृते, प्रतिबिम्बितोडुभिः, अवतारम्, आप्ते, सरोरुहे, मृणालजालस्य, मिषात्, यः, सौरभचौरबन्धनम्, बभार ॥६४॥*

वृत्तिः—तत्सरसा-तत्कासारेण । अप्सरोजने-अप्सरस उर्वशीमुखा स्वर्वेश्या एव जनो लोकोऽप्सरोजनस्तस्मिंस्तथा । वशीकृते-आयत्तीकृते, अधीनीकृते इति यावत् । "कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्याम्" ७।२।१२६॥ इत्यनेन प्रागत्त्वेऽर्थे 'च्वि'प्रत्यय', "ईश्च्वावर्णस्यानव्ययस्य" ४।३।१११॥ इत्यनेन च्वौ परेऽवर्णस्येकारोन्तादेश । प्रतिबिम्बितोडुभिः-प्रतिबिम्बितास्तडाग-

प्रतिबिम्बाश्च वा यस्मिन् मणयोऽपि प्रतिबिम्बितोडुतारामिस्तथा । इत्येवि शेषः । अनतारम्-अनवरतम् । आप्ते-सम्प्राप्ते । सरसे कमठे । मृणालजालस्य-बिसकदम्बकस्य । मिषात्-व्याजात् छलादिति यावत् । यः-तडाग । सौरभचारबन्धनम्-सौरभस्य सुगन्धस्य चौराः स्तेना अपहारका इति यावत् सौरभचौरास्तेभ्यो बन्धनम्-बध्यते संबध्यतेऽनेनेति बन्धनम् । रज्जुसमूहम् सौरभचौरबन्धनम् । दधार-धारयामास । नेदं मृणालजालमपि तु कमलसौरभापहारकस्तेनबन्धनार्थं रज्जुविशेष इत्यत्र स्वरूपम् ॥६४॥

तटान्तविश्रान्ततुरङ्गमच्छटा-स्तटाक एष प्रतिबिम्बितैर्बभौ ।
अमन्दनन्दी सरसो जिगीषया, चलाचलोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गमे ॥६५॥

अन्वयः—अमन्दनन्दी एष तटाकः चलाचलोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गमैः सरसः जिगीषया प्रतिबिम्बितैः, (इव) तटान्तविश्रान्ततुरङ्गमच्छटा, बभौ ॥६५॥

वृत्तिः—अमन्दनन्दी-अमन्दमत्यन्तं नन्दयति प्रसादयति जनान् तच्छीलस्तथा । एषः-प्रत्यक्षं दृश्यमानस्तटाक कासारः चलाचलोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गमैः-चलाचलाश्चञ्चलाश्च ते उत्तुङ्गा उन्नताश्चलाचलोत्तुङ्गास्ते च ते तरङ्गा वीचयो भङ्गा वा चलाचलोत्तुङ्गतरङ्गास्तैः सङ्गमाः सम्पर्काः चलाचलोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गमास्तैस्तथा । सरसः-कासारस्य । जिगीषया-जेतुमिच्छा जिगीषा, तया तथा । प्रतिबिम्बितैः-प्रतिफलितैः । (इवेति शेषः) । तटान्तविश्रान्ततुरङ्गमच्छटाः-तटस्य तीरस्यान्ते विश्रान्ता विश्रान्तिमुपगताः स्थिता इति यावत्, तटान्तविश्रान्ताश्च ते तुरङ्गमास्तुरगा हया इति यावत् तटान्तविश्रान्ततुरङ्गमास्तेषां छटाः कदम्बकानि तटान्तविश्रान्ततुरङ्गमच्छटास्तथा । बभौ-धारयामास ॥६५॥

पिनाकिनाकिप्रसुराजराजिभिः समं तटस्थे क्षितिपे पटालये ।
स्फुरत्तनुबिम्बोदयचुम्बनेन च, स्फुटीचकाराप्सरसां भ्रमो समाम् ॥६६॥

अन्वयः—च, पिनाकिनाकिप्रसुराजराजिभिः, समम् तटस्थे, पटालये (स्थिते) क्षितिपे स्फुरत्तनुबिम्बोदयचुम्बनेन, अप्सरसाम् भ्रमः, समाम् स्फुटीचकार ॥६६॥

वृत्तिः—च-तथा । पिनाकिनाकिप्रसुराजराजिभिः-पिनाकी शङ्करश्च नाकिनः स्वर्गिणश्च प्रभवः स्वामिनश्च राजानो नृपाश्च पिनाकिनाकिप्रसुराजानस्तेषां राजयः श्रेणयः कदम्बकानीति यावत् । पिनाकिनाकिप्रसुराजराजयस्ताभिस्तथा । समम्-सह । तटस्थे-तीरप्रान्तविराज-

माने । पटालये–पटैर्वस्त्रैर्निर्मित पटनिर्मितः, स चासावालयो निलयो गृहमिति यावत्, पटालय– "मयूरव्यंसकेत्यादय" ३।१।११६ ॥ इत्यनेन शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वान्मध्यमपदलोपी समास तस्मिँस्तथा । स्थिते इति शेष । क्षितिपे–क्षितिं पृथिवीं पाति रक्षतीति क्षितिपो राजा, शान्तिनाथ इति यावत् तस्मिँस्तथा । स्फुटानुबिम्बोदयचुम्बनेन–स्फुट प्रकटश्चासावनुबिम्बोदयः प्रतिबिम्बोदय स्फुटानुबिम्बोदयस्तस्य चुम्बनम सयोग' स्फुटानु बिम्बोदयचुम्बनम् तेन तथा । अप्सरसाम्–उर्वशीप्रमुख-स्ववेंश्यानाम् । प्रभोः–स्वामिन । इन्द्रस्येत्यर्थ । सभाम्–परिषदम् । स्फुटीचकार–अस्फुटामप्रकटां स्फुटां चकार कृतवान तथा ।६६॥

जलान्तरुन्मज्जदनेककामिनी–मनोऽनुषङ्गात्तरलैरिवामलैः ।
बभौ चलद्वीचिकशान्तशातनै–र्हयानुबिम्बैरविलम्बमेव सः ॥६७॥

अन्वयः—सः, जलान्तरुन्मज्जदनेककामिनीमनोऽनुसङ्गात्, इव, तरलैः, अमलैः, चलद्वीचिकशान्तशातनैः, हयानुबिम्बैः, अविलम्बम्, एव, बभौ ॥६७॥

वृत्तिः—सः–पुरोपकण्ठस्थितो वर्णितप्रकारविशेषस्तटाक' । जलान्तरुन्मज्जदनेककामिनीमनोऽनुषङ्गात्–अनेका बह्वयश्च ता कामिन्यो वामलोचनाः रमण्य इति यावत्, अनेककामिन्यः, जलान्तरुन्मज्जन्त्य', सलिलान्तरवगाह्यमानाश्च ता अनेककामिन्यो जलान्तरुन्मज्जदनेककामिन्यस्तासां मनोऽनुषङ्ग' चेतःसम्पर्को जलान्तरुन्मज्जदनेककामिनीमनोऽनुषङ्गस्तस्मात्तथा । इव–यथा । तरलैः–चञ्चलैः । अमलैः–स्वच्छैः, विशुद्धैरिति यावत् । चलद्वीचिकशान्तशातनैः–चलन्त्यश्चञ्चलाश्च ता वीचयस्तरङ्गाः स्वल्पतरङ्गा वा चलद्वीचयस्ता एव कशा अश्वताडन्यश्चलद्वीचिकशास्तदन्तैस्तत्प्रान्तभागै शातन ताडन येषु तैस्तथा । हयानुबिम्बैः–तुरङ्गमप्रतिबिम्बै । अविलम्बम्–सत्वर यथा-स्यात्तथा । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । बभौ–शुशुभे ॥६७॥

तमेकमुच्चैःश्रवसं बिडौजसे, प्रकाशयन्त मथितेऽपि चाशये ।
जिगाय वार्धि तुरगानुबिम्बितैः, सहस्रमुच्चैःश्रवसामिव श्रयन् ॥६८॥

अन्वयः—तुरगानुबिम्बितैः, उच्चैःश्रवसाम्, सहस्रम्, श्रयन्, इव, (यः) च', आशये, मथिते, अपि, बिडौजसे, एकम, उच्चै'श्रवसम्, प्रकाशयन्तम्, तम्, वार्धिम्, जिगाय ॥६८॥

वृत्तिः—तुरगानुबिम्बितैः–तुरगाणामश्वानाम्, अनुबिम्बितानि प्रतिफलितानि तुरगानुबिम्बितानि तैस्तथा । उच्चैःश्रवसाम्–तदभिधानाश्वरत्नानां समुद्रोत्पन्नानामिति यावत् । सहस्रम्–दशश-

वीम् । भ्रयन्–भ्राम्यन् । इव–यथा । (यः–तडागः) च–पुनः । आश्रये–शोभाधारे । मथिते–विलोडिते । अपि–सम्भावनायाम् । विराजसे–शोभेथे व्याप्नोतीति विड् व्यापकमोजो यस्य स विडौजा इन्द्रस्तस्मै तथा । एकम्–एकत्वसंख्याविशिष्टम् । उच्चैःश्रवसम्–तदाख्यसमुद्रमथनोद्भूतमश्वरत्नम् । प्रकाशयन्तम्–प्रकटयन्तम् । प्रतिपादयन्तमिति यावत् । तम्–प्रसिद्धम् । वार्धिम्–जलनिधिम् । विधाय–विधाय अपरीक्षकारेति यावत् । तस्य पयोधेः पयोधरत्वादास्यन्तस्य सहस्र-द्रुमाकोषैः पयोधरत्वादिति भावः ॥६८॥

सिताम्बुजानां निवहस्य यश्छलात्–पयोनिधेः पारगतं यशोभरम् ।
न्यवेदयत् पारगतस्य किन्नरैः, प्रगीयमानं लसदब्जमानसैः ॥६९॥

अन्वय —यः, सिताम्बुजानाम् निवहस्य छलात्, लसदब्जमानसैः, किन्नरैः, प्रगीयमानम् पयोनिधेः पारगम् पारगतस्य यशोभरम्, न्यवेदयत् ॥६९॥

वृत्तिः—यः–तडागः । सिताम्बुजानाम्–सितानि श्वेतानि च तान्यम्बुजानि कमलानि सिताम्बुजानि तेषां तथा । निवहस्य–समूहस्य, व्याजादित्ति यावत् । छलात्–व्याजात् । लसद्-ब्जमानसैः–यद्वा शरीरस्य मानसमन्तःकरणञ्च अब्जमानसे येषान्तैः लसदब्जमानसास्तैस्तथा । किन्नरैः–देवयोनिविशेषैः । प्रगीयमानम्–प्रकर्षेण गीयमानम् । पयोनिधेः–समुद्रस्य । पारगतम्–अपरतटम-धिगतम् । पारगतस्य–संसारस्य प्रयोजनभावस्य वा पारं पर्यन्तमागतं गतः पारगतः परमेष्ठी जिन इति यावत् तस्य तथा । यशोभरम्–यशसः कीर्तेर्भरोऽतिशयो यशोभरस्तन्तथा । न्यवेदयत्–न्यज्ञापयत् प्रख्यापयत् इति यावत् ॥६९॥

सरोरुहां तत्र च खण्डमण्डनं नभावलिश्यामलितोदरश्रियाम् ।
स्वनाथदर्शिक्षितिकामिनीमुखं, विकस्वरन्दीवरचारुनेत्रभृत् ॥७०॥

अन्वयः—च तत्र, अलिश्यामलितोदरश्रियाम् सरोरुहाम्, खण्डमण्डनम् विकस्वरेन्दीवर चारुनेत्रभृत्, स्वनाथदर्शिक्षितिकामिनीमुखम् बभौ ॥७०॥

वृत्तिः—च–पुनः । तत्र–तस्मिन्तडागे । अलिश्यामलितोदरश्रियाम्–अलिभिर्भ्रमरैः श्याम-लिता श्यामलीकृता उदरश्रीर्मध्यशोभा येषां तानि अलिश्यामलितोदरश्रीणि तेषान्तथा । सरोरुहाणाम्–कमलानाम् । खण्डमण्डनम्–खण्डं-विभागस्तेन मण्डनमाभरणं यस्य तत्तथा । 'खण्डोऽस्त्रीविषमच्छादि'

इत्यमर । विकस्वरेन्दीवरचारुनेत्रभृत्—विकस्वरं प्रस्फुटितञ्च तदिन्दीवर-कमलम् नीलकमलमिति यावत्, विकस्वरेन्दीवरम्, तदेव, चारुनेत्रम—शोभननयनम् विकस्वरेन्दीवरचारुनेत्रम्, जातावेकवचनम्, तद्बिभर्ति धारयति तथा । स्वनाथदर्शिक्षितिकामिनीमुखम्—क्षिति पृथिव्येव कामिनी-रमणी, क्षिति पृथिवी कामिनीव वा क्षितिकामिनी, स्वनाथ निजस्वामिन पश्यति तच्छीला स्वनाथदर्शिनी सा चासौ क्षितिकामिनी स्वनाथदर्शिक्षितिकामिनी, कर्मधारयसमास । "पुंवत् कर्मधारये" इत्यनेन पुंवद्भावश्च । तस्या मुखम् वदनम् तथा । बभौ—शुशुभे ॥७०॥

सकर्णिकं तत्र ललद्वधूमुखं, सपत्रलेखं कृतपद्मसौहृदम् ।
तमःसमच्छायकलङ्कसङ्कुलं, निरीक्ष्य चक्रे स्वमहर्निशं शशी ॥७१॥

अन्वयः—तत्र, कृतपद्मसौहृदम्, सकर्णिकम्, सपत्रलेखम्, ललत्, वधूमुखम्, निरीक्ष्य, शशी, अहर्निशम्, स्वम्, तम समच्छायकलङ्कसङ्कुलम्, चक्रे ॥७१॥

वृत्तिः—तत्र—तस्मिँस्तटाके । कृतपद्मसौहृदम्—कृत विहितम् पद्मै कमलैः, सौहृदम्—सख्य येन तत् कृतपद्मसौहृदम, तत्तथा । सकर्णिकम्—कर्णिकया कर्णालङ्कारेण सहितम् सकर्णिकम् तत्तथा । सपत्रलेखम्—पत्रलेखेन रचनाविशेषेण सहितम्, सपत्रलेखम् तत्तथा । ललत्—विलाससमाद्धत् । वधूमुखम्—वध्वा वनिताया मुखम् वदनम् वधूमुखम् । निरीक्ष्य—अवलोक्य । शशी—शशो मृगो लाञ्छनत्वेनास्त्यस्येति शशी चन्द्र, "अतोऽनेकस्वरात्" ७ । २ । ६ ॥ इत्येन मत्वर्थे 'इन्' प्रत्ययः । अहर्निशम्—रात्रिन्दिवम् । स्वम्—आत्मानम् । तमःसमच्छायकलङ्कसङ्कुलम्—तमसा ध्वान्तेन समा तुल्या छाया दीप्ति॰ कान्तिर्वा यस्य स तम समच्छाय स चासौ कलङ्को गुरुतल्पगमनापवाद, तम-समच्छायकलङ्कस्तेन सङ्कुलो व्याप्तस्तमःसमच्छायककलङ्कसङ्कुलस्तन्तथा । चक्रे—कृतवान् । उपमेयतया लोकप्रसिद्धे वधूमुखे कृतपद्मसौहृदत्वादिनाऽऽधिक्यवर्णनाद्व्यतिरेकालङ्कार । "उपमानाद्यदन्यस्य व्यतिरेक॰ स एव स" इति काव्यप्रकाश ॥७१॥

अभात् सभा सा रसभासुरानना, नृपस्य नीरे प्रतिबिम्बिताश्रिता ।
यया तडागोऽभ्रजयार्थमोर्जिजत्, कुलं सुधांशोर्बहुल वहन्निव ॥७२॥

अन्वयः—नीरे, प्रतिबिम्बिताश्रिता, रसभासुरानना, नृपस्य, सा, सभा, अभात्, यया, तडाग, अभ्रजयार्थम्, सुधांशोः, बहुलम्, कुलम्, वहन्, इव, ओर्जिजत् ॥७२॥

वृत्तिः—नीरे—सलिले । तडागस्येति शेष । प्रतिबिम्बिताश्रिता—प्रतिबिम्बित प्रतिफलितमा-

मिता सेविता प्रतिबिम्बिताश्रिता । रसमसुराननाम्–रसो श्रृङ्गारादिभिरनुरागैर्वा मधुरं प्रेरितमानस-मन्नं वदनम् यस्या सा तथा । नृपस्य–राज्ञः शान्तिनाथस्येति यावत् । सा–प्रसिद्धा । सभा–परिषद् समाज इति यावत् । अमात्–अतीत्य स्वरात्वरेति यावत् । यया–समया । (करणेन)सुदाम–प्रासाद । अभ्रमयार्थम् अभ्रमयाय–मेघविभ्रमायेत्थम् अभ्रमयार्थम् तदर्थास्थात्था । "तदर्थो ऽर्थेन" २ । १ । ७२ ॥ इत्यनेन समासः । सुधांशुः–चन्द्रस्य । मङ्गलम्–माङ्गल्यम् । मधुरमिति यावत् । कुलम्–समालीन-गणम् । वहन्–धारयन् । इव–यथा । औज्झित्–उज्झितवान् (त्यक्तवान्) । 'सम्भावनमथोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य समेन यत् इति' मम्मटः ॥७२॥

<u>रथाङ्गभाजा कमलानुषङ्गिणा</u> सरस्तदालोक्य स-सार-सं-गतम् ।
क्षणाद् गणागाहननीरसं गतं दधे मनोऽन्तर्भवनीरसङ्गतम् ॥७३॥

अन्वयः—कमलानुषङ्गिणा रथाङ्गभाजा (तेन) ससार-सङ्गतम्, क्षणात्, गणागाहननीरसंगतम्, तत् सरः आलोक्य अन्तर्भवनीरसङ्गतम् मनः दधे ॥७३॥

वृत्तिः—कमलानुषङ्गिणा–कमला लक्ष्मी कमलमुत्पलम् तथा तेन च सह अनुषङ्गः सम्बन्ध कमलानुषङ्गः सोऽस्यास्तीति कमलानुषङ्गी तेन तथा । रथाङ्गभाजा–रथाङ्गं चक्रं भजतीति रथाङ्गभाक् तेन तथा । चक्रिणा तेन भगवता शान्तिनाथेनेति शेषः । ससारसङ्गतम्–सारं श्रेष्ठं च तत् सङ्गतं मिलितम् सारसङ्गतम् तेन सहितं तथा । सारसेन हंसेन सहितंससारसम् मायप्रधाननिर्देशत्वात् समारमतामित्यर्थः । गतं प्राप्तमिति वा । क्षणात्–क्षणमात्, स्वल्पादिति यावत् । गणागाहननीर संगतम्–गणस्य लोकसमूहस्य आगाहनम्–सर्वतोभावेनावगाहनम् गणागाहनम् तेन नीरसम्–भाव प्रधाननिर्देशादिरसम् गणागाहननीरसम् तत्—गतं प्राप्तम् । तत्–वर्णितमहिमप्रसिद्धम् । सरः–कासारम् । आलोक्य–विलोक्य दृष्ट्वेति यावत् । अन्तर्भवनीरसङ्गतम्–हृदयमध्यमनुरागमभ्यमित्यर्थः । मनः–हृदयम् । दधे–धृतम् ॥७३॥

अकारि धर्मेण जगज्जयो मया <u>शिली–मुखस्तोमसखेन शार्ङ्गिणा</u> ।
न चापरागं स्वत एव मां भजन् परागम' किम विभागमानयत् ॥७४॥

अन्वयः—शिलीमुखस्तोमसखेन शार्ङ्गिणा मया धर्मेण जगज्जयः अकारि स्वतः एव, मां, भजन्, परागमः, किम, विभागम्, न आनयेत् ॥७४॥

वृत्तिः—शिलीमुखस्तोमसखेन–शिलीमुखाना वाणानाम् स्तोम समूह शिलीमुखस्तोम तस्य सखा मित्रम् शिलीमुखस्तोमसख तेन तथा । "राजन्सखेः" ७। ३ । १०६॥इत्यनेन समासान्तो 'ऽट्' प्रत्यय । शार्ङ्गिणा–शार्ङ्गम् धनुस्तदस्त्यस्येति शार्ङ्गी तेन तथा । धनुर्धरेणेति यावत् । मया-मल्लक्षणेन जनेन । धर्मेण–सुकृतेन, पुण्येनेति यावत् । जगज्जयः–जगतां भुवनानां जयो विजयो जगज्जय अकारि–व्यधायि । कृत इति यावत । यद्वा—'शिलीमुखस्तोमसखेन" इति शिली—मुखस्तोमसखेन इति पदद्वयम् । तत्र शिलीति जगज्जयस्य विशेषणवाचकम्, 'शिलीमुखस्तोमसखेन" इति च धर्मणेति-पदेन समानविभक्तिकम, धर्मविशेषणवाचकम् एवञ्च शिला' पाषाणा सन्त्यस्येति शिली पर्वत', शिलीव शिली लुप्तोपमा । महान् दुष्कर, गुरुर्वा जगज्जय इति भावः । मुखे प्रारम्भे स्तोमो यज्ञ पूजा, सखा मित्र यस्य स मुखस्तोमसखस्तेन तथा । अथवा—धर्मविशेषणतया शिलीमुखस्तोमसखेन इत्य-खण्डम्, शिली जलौका तत्प्रमुखाणां स्तोम' समूह. शिलीमुखस्तोमस्तस्य सखा मित्रमिव सखा शिली-मुखस्तोमसखस्तेन तथा । स्वत एव–स्वयमेव । माम्-मल्लक्षण जनम् । भजन्–आश्रयन् । चापरागः–धनूराग । किम्–प्रश्नार्थकमव्ययम् । परागसः–परमतिशयितमागोऽपराधो येपान्ते परागसस्ताँस्तथा । परमापराधिन शत्रूनिति यावत् । विभागम्–विभङ्गम्, धातूनामनेकार्थत्वात्, पराजयमिति यावत् । न–नहि । आनयेत्–प्रापयेत् ? अपि तु प्रापयेदेवेति भाव । पक्षे स्वत एव मां भजन् अपराग । सः–धर्म । परागसः–परमतिशयितमाग पाप येपान्ते परागस पापास्ताँस्तथा । किम्–प्रश्नार्थक-मव्ययम् । विभागम्–विगता भा दीप्तिर्यत्र तद् विभम्, नरकन्तस्य अगो वृक्ष शाल्मलिर्विभागस्तन्तथा । न, नयेदिति काकुः ॥७४॥

प्रबोधयत्येष तडागबान्धवः, कृताधिकोशाञ्जलिपद्मपाणिभिः ।
सरोजिनीस्तम्बकदम्बकैतवात्, श्रियश्चलत्वं निगदन्निवेह नः ॥७५॥

अन्वयः—एषः, तडागबान्धवः, इह, कृताधिकोशाजलिपद्मपाणिभिः, सरोजिनीस्तम्बकदम्ब-कैतवात्, श्रियः, चलत्वम्, निगदन्, इव, नः, प्रबोधयति ॥७५॥

वृत्तिः—एषः–पुरोपकण्ठवर्तमानत्वेन सन्निकृष्टतया निर्दिश्यमान । तडागबान्धवः–तडाग कासारो बान्धव स्वजन इवेति तडागबान्धव', "उपमेय व्याघ्राद्यै साम्यानुक्तौ" ३ । १ । १०२॥ इत्यनेनोपमितसमास । इह–अत्र । कृताधिकोशाञ्जलिपद्मपाणिभिः–विहिताधिकुड्मलाञ्जलि-कमलकरै । सरोजिनीस्तम्बकदंबकैतवात्–सरोजिनी-कमलिनी तस्या स्तम्बकदम्बो गुल्मसमूह' सरोजिनीस्तम्बकदम्बस्तस्य कैतवम् व्याज' सरोजिनीस्तम्बकदम्बकैतवम् तस्मात्तथा । श्रियः–लक्ष्म्या । चलत्वम्–चञ्चलत्वम्, नैयत्येनैकत्रावस्थानाभावमिति यावत् । निगदन्–वदन् । इव–

यथा । ना—अस्मात् । प्रबोधयति—मोहनिद्रातो जागरयति ॥७४॥

(पाठान्तरम्)

जगच्चिरं जीवयता रसार्पणै-र्विरागता हंसविलासभाविता ।
सरोजिनीस्तम्बकदम्बकैतवात् कृतामुना मे स्वरसानुषङ्गिणा ॥७५॥

अन्वय —रसार्पणैः, जगत् चिरम् जीवयता, स्वरसानुषङ्गिणा अमुना सरोजिनीस्तम्बकदम्बकैतवात्, मे विरागता, हंसविलासभाविता, कृता ॥७५॥

वृत्तिः—रसार्पणैः—रसस्य शृङ्गारादेर्मधुरादेर्वाऽस्यानुरागस्य वा अर्पणानि—समर्पणानि प्रतिपादनानीति यावत् रसार्पणानि तैस्तथा । जगत्—भुवनम् । चिरम्—दीर्घकालम् यावदिति शेषः । जीवयता—सरसत्वं सचेतनत्वं वा प्रापयतेत्यर्थः । स्वरसानुषङ्गिणा—स्वरसेन—निजाभिप्रायेण अनुषङ्गः सम्बन्धः स्वरसानुषङ्गः सोऽस्त्यस्येति स्वरसानुषङ्गी तेन तथा । स्वतन्त्रेणेति भावः । अमुना—भगवता शान्तिनाथेनेति यावत् । सरोजिनीस्तम्बकदम्बकैतवात्—सरोजिनी कमलिनी तस्याः स्तम्बकदम्बो गुल्मसमूहः सरोजिनीस्तम्बकदम्बस्तस्य कैतवं—व्याजः सरोजिनीस्तम्बकदम्बकैतवम्, तस्मात्तथा । मे—मम । विरागता—विगतः—पक्षिषु रागोऽनुरागो यस्य स विरागस्तस्य भावो विरागता । यद्वा—विगतो रागोऽनुरागो मात्सर्यं वा यस्मात् स विरागस्तस्य भावस्तथा, विरक्तता, वैराग्यमिति यावत् । हंसविलासभाविता—हंसो जीवस्तस्य विलासो यस्य स हंसविलासः परमात्मा तं भावयति चिन्तयतीति हंसविलासभावी तस्य भावस्तथा आत्मात्मविचार इति यावत् । कृता—विहिता ॥७५॥

प्रभासितं वा समयज्ञमुज्ज्वलं विभावयेऽमुं कलहंसशिक्षितम् ।
प्रयोगकर्त्रा निपुणा पदे पदे-ऽमुनाऽऽत्मशोभाद्भुतवान्यथापि च ॥७६॥

अन्वयः—प्रभासितम् वा समयज्ञम् उज्ज्वलम्, कलहंसशिक्षितम् अमुम् विभावये वा, पदे पदे अद्भुतात्मशोभाशिखरम् प्रयोगकर्त्रा, निपुणा, अन्यथापि ॥७६॥

वृत्तिः—प्रभासितम्—प्रभा द्युतिः प्रकाशो वा तया सितं शुक्लं प्रभासितं तत्तथा । वा—समुच्चये । समयज्ञम्—यत्र समयः कालः पूजाविधिर्वेलादि वा समयज्ञः तत्तथा । समयं कार्यं मुहूर्तमित्यवगततयाऽऽचारविधिं जानातीति समयज्ञस्तत्तथा वा । उज्ज्वलम्—दीप्तम्, निर्मलमिति यावत् । कलहंसशिक्षितम्—कलहंसा कलस्वनाः शिक्षिता निपुणा यत्र स कलहंसशिक्षितः । कलोऽव्यक्तमधुर-

ध्वनिर्हंसै शिक्षितोऽभ्यस्तो यत्र वा स कलहंसशिक्षितस्तन्तथा । अमुम्–विप्रकृष्टतया निर्दिश्यमानम् । सरोवरमिति शेष । विभावये–चिन्तयामि । यः–यादृशस्तडाग । पदे पदे–स्थाने स्थाने । अमृणालशेषाहिभुवा–मृणा हिंसा च आल मिथ्या च मृणाले न मृणाले यस्य सोऽमृणाल, शेषाहि शेषनागो भू स्थान यस्य स शेषाहिभू, अमृणालश्चासौ शेषाहिभूरमृणालशेषाहिभूस्तेन तथा । प्रयोगकर्त्रा–सूत्रकारकेण । विधुना–चन्द्रनाम्ना । अन्वयायि–अनुगत ॥७६॥

(पाठान्तरम्)

इति स्वचित्ते स विभाव्य भव्यधीः, प्रभुर्मुमुक्षुर्भवतो ययौ वनम् ।
जनेन चक्रेण च भूतलस्पृशाऽ–मृणालशेषाहिभुवाऽन्वयायि यः ॥७६॥

अन्वयः––*भव्यधीः, मुमुक्षुः, सः, प्रभुः, इति, स्वचित्ते, विभाव्य, भवतः, वनम्, ययौ, यः, जनेन, भूतलस्पृशा, अमृणालशेषाहिभुवा, चक्रेण, अन्वयायि ॥७६॥*

वृत्तिः—भव्यधीः–भवति सम्पद्यते मोक्षायेति भव्या तादृशी धीर्बुद्धिर्ज्ञानमिति यावद्यस्य स तथा । मुमुक्षुः–मोक्षगमनेच्छु । स –प्रसिद्ध । प्रभुः–विभु, ईश्वर इति यावत् । शान्तिनाथ इति यावत् । इति–अन्ते, समाप्ताविति यावत् । स्वचित्ते–स्वीयान्त करणे । विभाव्य–विचिन्त्य भावयित्वेति यावद् । भवत –ससारात्, भव ससार परित्यज्येति वा भवात्=क्षेमादिति वा । "गम्ययप' कर्माऽऽधारे" २ । २ । ७४ ॥ इति सूत्रेण कर्मवाचिन' पञ्चमी । 'भव क्षेमेशससारे' इति मेदिनी । वनम्–तपस्यासाधन काननम् । ययौ–गतवान् । यः–भगवान् शान्तिनाथ । जनेन–प्रजालोकेन । च–पुन । भूतलस्पृशा–भूतलं स्पृशति इति भूतलस्पृक् तेन तथा । अमृणालशेषाहिभुवा–अमृणालो महाजन शेष क्षत्रियादि अहिभू–विप्राधिकारी यत्र तेन तथा । चक्रेण–चक्रमस्त्रविशेषोऽस्त्यस्येति चक्र । "अभ्रादिभ्य" ७ । २ । ४६॥ इत्यनेन मत्वर्थे 'अ' प्रत्यय । विष्णुनेति यावत् । अन्वयायि—अनुगत, अनुसृत इति यावत् ॥७६॥

गच्छाधीश्वरहीरहीरविजयाम्नाये निकाये धियां,
भृत्यः श्रीविजयप्रभाख्य–सुगुरोः श्रीमत्तपाख्ये गणे ।
शिष्यः प्राज्ञमणेः कृपादिविजयस्याशास्यमानाग्रणी–
श्चक्रे वाचकनाममेघविजयः शस्यां समस्यामिमाम् ॥७७॥

[व्याख्यातपूर्वोऽयं श्लोकः]

तस्मिन् विस्मयकृत्काव्ये, तुर्य्यः सर्गोऽभवत्वराम् ।
प्राप्नोतु शिष्याचरणात् , प्रतिष्ठामप्यनुत्तराम् ॥७८॥

अन्वयः—तस्मिन्, विस्मयकृत्काव्ये, तुर्य्यः, सर्गः, अभवत्वराम्, शिष्याचरणात्, अनुत्तराम्, प्रतिष्ठाम्, अपि, प्राप्नोतु ॥७८॥

वृत्तिः—तस्मिन्–शान्तिनाथचरित्ररूपके । विस्मयकृत्काव्ये–काव्ये कवितानिर्माणावच्छ-दुरीयस्य भाव कर्म वा काव्यम् । विस्मयमाश्चर्यं करोतीति विस्मयकृत् काव्यम् तस्मिंस्तथा । तुर्य्यः–चतुर्थः । सर्गः–अध्यायः । अभवत्वराम्–अभवदत्यन्तत्वरामित्यर्थः । "किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे" ५ । ४ । ११ ॥ इत्यनेन तरपोऽन्वयस्याऽऽम् । शिष्याचरणात्–शिष्यैः सम्यक् सद्गुणैः शिक्षितैः आचरणम् विचरणम् शिष्याचरणम् तस्मात्तथा । अनुत्तराम्–सर्वोत्तमाम् । प्रतिष्ठाम्–आस्पदम् । स्थितिं वा । अपि–सम्भावनायाम् । प्राप्नोतु–अधिगच्छतु ॥७८॥

इति शासनसम्राट्श्रीमद्विजयनेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कारविरचिते श्रीजैनधर्ममहाकाव्यमयमतुर्यस्तुर्यसर्गः श्रीशान्तिनाथचरित्रे शासनसम्राट्–सूरिचक्रचक्रवर्ति–तपागच्छाधिपति–भट्टारकाचार्य–महाराजाधिराजश्रीविजयनेमिसूरीश्वर–महाराजपट्टालङ्कार शास्त्रविशारद कविरत्न पीयूषपाणि पूज्यपादाचार्यमहाराज श्रीविजयामृतसूरीश्वर–विरचित–विद्वद्विनोदिनीनामवृत्तिसमन्विते—

॥ चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥

* अथ पञ्चमः सर्गः *

तरङ्गिणीरङ्कजुषः स्ववल्लभा, रसा रसानामवशा वशास्त्यजन् ।
अचीकरच्चक्रधरः प्रदेशनं, यथेष्टमाहूय स तुष्टपूर्जनम् ॥ १ ॥

अन्वयः—अङ्कजुषः, स्ववल्लभाः, तरङ्गिणीः, रसानाम्, अवशाः, वशाः, रसाः, त्यजन्, सः, चक्रधर, तुष्टपूर्जनम्, आहूय, यथेष्टम्, प्रदेशनम्, अचीकरत् ॥१॥

वृत्तिः—अङ्कजुषः–अङ्क मध्यस्थानम्, तत्सङ्गञ्च जुषन्ते–सेवन्ते, इत्यङ्कजुषस्तास्तथा । स्ववल्लभाः–निजप्रिया' इवेति शेष, तथाच—लुप्तोपमालङ्कार । तरङ्गिणीः–शैवलिनीः, नदीरिति यावत् । (च–पुन ।) रसानाम्–शृङ्गारादीनां जलानाञ्च । अवशाः–अनायत्ता, तेषामेव तदायत्तत्वात् । वशाः–वनिता । इवेति शेष । (लुप्तोपमालङ्कार) । रसाः–भुव' । पृथिवीरिति शेष । त्यजन्–विजहत्, मुञ्चन्निति यावत् । सः–प्रसिद्ध । चक्रधरः–चक्री, भगवाञ्छान्तिनाथ इति यावत् । तुष्टपूर्जनम्–पुरो नगरस्य जन पूर्जन तुष्ट. सन्तुष्टश्चासौ पूर्जनस्तुष्टपूर्जनो नागरिकलोकस्तन्तथा । आहूय–आकार्य्य । यथेष्टम्–निकामम्, पर्य्याप्तमिति यावत् । प्रदेशनम्–उपदेशम् मोक्षौपयिकदेशनमिति यावत् । अचीकरत्–अकार्षीत् । चौरादिकस्य णिच' स्वार्थिकस्य प्रयोग । "दशवर्षसहस्राणि रामो राज्यमचीकरत्" इति महाकविवाल्मीकिप्रयोगात् ।

प्रवर्धमानाः समितिक्रियाम्बुधौ, तरङ्गलेखा विभरां बभूव यः ।
स मार्गणानां समभीयुषां गणं, प्रपद्य सद्योऽभिमुखीभवेन्न किम् ? ॥२॥

अन्वयः—य', समितिक्रियाम्बुधौ, प्रवर्धमानाः, तरङ्गलेखाः, बिभराम्बभूव, सः, समभीयुषाम्, मार्गणानाम्, गणम्, प्रपद्य, सद्य', न, अभिमुखीभवेत्, किम् ? ॥२॥

वृत्तिः—यः–यादृशो भगवाञ्छान्तिनाथ । समितिक्रियाम्बुधौ–समितिर्युद्धम्, यतिचर्य्या च, तस्या' क्रिया–आचरणम्, समितिक्रिया सैव अम्बुधि समुद्रः समितिक्रियाम्बुधिस्तस्मिँस्तथा । "मयूरव्यंसकेत्यादयः" ३ । १ । ११६ ॥ इत्यनेन रूपकसमासः । प्रवर्धमानाः–प्रकर्षेणोपचयमादधाना । तरङ्गलेखाः–तरङ्गमाला' । बिभराम्बभूव–धारयामास । सः–तादृशो भगवाँश्चक्री

समसीपुपाम्—सामीप्यमुपगतानाम् । मार्गमानाम्—याचानाम् याचकानाम् । समम्—समूहम् । प्रपद्य—सम्प्राप्य । सपदि—सपदि तत्क्षण इति यावत् । न—नहि । अभिमुखीभवेत्—अनभिमुखोऽपि मुखो भवेत् सम्पद्येत अभिमुखीभवेत् । किम्—प्रश्नार्थकमव्ययम् । अपि त्वभिमुखीभवेदेवेति भावः ॥२॥

दिना क्षपा वेप्सितदानत' प्रपा, नृपाज्ञया दिरसुकरैश्चरैर्वसु ।
दरादुगते कोकनदौघकोरके सरित्प्रदेशा इव सक्तद्विजा ॥३॥

अन्वयः—दरोद्गते, कोकनदौघकोरके, सक्तद्विजा सरित्प्रदेशा, इव, नृपाज्ञया, ईप्सितदानतः चरैः दिरसुकरैः प्रपा, दिनाः वा, क्षपा, वसु ॥३॥

वृत्तिः—दरोद्गते—ईषदुद्गते । कोकनदौघकोरके—कोकनदानां रक्तोत्पलानामोघः समूहः कोकनदौघस्तस्य कोरका मुकुलानि कलिका वा कोकनदौघकोरकास्तेषु तथा । सक्तद्विजाः—सक्ताः सम्मिलिता द्विजाः पक्षिणो येषु ते तथा । सरित्प्रदेशाः—सरितां नदीनां प्रदेशाः प्रान्तभूभागाः सरित्प्रदेशाः । इव—यथा । नृपाज्ञया—नृपस्य भगवतः शान्तिनाथस्य राज्ञः आज्ञा आदेशो नृपाज्ञा तया तया । ईप्सितदानतः—ईप्सितानामभिलषितानां दानं वितरणम् ईप्सितदानम् तस्मात्तथा । चरैः —चरकैः । दिरसुकरैः—दातुमिच्छन्तीति दित्सन्ति दित्सन्तीति दित्सवस्तेषां करा हस्ता दित्सुकरास्तैस्तथा । प्रपा —पानीयशालारूपा व्यस्तरूपकमलङ्कारः । दिना—दिवसा । वा—अनुक्ते । क्षपा —रात्रय । वसु—प्रमुमिरे । रूपकोपमयो संसृष्टिः । "सेष्टा संसृष्टिरेतेषां भेदेन यदिह स्थितिः" इति काव्यप्रकाशकारो मम्मटः ॥३॥

स दानदेश स्थिरपक्षमद्रस सदा नदेश स्थिरपक्षमद्रस ।
घृतप्रवालाङ्कुरसंचयस्य यद्, घृतप्रवालाङ्कुरसंचयस्यय ॥४॥

अन्वयः—स्थिरपक्षमद्रसः तः दानदेशः तदा स्थिरपक्षमृद्रसः, नदेशः च घृतप्रवाल-अङ्कुरसंचयः यद् यथा घृतप्रवालाङ्कुरसंचयः ॥४॥

वृत्ति —स्थिरपक्षमद्रसः—स्थिरो दृढतमः पक्षः [illegible] शान्तिनाथस्य, रसोऽनुरागो यस्मिन् स तथा । सः—प्रसिद्धः । दानदेशः—दानस्य वितरणस्य देशः स्थानविशेषस्तथा । दानभूमिरिति यावत् । सदा—सर्वदा । स्थिरपक्षमद्रसः—स्थिरः—[illegible]—कोकानामौघविशेषाणाम्, स्थिर-

चक्रारतैर्भृता पूर्णा रसा भूर्यत्र स तथा । नदेशः—नदानां बृहन्नदीनामीश पति स्वामीति यावत्, तथा "श्रीमान्नदनदीपति" इति रामायणम् । इवेति शेषः । (लुप्तोपमालङ्कार) । च—पुन. । धृतऽवालाङ्कुरसंचयः—धृताः प्रवालानां विद्रुमाणाम् अङ्कुराणाम् अभिनवोद्गमानां कश्मीरजन्मादीनां सञ्चयाः समूहा यस्मिन् दानदेशे स तथा । यत्—यतः । चयः—राशि । धृतप्रवालाङ्कुरसञ्चयः—धृता प्रवालानां पल्लवानाम् अङ्कुराणां जलानां सञ्चया यत्र स तथा । यदनेकार्थः—'प्रवालो विद्रुमे वीणा-दण्डेऽभिनवपल्लवे' इति 'अङ्कुरो रोम्णि सलिले रुधिरेऽभिनवोद्गमे' इति च । (यमकम्) । अथ भाव यथा नदेश स्थिरचक्रभृद्रस सदा तथा स दानदेशोऽपि स्थिरचक्रभृद्रस सदा । पुनश्च यथा नदेश धृतप्रवालाङ्कुरसञ्चयस्तथैव स चयात्मक दानदेश' धृतप्रवालाङ्कुरसञ्चयः । अर्थस्तूपरोक्तदिशानुसन्धेय इति ॥४॥

महीयसः पङ्कजमण्डलस्य य-श्छलेन लोकाशनयानजन्मनः ।
समं सिचा संचयनैश्च राजतैः, सुपर्वणां सङ्गममादिशद् भृशम् ॥५॥

अन्वयः—*यः, लोकाशनयानजन्मनः, महीयसः, पङ्कजमण्डलस्य, छलेन, सिचा, च, राजतैः, संचयनैः, भृशम्, सुपर्वणाम्, सङ्गमम्, आदिशत् ॥५॥*

वृत्तिः—यः—तडाग' । लोकाशनयानजन्मनः—अशन-भोजनञ्च, यानम्-गमनञ्च, अशनयाने, लोकानां—जनानामशनयाने, लोकाशनयाने, ताभ्यां जन्मोत्पत्तिर्यस्य तल्लोकाशनयानजन्म तस्य तथा । महीयसः—बृहत्तरस्य । पङ्कजमण्डलस्य—पङ्कात् कर्दमात्, जातमुत्पन्नम्, पङ्कजम् तच्च तन्म-मण्डलम्-वृन्दम्, पङ्कजमण्डलम्, तस्य तथा । छलेन—व्याजेन । सिचा-सेकेन वाससा । च-पुन । राजतैः—रजतमयै । रुप्यप्रचुरैरिति यावत् । संचयनैः—समूहै' । भृशम्—अतिशय यथा स्यात्तथा । सुपर्वणाम्—सुष्ठु शोभनानि च तानि पर्वाणि महा उत्सवा इति यावत्, सुपर्वाणि तेषा तथा, महोत्सवानाम्, सुष्ठु पर्वोत्सवो येषान्ते सुपर्वाणो देवास्तेषान्तथा । सङ्गमम्—सम्मेलनम् । आदिशत्—न्यदर्शयत् ॥५॥

व्रजस्य चेन्दोर्मृगनाभिजन्मन-श्छलेन गौरस्य च मेचकस्य च ।
अमानि देवासुरमन्त्रभासुर, मनस्विनाऽन्योन्यसुहृत्क्रियातुरम् ॥६॥

अन्वयः—*गौरस्य, इन्दोः, व्रजस्य, च, मेचकस्य, मृगनाभिजन्मनः, च, (व्रजस्य) छलेन, मनस्विना, अन्योन्यसुहृत्क्रियातुरम्, देवासुरमन्त्रभासुरम्, अमानि ॥६॥*

वृत्तिः—गौरस्य—धवलस्य, शुभ्रवर्णस्येति यावत् । इन्दोः—चन्द्रमसोऽमृतत्वात् अमृतस्य । मत्रस्य—समुद्रस्य । च—पुनः । मेचकस्य—श्यामलस्य कृष्णस्येति यावत् । मामिजन्मनः—नाभौ हरिपद्मस्य कर्णिकाया अम्भोत्पत्तिवरस्य तस्य तथा । च—पुनः । (मत्रस्य—समुद्रस्य) छलेन—व्याजेन । मनस्विना—प्रशस्तं मनश्चित्तमस्यास्तीति मनस्वी मनीषी विद्वानिति यावत्, तेन तथा । अन्योन्यसुहृत्क्रियातुरम्—परस्परमित्रक्रियासुरम् । देवासुरमन्त्रमासुरम्—देवासुराणाममरदानवानां मन्त्रा मननमालम्बनकथास्त्वविशेषा देवासुरमन्त्रास्तद्वत् मासुरम् देदीप्यमानम् । अत्र श्लोके देवासुरमन्त्रमासुरत्वारमकविशेषस्योद्देश्यकथाचकपदाभावात् । पूर्वेविधर्द विधिमनवचनमप्युपवर्णनीयम् तथा । पूर्वेविशेषा । अमानि—ज्ञातम् ॥६॥

महीतुरुद्ग्राहयितु करस्थितं, कुशोदकं तत् सुहिताय चोभयो ।
नलेन मेने सल्लिलेऽनिलीनयो , स्वपावनं जीवनभावनं पुन ॥७॥

अन्वयः—महीतुः, च उद्ग्राहयितुः, करस्थितम्, (तत्) कुशोदकम्, तत् उभयो सुहिताय, नलेन पुन, सलिले निलीनयोः जीवनभावनम् स्वपावनम्, मेने ॥७॥

वृत्तिः—महीतुः—राज्ञः सकाशाद्गृहणतः । च—पुनः । उद्ग्राहयितुः—प्रतिपादयितुः दानशीलस्येति यावत् । करस्थितम्—करयोर्हस्तयोः स्थितम् करस्थितम् । (तत्) कुशोदकम्—कुशा दर्भाश्च उदकानि जलानि चैतेषां समाहारः कुशोदकम् । तत्—दानशीलकरस्थितकुशोदकम् । उभयोः—महीतप्रतिपादयित्रोः । सुहिताय—सुष्ठु हितं कल्याणं सुहितम् तस्मै तथा । नलेन—राज्ञा अन्तरेण अमेनेत्यर्थः । पुनः—च । सलिले—जले । निलीनयोः—मग्नयोः संपृक्तयोरिति यावत् । महीतप्रतिपादयित्रोरिति यावत् । जीवनभावनम्—भाव्यते इति भावनं जलम् जीवनस्य भावनम् जीवनभावनम् तत्तथा । स्वपावनम्—स्वेन आत्मना पावनं पवित्रम् स्वपावनं तत्तथा । मेने—अवबुधे ॥७॥

नवं सरस्योदभवन्महोत्सवे, यथेष्टसृष्टाञ्जलिमुष्टवारिभि ।
पराजितोऽमूल्यवणाञ्भिरध्यत–स्त्विप विमुञ्चन् विधुकालकूटयो ॥८॥

अन्वयः—महोत्सवे, यथेष्टसृष्टाञ्जलिमुष्टवारिभिः नवम् सरः उदभवत् तथा, विधुकालकूटयोः त्विषम् विमुञ्चन्, अमूल्याम्भिः अपि पराजितः, अभूत् ॥८॥

वृत्तिः—महोत्सवे–महान् विशालश्चासावुत्सवो महः महोत्सवस्तस्मिँस्तथा । यथेष्टसृष्टाञ्जलिमृष्टवारिभिः–यथेष्टं पर्य्याप्तं यथा स्यात्तथा सृष्टानि–त्यक्तानि यथेष्टसृष्टानि तानि च तान्यञ्जलिमृष्टवारीणि–सम्पुटितकरयुगलमृष्टजलानि, यथेष्टसृष्टाञ्जलिमृष्टवारीणि तैस्तथा । नवम्–नवीनम् । अभिनवमिति यावत् । सरः–कासारः । उदभवत्–समुदपद्यत । सञ्जातमिति यावत् । अतः–अभिनवसरःप्रादुर्भावाद्धेतोः । विधुकालकूटयोः–विधुश्चन्द्रश्च कालकूटो विषश्च विधुकालकूटौ तयोस्तथा । सम्बन्धित्व षष्ठ्यर्थः । चन्द्रविषसम्बन्धिनीमिति यावत् । त्विषम्–छविम्, कान्तिमिति यावत् । विमुञ्चन्–परित्यजन् । लवणाब्धिः–लवणसमुद्रः । अपि–सम्भावनायाम् । पराजितः–पराभूतः । अधरीभूत इति यावत् । अभूत्–अभवत् ॥८॥

चलीकृता यत्र तरङ्गरिङ्गणै–र्जिनेन्द्रदीक्षासमयोत्सवाम्बुधौ ।
हया दधुः स्वाप्लवनैर्महोर्मितां, व्रजा गजानामपि संघचारिताम् ॥९॥

अन्वयः—यत्र, जिनेन्द्रदीक्षासमयोत्सवाम्बुधौ, तरङ्गरिङ्गणैः, चलीकृताः, हयाः, स्वाप्लवनैः, महोर्मिताम्, अपि, गजानां, व्रजाः, संघचारिताम्, दधुः ॥९॥

वृत्तिः—यत्र–यस्मिन् । जिनेन्द्रदीक्षासमयोत्सवाम्बुधौ–जिनेन्द्रस्य जिनेश्वरस्य भगवतोऽर्हतः शान्तिनाथस्य दीक्षासमयो भागवतदीक्षाग्रहणकालो जिनेन्द्रदीक्षासमयस्तत्र उत्सव उद्धर्ष एवाम्बुधिः समुद्रः जिनेन्द्रदीक्षासमयोत्सवाम्बुधिस्तस्मिन् तथा । "मयूरव्यंसकेत्यादय" ३ । १ । ११६ ॥ इत्यनेन रूपकसमासः । तरङ्गरिङ्गणैः–तरङ्गस्खलनैः । चलीकृताः–चञ्चलीकृताः । हयाः–अश्वाः । स्वाप्लवनैः–स्वस्य आत्मन आप्लवनानि सर्वतोभावेन प्लुतानि कूर्दनानि इति यावत् स्वाप्लवनानि तैस्तथा । महोर्मिताम्–महान्तश्च त ऊर्मयस्तरङ्गाः महोर्मयस्तेषां तासां वा भावो महोर्मिता तान्तथा । अपि–समुच्चये । गजानाम्–हस्तिनाम् । व्रजाः–समूहाः, वृन्दानीति यावत् । संघचारिताम्–सङ्घेन समूहेन चरन्तीति सङ्घचारिणो मत्स्यास्तेषां भाव सङ्घचारिता तान्तथा । सङ्घेन चरन्तीति मत्स्यजाति । दधुः–धारयामासुः ॥९॥

मिथो रथानामपि सादिनां ध्वजै–रबालशैवाललतापरम्पराः ।
मलीमसै रेणुगणैः सखीकृताः पयोनिधेर्धर्मनिधेर्व्रतोत्सवे ॥१०॥

अन्वयः—धर्मनिधेः, रथानाम्, अपि, सादिनाम्, मिथः, ध्वजैः, मलीमसैः, रेणुगणैः, पयोनिधेः, अबालशैवाललतापरम्पराः, सखीकृताः ॥१०॥

वृत्तिः—धर्मनिधेः-धर्मो-सुकृतादि निधीयन्तेऽत्रेति धर्मनिधिर्भगवान्, ज्ञातिनाम, यस्य तथा । "आन्याचाराख्ये" ५ । १ । ८८ । इत्यनेन आचारे 'क्विप् प्रत्ययः' । द्युतानाम्-स्वस्वदानाम् । अपि-संमुखे । शास्तिनाम्-दस्त्यश्ववाजिरोमिकाम् । मिथः परस्परम् । यतोः-गमने । शाता-मिरिति यावत् । मलीमसो-मलिने । रेणुचयैः-धूलिसमूहैः । पयोनिधेः-पयांसि जलानि निधीयन्तेऽस्मिन्निति पयोनिधिः समुद्रस्तस्य तथा । अगाधगाधेयस्कवापरम्पराः-अगाधा महत्तमा याः मेघाश्रया अश्वनीलीचस्त्वोऽश्वस्मेधाश्वत्तास्तासां परम्परा समूहाः अगाधमेघाश्वपरम्परा-स्तास्तथा । मलीकृता-मलिना कृता समलिनाः मलीकृताः सदृशीकृता इति भावः ॥१ ॥

चल चलद्वेपिपुरस्सरे,चले हया ध्वजा शाणरुच प्रसृत्वरा ।
ध्रुवं दधुर्वाडवहव्यवाहव-स्थितिं त्रिलोकीजनसद्ममार्णवे ॥११॥

अन्वयः—चलद्वेपिपुरस्सरे, चले, चले हयाः शोणरुचः, प्रसृत्वराः ध्वजाः त्रिलोकीजनसद्म-मार्णवे ध्रुवम्, वाडवहव्यवाहस्थितिम्, दधुः ॥११॥

वृत्तिः—चलद्वेपिपुरस्सरे-चलं चपलमश्वसमूहरथिसमं द्वेषि तत्पतीको चलद्वेपी-हस्ती स पुरस्सरोऽग्रगामी यस्मिंस्तत् चलद्वेपिपुरस्सरम् तस्मिंस्तथा । चले-चञ्चले । चले-सैन्ये । हयाः-अश्वाः । शोणरुचः-शोणाऽरुणा रुक् द्युतिर्येषान्ते शोणरुचः । प्रसृत्वराः-प्रसरणशीलाः । ध्वजाः-पताकाः । त्रिलोकीजनसद्ममार्णवे-त्रयाणां लोकानां भुवनानां समाहारस्त्रिलोकी भुवनत्रयम्, तस्य जनाः लोकास्त्रिलोकीजनास्तेषां सद्मानः-सम्मिलनस्थानमेव अर्णवः समुद्रः, त्रिलोकीजनसद्ममार्णवस्तस्मिंस्तथा । ध्रुवम्-निश्चितं यथा स्यात्तथा । वाडवहव्यवाहस्थितिम्-वाडवस्य हव्यवाहः वाडवाग्निस्तस्य या स्थितिरवस्थानम्, वाडवहव्यवाहस्थितिस्तां तथा । दधुः-धारयामासुः ॥११॥

व्रती बभूव प्रभुराप्य शुक्लजां चतुर्दशीं तां बहुलां च लोचकृत् ।
कचेषु मत्वेव कषायपावक-स्थितिमरोहत्तमभूमधूमताम् ॥ १२ ॥

अन्वयः—प्रभुः, शुक्लजाम् चतुर्दशीम्, आप्य, व्रती च, बहुलाम् ताम्, (आप्य) कचेषु, कषायपावकस्थितिमरोहत्तमभूमधूमताम् मत्वा इव, लोचकृत् बभूव ॥१२॥

वृत्तिः—प्रभुः-प्रकर्षेण भवतीति प्रभु स्वामी, ईशितेति यावत् । "भ्रंसंभ्वर्थेभ्यो डुः" सू० ५

५।२।६४॥ इत्यनेन भुवो 'डु' प्रत्ययः । शुक्रजाम्—शोचन्ति पान्था अत्रेति शुक्रो ज्येष्ठमासस्तत्र जाता समुत्पन्ना शुक्रजा तान्तथा । चतुर्दशीम्—तदाख्यातिपावनतिथिविशेषम् । आप्य—समधिगत्य। व्रती—व्रत नियमः सयम इति यावदस्त्यस्येति व्रती । च—पुन । वहुलाम्—कृष्णपक्षीयाम । ताम्—चतुर्दशीम् । (आप्य) कचेषु—केशेषु । कषायपावकस्थितिप्ररोहत्तमभूमधूमताम्—कषाया क्रोध-मानमायालोभा एव पावको वह्नि कषायपावकस्तस्य स्थितिरवस्थानम्, कषायपावकस्थितिस्तया प्ररोहत्तमोऽतिशयेन प्रादुर्भूतो भूमा बाहुल्य यस्य स कषायपावकस्थितिप्ररोहत्तमभूमः स चासौ धूमो वायुवाह, कषायपावकस्थितिप्ररोहत्तमभूमधूमस्तस्य भाव तत्ता तान्तथा । मत्वा—अवबुध्य । इव—यथा । लोचकृत्—लोच लुञ्चनम् मूलचूलमुत्पाटनमिति यावत, करोतीति लोचकृत् । बभूव—अभूत् ॥ १२ ॥

प्रकाममादित्यमवाप्य कण्टकै–स्तपस्यतोऽभूत् तनुरर्हतः कटुः ।
पटुः समाधौ विमना मनाग् न सा, रसालसा वा नियमाद् यमादपि ॥१३॥

अन्वयः—प्रकामम्, आदित्यम्, अवाप्य, कण्टकैः, तपस्यतः, अर्हतः, तनुः, कटुः, अभूत्, समाधौ, पटुः, विमनाः, नियमात्, वा यमात्, सा, अपि, मनाक्, रसालसा, न ॥१३॥

वृत्तिः—प्रकामम्—पर्य्याप्त यथा स्यात्तथा । आदित्यम्—अदितेरपत्यम् पुमान् आदित्य सूर्य्यस्तन्तथा । अवाप्य—अधिगत्य समाश्रित्येति यावत । कण्टकैः—द्रुमाङ्गै, तीक्ष्णाग्रवृक्षाङ्गैरिति यावत्। उपलक्षितायां भूमाविति शेषश्च । तपस्यतः—तपस्यामाचरत । अर्हतः—जिनेश्वरस्य, षोडश-तीर्थकृत शान्तिनाथस्येति यावत् । तनुः—शरीर । कटुः—तिक्तः । अभूत्—अभवत् । समाधौ—अर्थ-मात्राभासनरूपकध्याने । पटुः—चतुर निष्णात इति यावत् । विमनाः—वि विशिष्ट मनोऽन्तःकरण यस्य स तथा । यद्वा-समाधौ पटु, विषयेषु विमना-वैमनस्यवान् विराग इत्यर्थः, अर्हन्निति शेष । नियमात्—व्रतात् । वा—समुच्चये । यमात्—सयमात् , ब्रह्मचर्य्यसरक्षणप्रमुखादिति भाव । सा—तनुः । अपि—सम्भावनायाम । मनाक्—ईषत्, किञ्चिदपीति शेषः । रसालसा—रसैर्मधुरादिभिरलसा-ऽऽलस्यवती तथा । न—नहि ॥१३॥

सुरार्चने चन्दनचन्द्रलेपनैः, करम्बितामोदभरं विवृण्वती ।
तनुर्नन्नु प्रौढिसमाधिसाधनै–र्जिनस्य विश्वम्भरतामिवाऽन्वशात् ॥१४॥

अन्वयः—चन्दनचन्द्रलेपनैः, सुरार्चने, (सति) करम्बितामोदभरम्, विवृण्वती, जिनस्य, तनुः,

नु, प्रौढिसमाधिसाधनैः *विश्वम्भरताम्* , *इव अन्वयात्* ॥१४॥

वृत्तिः—चन्दनचन्द्रलेपनैः—चन्दनं मलयजश्च चन्द्रः कर्पूरश्च चन्दनचन्द्रौ तयोर्लेपनानि चन्दनचन्द्रलेपनानि तैस्तथा । सुरार्चनैः—सुरैर्देवैरर्चनं पूजनं सुरार्चनम् तन्निर्मैस्तथा । तथेति शेषः । सुरभितामोदभरम्—सुरभितो व्याप्त आसमन्तात् सम्भवः सुरभितामोदस्तस्य भरोऽतिशयः सुरभितामोदभरस्तम् तथा । बिभ्रती—धारयन्ती । जिनस्य—भगवतः शान्तेः इति शेषः । तनुः—शरीरम् । ननु—निश्चयेन । प्रौढिसमाधिसाधनैः—प्रौढ्या प्रौढतया समाधिर्ध्यानमात्मप्रमाणस्वरूप-ध्यानम् प्रौढिसमाधिस्तस्य साधनानि सम्पादनानि प्रौढिसमाधिसाधनानि तैस्तथा । विश्वम्भरताम्—विश्वं जगत् बिभर्ति पोषयति इति विश्वम्भरस्तस्य भावो विश्वम्भरता ताम् तथा । अन्वयात्—प्राप्नोत् । इव—यथा ॥१४॥

क्वचित् तनूत्सर्जनमुद्रया विभो-रनर्तिमूर्तिर्परिवर्ति सा स्म या ।
धृतस्फुटश्रीगृहविग्रहा दिवा निशं मृणालाभभुजावलम्बिनी ॥१५॥

अन्वयः—*विभोः* , *सा अनर्तिमूर्तिः*, *क्वचित् तनूत्सर्जनमुद्रया*, *परिवर्ति स्म या*, *धृतस्फुटश्री गृहविग्रहा दिवानिशम् मृणालाभभुजावलम्बिनी* ॥१५॥

वृत्तिः—विभोः—स्वामिनः, भगवतः शान्तिनाथस्येति यावत् । या—प्रसिद्धा । अनर्तिमूर्तिः—अविद्यमानाऽर्तिः पीडा यस्यां साऽनर्तिः सा चासौ मूर्तिः शरीरम् तथा । क्वचित्—कुत्रापि । तनूत्सर्जनमुद्रया—कायोत्सर्गमध्यासिकया । परिवर्ति स्म—पुनः पुनरविच्छिन्नेन भाऽवर्तत । सा—वास्तवी तनुः । धृतस्फुटश्रीगृहविग्रहा—धृतम् स्फुटानि विकसितानि श्रीगृहाणि कमलान्येव विग्रहः शरीरं यया सा तथा । दिवानिशम्—अहोरात्रम् रात्रिन्दिवमिति यावत् । मृणालाभभुजावलम्बिनी—मृणालवत्कर्णोर्बिसयोराभा कान्तिरिवाऽऽभा कान्तिर्ययोस्तौ मृणालाभौ तौ च तौ भुजौ ताववलम्बते समाश्रयति तच्छीला तथा अस्तीति शेषः ॥१५॥

यमान्तिकस्यामरभक्तिवृष्टिभि-र्जिने धृतध्यानधने त्वऽधर्मणे ।
नवं सरस्तत्क्षणमप्यमूर्च्छि या सरोजिनी पद्मभवाऽप्सरायिता ॥१६॥

अन्वयः—*अधर्मणे, जिने, धृतध्यानधने, तु, यमान्तिकस्यामरभक्तिवृष्टिभिः, तत्क्षणम् नवं, सरः, अमूर्छत्, पद्मभवा सरोजिनी अपि, श्रिया अप्सरायिता* ॥१६॥

वृत्तिः—अधर्मणे—नास्ति धर्मो यस्यासौ अधर्मा मोक्षस्तस्मै तथा तदर्थमिति यावत् । जिने—

भगवति शान्तिनाथेऽर्हति । धृतध्यानधने-धृतं सम्पादित ध्यान शुक्लध्यानमेव धनं येन तस्मिँस्तथा सतीति शेषः । तु-पुन । यथान्तिकस्थामरभक्तिवृष्टिभिः-अन्तिक सान्निध्यमनतिक्रम्येति यथान्तिकस्था येऽमराः सुराः तै भक्त्या श्रद्धीभावेन कृता वृष्टयो वर्षाणि ताभिस्तथा । तत्क्षणम्-सद्य । नवम्-नूतनम । सरः-सरोवर । अभूत्-अजनि । यत्प्रभवा-यदुत्पन्ना । सरोजिनी-कमलिनी, पद्मिनीति यावत् । अपि-साऽपि । श्रिया-लक्ष्म्या, शोभयेतियावत् । 'शोभासम्पत्तिपद्मासु, लक्ष्मी श्रीरिव कथ्यते' इति यादवः । अप्सरायिता-अप्सरोवदाचरिता । 'ओजोऽप्सरस' । ३ । ४ । २८ ॥ इति क्यङ् सलोपश्च । अत्रार्थेऽभियुक्तोक्तिरपि' 'ओजोऽप्सरसो नित्यमितरेषां विभषये' ति । (उपमाऽर्थापत्तिश्चालङ्कारौ) ॥ १६ ॥

यदम्बुपूरप्रतिबिम्बितायति-र्गणो ग्रहाणां पुरतोऽर्हतः प्रभोः ।
तरंस्तरङ्गेषु भवार्णवान्तर, स्वमाह तीर्णं नटनेऽतिपाटवात् ॥१७॥

अन्वयः—यदम्बुपूरप्रतिबिम्बितायतिः, ग्रहाणाम् , गणः, प्रभोः, अर्हत , पुरतः, भवार्णवान्तरम् , तरङ्गेषु, तरन् , नटने, अतिपाटवात् , स्वम् , तीर्णम् , आह ॥१७॥

वृत्तिः—यदम्बुपूरप्रतिबिम्बितायतिः-यस्य-तडागस्य, अम्बुनो-जलस्य, पूरे-प्रवाहे प्रतिबिम्बिता-प्रतिफलिता, आयतिर्दैर्घ्यं यस्य स तथा । ग्रहाणाम्-सूर्य्याचन्द्रमःप्रमुखाणाम् । गणः-समूह । प्रभो-स्वामिन । अर्हतः-जिनेश्वरस्य । पुरतः-अग्रत । भवार्णवान्तरम्-ससारसागरमध्यम् । तरङ्गेषु-भङ्गेपु । तरन्-प्लवन् । नटने-नर्तने । अतिपाटवात्-अत्यन्तचातुर्य्यात् । स्वम्-आत्मानम । तीर्णम्-पारितभवसागरम् । आह-ब्रवीति, कथयतीति यावत ॥१७॥

वने स्थितावस्य च चामरक्रियां, मरुत्तरङ्गैस्तरलस्तटद्रुमः ।
सदातपत्रायितपल्लवोच्चय-श्चकार सत्कारपदं दिवौकसाम् ॥१८॥

अन्वयः—च, अस्य, वने, स्थितौ, चामरक्रियाम् , मरुत्तरङ्गैः, तरलः, सदातपत्रायितपल्लवोच्चयः, तटद्रुमः दिवौकसाम् , सत्कारपदम् , चकार ॥१८॥

वृत्तिः—च-पुन । अस्य-भगवत शान्तिनाथस्य । वने-तपस्यासाधननिदानकानने । स्थितौ-अवस्थाने । सत्यामितिशेष । चामरक्रियाम्-चामरनिर्वर्त्यकार्य्यम् । मरुत्तरङ्गैः-पवनसम्बन्धिभङ्गैः । तरलः-चञ्चल । चलाचल इति यावत् । सदातपत्रायितपल्लवोच्चयः-सदा सर्वदा, आतपत्रायित आतपत्र-छत्रम् , तद्वदाचरित', पल्लवोच्चयः-किसलयप्रकरो यस्मिन् स तथा । तटद्रुमः-

[illegible] । दिवौकसाम्–देवानाम् । सुरसुन्दरपदम्–[illegible] । [illegible]–[illegible] ॥१८॥

न धीरता तादृगिह क्षमाधरे, दधौ जिनो यामुदधौ गभीरता ।
निमज्ज्य मैनाकमहीभृत सत', परीक्षणाद् वाम्बुनिधेस्वलघया ॥१९॥

अन्वयः—जिनः, याम्, (धीरतां गभीरतां वा) दधौ, इह, क्षमाधरे तादृक् , धीरता, न, निमज्ज्य, सतः, मैनाकमहीभृतः, परीक्षणात्, अम्बुनिधेः, अलघया, उदधौ (तादृक्) गभीरता, न ॥१९॥

वृत्तिः—जिनः–भगवान् शान्तिनाथः । याम्–यादृशीम् धीरतां गम्भीरतां वा । दधौ–धृतवान् । इह–अस्मिन् । क्षमाधरे–क्षमायाः पृथिव्या धरो धारकः क्षमाधरः पर्वतः [illegible] [illegible] अपि [illegible] [illegible] सुराचले, मेरावपि यावत् । तादृक्–तादृशी । धीरता–धैर्यम् । वा–समुच्चये । निमज्ज्य–अन्तर्निमग्नीभूय । सतः–विद्यमानस्य । मैनाकमहीभृतः–[illegible], [illegible] मैनाकाख्यपर्वतस्य । परीक्षणात्–[illegible] सम्पर्कादपि यावत् । अम्बुनिधेः–अम्बूनि [illegible] [illegible] तस्य तथा । अलघया–[illegible] । उदधौ–समुद्रे । (तादृक् [illegible]) गभीरता–गम्भीरता । न–नहि ॥१९॥

विपक्षतां यो गत एव यागत किमस्य शम्भोर्ननु पक्षताऽक्षता ।
पुरापि पारापतपक्षिणो भये, सतान पक्षान् धुवत सपक्षताम् ॥२०॥

अन्वयः—यः योगतः, एव विपक्षताम्, गतः, किम्, अस्य शम्भोः, नु, पक्षता, अक्षता, न, पुरा अपि, सतान्, धुवतः पारापतपक्षिणः, भये, सपक्षताम् [illegible] ॥२०॥

वृत्तिः—यः–[illegible] भगवान् शान्तिनाथः । योगतः–[illegible] [illegible] । एव–[illegible] । विपक्षताम्–पक्षपरित्यागं, [illegible] इति यावत् [illegible] [illegible] विपक्षस्तस्य भावो विपक्षता ताम्तथा । गतः–प्राप्तः । किम्–[illegible] । अस्य–[illegible] [illegible] । शम्भोः–[illegible] [illegible] इति यावत् [illegible] शान्तिनाथस्येति [illegible] । नु–वितर्के । पक्षता–[illegible] । [illegible] इति यावत् । अक्षता–परिपूर्णा । न–नहि, [illegible] [illegible] । यतः–पुरा–पूर्वम् । अपि–सम्भावनायाम् । पक्षान्–[illegible] । धुवतः–[illegible] । पारापतपक्षिणः–कपोताख्यविहगविशेषस्य । भये–[illegible], [illegible] इति यावत् । सपक्षताम्–[illegible]

आनुकूल्येन सहायतयेति यावत्, सहित मपक्षस्तस्य भाव. सपक्षता, प्रकृतिजन्यबोधे प्रकारीभूतस्यैव भावप्रत्ययार्थत्वनिर्णयात्। आश्रयविशेष्यकपक्ष-(सहायता) प्रकारकबोधे प्रकारीभूतस्य पक्षस्यैव बोधनात् सहायतामित्यर्थ । ततान-विस्तारयामास ॥२०॥

पयोधिलक्ष्मीमुषि केलिपल्वले, जिनेऽप्यनेकान्तिकता कृता जनैः ।
तटेऽपि साधारणया धिया श्रिते, क्वचिन्न लेभे व्यभिचारचारिता ॥२१॥

अन्वयः—*पयोधिलक्ष्मीमुषि, केलिपल्वले, जिने, अपि, जनैः, अनेकान्तिकता, कृता, साधारणया, धिया, श्रिते, क्वचित्, तटे, अपि, व्यभिचारचारिता, न, लेभे ॥२१॥*

वृत्तिः—पयोधिलक्ष्मीमुषि-पयांसि जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति पयोधि समुद्रस्तस्य लक्ष्मी शोभा, पयोधिलक्ष्मीस्ता मुष्णाति चोरयतीति पयोधिलक्ष्मीमुट् तस्मिंस्तथा। पयोधिशोभातोऽधिकाधिक-शोभाशालिनीत्यर्थ । केलिपल्वले-क्रीडाल्पसरसि। जिने-अर्हति, भगवति शान्तिनाथे इत्यर्थ । अपि-समुच्चये। जनै.-लोकै । अनेकान्तिकता-अनेकान्तिकत्वबुद्धि । कृता-विहिता । केलिपल्वले सामान्यत पयोधिशोभानाशकत्वस्य जिनेऽप्यस्यसन्निधानात्, सदाधायकत्वस्य च सत्त्वात् जिनेऽपि च स्याद्वादात अनेकान्तिकत्वं सुस्पष्टमवसेयम । साधारणया-सामान्यया । बुद्ध्या-ज्ञानेन । श्रिते-सेविते, आलिङ्गिते विषयीकृते इति यावत । क्वचित्-कुत्रापि । तटे-तीरे । अपि-सम्भावनायाम । व्यभिचारचारिता-शोभया अन्यत्र वृत्तित्वम, असार्वदिकशोभाधायकत्वमिति यावत। न-नहि । लेभे-आपि । केलिपल्वले जिने तीरे च व्यभिचरितशोभातिशयशालित्वमन्यमन्यतेति भाव ॥२१॥

कदापि देवोऽकृत हंसमंशतो, रिरंसुहंसीकलनादसादरम् ।
सुवर्णवर्णं जिनवर्णने कृते, विडौजसा क्षोभयितुं मनोऽर्हतः ॥२२॥

अन्वयः—*विडौजसा, कदापि, जिनवर्णने, कृते, देवः, अर्हतः, मन, क्षोभयितुम्, अंशतः, सुवर्णवर्णम्, रिरंसुहंसीकलनादसादरम्, हंसम्, अकृत ।*

वृत्तिः—विडौजसा-इन्द्रेण, 'इन्द्रो हरिश्च्यवनोऽच्युताग्रजो, वज्री विडौजा मघवान् पुरन्दर' २-८५-इत्यभिधानचिन्तामणि' । कदापि-कस्मिँश्चिदपि समये । जिनवर्णने-श्री शान्तिनाथभगवत्त-पश्चरणादिप्रशंसने । कृते-विहिते, सति । देवः-सुर', सुरेन्द्रवचनमश्रद्दधान कश्चित स्वबलावलेपो-द्धतोऽमर इति यावत्। अर्हतः-भगवत श्रीशान्तिनाथस्य । मनः-चित्तम् । क्षोभयितुम्-चालयितुम्, अङ्गीकृतमार्गतोऽपसारयितुमिति यावत् । अंशतः-स्वावयवेन, परिमितात्मीयात्मप्रदेशान् सङ्ग्राह्येति

भावत् । सुवर्णवर्णम्-कनकरूपम् । रिरंसुहंसीकृतनादमादरम्—रिरंसा रन्तुमिच्छा हंसाः यस्य-स्याः कस्मादेऽस्मत्समयुग्मतो आदरः साभिलाषं तं तथा । हंसम्-मरालम् । अकृत-विचक्रे । हंसस्य विजृम्भमाणमनोहरिति भावत् ॥२२॥

पुरः किरन्तं विकरं वसूत्करं, समौक्तिकं मौक्तिकयुक्तमैक्षत ।
स तत्र चित्रं विचरन्तमन्तिके, मनागपि क्षुब्धमना हि नाभवत् ॥२३॥

अन्वयः—सः तत्र पुरः विकरम्, वसूत्करम् किरन्तम्, समौक्तिकम्, मौक्तिकयुक्तम्, अन्तिके विचरन्तम् चित्रम् ऐक्षत हि मनागपि क्षुब्धमनाः न अभवत् ॥२३॥

वृत्तिः—सः —श्रीशान्तिनाथोऽग्रज । तत्र—तपोवनभूमौ । पुरः—अग्रे । विकरम्—विकारकारकम् । वसूत्करम्—रत्नपुञ्जम् । किरन्तम्—क्षिपन्तम् । समौक्तिकम्—समम् अनुरूपम् मौक्तिकम् यस्मिन्तत्र स तं तथा । मौक्तिकयुक्तम्—मुक्ताफलसमन्वितम् । अन्तिके—समीपे । विचरन्तम्—अर्थं अर्थं सञ्चरन्तम् । चित्रम् विस्मयापादकम् कनकरूपत्वादिति । ऐक्षत—अपश्यत् कोमलगात्रं मध्ये । अत च हि—निश्चयेन । मनागपि—ईषदपि । क्षुब्धमनाः—चञ्चलचित्तः । न—नैव । अभवत्—समभावत ॥२३॥

तपस्यतस्तस्य विवन्दिषाभिपात् स्वरागतः स्निग्धमनास्त्वरागतः ।
स देवदेवस्य निषेवणापरं, हिरण्मयं हंसमबोधि नैषधः ॥२४॥

अन्वयः—विवन्दिषाभिपात्, तु अरागतः, तपस्यतः, तस्य, देवदेवस्य निषेवणापरम् हिरण्मयम् हंसम्, स्वरागतः, स्निग्धमनाः सः नैषधः अबोधि ॥२४॥

वृत्तिः—विवन्दिषाभिपात्—वन्दितुमिच्छा विवन्दिषा तस्या मिष व्याजा विवन्दिषाभिषम् तस्मात्तथा । तु—किन्तु । अरागतः—रागाभावत । मात्सर्यानुरागविरहितत्वेनार्थं यत्र । स्वरागतः स्वस्य स्वरितमागमं इत्यर्थमपपेक्षय । तपस्यतः—तपश्चाचरतः । तस्य—प्रसिद्धस्य वीतरागस्यादिनेति शेष । देवदेवस्य—तीर्थङ्करो विशेषतस्य श्रीशान्तिनाथस्य । निषेवणापरम्—शुश्रूषणासक्तम् । हिरण्मयम्—काञ्चनविकारम् । हंसम्—राजहंसम् । स्वरागतः—स्वीयानुरागात् स्वर्गात् समागतो वा । स्निग्धमनाः—स्निग्धं सस्नेहं मनो अन्तःकरणं यस्य स तथा, समभावान्तःकरण इत्यर्थः । सः—प्रसिद्धः । नैषधः—नलिनभूपतिः । अबोधि—अज्ञासत् अवबुद्धवान् ॥२४॥

प्रियासु बालासु रतक्षमासु च, ललन्तमेतं चरणानुरागिणम् ।
विसिष्मये वीक्ष्य नृपो विरुद्धता, निवारिता द्वन्द्ववलेऽर्हतेत्यसौ ॥२५॥

अन्वयः—बालासु, च, रतक्षमासु, प्रियासु, ललन्तम्, चरणानुरागिणम्, एतम्, वीक्ष्य, अर्हता, द्वन्द्ववले, विरुद्धता, निवारिता, इति, असौ, नृपः, विसिष्मिये ॥२५॥

वृत्ति.—बालासु–अप्राप्तयौवनासु, सुरतकर्माक्षमास्विति यावत् । च–पुनः । रतक्षमासु–सुरतसमर्थासु । प्रियासु–वल्लभासु, प्रियतमास्विति यावत् । ललन्तम्–अनुरागवन्तम । चरणानुरागिणम्–जिनेश्वरचरणानुरागवन्तम । यद्वा–चरणेष्वनुरागो लौहित्य चरणानुराग सोऽस्त्यस्येति चरणानुरागी, "अतोऽनेकस्वरात" ७ । २ ॥ ६ ॥ इत्यनेन मत्वर्थे 'इन्' प्रत्ययः । एतम्–समीपतरवर्तिनम् । "समीतरवर्ति चैतदोरूपम्" इत्यभियुक्तोक्ते । हसमित्यर्थः । वीक्ष्य–अवलोक्य । अर्हता–जिनेश्वरेण । द्वन्द्ववले–युद्धे । विरुद्धता–विरोधः, परस्परेर्ष्याभाव इति यावत । निवारिता–दूरीकृता । इति–एव, निधायेत्यर्थ । असौ–अयम् । नृपः–राजा, नैषधाभिधान इति यावत् । विसिष्मिये–विस्मयमवाप्तवान् ॥२५॥

सितच्छदं त चरणानुरागिणं, द्विपत्त्रितं पल्लवितं च बिभ्रतम् ।
विभोर्मनोऽन्तः स्मरमेव भावितुं, सुरेण चक्रे बहुधाऽऽयुधादरः ॥२६॥

अन्वयः—द्विपत्त्रितम्, च, पल्लवितम्, बिभ्रतम्, सितच्छदम्, चरणानुरागिणम्, तम्, (वीक्ष्य), विभोः, मनोऽन्तः, स्मरम्, भावितुम्, सुरेण, बहुधा, आयुधादरः, चक्रे, एव ॥२६॥

वृत्तिः—द्विपत्त्रितम्–द्विपत्र सञ्जातमस्मिन्निति द्विपत्त्रितम्, द्विपत्रयुक्तमित्यर्थ । च–पुन । पल्लवितम्–पल्लवयुक्तम् । सितच्छदम्–श्वेतपक्षम् । बिभ्रतम्–धारयन्तम् । चरणानुरागिणम्–चरणयोः पादयोरनुरागो लौहित्य चरणानुरागः सोऽस्त्यस्येति चरणानुरागी तन्तथा । अथच–चरणयोः–प्रभुचरणकमलयोरनुरागः स्नेहश्चरणानुराग. सोऽस्त्यस्येति चरणानुरागी तन्तथा । तम्–हसम् । वीक्ष्य स्थितस्येति शेष । विभोः–प्रभो शान्तिनाथस्य । मनोऽन्तः–हृदयाभ्यन्तरे । स्मरम्–कन्दर्पम् । भावितुम्–बोधयितुम् समुत्तेजयितुमिति यावत् । सुरेण–प्राग्दर्शितदेवेन । बहुधा–अनेकशः । आयुधादरः–अस्त्रग्रहणाभिलाष । चक्रे–विदधे । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् ॥२६॥

कृताभियोगः स तु योगसङ्क्रमे प्रयोगदक्षेण तपोद्विपेन यत् ।
स्मरार्जितं रागमहीरुहाङ्कुरं बभञ्ज मूलादनुकूलया धिया ॥२७॥

अन्वयः—तु, योगसङ्क्रमे कृताभियोगः, सः, यत्, अनुकूलया, धिया, प्रयोगदक्षेण, तपोद्विपेन, स्मरार्जितम्, रागमहीरुहाङ्कुरम्, मूलात्, बभञ्ज ॥२७॥

वृत्तिः—तु—पादपूरणे अवधारणे प्रशंसायाम् वा । योगसङ्क्रमे—योगेन अपूर्वार्थसम्बन्धसङ्क्रमः सम्मिलनं योगसङ्क्रमस्तस्मिन् तथा । यद्वा—योगस्य चित्तवृत्तिनिरोधस्य सङ्क्रमः सञ्चरणं योगसङ्क्रमस्तस्मिंस्तथा । कृताभियोगः—कृतो विहितोऽभियोग उत्साहः अध्यवसायो वा येन स तथा । "उत्साहे प्रयत्ने च अभियोगोद्यमौ" इति अभि० चिन्ता० । ३ । २१४ ॥ सः—भगवान् स्वामिवर्यः । यत्—यस्मात् । यस्माद्धेतोरिति यावत् । अनुकूलया—सपक्षया, सिद्धिसम्पादिकयेति यावत् । धिया—बुद्ध्या । प्रयोगदक्षेण—विधानसमर्थेन । तपोद्विपेन—तप उपवासादिनियमो द्विपो हस्तीव तपोद्विपः "उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ" ३ । १ । १०२ ॥ इत्यनेनोपमितसमासः । स्मरार्जितम्—स्मरेण कन्दर्पेण अर्जितं समुत्पादितं स्मरार्जितं तत्तथा । रागमहीरुहाङ्कुरम्—रागोऽनुराग एव महीरुहो वृक्षो रागमहीरुहस्तस्य अङ्कुरोऽङ्कुरः प्ररोह इति यावत् रागमहीरुहाङ्कुरस्तं तथा । मूलात्—समूलम् सनिःशेषमिति यावत् । बभञ्ज—अभनक् अनाशयदिति यावत् ॥२७॥

विमोहलीलां मिथुनालिपालितां, प्रदर्शयन् हंसमहामना मन ।
शशाक नोचालयितुं विरागवान्, मिषेण चञ्च्वोश्चरणद्वयस्य च ॥२८॥

अन्वयः—मिथुनालिपालिताम् विमोहलीलाम् प्रदर्शयन् विरागवान्, हंसमहामनाः, चञ्च्वोः, च चरणद्वयस्य मिषेण, मनः चालयितुम् न, शशाक ॥२८॥

वृत्तिः—मिथुनालिपालिताम्—मिथुनानां हंसदम्पतीनामालिः श्रेणी मिथुनालिस्तया पालिता सम्भाविता मिथुनालिपालिता ताम्तथा । विमोहलीला—विशेषेण मुह्यन्तीन्द्रियाण्यनेनेति विमोहो—मोहनम् सुरतमिति यावत्; तस्य लीला चेष्टा विमोहलीला सुरतचेष्टाविशेषस्तां तथा । प्रदर्शयन्—प्रकटीकुर्वन् । विरागवान्—विगतो रागो विरागः वैराग्यम् सोऽस्त्यस्येति विरागवान् । हंसमहामनाः—हंसो महामना महात्मेव तथा । "उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ" ३ । १ । १०२ ॥ इत्यनेनोपमितसमासः । चञ्च्वोः—त्रोट्योः, सुपाटिकयोः इति यावत् । च—पुनः । चरणद्वयस्य—पादयुगलस्य । मिषेण—व्याजेन । मनः—अन्तःकरणम् । चालयितुम्—अवस्थानाच्च्यावयितुम् । न—नहि । शशाक—समर्थोऽभवत् ॥२८॥

महीमहेन्द्रस्तमवेक्ष्य स क्षणं, सुरं प्रशान्तं बहुधोपसर्गतः ।
जगाम पुर्य्यां प्रभुचर्य्यया मुदं, तदा दधानः स्मृतिसावधानधीः ॥२९॥

अन्वयः—महीमहेन्द्रः, सः, बहुधा, उपसर्गतः, प्रशान्तम्, तम्, सुरम्, क्षणम्, अवेक्ष्य, प्रभुचर्य्यया, मुदम्, दधानः, स्मृतिसावधानधीः, तदा, पुर्य्याम्, जगाम ॥२९॥

वृत्तिः—महीमहेन्द्रः–महाँश्चासाविन्द्रो महेन्द्रः, मह्या पृथिव्या महेन्द्रो महीमहेन्द्रः, राजा। सः–यो वन्दनार्थमागतः स नैषधः। बहुधा–अनेकधा। उपसर्गतः–उपद्रवात्। प्रशान्तम्–शान्तिमधिगतम्। तम्–सजीवप्रदेशनिर्गत हंसात्मकम्। सुरम्–देवम्। क्षणम्–तदाख्यातिसूक्ष्मकालविशेषं यावत्। अवेक्ष्य–समवलोक्य। प्रभुचर्य्यया–विभुव्यवहारेण। मुदम्–हर्षम्। दधानः–अवलम्बमानः, धारयन्निति यावत्। स्मृतिसावधानधीः–स्मृत्या जात्यादिस्मरणेन सावधाना निश्चयात्मिका धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा। तदा–तस्मिन समये। पुर्य्याम्–नगर्य्याम्, अत्र पुरीमित्यनेन द्वितीयान्तेन हि भवितव्यम्। तथापि छन्दोभङ्गभिया, कवीनां निरङ्कुशत्वबोधनाया च कर्मत्वविवक्षामकृत्वाऽधिकरणत्वविवक्षाकरणेन कथञ्चित् समाधेयम्। जगाम–गतवान्, प्रविवेशेति भावः ॥२९॥

अवर्णयत् तच्चरितं विचिन्तयन्, शकुन्तमेकान्तमनोविनोदनम् ।
स नैषधश्चानुदिनं सुधीरतः, सुधीरतां वीक्ष्य विभोश्चमत्कृतः ॥३०॥

अन्वयः—विभोः, सुधीरताम्, वीक्ष्य, चमत्कृतः, च, अनुदिनम्, सुधीरतः, सः, नैषधः, तच्चरितम्, विचिन्तयन्, एकान्तमनोविनोदनम्, शकुन्तम्, अवर्णयत् ॥३०॥

वृत्तिः—विभोः–विशेषेण भवतीति विभुः प्रभुरित्यर्थस्तस्य तथा श्रीशान्तिनाथस्य भगवत इति यावत्। सुधीरताम्–सुष्ठु समीचीना चासौ धीरता–धैर्य्यम् सुधीरता तान्तथा। वीक्ष्य–अवलोक्य। चमत्कृतः–प्राप्तचमत्कारः। च–पुनः। अनुदिनम्–प्रतिदिनम्, उत्तरोत्तरमिति भावः। सुधीरतः–विद्वदनुरक्तः। सः–प्रसिद्धः। नैषधः–निषधाधिपतिः यश्चक्रिचमूपतित्वेन पूर्वं वर्णितः सः। तच्चरितम्–तस्य प्रभोश्चरितं चरित्रम् तच्चरितम्, तत्तथा। विचिन्तयन्–मीमांसमानः। एकान्तमनोविनोदनम्–एकान्तेन नियमेन सर्वदाऽभीक्ष्णं वा मनो विनोदयति रञ्जयतीति एकान्तमनोविनोदनस्तन्तथा। वस्तुतस्तु–एकान्तमनोविनोदिनमित्येव पाठः साधीयान् प्रतिभाति। मुद्रितनैषधीयचरितेऽपि च तथैव पाठस्य समुपलम्भात्। अत्र च पक्षे एकान्तेन नियमेन मनोऽन्तःकरणं विनोदयति रञ्जयत्येवंशीलः एकान्तमनोविनोदी तन्तथा। शकुन्तम्–पक्षिणम्–प्रकृतत्वात् हंसमित्यर्थः। अवर्णयत्–वर्णयाञ्चकार, प्राशंसदिति यावत् ॥३०॥

प्रभोस्तपःसन्तपनाद् वशीभवत्रहो न पार्श्वं द्युसदां जनः सदा ।
प्रियावियोगाद्विधुरोऽपि निर्भरं, स्वमाप्तुपूषु परिचर्य्ययाऽऽर्यया ॥३१॥

अन्वयः—प्रभोः, तपः सन्तपनात्, वशीभवन्, द्युसदाम्, जनः, पार्श्वम्, न अहो प्रिया-वियोगात् निर्भरम्, विधुरः, अपि, आर्यया, परिचर्य्यया, स्वम् आप्तुपूषु ॥३१॥

वृत्ति—प्रभोः—विभोः [illegible] । तपः सन्तपनात्—[illegible] । वशीभवन्—[illegible], [illegible] सन्निधि यावत् । द्युसदाम्—दिवि स्वर्गे सीदन्तीति द्युसदो देवास्तेषाम् । जनः—लोकः । पार्श्वम्—सामीप्यम् । न—नहि । अहो—[illegible] । प्रियावियोगात्—प्रियायाः [illegible] वियोगो विच्छेदः, प्रियावियोगस्तस्मात् । निर्भरम्—[illegible] । विधुरः—विकलः । अपि—[illegible] । आर्यया—श्रेष्ठया । परिचर्य्यया—शुश्रूषया । स्वम्—आत्मानम् । आप्तुपूषु—[illegible] ॥३१॥

प्रकृष्टषष्ठाष्टमपाक्षिकादिभि-र्वने सयोगासनधर्मसेवनैः ।
निरीक्ष्य देवं प्रभुमेव देवता कुतूहलाकान्तमना मनागभूत् ॥३२॥

अन्वयः—वने, देवता प्रकृष्टषष्ठाष्टमपाक्षिकादिभिः, सयोगासनधर्मसेवनैः, ([illegible]) देवम्, निरीक्ष्य प्रभुम्, एव मनाक्, कुतूहलाकान्तमनाः अभूत् ॥३२॥

वृत्तिः—वने—अरण्ये तपस्याकाले इति यावत् । देवता—[illegible] देवी । प्रकृष्टषष्ठाष्टमपाक्षिकादिभिः—[illegible] पाक्षिकानि च षष्ठाष्टमपाक्षिकादीनि [illegible] [illegible] [illegible] वा तानि, प्रकृष्टषष्ठाष्टमपाक्षिकादीनि तैस्तथा । [illegible] इति यावत् । सयोगासनधर्मसेवनैः—सयोगस्थानं—योगासनेन सहितं [illegible] [illegible] यावत् [illegible] सयोगासनधर्मसेवनानि तैस्तथा । [illegible] शेषः । देवम्—प्रभुम् [illegible] [illegible] यावत् । निरीक्ष्य—अवलोक्य । प्रभुम्—[illegible] । एव—[illegible] । मनाक्—ईषत् । कुतूहलाकान्तमनाः—[illegible] कौतुकेन [illegible] मनो यस्य सा तथा । अभूत्—अभवत् ॥३२॥

अवश्यभव्येष्वनवग्रहग्रहा, नृणां मतिः क्राम्यति पूर्वकर्मानुगा ।
समूलमुन्मूलयितुं तदान्तरं प्रचक्रमे चक्रमयं द्विषां क्रमात् ॥३३॥

अन्वयः—अवश्यभव्येषु, अनवग्रहग्रहा, यत्क्रमानुगा, नृणाम्, मतिः, क्रामति, तत्, आन्तरम्, द्विषाम्, चक्रम्, अयम्, क्रमात्, समूलम्, उन्मूलयितुम्, प्रचक्रमे ॥३३॥

वृत्तिः—अवश्यभव्येषु-अवश्य नियमेन भव्या' भवितव्याः शुभाशुभादयोऽवश्यभव्या' तेषु तथा, विषये इति यावत्। अनवग्रहग्रहा-अनवग्रहोऽबाध्यमानो निरर्गलोऽभिनिवेश प्रसरो यस्या सा तथा। यत्क्रमानुगा-यस्य आन्तरद्विट्चक्रस्य क्रमानुगा पद्धत्यनुसारिणी तथा। नृणाम्-जनानाम्। मतिः-बुद्धि। क्रामति-चलति। तत्-तादृशम्। आन्तरम्-हृदयान्तर्वर्ति। द्विषाम्-शत्रूणाम्, कामक्रोधादीनामिति यावत्। चक्रम्-समूहम्, कदम्बकम् इति यावत्। अयम्-असौ, भगवान् शान्तिनाथ इति यावत। क्रमात्-क्रमशः। समूलम्-सादिकारणम्। उन्मूलयितुम्-विनाशयितुम्। प्रचक्रमे-प्रवपृते ॥३३॥

पटुः पुरस्कृत्य पुराकृताकृति, यया दिशा धावति वेधसः स्पृहा।
भवस्य वश्यस्तदवश्यपश्यधीः, प्रवर्ततेऽनर्तितया तयाऽऽतुरः ॥३४॥

अन्वयः—कृतिम्, पुरस्कृत्य, पुराकृता, पटुः, वेधसः, स्पृहा, यया, दिशा, धावति, तदवश्यपश्यधीः, (अपि) तया, आतुरः, भवस्य, वश्यः, अनर्तितया, प्रवर्तते ॥३४॥

वृत्तिः—कृतिम्-यत्नम्, कार्य्यम् वा। पुरस्कृत्य-समुद्दिश्य, समादृत्य वा। पुराकृता-पुरा पूर्वं, कृता-विहिता, पुराकृता। पटुः-साध्वी। वेधसः-कर्मकर्तु परमेन्द्रस्य-आत्मन। स्पृहा-वाञ्छा। यया दिशा-येन मार्गेण। धावति-गच्छति। तदवश्यपश्यधीः-तदवश्या-तदनधीना, पश्या-सर्वद्रष्ट्री धी-बुद्धिर्यस्य स तथा। (अपि) भवस्य-संसारस्य, ईशस्य। वश्यः-वशवर्ती। अत एव। आतुरः-व्यग्र'। जन इति शेषः। अनर्तितया-न-अर्ति' पीडा यस्य सोऽनर्ति', तस्य भावोऽनर्तिता तया तथा। अनायासेनेति यावत्। तया-वेध' स्पृहाधिष्ठितमार्गेण। प्रवर्तते-प्रचलति। प्रवृत्तो भवतीति यावत् ॥३४॥

तपोविधौ मन्दरसुन्दराशयः, स्थिरः प्रभुः स्यान्न कदापि चञ्चलः।
तृणेन वात्येव तयाऽनुगम्यते, भियेतरेणैव तु कातरक्रिया ॥३५॥

अन्वयः—मन्दरसुन्दराशयः, स्थिरः, प्रभुः, तपोविधौ, कदापि, चञ्चल', न, स्यात्, (यत्) तृणेन, वात्या, इव, तया, (सः) अनुगम्यते, तु, इतरेण, एव, भिया, कातरक्रिया, (अनुगम्यते)।

वृत्तिः—मन्दरसुन्दरायमः—मेरुवन्मनोहरामिमाया सुराचलसदृशनिष्कम्पतया इति यावत्। स्थिराः—स्थिरत्वोपेत। प्रभुः—भगवान् शान्तिनाथः। तपोविधौ—संयमाराधने। ध्रुतापि—वसिमिन् समयेऽपि। चपलः—भयविह्वलः। न—नहि स्यात्—भवेत्। (वत्—वत) मुखेन—स्वभावेन। वात्या—वातसमूहः। 'पाशादिभ्यो यः' ।४।२।४९॥ इति यः। इव—यथा। तथा—तेनैव तादृक्। (च—निश्चयः) अनुगम्यते—अनुसियते या तादृशेन पथम् यावति न पुनर्विचलत्यापि इति। हु—पुनः। इतरेण—अन्येन साधारणजनेनेति यावत्। पथ—मार्गम्। मिया—भयेन। कातरभिया—कापुरुषमनुष्येण, भीरुणेति यावत्। अनुगम्यते इति शेषः ॥२५॥

धृते समाधेर्विधिनाऽऽत्मबोधने, धनेऽपरस्मिन् न मुनेर्मनोरुचिः।
अनात्मलीनस्य मलीनताऽऽहता, जनस्य चित्तेन मृषाऽवभासात्मना ॥२६॥

अन्वयः—समाधेः विधिना, आत्मबोधने, धृते, अपरस्मिन्, धने, मुनेः, मनोरुचिः, न, अनात्मलीनस्य, जनस्य, मृषावभासात्मना चित्तेन मलीनता आहता ॥२६॥

वृत्तिः—समाधेः—सम्यगाधीयते समाधिः ध्यानमेवार्थमात्रमाभासमयं स्वरूपशून्यमिवार्थमात्रं ध्येयसमापत्तेः तस्य तथा। विधिना—विधानेन। आत्मबोधने—आत्मतत्त्वज्ञाने। धृते—स्वीकृते। अपरस्मिन्—अन्यस्मिन्। धने—वित्ते वित्त इति यावत्। मुनेः—भगवतः। मनोरुचिः—मनसः प्रेयसो रुचिरभिलाषो मनोरुचिः। न—नहि। भवतीति शेषः। अनात्मलीनस्य—न आत्मा अनात्मा, आत्मभिन्नः, अनात्मनि लीनो—अनात्मलीनस्तस्य तथा। जनस्य—लोकस्य। मृषावभासात्मना—मृषाभूतस्यावभासस्य स्वरूपः आत्मा स्वरूपं यस्य तत् मृषावभासात्म तेन तथा। चित्तेन—अन्तःकरणेन। मलीनता—मालिन्यम् मलीमसत्वेति यावत्। आहता—आश्रिता, स्वीकृतेति यावत् ॥२६॥

अथावलम्ब्य क्षणमेकपादिकां धरैस्तत्य धीरतयेकतालयम्।
तिथौ नवम्यां शुचिपौषपक्षजे, स शिश्रिये केवलबोधमुज्ज्वलम् ॥२७॥

अन्वयः—अथ क्षणम् एकपादिकाम्, अवलम्ब्य एकतालयम् धीरतया क्षणम्, धरन्, सः, शुचिपौषपक्षजे नवम्याम् तिथौ उज्ज्वलम् केवलबोधम्, शिश्रिये ॥२७॥

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम्। क्षणम्—सर्वाल्पसूक्ष्मकालविशेषं यावत्। एकपादिकाम्—एकस्या एकं पादं यत्र एकपादः सोऽस्त्यस्यां स्थितावस्थायामिति एकपादिका तामेकां। स्थितिमिति यावत्। अवलम्ब्य—

आश्रित्य । एकतालयम्-एकताया एकाग्रचित्ताया आलयो निवास' आधार इति यावत्, एकताल-यस्तन्तथा । लयम्--लीयत आत्माऽत्रेति लयः, समाधिस्तन्तथा । धीरतया-धैर्य्येण । धरन्-अवल-म्बमान । सः-भगवान शान्तिनाथ इति यावत् । शुचिपौषपक्षजे-पौषस्य तदाख्यमासस्य पक्ष. पञ्चदशदिनात्मक पक्ष पौषपक्ष , शुचि -शुक्लश्चासौ पौपपक्ष' शुचिपौषपक्षस्तस्माज्जात शुचिपौषपक्ष-जस्तस्मिँस्तथा । अत्र तिथौ नवम्यामिति दर्शनात् तिथिशब्दस्य स्त्रीलिङ्गतया तदर्थविशेषणतया शुचि-पौषपक्षज इत्यत्रापि स्त्रीलिङ्गत्वमेवोचितम्, एवञ्चच्छन्दोभङ्ग इति चेत्-सत्यम् । 'तिथिः पुन कर्मवाटी' २-६१-इत्यभि० चि० स्वोपज्ञटीकायां तन्यते । तिथि पुस्त्रीलिङ्ग-"तनेर्डित्" उणा० ६७४ इति इथि इति दर्शनेन तिथिशब्दस्य पुल्लिङ्गत्वस्यापि बोधनादिति । नवम्याम्-नवानां पुरणी नवमी तस्या-न्तथा । तिथौ-कर्मवाट्याम नवमीदिन इति यावत् । उज्ज्वलम्-दीप्तम , विशदम् , विकाशि वा । केवलबोधम्-आत्मन केवलित्वसम्पादक तदाख्यज्ञानम् । शिश्रिये-प्राप, अवललम्बे इति यावत ॥३७॥

तदुत्सवे कोऽपि जनः सुरो नवा, तदा निदद्रावुपपल्वलं खगः ।
सुगन्धिवृष्टेरनु दिव्यनाटक--प्रवर्तनेऽत्राप्सरसाप्तनर्तने ॥३८॥

अन्वयः—तदा, तदुत्सवे, सुगन्धिवृष्टेः, अनु, अत्र, अप्सरसाप्तनर्तने, दिव्यनाटकप्रवर्तने, कः, अपि, जनः, सुरः, उपपल्वलम् , खगः, वा, न, निदद्रौ ॥३८॥

वृत्तिः—तदा-तस्मिन् समये । तदुत्सवे-केवलबोधप्राप्तिनिमित्तकमहसि । सुगन्धिवृष्टेः-सुन्दरगन्धवत्पदार्थकर्मकवर्षणात् । अनु-पश्चात् । सुगन्धिवर्षणोत्तरकाले इति भाव' । अप्सरसाप्त-नर्तने-अप्सरोभि' स्वर्वेश्याभिराप्त व्याप्तमप्सरसाप्तम् , तच्च तन्नर्तनम् , अप्सरसाप्तनर्तनम् , तस्मिँस्तथा । दिव्यनाटकप्रवर्तने-दिव्यमलौकिकञ्च तन्नाटकं रूपकादि, दिव्यनाटकम् तस्य प्रवर्तनम दिव्यनाटकप्रव-र्तनम् तस्मिँस्तथा । कः-कश्चित् । अपि-सम्भावनायाम् । जनः-लोक । सुरः-देव' । उपपल्वलम्-पल्वलस्य क्रीडाल्पसरस -समीपम् उपपल्वलम् । खगः-पक्षी, हस इति यावत् । वा-अथवा । न-नहि । निदद्रौ-निद्रितवान् ॥३८॥

ममं तदोच्चैर्नमने समं पुनः, प्रपञ्चने सवरणे तथाऽऽसने ।
स तिर्यगावर्जितकन्धरः शिरः, प्रणामकृद् देवगणो नटन् बभौ ॥३९॥

अन्वयः—तिर्य्यगावर्जितकन्धरः, शिरःप्रणामकृत्, स', देवगणः, तदा, उच्चैर्नमने, समम् , पुनः, प्रपञ्चने, संवरणे, तथा, आसने, समम् , नटन् , बभौ ॥३९॥

वृत्तिः—मन्दरसुन्दराश्रय-मेरुपर्वतमनोहरामिमाया सुरावासस्वसमिप्रामाया इति यावत्। स्थिरा—स्थिरत्वोपेता। प्रभुः—भगवान् शान्तिनाथः। तपोविधौ—संयमाराधने। क्वापि—कस्मिंश्चित् समयेऽपि। चञ्चलः—चपलचित्तः। न—नहि स्यात्—भवेत्। (यत्–यत) गुणेन—स्वगुणसम्पन्नत्वेन। वात्या—वातसमूहः। 'पाशादेश्च ल्यः'। ४। २। ४९॥ इति ल्य। इव—यथा। तथा—तैव तत्र। (का-किल) अनुमन्यते—अनुक्षिप्यते, सा तथाऽपि चपलम् यावति न पुरा चिरस्थायिनी इति। पु-रुषः। इतरेण—अन्येन साधारणजनेनेति यावत्। एव—नूनम्। मिथ्या—मृषैव। कातरिमा—कातरत्वमभक्ति, दीनतेति यावत्। अनुगम्यते इति शेषः॥२५॥

घृते समाधेर्विधिनाऽऽत्मबोधने, घनेऽपरस्मिन् न मुनेर्मनोऽप्यपि।
अनात्मलीनस्य मलीनताऽऽहता, जनस्य चित्तेन मृशाऽवशात्मना॥२६॥

अन्वय —समाधेः विधिना, आत्मबोधने, धृते, अपरस्मिन्, घने, मुनेः, मनोऽपि, न, अनात्मलीनस्य, जनस्य मृशावशात्मना, चित्तेन मलीनता आहृता॥२६॥

वृत्तिः—समाधेः—सम्यगाधीयते समाधिः, ध्यानमेवार्थमात्रनिर्भासकं स्वरूपशून्यमिव समाधिः ध्येयतत्त्वमात्रापेक्षात् तस्य तथा। विधिना—विधानेन। आत्मबोधने—आत्मतत्त्वज्ञाने। धृते—स्वीकृते। अपरस्मिन्—अन्यस्मिन्। घन—विषये चित्त इति यावत्। मुनेः—भगवतः। मनोऽपि—मनसश्चेतसो वृत्तिरभिलाषो मनोऽपि। न—नहि। मलीनितेव। अनात्मलीनस्य—न आत्मा अनात्मा आत्मभिन्नः, अनात्मनि लीनो—अनात्मलीनस्तस्य तथा। जनस्य—लोकस्य। मृशावशात्मना—मृशमत्यर्थमवशः स्वतन्त्रः आत्मा स्वरूपं यस्य तत् मृशावशात्म तेन तथा। चित्तेन—अन्तःकरणेन। मलीनता—मालिन्यम् मलीमसत्वेमि यावत्। आहृता—आनीता, स्वीकृतेति यावत्॥२६॥

अयावलम्ब्य क्षणमकपादिकां घरैश्च धीरतयैकताश्रयम्।
तिथौ नवम्यां शुचिपोषपक्षजे, स शिश्रिये केवलबोधमुज्ज्वलम्॥२७॥

अन्वयः—अथ क्षणम् एकपादिकाम्, अवलम्ब्य एकताश्रयम्, धीरतया अतम्, वाद्, सः, शुचिपोषपक्षजे नवम्याम् तिथौ उज्ज्वलम् केवलबोधम्, शिश्रिये॥२७॥

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम्। क्षणम्—स्वल्पकालविशेषं यावत्। एकपादिकाम्—एकस्यां यौ पाद एकपादः, सोऽस्त्यां स्थितावस्थायां एकपादिका तामथा। स्थितिमिति यावत्। अवलम्ब्य—

आश्रित्य । एकतालयम्–एकताया एकाग्रचित्ताया आलयो निवासः आधार इति यावत्, एकताल-यस्तन्तथा । लयम्–लीयत आत्माऽत्रेति लयः, समाधिस्तन्तथा । धीरतया–धैर्य्येण । धरन्–अवल-म्ब्यमान । सः–भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् । शुचिपौषपक्षजे–पौषस्य तदाख्यमासस्य पक्षः पञ्चदशदिनात्मक पक्ष पौषपक्ष, शुचि –शुक्लश्चासौ पौषपक्षः शुचिपौषपक्षस्तस्माज्जात शुचिपौषपक्ष-जस्तस्मिँस्तथा । अत्र तिथौ नवम्यामिति दर्शनात् तिथिशब्दस्य स्त्रीलिङ्गतया तदर्थविशेषणतया शुचि-पौषपक्षज इत्यत्रापि स्त्रीलिङ्गत्वमेवोचितम्, एवञ्चच्छन्दोभङ्ग इति चेत्–सत्यम् । 'तिथि' पुन कर्मवाटी' २-६१-इत्यभि० चि० स्वोपज्ञटीकायां तन्यते । तिथि पुस्त्रीलिङ्ग–"तनेर्डित्" उणा० ६७४ इति इथि इति दर्शनेन तिथिशब्दस्य पुल्लिङ्गत्वस्यापि बोधनादिति । नवम्याम्–नवानां पुरणी नवमी तस्या-न्तथा । तिथौ–कर्मवाट्याम् नवमीदिन इति यावत् । उज्ज्वलम्–दीप्तम्, विशदम्, विकाशि वा । केवलबोधम्–आत्मन केवलित्वसम्पादक तदाख्यज्ञानम् । शिश्रिये–प्राप, अवलम्बे इति यावत् ॥३७॥

तदुत्सवे कोऽपि जनः सुरो नवा, तदा निदद्रावुपपल्वलं खगः ।
सुगन्धिवृष्टेरनु दिव्यनाटक--प्रवर्तनेऽत्राप्सरसाप्तनर्तने ॥३८॥

अन्वयः—तदा, तदुत्सवे, सुगन्धिवृष्टेः, अनु, अत्र, अप्सरसाप्तनर्तने, दिव्यनाटकप्रवर्तने, कः, अपि, जनः, सुरः, उपपल्वलम्, खगः, वा, न, निदद्रौ ॥३८॥

वृत्तिः—तदा–तस्मिन् समये । तदुत्सवे–केवलबोधप्राप्तिनिमित्तकमहसि । सुगन्धिवृष्टेः–सुन्दरगन्धवत्पदार्थकर्मकवर्षणात् । अनु–पश्चात् । सुगन्धिवर्षणोत्तरकाले इति भाव । अप्सरसाप्त-नर्तने–अप्सरोभि स्वर्वेश्याभिराप्त व्याप्तमप्सरसाप्तम्, तच्च तन्नर्तनम्, अप्सरसाप्तनर्तनम्, तस्मिँस्तथा । दिव्यनाटकप्रवर्तने–दिव्यमलौकिकञ्च तन्नाटकं रूपकादि, दिव्यनाटकम् तस्य प्रवर्तनम् दिव्यनाटकप्रव-र्तनम् तस्मिँस्तथा । कः–कश्चित् । अपि–सम्भावनायाम् । जनः–लोकः । सुरः–देव । उपपल्वलम्–पल्वलस्य क्रीडाल्पसरस–समीपम् उपपल्वलम् । खगः–पक्षी, हस इति यावत् । वा–अथवा । न–नहि । निदद्रौ–निद्रितवान् ॥३८॥

समं तदोच्चैर्नमने समं पुनः, प्रपञ्चने संवरणे तथाऽऽसने ।
स तिर्यगावर्जितकन्धरः शिरः, प्रणामकृद् देवगणो नटन् बभौ ॥३९॥

अन्वयः—तिर्य्यगावर्जितकन्धरः, शिरःप्रणामकृत्, स, देवगणः, तदा, उच्चैर्नमने, समम्, पुनः, प्रपञ्चने, सवरणे, तथा, आसने, समम्, नटन्, बभौ ॥३९॥

वृत्ति'—तिर्यग्भवर्जितकन्धरः–तिर्यगावर्जिता नमीकृता कंधरा ग्रीवा येन स तथा। शिरःप्रणामकृत्–शिरसा मस्तकेन प्रणामः प्रकृष्टनमस्कारः शिरःप्रणाम' तं करोतीति तथा। प्रभु-मभिविनर्भितमाऽभिप्रसिद्धः। इसगणः–सुरसमूहान्। तदा–तस्मिन् समये। उदवे–भणितमेव। नमने–नम्रीभावे। नमम्–नृत्यं यथाम्नायता। पुनः–किम। प्रलम्बने–अङ्गविस्तारणे। संहरणे–अङ्गसङ्कोचने। तथा–पुनः। आमने–उपवेशने। नमम्–नृत्यं यथाम्नायता। नटन्–नृत्यन्। नृत्यं विदधदिति यावत्। इमा–भुतुमे ॥३९॥

स हंसदवोऽपि विमार्गुणावली–निबद्धबुद्धि' समुपेत्य नृत्यकृत् ।
विशिष्टभक्तीर्बहुधा स्थितोऽन्तरं, विधाय पक्षेण रतक्लमालसः ॥४०॥

अन्वयः—विभोः, गुणावलीनिबद्धबुद्धिः, समुपेत्य नृत्यकृत् रतक्लमालसः, सः हंसदेवः, अपि बहुधा पक्षेण विशिष्टभक्तीः विधाय अन्तरे, स्थितः ॥४॥

वृत्ति'—विभोः–प्रभोः, भगवतः साम्निध्यमावस्येति यावत्। गुणावलीनिबद्धबुद्धि'–गुणावल्या सौन्दर्यधैर्यगाम्भीर्यौदार्यवैदग्ध्यादिगुणश्रेण्या, निबद्धा समाकृष्टा बुद्धिर्ज्ञानं मतिर्वा यस्य स तथा। समुपेत्य–समुपगम्य। तत्स्थानमिति शेषः। नृत्यकृत्–नृत्यं नर्तनं, कुर्वाणमिति तथा। विशिष्ट-मिति यावत्। रतक्लमालसः–रतं नानाकरणम्, तस्य क्लमः श्रमः तस्मात् अलसः इति यावत्। रतक्लमालसेन जडस्य आलस्यवान् कायिकचेष्टाविहीनमाव इति यावत् तथा। सः–प्रसिद्धः। हंसदेवः–देवस्य वाहनं मयैवनिर्मितो हंसो हंसदेवः "राजदन्तादिषु परम् पूर्वनिपातप्रसङ्गस्य देवशब्दस्य परनिपातः" "मयूरव्यंसकादित्वात् शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वात् मध्यमपदलोपी समासश्चेति ध्येयम्। अपि–सम्भावनायाम्। बहुधा–अनेकधा। पक्षेण–पक्षलेप। विशिष्टभक्तीः–विशिष्टा विलक्षणा या भक्तयः भुवना विधि प्रकारान्वासनाय। विधाय–सम्पाद्य कृत्वेति यावत्। अन्तरे–मध्ये। स्थितः–अवस्थितः स्थित वानिति यावत् ॥४०॥

मनालमात्माननिर्जितप्रभं प्रयुज्यमानं त्रिदशैः सरोरुहम् ।
धृतातपत्रत्रयरूपमाबभौ, प्रभुप्रभावाद् बहुकाञ्चनाञ्चितम् ॥४१॥

अन्वय'—सनालम् आत्माननिर्जितप्रभम् त्रिदशैः प्रयुज्यमानम् प्रभुप्रभावात्, बहुकाञ्चनाञ्चितम् धृतातपत्रत्रयरूपम् सरोरुहम् आबभौ ॥४१॥

वृत्तिः—सनालम्–नालसहितम्। आत्माननिर्जितप्रभम्–आत्मनः–स्वस्य आननेन–मुख-

नेन, निर्जिता नि शेषेण जिता पराभूतेति यावत्, प्रभा कान्तिर्यस्य तत्तथा। त्रिदशैः–देवै। प्रयुज्यमानम्–प्रेर्यमाणम्। प्रभुप्रभावात्–प्रभोः शान्तिनाथस्य प्रभावोऽनुभाव, प्रभुप्रभावस्तस्मात्तथा। बहुकाञ्चनाञ्चितम्–बहूनि च तानि काञ्चनानि, किञ्जल्का बहुकाञ्चनानि, तैरञ्चितम् विशिष्टम्, बहुकाञ्चनाञ्चितम। धृतातपत्त्रत्रयम्–धृतञ्च तत् आतपत्त्रत्रयम् धृतातपत्त्रत्रयम, तस्य रूपम् स्वरूपमिव रूप यस्य तत्तथा। "उष्ट्रमुखादय" ३।१।२३॥ इत्यनेनोपमानसमानस्य रूपशब्दस्य लोपो, बहुव्रीहिसमासश्च निपात्यते। सरोरुहम्–कमलम्। आबभौ–शुशुभे ॥४१॥

उपात्तलक्ष्मि प्रभुवक्त्रपाणिना, ह्रियाऽऽनतं काञ्चनमम्बुजन्म किम्।
तमुच्छ्रितच्छत्रमिषेण दण्डभृद् निषेवते स्माद्दतमुक्तसम्पदा ॥४२॥

अन्वयः—प्रभुवक्त्रपाणिना, उपात्तलक्ष्मि, ह्रिया, आनतम्, काञ्चनम्, अम्बुजन्म, उच्छ्रितच्छत्रमिषेण, दण्डभृत्, (सत्) आद्दतम्, उक्तसम्पदा, तम्, निषेवते, स्म, किम् ॥४२॥

वृत्तिः—प्रभुवक्त्रपाणिना–वक्त्र–मुखञ्च, पाणी–हस्तौ च वक्त्रपाणि, 'प्राण्यङ्गत्वादेकवद्–भाव' प्रभो–शान्तिनाथस्य वक्त्रपाणि प्रभुवक्त्रपाणि तेन तथा। उपात्तलक्ष्मि–उपात्ता–प्राप्ता, लक्ष्मीः–शोभा येन तत्तथा। ह्रिया–लज्जया। आनतम्–सर्वतोभावेन नम्रम्। काञ्चनम्–सौवर्णम्। अम्बु–जन्म–अम्बुनो जलात् जन्मोत्पत्तिर्यस्य तत्तथा। कमलमित्यर्थ। उच्छ्रितच्छत्रमिषेण–उच्छ्रित विशालञ्च तच्छत्रमातपत्रम् उच्छ्रितच्छत्रम् तस्य मिष व्याज उच्छ्रितच्छत्रमिषन्तेन तथा। दण्डभृत्–दण्डं छत्रदण्ड बिभर्ति धारयतीति दण्डभृत्, दण्डधारक सत्। आद्दतम्–सत्कृतम। उक्तसम्पदा–उक्ता–कथिता, चासौ सम्पत्–सम्पत्तिरुक्तसम्पत्, तया तथा। तम्–भगवन्त शान्तिनाथमित्यर्थ। निषेवते स्म–न्यसेवत, शुश्रुषते स्मेति यावत्। किम्–उत्प्रेक्षायाम् ॥४२॥

अहर्निशं सेवनया विभोर्द्विधा, सचामरं चामरमानसे प्रियम्।
अबुद्ध तं विद्रुमदण्डमण्डितं, पवित्रहस्तं शुचिमेव पण्डितः ॥४३॥

अन्वयः—अहर्निशम्, विभो., सेवनया, द्विधा, सचामरम्, च, अमरमानसे, प्रियम्, विद्रुम–दण्डमण्डितम्, तम्, पवित्रहस्तम्, पण्डितः, शुचिम्, एव, अबुद्ध ॥४३॥

वृत्तिः—अहर्निशम्–रात्रिन्दिवम्। विभोः–प्रभो. श्रीशान्तिनाथस्य। सेवनया–शुश्रूषया, परिचर्ययेति यावत्। द्विधा–द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां द्विधा, प्रकारद्वयेनेत्यर्थ.। सचामरम्–चामरेण स्य–

[illegible] सहित सचामरस्तन्वथा । च–पुनः । अमरमानस्ते अमराणां देवानां मानसमरू-[illegible] । प्रियम्–इष्टम् । विद्रुममण्डमण्डितम्–विद्रुमस्य प्रवालस्य [illegible] मण्डितम्–भूषितो विद्रुमखण्डमण्डितस्तन्वथा । तत्–प्रभुसेवा[illegible] [illegible] । पवित्रहस्तम्–पवित्रा [illegible] देवान् आत्मानं वा, पवित्रो [illegible] इति यावत् । यद्वा–पवित्रं [illegible] त्रायते इति पवित्रं [illegible] हस्ते कर पवित्रहस्तस्तन्वथा । पवित्रा–[illegible] बुद्धिः [illegible] "[illegible]" ७।१।११८॥ [illegible] 'इव' [illegible] । शुचिम्–पवित्रम् । [illegible] यावत् । [illegible] ॥४३॥

चकार कश्चिद् वरणत्रयीं न किं, सुरश्च सिंहासनमर्हतः पुरः ।
परां महेन्द्रध्वजमाप्तभक्तये सपीतमम्भःप्रभुचामरञ्च किम् ॥४४॥

अन्वय —कश्चित् सुरः, अर्हतः, पुरः सिंहासनम् च वरणत्रयीम्, किम् न चकार, च, आप्तभक्तये सपीतम्, अम्भःप्रभुचामरम्, इव महेन्द्रध्वजम्, च, किम् न (चकार) ॥४४॥

वृत्तिः —कश्चित्–अनिर्दिष्टनामधेयः कोऽपि । सुरः–देवविशेषः । अर्हतः–जिनेश्वरस्य, भगवतः–शान्तिनाथस्येति यावत् । पुरः–पुरस्तात् अग्रे इति यावत् । सिंहासनम्–[illegible] [illegible] सिंहासनम् स्वर्णमयमासनमिति यावत् । च–पुनः । वरणत्रयीम्–[illegible] । किम्–[illegible] । न–नहि । चकार–कृतवान् । अपि तु कृतवानेवेति भावः । परा–[illegible] । सुर इति शेषः । आप्तभक्तये–[illegible] शान्तिनाथस्येति यावत् । भक्ति सेवा, शुश्रूषेति यावत् [illegible] तया । सपीतम्–पीतवर्णसहितम् । अम्भःप्रभुचामरम्–[illegible] [illegible] तन्वथा । (इव–यथा) महेन्द्रध्वजम्–महेन्द्रस्य देवेन्द्रस्य ध्वजः पताका महेन्द्रध्वजस्तन्वथा । च–पुनः । किम्–[illegible] । न–नहि । चकार–कृतवान् । अपि तु कृतवानेवेति भावः ॥४४॥

कृतावरोहस्य हयादुपानहौ, विनेमुषस्तत्र फलद्रिपस्तदा ।
नियोगतस्ता सुमनःपरम्परा, परागपूर्णा मधुपविकस्वरा ॥४५॥

अन्वयः—[illegible] तदा [illegible] कृतावरोहस्य उपानहौ, विनेमुषः [illegible], नियोगतः सुमनः-परम्परा, विकस्वरा, परागपूर्णा, [illegible], [illegible] ।

वृत्तिः—तत्र–देशनाभूमौ । तदा–तस्मिन समये । हयात्–अश्वात्, तथैश्रवस इति यावत्। कृतावरोहस्य–अवतीर्णस्य । उपानहौ–पादत्राणे । विनेयुषः–अपनीतवत । नलद्विपः–इन्द्रस्य । नियोगतः–आदेशात् । सुमनःपरम्पराः–देवश्रेणय । 'देवा सुपर्वसुरनिर्जरदेवतर्भु-र्बर्हिर्मुखाऽनिमिपदैवतनाकिलेखा' । वृन्दारका सुमनसस्त्रिदशा अमर्त्याः स्वाहास्वधाक्रतुसुधाभुज आदितेयाः' २।२। इत्यभि० चिन्ता० । विकस्वराः–विकसनशीला, प्रफुल्ला इति यावत । परागपूर्णाः–परागैः-पुष्परजोभिः पूर्णा व्याप्तास्तास्तथा । ताः–सुमनःपरम्परा, पुष्पश्रेणी । 'पुष्प सून सुमनस, प्रसवश्च मणीवकम्' ४-३९१ । इत्यभि० चिन्ता० । ववृषुः–अवर्षन ॥४५॥

सुवर्णपद्मोदरचारचारुतां, ततः पदे रेजतुरस्य बिभ्रती ।
निवेशकल्याणपदं सुसंपदं, सुवर्णसेवामिव धर्तुमुत्सुके ॥४६॥

अन्वयः—ततः, सुवर्णपद्मोदरचारचारुताम्, बिभ्रती, अस्य, पदे, निवेशकल्याणपदम्, सुवर्णसेवाम्, सुसम्पदम्, धर्तुम्, उत्सुके, इव, रेजतुः ॥४६॥

वृत्तिः—ततः–तदनन्तरम सुमनःकर्तृकविकस्वरपुष्पवर्षणानन्तरमिति यावत् । सुवर्णपद्मोदरचारचारुताम्–सुवर्णस्य काञ्चनस्य पद्मानि कमलानि नवसङ्ख्याकानीति शेष सुवर्णपद्मानि, तेषां उदरे मध्ये चारो विचरणम्, सुवर्णपद्मोदरचारस्तेन चारुणी सुन्दरे सुवर्णपद्मोदरचारचारुणी, तयोर्भाव, सुवर्णपद्मोदरचारचारुता, तान्तथा । बिभ्रती–धारयन्ती दधतीति यावत् । अस्य–भगवत शान्तिनाथस्य । पदे–चरणौ 'पद शब्दे च वाक्ये च, व्यवसायप्रदेशयो । पादतच्चिह्नयोः स्थानत्राणयोरङ्कवस्तुनो' रिति मेदिनी । निवेशकल्याणपदम्–निवेशा भोगश्च कल्याण मङ्गलञ्च निवेशकल्याणे 'द्वन्द्वतत्पुरुषयो परवल्लिङ्गत्वनियमात्, तयो पदमास्पदम् निवेशकल्याणपदम्, तत्तथा । सुवर्णसेवाम्–सुवर्णेन काञ्चनेन सेवा शुश्रूषा सुवर्णसेवा तान्तथा, यद्वा-सुष्ठु शोभनश्चासौ वर्णो यशो गुणकथादि सुवर्ण तेन सेवा भक्ति सुवर्णसेवा तान्तथा । सुसम्पदम्–सुष्ठु शोभना सम्पत् सम्पत्ति सुसम्पत्, तान्तथा । धर्तुम्–आदातुम । उत्सुके–उत्कण्ठिते । इव–यथा । रेजतुः–शुशुभाते ॥४६॥

महोत्सवेऽस्मिन्नसुरैः सुरैः मम, तथैव मैत्री जनसन्निधेरभूत् ।
तयोः प्रवालैर्वनयोस्तथाम्बुजै–रवापि मोदः सुमनस्तया यथा ॥४७॥

अन्वयः—अस्मिन्, महोत्सवे, असुरैः, सुरैः, समम्, जनसन्निधेः, मैत्री, तथा, एव, अभूत्,

यथा तयोः, वनयोः मध्ये, तथा, अमुष्यैः सुमनस्त्वया मोदः, अपि ॥४७॥

वृत्तिः—अस्मिन्-जिनजन्मसम्बन्धिनि । महोत्सवे-महामहिमशालिन्युत्सवे महोत्सव-स्वर्गिसत्तया । असुरैः-दानवैः । सुरैः-देवैः । समम्-सह । मैत्री-मित्रता सख्यमिति यावत् । जनसन्निधेः-लोकसमुदायस्य । तथैव-तेन प्रकारेण खलु । अभूत्-अभवत् । यथा-येन प्रकारेण । तयोः-प्रसिद्धयोः । वनयोः-वयस्य-पालीवनयोः । वनानान्तस्य च काननविशेषस्य विरोधः । कोके काम-नन्दनसुमनःपरसुमेरौ वा । मध्ये-मध्ये, विपक्षैरिति यावत् । तथा-पुनः । अमुष्यैः-स्मरैः । सुमनस्त्वया-पुष्पभावेन कुसुमत्वेनेति यावत् । मोदः-हर्षः । अपि-समभिगत ॥४७॥

रुजा विरोधेतिकलिक्रिया मृते ।ऽभवद् निर्विपया ऽ

रसेन सने अपि सख्यमीयतु-निपोदुषुकाम किमु वद्धवर्मणि ॥४८॥

अन्वयः—अर्हतः, भिया मृतेः, भिया, रुजा, विरोधेतिकलिक्रिया, निर्विषया, अभवत्, नियोद्धुकामे बद्धवर्मणी सेने, अपि रसेन, सख्यम्, ईयतुः किम् ॥४८॥

वृत्तिः—अर्हतः-जिनेश्वरस्य भगवतः सान्निध्यादेवेति यावत् । भिया-भयेन, लोभया वा । मृतेः-मरणस्य । भिया-भयेन । रुजा विरोधेतिकलिक्रिया-रुजा-रोगस्य विरोधो वैरस्य ईतिर्मोषस्य 'अतिवृष्टिरनावृष्टिः, शलभा मूषिकाः शुकाः । अत्यासन्नाश्च राजानः, षडेता ईतयः स्मृताः' इत्युक्त षट्प्रकारस्य कलि कलहस्य च या विरोधेतिकलयस्तेषां क्रिया प्रवृत्तिस्तथा । निर्विषया-निर्गतो विषयः प्रचारो यस्याः सा तथा । "प्रात्यवपरिनिरादयः" ३।१।४७॥ इत्यनेन समासः । अभवत्-अभूत्, अजायतेति यावत् । नियोद्धुकामे-नियोद्धुं कामोऽभिलाषो ययोस्ते तथा । "तुमश्च मनःकामे" ३।२।१४०॥ इत्यनेन कामशब्द उत्तरपदे तुमो मकारस्य लोपः । बद्धवर्मणी-बद्धं सम्नाहितं वर्म-कवचं सन्नाहो वा ययोस्ते तथा परिहिते कवचे इति यावत् । सेने-सैन्ये वाहिन्याविति यावत् । अपि-सम्भावनार्थमव्ययम् । रसेन-आनन्देन रागेण वा, अनुरागेणेति यावत् । सख्यम्-मित्रताम् मैत्रीमिति यावत् । ईयतुः-अधिजग्मतुः, प्रापतुरिति यावत् । किमु-सम्भावनायाम् इति ॥ ४८ ॥

विधाय मूर्तिं कपटेन वामनीं शनैश्चरन् यां त्रिपदीमदीधरत् ।

प्रभुत्वरां तां पुरुषोत्तमः परा-मनकपोऽभवत गणेशपेशले ॥४९॥

अन्वयः—कपटेन, वामनीम्, मूर्तिम्, विधाय, शनैः चरन्, याम्, त्रिपदीम्, अदीधरत्, पुरुषोत्तमः, प्रसृत्वराम्, पराम्, ताम्, गणेशपेशले, अनेकपे, अधत्त ॥४९॥

वृत्तिः—कपटेन–छलेन । वामनीम्–वामनस्य, खर्वस्येय वामनी ताम् तथा वामनावतारकृतामितियावत् । मूर्तिम्–शरीरम् । विधाय–कृत्वा, वामनाकारमाधायेत्यर्थ । शनैः–मन्द यथा स्यात्तथा । चरन्–गच्छन् । याम्–यादृशीम् । त्रिपदीम्–त्रयाणां पदानां चरणानां समाहारस्त्रिपदी तान्तथा । अदीधरत्–धृतवान् । पुरुषोत्तम–विष्णुरितिशेष । 'विष्णुर्जिष्णु जनार्दनो हरिहृषीकेशाच्युता. केशवो, दाशार्ह. पुरुषोत्तमोऽब्धिशयनोपेन्द्रावजेन्द्रानुजौ' २–१२८ इत्यभि० चिन्ता० । पुरुषोत्तमः–पुरुषेषु उत्तम' स तथा जिन, पुरिसुत्तमाण इति सूत्रेऽपि श्रीशान्तिनाथ इति यावत् । प्रसृत्वराम्–प्रसरणशीलाम । पराम्–उत्कृष्टाम् । ताम्–त्रिपदीम् 'उपन्ने ई वा, विगमे ई वा, धुवे ई वा' इति पदत्रयात्मिकाम् । गणेशपेशले–गणस्यकवाचनिकमुनिसमुदायस्य ईश' स्वामी गणेशो पेशल कोमलो मनोज्ञो वा गणेश' गणधर' स चासौ पेशलस्तस्मिंस्तथा चक्रायुधाभिधाने इति यावत । अनेकपे–अनेकान् भव्यान् पाति रक्षतीति अनेकपस्तस्मिँस्तथा । अधत्त–धृतवान् । अत्र भाव'–यथा पुरुषोत्तमो विष्णुर्वामनीं त्रिपदीं गणेशपेशले विनायक प्रति कोमले भक्तिप्रदेऽनेकपा हस्ती म इव बली तस्मिँस्तथा वलिनामकेऽसुरे अदीधरत्तथा पुरुषोत्तमो भगवान श्रीशान्तिनाथो गणधरे त्रिपदीमदीधरदिति अर्थस्तूक्त एव । व्यतिरेकानुप्राणित श्लेषालङ्कार ॥४९॥

त्रिविक्रमोऽरिष्टवलं पिनष्टि यः, स्वयं वलिध्वंसिविडम्बिनीमयम् ।
तनूं न धर्ता किमनूनतेजसा, सचक्रपाणिश्च कृपाणिनां प्रभुः ॥५०॥

अन्वयः—यः, स्वयम्, त्रिविक्रमः, अरिष्टवलम्, पिनष्टि, (सः) कृपाणिनाम्, प्रभु., च, सचक्रपाणि, अयम्, अनूनतेजसा, वलिध्वंसिविडम्बिनीम्, तनूम्, किम्, न धर्ता ॥५०॥

वृत्तिः—यः–यादृश । स्वयम्–आत्मना । त्रिविक्रमः–ज्ञानदर्शनचरित्रेषु विक्रमो वल यस्य स तथा, ज्ञानदर्शनचारित्रवत्वात्त्रिविक्रम सन । अरिष्टवलम्–अरिष्टस्य–अशुभस्य वल-सैन्यम्,अरिष्टवलम्, अशुभकदम्बकम तत्तथा । पिनष्टि–चूर्णयति, अवध्वंसयतीति यावत् । (सः–तादृश प्रसिद्धो वा) कृपाणिनाम्–कृपात्मकोऽणः शब्दोऽस्त्येषा कृपाणिनः यद्वा कृपामण्यते जीवयतीति कृपाणम् अहिंसादिमहाव्रत तदस्त्येषा ते कृपाणिनस्तेषां तथा, मुनीनामिति यावत् । प्रभुः–स्वामी, नायक इति यावत् । च–पुन । सचक्रपाणिः–चक्रेण चिह्नविशेषेण सहित सचक्र ,सचक्र पाणि करो यस्य च सचक्रपाणि । अयम्–असौ । भगवान शान्तिनाथ इति यावत् । अनूनतेजसा–अनल्पप्रतापेन । वलिध्वंसिविडम्बिनीम्–वलिध्व-

स्थिरं गृहीतमामनावसरं विष्णुं विडम्बयति अनुकरोति जयतीति वा तच्छीला भक्तिम्लसितिकण्ठिपी तान्यथा । कृष्णमित्वरीमिति भावः । तनुम्—शरीरम् । किम्—वितर्के प्रश्ने वा । न—नहि । पर्वो-धारकः । अपि तु गर्तैवेति भावः । अयं भावः यथा च त्रिविक्रमो विष्णुरविग्रहं मिनक्ति तच्छाकिनी बाह्मचारिणी प्रभु चक्रपाणि भक्तिम्लसितिकण्ठिनां तनं भक्तिम्लसकारिणां मयोद्वारिणी तनुं पर्वो तथा भगवान् शान्तिनाथोऽपीति जयस्तुतिस्यास्तुमन्येव इति ॥५०॥

पुरा भवे तीव्रतयैव केवलात्, तपःफलाश्रान्तनितान्तशान्तधीः ।
उपेतपार्श्वश्चरणेन मौनिना, नृपा चकारैष तृषां वृषार्चित ॥५१॥

अन्वयः—केवलात्, पुरा भवे, तीव्रतया एव तपःफलाऽऽश्रान्तनितान्तशान्तधीः मौनिना चरणेन उपेतपार्श्वः, वृषार्चितः, एषः तृषाम्, मृषा, चकार ॥५१॥

वृत्तिः—केवलात्–केवलज्ञानात् । (पुरा–पूर्वम्) भवे–तपःसमयादिविषये । तीव्रतया–तीव्रस्य तीव्रत्वस्य भावस्तीव्रता तया तया । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । तपःफलाऽऽश्रान्तनितान्त-शान्तधीः–तपःफलया तपस्याऽऽश्रमेण, आश्रान्तं–सततं नितान्तमतिशयितं यथा स्यात्तथा शान्ता शान्तिमापन्ना धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा । मौनिना–मिसमयेन । चरणेन–चारेन गमनेन वा । उपेत-पार्श्वः–उपेतः प्राप्तः पार्श्वे समुपसामीप्यं येन स तथा । वृषार्चितः–वृषेण धर्मेण अर्चितः विशिष्टः पूजितो वा वृषार्चित इत्यर्थः । एषः–अयम् । तृषाम्–तृष्णाम् । मृषा–मिथ्या । चकार–कृतवान् ॥५१॥

यतोऽतिदूरादपि ताप्यते वपु–र्दृशोर्मृशोल्लासिदशापि नाप्यते ।
तमर्हत सन्निधिनाप्तसौहृदं, नृप पतङ्ग समभव पाणिना ॥५२॥

अन्वयः—अतिदूरात् अपि, यतः वपुः, ताप्यते, अपि, दृशोः, मृशोल्लासिदशा, न, आप्यते अर्हतः सन्निधिना, आप्तसौहृदम् तम, पतङ्गम् नृप, पाणिना समभव ॥५२॥

वृत्तिः—अतिदूरात्–अत्यन्तविप्रकृष्टतः । अपि–सम्भावनायाम् । यत–यस्मात् । वपुः–शरीरम् । ताप्यते–सन्ताप्यते सन्तप्तम् इति भावात् । अपि–समुच्चये । दृशोः–नेत्रयोः । मृशोल्लासिदशा–प्रसभमत्यन्तमुल्लसितम् मृशोल्लसितम् तीव्रमस्या इति मृशोल्लासिनी, मृशोल्लासिनी चासौ दशाऽवस्था मृशोल्लासिदशा । न–नहि । आप्यते–प्राप्यते । [illegible] अपि प्रभायाने भवत इति भावः । अर्हतः–जिनेश्वरस्य । सन्निधिना–सान्निध्येन । आप्तसौहृदम्–अधिगतसख्यम् । तम्–अधिकम् । पतङ्गम्–सूर्यम् । नृपा–भूपतो राजानि । पाणिना–करेण । समभव–स्पृष्टवान् ॥५२॥

तदात्तमात्मानमवेत्य संभ्रमाद्, मदादिनाऽनर्थकृताऽऽप्तवाक्यतः।
जराजनुर्मृत्युमुमुक्षणा नृणां, गणेन दीक्षा जगृहेऽगृहेप्सुना ॥५३॥

अन्वयः—तदा, मदादिना, आत्तम्, आत्मानम्, अवेत्य, आप्तवाक्यतः, सभ्रमात्, अनर्थकृता, जराजनुर्मृत्युमुमुक्षणा, अगृहेप्सुना, नृणाम्, गणेन, दीक्षा, जगृहे ॥५३॥

वृत्तिः—तदा—तस्मिन समये। मदादिना—गर्वादिना। आत्तम्—गृहीतम् व्याप्तमिति यावत्। आत्मानम्—मन । अवेत्य—विज्ञाय। आप्तवाक्यतः—आप्तस्य निरुपाधिपरदुःखप्रहाणेच्छस्य, यद्वा—अनुभवेन वस्तुतत्त्वस्य कार्त्स्न्येन निश्चयवान् रागादिवशादपि नान्यथा वादी य स आप्तस्तस्य तथा, वाक्यम्, वाक्यमुपदेशात्मकपदकदम्बकम् आप्तवाक्यम् तस्मात्तथा। संभ्रमात्—वेगेन । अनर्थकृता—अनर्थच्छेदकेन, पापनाशतत्परेणेति यावत्। जराजनुर्मृत्युमुमुक्षुणा—जरा वार्द्धक्यं च जनुर्जन्म च मृत्युर्मरणञ्च जराजनुर्मृत्यवस्तेभ्यो मुमुक्षुर्मोक्तुमिच्छुर्जराजनुर्मृत्युमुमुक्षुस्तेन तथा। अगृहेप्सुना—गृहसम्बन्धिलिप्साशून्येन । नृणाम्—जनानाम्। गणेन—समूहेन । दीक्षा—भागवती दीक्षेत्यर्थः। जगृहे—अग्राहि, गृहीतेति यावत् ॥५३॥

पतङ्गवत् कश्चन सद्मपञ्जरात्, पुनः पुनः प्रायसदुत्प्लवाय सः।
स्वकर्मसंलीनतया मलीनधी-गृहे व्रतान्येव बभार भारमुक् ॥५४॥

अन्वयः—कश्चन, पतङ्गवत्, सद्मपञ्जरात्, उत्प्लवाय, पुनः पुनः, प्रायसत्, स्वकर्मसंलीनतया, मलीनधीः, स, भारमुक्, (सन्) गृहे, व्रतानि, एव, बभार ॥५४॥

वृत्तिः—कश्चन—अनिर्दिष्टनामधेय कोऽपि। पतङ्गवत्—सूर्यवत्, पक्षिवद्वा । सद्मपञ्जरात्—सद्म-सदन, पञ्जर पञ्जरिकेव, सद्मपञ्जरम्, "उपमेय व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ।" ३।१।१०२॥ इत्यनेनोपमितसमास तस्मात्तथा। उत्प्लवाय—उद्गन्तुम्। पुनःपुनः—मुहुर्मुहु, अनेकश इति यावत्। प्रायसत्—प्रायतत, प्रयत्नमकरादिति यावत्। स्वकर्मसलीनतया—स्वस्य आत्मन, कर्माणि शुभाशुभदृष्टविशेषा स्वकर्माणि तेषु सलीनता ससर्गाधिक्यम, स्वकर्मसलीनता तया तथा। मलीनधीः—मलीना मलिना धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा। सङ्कुचिद्बुद्धिरिति भाव । सः—प्रसिद्ध । कश्चिन्निति शेष । भारमुक्—भार कुटुम्बभार मुञ्चति त्यजतीति भारमुक्। त्यक्तनिजकुटुम्बभार सन्निति यावत्। गृहे—सदने। व्रतानि—नियमान्, सयमान, वा। एव—अवधारणार्थकमव्ययम्। बभार—पुपोष ॥५४॥

प्रभोर्गिरान्तःप्रतिबुद्धमानसः, खगो मृगो वाऽप्यगजो मतङ्गजः।
गतौ विरुत्योड्डयने निराशतां, प्रपद्य सद्यः प्रणमन् ययौ वनम् ॥५५॥

अन्वयः—प्रभोः गिरा अन्तःप्रतिबुद्धमानसः खगः, विहस्य, उद्गमने वा, मृगः, अगमः, मतङ्गजः, अपि गतौ निराश्रताम् प्रपन्नम् प्रपा वनम्, ययौ ॥५५॥

वृत्तिः—प्रभोः–भगवतः शान्तिनाथस्य । गिरा–उपदेशात्मकवचनेन । अन्तःप्रतिबुद्ध मानसः–अन्तः–अभ्यन्तरे प्रतिबुद्धं–समुद्बुद्धं मानसं–हृदयं यस्य स तथा । खगः–खे आकाशे गच्छतीति खगः पक्षी । विहस्य–सम्यग् विहाय । उद्गमने–उत्पतने । वा–अथवा । मृगः–हरिणः । अगमः–गमनातिरिक्त पशुमात्रं वा अत्र अगमगमनस्य निर्देशात् । अगमः–न गच्छतीति अगाः पर्वतास्तेषु जातोऽगमः पर्वतीयः । मतङ्गजः–मतङ्गस्य–गजाधमस्य गोत्रोत्पन्नो मतङ्गजो हस्ती । अपि–समुच्चये । गतौ–गमने । निराश्रताम्–निर्ममताम् आश्रयरहितत्वमिति यावत् । यद्वा अशनमात्रं निर्गतं यस्मात् निराशस्तस्य भावस्तां तथा अनशनमिति यावत् । प्रपन्नः–स्वीकृत्य । प्रशमम्–प्रशान्तं कृत्वा । प्रपाः–उत्पन्ने । वनम्–काननम् । ययौ–गतवान् ।

वयोगण सुप्रतभाग् निशाशनं निरस्य जीवान्तकबन्धनेऽप्यहो ।
न तत्प्रदर्शं फलमादिताऽऽनने, करौ निरोद्धुर्दशति स्म केवलम् ॥५६॥

अन्वयः—अहो ! सुव्रतभाक्, वयोगणः, जीवान्तकबन्धने अपि, निशाशनम् निरस्य, तत्प्रदत्तम्, फलम् च, दशति, केवलम्, आदितानने, निरोद्धुः करौ दशति स्म ॥५६॥

वृत्तिः—अहो !–विस्मये आश्चर्ये वा, आश्चर्यम् । सुव्रतभाक्–सु–सुष्ठु समीचीनं व्रत नियमः सुव्रतम् तद् भजतीति सुव्रतभाक् । वयोगणः–वयसां–पक्षिणां गणः समूहो वयोगणः विहगकदम्बकमिति भावः । जीवान्तकबन्धने–जीवान्तकानां–व्याधानां बन्धनं–पक्षिबन्धनयन्त्रविशेषो जीवान्तकबन्धनम् तस्मिंस्तथा । अपि–सम्भावनायाम् । निशाशनम्–रात्रिभोजनम् । निरस्य–दूरीकृत्य सन्त्यज्येति यावत् । तत्प्रदत्तम्–तैर्व्याधैः प्रदत्तं–वितीर्णम् तत्प्रदत्तम् । फलम्–प्रसवम् । न–नहि । दशति–अत्ति । केवलम्–परम् । आदितानने–आदितं–व्यादितं च वदनं मुखम् आदिताऽऽननम् तस्मिंस्तथा । निरोद्धुः–बन्धकस्य व्याधस्याभिप्रायरोध कर्त्तेति यावत् । करौ–हस्तौ । दशति स्म–अदशत् । इयं पक्षिजातिः स्वस्वभावाद्विरक्ताऽऽसीत् ॥५६॥

ससम्भ्रमात्पातिपतत्कुलाकुलं, विमोचितात्मा कथमप्यतः स्वतः ।
कुलायमास्थाय जिनोपदेशतः, स्मरन् व्रतं प्रासुकभुक्तिभागभूत् ॥५७॥

अन्वयः—स्वतः, कथमपि, अतः, विमोचितात्मा, ससम्भ्रमोत्पातिपतत्कुलाकुलम्, कुलायम्, आस्थाय, जिनोपदेशतः, व्रतम्, स्मरन्, प्रासुकभुक्तिभाक्, अभूत् ॥५७॥

वृत्तिः—स्वतः-आत्मना, स्वयमेवेत्यर्थः । कथमपि-केनापि प्रकारेण । अतः-अस्मात्, महदादिभूतसर्गादिति यावत् । विमोचितात्मा-विमोचित पृथक्कृत आत्मा आत्मतत्त्व येन स तथा। ससम्भ्रमोत्पातिपतत्कुलाकुलम्-सम्भ्रमेण भयेन सहित यथा स्यात्तथा उत्पातिनामुत्पतनशीलानां पततां पक्षिणां कुलेन समूहेन आकुलो व्याप्तः ससम्भ्रमोत्पातिपतत्कुलाकुलस्तन्तथा । कुलायम्-कोलन्त्यत्रेति कुलायो-नीडस्तन्तथा । आस्थाय-निवासस्थलत्वेनाङ्गीकृत्येत्यर्थः । जिनोपदेशतः-जिनस्य भगवतो जिनेश्वरस्य उपदेशो देशना जिनोपदेशस्तस्मात्तथा । व्रतम्-नियमम् । स्मरन्-स्मृतिपथमानयन् । प्रासुकभुक्तिभाक्-प्रासुकभुक्ति भजते सेवते इति प्रासुकभुक्तिभाक् अचित्तभोजीति यावत् । अभूत्-अभवत् जिनवरप्रवचनमाकार्य पक्षिभिरपि व्रतमङ्गीकृतमिति ॥५७॥

मृगः शृगालादिररण्यजः [redacted], सरः प्रपद्योत्कतयाऽनुकम्प्रताम् ।
विचारयन् निर्भरमप्यपादऽपा-मचित्तमाहावगतं स्वतन्त्रधीः ॥५८॥

अन्वयः—परः, अरण्यजः, शृगालादिः, मृगः, सरः, प्रपद्य, उत्कतया, अनुकम्प्रताम्, विचारयन्, स्वतन्त्रधीः, निर्भरम्, अपाम्, आहावगतम्, अचित्तम्, अपात् ॥५८॥

वृत्तिः—परः-अन्यः । अरण्यजः-अरण्ये कानने जातोऽरण्यजः । शृगालादिः-शृगालो-जम्बुक आदिः प्रधानः यस्मिन् स शृगालादिः । मृगः-पशुः । सरः-कासारम्, पद्माकरम् इति यावत् । प्रपद्य-सम्प्राप्य । उत्कतया-उन्मनस्तया, उत्कण्ठितत्वेनेति यावत् । अनुकम्प्रताम्-अनुकम्पाम् । विचारयन्-विमृशन् । स्वतन्त्रधीः-परिणतबुद्धिः, दृढबुद्धिरिति यावत् । निर्भरम्-अत्यन्तम् । अपाम्-जलानाम् । आहावगतम्-आहूयन्ते पशवः पानाय अस्मिन्नित्याहावः निपानम्, तं गत प्राप्तम् आहावगतम् तत्तथा 'आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपे' ४। १९८। इत्यभि० चि० । अचित्तम्-चैतन्यशक्तिविरहितम्, तथाविधशस्त्राद्याघाततो निर्धारितकालानन्तरचेतनाशक्तिनाशस्याङ्गीकृतत्वात् । अपात्-अपिबत् ॥५८॥

पुरे वने वा समवासृते प्रभौ, सरस्सुरैर्निर्मितमम्बुभिर्भृतम् ।
तमूर्मिलोलैः पतगाग्रहाद् नृपं, स्वशब्दितैर्वान्यमिवाभ्यमन्त्रयत् ॥५९॥

अन्वयः—प्रभौ, पुरे, वा, वने, समवासृते, (सति)-सुरैः, निर्मितम्, अम्बुभिः, भृतम्, सरः,

पतगमहत्, स्वसम्भिवैः, वा ऊर्मिलोलैः अन्यम्, इव, तम्, नृपम् अमन्यमन्वयत् ॥५९॥

वृत्तिः—असौ—भगवति विभौ । पुरे—नगरे । वा—अथवा । वने—कानने । समवासृते—अभिगतसमवसरणे । सतीति शेषः । सुरैः—देवैः । निर्मितम्—विरचितम् । अम्बुभिः—सलिलैः । सुतम्—पूर्णम् । सरः—कासारः, पद्माकर इति यावत् । पतगमहत्—पतगानां पक्षिणाम् [illegible] महत्, पतगमहत्त्वस्याप्रेयो । यद्वा—पतगानां पक्षिणामामह पतगमहत्त्वमास्ति । स्वसम्भिवैः—स्वीयसम्भवैः । वा—इव । ऊर्मिलोलैः—ऊर्मिचञ्चलैः [illegible] इव ऊर्मिलोलत्वेन । अन्यम्—परम् । इव—यथा । तम्—प्रसिद्धम् । नृपम्—राजानम् । अमन्यमन्वयत्—स्वसमीपमागन्तुम् आमन्त्रयत् ।।५९।।

जलं हि साङ्गं किल गाङ्गभङ्गिना मपुण्ययोगाद् नहि पुण्यमिष्यते ।
सरस्तदम्भोमहदम्भसम्भवं, न्यषारयद् वारिरुहैः करैरिव ॥६०॥

अन्वयः—हि अङ्गिनाम्, अपुण्ययोगात् साङ्गम्, किल गाङ्गम् जलम् पुण्यम् नहि, इष्यते (अतः) सरः वारिरुहैः इव करैः, तदम्भोमहदम्भसम्भवम्, न्यषारयत् ॥६०॥

वृत्तिः—हि—निश्चयेन । अङ्गिनाम्—अङ्गं तदस्त्येषामिति अङ्गिनोऽतिशयास्त्यस्त्येषामिति, "अतोऽनेकस्वरात्" ७ । २ । ६ ॥ इत्यनेन मत्वर्थे 'इन्' प्रत्ययः । अपुण्ययोगात्—न पुण्यं धर्मोऽपुण्यम् पुण्याभावस्तेन योगः सम्बन्धोऽपुण्ययोगस्तस्मात् । साङ्गम्—अङ्गैरवयवैः सहितं साङ्गम् । यद्वा—अङ्गेन तदवयवेनैव सहितं साङ्गम् । तथा चाभियुक्ताः—"अङ्गानि [illegible] पौरादयुमागमेषु वा तीर्थयात्रां विना गच्छन् पुनः संस्कारमर्हति" इति । तथापि [illegible] सम्भावितमपुण्ययोगं मतिमाति । किल—किलेति सम्भावनायामव्ययम् । गाङ्गम्—गङ्गाया भगीरथ्या इदं गाङ्गम् गङ्गासम्बन्धीति यावत् । जलम्—सलिलम् । पुण्यम्—पवित्रम् । नहि—नैव । इष्यते—इच्छाविषयीक्रियते । (अत) सरः—देवनिर्मित कासारः । वारिरुहैः—वारिणि जले रोहन्त्युत्पद्यन्ते इति वारिरुहाणि कमलानि तैस्तथा । इव—यथा । करैः—हस्तैः । तदम्भोमहदम्भसम्भवम्—तस्मात् गङ्गाया अम्भः जलम् तदम्भः, तच्च महो महत्त्वम् तदम्भोमहः, स पुण्यरूपत्वेन दम्भो—व्याजः—कपट इति यावत् तदम्भोमहदम्भस्तस्य सम्भवः सम्भावना तम्, तथा । अपीति शेषः । न्यषारयत्—दूरीकरोति ॥६०॥

पतत्त्रिणा तद् रुचिरेण वञ्चितं, न राजहंसेन पदानुरागिणा ।
न लक्षणं श्रीकमलाकरे परे मराऽरुणचारु विभो पदश्रिया ॥६१॥

अन्वय.—तत्, सरः, रुचिरेण, पदानुरागिणा, राजहंसेन, पतत्त्रिणा, चञ्चितम्, श्रीकमलाकरैः, परैः, लक्षणैः, न (वञ्चितम्) (अथ च) विभोः, पदश्रिया, चारु, अरुचत् ॥६१॥

वृत्तिः—तत्–तस्मात्। सरः–पद्माकरः। रुचिरेण–मधुरेण, मनोहारिणेति यावत्। पदानुरागिणा–पदयोश्चरणयोरनुरागो लौहित्यम् पदानुराग, सोऽस्त्यस्येति पदानुरागी, "अतोऽनेक-स्वरात्" ७।२।६॥ इत्यनेन मत्वर्थे "इन्" प्रत्यय, तेन तथा। राजहंसेन–अतिलोहितचञ्चुचरण-हंसाभिधानेनेत्यर्थ। पतत्त्रिणा–पक्षिणा। चञ्चितम्–प्रसारितम्, विरहितमिति भाव। न–नहि। श्रीकमलाकरैः–कमलाकरस्य श्रिय शोभाः लक्ष्म्य सम्पत्तयो वा श्रीकमलाकरास्तैस्तथा, पद्माकरशो-भाभिरित्यर्थ। राजदन्तादित्वात् पूर्वनिपाताईस्य परनिपात.। परैः–अन्यै उत्कृष्टैर्वा। लक्षणैः–सौभाग्यसूचकचिन्हैः। न–नहि। वञ्चितमिति शेष। अथ च—विभोः–प्रभो शान्तिनाथस्य। पदश्रिया–पादलक्ष्म्या। चरणशोभयेति यावत्। चारु–मनोज्ञ यथा स्यात्तथा। अरुचत्–अदीप्यत, अद्योततेति यावत् ॥६१॥

कृते विहारे विभुना ततः समं, श्रियः प्रयान्त्याः प्रविहाय पल्वलम्।
अधायि चक्रेण तु हंसकप्रभा–नभःसरस्या घनपुष्करोदयः ॥६२॥

अन्वयः—तत, विहारे, कृते, विभुना, समम्, पल्वलम्, प्रविहाय, प्रयान्त्याः, श्रियः, चक्रेण, तु, हसकप्रभानभःसरस्या, घनपुष्करोदयः, अधायि ॥६२॥

वृत्तिः—ततः–तदनन्तरम्, तस्मात् स्थानाद् वा। विहारे–विहरणे विचरणे इति यावत्। कृते–विहिते। सतीति शेष। विभुना–प्रभुणा, भगवता शान्तिनाथेनेति यावत्। समम्–सहैवेत्यर्थः। पल्वलम्–अल्पकासारम्। प्रविहाय–सन्त्यज्य। प्रयान्त्या–पलायमानाया। श्रियः–लक्ष्म्याः, शोभाया वा। चक्रेण–रथाङ्गेन। तु–पादपूरणे। हंसकप्रभानभःसरस्याः–नभ आकाशमेव सरसी पद्माकरो, नभ सरसी, "मयूरव्यंसकादित्वात् समास हंस एव हंसक स्वार्थे 'क' प्रत्यय", तस्य प्रभा कान्ति हंसकप्रभा, हंससम्बन्धिनी कान्तिरित्यर्थ, तया सवलिता सा चासौ नभ.सरसी, हंस-कप्रभानभःसरसी तस्यास्तथा, शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वात्' 'मयूरव्यंसकादित्वात् मध्यमपदलोपी समास। घनपुष्करोदयः–पुष्कराणां कमलानामुदय समुत्पत्ति पुष्करोदय, घन सान्द्रश्च पुष्करो-दय, घनपुष्करोदय। अधायि–धृतः ॥६२॥

सुरैः कृताऽऽजानुपदं मणीवकैः, सुगन्धिभिर्वृष्टिरिहालिमालया।
चलत्पदाम्भोरुहनूपुरोपमा, समादधे स्मेरदृशां विशां पथि ॥६३॥

अन्वयः—सुरैः, सुगन्धिभिः, मधीवकैः आजानुपदम्, वृष्टिः, कृता, इह, अलिमालया, पथि विश्राम्, स्मेरदृशाम्, चलत्पदाम्भोजनूपुरोपमा समाहवे ॥६३॥

वृत्तिः—सुरैः—देवैः । सुगन्धिभिः—सुष्ठु शोभनो गन्धः सौरभविशेषो येषां तानि सुगन्धीनि बहुव्रीहिसमासोत्तरं समासान्त 'इन' प्रत्ययः तैस्तथा । मधीवकैः—मधवन्ति भ्रमरैर्मधीयकानि मधूनि कुसुमानीति यावत् तैस्तथा । 'प्रसूनं कुसुमं सुमम् । पुष्पं सूनं सुमनसः प्रसवम मधीवकम्' ४ । १९१ । इत्यभि चि । आजानुपदम्—जानुनी । ऊरुपर्वणी 'चक्रीवन्तौ' इति यावत् च परे चरणौ च जानुपदम् प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः, आजानुपदात् वा आजानुपदम् आङोऽभिविध्यर्थकत्वात् जानुपदम्-भिव्याप्येत्यर्थः । वृष्टिः—वर्षणम् पाता वा । कृता—विहिता । इह—अत्रत्य । अलिमालया—भ्रमरश्रेण्या, मधुकरकदम्बकेनेति यावत् । पथि—मार्गे । विश्राम्—मनुजानाम् 'मर्त्यः पञ्चजनो मृत्युः पुरुषः पूरुषो नरः । मानवो मानुषो ना विट् मनुजो मानवः पुमान्' ३ । २ इत्यभि चि । स्मेरदृशाम्—स्मेरे ईषद्विकसित दृशौ नयने यासां ता स्मेरदृशस्तासां तथा समुल्लसितलोचनानामिति यावत् । रमणीनामिति शेषः । चलत्पदाम्भोजनूपुरोपमा—चलन्ती च ते पदाम्भोजे चरणकमले, चलत्पदाम्भोजे तयोर्वर्तमानौ नूपुरौ तयोरुपमा साम्यम् तथा । समाहवे—युद्धे । जितेति यावत् ॥६३॥

सरित्प्रपारेऽपि सितच्छदास्तदा स्वभावनालीकरुचा प्रनिम्नजे ।
निरीक्ष्य सारूप्यधिया गनेश्वरा, चुकूज फुल्ले कलहंसमण्डली ॥६४॥

अन्वयः—तदा, स्वभावनालीकरुचः, सितच्छदान् निरीक्ष्य, सरित्प्रपारे प्रनिम्नजे अपि सारूप्यधिया गनेश्वरा कलहंसमण्डली, फुल्ले, चुकूज ॥६४॥

वृत्तिः—तदा—तस्मिन् समये । स्वभावनालीकरुचः—न आलीकरुचो नालीकरुचः स्वभावेन नालीकरुचः स्वभावनालीकरुचो मृणालरुचस्तांस्तथा । पक्षे—नालीकस्य कमलस्य रुक् कान्तिः नालीकरुक् नालीकरुगिव रुक् येषां ते नालीकरुचः स्वभावेन नालीकरुचः स्वभावनालीकरुचस्तांस्तथा । सितच्छदान्—सितौ शुक्लौ छदौ पक्षौ पूर्वोत्तरीये येषान्ते सितच्छदास्तांस्तथा । हंसपक्षे च सितौ शुक्लौ छदौ पक्षौ येषान्ते सितच्छदाः श्वेतपक्षा हंसास्तांस्तथा । निरीक्ष्य—समवलोक्य । सरित्प्रपारे—सरिति सरित्प्रान्ते, प्रपारो विस्तृतं तटं स सरित्प्रपारस्तस्मिंस्तथा । प्रनिम्नजे प्रनिम्नं प्रर्दनिम्नमस्त्येषामिति प्रनिम्नाः कमलास्तेषां प्रजः समूहो वा प्रनिम्नजम् तस्मिंस्तथा । अपि—सम्भावनायाम् । सारूप्यधिया—समानं तुल्यं रूपं स्वरूपमाकृतिरिति यावद्येषान्ते सरूपास्तेषां भावः सारूप्यम् तस्य धीर्बुद्धिः सारूप्यधीस्तया तथा । गनेश्वरा—गणगमनशीला । कलहंसमण्डली—राजहंसगणः । फुल्ले—

तीरे, नद्याः पद्माकरस्येति वा इति शेषः । चुकूज—कूजितवती ॥६४॥

(पाठान्तरम्)

जिनानुरागाद् द्युसदाऽनुयायिना, स्वर्हंसरूपावलिभिः समं पथि ।
क्वचित्तटिन्या निजजातिदर्शना—चुकूज कूले कलहंसमण्डली ॥६४॥

अन्वयः—पथि, क्वचित्, तटिन्याः, कूले, जिनानुरागात्, स्वर्हंसरूपावलिभिः, समम्, अनुयायिना, द्युसदा, निजजातिदर्शनात्, कलहंसमण्डली, चुकूज ॥६४॥

वृत्तिः—पथि—मार्गे । क्वचित्—कुत्रचित् । तटिन्याः—तरङ्गिण्याः । नद्या इति यावत् । कूले—तीरे । जिनानुरागात्—जिनेऽर्हति भगवति शान्तिनाथे, अनुरागः प्रेम जिनानुरागस्तस्मात्तथा । स्वर्हंसरूपावलिभिः—प्रशस्ता हंसा हंसरूपास्तेषामावलयः पङ्क्तयो हंसरूपावलयः, स्वीयाश्च ता हंसरूपावलयः स्वर्हंसरूपावलयस्ताभिस्तथा । समम्—सह । अनुयायिना—अनुयातुमनुगन्तुं शीलमस्येत्यनुयायी तेन तथा । द्युसदा—दिवि स्वर्गे सीदतीति द्युसत् देवस्तेन तथा । जातावेकवचनम्, देवैरित्यर्थः । कृत्वेति शेषः । निजजातिदर्शनात्—स्वसजातीयावलोकनात् । कलहंसमण्डली—कलध्वनयो मधुराव्यक्तशब्दवन्तो हंसाः कलहंसाः कादम्बाः अतिधूसरपक्षोपलक्षिता हंसविशेषा इति यावत्, तेषां मण्डली कदम्बकम् तथा । चुकूज—कूजितवती ॥६४॥

प्रभोः प्रभावादविरोधबोधनात्, सहैव सिंहेन मृगी वनेऽचरत् ।
बिडालबालेन समं रिरंसया, चुकूज कूले कलहंसमण्डली ॥६४॥

अन्वयः—प्रभोः, प्रभावात्, अविरोधबोधनात्, मृगी, सिंहेन, सह, एव, वने, अचरत्, (अथ च) रिरंसया, बिडालबालेन, समम्, कलहंसमण्डली, कूले, चुकूज, ॥६४॥

वृत्तिः—प्रभोः—विभोः, शान्तिनाथस्य । प्रभावात्—अनुभावात्, प्रतापादिति यावत् । अविरोधबोधनात्—न विरोधो विद्वेषोऽविरोधस्तस्य बोधनं ज्ञानमविरोधबोधनम् तस्मात्तथा । मृगी—हरिणी । सिंहेन—द्विपेन्द्रेण कण्ठीरवेणेति यावत् । सह—सार्द्धम् । एव—अवधारणार्थकमव्ययम् । वने—कानने । अचरत्—अभ्रमत्, विचरणसुखमनुभूतवतीति यावत् । (अथ च) रिरंसया—रन्तुं क्रीडितुमिच्छा रिरंसा तया तथा । रन्तुमिच्छयेत्यर्थः । बिडालबालेन—बिडालस्य—मार्जारस्य बालः शिशुर्बिडालबालस्तेन तथा । समम्—सह । कलहंसमण्डली—कादम्बकदम्बकम् । कूले—नदीतीरे । चुकूज—कूजितवती ॥६४॥

नवा सयोग्या वसुधेयमीदृश, प्रभोर्विहारे त्रिदशैरपि स्तुता ।
रसान् न कांस्कान् समसूत नूतनान्,स्वत स्वमापूर्य्य च तूर्य्यनिःस्वनैः ॥६५

अन्वयः—प्रभोः विहारे नवा सयोग्या, इयम्, वसुधा, त्रिदशैः, अपि, स्तुता, (अत) च, स्वतः, तूर्य्यनिःस्वनैः, स्वम् आपूर्य्य नूतनान्, कान्, कान् रसान्, न, समसूत ॥६५॥

वृत्तिः—प्रभोः—भगवतः शान्तिनाथस्य । विहारे—विचरणे । सतीति शेषः । नवा—नूतना । सयोग्या—योग्यो योगमपुरुषैः सहिता सयोग्या । इयम्—एषा । वसुधा—भूमिः । त्रिदशैः—देवैः । अपि—सम्भावनायाम् । स्तुता—प्रशंसिता । भवेति शेषः । च—पुनः । स्वतः—स्वयमेव । तूर्य्यनिःस्वनैः—वाद्यनिनादैः । स्वम्—आत्मानम् । आपूर्य्य—सर्वतोभावेन पूरयित्वा । नूतनान्—नवीनान् । कान् कान्—कीदृशानित्यर्थः । विस्मयार्थे द्विर्भावः । रसान्—शृङ्गारादीन् [illegible] शृङ्गारादीन् नवरसान् [illegible] इत्यर्थः । "रसो गन्धे रसे स्वादे तिक्तादौ विषे वीर्य्ये द्रवे रागे गुणे रसः । पारदधातुभेदे च पारदे" इति मेदिनी । न—नहि । समसूत—समुत्पादयत् अपि तु विविधानेवेति भावः ॥६५॥

दिगाऽऽह पूर्वाप्यपरामधो भव, त्वमङ्ग यस्याः । पतिरुज्झितस्थिति ।
जडेषु नाथ कृतवारुणीरुचि-र्ममेशितन्द्रस्तु शतक्रतुर्जिन ॥६६॥

अन्वयः—नाथ ! जडेषु, मया कृतवारुणीरुचिः, यस्याः, (हे) पतिः, उज्झितस्थितिः (वर्तसे) (अत) त्वम् अधोभव (इति) अपराम् (प्रति) पूर्वा, दिक्, आह अपि मम, ईशिता इन्द्रः, तु, जिने, शतक्रतुः ॥६६॥

वृत्तिः—अङ्ग !—सम्बोधनार्थकमव्ययम् । जडेषु—जलेषु । डलयोरभेदात् जले स्थित इति भावः । नाथः—स्वामी । कृतवारुणीरुचिः—कृता विहिता वारुण्यां मदिरायां पश्चिमायाञ्च रुचिरभिलाषो येन स तथा । यस्याः—यत्सम्बन्धिन्याः । (हे—त्वम्) पतिः—स्वामी । उज्झितस्थितिः—त्यक्ता—त्यक्ता स्थितिर्मर्यादा येन स तथा । वर्तसे इति शेषः । (अत—अस्मात्) त्वम्—भवती पश्चिमा दिक् । अधोभव—नीचैर्वर्तस्व । नीचपदमनुप्राप्नुहि [illegible] । इति—एवम् । अपराम्—पश्चिमाम् । (प्रति—अभिलक्ष्य) पूर्वा—प्राची । दिक्—दिशा । आह—अवोचत् । अपि—समुच्चयार्थकम् । मम—पूर्वस्या दिशो मे । ईशिता—स्वामी । इन्द्रः—[illegible] । तु—किन्तु । जिन—

अर्हति भगवति शान्तिनाथे इति यावत् । शतक्रतुः–शत क्रतव प्रतिमाविशेषा, जिनेश्वरतोषकत्वेन यस्य स तथा । अस्तीति शेष ॥६६॥

शून्यं नभस्तद्वसनेन शून्यधीर्न किं हि नः कौशिक एव यत्पतिः ।
इति प्रहाय क्षितिमाश्रिता नभः, प्रभौ समस्ता विबुधा जयत्यमुः ॥६७॥

अन्वयः—यत्, नभः, शून्यम्, तद्वसनेन, शून्यधीः, कौशिकः, एव, हि, किम्, नः, पतिः, न, इति, प्रभौ, जयति, समस्ताः, विबुधाः, नभः, प्रहाय, क्षितिम्, आश्रिताः, अमुः ॥६७॥

वृत्तिः—यत्–यस्माद्धेतो । नभः–आकाशम् । शून्यम्–रिक्तम् । अस्तीतिशेष । तद्वसनेन–तदधिष्ठानेन, तादृशनिवासस्थलकत्वेनेति यावत् । शून्यधीः–शून्या तुच्छा धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा । कौशिकः–इन्द्रः । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । हि–निश्चयेन । किम्–वितर्केऽव्ययम् । नः–अस्माकम् । पतिः–स्वामी । न–नहि । इति–एव विचार्य्य । प्रभौ–भगवति शान्तिनाथे । जयति–विजयमादधति, विजयशीले इति यावत् । समस्ता–निखिला । विबुधाः–देवा, विद्वांसो वा । नभः–आकाशम् । प्रहाय–सत्यज्य । क्षितिम्–पृथिवीम् । आश्रिताः–समाश्रिता सन्त । अमुः–भान्ति स्म, रेजुरिति यावत् ॥६७॥

अजन्यभावेऽजनि नाति-भक्तिभाग्, जगत्त्रये शान्तिकरे जितेऽपि यः ।
नरः सुरो वोषसि तद्दिनादिव, खगास्तमाचुक्रुशुरारवैः खलु ॥६७॥

अन्वयः—अजन्यभावे, (सति) जगत्त्रये, शान्तिकरे, जिने, अपि, यः, नरः, वा, सुरः, अतिभक्तिभाक्, न, अजनि, खलु, तद्दिनात्, उषसि, खगाः, आरवैः, तम्, आचुक्रुशुः, इव ॥६८॥

वृत्तिः—अजन्यभावे–उत्पाते, उपद्रवे इति यावत् । सतीति शेष 'उपलिङ्ग त्वरिष्टं स्यादुपसर्ग उपद्रव. । अजन्यमीतिरुत्पात' २-४० । इत्यभि० चि० । जगत्त्रये–त्रयोऽवयवा अस्येति त्रयम् जगतां भुवनाना त्रयम्, जगत्त्रयम् तस्मिँस्तथा, त्रिभुवने इति यावत् । शान्तिकरे–शान्ति साम करोति सम्पादयतीति शान्तिकरस्तस्मिँस्तथा, 'हेत्वर्थे' 'टः' प्रत्ययः । शान्तिहेताविति भाव । अपि–सम्भावनायाम् । जिने–अर्हति, भगवति शान्तिनाथे इति यावत् । यः–यादृशः । नरः–मानव । वा–अथवा । सुरः–देव । अतिभक्तिभाक्–अतिभक्तिमत्यन्तसेवां भजत इति तथा, अत्यन्तसेवाभिलाषुक इति यावत् । न–नहि । अजनि–जात. । खलु–निश्चयेन । तद्दिनात्–तद्दिवसमारभ्य । उपसि–

प्रमाते । खगाः-पक्षिणः । आरवैः-शब्दैः । तम्-पाठकं नरं सुरं वा । आचुक्रुशुः-आक्रोशन्
निन्दितवन्त इति यावत् । खलु-यथा ॥६८॥

भवेऽस्मदीयेऽजनि यत्र न प्रभुः, प्रभा स्वभावेन जिनेन्द्रसेवने ।
प्रतिप्रभातं द्विजरूपमागताः, खगास्तमाचुक्रुशुरारवैः खलु ॥६९॥

अन्वयः—यत्र, अस्मदीये भवे स्वभावेन, जिनेन्द्रसेवने, प्रभा, न प्रभुः, अजनि प्रतिप्रभातम्, द्विजरूपम्, आगताः खगाः खलु आरवैः तम्, आचुक्रुशुः ॥६९॥

वृत्तिः—यत्र-यस्मिन् । अस्मदीये-अस्माकमयमस्मदीयस्तस्मिंस्तथा । भवे-जन्मनि । स्वभावेन-निसर्गतः । जिनेन्द्रसेवने-जिनेन्द्रस्य जिनेश्वरस्य सेवनं शुश्रूषणं भक्तिरिति यावत् जिनेन्द्रसेवनम् तस्मिंस्तथा । प्रभा-बुद्धिः । न-नहि । अजनि-जाता । प्रतिप्रभातम्-प्रभातं प्रभातं प्रति प्रतिप्रभातम् वीप्सायामव्ययीभावसमासः । द्विजरूपकम्-पक्षिस्वरूपम् विहगाऽऽकारमिति यावत् । आगताः-प्राप्ताः । पक्षिरूपेण समागता इति भावः । खगाः-खे आकाशे गच्छन्ति-विचरन्तीति खगा देवा विद्याधरा वा । खलु-निश्चयेन । आरवैः-शब्दैः । तम्-पाठकम् नियमभङ्गमित्यर्थः । आचुक्रुशुः-आक्रोशन् निन्दितवन्त इति यावत् ॥६९॥

गच्छाधीश्वरहीरहीरविजया-म्नाय निकाये धियां,
प्रेष्य श्रीविजयप्रभाख्यसुगुरो, श्रीमत्तपाख्ये गणे ।
शिष्य प्राज्ञमणे कृपादिविजय-स्याशास्यमानाग्रणी-
श्चक्रे वाचकनाममेघविजय, शस्यां समस्यामिमाम् ॥७०॥

(व्याख्यापूर्वः श्लोकोऽयम्)

तस्मिन् विस्मयकृत्काव्य, पञ्चम पञ्चमाञ्चित ।
सर्ग सज्जनसंसर्गात्, श्रेयोऽध्ययनतत्परे ॥७१॥

अन्वयः—तस्मिन्, विस्मयकृत्काव्ये सज्जनसंसर्गात् श्रेयोऽध्ययनतत्परे, (अस्माभिः रचितः) पञ्चमाञ्चितः (अयम्) पञ्चमः सर्गः ॥७१॥

वृत्तिः—तस्मिन्-पाठके मेघप्रभके इति भावः । विस्मयकृत्काव्ये-विस्मयमाश्चर्यं करोतीति विस्मयकृत् तच्च तत्काव्यं बहुपद्यात्मकमिति यावत् "तद्दोषौ शब्दार्थौ सगुणावन-

लङ्कृती पुन क्वापि" इति काव्यप्रकाशकारमम्मटोपाध्यायलक्षितम् । "वाक्य रसात्मक काव्यम्" इति विश्वनाथेनाभिहितम् । "रमणीयार्थप्रतिपादक शब्द' काव्यम्" इति पण्डितराजजगन्नाथलक्षितम् वा, विस्मयकृत्काव्यम् तस्मिँस्तथा । सज्जनसंसर्गात्-सन्त समीचीनाश्च ते जना मानवा सज्जनास्तैः ससर्ग सम्पर्क सज्जनससर्गस्तस्मात्तथा'। श्रेयोऽध्ययनतत्परैः-श्रेयोऽतिप्रशस्त च तदध्ययन श्रेयोऽध्ययनम् तत्र तत्परा आसक्ता श्रेयोऽध्ययनतत्परास्तैस्तथा 'तत्परे प्रसितासक्ता' वित्यमर' । अस्माभी रचित इति शेष. । यद्वा—श्रेयोऽतिप्रशस्तमध्ययन श्रेयोऽध्ययनम्, तत्र तत्परा आसक्ता ये ते श्रेयोऽध्ययनतत्परास्तैस्तथा । श्लोकैरिति यावत् । सुशोभित इति शेष । पञ्चमाञ्चितः-पञ्चमैश्चतुरैरञ्चितः प्रशस्त पञ्चमाञ्चित 'पञ्चमो रुचिरे दक्षे'इत्यनकार्थः । अयमिति शेष' । पञ्चमः-पञ्चानां पूरण. पञ्चम , नान्तत्वान्मट् प्रत्ययस्तद्धित' । सर्गः-अध्यायः । यद्वा—तस्मिन् विस्मयकृत्, पञ्चमाञ्चित पञ्चम' सर्ग इत्येवमन्वेयम् । अन्यच्च समानमिति बोध्यम् ॥७१॥

इति-वाचकप्रवरश्रीमेघविजयजिद्गणीश्वरविरचिते श्रीनैषधीयमहाकाव्यप्रथमसर्गपादपूर्तिस्वरूपे श्रीशान्तिनाथचरित्रे शासनसम्राट्-सूरिचक्रचक्रवर्ति-तपागच्छाधिपति-भट्टारकाचार्य-महाराजाधिराजश्रीविजयनेमिसूरीश्वर-महाराजपट्टालङ्कारशास्त्रविशारदकविरत्न-पीयूषपाणि-पूज्यपादाचार्यमहाराज श्रीविजयामृतसूरीश्वर-विरचित-विद्वद्विनोदिनीनामवृत्तिविभूषिते—

॥ पञ्चमः सर्गः समाप्तः ॥

॥ अथ षष्ठः सर्गः ॥

न जातरूपच्छदजातरूपता, न कङ्कणाद्याभरणैरलङ्कृतिः ।
मुमुक्षुणा कापि विधीयतां भिया, स्वजातरूपेक्षितिषा भवद्रुषा ॥१॥

अन्वयः—स्वजातरूपेक्षितिषा भवद्रुषा मुमुक्षुणा भिया क अपि, कङ्कणाद्याभरणैः, अलङ्कृतिः न जातरूपच्छदजातरूपता, न, (इति) विधीयताम् ॥१॥

वृत्तिः—स्वजातरूपेक्षितिषा–स्वस्मिन्–आत्मनि, जातमुत्पन्नं रूपं सौन्दर्यमेव ईक्षितुमिच्छा यस्य स स्वजातरूपेक्षितिषुः, तेन स्त्रिया । भवे भवे भवद्रुषा–भवन्ती जायमाना रुट् क्रोधो यस्य स भवद्रुट् तेन तथा । मुमुक्षुणा–मोक्षविषयकाभिलाषवता । भिया–बुद्ध्या । क्व । अपि–सम्भावनीयाम् । कङ्कणाद्याभरणैः–कङ्कणे वलये आदिर्येषां तानि कङ्कणादीनि, तानि च तान्याभरणानि भूषणानि अलङ्कारा इति यावत् कङ्कणाद्याभरणानि तैस्तथा । अलङ्कृतिः–अलङ्कारः शोभेति यावत् । न–नहि । जातरूपच्छदजातरूपता–जातं रूपमस्य जातरूपम् कनकरूपं सुवर्णसदृशम्, सुवर्णमिति यावत् तदूपच्छदा वस्त्राणि यस्य वा, जातरूपच्छदा जातरूपच्छदेन वा वेष्टयन्तो वा जातमुत्पन्नं रूपं सौन्दर्यं यस्य स जातरूपच्छदजातरूपस्तस्य भावो जातरूपच्छदजातरूपता । (इति) विधीयताम्–क्रियताम् । मुमुक्षुणा ज्ञानदर्शनचारित्रमेव सर्वोत्तममुत्तमभूषणं न तु लौकिकमनुष्यमाभरणं वा तेषां भूषणमिति सूचितम् ॥१॥

वदन् स्वरागादपि मैभवस्थितिं—द्विजस्य हृष्टेयमिति स्तुवन् मुहुः ।
विनिश्चिकायैव हि थे भवस्थितिं निजां जराजन्मरुजाभिसंस्थिताम् ॥२॥

अन्वयः—द्विजस्य इव भैभवस्थितिः, हृष्टा इति स्वरागात् मुहुः वदन् स्तुवन्, अपि एषः निजाम् भवस्थितिम् जराजन्मरुजाभिसंस्थिताम् हि वै विनिश्चिकाय ॥२॥

वृत्तिः—द्विजस्य–मुनेः द्विर्जातत्वाज्जन्मेति । इयम्–एषा, पूर्वोक्ता । भवस्थितिः–विनाशभवत्स्वभावस्य संसारस्थापनमिति पूर्वोक्तभवामितिरिति यावत् । हृष्टा–दृष्टिपथमानीता । अनुभव–विषयतामापादितेति यावत् । इति–इत्थम् । स्वरागात्–स्वरसात् । मुहुः–भूयोभूयः । वदन्–

भुवन । स्तुवन्-प्रशंसन् । अपि-समुच्चये । एषः-मुमुक्षुरयम । निजाम्-आत्मीयाम । भवस्थितिम्-समारावासनिवासम् । जराजन्मकृताधिसंस्थिताम्-जरा वार्धक्यम जन्म जननम्, ताभ्यां कृते विहिते ये आधि सन्धे मनस्तापमरणे ते सञ्जाते अस्या सा तां तथा । 'सस्था स्पशे स्थितौ मृत्या' वित्यनेकार्थे । ह्नि हि-नूनम । विनिश्चिकाय-निर्णीतवान ॥२॥

मुखेऽपि नालीकरुचिर्महात्मनां, न संशयो वा न पराशनाशयः ।
अवादि तेनाथ समानसौकसा-मुपाश्रयत्संसदि चार्हतेत्यहो ॥३॥

अन्वयः—अथ, महात्मनाम्, मुखे, अपि, नालीकरुचिः, संशयः, न, वा, पराशनाशयः, न, इति, तेन, अर्हता, समानसौकसाम्, उपाश्रयत्संसदि, अवादि, अहो, च ॥३॥

वृत्ति.--अथ-अनन्तरम । महात्मनाम्-महान्त आत्मानो महात्मान, महान विशाल आत्मा येषां ते वा महात्मान, अथवा-महान आत्मा मनीषा बुद्धिर्येषां ते महात्मानस्तेषां तथा । मुखे-आनने । अपि-सम्भावनायामव्ययम । नालीकरुचिः-अलीका मिथ्या रुचिरभिलाषोऽलीकरुचि', न अलीकरुचि नालीकरुचि', नालीकस्य कमलस्य रुचिर्दीप्तिर्नालीकरुचिर्वा । संशयः-एकधर्मिकविरुद्धकोटिद्वयावगाहिज्ञानम् । न-नहि । तेषां ज्ञानेन याथार्थ्यप्रतीते', अल्पज्ञस्य वहिस्तदभावो वेति संशयादनुमित्याग्निना वस्तुतत्त्वावगमात, महात्मनान्तु अनुमितिकारणस्य संशयस्यैवाभावात् कारणाभावप्रयोज्यकार्य्याभावोऽस्त्येव । वा-समुच्चये । पराशनाशयः-परेषामन्येषामशन भक्षण पराशनम हिंसा तत्र आशयाऽभिप्रायो पराशनाशय । न-नहि । इति-एव प्रकारेण । तेन-प्रसिद्धेन । अर्हता-जिनेश्वरेण । समानसौकसाम्-मानेन-सहिता समानाः, सज्ञाना, तुल्या वा, ते च ते साकस मागारिण, सभयना इति यावत्, समानसौकसस्तेषां तथा । उपाश्रयत्ससदि-उपाश्रयन्ती चासौ ससत् सभा, उपाश्रयत्ससत् तस्यां तथा । पूर्वपदार्थस्योपाश्रयस्य अन्यपदार्थसाकाङ्क्षतयाऽसामर्थ्येन समासोऽसङ्गत, इति नो शङ्क्यः देवदत्तस्य गुरुकुलम, "चैत्रस्य दासभार्या" इत्यादिप्रमाणिकानां प्रयोगदर्शनात् । नित्यसाकाङ्क्षातिरिक्तस्थल एव तथादोषस्य स्वीकारात् । अवादि-उक्तम । अहो-आश्चर्य्ये । च-पादपूरणे ॥३॥

तदस्ति नाभ्यस्तमिह द्युसद्बलं, छलं जयन्मन्त्रकलञ्च चञ्चलम् ।
तनूभृता येन यमोऽपि जीयते, जनाधिनाथः करपञ्जरस्पृशा ॥४॥

अन्वयः—इह, तत्, जयन्मन्त्रकलम्, च, चञ्चलम्, द्युसद्बलम्, छलम्, न, अभ्यस्तम्, अस्ति, येन, करपञ्जरस्पृशा, तनूभृता, जनाधिनाथः, यमः, अपि, जीयते ॥४॥

वृत्ति —इह–अस्मिन्नाश्रमे । तत्–प्रसिद्धम् यादृशं वा । अपन्मनस्कत्वम्–अचल्ली विरक्तीका मन्त्रकल्पम्, तन्त्रमन्त्रकोशकम् यस्मिन् तत्तथा । (अत एव) चञ्चलम्–चपलम् असमञ्जसमिति यावत् । पुरन्दरत्वम्–दिवि स्वर्गे सौदन्तीति पयसो देवास्तेषां बलम् सामर्थ्यं शक्तिरिति यावत् । छलम्–कैतवम् कपटमिति यावत् । अम्परस्तम्–स्वपराभविरचीभूतम् । न–नहि । अस्ति–वर्तते । येन–वाग्देवेन कर्मेणेति यावत् । करपञ्जरस्पृशा–करपञ्जरं हस्तपञ्जरं सन्नमनम्भम् स्पृशतीति करपञ्जरस्पृक् तेन तथा । बलम्येति शेषः । यमराजकरपञ्जरवर्तिनेति यावत् । तनूभृता–तनुं शरीरं, बिभर्ति धारयतीति तनूभृत् प्राणी तेन तथा । जनाधिनाथः–जनानां लोकानामाधिनाथस्सना जनाधिपस्स नाथः स्वामी सम्पादक इति यावत् जनाधिनाथ । यमः–कृतान्तः । अपि–सम्भावनायाम् । जीयते–विजयमीक्रियते ॥४॥

धिगस्तु तृष्णातरलं भवन्मन समुच्छलद्धाजिचलं विलोक्य यत् ।
परं परार्थाच परम्परार्थत समुन्मिषद् भूरिभिषेषु हे जना ॥५॥

अन्वयः—हे जना !, परार्थात्, परम्, च, परम्परार्थतः, भूरिभिषेषु, समुन्मिषत्, समुच्छलद्धाजिचलम् विलोक्य यत्, भवन्मनः तृष्णातरलम्, (तत्) धिक्, अस्तु ॥५॥

वृत्तिः—हे जनाः !–हे लोकाः । परार्थात्–पर–उत्कृष्टो, यो अर्थः पदार्थः मोक्षलाभादिपदार्थस्तस्मात् तथा । परम्–दूरम् । दूरस्थितमिति भावः । परम्परार्थतः–परम्परया क्रमेण, अर्थो–धनम् परम्परार्थस्तस्मात्तथा । भूरिभिषेषु–भूरीणि–प्रचुराणि भिषाणि–कपटानि भूरिभिषाणि तेषु तथा । समुन्मिषत्–प्रस्फुरत्, दीप्यमानम् जागरूकमिति यावत् । समुच्छलद्धाजिचलम्–वाजिनोऽश्वाश्च वसानि–सैन्यानि, च वाजिबलम्, 'सेनाङ्गत्वादेकवद्भावः', समुच्छलदीप्यमानं च तद् वाजिबलम्, समुच्छलद्वाजिबलम् तत्तथा । विलोक्य–अवलोक्य । यत्–यादृशम् । भवन्मनः–युष्माकमन्तःकरणम् । तृष्णातरलम्–तृष्णया–लोभेन, आकाङ्क्षया वा तरलम्–चञ्चलमाकुलमिति यावत् तृष्णातरलम् । तत्–तादृशं मनः । धिक्–अस्तु, तादृशमनसो धिक्कारोऽस्त्विति भावः ॥५॥

करोषि किं दुर्जनतां धनान्वितान्, समीक्ष्य पक्षान्मम हेमजन्मनः ।
मृशं ससायो विवदन्त इत्यत परिग्रहे नाग्रहयालुता हिता ॥६॥

अन्वयः—हेमजन्मनः, धनान्वितान्, मम, पक्षान्, समीक्ष्य दुर्जनताम्, किम् करोषि,

इति, सखाय:, भृशम्, विवदन्ते, अत:, परिग्रहे, आग्रहयालुता, न, हिता ॥६॥

वृत्तिः—हेमजन्मन:-हेम्न सुवर्णस्य, जन्म-उत्पत्तिरागमो लाभ इति यावत्, हेमजन्म, तस्मात्तथा। हेमसमुत्पतित इत्यर्थ। धनान्वितान्-धनैर्विभवैरैश्वर्य्यैरिति यावत्, अन्विता-विशिष्टा धनान्वितास्तॉस्तथा। विभूतिविभूषितानिति यावत्। मम-मल्लक्षणस्य जनस्य। पक्षान्-पार्ष्णिग्रहान्, सहायान् वा। समीक्ष्य-विचार्य्य, आकलय्य, विलोक्य वा। दुर्जनताम्-दुष्टो-जनो, लोको दुर्जनस्तस्य भावो दुर्जनता, तां तथा। किम्-कथम्। करोषि-आदधासि, आचरसीति यावत्। इति-इत्थम्। सखाय:-मित्राणि। परस्परमिति शेष'। भृशम्-अत्यन्तम्। विवदन्ते-विवाद कुर्वन्ति। अत:-अस्माद्धेतो। परिग्रहे-परिजने, पत्न्याम्, द्रव्याद्युपाधौ वा। आग्रहयालुता-आगृह्यते, आग्रहाणि, आग्रहं करोति इति यावत्, आग्रहयालुस्तस्य भाव आग्रहयालुता, तान्तथा। न-नहि। हिता-कल्याणप्रदा, परिग्रहविषये आवेशो (यत्न) न विधेय इति भाव ॥६॥

मितायुषा तृड् जनिता जनाऽञ्जनै-र्न वाधिका स्यान्नभसो नवाधिका।
तवार्णवस्येव तुषारशीकरै:, प्रवृद्धवेलेव तुषाररोचिषा ॥७॥

अन्वय —(हे) जन !, तव, मितायुषा, अञ्जनै, जनिता, नवा, नभस:, अधिका, तृट्, तुषाररोचिषा, तुषारशीकरै:, प्रवृद्धवेला, इव, अर्णवस्य, इव, नवा, अधिका, स्यात् ॥७॥

वृत्तिः—हे जन !-हे लोकसमुदय। तव-त्वल्लक्षणस्य जनस्य। मितायुषा-मित परिमितमायुर्जीवनकालो, मितायुस्तेन तथा। अल्पजीवनकालेनेत्यर्थ', कर्तृभूतेनेति शेषः। अञ्जनैः-पापै। करणभूतैरिति शेष। जनिता-उत्पादिता। नवा-नवीना। नभसः-आकाशात्। अपीति शेष'। अधिका-व्यापिका। तृट्-तृष्णा। तुषाररोचिषा-तुषार शीतल, रोचि किरण यस्य स तुषाररोचिश्चन्द्रस्तेन तथा। तुषारशीकरै:-तुषारा शीतलाश्च ते शीकरा-जलकणा, तुषारशीकरास्तैस्तथा। करणभूतैरिति बोध्यम्। प्रवृद्धवेला-प्रवृद्धा वृद्धिमतिशयितामुपगता चासौ वेला जलवृद्धि' प्रवृद्धवेला। इव-यथा। अर्णवस्य-समुद्रस्य। इव-यथा। नवा-नैव। अधिका-अतिरिक्ता। स्यात्-भवेत्। चन्द्रवृद्धिजनिता प्रवृद्धवेला समुद्रमर्य्यादा यथाऽर्णवस्याधिका न भवति तथा अल्पजीवनकालकर्तृकपापकर्मकरणिका तृष्णा तथापि नाधिकाऽवभासेतेति। तथा च तामपनेतुमवश्य यतनीयमिति ॥७॥

सदाऽऽदिनाथार्चनिकादिनादिना-गमे समेता स धनं जनोऽर्जनैः ।
मृषा कषायानपि मा कृथा वृथा, भवेदमीभिः कमलोदय क्रियान् ॥८॥

अन्वयः—सदा आदिनाथार्चनिकादिना, दिनागमे अर्जनैः, धनम् समेता, सः, (त्वम्) जनः, मृषा, कषायान् अपि वृथा, मा कृथाः अमीभिः कमलोदयः, क्रियान् भवेत् ॥८॥

वृत्तिः—सदा-सर्वदा । आदिनाथार्चनिकादिना-आदिनाथस्य युगादिदेवस्य । अर्चनिका-पूजनिका पूजनं यावत् —आदिनाथार्चनिका सा आदि प्रथमं यस्य तत् आदिनाथार्चनिकादि तेन तथा श्रीमदादीश्वरपूजनादिनेति भावः । दिनागमे-दिवसस्य आगमः आगमनम् दिनागमस्तस्मिंस्तथा । सुप्रभाते—समागमने ते सतीति भावः । अर्जनैः-उपार्जनैः । कृत्वेति शेषः । धनम्-द्रव्यम् सम्पत्तिमिति यावत् । समेता-प्राप्ता । सः-प्रसिद्धः । (त्वम्-[illegible]) जनः-लोकः । मृषा-मिथ्याभूतान् । कषायान्-क्रोधलोभादीन् । अपि-सम्भावनायाम् । वृथा-व्यर्थम् निष्फलमिति यावत् । मा कृथाः-नैव कुरु । [illegible] इति शेषः । अमीभिः-कषायैः । कमलोदयः-कमलायाः लक्ष्म्याः उदयः प्राप्तिः कमलोदयः । क्रियान्-कि परिमाणमस्येति क्रियान् कियत्परिमाणक इति यावत् । [illegible] समुद्रेण हिमरुचा नाविर्भूयते तथा कषायैर्धनं प्राप्यते नैव भवतीति भावः ॥८॥

न केवलं प्राणिवधो वधो मम—प्रभक्तिभाजैकवपुष्मतीहितः ।
सदाश्रयान्याङ्गिजिघांसयाशयः कृतः क्षयायैव स नारकाश्रये ॥९॥

अन्वयः—नारकाश्रये एकवपुष्मति, मम केवलम् प्राणिवधः न तदाश्रयान्याङ्गिजिघांसया मम-प्रभक्तिभाजा ईहितः (वध एव) कृतः सः आशयः, क्षयाय, एव (भवेत्) ॥९॥

वृत्तिः—नारकाश्रये-नारको नरकः आश्रयः आधारो यस्य स नारकाश्रयस्तस्मिंस्तथा । एकवपुष्मति-एकम् तत् वपुः शरीरम् एकवपुस्तद्यस्यास्तीत्येकवपुष्मान् तस्मिंस्तथा, एकजीवे इत्यर्थः । मम -अस्माकम् हिंसेति यावत् । केवलम्-मात्रम् । प्राणिवधः-जीवहिंसा । न-नहि । तदाश्रयान्याङ्गिजिघांसया-अन्ये-अपरे च ते अङ्गिनो जीवा अन्याङ्गिनः, तदाश्रया नारकाश्रयाश्च तेऽन्याङ्गिनस्तदाश्रयान्याङ्गिनस्तेषां जिघांसा हन्तुमिच्छा तदाश्रयान्याङ्गिजिघांसा तया तथा । ममप्रभक्तिभाजा—मयो मम स्वम् ममत्वेति यावत् [illegible] ममत्वनिर्मलादिषु, तत्र प्रभक्तिः प्रीतिरासक्तिरिति यावत् । मम प्रभक्तिभाजा भजते इति ममप्रभक्तिभाक् तेन तथा । ईहिता—[illegible] । कृतः-

विहितः । सः-हननविषयकः । आशयः-अभिप्राय' । क्षयाय-विनाशाय । एव-अवधारणार्थकम-व्ययम् । भवेदिति शेष ॥९॥

इमां नु शिक्षां कथयन्तमीश्वरं, त्वदीक्षणाद्विश्वसितान्तरात्मनः ।
करोत् रक्षां पततो भवाम्बुधा-वितीह चक्रायुधभूपतिर्जगौ ॥१०॥

अन्वयः---नु, इमाम्, शिक्षाम्, कथयन्तम्, ईश्वरम्, (प्रति) इह, चक्रायुधभूपतिः, इति, जगौ, (इतीति किम्) भवाम्बुधौ, पततः, (सतः) त्वदीक्षणात्, विश्वसितान्तरात्मनः, रक्षाम्, करोतु ॥१०॥

वृत्तिः—नु--वितर्के । इमाम्-अनुपदवर्ण्यमानाम । शिक्षाम्-उपदेशम् । कथयन्तम्-निगदन्तम् । ईश्वरम्-परमात्मानम्, श्री शान्तिनाथमिति यावत् । (प्रति-लक्ष्यीकृत्य) इह-अत्र । चक्रायुधभूपतिः-तन्नामा नरपतिः श्रीशान्तिनाथात्मज इति यावत् । इति-वक्ष्यमानप्रकारेण । जगौ-गीतवान्, अकथयदिति यावत् । इतीतिकिमित्याह—भवाम्बुधौ-भवः ससार एव अम्बुधि समुद्रो भवाम्बुधिस्तस्मिँस्तथा । पततः-निमज्जत । सत इति शेष । त्वदीक्षणात्-तव भवत ईक्षणमवलोकनम्, त्वदीक्षणम्, तस्मात्तथा । विश्वसितान्तरात्मनः-विश्वसितो विश्वासमविगतोऽन्तरात्मा येषान्ते विश्वसितान्तरात्मानस्तॉस्तथा । जनानिति शेषः । रक्षाम्-रक्षणम्, सम्पादयतु इति यावत् । ये तत्रभवति भवति विश्वासमादधानस्तेऽवश्य श्रीमद्भी रक्षणीया, इति भावः ॥१०॥

ततः प्रपन्नव्रतमेनमेनसा, वियुक्तमायुक्त गणेशितुः पदे ।
विगर्हितं धर्मधनैर्निवर्हणं, वदन्तमेव सकलेभ्यससदि ॥११॥

अन्वयः---तत', प्रपन्नव्रतम्, धर्मधनैः, निवर्हणम्, विगर्हितम्, एवम्, वदन्तम्, एनसा, वियुक्तम्, एनम्, सकलेभ्यससदि, गणेशितुः, पदे, आयुक्त ॥११॥

वृत्तिः—ततः-तदनन्तरम् । प्रपन्नव्रतम्-प्रपन्न स्वीकृत व्रत महाव्रत, चारित्रमिति यावत्, येन स प्रपन्नव्रतस्तन्तथा । धर्मधनैः--धर्म सुकृतमेव धन येपान्ते धर्मधनास्तैस्तथा । निवर्हणम्--हिंसनम् । विगर्हितम्-विशेपेण निन्दितम्, अस्तीति शेष । एवम्--अनेन प्रकारेण इति यावत् । वदन्तम्-निगदन्तम् । एनसा-पापेन । वियुक्तम्-विरहितम् । एनम्-चक्रायुधम् । सकलेभ्यसंसदि-सकला निखिलाश्च ते इभ्या धनाढ्याः सकलेभ्यास्तेषां संसत् सभा परिषदिति यावत्, सकलेभ्य-

संसत् सभाम्यथा । गणेशितृ—गणस्य संघस्य वा ईशिता पतिः स्वामीति यावत् गणेशिता तस्य तथा । पदे—स्थाने आसने इति यावत् । आशुंसत—आयोजयति स्म न्ययोजयदिति वा, मगवानिति शेषः ॥११॥

परेऽपि चाक्षत्रिमिता गणेश्वरा, बभूवुराशा सदृशं दृशं भृशम् ।
गणेऽनुगानमविगानशीलनाद्, विशिष्य विश्वासजुषां द्विषामपि ॥१२॥

अन्वयः—अविगानशीलनात्, विश्वासजुषाम् अनुगानाम् विशिष्य, द्विषाम् अपि, गणे, भृशम् सदृशम् दृशम् आशा, अक्षत्रिमिताः, परे अपि, गणेश्वराः बभूवुः, च ॥१२॥

वृत्ति —अविगानशीलनात्—अविगाना विगुता आशौ आनुश्रितविगानशीलत्वम् सामर्थ्यम् तेन सर्वं शक्तिर्वा अविगानशीलत्वम् तस्मात्तथा । विश्वासजुषाम्—विश्वासं जुषन्ते सेवन्ते इति विश्वासजुषस्तेषाम्तथा । विश्वासपात्राणामिति यावत् । अनुगानाम्—अनु पश्चात् गच्छन्ति अनुगच्छन्तीति अनुगाश्चानुचरास्तेषां तथा । विशिष्य—विशेषरूपेण । द्विषाम्—शत्रूणाम् । अपि—समुच्चये । गणे—समूहे । भृशम्—अतिशयेन । सदृशम्—समानाम् । दृशम्—दृष्टिम् । आशा—प्रापुः । अक्षत्रिमिताः—षड्त्रिंशत्परिमिताः ३६, अक्षाणां त्रयाणां गतिः, अक्षसंख्यया षट्संख्यकत्वेन सर्वं चेति । परे—अन्ये । अपि—सम्भावनायाम् । गणेश्वराः—गणाध्यक्षाः गणधरा इति यावत् । बभूवुः—अभवन् । च—समुच्चये ॥१२॥

पदे पदे सन्ति भटा रणोद्भटा प्रशामयन्ते शमिन स्म तानपि ।
वियुक्तसंख्या हि सहस्रसंख्यया, द्विधापि शान्तिक्रमलीनचेतस ॥१३॥

अन्वयः—रणोद्भटाः, भटाः पदे पदे सन्ति हि तान्, अपि वियुक्तसंख्या सहस्रसंख्यया द्विधा, अपि शान्तिक्रमलीनचेतसः शमिनः प्रशामयन्ते ॥१३॥

वृत्तिः—रणोद्भटाः—रणेषु युद्धेषु उद्भटाः दुर्भेद्यास्तथा संग्रामकुशला इत्यर्थः । भटाः—शूराः । पदे पदे—स्थाने स्थाने वीप्सायां द्विर्भावः । प्रत्येकस्मिन् स्थाने इति भावः । सन्ति—विद्यन्ते । हि—निश्चयेन । तान्—संग्रामदुर्भेद्यान् । अपि—सम्भावनायाम् । वियुक्तसंख्याः—रहितसंख्या । सहस्रसंख्यया—सहस्रात्मकसंख्यया । सहस्रमिता इति यावत् । शान्तिविलसत्सहस्रसंख्याका इति यावत् । (१२ ००) द्विधा—प्रकारद्वयेन बाह्याभ्यन्तररूपेणेति यावत् । अपि—सम्भावनायाम् । शान्तिक्रमली-

नचेतसः–शान्ते-प्रशमस्य, क्रम-परिपाटी, शान्तिक्रमस्तत्र लीन–मग्न चेतो अन्त करण येषान्ते तथा । पक्षे–नामैकदेशे नामग्रहणात् शान्तिनाथस्य क्रमौ चरणौ शान्तिक्रमौ तत्र लीन चेतो येषान्ते तथा । शमिनः शान्तचेतस । साधव इति यावत् । प्रशामयन्ते–सान्त्वयन्ति । आसीच्च भगवतोऽर्हतः श्रीशान्तिनाथस्य द्वापष्टिसहस्रपरिमितो मुनीनां परिवार इति ॥१३॥

सदा तदार्य्यापटलेषु शूकता–ऽऽनतेषु हिंसारस एष पूर्य्यते ।
क्वचित् क्षमायां न मनाक् तदुन्मनाः,स नारकानेव निषेवतां न किम् ?॥१४॥

अन्वयः—सदा, शूकताऽऽनतेषु, तदार्य्यापटलेषु, क्षमायाम्, क्वचित्, मनाक्, (अपि) एषः, हिंसारसः, न, पूर्य्यते, तदुन्मना , सः, नारकान्, एव, किम्, न, निषेवताम् ॥१४॥

वृत्तिः—सदा–सर्वदा । शूकताऽऽनतेषु–शवन्ति गच्छन्ति परदु खप्रहाणेच्छामनेनेति शूक. स एव शूकता स्वार्थे कथञ्चि 'तल्प्रत्यय' दयेत्यर्थ । तत्र आनतास्तत्परास्तदर्थपरा इत्यर्थ', शूकतानतास्तेषु तथा। अथ दया शूक , कारुण्य करुणा घृणा' ३ । ३३ । इत्यभि० चि० । तदार्य्यापटलेषु–श्रीशान्तिनाथजिनवरसाध्वीसमुदयेषु । क्षमायाम्–पृथिव्याम् दयायां सत्यां वा । क्वचित्–कुत्रचित् । मनाक्–ईषद् । (अपि) एषः–अयम् । हिंसारसः–हिंसायां प्राणातिपातप्रवृत्तौ रसो राग' तथा । न–नहि । पूर्य्यते–परिपूर्णो भवति । तदुन्मनाः–तस्यां हिंसायामुन्मना उत्सुकस्तदुन्मना' । सः–हिंसारसः । नारकान्–नरकान् । नरकस्य इमे नारका , नरकसम्बन्धिनो जीवास्तान् वा । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । किम्–कथम । न–नहि । निषेवताम्–निःशेषेण सेवता स तानेव गच्छत्विति भाव. ॥१४॥

प्रमाणमार्य्यास्वपि भूरसैर्मितै–रभूत् सहस्रैर्यदुदीर्णया गिरा ।
धिगीदृशं ते नृपते ! कुविक्रमं, प्रजेशमूचे मृगयाऽशुचि शुचिः ॥१५॥

अन्वयः—भूरसै , मितैः, सहस्रैः, (उपलक्षितासु) आर्य्यासु, अपि, प्रमाणम्, अभूत्, (अथ च) यदुदीर्णया, गिरा, शुचिः, प्रजा, (हे) नृपते !, ईदृशम्, मृगयाऽशुचिम्, ते, कुविक्रमम्, धिक् ! (इत्येवम्) ईशम्, ऊचे ॥१५॥

वृत्तिः—भूरसैः–एकषष्ट्या । मितैः–परिमितै । सहस्रैः–सहस्रसंख्याभि. । (उपलक्षितासु आर्य्यासु–श्रेष्ठासु, साध्वीष्वित्यर्थ । अपि–सम्भावनायाम् । प्रमाणम्–प्रकृष्ट मान प्रमाणम् । अभूत्–अभवत् । सम्पन्नमिति यावत् । भगवत शान्तिनाथस्य परिवारे साध्व्य एकषष्टिसहस्रमिना–

समूलमिति । यद्यपि वट्सहस्राधिका चत्वारि सहस्रमिता साध्व्यः सन्ति तथापि अत्र यत् प्रमाणं परिगणितानि संक्षेपकरणादिति चतुर्थे श्रीशान्तिनाथचरित्रे पञ्चविंशसहस्राणि षट्शतैरधिकानि च प्रभुणा दीक्षितानां श्रमण्यः शोभनोमिता' १-११२४ । इति । मधुरोक्तया-मधुरिमया पल्लवितया, मधुपरिस्यन्देति यावत् साध्वीनां मधुरया गिरेति भावः । गिरा-वाण्या । शुचि-पवित्रात्मा । प्रजा-जन । हे नृपते !-हे राजन् ! ईदृशम्-एवंविधम् । मृगयाऽशुचिम्-सम्यक्त्वेऽस्मिन्नस्ते प्राणिनाऽस्मामिति मृगया आखेटः तया अशुचिरपवित्रा मृगयाऽशुचिस्तन्तथा । हे-सा कुविक्रमम्-कुत्सितः प्राणिवधसम्पादनाभिनिवेशो विक्रमः-पराक्रमः कुविक्रमस्तन्तथा । चिह्न-तस्य विकाराऽस्तित्वमिति भावः । (दृष्टवान्) ईक्षम्-राजानम् । प्रतीतिविषयः । दृष्ट-अपारीत् ॥१५॥

अविक्रिय वैक्रियलब्धिशालिनां प्रभुर्यतोऽप्यङ्गसहस्रमालिनाम् ।
दयां दिदेश स्थलनीरचारिणि, कृपाश्रये च कृपणे पतत्रिणि ॥१६॥

अन्वय —यतः, यः वैक्रियलब्धिशालिनाम् अङ्गसहस्रमालिनाम्, अपि अविक्रियः, प्रभुः, (अत एव सः) स्थलनीरचारिणि कृपाश्रयं कृपणे पतत्रिणि दयाम्, दिदेश ॥१६॥

वृत्ति—यतः-यस्मात् । यः-यादृशो भगवान् । वैक्रियलब्धिशालिनाम्-विक्रियाया इयं वैक्रियी सा यासां अविरवैक्रियालब्धिस्तया शालन्ते शोभन्ते तच्छीलाः वैक्रियलब्धिशालिनस्तेषां तथा । अङ्गसहस्रमालिनाम्-अङ्गानि बहुसंख्याकानि सहस्राणि तेषां मालाः सन्त्येषां ते तेषां तथा । अपि-समुच्चये । प्रभुः-स्वामी । ईशितेति यावत् । (अत एव सः-प्रभुः) स्थलनीरचारिणि-स्थलं भूमिश्च नीरं-तोयञ्च स्थलनीरे, तयोश्चरति गच्छतीति स्थलनीरचारी तस्मिंस्तथा । कृपाश्रये-कृपायाः दयायाः आश्रयः आधारः कृपाश्रयः तस्मिंस्तथा । कृपणे-दीने, अधमे इति यावत् । पतत्रिणि-पक्षिणि अपाति सेभ्य । दयाम्-दयाम् । दिदेश-उपदिष्टवान् । प्रभोः शान्तिनाथस्य परिवारे वैक्रियलब्धिधारिणो मुनयः षट्सहस्रमिता आसन् । ते हि यथेच्छं गगनाङ्गणगामि रूपं विकुर्वीणास्तत्र भगवदुपदेशाद् समस्तेभ्यो विशेषेण समस्तां दयामनुकम्प्यपरिरक्षणं चक्रुरिति भावः ॥१६॥

फलेन मूलेन च वारिभूरुहा, तथा परेषामनुकम्पयाऽन्विता ।
चतुःशतान्यत्रिसहस्रवादिन-स्ततु सहसा मनसोऽवबोधिन ॥१७॥

अन्वयः—तथा वारिभूरुहा, फलेन च मूलेन (श्रीशान्ति) परेषाम् (उपरि) अनुकम्पया अन्विताः चतुःशतान्यत्रिसहस्रवादिनः चतुःसहस्राः मनसः अवबोधिनः, (मुनयः आसन्) ॥१७॥

वृत्तिः—तथा-समुच्चये । वारिभूरुहा–वारि जलमेव भूरुत्पत्तिस्थानम्, वारिभूस्तत्र रोह-त्युत्पद्यते तेन तथा, जलोत्पन्नेनेति यावत् । फलेन–प्रभवेन । च–पुन' । मूलेन–कन्देन । (जीवताम्–जीवन धारयताम) परेषाम्–अन्येषाम्, विहगादीनाम । (उपरीति शेष) अनुकम्पया–दयया । अन्विताः–विशिष्टा । चतुःशताढ्यत्रिसहस्रवादिनः–चतुःशताधिकत्रिसहस्र सङ्ख्यका वादकरणशीला मुनय' । अत्र 'चतुःशताढ्यद्विसहस्रवादिनः' इति पाठेन भाव्यम् । यतो हि शान्तिनाथस्यार्हतो वादिनां मुनीनां सङ्ख्या शतानां चतुर्विंशतिरभूत् । यदुक्त शान्तिनाथचरित्रे चतु शताधिके' द्वेतु सहस्रे वादिना तथा' ६–१५१६ इति । चतु'सहस्राः-चत्वारि सहस्राणि सख्या ते तथा । मनसः–अन्त करणस्य । अवबोधिनः–ज्ञातार । मन पर्य्यवज्ञानशालिनः । मुनय आसन्निति शेष ॥१७॥

शतत्रयीयुक्तचतुःसहस्रिका, मुनेरिवेत्थं ममयस्य–वृत्तयः ।
अभुः प्रभोः केवलबोधशालिनो, दिशां प्रकाशादहिमांशुमालिनः ॥१८॥

अन्वयः—दिशाम्, प्रकाशात्, अहिमांशुमालिनः, इव, केवलबोधशालिनः, ममयस्य, प्रभो, मुनेः, इत्थम्, शतत्रयीयुक्तचतुःसहस्रिकाः, वृत्तयः, अभुः ॥१८॥

वृत्तिः—दिशाम्–आशानाम् । प्रकाशात्–प्रकाशनात् । अहिमांशुमालिनः–हिमा –शीतला-श्च ते-अंशव किरणानि हिमांशव न हिमांशवोऽहिमांशव., तेषां माला–पङ्क्तिरहिमांशुमाला साऽस्त्य-स्येति–अहिमांशुमाली–सूर्य्यस्तस्य तथा । सूर्य्यरूपस्येत्यर्थ । यथा सूर्यस्य दिक्प्रकाशकत्व तथा केवलिन दिङ्मितधर्माकाशकालपुद्गलजीवात्मकद्रव्यप्रकाशकत्वमिति । इव–यथा । केवलबोधशालिनः–केवलबोधेन–केवलज्ञानेन शालते शोभते तच्छील' केवलबोधशाली, तस्य तथा । ममयस्य–मः शम्भु-स्तीर्थंकरः स प्रधान यस्मिन् स ममयस्तस्य तथा, जिनमयस्येति यावत् । 'म' पुन शम्भा' वित्यने-कार्थ' । प्रभोः–श्रीशान्तिनाथस्यार्हत । मुनेः–श्रमणस्य जातावेकवचनम् । इत्थम्–अनेन प्रकारेण । शतत्रयीयुक्तचतुःसहस्रिकाः–शतत्रयाधिकचतु सहस्र "४३०००" परिमिता' । वृत्तयः–स्थितय, सङ्ख्या इति यावत् । अभुः–अदीप्यन्त । यद्वा ममयस्यवृत्तय 'इत्येकमेव समस्त पदमवसेयम् । मम–ममत्व यस्यन्ति क्षिपन्तीति ममयस्यास्ताश्च ता वृत्तयो ममयस्यवृत्तय इत्येवश्यप्रत्ययान्तममयस्यापदवृत्तिप-दयो कर्मधारयसमासाश्रयणेन पुवद्भावादभीष्टसिद्धिसम्भवादिति ॥१८॥

जगत्रय दण्डितमात्मसात्कृतं, विमोहराजा रजता- रजोबले ।
त्वयाद्य तस्मिन्नपि दण्डधारिणा, कृता त्रिलोकीप्रभुताद्भुता करे ॥१९॥

अन्वयः—रजोबले, रजता, विमोहराजा, जगत्त्रय, दण्डितम्, आत्मसात्कृतम्, अद्य, तस्मिन्,

अपि, दण्डधारिका त्वया, अद्भुता, त्रिजगतीमयुता, करे, कृता ॥१९॥

वृत्तिः—रजोमये—रजोगुण एव मयं सैन्यम् रजोमयम् तत्र तथा। रजता—प्रवृत्तमता। विमोहराजा—विशिष्टो मोहोऽज्ञानम् विमोहः स एव राजते इति राट् विमोहराट् तेन तथा। विमोहरूपेण नृपेणेत्यर्थः। भुवनत्रयम्—भुवनत्रयम् त्रिभुवनमिति यावत्। दविष्ठम्—शिथिलम्। (अथ च) आसमसात्कृतम्—आत्मसात्कृतम्, आसमसात्कृतम्। अथ—समनन्तरम् अनुनेति यावत्। तस्मिन्—विमोहराजि। अपि—सम्भावनायाम्। दण्डधारिका—दण्डं शिक्षां धरति तच्छीला दण्डधारी तेन तथा। त्वया—भवता भगवता शान्तिनाथेन। अद्भुता—आश्चर्यकारिणी। त्रिलोकीप्रभुता—भवान्तर्लोकानां समाहारस्त्रिलोकी तत्र प्रभुता स्वामित्वमीशित्वमिति यावत् तथा। करे—हस्ते। कृता—विहिता। त्रिभुवनविजयशालिनमपि विमोहराजमजीजयदिति भावः ॥१९॥

प्रणूयमानस्त्रिसहस्रयोगिनां गणाऽवधिज्ञानवतां सुरैरिति ।
विभूषिताऽद्यापि च येन संस्मर-स्त्वयं न पत्या धरणी तृणीयते ॥२०॥

अन्वयः—च, अवधिज्ञानवताम् त्रिसहस्रयोगिनाम् गणः सुरैः प्रणूयमानः, (अभूत्) इति, येन, पत्या विभूषिता धरणी, अद्यापि, संस्मरत्स्वयम्, न, तृणीयते ॥२०॥

वृत्तिः—च—पुनः। अवधिज्ञानवताम्—अवधिज्ञानमस्त्येषामिति अवधिज्ञानवन्तस्तेषां तथा। त्रिसहस्रयोगिनाम्—त्रिसहस्रं सहस्रत्रयं योगिनो मुनयस्त्रिसहस्रयोगिनस्तेषां तथा। गणः—समुदायः। सुरैः देवैः। प्रणूयमानः—प्रकर्षेण स्तूयमानः। अभूदिति शेषः। इति—हेतोः। येन—भगवता येन। पत्या—स्वामिना। विभूषिता—समलङ्कृता। धरणी—पृथिवी। अद्यापि—अधुनाऽपि अद्यापीति वा। संस्मरत्स्वयम्—स्वं सम्यक्प्रकारेण स्मरन्ती स्मरणविषयीभूता कथा चरित्रम् यस्मिन् तथा तथा। न—नहि। तृणीयते—लघ्वीयते। श्रीशान्तिनाथस्य गणस्त्रिसहस्रमिता अवधिज्ञानिन आसन्निति भावः ॥२०॥

इतोऽष्टशोऽस्तं विरचय्य वाङ्मयैर्-गणेश्वरैः पूर्वगणं षडङ्कृत ।
मुमुक्षुवर्गोऽष्टशतीमित स्थित-स्तपोभरे य स्वयमर्हतेरित ॥२१॥

अन्वयः—गणेश्वरैः इति, विरचय्य, वाङ्मयैः तम्, पूर्वगणम् विरचय्य अष्टशतीमितः मुमुक्षुवर्गः, षडङ्कृतः स्थितः, यः, स्वयम् अर्हता, तपोभरे, ईरितः ॥२१॥

वृत्तिः—गणेश्वरैः–गणाधीशै षट्त्रिंशद्गणधरैरिति यावत् । इति–अनेन प्रकारेण । ईदृशैः–इमानीव दृश्यन्ते इतीदृशानि तैस्तथा । वाङ्मयैः–वाच एव वाङ्मयानि तैस्तथा, वचनकदम्ब-कैरिति यावत् । द्वादशाङ्गीरूपवाग्वैभवैरिति । तम्–प्रसिद्धम् । पूर्वगणम्–चतुर्दशपूर्वसमुदयम् । विरचय्य–विशेषेण रचयित्वा, निर्मायेत्यर्थ । अष्टशतीमितः–अष्टशत्या मित परिच्छिन्नस्तथा । मुमुक्षुवर्गः–मोक्षमिच्छतीति मुमुक्षति, मुमुक्षतीति मुमुक्षुस्तस्य वर्गः समूहस्तथा मुनिपरिकर इति यावत् । पटूकृतः–अपटुरविद्वान् विद्वान् सम्पद्यते तथा कृतः पटूकृत, पण्डितीकृत इत्यर्थ । स्थितः–अतिष्ठत् । यः–यादृशो गण । स्वयम्–आत्मना । अर्हता–जिनेश्वरेण । तपोभरे–तपस्याऽऽधिक्ये । ईरितः–प्रेरितः । भगवत श्रीशान्तिनाथस्य चतुर्दशपूर्विणां मुनीनामष्टशती व्यलसदिति ॥२१॥

द्विलक्षयुक्ता नवतिः सहस्रकाः, सचित्रवैलक्ष्यकृप नृप खगः ।
क्षमां गतो वाऽणुयतिः प्रतिष्ठित–श्चकार वाचा परमार्हतं वहुम् ॥२२॥

अन्वयः—*द्विलक्षयुक्ताः, नवतिः, सहस्रकाः, (श्रावकाः) अणुयति, प्रतिष्ठितः, क्षमागतः, खगः, वा, वहुम्, परमार्हतम्, नृपम्, वाचा, सचित्रवैलक्ष्यकृपम्, चकार ॥२२॥*

वृत्तिः—द्विलक्षयुक्ताः–लक्षद्वयविशिष्टा । नवतिः सहस्रकाः–नवतिसहस्राणि । अत्र सहस्राण्येव सहस्रका स्वार्थे क । 'प्रकृतेर्लिङ्गवचने वाधन्ते स्वार्थिका क्वचित्' इति (लिङ्गा—१३५) वचनात्, 'क्वचित् स्वार्थिका अपि प्रत्ययाः प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यतिवर्तन्ते' इति भाष्योक्तेश्चात्र पुँस्त्वमनुसन्धेयमिति । (श्रावकाः–देशव्रतधारिण । भगवत शान्तिनाथस्य नवतिसहस्राधिकद्विलक्षमिता ये आसँस्ते । अत्र यथास्थितमुद्रितपाठस्त्रिलक्षयुक्ता इति वर्तते पर सोऽपपाठ, यत् शान्तिनाथ चरित्रे 'श्रीशान्तिजिननाथेन वोधितानामगारिणाम्, नवतिसहस्रायुक्ता जाता लक्षद्वयीवरा' १५३०। इति ।) अणुयतिः–अणुव्रतधारकः । प्रतिष्ठितः–लब्धप्रतिष्ठ । क्षमांगतः–भूतलमागत । खगः–खेचर, विद्याधर इति यावत् । वा–समुच्चये । वहुम्–सातिशयम् । परमार्हतम्–प्रवरजैनम् । नृपम्–राजानम् । वाचा–वाग्विलासेन । सचित्रवैलक्ष्यकृपम्–चित्रमाश्चर्यं च वैलक्ष्य लज्जा च कृपा कारुण्य च ताभि सह वर्त्तते त तथा, विस्मयवैलक्ष्यदयान्वितमिति यावत् । चकार–कृतवान् ॥२२॥

उपासिकानां निवहस्त्रिलक्षभृत्, पुनः सहस्रत्रिनवत्यधिष्ठितः ।
दयासमुद्रे स तदाशये ऽतिथी–र्वभूव रत्नाकर एव केवलः ॥२३॥

अन्वयः—त्रिभवभृत् पुनः, सहस्राभिजनस्याधिष्ठितः केवलः सः, उपासिकानाम्, निवहः, दयासमुद्रे रत्नाकरे, एव तदाश्रये अतिथीबभूव ॥२३॥

वृत्तिः—त्रिभवभृत्–त्रिभवं भवत्रयस्वरूपम् बिभर्ति धारयतीति त्रिभवभृत् । पुनः–किन्तु । सहस्राभिजनस्याधिष्ठितः–सहस्राणां त्रिभवति सहस्रत्रिभवतिस्तथा अधिष्ठितो युक्तस्तथा । त्रिभवति सहस्राश्रित । केवलः–अद्वितीयः । सः–प्रसिद्धः । उपासिकानाम्–श्राविकाणाम् । निवहः–समूहः । दयासमुद्रे–करुणासमुद्रे कृपासागरे इति यावत् । रत्नाकरे–रत्नानां ज्ञानदर्शनचारित्रेति रत्नत्रयाणाम् आकरः खनिरिव रत्नाकरस्तस्मिंस्तथा । एव–अवधारणात्मकमव्ययम् । तदाश्रये–तस्य भगवत आश्रयोऽवलम्बनं चित्तमिति यावत् तदाश्रयस्तस्मिंस्तथा । अतिथीबभूव–अनतिथिरप्यतिथिः सम्पद्यते तथा अभूत् तथा प्रादुरभूदित्यर्थः ॥२३॥

प्रभुर्विजह्रे भुवि यत्र केवली, बलीयसो मोहगिरीन् विभेदयन् ।
रसे प्रसन्ने जनमानसे सखी–चकार कारुण्यरसापगा गिरः ॥२४॥

अन्वयः—बलीयसः मोहगिरीन्, विभेदयन्, केवली, प्रभुः, यत्र, भुवि विजह्रे, (तत्र) रसे, प्रसन्ने जनमानसे कारुण्यरसापगाः, गिरः, सखीचकार ॥२४॥

वृत्तिः—बलीयसः–अतिशयेन बलवन्तो बलीयांसस्तांस्तथा "गुणाङ्गाद्वेष्ठेयसू" ७।३।९॥ इत्यनेनेयसु प्रत्ययः, "बिन्मतोर्णीष्ठेयसौ लुप्" ७।४।३२॥ इत्यनेन मतो लुप् । मोहगिरीन्–मोहा अज्ञानानि गिरय पर्वता इव मोहगिरयस्तांस्तथा पर्वतवद्गुरुत्वममोहान्निरस्य । विभेदयन्–प्रविदारयन् । केवली–केवलं ज्ञानदर्शनविशेषोऽस्त्यस्येति केवली "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६॥ इत्यनेन 'इन्' प्रत्ययः । केवलज्ञानवानित्यर्थः । प्रभुः–स्वामी, भगवान् शान्तिनाथ इति यावत् । यत्र–यस्याम् । भुवि–पृथिव्याम् । यस्मिन् स्थाने इति यावत् । विजह्रे–विहृतवान् विहारं कृतवानिति यावत् । (तत्र) रसे–अनुरागे । प्रसन्ने–हृष्टे । जनमानसे–लोकान्तःकरणे । कारुण्यरसापगाः–करुणा एव कारुण्यम् तस्य रसः कारुण्यरसस्तस्य आपगा नद्यः, कारुण्यरसापगास्तास्तथा । गिरः–वाचः । सखीचकार–असखायः सखायः सम्पद्यन्ते तथा चकार तथा, मित्रीचकार ॥२४॥

मदेकपुत्रा जननी जरातुरा, पिता सनत्पूर्व कुमारताविपश्च ।
पुरा गतो स्वस्य निर्नसयाऽऽगतो, विमोच्य मोहात् स हि तावन्नुप्रभत् ॥२५॥

अन्वयः—मदेकपुत्रा, जरातुरा, जननी, पिता (च) पुरः, सनत्पूर्वकुमारताविषम्, गतौ, (पुनः) स्वस्य, निनसया, आगतौ, तौ, सः, हि, मोहात्, विमोच्य, अबूबुधत् ॥२५॥

वृत्तिः—मदेकपुत्रा—अहमेकोऽद्वितीय पुत्रस्तनयो यस्या सा तथा । जरातुरा—वृद्धा । जननी—माता । पिता—जनकः । (च—समुच्चये) पुरः—अचिराविश्वसेनौ पूर्वम् । सनत्पूर्वकुमारता—विषम्—"सनत्" इति पूर्वं पूर्वपद यस्य स सनत्पूर्व स चासौ कुमारः सनत्पूर्वकुमार स चासौ ताविष स्वर्ग सनत्पूर्वकुमारताविपस्तन्तथा । "स्वर्गस्त्रिविष्टप द्योदिवौ भुस्तविपताविषौ नाकः" २।१॥ इत्यभिधानचिन्तामणि । गतौ—प्राप्तौ । (पुन·) स्वस्य—आत्मीयस्य ममेति यावत् । निनसया—नन्तुमिच्छया । आगतौ—समायातौ । तौ—मातापितरौ । सः—श्रीशान्तिनाथोऽर्हन् । हि—निश्चयेन । मोहात्—अज्ञानत । विमोच्य—मोचयित्वा । अबूबुधत्—प्राबोधयदिति ॥२५॥

प्रवर्तिनी बाल्यत एव सुव्रता, नवप्रसूतिर्वरटा तपस्विनी ।
स्थिरा सुदृग्मानसनीरजालये, शुचिः सपक्षा चरणानुरागिणी ॥२६॥

अन्वयः—बाल्यतः, एव, प्रवर्तिनी, सुव्रता, नवप्रसूतिः, वरटा, तपस्विनी, शुचिः, सपक्षा, चरणानुरागिणी, सुदृक्, स्थिरा, (आसीत्) ॥२६॥

वृत्तिः—बाल्यतः—शैशवत', शैशवमारभ्येति यावत् । एव—अवधारणार्थकमव्ययम् । अवधारणश्चान्ययोगव्यवच्छेदरूप पूर्वप्रदर्शितपथेनावसेयम् । प्रवर्तिनी—प्रवर्तयति प्रेरयति धर्मकार्य्ये जनानिति प्रवर्तिनी । सततधर्मकार्य्यप्रवर्तनशीलेति यावत् । सुव्रता—सुष्ठु समीचीन व्रत तपःसयमादिनियमो यस्याः सा तथा । नवप्रसूतिः—नवन—नव, स्तुतिरित्यर्थ जिनस्तव इति यावत्, तस्य प्रसूतिरुत्पत्तिर्यस्या· सा तथा । यद्वा—अनवप्रसूतिरितिच्छेद', न विद्यते नवा नूतना प्रसूति' प्रसवो यस्या सा तथा ब्रह्मचारित्वादिति । वरटा—वरमटतीति वरटा, पृषोदरादित्वात्साधु । वरटेव हसयोषिदिव वरटा, सितच्छदत्वात् अत्र पक्षे छदशब्दो वस्त्रवाचक । "वरटा हसयोषिति गन्धोल्या" मित्यनेकार्थ । तपस्विनी—प्रशस्त तपोऽस्त्यस्या इति तथा, प्रशस्ततप सयमवतीत्यर्थ । शुचिः—पवित्रात्मा । सपक्षा—पक्षेण बलेन सहायेन वा सहिता सपक्षा । चरणानुरागिणी—चरणयोर्भगवत्पादयोश्चरणे आचरणे धर्मानुष्ठाने इति यावद्वानुराग स्नेहश्चरणानुराग धर्मानुराग' सोऽस्यास्तीति चरणानुरागिणी "अतोऽनेकस्वरात्" ७।२।६॥ इत्यनेन मत्वर्थे 'इन्' प्रत्यय । सुदृक्—सुष्ठु शोभना दृक् दर्शन यस्या स सुदृक्, सद्दर्शनेति यावत् । स्थिरा—निश्चला । धर्मे इति शेषः । आसीदिति—शेषः ॥२६॥

मुनर्गृहस्थस्य च वाऽर्हदागम , फलानि दत्ते त्रिदिवं शिवं ध्रुवम् ।
गतिस्तयोरप जनस्तमर्दयन्, रसेन हीना भविता घनातपात् ॥२७॥

अन्वयः—अर्हदागमः मुनेः, च गृहस्थस्य, वा ध्रुवम्, त्रिदिवम्, शिवम्, फलानि दत्ते, तयो गतिः एषः तम्, अर्दयन्, जनः, घनातपात् रसेन हीनः, भविता ॥२७॥

वृत्ति —अर्हदागम –अर्हतो जिनेश्वरस्य आगमः आगमनम् सिद्धान्तो शास्त्रं वा तथा। मुनेः–श्रमणस्य । च–पुनः । गृहस्थस्य–संसारिणो जनस्य । वा–अथवा । यद्वा–वाशब्दोऽत्रोपमा वाचकः तथा च मुनेरिव गृहस्थस्यापीत्यर्थः । ध्रुवम्–निश्चितं यथास्यात्तथा । त्रिदिवम्–स्वर्गम् । शिवम्–मोक्षम् । विनापि चकारेण समुच्चायमवगतिनियमात् स्वर्ग मोक्षश्चेत्यर्थः प्रतीयते । फलानि–प्रयोजनानि, कामान् वा । दत्ते–प्रतिपादयति । तयोः–मुनिगृहस्थयो । गतिः अभ्युपायः । एषः–अर्हदागमः । विशेष इति शेषः । तम्–अर्हदागमम् । अर्दयन्–पीडयन् । निन्दन्निति यावत् । जनः–लोकः । घनातपात्–घनः सान्द्रश्चासावातपः तस्मात् घनातपस्तस्मात्तथा । रसेन–अनुरागेण । वीर्येण वा । हीनः–रहितः । भविता–भविष्यति निर्वीर्यो भावीति यावत् ॥२७॥

अहर्निशं सान्तपनक्रियाविधौ, प्रवृत्तिमाग् जैनरुचिं विना जनः ।
अथ पतेद् दुःखममुष्य विभ्रत–महो विधे ! त्वां करुणा स्पृशेदि न ॥२८॥

अन्वयः—जैनरुचिम् विना जनः अहर्निशम्, सान्तपनक्रियाविधौ प्रवृत्तिमाक् (अपि) अथ पतेत् विधे ! अमुष्य दुःखम् विभ्रतम् त्वाम्, करुणा न, स्पृशेदि, अहो ! ॥२८॥

वृत्तिः—जैनरुचिम्–जिनसम्बन्धोऽयं जैनः जिनधर्मः इत्यर्थः तत्र रुचिरभिलाषा जैनरुचिस्ताम्तथा । सम्यग्ज्ञानमिति यावत् । विना–अन्तरेण । जनः–लोकः । अहर्निशम्–रात्रिन्दिवम् । सान्तपनक्रियाविधौ–सान्तपनमत्यन्तकायक्लेशावहस्वादिकर्मेव क्रिया व्यापारः सान्तपनक्रिया तस्या विधिर्विधानम् सम्पादनमिति यावत् सान्तपनक्रियाविधिस्तस्मिंस्तथा । प्रवृत्तिमाक्–प्रवृत्तिमस्या अस्तीत्यर्थ भजते भाग्भावीति तथा । (अपि) अथापतेत्–पातालं पतेत् नरके व्रजेदिति यावत् । (हे) विधे !–विधातः ! क्रियाविधे वा । अमुष्य–तादृक्क्रिया तत्परस्यैतस्य जनस्येत्यर्थः । दुःखम्–पीडाम् । विभ्रतम्–धारयन्तम् दधतमिति यावत् । त्वाम्–भवन्तम् । करुणा–कृपा । न–नहि । स्पृशेदि–स्पृक्ष्यति । किमिति शेषः । भवन्तं स्पृशतीति यावत् । अहो–आश्चर्ये ॥२८॥

मुहूर्तमात्रं भवनिन्दया दया-दरेण संसाध्य धियाऽऽर्हतं मतम् ।
शुभं लभन्ते भविनो विनोदतः, क्षणेन मुक्त्यम्बुजलोचनायुजः ॥२९॥

अन्वयः—दयादरेण, मुहूर्तमात्रम्, भवनिन्दया, धिया, आर्हतम्, मतम्, ससाध्य, क्षणेन, मुक्त्यम्बुजलोचनायुजः, भविनः, विनोदतः, शुभम्, लभन्ते ॥२९॥

वृत्तिः—दयादरेण-दयायां निरुपाधिपरदु खापहरणेच्छायामादर आवेशो दयादरस्तेन तथा । मुहूर्तमात्रम्-घटिकाद्वयात्मककालमात्रम । भवनिन्दया-भवस्य ससारस्य जन्मनो वा निन्दा भवनिन्दा, तया तथा । धिया-बुद्धया । आर्हतम्-अर्हतो जिनेश्वरस्येदम् आर्हतम्, जिनेश्वरप्ररूपितमित्यर्थः । मतम्-सिद्धान्तम् । ससाध्य-सम्यक् साधयित्वा । क्षणेन-पञ्चदशलेशात्मककालविशेपेण स्वल्पेनैव कालेनेति यावत् । भविनः-भव्यात्मानः । मुक्त्यम्बुजलोचनायुजः-अम्बुजे-कमले इव लोचने नयने यस्या साऽम्बुजलोचना, मुक्तिर्निर्वृतिरम्बुजलोचनेवेति मुक्त्यम्बुजलोचना तया युञ्जन्ति सयुज्यन्ते इति तथा । विनोदतः-आनन्दतः । शुभम्-कल्याणम् । लभन्ते-प्राप्नुवन्ति ॥२९॥

स्त्रियः श्रियो वा विरहासहा महा-सखाः सखायः स्रवदश्रवो मम ।
इति प्रियालीनमलीनमानसा, न सातभाजोऽत्र परत्र देहिनः ॥३०॥

अन्वय.—स्त्रियः, वा, श्रिय, विरहासहाः, महासखाय', मम, सखायः, स्रवदश्रवः, इति, प्रियालीनमलीनमानसाः, देहिनः, अत्र, परत्र, न, सातभाजः ॥३०॥

वृत्तिः—स्त्रियः-स्त्रिया, नार्य्या इत्यर्थ, नितम्बिन्या इति यावत् । वा-समुच्चये । श्रियः-लक्ष्म्या । विरहासहाः-वियोग सोढुमसमर्था इत्यर्थ । महासखायः-महान्त सखायो मित्राणि येषान्ते तथा, सखिशब्दान्ततत्पुरुपादट्प्रत्यय समासान्त अपीति शेप' । मम-ममेति ममत्वमित्राणि, ममताभाज इति यावत् । जना इति शेप. । स्रवदश्रवः-स्रवन्ति निर्गलन्त्यश्रूणि नेत्रजलानि येपान्ते तथा । इति-अनेन प्रकारेण अस्माद्धेतोर्वा । प्रियालीनमलीनमानसाः-प्रियायां रमण्यां लीनमासक्तम् (अत एव) मलीनं-मलीमस मानसमन्तःकरणं येपान्ते तथा । देहिनः-देह शरीरमस्त्येपामिति देहिन' प्राणिन', जीवा इत्यर्थः । अत्र-इह लोके । मर्त्यलोकेऽस्मिन्नित्यर्थ' । परत्र-परलोके । अपीति शेप' । न-नहि । सातभाज'-सात सौख्य भजन्ते, सेवन्ते इति सातभाज, सुखभागिन इति यावत् । भवन्तीति शेप ॥३०॥

कुशासनेनापि कुशासनेन ये, नयेऽनुरक्ता बहुविप्रयोगत ।
निवृतिमेष्यन्ति पर दुरुत्तर–स्तरस्विभिर्मोहमहोदधिस्तु ते ॥३१॥

अन्वयः—कुशासनेन ये, कुशासनेन अपि नये, अनुरक्ताः, बहुविप्रयोगतः, निवृतिम्, एष्यन्ति, तु, परम्, मोहमहोदधिः तरस्विभिः, तैः, दुरुत्तरः ॥३१॥

वृत्तिः—कुशासनेन–कुशानां दर्भाणामासनं विष्टरः कुशासनम् दर्भमयविष्टर इत्यर्थः, तेन तथा उपकल्पिता इति शेषः । कुशासनस्थायिनः इति यावत् । ये–याज्ञिका जनाः । कुशासनेन–कुत्सितं शासनम् प्रवचनम् कुशासनम् तेन तथा । अपि–सम्भावनायामव्ययम् । नये–नयमार्गे । मार्गे नीतौ वा । अनुरक्ताः–अनुरागिणः । कदाचित् इति शेषः । बहुविप्रयोगतः–अतिवियोगतः । बहूनां विप्राणां योगतो वा । निवृतिम्–वैराग्यम् । एष्यन्ति–प्राप्स्यन्ते । तु–किन्तु । परम्–केवलम् । मोहमहोदधिः–महान् विशालश्चासावुदधिः समुद्रः, महोदधिः, मोहोऽज्ञानं महोदधिरिवेति मोहमहोदधिः उपमेयं व्याघ्राद्यैः सामान्याप्रयोगे" २।१।५६। इत्यनेनोपमितसमासः । तरस्विभिः–वेगवद्भिः । तैः–तादृशैः जनैरिति शेषः । दुरुत्तरः–दुःखेनोत्तरितुं पारमितुं योग्यो दुरुत्तरः अस्तीति शेषः ॥३१॥

जिनस्य वप्रत्रितयाग्रनिष्ठया, जनोऽत्र निर्वाणिकया हृतऽशिवे ।
इति स्तुते स्मातिमुदेष शापित–स्त्वयैव मात श्रुतशाक्यसागर ॥३२॥

अन्वयः—अत्र जिनस्य वप्रत्रितयाग्रनिष्ठया, निर्वाणिकया, अशिवे, हृते, एषः जनः, (हे) मातः, त्वया एव, श्रुतशाक्यसागरः शापितः इति मुदा स्तुते स्म ॥३२॥

वृत्तिः—अत्र–अस्मिँल्लोके । जिनस्य प्रभोः श्रीशान्तिनाथस्य । वप्रत्रितयाग्रनिष्ठया–वप्राणां प्राकारपीठयुतानाम् त्रयम् वप्रत्रयम् तस्य अग्रे निष्ठा स्थितिर्यस्याः सा वप्रत्रितयाग्रनिष्ठा तया तथा । 'नमोऽस्तु पीठभूः' ४-४९ । इत्यभि० चि । निर्वाणिकया–देव्या । तदाख्यया श्रीशान्तिनाथशासनाधिष्ठात्र्या । अशिवे–अमङ्गले । हृते–अपनीते विनाशिते इति यावत् । एषः–समीपतरवर्तितया प्रत्यक्षम् इत्यर्थः । 'समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्" इत्यभियुक्तोक्तेः । जनः–लोकः । (हे) मातः!–हे जननि ! त्वया–भवत्या । एव–अवधारणार्थकमव्ययम् । श्रुतशाक्यसागरः–लोकः शेषः सागरः–समुद्र इवेति लोकसागरः, श्रुतस्य शास्त्रस्य लोकसागरः श्रुतशाक्यसागरः ।

शोषितः–शोषणकर्मीकृत । दूरीकृत इति यावत् । इति–एवं प्रकारेण । मुदा–हर्षेण । स्तुते स्म–अस्तुवीत ॥३२॥

मदर्थसन्देशमृणालमन्थरः, कदाऽभ्युपेता पथिकोऽथ बान्धवः ।
इतीह पृष्टो गरुडोऽपि यक्षराट्, तदाऽऽचचक्षेऽस्य हितं ससाक्षिकः ॥३३॥

अन्वयः—अथ, मदर्थसन्देशमृणालमन्थरः, पथिक', बान्धवः, कदा, अभ्युपेता, इति, इह, पृष्टः, यक्षराट्, गरुडः, अपि, तदा, ससाक्षिकः, (सन्), अस्य, हितम्, आचचक्षे ॥३३॥

वृत्तिः—अथ–अनन्तरम् । मदर्थसन्देशमृणालमन्थरः–अहम् अर्थ कारण यस्यासौ मदर्थः, "त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन्" २ । १ । ११ ॥ इत्यनेन मादेश' । स चासौ सन्देशो–वाचिको, मदर्थसन्देशस्तस्मात्, मृणा–हिंसाचाऽऽलमसत्यञ्च मृणाले मदर्थसन्देशमृणाले, तत्र मन्थरोऽलसस्तथा, हिंसातोऽसत्यतश्च निवृत्त इत्यर्थ । पथिकः–पान्थः, प्रवासीत्यर्थ । बान्धवः–स्वजन । कदा–कस्मिन् समये । अभ्युपेता–अभ्युपेष्यति, अभ्यागमिष्यति इति यावत् । इति–एवप्रकारेण । इह–अत्र । पृष्टः–अनुयुक्त । यक्षराट्–यक्षाधिप । गरुडः–तन्नामविश्रुत श्रीशान्तिनाथशासनाधिष्ठायक । अपि–सम्भावनायामव्ययम् । तदा–तस्मिन् समये । ससाक्षिकः–साक्षी–साक्षाद्द्रष्टा एव साक्षिकस्तेन सहितस्तथा । (सन्निति शेष) । अस्य–प्रष्टुर्जनस्येत्यर्थ. । हितम्–शुभम । आचचक्षे–कथयामास ॥३३॥

मयाऽनुपृष्टो भगवद्विवन्दिषुः, प्रियः कियद्दूर इति त्वयोदिते ।
विलम्बतेऽसाविति सा पराङ्मुखी, सखी सखीं तां निजगाद नाऽऽदरात् ॥३४॥

अन्वयः—भगवद्विवन्दिषु , प्रिय', कियद्दूरे, इति, मया, अनुपृष्ट , त्वया, असौ, विलम्बते, इति, उदिते, पराङ्मुखी, सा, सखी, ताम् , सखीम् , नादरात्, निजगाद ॥३४॥

वृत्तिः—भगवद्विवन्दिषुः–अर्हन्त श्रीशान्तिनाथ निनसुः । प्रिय –वल्लभ' । कियद्दूरे–कियद्विप्रकृष्टे । कियान् विलम्ब. इति यावत् । इति–एव प्रकारेण । मया–लक्ष्मीस्वरूपया कयाचिन्नायिकया । अनुपृष्टः–अनुयुक्त । त्वया–अन्यया । त्वशब्दोऽन्यार्थक. । असौ–स तव वल्लभ । विलम्बते–विलम्ब करोति, कालमतिवाहयति इत्यर्थ । इति–अनेन प्रकारेण । उदिते–कथिते सतीति शेष' । पराङ्मुखी–विमुखी । सा–लक्ष्मीस्वरूपा । सखी–वयस्या । ताम्–पूर्वोक्ताम् । सखीम्–आलीम् । नादरात्–अनादरात् । निजगाद–आचचक्षे, कथितवतीति यावत् ॥३४॥

क्वचित् प्रभातप्रभया भयादृते, प्रमाद्यतो नीलमणित्विषा निशि ।
विलोकयन्त्या रुतोऽथ पक्षिण , स्त्रिया क्षणोऽभूदद्भुतलक्षण ॥३५॥

अन्वय —अथ क्वचित् भयात्, ऋते नीलमणित्विषा प्रभातप्रभया, प्रमाद्यतः, निशि, रुतम्, पक्षिणः विलोकयन्त्याः स्त्रियाः क्षण ; अद्भुतलक्षणः, अभूत् ॥३५॥

वृत्तिः—अथ–अनन्तरम् । क्वचित्–कुत्रापि । भयात्–भीतेः । ऋते–विना । नीलमणित्विषा–नीलवर्णो मणिः रत्नम् नीलमणि [illegible] त्विट् कान्तिरिव त्विट् कान्तिर्यस्याः सा नीलमणित्विट् तया तया । [illegible] बहुव्रीहि समासः [illegible] । प्रभातप्रभया–प्रातःकालकान्त्या । प्रमाद्यतः–[illegible] । रात्रिविषयक[illegible] । निशि–रात्रौ । रुतम्–[illegible] इति यावत् । पक्षिणः–विहगान् । [illegible] । विलोकयन्त्याः–[illegible] । स्त्रियाः–नार्याः । क्षणः–समयः । अद्भुतलक्षणः–[illegible] यस्मिन् स तथा । [illegible] इति यावत् । अभूत्–अभवत् ॥३५॥

न यावता भागवती लसन्नया, श्रुतास्ति गोस्तावदभीप्सिता परे ।
चलाशु तस्या भवणे विचक्षण प्रिये स कीदृग् भविता तव क्षण ॥३६॥

अन्वय —हे प्रिये ! यावता लसन्नया भागवती गौः, न श्रुता अस्ति तावत् परे अभीप्सिता आशु चल तस्याः भवणे विचक्षणः सः, क्षणः तव कीदृक्, भविता ॥३६॥

वृत्तिः—हे प्रिये !–अयि वल्लभे ! यावता–यावत्परिमितकालेन, [illegible] । लसन्नया–[illegible] यत्र सा तया । [illegible] यावत् । भागवती–भगवत्सम्बन्धिनी । गौः–[illegible] । न–नहि । श्रुता–[illegible] अस्ति–भवते । तावत्–तावदपि । परे–परपदार्थे । अभीप्सिता–वाञ्छिता । [illegible] । आशु–शीघ्रम् । चल–गच्छ । तस्याः–[illegible] । भवणे–[illegible] । विचक्षणः–समीचीनः । सः–तादृशः, [illegible] इति यावत् । क्षणः–[illegible] । कीदृक्–कीदृशः किंविध इति यावत् । भविता–भविष्यति [illegible] इति यावत् ॥३६॥

कथं विधातर्मयि पाणिपङ्कजाद्, विधेर्जिनस्याशनपुण्यमुद्भवेत् ।
इतीव सौराष्ट्रिकभव्यचिन्तनैः, स्थितः प्रभुः श्रीविमलाचलोपरि ॥३७॥

अन्वयः—*विधातः !, पाणिपङ्कजात्, विधेः, जिनस्य, अशनपुण्यम्, मयि, कथम्, उद्भवेत्, इति, सौराष्ट्रिकभव्यचिन्तनैः, इव, प्रभु, श्रीविमलाचलोपरि, स्थितः ॥३७॥*

वृत्तिः—विधातः–परमेष्ठिन ! पाणिपङ्कजात्–पाणिर्हस्त', पङ्कज–कमलमिवेति, पाणिपङ्कजम्, तस्मात्तथा । विधे'–विधानात् शुद्धक्रियात इति यावत । जिनस्य–अर्हत', तीर्थङ्करस्येति यावत् । अशनपुण्यम्–अशन भोजनम, तस्य पुण्य सुकृत शुद्धाहारवितरणजनित शुभमिति यावत् । मयि–मल्लक्षणे जने इत्यर्थ' । कथम्–केन प्रकारेण । उद्भवेत्–समुत्पद्येत । इति–इत्यम्भूतै । सौराष्ट्रिकभव्यचिन्तनैः–सौराष्ट्रे तदाख्यदेशे भवा' सौराष्ट्रिकास्तेषा भव्यचिन्तनानि रमणीयभावना', मनोरमविचारा इति यावत, सौराष्ट्रिकभव्यचिन्तनानि तैस्तथा । इव–उत्प्रेक्षायाम । प्रभुः–स्वामी । भगवान शान्तिनाथ इति यावत् । श्रीविमलाचलोपरि–विमलश्चासावचल पर्वतो विमलाचलस्तस्य उपरि ऊर्ध्वभागे, तथा । श्रीसिद्धाचलोपरीति यावत् । स्थितः–अवस्थितः । न्यवसदिति यावत् ॥३७॥

स्थितिक्रिया मासचतुष्टये प्रभो !, तव प्रिया शैत्यमृदुत्वशिल्पिनः ।
ऋतोर्जनस्यैव सुरैः समं भव–त्विति प्रचक्रे सफलामसौ गिरम् ॥३८॥

अन्वयः—*प्रभो !, शैत्यमृदुत्वशिल्पिनः, तव, ऋतोः, इव, मासचतुष्टये, सुरैः, समम्, प्रिया, स्थितिक्रिया, भवतु, इति, जनस्य, गिरम्, असौ, सफलाम्, प्रचक्रे ॥३८॥*

वृत्तिः—प्रभो !–स्वामिन् ! शैत्यमृदुत्वशिल्पिनः–शैत्य–शीतलता च मृदुत्व कोमलता च शैत्यमृदुत्वे तयो शिल्पी सम्पादक शैत्यमृदुत्वशिल्पी तस्य तथा अर्हत कामक्रोधोपशामकत्वाच्छैत्यसम्पादकत्व मानोपशामकत्वाच्च मृदुत्वसम्पादकत्वमवसेयम । तव–श्रीमतो, भवतो भगवत शान्तिनाथस्य । ऋतोः–वर्षाकालस्य । इव–यथा । मासचतुष्टये–चत्वारोऽवयवा अस्येति चतुष्टयम्, मासानां चतुष्टयम् मासचतुष्टयम् तस्मिँस्तथा । सुरैः–देवै । समम्–सार्धम् । प्रिया–अभीष्टा । स्थितिक्रिया–स्थितेरवस्थानस्य क्रिया–व्यापार, स्थितिक्रिया अवस्थितिरिति यावत् । भवतु–जायताम् । इति–उक्तप्रकाराम् । जनस्य–लोकस्य, प्रजाया इति यावत् । गिरम्–वाणीम् । असौ–जिन. । सफलाम्–सार्थिकाम्, फलितामिति यावत् । प्रचक्रे–विदधे ॥३८॥

तवाश्रयादेष च शान्तिरप्यभूद् भियां प्रदेशे जिन ! तत्त्वालिके ।
वियोक्ष्यसेऽवल्लभयेति निर्गता-क्षरालिरीत्याऽत्र कदाप्यटाटयते ॥३९॥

अन्वयः—जिन ! तव आश्रयात्, एव च प्रदेशे, भियाम्, अपि शान्तिः, अभूत्, तत्, अत्र, तव अलिके अवल्लभया ईत्या, वियोक्ष्यसे, इति, निर्गताक्षरालिः, कदापि, अटाटयते ! ॥३९॥

वृत्तिः—जिन !—अर्हन् परमेश्वर ! तव—भवतः । आश्रयात्—भावत्कात् स्थितेरिति यावत् । एव—अवधारणार्थकमव्ययम् । भवदाश्रयेणैवेत्यर्थः । च—पुनः । प्रदेशे भवदाश्रितप्रान्तभागे । सपादशतयोजनमितभूभागे इति यावत् । भियाम्—भयानाम् । भयानामिति यावत् । अपि—खलु । शान्तिः—प्रशमः अपगम इति यावत् । अभूत्—अभवत् । तत्—तस्माद्धेतोः । अत्र—अस्मिन् । तव—भवतः । अलिके—भाले, ललाटे इति यावत् । अवल्लभया—अप्रियया । ईत्या—अतिवृष्ट्याद्युपद्रवेण । वियोक्ष्यसे—वियुक्तो भविष्यसि । इति—एवम्प्रकारा । निर्गताक्षरालिः—दुर्गतवर्णपङ्क्तिः । कदापि—कस्मिन्नपि काले इत्यर्थः । अटाटयते !—पुनःपुनरतिशयेन भाऽत्यति ! नैवेति भावः । यस्माद्भवान् स्थितो भीतीनामपि स्थितिर्भवति तस्माद् ईत्यावल्लभया वियोक्ष्यसे इत्यक्षरपङ्क्तिरपार्थिकैवेति भावः ॥३९॥

गुरुत्वभावात् शुचिशास्त्रसम्भवात्, सुरार्चितत्वाददतिपुण्यभूभवात् ।
अदीदिपत् तीर्थकृदित्यसौ विभो-र्लिपिर्ललाटन्तपनिष्ठुराक्षरा ॥४०॥

अन्वयः—गुरुत्वभावात् शुचिशास्त्रसम्भवात् सुरार्चितत्वात् अतिपुण्यभूभवात् असौ, तीर्थकृत् इति विभोः ललाटन्तपनिष्ठुराक्षरा लिपिः अदीदिपत् ॥४०॥

वृत्तिः—गुरुत्वभावात्—गुरोर्महतो भावो गुरुत्वम् महिमेति यावत् स एव भावो गुरुत्वभावस्तस्मात्तथा । शुचिशास्त्रसम्भवात्—शुचि पवित्रं शास्त्रमागमादि तत्र सम्भव उत्पत्तिः शुचिशास्त्रसम्भवस्तस्मात्तथा । सुरार्चितत्वात्—सुरैर्देवैरर्चितः पूजितः सुरार्चितस्तस्य भावः सुरार्चितत्वम् तस्मात्तथा । अतिपुण्यभूभवात्—अतिपुण्या—अत्यन्तपवित्रा चासौ भूः पृथिवी तस्यां वा अतिपुण्यभूस्तत्र भवो जन्माऽतिपुण्यभूभवस्तस्मात्तथा । असौ—अयम् । तीर्थकृत्—तीर्थङ्करः । इति—इतीदृशी । विभोः—प्रभोः सकाशात् । ललाटन्तपनिष्ठुराक्षरा ललाटं—भालं तापयति सन्तापयतीति ललाटन्तपा (अवग्रह) निष्ठुराक्षरा कठिनवर्णा अथवा... इति यावत् ललाटन्तपनिष्ठुराक्षरा, कर्मधारयसमासः । पुण्याम्नाय । लिपिः—वर्णसन्निवेशः । अदीदिपत्—प्रकाशितं स्म । विभस्विनी

समेषां जनानां सुखभागित्वाल्ललाटन्तपनिष्ठुराक्षरापि लिपिर्व्यर्थीभूय शोभना सती दिदीप इति भावः ॥ ४० ॥

अयि स्वयूथ्यैरशनिक्षतोपमं, समं विषेहेऽप्युपसर्गकारणम् ।
सुरैर्नरैर्वा पशुभिः सहासुरैः, कृतं त्वमीषां विकृतं न मानसम् ॥४१॥

अन्वयः—अयि !, स्वयूथ्यैः, समम्, असुरैः, सह, सुरैः, नरैः, पशुभिः, वा, कृतम्, अशनिक्षतोपमम्, अपि, उपसर्गकारणम्, विषेहे, तु, अमीषाम्, मानसम्, न, विकृतम् ॥४१॥

वृत्तिः—अयि !–कोमलामन्त्रणे । स्वयूथ्यैः–यूथभवै । समम्–साकम् । असुरैः–भवनपत्यादिनिर्जरै । सह–सार्धम् । सुरैः–वैमानिकदेवै. । नरैः–मनुजैः । पशुभिः–तिर्यग्भिः । वा–समुच्चये । कृतम्–जनितम् । अशनिक्षतोपमम्–वज्राघाततुल्यम् । अपि–खलु । उपसर्गकारणम्–उपद्रवहेतुम् । उपसर्गानिति यावत् । विषेहे–असहत । तु–किन्तु । अमीषाम्–भगवताम् श्रीशान्तिनाथजिनेश्वराणाम् । 'गुरावेकश्च' २-२-१२४ । इति गौरवातिशयमभिव्यञ्जयितु बहुत्वम् । मानसम्–अन्त करणम् । हृदयमिति यावत् । न–नैव । विकृतम्–विकारसवलितम् । चलितमिति यावत् ॥ ४१ ॥

भुवं पुनानस्य तवेति निर्गल–न्ममाद्य वृत्तान्तमिमं बतोदिता ।
तनोति संसद् दिवि गायनैः प्रभो !, पुरन्दरस्यापि पुरो महोदयम् ॥४२॥

अन्वयः—निर्गलन्मम !, प्रभो !, भुवम्, पुनानस्य, तव, इति, इमम्, वृत्तान्तम्, दिवि, पुरन्दरस्य, पुरः, गायनै उदिता, ससत्, अद्य, अपि, महोदयम्, तनोति, बत, ॥४२॥

वृत्तिः—निर्गलन्मम !–निर्गलत्–दूर व्यपगच्छत् मम–ममत्व यस्मात्तदामन्त्रणे तथा । प्रभो–स्वामिन् !, भगवच्छान्तिनाथेति यावत् । भुवम्–पृथिवीम्, भूलोकमिति यावत् । पुनानस्य–पवित्रयत, पवित्रीकुर्वत इति यावत् । तव–भवत , शान्तिनाथस्य । इति–पूर्वोदीरितिप्रकारेण । इमम्–एतम् । वृत्तान्तम्–वार्ताम् । दिवि–स्वर्गे । पुरन्दरस्य–इन्द्रस्य । पुरः–पुरतः । गायनैः–गायकै, हाहा–हूहूप्रमुखैर्गन्धर्वैरिति यावत् । उदिता–निवेदिता गीतेति यावत् । संसत्–सभा । अद्य अपि–अद्यावधि । महोदयम्–महानतिशयितश्चासावुदयोऽभ्युदयो महोदयस्तन्तथा । तनोति–विस्तारयति । बत–हर्षे ॥४२॥

प्रभोर्विहारे मगधेऽपि मागधैः, प्रवर्ण्यमाने विविधैर्महोत्सवैः ।
मुखानि लोलाक्षि ! दिशामसंशयं प्रियोऽवदत् पश्य विभूषणैरिव ॥४३॥

अन्वयः—लोलाक्षि ! मगधे अपि विविधैः, महोत्सवैः, मागधैः प्रवर्ण्यमाने, प्रभोः विहारे, दिशाम् विभूषणैः (अलङ्कृतानि) मुखानि, इव, पश्य (इति) प्रियः, असंशयम्, अवदत् ॥४३॥

वृत्ति.—लोलाक्षि !—अक्षे-चक्षुषी चपले यस्याः सा लोलाक्षी, तत्सम्बुद्धौ तथा । मगधे—मगधाख्यविषयवर्तिराजगृहे । अपि—सम्भावनायाम् । विविधैः—अनेकैः, बहुभिरिति यावत् । महोत्सवैः—महान्तोऽतिविशिष्टाश्च ते उत्सवा उद्धर्षा महोत्सवाः 'सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम्' ३।१।१०७॥ इत्यनेन कर्मधारयः पूर्वनिपातविधानाय समासः तैस्तथा । मागधैः—बन्दिभिः । प्रवर्ण्यमाने—प्रकर्षेण स्तूयमाने । प्रभोः—भगवतः शान्तिनाथस्य । विहारे—ग्रामाद्ग्रामान्तरमुपदेशार्थं विचरणे । दिशाम्—आशानाम् । विभूषणैः—अलङ्कारैः अलङ्कृतानीति शेषः । मुखानि—वदनानि अग्रभागा वा । इव—अत्र । पश्य—अवलोकय । वाक्यार्थः कर्म । (इति—अनेन प्रकारेण) प्रियः—वल्लभः । तस्याः स्वामीति यावत् । असंशयम्—निश्चितम् यथास्यात्तथा । अवदत्—अकथयत् ॥४३॥

स्वसिन्धुचापप्रभयोन्नतामित—स्तनं प्रिये ! पश्य महोज्ज्वलां दिशाम् ।
मुखान्यमुष्याः किरणैश्च तामसाद् दशापि शून्यानि विलोकयिष्यसि ॥४४॥

अन्वयः—प्रिये ! इह, स्वसिन्धुचापप्रभया, उन्नताम् महोज्ज्वलाम्, तनूम् स्तनं च, अमुष्याः, किरणैः, तामसात् शून्यानि, दिशाम्, दश, अपि मुखानि, विलोकयिष्यसि ॥४४॥

वृत्तिः—प्रिये !—दयिते ! इह—अस्मिन् स्थाने । स्वसिन्धुचापप्रभया—स्वर्गस्य गतिः इत्यभिधानात्—स्वःसिन्धुरेव चापाकृतिः मण्डलम् । स्वःसिन्धुसंस्थानाकारा अपि स्वःसिन्धुचापसदृशी प्रभा मानम् स्वःसिन्धुचापप्रभा, तया तथा । उन्नताम्—अत्यन्तमुन्नताम् । उच्चामिति यावत् । महोज्ज्वलाम्—महती विशाला चासावुज्ज्वला विकासिनी महोज्ज्वला, तान्तथा । विशेषणयोरपि यथा कथञ्चिद् गुणप्रधानभावमनुसृत्य "नीलोत्पलम्" इति वत् समासः प्रमाणानुसारादिति यावत् । तनूम्—शरीरम् । पश्य—अवलोकय । च—पुनः । अमुष्याः—विन्ध्याचल-

दृश्यमानायाम्तन्वा । किरणैः—अंशुभिः । कृत्वेति विशेषः । तामसात्—तमोऽन्धकारमेव तामसम्, वायसराक्षसादिवत, तस्मात्तथा । शून्यानि—विरहितानि । दिशाम्—ककुभाम् । दश—दशत्वम-ङ्ख्याविशिष्टानि । अपि—नूनम । मुखानि—वदनानि । विलोकयिष्यसि—द्रक्ष्यसि ॥४४॥

ममैव शोकेन विदीर्णवक्षसा, मनः किमाकस्मिकमद्य नोद्यतम् ।
निवेदितुं सर्वविदे तदास्पदे, विडौजसाऽगामि भुवस्तलेऽञ्जसा ॥४५॥

अन्वय—अद्य, विदीर्णवक्षसा, शोकेन, एव, मम, मनः, किम्, न, उद्यतम्, (इति) आकस्मिकम्, सर्वविदे, निवेदितुम्, विडौजसा, अञ्जसा, भुवस्तले, तदास्पदे, अगामि ॥४५॥

वृत्तिः—अद्य—अस्मिन्नहनि, साम्प्रतमिति भाव । विदीर्णवक्षसा—विदीर्णं—स्फुटित, वक्षः उर-हृदयमिति यावत, येन स विदीर्णवक्षस्तेन तथा । शोकेन—खेदेन । एव-अप्यर्थकमव्ययमत्र । तादृशशोकेनापीत्यर्थः । मम—मल्लक्षणस्य । मनः—अन्त करणम् । किम्—कथम् । न—नहि । उद्यतम्—सोद्यम जातम् । विदीर्णवक्ष शोकेनापि मम मनः कथन्न तत्प्रतिकाराय समुद्यतमिति भाव (इति)। आकस्मिकम्—अकस्माज्जात विषयमित्यर्थः । सर्वविदे—सर्वमखिल वेत्ति जानाति इति सर्ववित् तस्मै तथा । सर्वज्ञाय भवपारगामिने भगवते शान्तिनाथायेति यावत् । निवेदितुम्—विज्ञापयितुम्। अत्रान्तर्भावितणिगर्थताऽवसेया । विडौजसा—देवेन्द्रेण । अञ्जसा—झटिति । भुवस्तले—भूमण्डले, मर्त्यलोके इति यावत् । तदास्पदे—तस्य-तीर्थकृत आस्पद स्थान तदास्पदम्, तस्मिँस्तथा । अगामि—अभ्राजि, गतमिति यावत् ॥४५॥

मयाऽद्य मुक्तिः प्रतिपत्स्यते श्रिया, त्वया विचित्राङ्गि ! विपत्स्यते यदि ।
निषेवणाद् मे न कदापि मामतः, समेतशैल चलितुं तु मा भज ॥४६॥

अन्वयः—विचित्राङ्गि !, यदि, मया, अद्य, मुक्तिः, प्रतिपत्स्यते, मे, निषेवणात्, त्वया, श्रिया, न, कदापि, विपत्स्यते, अतः, समेतशैलम्, चलितुम्, (उद्यतम्) (चलितम्) माम्, तु, मा, भज ॥४६॥

वृत्तिः—विचित्राङ्गि !—विचित्र विलक्षणमङ्ग स्वरूप यस्यास्तदामन्त्रणे तथा । यदि—चेत् । मया—मल्लक्षणेन । अद्य—अधुना । मुक्तिः—निर्वृतिः । प्रतिपत्स्यते—प्राप्स्यते । तदेति स्वयो

कम्पते मदीयस्मोचरत्वाभ्यागतत्वात् । मे—मम । निषेवणात्—शुश्रूषणात् समाराधनादिति यावत् । त्वया—भवता । भिया—लोभया । 'लोभासम्बन्धिपयासु कस्मीः भीरिव कम्पते' इति वाक्यार्थः । यदा—त्वया कम्पया । त्वमद्वधम्भावकत्वादिति भावः । विशेषमेवम् । न—नहि । कदापि—कस्मिं-श्चित् कालेऽपि । विप्रस्यते—वियोक्ष्यते । अतः—अस्माद्धेतो । समेतशैलम्—समेतशिखराख्यतीर्थ-विशेषम् । चलितुम्—गन्तुम् । तस्मादपि गन्तुमिति यावत् । अथवा चलितुम्—ध्रुवेण गन्तुं स्वीकरणीय । तथा च "समेतशैलं प्रति चलितुम्" इत्येवमर्थेवम् । पूर्वत्र "कथम्" इत्यध्याहार्यम् । मायं—मत्सकाशं तीर्थकृत्त्वम् । तु—पुनः । मा—नहि । मम—सेवकस्य । प्रति समेतशिखरं गतेऽपि मदीयसेवामाहात्म्यात् त्वया कदापि लोभया वियोक्ष्यते इति भावः ॥४६॥

विहाय सर्वामथ तीर्थकृच्छ्रियं, विभुर्ययौ तद्गिरिशृङ्गमुन्नतम् ।
तदाऽस्मि देवेन हतोऽपि हा हत, सुरेशितेति प्रलपन्नुपागमत् ॥४७॥

अन्वयः—अथ तीर्थकृत् विभुः सर्वाम्, श्रियम् विहाय उन्नतम् तद्गिरिशृङ्गम् ययौ तदा सुरेशिता हा दैवेन हतः अपि हतः अस्मि, इति प्रलपन्, उपागमत् ॥४७॥

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम् । तीर्थकृत्—जिनेश्वरः । विभुः—प्रभुः श्रीवासुपूज्य इति यावत् । सर्वाम्—निखिलाम् । श्रियम्—लक्ष्मीम् । विहाय—सन्त्यज्य । उन्नतम्—अत्यन्तमूर्ध्वम् । तद्गिरिशृङ्गम्—स प्रसिद्धश्चासौ गिरिः पर्वतः समेतशैल इत्यर्थः स तद्गिरिः, तस्य शृङ्गं शिखरम् तद्गिरिशृङ्गम्, तथा । ययौ—गतवान् । तदा—तस्मिन् काले । सुरेशिता—सुराणां देवानामीशिता प्रभुः सुरेशिता देवेन्द्रः । हा—खेदावबोधकमव्ययम् । दैवेन—विधिना । हतः—मारितः । अपि—समुच्चये । हतः—मारितः । अस्मि—भवामि । इति—अनेन प्रकारेण । प्रलपन्—प्रलापं कुर्वन् । उपागमत्—समीप-मागच्छत् ॥ ४७ ॥

त्रयोदशाहे किल शुक्लजेऽसिते जिनः प्रपन्नानशनः शिवं ययौ ।
अगुर्विनेया नवशत्यनुप्रभु, स्फुटं यतस्तेऽशिशव परासव ॥४८॥

अन्वयः—जिनः, शुक्लजे असिते त्रयोदशाहे प्रपन्नानशनः (सन्) शिवम् ययौ नवशती विनेयाः अनुप्रभु अगुः, यतः ते स्फुटम् अशिशवः, परासवः ॥४८॥

वृत्तिः—जिनः—जिनेश्वरो भगवान्वासुपूज्यस्वामी । शुक्लजे—शुक्ले ज्येष्ठे मासे जाताः शुक्लज-

स्तस्मिँस्तथा । असिते–न सितः शुक्लोऽसित कृष्णपक्षस्तस्मिँस्तथा । त्रयोदशाहे–त्रयोदशञ्च तदहो दिनम्, त्रयोदशाहस्तस्मिँस्तथा । अहन्शब्दान्तद्वन्द्वतत्पुरुषयो' पुँल्लिङ्गत्वविधानात् ज्येष्ठकृष्णत्रयोदश्यामिति यावत् । प्रपन्नानशनः–प्रपन्न प्राप्तमनशनमभक्षण येन स तथा । सन्निति शेषः । शिवम्–मोक्षम् । ययौ–प्राप्तवान् । (तदनन्तरम्) नवशती–नवानां शतानां समाहारो नवशती । विनेयाः–शिष्या । अनुप्रभु–प्रभोर्भगवत शान्तिनाथस्य अनु पश्चात्, अनुप्रभु, "विभक्ति" ३ । १ । ३९ ॥ इत्यनेनाव्ययीभावसमासः । अगुः–गतवन्त । मोक्षमितिशेष । यतः–यस्माद्धेतो । ते–विनेया' । स्फुटम्–प्रकट यथास्यात्तथा । अशिशवः–न शिशवो वाला अशिशवस्तरुणा वृद्धा वा, अत एव । परासवः–परे सिद्धा ज्ञानरूपा वा असव प्राणा येपान्ते तथा केवलिन इति आसन्निति शेषः ॥४८॥

तवापि हा हा विरहात् क्षुधाकुलाः, कुलाश्रया अन्यतपस्विनोऽधुना ।
त्वयीश ! भुक्ते त्वनु भुञ्जतामिति, गणीन्द्रमाशास्त हरिः प्रशस्तधीः ॥४९॥

अन्वयः—हा हा, तव, कुलाश्रयाः, अन्यतपस्विनः, अपि, अधुना, विरहात्, क्षुधाकुलाः, ईश ! तु, त्वयि, भुक्ते, अनु, भुञ्जताम्, इति, प्रशस्तधीः, हरिः, गणीन्द्रम्, आशास्त ॥ ४९॥

वृत्तिः—हा हा–इति खेदातिशयसूचकमव्ययद्वयम् । तव–भवत गणीन्द्रस्येति यावत् । कुलाश्रयाः–कुल सजातीयगण आश्रयोऽवलम्बो येपान्ते तथा । अन्यतपस्विनः–प्रशस्त तपस्तपस्याऽस्त्येषामिति तपस्विनः, अन्ये भवदितरे च ते तपस्विनोऽन्यतपस्विन' । अपि–सम्भावनायाम् । अधुना–साम्प्रतम् । विरहात्–जिनवरवियोगत । क्षुधाकुलाः–बुभुक्षाक्षामकुक्षय । सन्तीति शेष' । ईश !–गणाधीश ! तु–पुनः । त्वयि–भवति । भुक्ते–कृतभोजने, सतीति शेष' । अनु भुञ्जताम्–पश्चाद् भक्षयन्तु । इति–एवम् । प्रशस्तधीः–प्रशस्ता-प्रशसनीया धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा । विलक्षणबुद्धिशालीत्यर्थः । हरिः–इन्द्र । गणीन्द्रम्–गणाधीशम, श्रमणसमुदायाध्यक्षमिति यावत् । आशास्त–समाश्वासयत् ॥४९॥

विधाय कल्याणककर्म सोत्सवं, कुलायकूलेषु विलुठ्य तेषु ते ।
खगा इव स्तूपतटेषु च क्रमाद्, दिवं ययुस्त्यक्तशुचः सुरेश्वराः ॥५०॥

अन्वय—ते, सुरेश्वराः, सोत्सवम्, कल्याणककर्म, विधाय, कुलायकूलेषु, खगा, इव, तेषु,

कल्पते यदीदृशमोचरमाग्यगतत्वात् । मे—मम । विवेकात्—मुक्षणात् सदाचारमापितिं यावत् । त्वया—भवत्या । श्रिया—शोभया । 'शोभासम्पत्तिपद्मासु लक्ष्मीः श्रीरिव कथ्यते' इति यादवः । यथा त्वया भवत्या । त्वसंगसाम्यार्थकत्वादिति भावः । विवेकमेवम् । न—नहि । कदापि—कस्मिन्नपि कालेऽपि । वियत्स्यते—वियोक्ष्यते । अतः—अस्माद्धेतोः । समेतशैलम्—समेतशिखरपर्वतमिति विशेषम् । चलितुम्—गन्तुम् । तस्मात् गन्तुमिति यावत् । अथवा चलितुम्—इत्येव पाठः स्वीकरणीयः । तथा च "समेतशैले मयि चलितुम्" इत्येवमन्वेयम् । पूर्वपदे 'चयनम्' इत्यध्याहार्यम् । माम्—मद्रूपं तीर्थकृत्त्वम् । तु—पुनः । मा—नहि । भज—सेवस्व । मयि समेतशिखरं गतेऽपि महीपतेर्माहात्म्यात् त्वया कदापि शोभया वियोक्तव्य इति भावः ॥४६॥

विहाय सर्वामथ तीर्थकृच्छ्रियं, विभुर्ययौ सद्गिरिशृङ्गमुन्नतम् ।
तदाऽस्मि दैवेन हताऽपि हा हत, सुरेशितेति प्रलपन्नुपागमत् ॥४७॥

अन्वयः—अथ तीर्थकृत् विभुः सर्वाम्, श्रियम् विहाय उन्नतम् सद्गिरिशृङ्गम् ययौ तदा सुरेशिता हा, दैवेन, हतः अपि हतः, अस्मि, इति प्रलपन्, उपागमत् ॥४७॥

वृत्तिः—अथ—अनन्तरम् । तीर्थकृत्—जिनेश्वरः । विभुः—प्रभुः श्रीशान्तिनाथ इति यावत् । सर्वाम्—निखिलाम् । श्रियम्—लक्ष्मीम् । विहाय—सन्त्यज्य । उन्नतम् अत्युन्नतम् । सद्गिरिशृङ्गम्—सन् प्रसिद्धश्चासौ गिरिः पर्वतः समेतशैल इत्यर्थः सद्गिरिः, तस्य शृङ्गं शिखरम् सद्गिरिशृङ्गम् तत्तथा । ययौ—गतवान् । तदा—तस्मिन् काले । सुरेशिता—सुराणां देवानामीशिता प्रभुः सुरेशिता, देवेन्द्रः । हा—खेदाभिव्यञ्जकमव्ययम् । दैवेन—विधिना । हतः—मारितः । अपि—समुच्चये । हतः—मारितः । अस्मि—भवामि । इति—अनेन प्रकारेण । प्रलपन्—प्रलापं कुर्वन् । उपागमत्—समीपमागच्छत् ॥४७॥

त्रयोदशाह्ने किल शुक्रजेऽसिते जिनः प्रपन्नानशनः शिवं ययौ ।
अगुर्विनेया नवशत्यनुप्रभुं, स्फुटं यतस्तेऽशिशव परास्रव ॥४८॥

अन्वयः—जिनः, शुक्रजे असिते त्रयोदशाह्ने प्रपन्नानशनः (सन्) शिवम् ययौ, नवशती विनेयाः अनुप्रभुम् अगुः, यतः ते स्फुटम् अशिशवः, परास्रवः ॥४८॥

वृत्तिः—जिनः—जिनेश्वरो भगवाञ्छान्तिनाथः । शुक्रजे—ज्येष्ठे मासे कृष्ण शुक्रज-

स्तस्मिँस्तथा । असिते–न सितः शुक्लोऽसित कृष्णपक्षस्तस्मिँस्तथा । त्रयोदशाहे–त्रयोदशञ्च तदहो दिनम्, त्रयोदशाहस्तस्मिँस्तथा । अहन्शब्दान्तद्वन्द्वतत्पुरुषयोः पुँल्लिङ्गत्वविधानात् ज्येष्ठकृष्णत्रयोदश्यामिति यावत् । प्रपन्नानशनः–प्रपन्न प्राप्तमनशनमभक्षण येन स तथा । सन्निति शेषः । शिवम्–मोक्षम् । ययौ–प्राप्तवान् । (तदनन्तरम्) नवशती–नवानां शतानां समाहारो नवशती । विनेयाः–शिष्या । अनुप्रभु–प्रभोर्भगवत शान्तिनाथस्य अनु पश्चात्, अनुप्रभु, "विभक्ति" ३।१।३९॥ इत्यनेनाव्ययीभावसमास' । अगुः–गतवन्त । मोक्षमितिशेष । यतः–यस्माद्धेतो । ते–विनेया । स्फुटम्–प्रकट यथास्यात्तथा । अशिशवः–न शिशवो बाला अशिशवस्तरुणा वृद्धा वा, अत एव । परासवः–परे सिद्धा ज्ञानरूपा वा असव प्राणा येपान्ते तथा केवलिन इति आसन्निति शेषः ॥४८॥

तवापि हा हा विरहात् क्षुधाकुलाः, कुलाश्रया अन्यतपस्विनोऽधुना ।
त्वयीश ! भुक्ते त्वनु भुञ्जतामिति, गणीन्द्रमाशास्त हरिः प्रशस्तधीः ॥४९॥

अन्वयः—हा हा, तव, कुलाश्रया', अन्यतपस्विनः, अपि, अधुना, विरहात्, क्षुधाकुलाः, ईश ! तु, त्वयि, भुक्ते, अनु, भुञ्जताम्, इति, प्रशस्तधीः, हरिः, गणीन्द्रम्, आशास्त ॥ ४९॥

वृत्तिः—हा हा–इति खेदातिशयसूचकमव्ययद्वयम । तव–भवत गणीन्द्रस्येति यावत् । कुलाश्रयाः–कुल सजातीयगण आश्रयोऽवलम्बो येषान्ते तथा । अन्यतपस्विनः–प्रशस्त तपस्तपस्याऽस्त्येषामिति तपस्विनः, अन्ये भवदितरे च ते तपस्विनोऽन्यतपस्विन' । अपि–सम्भावनायाम् । अधुना–साम्प्रतम् । विरहात्–जिनवरवियोगत । क्षुधाकुलाः–बुभुक्षाक्षाम कुक्षय । सन्तीति शेष । ईश !–गणाधीश ' तु–पुनः । त्वयि–भवति । भुक्ते–कृतभोजने, सतीति शेष' । अनु भुञ्जताम्–पश्चाद् भक्षयन्तु । इति–एवम् । प्रशस्तधीः–प्रशस्ता-प्रशसनीया धीर्बुद्धिर्यस्य स तथा । विलक्षणबुद्धिशालीत्यर्थः । हरिः–इन्द्र' । गणीन्द्रम्–गणाधीशम्, श्रमणसमुदयाध्यक्षमिति यावत् । आशास्त–समाभाषयत् ॥४९॥

विधाय कल्याणककर्म सोत्सवं, कुलायकूलेषु विलुठ्य तेषु ते ।
खगा इव स्तूपतटेषु च क्रमाद्, दिवं ययुस्त्यक्तशुचः सुरेश्वराः ॥५०॥

अन्वय—ते, सुरेश्वराः, सोत्सवम्, कल्याणककर्म, विधाय, कुलायकूलेषु, खगा, इव, तेषु,

स्तूपतटेषु, विलुठ्य क्रमात् च, त्यक्तसुखः, दिवम्, ययुः ॥५०॥

वृत्तिः—ते—प्रसिद्धाः । सुरेश्वराः—चतुःषष्टिरिन्द्राः । मासद्वयम्—मासद्वयेन सहितं यथा स्यात्तथा समस्तमिति यावत् । कृत्वा पवित्रकर्म—निर्वाणकल्याणकक्रियाकलापम् । विधाय—कृत्वा । कृतायनूर्ध्वेषु—मौलतटेषु । 'कृताया मोहे' ४ १८१ । इत्यभि चि । रुमाः—पक्षिणः । इव—यथा । तेषु—भगवतः—विदेहाग्निसंस्कारभूभागविहितेषु । स्तूपतटेषु—स्तूपप्रान्तभागेषु । विलुठ्य—लुठित्वा । क्रमात्—क्रमशः । च—समुच्चये । त्यक्तसुखः—त्यक्तं सुखं—सोख्यं यैस्ते इति यावत् येन तथा । सन्त इति शेषः । दिवम्—स्वर्गम् । ययुः—जग्मुः । जगत्कमिति यावत् ॥५०॥

ततो विजह्रुर्गणिनः ससंयता, उपासकैर्भूपतिभिः कृतार्चनाः ।
चिरेण लब्धा बहुभिर्मनोरथै—रुपादिशन्तः प्रभुशान्तिशासनम् ॥५१॥

अन्वयः—ततः बहुभिः, मनोरथैः, चिरेण, लब्धाः उपासकैः, भूपतिभिः, कृतार्चनाः, ससंयताः गणिनः, प्रभुशान्तिशासनम् उपादिशन्तः, (सन्तः) विजह्रुः ॥५१॥

वृत्तिः—ततः—तदनन्तरम् । बहुभिः—अतिप्रचुरैः । मनोरथैः—अभिलाषैः । चिरेण—बहुकालेन । लब्धाः—प्राप्ताः । उपासकैः—श्रमणोपासकैः, श्रावकैरिति यावत् । भूपतिभिः—राजभिः । कृतार्चनाः—कृतं विहितमर्चनं पूजनम् येषाम्ते तथा । ससंयताः—सयामाः । मुनिवरपरिवारैः परिवृताः इति यावत् । गणिनः—गणाधीशाः । प्रभुशान्तिशासनम्—प्रभुः स्वामी चासौ शान्तिः शान्तिनाथः प्रभुशान्तिस्तस्येदं शासनम् प्रभुशान्तिशासनम् वचनम् । उपादिशन्तः—उपदेशयन्तः । सन्त इति शेषः । विजह्रुः—विहृतवन्तः ॥५१॥

प्रभोर्विमुक्तेः पदमाश्रिता सुरा अपूपुरन्नीप्सितमङ्घ्रिसेविनाम् ।
कदापि साक्षाद् भवनात् कदाचन गता क्षणेनाऽस्फुटितक्षणा ममस ॥५२॥

अन्वयः—प्रभोः, विमुक्तेः पदम्, आश्रिताः, सुराः कदापि साक्षाद्भवनात्, कदाचन क्षणेन अस्फुटितक्षणाः, ममस, गताः (सन्तः) अङ्घ्रिसेविनाम् ईप्सितम् अपूपुरन् ॥५२॥

वृत्तिः—प्रभोः—भगवतः शान्तिनाथस्य । विमुक्तेः—विमोक्षस्य, कैवल्यस्येति यावत् । पदम्—स्थानम् । ...... भगवता मुक्तिरधिगता तस्मात्स्थानात् । आश्रिताः—समधिष्ठिताः ।

तत्स्थानरक्षका इति यावत् । सुरा:–देवा । कदापि–कस्मिँश्चित्काले । साक्षात्भवनात्–साक्षात् कारेण । कदाचन–कस्मिँश्चित् काले च । क्षणेन–उत्सवेन । अस्फुटितेक्षणा:–अस्फुटितमप्रकटमीक्षण दर्शन येषान्ते तथा । अप्रत्यक्षा इति यावत् । ममम्–ममत्वम् । गता:–प्राप्ता । सन्त इति शेष' । अहिसेविनाम्–चरणोपासकानाम भगवद्भक्तानामिति यावत् । ईप्सितम्–अभिलषितम् । अपूपुरन्–पर्यपूरयन्, परिपूरितवन्त इति यावत् ॥५२॥

सुता: कमाहूय चिराय चुङ्कृतै–रिवाण्डजा: पक्षबलं तथागमम् ।
इहाश्रयन्तामितिशिक्षया क्रमाद् ययुर्विनेया गणिनां गणेशताम् ॥५३॥

अन्वय:—सुता:, चिराय, चुङ्कृतै:, अण्डजा:, इव, कम्, आहूय, इह, पक्षबलम्, तथा, आगमम्, आश्रयन्ताम्, इति, शिक्षया, क्रमात्, गणिनाम्, विनेया, गणेशताम्, ययु: ॥ ५३ ॥

वृत्ति:—सुता: !–भो' शिष्या ' चिराय–बहुकालम । चुङ्कृतै:–शिशुपक्षिसूक्ष्मशब्दविशेषै । अण्डजा:–पक्षिण । इव–यथा । कम्–आत्मानाम ब्रह्मेति यावत् पक्षिपक्षे सुखम । 'को ब्रह्मण्यात्मनि' क शीर्षेऽम्बु सुखे'इत्यनेकार्थ । आहूय–आकार्य्य, प्रसाद्य । इह–अत्र लोके । पक्षबलम्–स्ववर्गबलम्, पक्षे पतत्त्रबलम् । तथा–समुच्चयेऽव्ययम । आगमम्–अङ्गाद्यागमम्, पक्षेऽगमम् वृक्षमिति । आश्रयन्ताम्–अवलम्बन्ताम् । इति–एव प्रकारेण । शिक्षया–उपदेशेन । क्रमात्–क्रमश' । गणिनाम्–गणधराणाम् । विनेया:–शिष्या 'शिष्यो विनेयोऽन्तेवासी' १–७९ । इत्यभि० चि० । गणेशताम्–गणाध्यक्षताम् । ययु:–अगमन्, प्राप्तवन्त इति यावत् ॥५३॥

विधौ विधेया मतयो विधेयका, विधाय कम्प्राणि मुखानि क प्रति ।
वृथा निरीक्षध्वमितस्तत: किमु, ऋते न बोधात् सविधे: शिवाश्रय: ॥५४॥

अन्वय:—विधौ, विधेयका:, मतय:, विधेया:, कम्, प्रति, कम्प्राणि, मुखानि, विधाय, निरीक्षध्वम्, इतस्तत', वृथा, किमु, सविधे., बोधात्, ऋते, शिवाश्रय:, न ॥५४॥

वृत्ति:—विधौ–परमेष्ठिनि 'विधिर्ना नियतौ काले,विधाने परमेष्ठिनि'इति मेदिनी । विधेयका:–विधेया अनुष्ठेया',करणीया इति यावदेव विधेयका, स्वार्थे क' प्रत्यय: । मतय:-बुद्धय । विधेया:-करणीया ।

क्षम्–आत्मानम् जीवमात्रमिति यावत्। प्रति–अङ्गीकृत्य। कुर्म्मापि–सम्पाद्यापि यथाशक्ति। कुशालि–ववमामि। विधाय–कृत्वा। निरीक्ष्यम्–पश्यत। इतस्ततः–यत्र तत्र। वृथा–निरर्थकम्। किम्–किम्। व्यर्थ यत्नकरणेनाऽलमिति भाव। मिथे–विविधविधामगुणज्ञानमिति यावत्। तेन सहित सविविस्तरसाधना। दोषात–ज्ञानात्। अन्त–विना। भिवाभयः–भावबन्धमाधवः प्राप्तिरित्यर्थे। न–नैव। भवेदिति शेष। ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष इति वचनादिति ।।५४।।

गुरोर्निषेवा श्रुतदानपूजना, जना ! कुरुध्वं स्वगुरूदिताध्वना।
कथासु शिष्यत्वमिति प्रमील्य स–त्परम्परामार्गमचालयद् गणी ।।५५।।

अन्वयः—जनाः ! स्वगुरूदिताध्वना गुरोः, निषेवाः, श्रुतदानपूजनाः कुरुध्वम्, कथासु, शिष्यत्वम् इति प्रमील्य गणी सत्परम्परामार्गम्, अचालयत् ।।५५।।

वृत्तिः—जनाः !–लोकाः ! भो भो भव्या इति यावत्। स्वगुरूदिताध्वना–निजधर्माचार्योपदिष्टमार्गेण। गुरोः–आचार्यस्य, स्वधर्मोपदेशकस्येति यावत्। निषेवाः–सेवा शुश्रूषा इति यावत्। श्रुतदानपूजनाः–श्रुतं शास्त्रम् दानं सत्पात्रवितरणम् पूजना पूजा च श्रुतदानपूजनाः, तास्तथा। कुरुध्वम्–सम्पादयत। एवम्–कथासु–धर्मवार्तासु। शिष्यत्वम्–शिष्यभावम् स्वपरहितप्रयोगाः। इति–एतेनप्रकारेण। प्रमील्य–उपसंगम्य प्रबोध्येत्यर्थः। गणी–गणाधिपः। सत्परम्परामार्गम्–समीचीनसम्प्रदायपद्धतिम्। अचालयत्–प्रावर्तयत् ।।५५।।

फलेग्रहि शान्तिजिनोदितागमं क्रमेण शास्त्रावहुलं स्फुरत्पद।
प्रमादजन्यात् श्रवणेन विश्रुतं सुतस्य सेक्नद् सुबुधे नृपाश्रुण ।।५६।।

अन्वयः—श्रवणेन विश्रुता, क्रमेण, शास्त्रावहुलः स्फुरत्पदः फलेग्रहि, शान्तिजिनोदितागम, प्रमादजन्यात्, सुतस्य नृपाश्रुणः सेक्नन् सुबुधे ।।५६।।

वृत्ति —श्रवणेन–श्रुत्वा, श्रुतिना कर्णेनेति वा। 'श्रवणोऽपि नक्षत्रादिस्वाह्नः' इत्यभिधानात्त्वो नक्षत्रीकायां श्रमणपर्यायतया श्रवणशब्दस्यापि ग्रहणात्। विश्रुतः–विशेषेण श्रुत आकर्णितः। प्रख्यातो वा। क्रमेण–क्रमशः। शास्त्रबहुलः–शास्त्राणि अल्पोपकल्पशास्त्रभेदैर्बहुलो विस्तारः शास्त्रबहुलः विस्तारबहुलो वा। स्फुरत्पदः–स्फुरत्–विकसत् पदं शब्दो अर्थः वा अखिलं वा यस्य तथा आगमस्तूको

वा । फलेग्रहिः—फल लाभ प्रयोजन प्रसव वा गृह्णातीति, फलेग्रहि । शान्तिजिनोदितागमः—शान्तिः शान्तिनाथश्चासौ जिनो—जिनेश्वर शान्तिजिनस्तेन उदित उपदिष्ट प्रतिपादित इति यावत्, आगम' द्वादशाङ्गीरूपस्तथा । प्रमोदजन्यात्—प्रमोदात्सम्मदाज्जन्य जनित प्रमोदजन्य तस्मात्तथा, षष्ठ्यर्थे पञ्चमी, तथा च प्रमादजन्यस्येत्यर्थः । स्नुतस्य—प्राप्तस्रवणस्य, द्रुतस्येति यावत्। नृपाश्रुणः—नॄन् जनान् पान्ति—रक्षन्तीति, नृपा प्रवरनरास्तेषामश्रु नेत्रजलम्, नृपाश्रु तस्य तथा । सेकात्—सेचनत । बुबुधे—प्रबुद्ध, विकम्वरोऽभूदिति यावत् ॥५६॥

दानमदादमदाद्दमदान्ते—र्दीनदयालुतयाऽवनिपालः ।
शस्यतमे परिसस्मृतशान्ते—र्नाम्नि च विस्फुरिते श्रुतियोग्ये ॥५७॥

अन्वयः—श्रुतियोग्ये, परिसस्मृतशान्तेः, विस्फुरिते, च, शस्यतमे, नाम्नि, (श्रुते सति) अवनिपालः, दीनदयालुतया, दमदान्तेः, अमदात्, दानम्, अदात् ॥५७॥

वृत्तिः—श्रुतियोग्ये—श्रवणमनोहरे, श्रवणावच्छेदेन आत्मन्यानन्दसमुत्पादनशालिनीति यावत्त । परिसंस्मृतशान्तेः—परिसर्वतोभावेन सस्मृत श्लाधित प्रशसितम इति यावत्, परिसस्मृत स चासौ शान्ति' । शान्तिनाथस्य तथा । विस्फुरिते—विस्फुरणशीले । च—पुन । शस्यतमे—प्रशसनीये । नाम्नि—अभिधाने । श्रुते—सतीति शेष । जनैः—शान्तिनाथस्य नामोच्चारणे विहिते राजादिभिश्च समाकर्णिते सतीतिभाव । अवनिपालः—पृथिवीपतिरिति यावत् । दीनदयालुतया—दीनेषु—दुर्विधेषुदरिद्रेष्विति यावत, दयालु' कृपाशीलो दीनदयालुस्तस्य भावो दीनदयालुता, तया तथा । दमदान्तेः—दम इन्द्रियनिग्रह श्चदान्तिस्तप क्लेशसहिष्णुता दमदान्तिस्तस्यास्तथा, 'जातावेक-वचनम्' यद्वा—दमस्येन्द्रियनिग्रहादेर्दान्ति सहिष्णुता दमदान्तिस्तस्यास्तथा । असदात्—न मदो गर्वोऽमदो गर्वाभावस्तस्मात्तथा । दानम्—वितरणम् । अदात्—अकरोत् ।

अथात्र—दानस्य दाधात्वर्थेदाननिरूपितकर्मत्वाभावात् कथ दानमदात् "इति प्रयोग इति चेत्—अत्रोच्यते—रसा प्रतीयन्ते" "ओदन पचतीतिवदौपचारिकत्वात्, रसस्य ज्ञानरूपत्वाद् तद्विषयकप्रतीतिर्न भवितुमर्हति इति प्रतीयन्ते इत्यस्य क्रियन्ते इत्यर्थस्तथा च—रसात्मकप्रतीतय' क्रियन्ते इति,यथा यथा वा तण्डुलानां पाकेनैव निष्पन्नस्य ओदनस्य पच्धात्वर्थनिरूपितकर्मत्वाभावात्—पचतीत्यस्य निर्वर्तयतीत्यर्थस्तथात्रापि—अदादित्यस्य अकरोदित्यर्थकल्पने बाधाभाव ॥५७॥

शैवपदस्य पदव्ययबुद्धा, दुर्णयवर्णितिरेव निषिद्धा ।
रूपमदर्शि धृतोऽस्मि यदर्थं, चेतसि तत् त्वमिहासि स कर्ता ॥५८॥

अन्वयः—शैवपदस्य पदवी, अबुधा दुर्नयवर्तिभिः निषिद्धा एव यदर्थम् चेतसि धृतः असि, (तत्) रूपम् अदर्शि, स त्वम्, इह कर्ता असि ॥५८॥

वृत्तिः—शैवपदस्य–शिवस्य मोक्षस्येदं शैवपदम् तस्य तथा । पदवी–पद्धति मार्गो इति यावत् । अबुधा–ज्ञाता भवतेति शेषः । दुर्नयवर्तिभिः–[illegible] । निषिद्धा–निवारिता । एव–[illegible] । अथवा [illegible] । यदर्थम्–[illegible] । चेतसि मनसि । [illegible] इति यावत् । धृतः–स्थापित [illegible] निवासित इति यावत् । असि–त्वम् [illegible] । रूपम्–स्वरूपम् । अदर्शि–दर्शितम् । तत्–तस्मात् कारणात् । स त्वम्–[illegible] । इह–[illegible] । कर्ता–[illegible] गहन मध्य इति यावत् । असि–भवसि माम्य इति भावः ॥५८॥

देवनृदेवगण स्तुतिमेवं तस्य चकार गणेशवरस्य ।
मानसतोऽपि च मा क्षणमात्रं, गच्छ यथेच्छमयेत्यभिधाय ॥५९॥

अन्वयः—अथ देवनृदेवगणः यथेच्छं, गच्छ, च मानसतः, क्षणमात्रम्, अपि मा, (गच्छ) इति अभिधाय तस्य गणेशवरस्य एवम् स्तुतिम्, चकार ॥५९॥

वृत्तिः—अथ–अनन्तरम् । देवनृदेवगणः–देवा–अमराश्च सुरेशाः, नरदेवा नृपाश्च इति यावत् च देवनृदेवास्तेषां गणः [illegible] देवनृदेवगणः । यथेच्छम्–निकामम् । स्वेच्छानुसारमिति यावत् । [illegible] यथेच्छम् इत्यव्ययीभावसमासः । गच्छ–[illegible] विहरेति यावत् । च–पुनः । मानसतः–[illegible] । क्षणमात्रम्–[illegible] । अपि–[illegible] । मा–नहि गच्छेति शेषः । इति–एवं प्रकारेण । अभिधाय–कथयित्वा । तस्य–[illegible] । गणेशवरस्य–[illegible] । एवम्–पूर्वकथितप्रकारेण । स्तुतिम्–प्रशंसाम् [illegible] इति यावत् । चकार–[illegible] ॥५९॥

इत्यमुं विलपन्तममुञ्चत्, सोऽपि गणेशवर प्रणमन्तम् ।
विश्वजनं प्रतिबोधयितुकामो, ज्ञानधनो विजहार विहारम् ॥६०॥

अन्वयः—ज्ञानधनः, विश्वजनम् प्रतिबोधयितुकामः, सः, गणेशवरः, इत्थम् विलपन्तम् प्रणमन्तम् अमुम् अमुञ्चत्, अपि विहारम्, विजहार ॥६०॥

वृत्तिः—ज्ञानधनः–ज्ञानमेव धन यस्य स तथा। केवलज्ञानीति यावत्। विश्वजनम्–सकललोकम्। प्रतिबोधितुकामः–प्रतिबोधियितुमभीप्सु । यद्यपि केवलिन सहजैवेतादृक् प्रवृत्तिस्तथापि कामत्वेन साऽत्रोत्प्रेक्षितेति। सः–पूर्वनिर्दिष्टः । गणेश्वरः–गणधरमुख्य । इत्थम्–पूर्ववर्णितेन प्रकारेण । विलपन्तम्–परिदेवयन्तम्, गणधरविहारजन्यविप्रलम्भदुःखेनेति यावत् । प्रणमन्तम्–नमस्कुर्वन्तम् । अमुम्–देवनृदेवगणम् । अमुञ्चत्–अत्यजत् । अपि–समुच्चये । विहारम्–विहृतिम्, गमनमिति यावत्। विजहार–चकार। नृत्यन्ति नृत्यमितिवदत्राप्यनुसन्धेयमिति यावत् ॥६०॥

आनन्दजाश्रुभिरनुस्त्रियमाणमार्गान्, व्यक्तान् पदानि निदधद् वहुवर्णसङ्घैः ।
चक्रे ह्यनेकपमुखः स गणे गणेशो–ऽप्यङ्गाश्रितत्रिपदिकागतभूरिलक्ष्म्यः ॥६१॥

अन्वयः—*अनेकपमुखः, सः, गणेशः, वहुवर्णसङ्घैः, अङ्गाश्रितत्रिपदिकागतभूरिलक्ष्म्याः, पदानि, निदधत्, हि, आनन्दजाश्रुभिः, अनुस्त्रियमाणमार्गान्, अपि, व्यक्तान्, चक्रे ॥६१॥*

वृत्तिः—अनेकपमुख –अनेकानसस्यातान्जनान् प्राणिनो वा पाति रक्षति दयोपदेशादिति अनेकपम् तादृश मुख वदन यस्य स तथा। स –प्रसिद्ध । गणेशः–गणाधीशः। वहुवर्णसङ्घैः–वहव अनेकाश्च ते वर्णा अक्षराणि द्विजादयो वा वहुवर्णास्तेषां सङ्घा' समुदयाः वहुवर्णसघास्तैस्तथा । अङ्गाश्रितत्रिपदिकागतभूरिलक्ष्म्याः–अङ्गानि द्वादशाङ्गी तानि आश्रिता समवलम्बिता, अङ्गाश्रिता सा चासौ त्रिपदिका उत्पादव्ययध्रौव्यात्मिकरूपा अङ्गाश्रितात्रिपदिका ता गता प्राप्ता सश्राश्रिता वा भूरिलक्ष्मी प्रचुरश्री. अङ्गाश्रितत्रिपदिकागतभूरिलक्ष्मीस्तस्यास्तथा । पदानि–आगमपदानि । निदधत्–सस्थापयन् । हि–निश्चयेन । आनन्दजाश्रुभिः–प्रमोदजनितबाष्पै । अनुस्त्रियमाणमार्गान्–अनुस्त्रियमाण सेव्यमानो मार्गो जैनागमो यैस्तेऽनुस्त्रियमाणमार्गास्तांस्तथा। अपि–सम्भावनायाम्। व्यक्तान्–पण्डितान्। चक्रे–कृतवान् ॥६०॥

लोकाननेकवचनामृतलुप्तदुःख–प्राक्शोकनिर्गमितनेत्रपयःप्रवाहान् ।
कुर्वन स सर्वविदनूक्तिरसात् तदोर्व्यां, रेजे सितद्युतिरिवाप्तगणाधिराजः ॥६१॥

अन्वय.—*प्राक्शोकनिर्गमितनेत्रपयःप्रवाहान्, लोकान्, अनु, अनेकवचनामृतलुप्तदु खान्, कुर्वन्, आप्तगणाधिराजः, सः, सर्ववित्, तदा, उक्तिरसात्, उर्व्याम्, सितद्युतिः, इव, रेजे ॥६१॥*

वृत्तिः—प्राक्श्लोकनिर्गमितनेत्रपयःप्रवाहाम्—प्राक्-पूर्वं श्लोकेन-शोकावेशजनितखेदेन निर्गमिता-निःसारिता नेत्रपयः प्रवाहा नयनजलधारा यैस्ते प्राक्श्लोकनिर्गमितनेत्रपयःप्रवाहास्तांस्तथा। लोकान्—जनान् जनसमाजानिति यावत् । अनु—पश्चात् । अनेकवचनामृतसुधुधाराम्—अनेकानि बहूनि च तानि वचनानि वाक्यानि-अनेकवचनानि वाक्यामृतानि सुधा इव अनेकवचनामृतानि तैर्धुप्तमद्भुतं गतम् चित्त्विभ्रमिति यावत् तुष्टं मतिशुद्धसमाधेरमीर्ष पोषति वेपने अनेक वचनामृतपुष्पवृष्टास्तांस्तथा । "मतिशुद्धेरमीर्ष तुष्ट मिति वैयाविका । तुर्वन्—विदधत् । आप्तगणाधिराजः—आप्तो यथार्थवक्ता चासौ गणाधिराजो-गणेश्वर आप्तगणाधिराज । सः—प्रसिद्ध । सर्ववित्—सर्वज्ञ । तदा—तस्मिन् समये । तच्छिरसात्—वचनमुखिरसस्वरात्तस्मात् वा रसो-ऽम्बुतम्, वचिरसस्वरसात्तथा । शम्याम्—शमिम्याम् । सितभुविः—सिता-शुभ्रा भूतिः-कान्तिर्यस्य स तथा । चन्द्र इत्यर्थस्तद्विव-वाहन् । रेजे—शुशुभे ॥६१॥

पूर्वं रयाङ्गभृति पञ्चमकेऽपि पश्चात् रागेण वा भगवति स्मितपद्मिनीशे ।
चक्रे स चक्रनिभचङ्क्रमणच्छलेन, स्वस्मिन् प्रभाकररुचिं शुचिमण्डलस्य ॥६२॥

अन्वयः—शुचिमण्डलस्य, सः, पूर्वम्, पञ्चमके रथाङ्गभृति पश्चात् *स्मितपद्मिनीशे, भगवति अपि रागेण च स्वस्मिन्, चक्रनिभचङ्क्रमणच्छलेन प्रभाकररुचिम् चक्रे ॥६२॥*

वृत्तिः—शुचिमण्डलस्यः—शुचि पवित्रं मण्डलम्-समवशरणमण्डलम् शुचिमण्डलम् तत्र तिष्ठतीति तथा । सः—गणेशः । पूर्वम्—प्रथमम् । पञ्चमके—पञ्चानां पूरणः पञ्चमः, स एव पञ्च-मकस्तस्मिन् पञ्चमे इत्यर्थो । रथाङ्गभृति—रथाङ्गं-चक्रं बिभर्ति धारयतीति रथाङ्गभृत् तस्मिंस्तथा । चक्रिणीत्यर्थे । पञ्चमचक्रवर्तिनि भगवति शान्तिनाथे इति यावत् । पश्चात्—अनन्तरम् । स्मितपद्मिनीशे—स्मितेनेषद्धासेन तत्प्रातेन पद्मिनीश—सूर्ये स्मितपद्मिनीशस्तस्मिंस्तथा । भगवति—भगं श्रीज्ञानवैराग्यवीर्यैश्वर्यादिकमस्त्यस्येति भगवान् तस्मिंस्तथा । केवलिनि भगवति शान्तिनाथे इति यावत् । अपि—सम्भावनायाम् । रागेण—अनुरागेण प्रीत्येति यावत् । वा—समार्थकम् । स्वस्मिन्—आत्मनि । चक्रनिभचङ्क्रमणच्छलेन—चक्रमिव चक्राकारं चङ्क्रमणं इतिकामर्थं चक्रनिभचङ्क्रमणच्छलेन तथा । प्रभाकररुचिम्—प्रभाकरस्य-सूर्यस्य रुचिः-कान्तिः प्रभाकररुचिस्तामतथा । चक्रे—कृतवान् ।

सर्वत्र सार्वगणशासनसार्वभौम—पट्टस्थितस्य गमिनोऽनुदिनार्चनासु ।
सिद्धिर्भवेद् भविजनस्य पुर स्थितस्य नीराजनां जनयतां निजमान्यमानाम्॥६३

अन्वयः—सार्वगणशासनसार्वभौमपट्टस्थितस्य, गणिनः, अनुदिनार्चनासु, नीराजनाम्, जनयताम्, निजबान्धवानाम्, पुरः स्थितस्य, भविजनस्य, सर्वत्र, सिद्धिः, भवेत् ॥६३॥

वृत्तिः—सार्वगणशासनसार्वभौमपट्टस्थितस्य—सर्वेभ्यः प्राणिभ्यो हिताः सार्वाः सर्वज्ञा जिनेश्वरा इति यावत्, तेषां गणः समुदय सार्वगणस्तस्य शासन साम्राज्यम्, सार्वगणशासनम्, तत्र सार्वभौमश्चक्रवर्ती सार्वगणशासनसार्वभौमः शान्तिनाथस्तस्य पट्टस्थितः—पट्टालङ्कार, सार्वगणशासनसार्वभौमपट्टस्थितस्तस्य तथा। गणिनः—गणाधीशस्य। अनुदिनार्चनासु—अनुदिन प्रतिदिन या अर्चना पूजास्ता अनुदिनार्चनास्तासु तथा। नीराजनाम्—आरार्तिकाम् आरात्रिकामितियावत्। जनयताम्—सम्पादयताम्, कुर्वताम् इति यावत्। निजबान्धवानाम्—निजा—आत्मीयाश्च बान्धवा स्वजना, निजबान्धवास्तेषान्तथा। पुरःस्थितस्य—अग्रतो विद्यमानस्य। भविजनस्य—मोक्षगमन-योग्यलोकस्य। सर्वत्र—सर्वकालावच्छेदेन, सर्वदेशावच्छेदेन चेत्यर्थ। सिद्धिः—तुर्यपुरुषार्थाधिगम। भवेत्—जायेत ॥६३॥

श्रीहर्षः कविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरः सुतं,
श्रीहीरः सुषुवे जितेन्द्रियचयं मामल्लदेवी च यम्।
तच्चिन्तामणिमन्त्रचिन्तनफले शृङ्गारभङ्ग्या महा-
काव्ये चारुणि नैषधीयचरिते सर्गो यमादिर्गतः ॥६४॥

अन्वयः—कविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरः, श्रीहर्षः, श्रीहीरः, च, मामल्लदेवी, जितेन्द्रियचयम्, यम्, सुतम्, सुषुवे, तच्चिन्तामणिमन्त्रचिन्तनफले, शृङ्गारभङ्ग्या, चारुणि, नैषधीयचरिते, महाकाव्ये, यमादिः, सर्गः, गतः ॥६४॥

वृत्तिः—कविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरः—क—अग्निर्ब्रह्मा वा, वीनां पक्षिणां, राजा—प्रभुः, विराजो गरुड, यक्षराजः, विशिष्टराजो वा, एषु—राजते, दीप्यते, शोभते, वा तच्छीलम्, कविराज-राजि सुवर्णमित्यर्थ अग्निर्हिरण्यरेतस्त्वात्, ब्रह्मणो हिरण्यगर्भत्वात्, विराजस्य गरुडस्य सुवर्णकायत्वात्। यक्षराजस्य—कुबेरस्य स्वर्णाधिकारत्वात्। तत्प्रधानो मुकुटालङ्कारस्तत्र हीर—इव यथा कनकमुकुटालङ्कारे हीरस्तथाऽयमिति भाव। श्रीहर्षः—पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् "दत्तो देवदत्तः" इति न्यायात् प्राक्तनहीरहर्षनाम्न एकदेशस्य तदर्थबोधकत्वात्—श्रीहर्षेतिपूर्वनामा। श्रीहीरः—श्रिया लक्ष्म्या विशिष्टो हीरो हीरविजयाख्यसूरिवर्य्यस्तथा। च—पुनः। मामल्लदेवी—मा—लक्ष्मी पद्मा वा तद्रूपा मल्लदेवी समर्थसाधुदेवी—सौभाग्यदेवी। यम्—यादृशम्। जितेन्द्रियचयम्—जितानि

पदोदितानि स्थायीभावादीनीति व्याख्यातानि सन्ध्यङ्गानि वेत्ते त्रिवेणिप्रिया कुलवधोर्या वधो इत्यम्, त्रिवेणिप्रियवचसम्पन्ना, मुनिवर्गमित्यर्थः । सुतम्—पुत्रं शिष्यञ्च शिष्ये पुत्रवदाचरणात् । सुपुत्रे—सत्पात्रस्य सम्मुखस्यमात्रेति यावत् । श्रीकविजय-कमलविजय-चारित्रविजयादय-भ्रातृरूपमुनिवर्गाच समयधातुवृद्धत्वात् सौभाग्यवैराग्यविराजत्वात् श्रीहीरविजयसूरिराजदीक्षितत्वाच्च । तचिन्तामणिमन्त्रचिन्तनफले—चतुर्थचिन्तामणिमन्त्रस्य चिन्तामणिमन्त्रः, तस्य चिन्तनमनुष्ठानरूपं तत्फलम् तचिन्तामणिमन्त्रचिन्तनफलम् तस्मिंस्तथा । शृङ्गारवज्ज्या—शृङ्गेषु शिखरेषु चारो गतिः प्राप्तता यस्य स शृङ्गारो मेघस्तस्य शिखरेषु चतुर्थत्वात् नामसाम्यात् मेघविजयोपाध्यायस्तस्य महीयचरणचना तदा तथा । चारुणि—रमणीये । नैषधीयचरिते—निषधानां देशानामयमाधिपो राजा नैषधो नलस्तस्य चरितम् नैषधीयम् नलचरित्रमित्यर्थः । तस्यैव चरितमाधारः समस्यारूपो यत्र तन्नैषधीयचरितम् श्रीनैषधीयचरितपादसमस्यापूर्तिरूपं श्रीशान्तिनाथचरित्रमिति यावत् तस्मिंस्तथा । महाकाव्ये—लोकोत्तरनिपुणकविकर्म काव्यम्, तच्च "तददोषौ शब्दार्थौ सगुणावनलङ्कृती पुनः क्वापि" इति मम्मटाचार्यमते वाक्यविशेषपदशब्दार्थशरीरम् "वाक्यं रसात्मकं काव्यम्" इति विश्वनाथकविमते रसात्मकवाक्यरूपम् "रमणीयार्थप्रतिपादकः शब्दः काव्यम्" इति पण्डितराजजगन्नाथकविमते—रमणीयार्थप्रतिपादकशब्दरूपम् वा महद्विशालं प्रधानञ्च तत्काव्यम् महाकाव्यम् तस्मिंस्तथा । यमादिः—यमा—अहिंसादीनि पञ्च महाव्रतानि तैव पञ्चता आदिर्यस्य स यमादिः षष्ठ इत्यर्थः । सर्गः—अध्यायः । गतः—पूर्णः चरमपर्यन्तसङ्ख्यां समाप्तिमगादिति यावत् ॥८-९५॥

इति-शास्त्रज्ञप्रवरश्रीमेघविजयविबुधशिरोमणिविरचिते श्रीनैषधीयमहाकाव्यसमस्यापूर्तिरूपे श्रीशान्तिनाथचरित्रे शासनसम्राट्-सूरिचक्रचक्रवर्ति-तपागच्छाधिपति-भट्टारकाचार्य-महाराजाधिराज श्रीविजयनेमिसूरीश्वर-महाराजपट्टालङ्कारकाव्यविशारदकविरत्न-पीयूषपाणि-पूज्यपादाचार्यमहाराज श्रीविजयामृतसूरीश्वर-विरचित-किरणावलीनामवृत्तिविभूषिते—

॥ षष्ठः सर्गः समाप्तः ॥

प्रशस्तिः

जयति जगति जाग्रज्ज्ञानयोगाद् युगादौ,
जिनवरनवरश्मिर्मारुदेवादिदेवः ।
तदनु दिनपकान्तिः शान्तिरर्हन् स चक्री,
जिनपतिरपि पार्श्वः शाश्वतश्रीर्विवस्वान् ॥१॥

अन्वयः—*युगादौ, ज्ञानयोगात्, जगति, जाग्रत्, जिनवरनवरश्मिः, मारुदेवादिदेवः, जयति, तदनु, दिनपकान्तिः, चक्री, सः, शान्तिः, अर्हन्, (जयति) शाश्वतश्रीः, विवस्वान्, जिनपतिः, पार्श्वः, अपि, (जयति)* ॥१॥

वृत्तिः—युगादौ—युगस्य युगानां वा आदिः प्रथमावयवो युगादिस्तस्मिँस्तथा । युगप्रारम्भकालावच्छेदेनेत्यर्थः । ज्ञानयोगात्—केवलादिबोधसम्पर्कात् । जगति—लोके, जातावेकवचनम्, जगत्स्वित्यर्थः । भुवनत्रयेष्विति यावत् । जाग्रत्—विलसत्, समुद्बुद्ध इति यावत् । जिनवरनवरश्मिः—नवा नूतना रश्मयः किरणानि यस्य स नवरश्मिः सूर्य्यः, जिनवराणां जिनेश्वराणां मध्ये नवरश्मिः सूर्य्यो जिनवरनवरश्मिः । मारुदेवादिदेवः—मरुदेवाया अयं मारुदेवः स चासावादिदेवः प्रथमदेवो मारुदेवादिदेवः ऋषभस्वामीति यावत् । जयति—सर्वोत्कर्षेण विजयते । तदनु—तदनन्तरम्, तत्पश्चादित्यर्थः । दिनपकान्तिः—दिनं दिवसं पाति रक्षत्यात्मलाभदानेनेति दिनपः सूर्य्यस्तस्य कान्तिः प्रभेव कान्तिः प्रभा यस्य स तथा, सूर्य्यसमानतेजस्वीति यावत् । चक्री—पञ्चमचक्रवर्तीत्यर्थः । सः—प्रसिद्धः । शान्तिः—शान्तिनाथः । अर्हन्—जिनेश्वरः । (जयति—सर्वोत्कर्षेण वर्ततेतराम्) शाश्वतश्रीः—नित्यलक्ष्मीकः । विवस्वान्—सूर्य्यः असमस्तं रूपकमिदमवसेयम् । वस्तुवस्तु-शाश्वतश्रीविवस्वानिति समस्तः पाठः साधीयान्, शाश्वता या श्रीर्लक्ष्मीः पद्मा वा तस्या विवस्वान् सूर्य्यः प्रकाशकत्वादित्येवमर्थोऽपि तत्पक्षीयो बोध्यः । जिनपतिः—जिनाधिनाथः । पार्श्वः—पार्श्वनाथः । अपि—सम्भावनायाम् । (जयति—सर्वोत्कृष्टतया विजयते) ॥१॥

तदनु दनुजपूज्यस्तीर्थकृद्वीरनामा, निरुपममहिमाढ्यः सर्ववित्सार्वभौमः ।
तदनु गणधरालीपूर्वदिग्भानुमाली, विजयपदमपूर्वं हीरपूर्वं दधानः ॥२॥

अन्वयः—तदनु दनुजपूज्य निरुपममहिमाढ्यः, सर्वविश्वार्धभौमः, वीरनामा, तीर्थकृत् (जयति), तदनु, गणधराळीपूर्वदिग्भानुमाली हीरपूर्वम्, अपूर्वम्, विजयपदम्, दधानः, (जयति) ॥२॥

वृत्तिः—तदनु-तत-[illegible] तस्मादिति यावत् । दनुजपूज्यः-[illegible] [illegible] पूज्योऽर्चनीयः,] सेव्यमीव इति यावत्, सुरासुरपूज्यमानमीव इति यावत् । निरुपममहिमाढ्यः-उपमात्वा-सादृश्यान्निर्गतो निरुपम स चासौ महिमा-माहात्म्यं निरुपममहिमा, तेन [illegible] [illegible] । सर्वविश्वार्धभौमः-सर्व-निखिल विश्वस्मि-जगन्ति सर्वे जिनाः सर्वज्ञा जिनेश्वरा इत्यर्थ तेषु सार्वभौमश्चक्रवर्ती यथा सकलजिनेश्वरश्रेष्ठ इति भाव । वीरनामा-महावीराभिधाम । तीर्थकृत्-तीर्थङ्करः । (जयति-सर्वोत्कर्षेण वर्तते) तदनु-तत्पश्चात् । गणधराळीपूर्वदिग्भानुमाली-गणधराणां-गणाधीशानामाळी पङ्क्तिः, [illegible] एव पूर्वदिक्-महेन्द्रकाष्ठा गणधराळीपूर्वदिक् तत्र भानुमाली सूर्यः, तद्रूप इत्यर्थः । हीरपूर्वम्-हीरेत्यक्षरपूर्वम् । अपूर्वम्-लोकोत्तरम् । विजयपदम्-विजयेत्याकारकमालपदवाचकं [illegible] इत्यर्थः । दधानः-धारयन्, विजयहीरसूरिरित्यर्थ । (जयति-सर्वोत्कर्षेण वर्तते) ॥२॥

कनकविजयशर्माऽस्यान्तिषन्मौढधर्मा, शुचितरवरशील शीलनामा तदीय ।
कमलविजयधीर सिद्धिससिद्धिवीर-स्तदनुज इह रेजे वाचकश्रीशरीर ॥३॥

चारित्रशब्दाद् विजयाभिधान-स्त्रयी सगर्भा धृतशीलधर्मा ।
एषां विनेया कवय कृशाग्रा, पद्मास्त्ररूपा समयाम्बुराशौ ॥४॥

अन्वयः—अस्य मौढधर्मा कनकविजयशर्मा, अन्तिषत्, तदीयः, शुचितरवरशीलः, शीलनामा, (तदीयः) सिद्धिससिद्धिवीरः, कमलविजयधीरः, तदनुजः, वाचकश्रीशरीरः, चारित्रशब्दात् विजयाभिधानः, इह, रेजे । धृतशीलधर्मा, त्रयी सगर्भा (आसीत्) एषाम समयाम्बुराशौ, पद्मास्त्ररूपाः, कृशाग्राः, कवयः, विनेयाः (बभूवुः) ॥३-४॥

वृत्तिः—अस्य-महाराजहीरसूरिवर्यस्य । मौढधर्मा-मौढ मौढिमुपगतो धर्मो यस्य [illegible] स तथा । [illegible] इत्यर्थः । कनकविजयशर्मा-कनकविजयाभिधानः । अन्तिषत्-अन्तेवासी शिष्य इति यावत् । तदीयः-तस्य कनकविजयशर्मणोऽन्तेवासी [illegible] इति यावत् । शुचितरवरशीलः-शुचितरं-पवित्रतरं, वरं-सर्वोत्तमं शीलं-चारित्रं यस्य स तथा ।

शीलनामा–शीलविजयाभिधान । अभूत् इति शेष । (तदीय.–तत्सम्बन्धी) सिद्धिसंसिद्धिवीरः–सिद्धेः कार्यनिष्पत्ते, अणिमाद्याया, तन्नामिकाया देव्या वा ससिद्धिः–सम्यक् प्राप्ति, साधना वा सिद्धिससिद्धिस्तत्र वीर'–शूरस्तथा । कमलविजयश्रीरः–अत्यन्तधैर्य्यशालिकमलविजयाभिधान इत्यर्थ । तदनुजः–तत्पश्चाद्दीक्षितः । धर्मलघुभ्रातेत्यर्थ । वाचकश्रीशरीरः–उपाध्यायपदविभूषित । चारित्रशब्दात् विजयाभिधानः–चारित्रशब्दोत्तरविजयपदविशिष्टाभिधान, चारित्रविजयनामेत्यर्थः। इह–अस्मिन् समुदाये, लोके वा । रेजे–शुशुभे । धृतशीलधर्मा–अङ्गीकृतसच्चारित्राचारा । त्रयी–त्रितयी, शीलविजय-कमलविजय-चारित्रविजयात्मिकेतियावत् । सगर्भा–सोदरा आसीदिति शेषः । एषाम्–पूर्वकथिताभिधानानाम् । समयाम्बुराशौ–समय आचार', सिद्धान्तो वा अम्बुनिधि'–समुद्र इवेति समयाम्बुनिधिस्तत्र तथा । "उपमेये व्याघ्राद्यै' साम्यानुक्तौ" ३ । १ । १०२ ॥ इत्यनेन समास । पद्यास्वरूपाः–मार्गरूपा । कृपाद्याः–कृपाविजया' । विनेयाः–शिष्याः । बभूवुरिति शेषः ॥३-४॥

तत्पादाम्बुजभृङ्गमेघविजयः प्राप्तस्फुरद्वाचक–
ख्यातिः श्रीविजयप्रभाख्यभगवत्सूरेस्तपागच्छपात् ।
नुन्नोऽयं निजमेरुपूर्वविजय–प्राज्ञादिशिष्यैरिमां,
चक्रे निर्मलनैषधीयवचनैः श्रीशान्तिचक्रिस्तुतिम् ॥५॥

अन्वयः—तपागच्छपात्, श्रीविजयप्रभाख्यभगवत्सूरे, प्राप्तस्फुरद्वाचकख्यातिः, तत्पादाम्बुजभृङ्गमेघविजयः, अयम्, निजमेरुपूर्वविजयप्राज्ञादिशिष्यैः, नुन्नः, (सन्) इमाम्, श्रीशान्तिनाथचक्रिस्तुतिम्, निर्मलनैषधीयवचनैः, चक्रे ॥५॥

वृत्तिः—तपागच्छपात्–तपागच्छाधिपते । श्रीविजयप्रभाख्यभगवत्सूरेः–आचार्यवर्यश्रीविजयप्रभसूरिभगवत्सकाशात् । प्राप्तस्फुरद्वाचकख्यातिः–अधिगतविलसदुपाध्यायपदवीप्रसिद्धि । तत्पादाम्बुजभृङ्गमेघविजयः–कृपाविजयचरणारविन्दमधुकरायमाणमेघविजयनामा । अयम्–मल्लक्षणोऽय जन । निजमेरुपूर्वविजयप्राज्ञादिशिष्यैः–स्वीयमेरुविजयप्रमुखविनेयै । नुन्नः–प्रेरित । सन्निति शेष । इमाम्–निबद्धामिमाम् । श्रीशान्तिनाथचक्रिस्तुतिम्–पञ्चमचक्रवर्तिभगवच्छ्रीशान्तिनाथजिनवरस्तवनात्मिकाम् कृतिमित्यर्थ । निर्मलनैषधीयवचनैः–विशुद्धनैषधीयचरितवचनसमस्यापूर्तिप्रकारैः । चक्रे–कृतवान् ॥५॥

टीकाकर्तुं प्रशस्ति

योऽर्हन्नित्यमभूद्भवस् त्रिभुवनं मोहममीलावितं,
सम्यक्तत्त्वमतत्त्वसत्त्वदहनं, विश्वेऽस्मिन्नेऽदीदिपत् ।
रागं रत्नुसमानमुल्लयितुं सिंहं कर्मेऽदीधरत्,
स श्रीवीरजिनेश्वरो विजयते तीर्थाधिराजः स्वयम् ॥१॥

तत्पट्टे सुरराजराजितदिशि, प्रांशुः सुधर्मा प्रभु,—
स्तत्प्रभावत् क्रमश परेऽजनिषतो-यत्कीर्तयः सूरयः ।
जातस्तेषु नतेषु कामितफलः, श्रीहीरसूरीश्वरो,
येनास्मिन् कलिकालकालसमये धर्मोऽयमभ्युद्यतम् ॥२॥

तस्यैवान्वयसाभिवर्धनशशी श्रीवृद्धिचन्द्रो गुरु—
स्तत्पादाम्बुजसेवनाप्तसुयम श्रीनेमिसूरीश्वरः ।
सम्भूतो परतीर्थरक्षणविधौ वैदुष्यपूर्णस्तपा—
गच्छाधीश्वरसर्वतन्त्रविदुरः, सद्दूरदर्शी यशी ॥३॥

यः सद्भूतयशस्सुधाभधवलितं चक्रे जगद् यं बुधाः,
सेवन्ते विजयो नयेन विधिवद् येनात्मनाऽधिष्ठितः ।
यस्मै कुप्यति रोपण परिश्रितो यस्माद्विभूतिः परा
यस्य ब्रह्मबलं नितान्तविमलं यस्मिन् महोर्जं महः ॥४॥

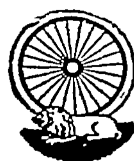
सूरेस्तस्य विनेयतां विनयतः सम्प्राप्य तत्सेवया,
न्यायव्याकरणागमादिषु लसत्-काव्येष्वधीती भृशम् ।
सूर्यन्तं क्रमशः पदं पुनरल-ङ्कुर्वन्नपूर्वामृतं,
पाणौ नाम्नि वचस्सु धारयति यो, लब्धप्रतिष्ठो भुवि ॥५॥

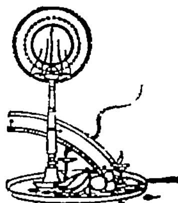
तेनेह तेने वरवाचकश्री-मेघाभिधानस्य कवीन्द्रकीर्तेः ।
साहित्यसौहित्यसुधाकरस्य, मेघादिपादैः कृतकाव्यपूर्तेः ॥ ६ ॥

श्रीनैषधीयादिमसर्गपूर्तौ, श्रीशान्तिनाथाभिधसच्चरित्रे ।
टीका नितान्तं विदुषां विनोदं, वितन्वती नन्दतु नव्यनन्दा ॥७॥

टीकेयं वैक्रमीयेऽब्दे, नन्देन्दुखाक्षिसङ्ख्यके ।
आश्विने मासि पूर्णाऽभू-द्दोलतनगरे वरे ॥ ८ ॥

परिशिष्ट–१

नैषधीय-चरितम्

(प्रथमः सर्गः)

निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथास्तथाऽऽद्रियन्ते न बुधाः सुधामपि ।
नलः सितच्छत्रितकीर्तिमण्डलः, स राशिरासीन्महसा महोज्ज्वलः ॥१॥

रसैः कथा यस्य सुधावधीरिणी, नल म भूजानिरभूद् गुणाद्भुतः ।
सुवर्णदण्डैकसितातपत्रित — ज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डलः ॥२॥

पवित्रमत्रातनुते जगद्युगे, स्मृता रसक्षालनयेव यत्कथा ।
कथ न सा मद्गिरमाविलामपि, स्वसेविनीमेव पवित्रयिष्यति ॥३॥

अधीतिबोधाचरणप्रचारणै – र्दशाश्चतस्रः प्रणयन्नुपाधिभिः ।
चतुर्दशत्व कृतवान्कुतः स्वय, न वेद्मि विद्यासु चतुर्दश स्वयम् ॥४॥

अमुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी, त्रयीव नीताऽङ्गगुणेन विस्तरम् ।
अगाहताष्टादशता जिगीषया, नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम् ॥५॥

दिगीशवृन्दांशविभूतिरीशिता, दिशा स कामप्रसरावरोधिनीम् ।
बभार शास्त्राणि दृश द्वयाधिका, निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम् ॥६॥

पदैश्चतुर्भिः सुकृते स्थिरीकृते, कृतेऽमुना के न तपः प्रपेदिरे ।
भुवं यदेकाङ्घ्रिकनिष्ठया स्पृशन्, दधावधर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम् ॥७॥

यदस्य यात्रासु बलोद्धतं रजः, स्फुरत्प्रतापानलधूममञ्जिम ।
तदेव गत्वा पतितं सुधाम्बुधौ, दधाति पङ्कीभवदङ्कता विधौ ॥८॥

स्फुरद्धनुर्निस्वनतद्धनाशुग-प्रगल्भवृष्टिव्ययितस्य सङ्गरे ।
निजस्य तेजःशिखिनः परश्शता, वितेनुरिङ्गालमिवायशः परे ॥९॥

अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलै—र्निजप्रतापैर्वलयन् ज्वलद्भुवः ।
प्रदक्षिणीकृत्य जयाय सृष्टया, रराज नीराजनया स राजघः ॥१०॥

निवारितास्तेन महीतलेऽखिले, निरीतिभावं गमितेऽतिवृष्टयः ।
न तत्यजुर्नूनमनन्यविश्रमाः, प्रतीपभूपालमृगीदृशां दृशः ॥११॥

सितांशुवर्णैर्वयति स्म तद्गुणै-र्महासिवेम्नः सहकृत्वरी बहुम् ।
दिगङ्गनाङ्गाभरणं रणाङ्गणे, यशःपटं तद्भटचातुरीतुरी ॥१२॥

प्रतीपभूपैरिव किं ततो भिया, विरुद्धधर्मैरपि भेत्तृतोज्झिता ।
अमित्रजिन्मित्रजिदोजसा स य-द्विचारदृक्चारदृगप्यवर्तत ॥१३॥

तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ, वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा ।
तनोति भानोः परिवेषकैतवात्तदा विधिः कुण्डलनां विधोरपि ॥१४॥

अयं दरिद्रो भवितेति वैधसीं, लिपिं ललाटेऽर्थिजनस्य जाग्रतीम् ।
मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रतां नृपः ॥१५॥

विभज्य मेरुर्न यदर्थिसात्कृतो न सिन्धुरुत्सर्गजलव्ययैर्मरुः ।
अमानि तत्तेन निजायशोयुगं, द्विफालबद्धाश्चिकुराः शिरस्थितम् ॥१६॥

अजस्रमभ्यासमुपेयुषा समं मुदैव देवः कविना बुधेन च ।
दधौ पटीयान् समयं नयन्नयं दिनेश्वरश्रीरुदयं दिने दिने ॥१७॥

अधोविधानात्कमलप्रवालयो , शिरस्सु दानादखिलक्षमाभुजाम् ।
पुरेदमूर्ध्वं भवतीति वेधसा, पदं किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया ॥१८॥

जगज्जयं तेन च कोशमक्षयं प्रणीतवाञ्छैशवशेषवानयम् ।
सखा रतीशस्य ऋतुर्यथा वनं, वपुस्तथाऽऽलिङ्गदथास्य यौवनम् ॥१९॥

अधारि पद्मेषु तदङ्घ्रिणा घृणा क्व तच्छयच्छायलवोऽपि पल्लवे ।
तदास्यदास्येऽपि गतोऽधिकारितां न शारदः पार्विकशर्वरीश्वरः ॥२ ॥

किमस्य रोम्णां कपटेन कोटिभि-र्विधिर्न लेखाभिरजीगणद्गुणान् ।
न रोमकूपौघमिषाज्जगत्कृता कृताश्च किं दूषणशून्यबिन्दवः ॥२१॥

अमुष्य दोर्भ्यामरिदुर्गलुण्ठने ध्रुवं गृहीतार्गलदीर्घपीनता ।
उरःश्रिया तत्र च गोपुरस्फुरत्कपाटदुर्धर्षतिरःप्रसारिता ॥२२॥

स्वकेलिलेशस्मितनिन्दितेन्दुना निजांशदृक्तर्जितपद्मसम्पद ।
अतद्वयीजित्वरसुन्दरान्तरे न तन्मुखस्य प्रतिमा चराचरे ॥२३॥

सरोरुहं तस्य दृशैव निर्जितं, जिताः स्मितेनैव विधोरपि श्रियः ।
कुतः परं भव्यमहो महीयसी, तदाननस्योपमितौ दरिद्रता ॥२४॥

स्ववालभारस्य तदुत्तमाङ्गजैः, समं चमर्येव तुलाभिलाषिणः ।
अनागसे शंसति वालचापल, पुनः पुनः पुच्छविलोलनच्छलात् ॥२५॥

महीभृतस्तस्य च मन्मथश्रिया, निजस्य चित्तस्य च त प्रतीच्छया ।
द्विधा नृपे तत्र जगत्त्रयीभुवा, नतभ्रुवां मन्मथविभ्रमोऽभवत् ॥२६॥

निमीलनभ्रंशजुषा दृशा भृश, निपीय त यस्त्रिदशीभिरर्जितः ।
अमूस्तमभ्यासभरं विवृण्वते, निमेषनिःस्वैरधुनाऽपि लोचनैः ॥२७॥

अदस्तदाकर्णि फलाढ्यजीवित, दृशोर्द्वय नस्तदवीक्षि चाफलम् ।
इति स्म चक्षुःश्रवमा प्रिया नले, स्तुवन्ति निन्दन्ति हृदा तदात्मनः ॥२८॥

विलोकयन्तीभिरजस्रभावना, वलादमु नेत्रनिमीलनेष्वपि ।
अलम्भि मर्त्याभिरमुष्य दर्शने, न विघ्नलेशोऽपि निमेषनिर्मितः ॥२९॥

न का निशि स्वप्नगतं ददर्श तं, जगाद गोत्रस्खलिते च का न तम् ।
तदात्मताध्यातधवा रते च का, चकार वा न स्वमनोभवोद्भवम् ॥३०॥

श्रियाऽस्य योग्याऽहमिति स्वमीक्षितु, करे तमालोक्य सुरूपया धृतः ।
विहाय भैमीमपदर्पया कया, न दर्पण श्वासमलीमसः कृतः ॥३१॥

यथोह्यमानः खलु भोगभोजिना, प्रसह्य वैरोचनिजस्य पत्तनम् ।
विदर्भजाया मदनस्तथा मनो(ऽ–)नलावरुद्ध वयसैव वेशितः ॥३२॥

नृपेऽनुरूपे निजरूपसम्पदा, दिदेश तस्मिन् वहुशः श्रुतिं गते ।
विशिष्य सा भीमनरेन्द्रनन्दना, मनोभवानैकवशंवदं मनः ॥३३॥

उपासनामेत्य पितुः स्म रज्यते, दिने दिने साऽवसरेषु वन्दिनाम् ।
पठत्सु तेषु प्रतिभूपतीनल, विनिद्ररोमाऽजनि शृण्वती नलम् ॥३४॥

कथानुषङ्गेषु मिथः सखीमुखा–तृणेऽपि तन्व्या नलनामनि श्रुते ।
द्रुत विधूयान्यदभूयतानया, मुदा तदाकर्णनसज्जकर्णया ॥३५॥

स्मरात्परासोरनिमेषलोचना–द्विभेमि – तद्भिन्नमुदाहरेति सा ।
जनेन यूनः स्तुवता तदास्पदे, निदर्शन नैपधमभ्यषेचयत् ॥३६॥

नलस्य पृष्टा निषधागता गुणान्, मिषेण दूतद्विजवन्दिचारणाः ।
निपीय तत्कीर्तिकथामथानया चिराय तस्थे(ऽ–)विमनायमानया ॥३७॥

प्रिय प्रियां च त्रिजगज्जयिश्रियौ लिखावलीलागृहभित्तिकावपि ।
इति स्म सा कारुवरेण लेखितं नलस्य च स्वस्य च सख्यमीक्षते ॥३८॥

मनोरथेन स्वपतीकृतं नलं निशि क्व सा न स्वपती स्म पश्यति ।
अदृष्टमप्यर्थमदृष्टवैभवात्, करोति सुप्तिर्जनदर्शनातिथिम् ॥३९॥

निमीलितादक्षियुगाच्च निद्रया(ऽ–)हृदोऽपि बाह्येन्द्रियमौनमुद्रितात् ।
अदर्शि संगोप्य कदाप्यवीक्षितो रहस्यमस्याः स महन्महीपतिः ॥४०॥

अहो अहोभिर्महिमा हिमागमे–ऽप्यभिप्रपेदे प्रति तां स्मरार्दिताम् ।
तपर्तुपूर्तावपि मेदसां भरा विभावरीभिर्बिभराम्बभूविरे ॥४१॥

स्वकान्तिकीर्तिव्रजमौक्तिकस्रजः श्रयन्तमन्तर्घटनागुणश्रियम् ।
कदाचिदस्या युवधैर्यलोपिनं नलोऽपि लोकादशृणोद् गुणोत्करम् ॥४२॥

तमेव लब्ध्वाऽवसरं ततः स्मरः शरीरशोभाजयजातमत्सरः ।
अमोघशक्त्या निजया मुखेन तया विनिर्जेतुमियेष नैषधम् ॥४३॥

अकारि तेन श्रवणातिथिर्गुणः, क्षमाभुजा भीमनृपात्मजाश्रयः ।
तदुच्चधैर्यव्ययसंहितेषुणा, स्मरेण च स्वात्मशरासनाश्रयः ॥४४॥

अमुष्य धीरस्य जयाय साहसी तदा खलु ज्यां विशिखैः सनाथयन् ।
निमज्जयामास यशांसि संशये स्मरस्त्रिलोकीविजयार्जितान्यपि ॥४५॥

अनेन भैमीं घटयिष्यतस्तथा विधेरवन्ध्येच्छतया व्यलासि तत् ।
अभेदि तत्तादृगनङ्गमार्गणै–र्यदस्य पौष्पैरपि धैर्यकञ्चुकम् ॥४६॥

किमन्यदद्यापि यदस्त्रतापितः पितामहो वारिजमाश्रयत्यहो ।
स्मरं तनुच्छायतया तमात्मनः शशाक शङ्के स न लङ्घितुं नलः ॥४७॥

उरोभुवा कुम्भयुगेन जृम्भितं नवोपहारेण वयस्कृतेन किम् ।
त्रपासरिद्दुर्गमपि प्रतीर्य सा, नलस्य तन्वी हृदयं विवेश यत् ॥४८॥

अपह्नुवानस्य जनाय यन्निजा–मधीरतामस्य कृतं मनोभुवा ।
अबोधि तज्जागरदुःखसाक्षिणी निशा च शय्या च शशाङ्ककोमला ॥४९॥

स्मरोपतप्तोऽपि भृशं न स, प्रभुर्विदर्भराजं तनयामयाचत ।
त्यजन्त्यसूञ्शर्म च मानिनो वर, त्यजन्ति न त्वेकमयाचितव्रतम् ॥५०॥

मृषाविषादाभिनयादयं क्वचिज्जुगोप निःश्वासततिं वियोगजाम् ।
विलेपनस्याधिकचन्द्रभागता-विभावनाच्चापललाप पाण्डुताम् ॥५१॥

शशाक निह्नोतुमयेन तत्प्रिया-मयं बभाषे यदलीकवीक्षिताम् ।
समाज एवालपितासु वैणिकै-र्मुमूर्छ यत्पञ्चममूर्छनासु च ॥५२॥

अवाप सापत्रपता स भूपति-र्जितेन्द्रियाणां धुरि कीर्तितस्थितिः ।
असंवरे शंबरवैरिविक्रमे, क्रमेण तत्र स्फुटतामुपेयुषि ॥५३॥

अलं नलं रोद्धुममी किलाभवन्, गुणा विवेकप्रमुखा न चापलम् ।
स्मरः स रत्यामनिरुद्धमेव यत् सृजत्ययं सर्गनिसर्ग ईदृशः ॥५४॥

अनङ्गचिह्नं स विना शशाक नो, यदाऽऽसितुं संसदि यत्नवानपि ।
क्षणं तदाऽऽरामविहारकैतवान्निषेवितुं देशमियेष निर्जनम् ॥५५॥

अथ श्रिया भर्त्सितमत्स्यलाञ्छनः, समं वयस्यैः स्वरहस्यवेदिभिः ।
पुरोपकण्ठोपवनं किलेक्षिता, दिदेश यानाय निदेशकारिणः ॥५६॥

अमी ततस्तस्य विभूषितं सितं, जवेऽपि मानेऽपि च पौरुषाधिकं ।
उपाहरन्नश्वमजस्रचञ्चलैः, खुराञ्चलैः क्षोदितमन्दुरोदरम् ॥५७॥

अथान्तरेणावटुगामिमाऽध्वना, निशीथिनीनाथमहःसहोदरैः ।
निगालगाद्देवमणेरिवोत्थितै-र्विराजितं केसरकेशरश्मिभिः ॥५८॥

अजस्रभूमीतटकुट्टनोत्थितै-रुपास्यमानं चरणेषु रेणुभिः ।
रयप्रकर्षाध्ययनार्थमागतै-र्जनस्य चेतोभिरिवाणिमाङ्कितैः ॥५९॥

चलाचलप्रोथतया महीभृते, स्ववेगदर्पानिव वक्तुमुत्सुकम् ।
अलं गिरा वेद किलायमाशयं, स्वयं हयस्येति च मौनमास्थितम् ॥६०॥

महारथस्याध्वनि चक्रवर्तिनः, परानपेक्षोद्वहनाद्यशः सितम् ।
रदाग्रदाताशुमिषादनीदृशा, हसन्तमन्तर्बलमर्वतां रवेः ॥६१॥

सितत्विषश्चञ्चलतामुपेयुषो, मिषेण पुच्छस्य च केसरस्य च ।
स्फुटं चलच्चामरयुग्मचिह्नकै-रनिह्नुवानं निजवाजिराजताम् ॥६२॥

अपि त्रिविष्टपाम्बुधरापीतरे सुधाद्युपत्कापतरम्बुधन्वया ।
उपेयिवांसं प्रतिमत्सतां रथ—स्पये क्षितस्य प्रसमं यहस्मतः ॥६३॥

स सिन्धुरं पीतमदाम्बुसोदरं, दन्तमुखैःभयसा श्रियं हयम् ।
सिताविकलसमासुदनप्रलोपन—स्वभावरात् विविधाक्श्वामनः ॥६४॥

निशा मयूखा इव दीप्यदीधिति, स्फुरारविन्दाङ्कितपाणिपङ्कजम् ।
तमभ्यपारा जवनाम्बुयायिनं प्रभायमूला मनुवेषमन्वगुः ॥६५॥

चलत्पताकस्य महारथं हयं सवाहवाहोपितवेषपप्रकः ।
प्रमोदनिःस्यन्दधराधिपस्तमभि—र्व्यलोकि लोचनैर्नरात्मयैर्नकः ॥६६॥

यथाद्यैव यथदापतिप्रमः, प्रमञ्जनाप्येयजवेन वाजिना ।
सहैव तामिर्जनदृष्टिदृष्टिभि—र्यहिः पुराऽभूत्पुरहूतपौरुषः ॥६७॥

ततः प्रतीक्ष्य प्रवरेषि मायिनी परस्परोल्लासितसख्यपल्लवे ।
मृणा मुखं शाविवले क्षणासा—बलस्य मासीरगते विवेनतुः ॥६८॥

प्रयातुमम्माकमियं क्रियत्स्यं चरा तदम्भोधिरपि स्वकायताम् ।
इतीव वाहैर्निजवेगदर्पितैः पयोधिरोधसमवृहतं रजः ॥६९॥

हरेर्यदक्रमि स्वैकेन खं, पदैश्चतुर्भिः क्रमतोऽपि तस्य नाः ।
अथा हरीणामिति नम्रितात्मभि—र्न्यवर्ति वैरर्पनमाङ्गवत्मभिः ॥७० ॥

चमूचरास्तस्य नृपस्य शार्ङ्गिनो, जिनोचितं भाद्रवपेव हैमवाः ।
विहारदेशं तमवाप्य मण्डली—मकारयन्पूरितुरङ्गमामपि ॥७१॥

द्विपद्विरेफास्य विलङ्घिता दिशो, यशोभिरेवाम्भिरक्षरि गाम्भवम् ।
इतीव धारामवधीर्य मण्डली, क्रियाभियाऽमम्थि तुरङ्गमैः स्थली ॥७२॥

अपीक्ष्य वात इवेन या प्रमी—र्निवातपत्रस्य तदम्बले नता ।
मरुत्स्वपापि न तासु दिक्षते, पितस्य वास्यामपवाकपाहूम्मान् ॥७३॥

विषेव मस्ता च विलासकानने ततः यथात्मभिपविष्टैर्वीक्षया ।
प्रवालरागाङ्कुरितं सुपुष्पया हरिर्जनच्छायमिवार्णमां मिषिम् ॥७४॥

वनान्तपर्यन्तमुपेत्य सस्पृहं क्रमेण तस्मिन्प्रवीर्णवनस्थले ।
न्यवर्ति दृष्टिप्रसरैः पुरौकसा—मनुप्रमवस्पुसमानवन्तुभिः ॥७५॥

ततः प्रसूने च फले च मञ्जुले, स सम्मुखस्थाङ्गुलिना जनाधिपः ।
निवेद्यमान वनपालपाणिना, व्यलोकयत्काननकामनीयकम् ॥७६॥
फलानि पुष्पाणि च पल्लवे करे, वयोऽतिपातोद्गतवातवेपिते ।
स्थितैः समादाय महर्षिवार्धका-द्वने तदातिथ्यमशिक्षि शाखिभिः ॥७७॥
विनिद्रपत्रालिगतालिकैतवान्, मृगाङ्कचूडामणिवर्जनार्जितम् ।
दधानमाशासु चरिष्णु दुर्यशः, स कौतुकी तत्र ददर्श केतकम् ॥७८॥
वियोगभाजा हृदि कण्टकैः कटु-र्निधीयसे कर्णिशर स्मरेण यत् ।
ततो दुराकर्षतया तदन्तकृ-द्विगीयसे मन्मथदेहदाहिना ॥७९॥
त्वदग्रसूच्या सचिवेन कामिनो-र्मनोभवः सीव्यति दुर्यशःपटौ ।
स्फुट स पत्रैः करपत्रमूर्तिभि-र्वियोगहृद्दारुणि दारुणायते ॥८०॥
धनुर्मधुस्विन्नकरोऽपि भीमजा-पर परागैस्तव धूलिहस्तयन् ।
प्रसूनधन्वा शरसात्करोति मा-मिति क्रुधाऽऽक्रुश्यत तेन केतकम् ॥८१॥
विदर्भसुभ्रूस्तनतुङ्गताऽऽसये, घटानिवापश्यदलं तपस्यतः ।
फलानि धूमस्य धयानधोमुखान्, दाडिमे दोहदधूपिनि द्रुमे ॥८२॥
वियोगिनीमैक्षत दाडिमीमसौ, प्रियस्मृतेः स्पष्टमुदीतकण्टकाम् ।
फलस्तनस्थानविदीर्णरागिहृ-द्विशच्छुकास्यस्मरकिंशुकाशुगाम् ॥८३॥
स्मरार्धचन्द्रेषुनिभे क्रशीयसा, स्फुट पलाशेऽध्वजुषा पलाशनात् ।
स वृन्तमालोकत खण्डमन्वितं, वियोगिहृत्खण्डिनि कालखण्डजम् ॥८४॥
नवा (वा) लता गन्धवहेन चुम्बिता, करम्बिताङ्गी मकरन्दशीकरैः ।
दृशा नृपेण स्मितशोभिकुड्मला, दरादराभ्या दरकम्पिनी पपे ॥८५॥
विचिन्वतीः पान्थपतङ्गहिंसनै-रपुण्यकर्माण्यलिकज्जलच्छलात् ।
व्यलोकयच्चम्पककोरकावलीः, स शम्बरारेर्बलिदीपिका इव ॥८६॥
अमन्यतासौ कुसुमेषु गर्भग, परागगन्धङ्करणं वियोगिनाम् ।
स्मरेण मुक्तेषु पुरा पुरारये; तदङ्गभस्मेव शरेषु सङ्गतम् ॥८७॥
पिकाद्वने शृण्वति भृङ्गहुंकृतै-र्दशामुदञ्चत्करुणे वियोगिनाम् ।
अनास्थया सूनकरप्रसारिणीं, ददर्श दूनः स्थलपद्मिनीं नलः ॥८८॥

रसालसालः समदृश्यतामुना स्फुरद्द्विरेफारवरोषहुङ्कृतिः ।
समीरलोलैर्मुकुलैर्वियोगिने, जनाय दित्सन्निव तर्जनाभियम् ॥८९॥

दिने दिने त्वं तनुरेधि रेऽधिकं, पुनःपुनर्मूर्च्छ च तापमृच्छ च ।
इतीव पान्थाञ्छपतः पिकान् द्विजान्, सखेदमैक्षिष्ट स लोहितेक्षणान् ॥९ ॥

अलिस्रजा कुड्मलमुच्चकैस्तरं, निपीय चाम्पेयमधीरया धिया ।
स धूमकेतुं विपदे वियोगिना-मुदीतमाशङ्कितवाननद्भुत ॥९१॥

गलत्परागं भ्रमिभङ्गिभि पतत्प्रसक्तभृङ्गावलि नागकेसरम् ।
स मारनाराचनिघर्षणस्फुरत्-स्फुलिङ्गकृत्तामिव व्यमानयत् ॥९२॥

तदद्भुतदिव्य सुगन्धि पाटला शिलीमुखाली कुसुमाद् गुणस्पृशः ।
स्वचापपुनर्निर्गतमार्गणभ्रमात् स्मरः स्वनन्तीरवलोक्य सस्मितः ॥९३॥

मरुच्चलत्पल्लवकम्पकैः परं मधुप्लवच्चन्दनसारसारभम् ।
स वारनारीकुचमर्दनापर्णं ददर्श मालूरफलं पचेलिमम् ॥९४॥

युवप्रदीपीचितविभ्रमोचित-प्रसूनशून्यतरमर्मगह्वरम् ।
स्मरेषु धीरस्य पिपासया पपौ न पाटलायाः स्तवकं प्रकम्पितम् ॥९५॥

मुनिद्रुमः कोरकितः सितिद्युति-र्वनेऽमुनाऽमन्यत सिंहिकासुतः ।
तमिस्रपक्षत्रुटिकूटमक्षितं क्षमाक्षमपं किल वैधवं वमन् ॥९६॥

पुरा हठाक्षिप्ततुषारपाण्डुर-च्छदा वसन्तेऽपि बहुविभ्रमाः ।
भिनिम्ममोर्लं मधुजुरिक्लेशिता नमस्यतस्तं कुसुमस्तबकः ॥९७॥

गता यदुत्सङ्गतले विशालतां द्रुमाः शिरोभिः फलगौरवेण ताम् ।
कथं न धात्रीमतिमात्रनामितैः, स वन्दमानानभिनन्दति स्म तान् ॥९८॥

नृपाय तस्मै हिमित वनानिलैः सुधीरिं पुष्परसैरलर्महः ।
विनिर्मितं केतकरेणुभिः सितं नियोगिनेऽभ्यर्च्य न चामरीमुदा ॥९ ॥

अथायमाज्ञाऽपि नृपस्य पश्यता तदैव साक्षादमृतांशुमाननम् ।
विवेक रोषारुणचक्षुषा बहुः, हरत्प्रवाहैव चन्द्ररश्मिभिः ॥१० ॥

अथोपमर्दान्वितनामताड्या मलाम्बरम् गृहमाश्रितामपगाम ।
अगम्यतामस्मिन्नेव बहुभिः प्रतीच्छकामस्य नरस्थातलम् ॥१ १॥

विलासवापीतटवीचिवादनात्, पिकालिगीतैः शिखिलास्यलाघवात् ।
वनेऽपि तौर्यत्रिकमारराध त, क्क भोगमाप्नोति न भाग्यभाग्जनः ॥१०२॥

तदर्थमभ्याप्य जनेन तद्वने, शुका विमुक्ताः पटवस्तमस्तुवन् ।
स्वरामृतेनोपजगुश्च सारिका-स्तथैव तत्पौरुपगायनीकृताः ॥१०३॥

इतीष्टगन्धाढयमटन्नसौ वनं, पिकोपगीतोऽपि शुकस्तुतोऽपि च ।
अविन्दतामोदभर वहिश्चर, विदर्भसुभ्रूविरहेण नान्तरम् ॥१०४॥

करेण मीनं निजकेतनं दधद्, द्रुमालवालाम्बुनिवेशशङ्कया ।
व्यतर्कि सर्वर्तुघने वने मधु, स मित्रमत्रानुसरन्निव स्मरः ॥१०५॥

लतावलालास्यकलागुरुस्तरुः, प्रसूनगन्धोत्करपश्यतोहरः ।
असेवतामुं मधुगन्धवारिणि, प्रणीतलीलाप्लवनो वनानिलः ॥१०६॥

अथ स्वमादाय भयेन मन्थनाच्चिरत्नरत्नाधिकमुच्चितं चिरात् ।
निलीय तस्मिन्निव सत्पानिधिर्वने तडाको ददृशेऽवनीभुजा ॥१०७॥

पयोनिलीनाभ्रमुकाभ्रुकावली, रदाननन्तोरगपुच्छसुच्छवीन् ।
जलार्द्धरुद्धस्य तटान्तभूमिदो, मृणालजालस्य मिषाद् बभार यः ॥१०८॥

तटान्तविश्रान्ततुरङ्गमच्छटास्फुटानुनिम्नोदयचुम्बनेन यः ।
बभौ चलद्वीचिकशान्तशातनैः, सहस्रमुच्चैःश्रवसामिवाश्रयम् ॥१०९॥

सिताम्बुजाना निवहस्य यश्छलाब्दभावलिश्याभलितोदरश्रियाम् ।
तमःसमच्छायकलङ्कमङ्कुल, कुल सुधाशोर्वहल वहन्बहु ॥ ११० ॥

रथाङ्गभाजा कमलानुपङ्गिणा, शिलीमुखस्तोमसखेन शार्ङ्गिणा ।
सरोजिनीस्तम्बकदम्बकैतवान्मृणालशेषाहिभुवाऽन्वयायि यः ॥१११॥

तरङ्गिणीरङ्कजुपः स्ववल्लभास्तरङ्गरेखा विभराम्बभूव यः ।
दरोद्गतैः कोकनदौघकोरकैर्धृतप्रवालाङ्कुरसञ्चयश्च यः ॥११२॥

महीयसः पङ्कजमण्डलस्य यश्छलेन गौरस्य च मेचकस्य च ।
नलेन मेने सलिले निलीनयो-स्त्विष विमुञ्चन्विधुकालकूटयोः ॥११३॥

चलीकृता यत्र तरङ्गरिङ्गणैरबालशैवाललतापरम्पराः ।
ध्रुवं दधुर्वाडवहव्यवाडव-स्थितिप्ररोहत्तमभूमधूमताम् ॥११४॥

प्रफुल्लमादित्यमवाप्य कण्टकैः, करम्बितामोदभरं विवृण्वती ।
धवल्लुटमीगृहविग्रहा दिशा, सरोजिनी यस्यमवाप्सरायिता ॥११५॥
यदम्बुपूरप्रतिबिम्बितायतिः,-मरुत्तरङ्गैस्तरलस्तटद्रुमः ।
निमज्ज्य मैनाकमहसूत सत्त्ववान् पक्षान्धुवत सपक्षताम् ॥११६॥
पयोधिलक्ष्मीमुषि केलिपल्वले रिरंसुहंसीकलनाददसादरम् ।
स तत्र चित्रं विचरन्तमन्तिके,हिरण्मयं हंसमबोधि नैषधः ॥११७॥
प्रियासु बालासु रतक्षमासु च, द्विपत्रितं पल्लवितं च बिभ्रतम् ।
स्मरार्जित रागमहीरुहाङ्कुरं मिषेण चञ्च्वोश्चरणद्वयस्य च ॥११८॥
महीमहेन्द्रस्तमवेक्ष्य स क्षणं शकुन्तमेकान्तमनोविनोदिनम् ।
प्रियावियोगाद्विधुरोऽपि निर्भरं कुतूहलाक्रान्तमना मनागभूत् ॥११९॥
अवश्यभव्येष्वनवग्रहग्रहा यया दिशा धावति वेधसः स्पृहा ।
तृणेन वात्येव तयानुगम्यते जनस्य चित्तेन भृशावशात्मना ॥१२ ॥
अथावलम्ब्य क्षणमेकपादिकां तदा निदद्रावुपपल्वलं खगः ।
स तिर्यगावर्जितकन्धरः शिरः पिधाय पक्षेण रतिक्लमालसः ॥१२१॥
सनालमात्माननमनिर्जितप्रभं प्रिया नवं काञ्चनमम्बुजन्म किम् ।
अबुद्ध तं विद्रुमदण्डमण्डितं, स पीतमम्भः प्रभुचामरं नु किम् ॥१२२॥
कृतावरोहस्य हयादुपानहौ ततः पदे रेजतुरस्य बिभ्रति ।
तयोः प्रवालैर्वनयास्तथाम्बुजैर्नियोक्तुकामे किमु बद्धवर्मणी ॥१२३॥
विधाय मूर्ति कपटेन वामनी, स्वयं बलिध्वंसिविडम्बिनीमयम् ।
उपेतपार्श्वश्चरणेन मौनिना नृपः पतङ्गं समधत्त पाणिना ॥१२४॥
तदात्तमात्मानमवेत्य सम्भ्रमात् पुनः पुनः प्रायसदुत्प्लवाय सः ।
गतो विरुध्योत्पतने निराशतां करौ निरोद्धुर्दशति स्म केवलम् ॥१२५॥
ससम्भ्रमोत्पातिपतत्कुलाकुलं सरः प्रपद्योत्कतयानुकम्पिताम् ।
तमूर्मिलोलैः पतगग्रहान्नृपं न्यवारयद्वारिरुहैः करैरिव ॥१२६॥
पतत्रिणा तद्रुचिरेण वञ्चितं, श्रियः प्रयान्त्याः प्रविहाय पल्वलम् ।
चलत्पदाम्भोजसरोजनूपुरोपमा, चुकूज कूले कलहंसमण्डली ॥१२७॥

न वासयोग्या वसुधेयमीदृशस्त्वमङ्ग यस्याः पतिरुज्झितस्थितिः ।
इति प्रहाय क्षितिमाश्रिता नभ खगास्तमाचुक्रुशुरारवैः खलु ॥१२८॥

न जातरूपच्छदजातरूपता, द्विजस्य दृष्टेयमिति स्तुवन्मुहुः ;
अवादि ते नाथ म मानमौकमा, जनाधिनाथः करपञ्जरस्पृशा ॥१२९॥

धिगस्तु तृष्णातरलं भवन्मन., समीक्ष्य पक्षान्मम हेमजन्मनः ।
तवार्णवस्येव तुषारसीकरैर्भवेदमीभिः कमलोदयः कियान् ॥१३०॥

न केवल प्राणिवधो वधो मम, त्वदीक्षणाद्विश्वसितान्तरात्मनः ।
विगर्हित धर्मधनैर्निवर्हणं, विशिष्य विश्वासजुषा द्विषामपि ॥१३१॥

पदे पदे सन्ति भटा रणोद्भटा, न तेषु हिंसारस एष पूर्यते ।
धिगीदृश ते नृपते कुविक्रमं, कृपाश्रये य कृपणे पतत्त्रिणि ॥१३२॥

फलेन मूलेन च वारिभूरुहा, मुनेरिवेत्थं मम यस्य वृत्तयः ।
त्वयाद्य तस्मिन्नपि दण्डधारिणा, कथ न पत्या धरणी हृणीयते ॥१३३॥

इतीदृशैस्तं विरचय्य वाङ्मयै, सचित्रवैलक्ष्यकृपं नृपं खगः ।
दयासमुद्रे स तदाशयेऽतिथीचकार कारुण्यरसापगा गिरः ॥१३४॥

मदेकपुत्रा जननी जरातुरा, नवप्रसूतिर्वरटा तपस्विनी ।
गतिस्तयोरेष जनस्तमर्दयन्नहो विधे त्वा करुणा रुणद्धि न ॥१३५॥

मुहूर्तमात्रं भवनिन्दया दयासखा सखायः स्रवदश्रयो मम ।
निवृत्तिमेष्यन्ति पर दुरुत्तरस्त्वयैव मातः सुतशोकसागर ॥१३६॥

मदर्थसंदेशमृणालमन्थरः प्रिय' कियद्दूर इति त्वयोदिते ।
विलोकयन्त्या रुदतोऽथ पक्षिणः, प्रिये स कीदृग्भविता तव क्षणः ॥१३७॥

कथं विधातर्मयि पाणिपङ्कजात्तव प्रियाशैत्यमृदुत्वशिल्पिनः ।
वियोक्ष्यते वल्लभयेति निर्गता, लिपिर्ललाटंतपनिष्ठुराक्षरा ॥१३८॥

अयि स्वयूथ्यैरशनिक्षतोपम, ममाद्य वृत्तान्तमिमं बतोदिता ।
मुखानि लोलाक्षि दिशामसंशयं, दशापि शून्यानि विलोकयिष्यसि ॥१३९॥

ममैव शोकेन विदीर्णवक्षसा, त्वया विचित्राङ्गि विपद्यते यदि ।

तथापि दासा विरहासुखाकुला: कुलायकुलेषु विलुप्य तेषु ते ।
चिरेण सख्या बहुभिर्मनोरथैर्गता: यत्नेनाङ्कुरितेयथा मम ॥१४१॥

सुता: क्रमाद्ध्य चिराय पुत्रके,-विधाय कन्याणि सुतानि के प्रति ।
क्रमात्तु शिष्यत्वमिति प्रतीक्ष्य स, सुतस्य सेवामनुपुत्रे नृपात्मजा: ॥१४२॥

इत्थमर्हं विलपन्तमसुखादीनत्यपाकृत्य पावनिपातः ।
रूपमदर्शि यतोऽसि यदर्थं, गच्छ गवेषयमवेत्यमिधाय ॥१४३॥

आनन्दबाष्पैरनुसिच्यमानमार्गान्, प्रासादोर्ध्वगमितनम्रपयःप्रवाहाम् ।
चाके मयकनिषयचक्रमयपल्लवेन, नीराजनां जनपदां निजपान्थपात्नाम् ॥१४४॥

श्रीहर्षे कविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरः सुतं,
श्रीहीरः सुषुवे जितेन्द्रियचयं मामल्लदेवी च यम् ।
तच्चिन्तामणिमन्त्रचिन्तनफले शृङ्गारभङ्ग्यामहा-
काव्ये चारुणि नैषधीयचरिते सर्गोऽयमादिर्गतः ॥१४५॥

परिशिष्ट–२

॥ शान्तिनाथचरित्रम् ॥

षष्ठ प्रस्ताव

इहैवात्रैव भरते युगादिजिनसन्ततिः ।
कुरुरित्यभवत् पूर्वं कुरुक्षेत्रस्तदाख्यया ॥ १ ॥

हस्तीति तत्सुतस्तेन निर्ममे हस्तिनापुरम् ।
पुराकुरुवनादारि सुरमावसमोपुरम् ॥ २ ॥

बहुधरिकृत्वावासं घोषितं बहुमङ्गलैः ।
अभ्रंलिहगगनाकारं तत्पुरं भूरिमन्दिरम् ॥ ३ ॥

विश्वसेनो नृपस्तत्र शौर्यौदार्यादिसद्गुणैः ।
विख्यातो जगतीपीठे विश्वसेन इवाभवत् ॥ ४ ॥
पुण्यलावण्यरुचिराऽचिरादेवीति तत्प्रिया ।
सर्वालङ्कारवरयाऽलङ्कृता च रतिश्रिया ॥ ५ ॥
इतो भाद्रपदे कृष्णसप्तम्यां भरणीगते ।
चन्द्रे सर्वग्रहेषूच्चस्थानस्थेषु निशान्तरे ॥ ६ ॥
च्युत्वा सर्वार्थतो मेघरथस्यात्मायुषः क्षये ।
अवतीर्णोऽचिरादेव्याः कुक्षौ सरसि हंसवत् ॥ ७ ॥
तस्मिंश्च समये देवी सुखसुप्ता चतुर्दश ।
महास्वप्नान् ददर्शैतानीषज्जागरिता सका ॥ ८ ॥
मातङ्गवृषभहर्यक्षः साभिषेकेन्दिरा तथा ।
पुष्पमालेन्दुसूर्यौ च ध्वजकुम्भौ सरोवरम् ॥ ९ ॥
सागरश्च विमानं च रत्नानां सञ्चयस्तथा ।
निर्धूमो हुतभुक् चेति स्वप्ना आगमभाषिता ॥१०॥
दृष्ट्वा स्वप्नानिमान् देवी जातनिद्राक्षया क्षणात् ।
गत्वा (त्वो) पराजमाचख्यौ प्रमोदभरनिर्भरा ॥११॥
प्रहृष्टमुखपद्मोऽथ जगाद जगतीपतिः ।
सर्वलक्षणसम्पूर्णो भावी देवि ! तवात्मजः ॥१२॥
प्रसन्नवदना धर्मचिन्तया रात्रिशेषकम् ।
अतिक्रमयति स्मैषा कुस्वप्नालोकशङ्किता ॥१३॥
सञ्जातेऽथ प्रगेऽष्टाङ्गनिमित्तज्ञानपण्डिताः ।
भूभुजाष्टावुपाध्याया आहूता निजपूरुषैः ॥१४॥
कृतमङ्गलोपचाराः सम्प्राप्तास्ते नृपौकसि ।
दत्तासनेषूपविष्टाश्चार्चिताः कुसुमादिभिः ॥१५॥
सुस्वप्नाना फलं राज्ञा पृष्टाश्चैव बभाषिरे ।
अस्मच्छास्त्रे द्विचत्वारिंशत् स्वप्ना जगतीपते ॥१६॥

महास्वप्ना अपि त्रिंशत् स्युः सर्वे ते द्विसप्ततिः ।
कीर्तिता येऽचिरादेभ्या महास्वप्ना इमे स्फुटम् ॥१७॥
अर्हतां चक्रिणां चैतान् स्वप्नान् पश्यन्ति मातरः ।
सप्तार्धचक्रिणां चाम्बा चतुरः सीरिणो यथा ॥१८॥
प्रत्यर्धचक्रिणां श्रीमान्येषामुत्तमजन्मिनाम् ।
एकैकमम्बिकाः स्वप्नं पश्यन्त्येषां हि मध्यतः ॥१९॥
दृष्ट्वा यदचिरादम्बा महास्वप्नाश्चतुर्दश ।
चक्रवर्ती सखुतो राजन् ! षट्खण्डभरताधिपः ॥२ ॥
अथवाऽपि जिनाधीशो विश्वत्रितयवन्दितः ।
तच्छ्रुत्वा मुदितो राजा मुमुदे तत्प्रियाऽपि सा ॥२१॥
राज्ञा विसृष्टास्ते स्वप्नपाठकाः प्रययुर्गृहम् ।
बभार गर्भं राज्ञी च रत्नगर्भेव सेवधिम् ॥२२॥
अतिस्निग्धमतिमधुरं नातिक्षारातितिक्तकम् ।
वर्धयामास साऽऽहारं गर्भानुकूलं तथा ॥२३॥
महात्म्यमधिकं तस्मिन्नासीत् पूर्वं पुरे तदा ।
सञ्जातो मान्द्यदोषेण लोकस्य प्रलयो महान् ॥२४॥
गन्धद्विपस्य मध्येनाप्यवन्तिमहद्वत् यथात् ।
उपशान्तं तदखिलं प्रभावात् गर्भगप्रभोः ॥२५॥
ततश्च चिन्तितं तातजननीभ्यामदो हृदि ।
प्रभावोऽयमनीदृक्षस्योर्गर्भगतस्य भो ॥२६॥
इद हि घटते यस्मात् , धर्मधामनिभे सुता ।
वन्दितोऽयं महामस्य महात्म्या सुरेश्वरैः ॥२७॥
गतेषु मासेषु नवसार्धाष्टदिवसेषु च ।
ज्येष्ठकृष्णत्रयोदश्यां ,भरणीस्थे निशाकरे ॥२८॥
सूर्यादिषु ग्रहेषूच्चपरमोच्चस्थितेषु च ।
शुभे लग्ने मुहूर्ते च प्रयाते चार्धमात्रके ॥२९॥

निशीथसमये स्वर्णवर्णं कान्तिसमन्वितम् ।
सा देवी सुषुवे पुत्रं विश्वत्रयसुखावहम् ॥३०॥
अत्रान्तरे षडधिकपञ्चाशद्दिक्कुमारिकाः ।
अवधिज्ञानतो ज्ञात्वा जिनजन्म समाययुः ॥३१॥
अष्टावेयुरधोलोकाद् गजदन्ताद्रिकन्दतः ।
अष्टौ च नन्दनवनकूटाद् मेरुनगस्थितात् ॥३२॥
प्रत्येकं रुचकद्वीपादष्टावष्टौ कुमारिका· ।
एयुर्दिग्भ्यश्चतसृभ्यश्चतस्रश्च विदिग्गताः ॥३३॥
मध्यमाद् रुचकद्वीपाच्चतस्रश्च दिगङ्गनाः ।
एवं सम्मिलिताः सर्वाः षट्पञ्चाशद् भवन्ति ताः ॥३४॥
सवर्तवातजलदकृतिं दर्पणधारिताम् ।
भृङ्गारतालवृन्ताना चामराणा च धारणम् ॥३५॥
दीपिकाधारणं रक्षाविधानप्रभृतीनि च ।
चक्रिरे सूतिकर्माणि क्रमेणैवं जिनस्य ताः ॥३६॥
अत्रान्तरे सुरेन्द्रस्य चचालाचलमासनम् ।
सम्प्रयुक्तावधिज्ञानो जिनजन्म विवेद सः ॥३७॥
आज्ञाप्य त्रिदश नैगमेषिण हरिणाननम् ।
ज्ञापयामास तद्देवान् घण्टास्फालनपूर्वकम् ॥३८॥
सर्वे संनह्य देवास्ते हरेरन्तिकमाययुः ।
विमान कारयामास प्रधान पालकेन सः ॥३९॥
तत्राधिरुह्य सपरीवारोऽलङ्कारशोभितः ।
आगादनुपमश्रीको जिनजन्मगृहे हरि ॥४०॥
तुभ्य नमस्तीर्थनाथ ! सनाथीकृतविष्टप ! ।
कृपारससरिन्नाथ ! नाथ ! श्रीविश्वसेनज ! ॥४१॥
कुक्षौ रत्नधरे ! देवि ! जगद्दीपप्रदायिके ! ।
नमस्तुभ्यं जगन्मातस्त्व धन्या पुण्यवत्यसि ॥४२॥

त्वमेवामोघमङ्गमाऽसि त्वमेवोत्तमलक्षणा ! ।
पुत्रिणीषु त्वमेवाऽसि पवित्रा भुवनत्रये ॥४३॥
धर्मोद्धरणधौरेयश्चरमोऽत्राऽस्य दीपक ।
भारतस्तीर्थनाथोऽयं भगवान् सुषुवे यया ।४४॥
नत्वा स्तुत्वा जिनाधीशं तदम्बां च विधानतः ।
दत्त्वावस्वापिनीं तस्याः प्रतिरूपं निधाय च ॥४५॥
पञ्चरूपो बभूवाऽसौ तत्रैका जिनमाददे ।
एकश्छत्रं दधौ चैको द्वौ च चामरधारिणौ (युग्मम्) ॥४६॥
स ययौ मेरुशिखरं सुरेन्द्रा अपरेऽपि हि ।
तत्रेयुः सर्वभवनवासिनो व्यन्तरास्तथा ॥४७॥
अथातिपाण्डुकम्बलशिलायां शाश्वतासने ।
सौधर्मेन्द्रो निषसाद धृत्वाङ्के जिनपुङ्गवम् ॥४८॥
हैमरूप्यमणिमृत्स्नामयीं कलशावलिम् ।
तीर्थपद्मोदकम्पूर्णोद्धृतं विधाय समदाश्रिताः ॥४९॥
अच्युताद्याः सुराधीशाश्चक्रिरे जिनमज्जनम् ।
निःसीमसुखसत्पात्रमहाम्भोधिनिमज्जनम् (युग्मम्) ॥५०॥
ततश्चाच्युतनाथस्योत्सङ्गे संस्थाप्य तीर्थपम् ।
सौधर्मेन्द्रो व्यधात् स्नात्रं पुष्पपार्श्वं जगद्गुरोः ॥५१॥
सुधासमा सुगन्धाद्भिश्चन्दनाद्यैर्विलिप्य च ।
पुष्पाद्यैरर्चयामास प्रीतचित्तः शचीपतिः ॥५२॥
विधाय वस्त्राद्याभरणं मङ्गलारात्रिकादिकम् ।
शक्रो नत्वा जिनं भक्त्या स्तोतुमेवं प्रचक्रमे ॥५३॥
जयत्वमधिराजधिविधिविकल्पबुधर्षिण ! ।
सम्याम्भोधरप्रणीत ! धर्मैधिविधायक ! ॥५४॥
इत्यादिस्तवनैः स्तुत्वा नीत्वा पुनर्पुरीं ।
च मातुरर्पयामास जिनमेवं जगाद च ॥५५॥

जिनस्य जिनमातुश्च यो दुष्टं चिन्तयिष्यति ।
एरण्डफलवद् ग्रीष्मे स्फुटिष्यत्यस्य मस्तकम् ॥५६॥
ततो नन्दीश्वरद्वीपे यात्रा कृत्वा सुरेश्वराः ।
सर्वे निज निज स्थान जग्मुस्ताश्च कुमारिकाः ॥५७॥
तदा देवी जजागार तदङ्गप्रतिचारिकाः ।
दृष्ट्वा सनन्दनामेता जातानन्दाः ससम्भ्रमाः ॥५८॥
प्रस्खलद्गतयो गाढनीवीनन्धशिरोरुहा. ।
पतत्प्रच्छादनाः पुत्रजन्म राज्ञे न्यवेदयन् ॥५९॥
इदं च कथयासासुः सूतिकर्माऽस्य देव ! यत् ।
चक्रे काष्ठाकुमारीभिर्दासीभिरिव साञ्जसम् ॥६०॥
कृतो जन्माभिषेकश्च सुरेन्द्रैर्मेरुमस्तके ।
इति देवमुखात् स्वामिन्नस्माभिः शुश्रुवे वचः ॥६१॥
ततोऽभिनवपाथोद—धाराहतकदम्बवत् ।
शुशुभे जातरोमाञ्चकञ्चुको जगतीपतिः ॥६२॥
निजाङ्गलग्नमखिलं भूषणं मुकुटं विना ।
आसप्तसन्तर्ति ताभ्यो वृत्तिं च प्रददावसौ ॥६३॥
ततश्च दापयन् दानमनिवारितशात्रवम् ।
हृष्टः प्रवर्तयामास सुतजन्ममहोत्सवम् ॥६४॥
द्वादशेऽथ दिने राजा बन्धुवर्गमशेषकम् ।
भोजयित्वा गोरवेण तत्समक्षमदोऽवदत् ॥६५॥
बभूवाऽशिवशान्तिर्यदस्मिन् गर्भागते जिने ।
तदस्य सुतरत्नस्य शान्तिर्नामास्तु सुन्दरम् ॥६६॥
सर्वस्याऽपि जनस्यैतत् सञ्जात नाम सम्मतम् ।
रम्य सद्गुणनिष्पन्न चेतसाग्रे विचिन्तितम् ॥६७॥
शक्रसंक्रमिताङ्गुष्ठाऽमृताहारस्ततः प्रभुः ।
विशिष्टरूपलावण्यसम्पन्नो ववृधे क्रमात् ॥६८॥

पाणिपादतले यस्यारक्ते सद्वजसन्निभे ।
स्निग्धताम्रपृथुतुङ्गा नखाश्च मुकुरोपमाः ॥६९॥
पादौ कूर्मोन्नतावेवौ–द्वाङ्गाकारे च जङ्घिके ।
ऊरू करिकरप्रख्यौ विस्तीर्णं च कटीतटम् ॥७०॥
गम्भीरदक्षिणावर्तो नाभिर्मध्यं च वज्रवत् ।
पुरद्वारकपाटाभ उरः वृषस्कन्धं तथा ॥७१॥
बाहू पुरार्गलातुल्यौ ग्रीवा कम्बुसमा वरा ।
बिम्बोपमौ चाधरोष्ठौ कुन्दकुड्मलवद् द्विजाः ॥७२॥
तनुङ्गः सरले नासावंशः सज्जनाम्भवत् ।
पद्मपत्रोपमे नेत्रे अष्टमीन्दुसमालिकम् ॥७३॥
दोलाकारं श्रुतियुगं छत्राकारं च मस्तकम् ।
स्निग्धा अलिकुलश्यामाः कुन्तलाश्चातिकोमलाः ॥७४॥
पद्मगन्धसमः श्वासो वपुर्हेमरुचिस्तनुः ।
इत्यङ्गलक्षणं यस्य दूरतश्च तथाऽपरम् ॥७५॥
त्रिभिर्ज्ञानैः समायुक्तोऽशेषविज्ञानपारगः ।
जातः सर्वजनोत्कृष्टः प्रभुः सम्प्राप्तयौवनः ॥७६॥
वत्सराणां महस्त्रेषु पञ्चविंशतिषु क्रमात् ।
गतेषु भगवान् राज्यं जनकेन निवेशितः ॥७७॥
परिणायितकन्यानेकाः सुरूपाः कुलबालिकाः ।
सकलान्तःपुरीसारा श्रमा तस्य यशोमती ॥७८॥
जीवो दढरथस्याऽथ स सर्वार्थसिद्धिच्युतः ।
जागाथशोमतीकुक्षौ चक्रस्वप्नोपसूचितः ॥७९॥
समये च सुतां जज्ञे तस्योत्सवपुरःसरम् ।
चक्रायुध इति नाम चक्रे स्वप्नानुसारतः ॥८०॥
कलाकलापसम्पूर्णः क्रमात्सम्प्राप्तयौवनः ।
सोऽपि पाणिग्रहं राजकन्यकानां हि कारितः ॥८१॥

अन्यदायुधशालाया रविबिम्बसमद्युति ।
तस्योत्पन्नं सहस्रारं चक्ररत्नमनुत्तमम् ॥८२॥
शस्त्रागाराग्क्षकेण तदुत्पत्तिर्निवेदिता ।
प्रभो सोऽथ समागत्य चक्रेऽस्याष्टाह्निकोत्सवम् ॥८३॥
तच्छालाया विनिर्गत्य चचालाम्बरवर्त्मना ।
तदनु प्राचलच्छान्तिनाथः सैन्यसमन्वितः ॥८४॥
चक्र यक्षसहस्रणाधिष्ठित तदथो गतम् ।
पूर्वस्या मागधतीर्थासन्नवेलाकूले क्रमात् ॥८५॥
कृत्वा निवेश सेनायास्तत्र चक्री शुभामने ।
निपमादाभिमुखोऽस्य ततस्तदनुभावन ॥८६॥
अधोभागे जलस्यान्ते द्वादशयोजनस्थिते ।
मागधाख्यकुमारस्य चलति स्मासनं तदा ॥८७॥
ददर्शावधिना शान्ति स जिन चक्रवर्तिनम् ।
षट्खण्डभरतक्षेत्रसाधनोद्यतमागतम् ॥८८॥
दध्यौ चैव मयाऽऽराध्योऽन्योऽपि चक्री जिनस्त्वयम् ।
विशेषेण यतो भक्तिमिन्द्रा अप्यस्य कुर्वते ॥८९॥
ततः सुवस्त्राण्यादाय सोऽनर्घ्याभरणानि च ।
आगत्य ढाकयामास प्रभोरेवं शशंस च ॥९०॥
तवाज्ञाकारकः स्वामिन् ! पूर्वदिक्पालकोऽस्म्यहम् ।
आदेष्टव्य सदा कृत्य स्वकिंकरसमस्य मे ॥९१॥
भगवानपि सन्मान्य देवत विससर्ज तम् ।
याम्या प्रतिदिशं सोऽथ चलति स्म सुदर्शनः ॥९२॥
तीर्थस्य वरदामस्यासन्ने गत्वा स्थितश्च सः ।
तस्याधिष्ठायकं शान्तिस्तथैवासाधयत् प्रभुः ॥९३॥
गत्वाऽथ वारुणीमाशा प्रभासस्याधिदैवतम् ।
साधयित्वोत्तरस्या तु ययौ सिन्धुनदी तटे ॥९४॥

तत्राऽपि पूर्वविधिना साधिता सिन्धुदेवता ।
प्राभृतायाऽढौकयत् स्नानपीठं रत्नमयं विभोः ॥९५॥
शातकुम्भमयाः कुम्भा रौप्या भृङ्गारकास्तथा ।
अन्यां च स्नानसामग्रीं भूषणाभरणानि च ॥९६॥
ऊचे च सर्वदा स्वामिन्नाज्ञाकारिण्यहं तव ।
इत्युक्त्वा साऽपि स्वस्थानं विसृष्टा विभुना ययौ ॥९७॥
उत्तीर्य चर्मरत्नेन सिन्धुं सेनापतिस्ततः ।
विभूपान्ते साधयित्वा प्रतीचीखण्डमागतः ॥९८॥
कृतपूर्वं ततश्चक्रं वैताढ्यस्यागमत्तले ।
वैताढ्याद्रिकुमारस्य वशवर्त्यभवत् प्रभोः ॥९९॥
गुहाखण्डप्रपातायाः द्वारमुद्घाटितं स्वयम् ।
कृतमालसुरस्याशां नगहर्तुः प्रभवान् ॥१०॥
तथोन्मग्नाऽथ निमग्ना द्वे नद्यावतिदुस्तरे ।
चकार वर्धकिः सद्यः पद्यां तत्र मनोहराम् ॥१०१॥
गुहायां प्रविवेशाऽथ प्रभुः सैन्यसमन्वितः ।
काकिण्याऽथ तमो हर्तुं विदधे मण्डलानि च ॥१०२॥
पञ्चाशद्योजनान्येकोनपञ्चाशच्च मण्डली ।
एवं क्रमे ससैन्योऽथ भरतो निरगाद् बहिः ॥१०३॥
तथापातकिलातास्मान् म्लेच्छकम् भरतचक्रिवत् ।
वशे चकार तरसा महापुण्यप्रभावयुक् ॥१०४॥
सेनान्या साधयित्वाऽथ द्वितीयं सिन्धुनिष्कुटम् ।
हिमवत्पर्वतस्याधिदेवं साधयति स्म सः ॥१०५॥
गिरौ ऋषभकूटाख्ये निजं नाम लिलेख च ।
गङ्गोत्तरं निष्कुटं चासाधयत् वाहिनीपतिः ॥१०६॥
तमिस्रायां माल्यमालं संसाध्य निरगाद् विभुः ।
गङ्गां च साधयित्वाऽस्याः कूले तस्थाय वस्तुनाः ॥१०७॥

द्वादशयोजनायामा नवयोजनविस्तृताः ।
मञ्जूषाकृतयः प्रादुर्बभूवुर्निधयो नव ॥१०८॥ (युग्मम्)
नैसर्पः पाण्डुकश्चैव पिङ्गलः सर्वरत्नकः ।
महापद्मः कालमहाकालौ माणवशङ्खकौ ॥१०९॥
स्कन्धावारपुरादीना निवेशाः प्रथमे निधौ ।
सर्वेषा धान्यबीजानामुत्पत्तिश्च द्वितीयके ॥११०॥
नराणां महिलाना च हस्तिना वाजिना तथा ।
आभरणविधिः सर्वो निधौ पिङ्गलके भवेत् ॥१११॥
चतुर्दशाऽपि रत्नान्युत्पद्यन्ते सर्वरत्नके ।
महापद्मे च वस्त्राणां रङ्गादीना च सम्भवः ॥११२॥
काले कालत्रयज्ञानं महाकाले च कीर्तितः ।
स्वर्णरूप्यलोहमणिप्रवालानां च सम्भवः ॥११३॥
युद्धनीतिः समग्राऽपि सर्वप्रहरणानि च ।
तनुत्राणादि योधाना योग्यं माणवके भवेत् ॥११४॥
तूर्याङ्गानि समस्तानि काव्यं चाऽपि चतुर्विधम् ।
निधौ सञ्जायते शङ्खे नाट्यनाटकयोर्विधिः ॥११५॥
तेषु पल्योपमायुष्का वसन्ति खलु देवताः ।
निधानसमनामानः समये परिकीर्तिताः ॥११६॥
तथैवात्मवश चक्रे गङ्गायाः पूर्वनिष्कुटम् ।
एवं षट्खण्डभरतक्षेत्रं प्रभुरसाधयत् ॥११७॥
कृतदिग्विजयः सोऽथ पुनरागान्निजं पुरम् ।
प्रविश्य तत्र गेहे च जगामोत्सवपूर्वकम् ॥११८॥
द्वात्रिंशन्मुकुटबद्ध–महीपालसहस्रकैः ।
प्रारब्धश्चक्रवर्तित्वाऽभिषेको द्वादशाब्दिक. ॥११९॥
अभिषेकोत्सवं कृत्वा राजैको दिने दिने ।
स्वामिने प्रचुरं द्रव्यं ददौ द्वे द्वे च कन्यके ॥१२०॥

चतुःषष्टिसहस्राणि ततोऽभूवन् प्रिया विभोः ।
अत्यन्तरूपलावण्यविनिर्जितसुराङ्गनाः ॥१२१॥
सेनापतिप्रभृतीनि रत्नानि च चतुर्दश ।
तत्र यक्षसहस्रेणैकैकं हि समधिष्ठितम् ॥१२२॥
चतुरशीतिलक्षाणि करिणां वाजिनां तथा ।
ध्वजाढ्याः शस्त्रसम्पूर्णास्तत्प्रमाणा रथा अपि ॥१२३॥
द्विसप्ततिसहस्राणि पुराणामृद्धिशालिनाम् ।
ग्रामाणां च पदातीनां कोट्यः षण्णवतिस्तथा ॥१२४॥
द्वात्रिंशतं सहस्राणि देशानां भूभुजां तथा ।
द्वात्रिंशद्बद्धसम्बीनाटकानां च रङ्गिणाम् ॥१२५॥
रत्नाकराकराणां सहस्राणि च विंशतिः ।
पत्तनान्यष्टचत्वारिंशत्सहस्रमितानि च ॥१२६॥
एवं पालयतश्चक्रिपदवीमसमां प्रभोः ।
ययौ वर्षसहस्राणां विंशतिः पञ्चसंयुता ॥१२७॥
अत्रान्तरे ब्रह्मलोकेऽरिष्टप्रस्तरवासिनाम् ।
पीठं सारस्वतादीनां चलति स्मास्थायिनाम् ॥१२८॥
विज्ञायावधिना तेऽथ व्रतस्य समयं विभोः ।
तीर्थं प्रवर्तयस्वाचचक्षिरे सैन्यवर्णवत् ॥१२९॥
विज्ञानंस्तत् स्वयं स्वामी देवैरेवं ज्ञापितस्ततः ।
ददौ सांवत्सरं दानं याचकेभ्यो यथारुचि ॥१३ ॥
ततश्चक्रायुधं राज्ये निवेश्य तनयं निजम् ।
चमून भगवान् दीक्षाग्रहणार्थं महायतः ॥१३१॥
अत्रान्तरे सुराधीशाः सर्वेऽपि चलितासनाः ।
आययुः शान्तिनाथस्य कर्तुं निष्क्रमणोत्सवम् ॥१३२॥
सर्वार्थसंज्ञां शिबिकामारोहोऽय ' तीर्थकृत् ।
चामराभ्यां वीज्यमानो धृतच्छत्रश्च मस्तके ॥१३३॥

उत्क्षिप्ता मानुषैः पूर्वं शिबिका सा ततः सुरैः ।
सुरासुरेन्द्रनरेन्द्रनागेन्द्रैश्च ततस्ततः ॥१३४॥
उद्धृता सा पुरो देवैर्दक्षिणाङ्गे तथाऽसुरैः ।
पश्चाद्भागे च गरुडैर्नागैरुत्तरतस्तथा ॥१३५॥
नृत्यं प्रारब्धवन्तः स्म पुरो भगवतो नटाः ।
पठन्ति स्तोत्रसन्दर्भान् स्वामिनः । जय जयेति च ॥१३६॥
सद्गुणान् वर्णयन्ति स्म सत्यवादीन् सुनीतगान् ।
नानाछन्दोऽलङ्कारैर्नरा मागधादयः ॥१३७॥
ततो भम्भामृदङ्गादीन्यातोद्यानि सुस्वरम् ।
वादयन्ति स्म साटोपास्तत्र कुशला नराः ॥१३८॥
चक्रे च हाहाहूहूभ्यां तालस्वरसमन्वितम् ।
सम्मूर्च्छनाग्रामलयमात्राढ्यं गीतमुत्तमम् ॥१३९॥
रम्भा तिलोत्तमा चैवोर्वशी मेना सुकेशिका ।
हावभावविलासाढ्यं नृत्यं चक्रुः पुरः प्रभोः ॥१४०॥
स एवंविधसामग्र्या निर्गत्य नगराच्छनैः ।
उद्यानं प्रवरं प्राप सहस्राम्रवणाभिधम् ॥१४१॥
शिबिकायाः समुत्तीर्य विमुच्याभरणान्यथ ।
पञ्चभिर्मुष्टिभिः केशानुच्चखान जिनेश्वरः ॥१४२॥
वस्त्राञ्चले गृहीत्वा तान् क्षीराब्धौ मघवाऽक्षिपत् ।
मृदङ्गनादसंयुक्तं तुमुलं च न्यवारयत् ॥१४३॥
ज्येष्ठासितचतुर्दश्यां शशाङ्के भरणीगते ।
कृत्वा सिद्धनमस्कारं प्रभुश्चारित्रमाददे ॥१४४॥
कृतषष्ठतपाः सार्धं सहस्रेण महीभुजाम् ।
आत्तसामायिकः सोऽथ विजहार महीतले ॥१४५॥
कस्मिंश्चित् सन्निवेशेऽथ परमान्नेन कारितः ।
सुमित्राख्यगृहस्थेन पारणं परमेश्वरः ॥१४६॥

चतुर्धर्मपरः सोऽथ ग्रामाद्ग्रामपुरात्पुरम् ।
स्वामी विहरति स्मोर्व्यां महासत्त्वशिरोमणिः ॥१४७॥
ग्रामान् क्रमस्वरूपेऽष्टौ विहृत्य पुनरायतौ ।
स हस्तिनापुरे तत्र सहस्राम्रवने वरे ॥१४८॥
तत्र पद्मसत्त्वाभिनन्दिश्रुतनन्दिनामकः ।
मुनिमासोऽभवद् वृक्षस्तस्य तले प्रभुः ॥१४९॥
प्रभोः प्रवर्तमानस्य शुक्लध्याने वरे तदा ।
कृष्णपक्षस्य पौषस्य द्वादश्यां नवमीतिथौ ॥१५ ॥
मरणीस्थे निशानाथे घातिकर्मचतुष्टये ।
उत्पन्नमतुलं दिव्यं केवलं ज्ञानमुज्ज्वलम् ॥१५१॥
चतुर्विधैस्ततो देवैः समस्य चलितासनैः ।
अकारि रम्यं समवसरणं जिनहेतवे ॥१५२॥
ऊर्ध्वा योजनमात्रायां वायुनाऽशुभपुद्गलाः ।
अपनीतास्ततो गन्धोदकेन शमितं रजः ॥१५३॥
आद्यो मणिमयो वप्रः कपिशीर्षसमन्वितः ।
द्वितीयश्च हेममयः सुरत्नकपिशीर्षकः ॥१५४॥
सुवर्णकपिशीर्षाढ्यस्तृतीयो रूप्यनिर्मितः ।
विमानज्योतिर्भवनवासिभिस्ते कृताः सुरैः ॥१५५॥
वप्रे मध्यमे तेषु प्रत्येकं द्वारचतुष्टयी ।
स्वाम्यङ्गाद् द्वादशगुणस्तन्मध्येऽशोकपादपः ॥१५६॥
चत्वारि परितस्तस्य सिंहासनवराणि च ।
छत्रत्रयं चामराणि व्यन्तरैर्विहितं ततः ॥१५७॥
प्रविश्य पूर्वद्वारेण कृततीर्थनमस्कृतिः ।
निषसाद प्रसन्नास्यः पूर्वसिंहासने प्रभुः ॥१५८॥
शेषेषु तत्प्रतिच्छन्दाः पृष्ठे भामण्डलं प्रभो ।
पुरः कुसुमवृष्टिश्चाजानुमात्री सुरैः कृता ॥१५९॥

नदन्ति समाम्बरतले देवदुन्दुभयस्तदा ।
अथो निषेदुर्नैर्ऋते कोणे वायव्ये ते सुराः पुनः ॥१६०॥
ज्योतिष्कभवनपति–व्यन्तराणां च देवतः ।
निषेदुर्नैर्ऋते कोणे वायव्ये ते सुराः पुनः ॥१६१॥
वैमानिकामराऽमर्त्यमनुष्याणा च योषितः ।
एते निषेदुरीशाने मुख्यप्राकारमध्यगा· ॥१६२॥
पूर्वोक्तदिग्विभागेषु तिर्यञ्चस्त्यक्तमत्सराः ।
सन्निषणा द्वितीयस्य प्राकारस्याऽन्तरेऽखिलाः ॥१६३॥
तस्थुस्तृतीयवप्रान्तवाहनान्यखिलानि च ।
एव समवसरणस्थितिः किञ्चित्प्रकीर्तिता ॥१६४॥
कल्याणनामधेयेन पुंसागत्य निवेदिताः ।
स्वामिन· केवलोत्पत्तिश्चक्रायुधमहीपतेः ॥१६५॥
गत्वाऽसौ विधिना तत्र नत्वा स्तुत्वा जिनेश्वरम् ।
निषसाद यथास्थानं पुरो विरचिताञ्जलिः ॥१६६॥
अत्रान्तरे समुत्थाय चक्रायुध महीपतिः ।
नत्वा विज्ञपयामास प्रभुमेव कृताञ्जलिः ॥१३२३॥
समस्तसंशयध्वान्तनिर्नाशनदिवाकर ! ।
त्रैलोक्यवन्दित ! श्रीमच्छान्तिनाथ ! नमोऽस्तु ते ॥१३२४॥
दुष्कर्मनिगडान् भङ्क्त्वा रागद्वेषौ तथाऽप्यरी ।
भवगुप्तिगृहात् त्व मामरं निःसारय प्रभो ! ॥१३२५॥
शश्वज्जन्म जरामृत्यु वह्निदीप्ताद्भवौकसः ।
दीक्षाहस्तावलम्बेन निस्तारय जिनेश माम् ॥१३२६॥
पुत्रप्रदत्तराज्योऽसौ पञ्चत्रिंशन्नृपान्वितः ।
दीक्षितोऽथ जिनेन्द्रेण चक्रायुधधरापतिः ॥१३२७॥
ततः पृच्छां करोति स्म प्रभो किं तत्त्वमित्यसौ ।
उत्पत्तिरिति तत्त्वं तु समाचख्यौ जिनेश्वरः ॥१३२८॥
एवं विचिन्तयामास गत्वैकान्ते स बुद्धिमान् ।

चतुर्ज्ञानधरः सोऽथ ग्रामाकरपुरादिषु ।
स्वामी विहरति स्मोर्व्यां महासत्त्वशिरोमणिः ॥१४७॥
मासान् छद्मस्थकालेऽष्टौ विहृत्य पुनराययौ ।
स हस्तिनापुरे तत्र सहस्राम्रवणे वरे ॥१४८॥
तत्र पत्रप्रचलादिनन्दिवृक्षनन्दिनामकः ।
सुविशालोऽभवद् वृक्षस्तस्थौ तस्य तले प्रभुः ॥१४९॥
प्रभोः प्रवर्तमानस्य शुक्लध्यान वरे तदा ।
कृष्णपक्षस्य पौषस्य शुद्धायां नवमीतिथौ ॥१५ ॥
भरणीस्थे निशानाथे घातिकर्मचतुष्टये ।
उत्पन्नमतुलं नित्यं केवलं ज्ञानमुज्ज्वलम् ॥१५१॥
चतुर्विधैस्ततो देवैः समस्त चलितासनैः ।
चक्रिरे रम्यं समवसरणं जिनदेवते ॥१५२॥
उर्व्यां योजनमात्रायां वायुनाऽशुभपुद्गलाः ।
अपनीतास्ततो गन्धोदकेन शमितं रजः ॥१५३॥
आद्यो मणिमयो वप्रः कपिशीर्षसमन्वितः ।
द्वितीयश्च हेममयः सुरत्नकपिशीर्षकः ॥१५४॥
सुवर्णकपिशीर्षाढ्यस्तृतीयो रूप्यनिर्मितः ।
विमानज्योतिर्भवनवासिभिस्ते कृताः सुरैः ॥१५५॥
चक्रे सतोरणा तेषु प्रत्येकं द्वारचतुष्टयी ।
स्वाम्यग्रात् द्वादशगुणस्तन्मध्येऽशोकपादपः ॥१५६॥
चत्वारि परितस्तस्य सिंहासनवराणि च ।
छत्रत्रयं चामराणि न्यस्तैर्विहितं सुरैः ॥१५७॥
प्रविश्य पूर्वद्वारेण जगतीर्थनमस्कृतिः ।
निषसाद प्रभस्तत्र पूर्वसिंहासने प्रभुः ॥१५८॥
शेषेषु तत्प्रतिच्छन्दाः पृष्ठे भामण्डलं प्रभोः ।
पुरः इन्द्रध्वजश्चासीदनुभावी सुरैः कृतः ॥१५९॥

नदन्ति स्मामम्बरतले देवदुन्दुभयस्तदा ।
अथो निषेदुर्नैर्ऋते कोणे वायव्ये ते सुराः पुनः ॥१६०॥
ज्योतिष्कभवनपति–व्यन्तराणां च देवताः ।
निषेदुर्नैर्ऋते कोणे वायव्ये ते सुराः पुनः ॥१६१॥
वैमानिकामराऽमर्त्यमनुष्याणां च योषितः ।
एते निषेदुरीशाने मुख्यप्राकारमध्यगाः ॥१६२॥
पूर्वोक्तदिग्विभागेषु तिर्यञ्चस्त्यक्तमत्सराः ।
सन्निषण्णा द्वितीयस्य प्राकारस्याऽन्तरेऽखिलाः ॥१६३॥
तस्थुस्तृतीयवप्रान्तर्वाहनान्यखिलानि च ।
एवं समवसरणस्थितिः किञ्चित्प्रकीर्तिता ॥१६४॥
कल्याणनामधेयेन एत्यागत्य निवेदिताः ।
स्वामिन केवलोत्पत्तिश्चक्रायुधमहीपतेः ॥१६५॥
गत्वाऽसौ विधिना तत्र नत्वा स्तुत्वा जिनेश्वरम् ।
निषसाद यथास्थानं पुरो विरचिताञ्जलिः ॥१६६॥
अत्रान्तरे समुत्थाय चक्रायुध महीपतिः ।
नत्वा विज्ञपयामास प्रभुमेव कृताञ्जलिः ॥१३२३॥
समस्तसंशयध्वान्तनिर्नाशनदिवाकर ! ।
त्रैलोक्यवन्दित ! श्रीमच्छान्तिनाथ ! नमोऽस्तु ते ॥१३२४॥
दुष्कर्मनिगडान् भङ्क्त्वा रागद्वेषौ तथाऽप्यरी ।
भवगुप्तिगृहात् त्वं मामरं निःसारय प्रभो ! ॥१३२५॥
शश्वज्जन्म जरामृत्यु वह्निदीप्ताद्भवौकसः ।
दीक्षाहस्तावलम्बेन निस्तारय जिनेश माम् ॥१३२६॥
पुत्रप्रदत्तराज्योऽसौ पञ्चत्रिंशन्नृपान्वितः ।
दीक्षितोऽथ जिनेन्द्रेण चक्रायुधधरापतिः ॥१३२७॥
ततः पृच्छां करोति स्म प्रभो किं तत्त्वमित्यसौ ।
उत्पत्तिरिति तत्त्वं तु समाचख्यौ जिनेश्वरः ॥१३२८॥
एवं विचिन्तयामास गत्वैकान्ते स बुद्धिमान् ।

तत्पर्यन्तेऽप्यसमर्थं जीवा नारकिणादयः ॥११२९॥
एवमुत्पद्यमानास्ते जन्तवो भुवनत्रये ।
कथं भवन्ति चेदन्या मतिः स्यादपि भवेन्न हि ॥११३० ॥
पुनः पप्रच्छ भगवन् किं तत्त्वमिति शाद् पतेः ।
विगमस्तत्त्वमित्याख्यत्तस्मै च त्रिजगद्गुरुः ॥११३१॥
पुनः स दध्यौ च सर्वविगमे शून्यता भवेत् ।
किं तत्त्वमिति भूयोऽपि ततः पप्रच्छ तीर्थपम् ॥११३२॥
स्थितिस्तत्त्वमिति पुनर्जिनेन कथिते सति ।
बीजस्वरूपमखिलं तत्त्वो विज्ञातवानसौ ॥११३३॥
त्रिपदी अनुसारेण द्वादशाङ्गानि स व्यधात् ।
विदधे गणभृतामेवमन्येऽपि तेऽखिलाः ॥११३४॥
द्वादशाङ्गीं विधायाशुस्ते सर्वे विमलधियो ।
तस्थुरासनवरासुपस्थौ भगवानपि ॥११३५॥
अत्रान्तरे सहस्राक्षः स्थालं सद्गन्धपूरितम् ।
समादाय पुरस्तस्थौ स्वामिन्याथजिनेशितुः ॥११३६॥
गन्धान् समस्तसङ्घस्यार्पयामास जिनेश्वरः ।
प्रदक्षिणात्रयं ते च ददिरे परितः प्रभुम् ॥११३७॥
गन्धांस्तुष्यमानेषु सहस्रोऽपि जिनोऽक्षिपत् ।
तेषां गणधरपदस्थापनैषं विनिर्मिता ॥११३८॥
दीक्षिता जिननाथेन बहवः पुरुषा स्त्रियः ।
साधुसाध्वीपरीवारस्तत्वोऽस्य समजायत ॥११३९॥
प्रतिधर्मसमर्था ये पुरुषा महिलास्तथा ।
श्रावकाः श्राविकाश्चापि जज्ञिरे ते जिनान्तिके ॥११४० ॥
एवं चतुर्विधः सङ्घः समुत्पन्नो जगद्गुरोः ।
आद्ये समवसरणे प्रथमे भव्यदेहिनाम् ॥११४१॥
पौरुष्यन्ते समुत्थाय विश्रामाय जिनेश्वरः ।
गत्वा द्वितीयप्राकारमध्यस्थे देवच्छन्दके ॥११४२॥

पादपीठे जिनेन्द्रस्य निषण्ण प्रथमो गणी ।
चक्रे द्वितीयपौरुष्यां व्याख्यानं सदमः पुरः ॥१३४३॥
जैनधर्मस्थिरीकारकारिणीमघहारिणीम् ।
सङ्घस्य कथयामास सोऽन्तरङ्गकथामिमाम् ॥१३४४॥
कृता गणधरेणैवं प्रवरा धर्मदेशना ।
कथिता द्वादशाङ्गी च या स्त्रय तेन निर्मिता ॥१५०६॥
साधूनां च दशविधा सामाचारी प्रकाशिता ।
तेषामशेषकृत्य च श्रुतकेवलिनाऽमुना ॥१५०७॥
इति शान्तिजिनवरो विजहार महीतले ।
भव्याम्बुजवनं नित्यं सूरवत् प्रतिबोधयन् ॥१५०८॥
केचिद्भगवतः पार्श्वे प्रव्रज्या जगृहुर्जना ।
गृहस्थधर्मं केचिच्च शुभभावात्प्रपेदिरे ॥१५०९॥
केचनाविरतसम्यग्दृष्टयो भद्रकाः परे ।
संजायन्ते स्म भगवच्छ्रीशान्तिप्रतिबोधिताः ॥१५१०॥
सर्वस्यापि तमो नष्टमुदिते जिनभास्करे ।
कौशिकानामिवान्धत्वमभव्यानामभूच्च तत् ॥१५११॥
वह्निनाऽपि न सिध्यन्ति यथा कंकटुकाः कणाः ।
तथा सिद्धिरभव्याना जिनेनापि न जायते ॥१५१२॥
यथोपरक्षितौ धान्यं न स्याद् वृष्टेऽपि नीरदे ;
बोधो न स्यादभव्यानां जिनदेशनया तथा ॥१५१३॥
यत्र यत्र जनपदे श्रीशान्तिर्व्यहरत् प्रभुः ।
सर्वदुरितोपशान्तिस्तत्र तत्राभवज्जने ॥१५१४॥
नाभूवन् योजनशतमध्ये विहरति प्रभौ ।
दुर्भिक्षडमरादीनि पीडाकारीणि देहिनाम् ॥१५१५
फलपुष्पाकुला वृक्षा वसुधा सुखमञ्जरा ।
पञ्चविंशतियोजन्यामभूदेवं जिनागमे ॥१५१६॥
इत्यादिजिनमाहात्म्य विश्वविस्मयकारकम् ।

किमप्यस्मादपैस्तुच्छबुद्धिभिर्मन्यते भुवि ॥१५१७॥
यो न यस्योपमापुण्ये यो न जिह्वासहस्रकः ।
स कथं वर्णयत्येतस्तुभ्यमाहात्म्यमर्हताम् ॥१५१८॥
मिथ्यात्वाद्धि जिनेन्द्राणां को निक्षेपगुणोत्करम् ।
त एव हि विजानन्ति दिव्यज्ञानेन ते पुनः ॥१५१९॥
इत्यद्भुतैश्चरितैः श्रीशान्तिजिनपुङ्गवः ।
विजहार धरापीठे लोकानां हितकाम्यया ॥१५२ ॥
चक्रायुधगणधरः सह शान्तिजिनेन्दुना ।
विचचार प्रकुर्वाणः सुभूषां तस्य भूतले ॥१५२१॥
ज्ञानमपि विभोः पार्श्वे चक्रे पृष्ट्वा अनेकधा ।
प्रतिबोधकृते भव्यजीवानां भगवानसौ ॥१५२२॥
एवं शान्तिजिनेन्द्रेण पृथ्व्यां विहरता सता ।
सद्विषष्टिसहस्राणि दीक्षिता मुनिपुङ्गवाः ॥१५२३॥
एकषष्टिसहस्राणि षट्शतैरधिकानि च ।
प्रभुणा दीक्षितास्तेन श्रमण्यः शीलशालिताः ॥१५२४॥
सत्सम्यक्त्वगुणभृतां शुभाणुव्रतधारिणाम् ।
जीवाजीवादितत्त्ववेदिनां पापभेदिनाम् ॥१५२५॥
धर्मादिघोषमणीयान रथोपशामरादिभिः ।
अस्थिमज्जानुरागेण रक्तानां जिनशासने ॥१५२६॥
समुच्छ्रितध्वजस्फारपिहितद्वारवेश्मनाम् ।
नित्यं स्वकप्रवेशानां परीतोऽन्तःपुरादिषु ॥१५२७॥
जिनवाक्यमेवार्थः परमार्थस्तथैव च ।
अनर्थं शेषमित्यग्रे सर्वलोकस्य शंसताम् ॥१५२८॥
चतुर्दश्यष्टमीराकामावास्यासु च पौषधम् ।
सर्वदा सम्यगाद्येन प्रतिलाभयतां मुनीन् ॥१५२९॥
श्रीशान्तिजिनराजेन बोधितानामगारिणाम् ।
नवतिसहस्राण्यत्र जाता श्रमणोपा चरा ॥१५२ ॥
(चतुर्भिः कुलकम्)

पूर्वोदितगुणैर्युक्ताः श्राविकास्त्रिजद्गुरोः ।
त्रिनवतिसहस्राणि त्रीणि लक्षाणि चाभवन् ॥१५३१॥
अजिनानां जिन इवातीतानागतवेदिनाम् ।
चतुर्दशपूर्वभृता सहस्राण्यष्ट चाभवन् ॥१५३२॥
पश्यता रूपिद्रव्याणि सङ्ख्यातान्नृभवाँस्तथा ।
सहस्रत्रितय शान्ते–रवधिज्ञानिनामभूत् ॥१५३३॥
विदुषा समयक्षेत्रगतसंज्ञिमनोरथान् ।
मनःपर्ययवता जाता सहस्रचतुष्टयी ॥१५३४॥
तथा चतुःसहस्राणि बभूवुस्त्रिशतानि च ।
केवलज्ञानयुक्ताना साधूना सर्वदर्शिनाम् ॥१५३५॥
वैकुर्विकलब्धीना षट्सहस्राणि चाभवन् ।
चतुःशताधिके द्वे तु सहस्रे वादिना तथा ॥१५३६॥
वैयावृत्त्योद्यतो नित्यं ध्वस्तप्रत्यूहसंश्रयः ।
यक्षोऽभूद् गरुडो नाम्ना तीर्थे शान्तिजिनेशितुः ॥१५३७॥
सर्वदा कृतसान्निध्या निर्वाणी नाम विश्रुता ।
श्रीमतः शान्तिनाथस्य जज्ञे शासनदेवता ॥१५३८॥
पर्युपास्तिकरो नित्य चक्रायुधनृपात्मजः ।
बभूव शान्तिनाथस्य राजा कोणाचलाभिधः ॥१५३९॥
चत्वारिंशद्धनुस्तुङ्गं मृगाङ्कं काञ्चनद्युतिम् ।
त्रिजगत्यप्रतिरूप श्रीशान्तेरभवद्वपुः ॥१५४०॥
चत्वारो जन्मजा एकादश कर्मक्षयोद्भवाः ।
एकोनविंशतिश्चान्ये देवमङ्घेन निर्मिताः ॥१५४१॥
चतुस्त्रिंशदतिशया एते सिद्धान्तभाषिताः ।
यथाऽन्येषा तीर्थकृता शान्तेरपि तथाऽभवन् ॥१५४२॥
(युग्मम्)

भुवनत्रयनाथत्वसूचकानि जिनेशितुः ।
प्रातिहार्याणि तस्याष्टावशोकादीनि जज्ञिरे ॥१५४३॥

एवं त्रिभुवनश्रेयः स्थानं शान्तिरपालयत् ।
स पञ्चविंशतिवर्षसहस्राण्यनगारताम् ॥१५४४॥

ऊनान्यब्देन वर्षेण तानि केवलिनां पुनः ।
वर्षलक्षमपूर्णं च सर्वायुरभवत्समाः ॥१५४५॥

निर्वाणसमयं स्वस्यासन्नं ज्ञात्वा जगद्गुरुः ।
आरुरोह शिखरे संमेतस्य महीभृतः ॥१५४६॥

विज्ञातस्वामिनिर्वाणाः सुरेन्द्रा एत्य सत्वरम् ।
चक्रुस्तत्रान्त्यसमवसरणं शरणं श्रियाम् ॥१५४७॥

तत्रोपविश्य भगवांश्चक्रे पर्यन्तदेशनाम् ।
आचख्यौ सर्वभावानामनित्यत्वं महीतले ॥१५४८॥
इत्युवाच च भो भव्याः स्वयं तत्कर्म किञ्चन ।
येन स प्राप्यते मुक्तिर्मुक्त्वाऽसारां भवस्थितिम् ॥१५४९॥

अथान्तरे गणधरः पादनतिपूर्वकम् ।
पप्रच्छेदं किं कीदृग्भूता सिद्धिर्भगवन्नसौ ॥१५५ ॥
प्रभुः प्रोवाच सा ताराहारचन्द्रकरोज्ज्वला ।
योजनानां पञ्चचत्वारिंशल्लक्षाणि विस्तृता ॥१५५१॥
श्वेतोत्तानवरच्छत्र–समसंस्थानसंस्थिता ।
सकलस्यापि लोकस्य साऽग्रभागे प्रतिष्ठिता ॥१५५२॥
बिम्बे च योजनान्त्यांशे षष्ठभागे सदा पुनः ।
आयते मध्यमपत्रलम्बी चाग्रे क्रमादिमम् ॥१५५३॥
यदन्त्ययोजनं तस्यान्त्यक्रोशस्य षड्भागे ।
सिद्धाः प्रतिष्ठितास्तत्रानन्तसौख्यसमन्विताः ॥१५५४॥
तत्र जन्मजरामृत्युरोगशोकाद्युपद्रवाः ।
न जायन्ते क्षुधायाश्च तृष्णायाश्च देहिनाम् ॥१५५५॥
सौख्यं निरुपमं तत्र वर्तते सुस्थिरं परम् ।
मुग्धलोकानुमानेनोपमा तस्येह दीयते ॥१५५६॥

तथाहि–श्रीसकेतपुरस्वामी शत्रुमर्दनभूपतिः ।
विपरीततुरङ्गेण हृतः कान्तारमासदत् ॥१५५७॥
गाढश्रमवशाज्जाततृष्णापीडितविग्रहः ।
मूर्च्छयाऽतुच्छया सोऽथ पपात पृथिवीतले ॥१५५८॥
प्रत्यासन्नगिरौ तत्र वसन्ति स्म पुलीन्द्रकाः ।
कन्दमूलफलाहारास्तरुवल्कलचीवराः ॥१५५९॥
शिलायामासनं तेषां शयनं च शिलातले ।
आत्मानं सुखिन तेऽपि मन्यमाना अदोऽवदन् ॥१५६०॥
सुलभं नैर्झरं वारि सदा सन्निहिता प्रिया ।
शुभो वासः पुलीन्द्राणा श्रूयते नाहितं वचः ॥१५६१॥
तेषां मध्यादथो कश्चित् पुलीन्द्रः समुपाययौ ।
तत्र यत्राभवद् भूपो मूर्छया पतितो भुवि ॥१५६२॥
भूषणैर्भूषिताङ्गत्वाज्ज्ञात्वा तं पृथिवीपतिम् ।
स एवं चिन्तयामास तृष्णयैष विपत्स्यते ॥१५६३॥
अस्मिँश्च संस्थिते पृथ्वी निर्नाथा सकला भवेत् ।
तदयं नीरपानेन युक्तो जीवयितु मम ॥१५६४॥
जीवनीयमथानीय पलाशानां पुटेन सः ।
पाययामास नृपतिं ततः स्वस्थो बभूव स ॥१५६५॥
तस्योपकारमतुलं दधानो मानसे नृपः ।
यावदस्थात् क्षण वार्तां प्रकुर्वाणोऽमुना सह ॥१५६६॥
तावत्तत्राययुस्तस्य सैनिकास्तैश्च ढौकितम् ।
राज्ञो भक्ष्यं मोदकादि शीतलं सलिल तथा ॥१५६७॥
पुलीन्द्रस्यापि तद्भक्ष्यं दापितं पृथिवीभुजा ।
सुखासनगतः स्वेन सहानीतः पुरे च सः ॥१५६८॥
कारयित्वा ततः स्नान परिधाप्य सुवाससी ।
भूषणैर्भूषितश्चारुश्रीखण्डाद्यैर्विलिप्य च ॥१५६९॥

धात्रिदास्यादिसम्पन्नस्यैर्मौक्तिकमालिकैरथात् ।
दत्तं श्रेयोदयगुणस्यार्थं ताम्बूलमस्य च ॥१५७ ॥
भेजे स्म चाश्चम्पायां रम्यावासमथोऽप सः ।
हृतं तस्माशु दारिद्र्यं यस्य तुष्टो महीपतिः ॥१५७१॥
इत्थं संप्राप्तलास्योऽपि विसस्मार स्वं न सः ।
तत्र स्वैरविहारं च नित्यं सहचरीं च ताम् ॥१५७२॥
किङ्किणीपत्रवाहारं सुन्दरे नन्दने वने ।
चरमपि स्मरस्येव क्रमः स्वां मत्स्यकीम् ॥१५७३॥
परं यथाह मो गन्तुं पथिभिः सुनियन्त्रितः ।
एवमस्यात्र कालं क्षिपन्तममको तथा ॥१५७४॥
वर्षाकालेऽन्यदाऽऽयाते गर्जस्यम्बुधरेऽम्बरम् ।
विपुलिकासे वाते च सोऽभूद्विरहपीडितः ॥१५७५॥
मेघमयूरवो विपुलिकासः केकिनां स्वरः ।
दुःसहो विरहार्तानामेकैको यमदण्डवत् ॥१५७६॥
सोऽथ दध्यौ सुचञ्चलहारो यास्याम्यहं यदि ।
मानिनी स्याहृतिस्तन्मे जनस्यैव मतिः वृथा ॥१५७७॥
एवं विचिन्त्य वञ्चयित्वा यामिकम् स चचाल ।
निःसृत्य भवनाद्रात्रौ शनैः स्वस्थानमाययौ ॥१५७८॥
गन्धाख्यरमहं दृष्ट्वा संभ्रान्तं तत्कुटुम्बकम् ।
पप्रच्छ हन्त कोऽसि त्वं सोऽवदत्तावकोऽस्म्यहम् ॥१५७९॥
ततश्च प्रत्यभिज्ञाय पुष्पस्तन्मातृपैरयम् ।
वात्स्याः कालमियन्तं त्वं किं वा कान्वितस्ततोऽचरथी ॥१५८ ॥
ततस्तेन स्ववृत्तान्तः सर्वस्तेषां निवेदितः ।
कथितं चानुपूर्वं तद्ग्रामयात्रादिकं सुखम् ॥१५८१॥
प्रेष कीदृक्षमं तदिति भूयोपि पृष्टवन्ताम् ।
तत्प्रतीतोपमामेन तेषां कथयति स्म सः ॥१५८२॥

卐